МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 101
ISSUE 101

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 11 від 28.08.2026 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Галів, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. – Вип. 101. – 322 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Галів М.Д. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Блашків О.** – кандидат філологічних наук, адьюнкт (Інститут мовознавства та літературознавства, Університет в Сєдльцах, Польща); **Волтінґ Моніка** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут германської філології, Вроцлавський університет, Польща); **Волтінґ Штефан** – доктор габілітований, професор, професор (Інститут прикладної лінгвістики, кафедри міжкультурної комунікації та лудологічних студій, Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща); **Душний А.І.** – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних дисциплін та інструментальної підготовки (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені П.І. Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та теорії літератури (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства (Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та археології (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 928 від 11.06.2026 р. (додаток 15) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у межах кластеру «Гуманітарні науки та мистецтво»: В9 – Історія та археологія, В5 – Музичне мистецтво, В11 – Філологія (за спеціалізаціями).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, тел. (03-24) 41-04-74)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2026
© Галів М.Д., Душний А.І., Ільницький В.І., Зимомря І.М., 2026

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 11 from 28.08.2026)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2026. – Issue 101. – 322 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Haliv – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ukraine); **I. Bermes** – Doctor of Art History, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Blashkiv** – PhD, Adjunct (Institute of Linguistics and Literary Studies, University of Siedlce, Poland); **M. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor (Institute of German Studies, University of Wrocław, Poland); **S. Wolting** – Doctor hab., Professor, Professor at the Institute of Applied Linguistics, Department of Intercultural Communication and Ludological Studies (Adam Mickiewicz University Poznań, Poland); **A. Dushnyi** – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Music Theory and Instrumental Training (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Zaiets** – Candidate of Art History, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice (State University «Uzhhorod National University»); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Literary Theory (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management (State University «Uzhhorod National University»); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History and Archaeology (Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to Order No. 928 of the Ministry of Education and Science of Ukraine, dated June 11, 2026 (Annex 15), the journal is included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine (Category B) under the "Humanities and Arts" cluster: B9 – History and Archaeology, B5 – Musical Art, and B11 – Philology (with specializations).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

Media entity: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, tel. (03-24) 41-04-74)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2026
© M. Haliv, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya, 2026

ІСТОРІЯ

УДК 94"1941/1944"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-1

Лідія БІЛІЧЕНКО,
orcid.org/0009-0000-9204-8295
магістр історії, випускник
Чорноморського національного університету ім. Петра Могили
(Миколаїв, Україна) bilichenkolidiia@gmail.com

ІНОЗЕМНІ КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ (1941–1944 РР.)

У статті на основі періодичних видань із залученням сучасної вітчизняної історіографії досліджується діяльність німецьких та італійських консулів в Одесі у роки німецько-румунської окупації регіону періоду Другої світової війни (1941-1944). Виявлено, що до кінця жовтня 1941 р. Південь України був майже повністю окупований німецько-румунськими військами. 19 серпня 1941 р. внаслідок спеціального договору між німецькими та румунськими уповноваженими, підписаного в Тягині, всю територію між Бугом і Дністром було віддано румунській адміністрації, під назвою «Трансністрія». 29 вересня 1941 р. у Тирасполі склав присягу новообраний губернатор Трансністрії – професор Георге Алексяну. З'ясовано, що одразу зі встановленням румунської окупаційної влади в Одесі було засновано німецьке консульство, оскільки Третій Рейх був ключовим союзником Королівства Румунія у Другій світовій війні. Консулом було призначено Андерса. Генеральний консул Німеччини згадується у газеті «Молва» у зв'язку з відкриттям магазину для чиновників генерал-губернаторства. У 1942 р. в німецькому консульстві відбулися кадрові перестановки. Замість Андерса генеральним консулом Німеччини в Одесі було призначено Вернер Стефані. Встановлено, що окрім німецького консульства, у 1942 р. відкрилося й італійське консульство в Одесі. На початку березня 1942 р. до Одеси з Бухареста прибув представник консульства Італійського Королівства – сеньйор Мауріліо Копіні – для організації консульського пункту в м. Одесі. Представництво розташувалося на Миколаївському бульварі в будинку №5. Варто зазначити, що італійська колонія в Одесі налічувала близько 200 сімейств. Невдовзі було проведено реєстрацію італійських підданих. Згодом місцевими італійцями було відкрито автотранспортну контору, а також низку комерційних підприємств. Також адміністрація дирекції губернаторства Трансністрії повідомила муніципалітет, що генеральне консульство Італії в Одесі прийняло під свій захист усіх мешканців Одеси грецького походження. Організація курсів з вивчення італійської мови і культури булатакож одним із пріоритетів діяльності Італійського королівського бюро (пропагандистський підрозділ Генерального консульства Королівства Італія в Одесі). Загалом у ході дослідження було зроблено висновки, що основними напрямами діяльності консульств та консулів було відкриття комерційних підприємств, захист прав громадян італійського та німецького походження, участь у громадських та дипломатичних заходах, нагородження державними нагородами та медалями урядовців міста.

Ключові слова: *консул, консульство, німецько-румунська окупація, Друга світова війна, Одеса, Третій Рейх, Німеччина, Італія, Вернер Стефані, Мауріліо Копіні.*

Lidiia BILICHENKO,
orcid.org/0009-0000-9204-8295
Master of History, Graduate
Petro Mohyla Black Sea National University
(Mykolaiv, Ukraine) bilichenkolidiia@gmail.com

FOREIGN CONSULATES IN ODESSA (1941-1944)

The article, based on periodicals and with the involvement of modern domestic historiography, examines the activities of German and Italian consuls in Odessa during the German-Romanian occupation of the region during World War II (1941-1944). It was revealed that by the end of October 1941, the South of Ukraine was almost completely occupied by German-Romanian troops. On August 19, 1941, as a result of a special agreement between German and Romanian plenipotentiaries signed in Tyahyn, the entire territory between the Bug and the Dniester was given to the Romanian administration, under the name "Transnistria". On September 29, 1941, the newly elected governor of Transnistria, Professor Gheorghe Alexeanu, was sworn in in Tiraspol. It was found that immediately after the establishment of the Romanian occupation authorities, a German consulate was established in Odessa, since the Third Reich was a key ally of the Kingdom of Romania in World War II. Anders was appointed consul. The German consul general is mentioned in the newspaper "Molva" in connection with the opening of a store for officials of the general governorship. In 1942, personnel changes took place in the German consulate. Instead of Anders, Werner Stefani was appointed as the German consul general in Odessa. It was established that in addition to the German consulate, an Italian consulate was also

opened in Odessa in 1942. In early March 1942, a representative of the consulate of the Kingdom of Italy, Senor Maurilio Copini, arrived in Odessa from Bucharest to organize a consular post in Odessa. The representative office was located on Mykolaiv Boulevard in building No. 5. It is worth noting that the Italian colony in Odessa numbered about 200 families. Soon, the registration of Italian citizens was carried out. Later, local Italians opened a motor transport office, as well as a number of commercial enterprises. The administration of the Directorate of the Governorate of Transnistria also informed the municipality that the Consulate General of Italy in Odessa had taken under its protection all residents of Odessa of Greek origin. The organization of courses in the study of the Italian language and culture was also one of the priorities of the Italian Royal Bureau (the propaganda unit of the Consulate General of the Kingdom of Italy in Odessa). In general, the study concluded that the main areas of activity of the consulates and consuls were the opening of commercial enterprises, protection of the rights of citizens of Italian and German origin, participation in public and diplomatic events, and awarding state awards and medals to city officials.

Key words: *consul, consulate, German-Romanian occupation, World War II, Odesa, Third Reich, Germany, Italy, Werner Stefani, Maurilio Copini.*

Постановка проблеми. Консульська служба – це спеціалізований державний інститут зовнішніх зносин, що захищає за кордоном права та інтереси громадян та юридичних осіб своєї держави, а також сприяє розвитку торговельно-економічних та культурних зв'язків.

У наш час залишається взагалі недослідженою тема діяльності іноземних консульств (Німеччини, Румунії та Італії) в окупованих нацистськими та фашистськими військовими адміністраціями регіонах України.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що автор здійснив перше у вітчизняній історичній науці комплексне дослідження окупаційної консульської та дипломатичної політики Німеччини та Італії у підконтрольній Румунії Одесі в 1941-1944 рр. з використанням періодичних видань, що відкрилися відносно нещодавно, запропонував нові підходи до оцінки історичних подій, що коригують штампи і стереотипи, сформовані в період Радянського Союзу.

Аналіз досліджень. Серед вітчизняних сучасних дослідників, які безпосередньо досліджують тему діяльності італійського та німецького консульств можна виділити праці відомої миколаївської дослідниці Людмили Вовчук (Вовчук, 2025: 93-98; Вовчук, 2017: 13-23; Вовчук, 2018: 207-218; Вовчук, 2023: 13-14), яка досить ретельно займається і висвітленням іноземних консульств на території Одеси.

У монографії Ірини Матяш «Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця» (Матяш, 2020: 503) на підставі широкого кола історичних джерел (насамперед архівної інформації, що міститься в документах, які зберігаються в ЦДАВО України, ЦДАГО України, ГДА МЗС України, ГДА СБУ, зарубіжних архівах; періодики, спогадів українських та іноземних дипломатів) досліджено діяльність іноземних дипломатичних і консульських представництв в Українській СРР/УРСР в 1919–1991 рр.

У 2025 р. у Миколаєві виходить друком монографія Лідії Біліченко «Діяльність румунської окупаційної адміністрації в Одесі (1941-1944 рр.)» (Біліченко, 2025: 208), де вперше висвітлюється роль німецького та італійського консульств у культурному та громадському житті Одеси. Також, у монографії досліджується діяльність румунської окупаційної адміністрації в Одесі протягом 1941-1944 рр. У книзі було доведено, що діяльність Одеського муніципалітету сконцентрувалася, головним чином, на таких аспектах: реформування адміністративної гілки управління, відновлення економіки, реформування органів правопорядку, охорони здоров'я та освіти.

Мета статті – на основі періодичних видань 1941-1944 рр. із залученням історіографічного матеріату дослідити діяльність німецького та італійського консульств на території Одеси у період Другої світової війни (1941-1944 рр.).

Виклад основного матеріалу. До кінця жовтня 1941 р. Південь України був майже повністю окупований німецько-румунськими військами. 19 серпня 1941 р. внаслідок спеціального договору між німецькими та румунськими уповноваженими, підписаного в Тягині, всю територію між Бугом і Дністром було віддано румунській адміністрації, під назвою «Трансністрія». 29 вересня 1941 р. у Тирасполі склав присягу новообраний губернатор Трансністрії – професор Георге Алексяну. У своїй промові губернатор підкреслив, що «…Уряд Трансністрії ставить перед собою велике завдання своїми діями та працею досягти перемоги у військовій кампанії на Схо– ді та відіграти вирішальну роль у новому будівництві…». Присяга завершилася принесенням подяки нацистському та фашистському вождям Німеччини та Італії.

За наказом новопризначеного губернатора, територія Трансністрії була розділена на 13 адміністративних пові– тів, які управлялися повітовими префектурами на чолі з головами адміністрацій – префектами. У містах, що входи– ли до

складу Губернаторства Трансністрії, також були свої адміністративні органи – примарії. Після здобуття Одеси, як повідомляла газета «Самбірські новини», провідник румунської держави Антонеску видав декрет, яким включив Одесу з її околицями до Трансністрії та проголосив її столицею цілої губернії. Також Одеса була виділена в окре-мий муніципалітет. Примарія цього муніципалітету підпорядковувалася безпосередньо губернаторові. Генеральним примарем Одеського муніципалітету було призначено Германа Пинтю, а сенатори Володимир Кіореску й Елефтерія Сінікліу стали бурмістрами. Заступниками Генерального примаря було обрано В. К. Кіореску, Е. І. Сінікліу, К. В. Відрашку, проф. В. І. Кунверта, проф. Н. Н. Заєвлоші, а гене ральним секретарем став А. К. Костінеску (Біліченко, 2025: 18-20).

Одразу зі встановленням румунської окупаційної влади в Одесі було засновано німецьке консульство, оскільки Третій Рейх був ключовим союзником Королівства Румунія у Другій світовій війні. Консулом було призначено Андерса. Генеральний консул Німеччини згадується у газеті «Молва» у зв'язку з відкриттям магазину для чиновників генерал-губернаторства (Открытие магазина для чиновников губернаторства, 1942: 3).

Однак у 1942 р. у німецькому консульстві відбулися кадрові перестановки. Замість Андерса генеральним консулом Німеччини в Одесі було призначено Вернер Стефані. Щодо біографії новопризначеного консула, народився він у 1882 р. Був консульським секретарем при німецькому посольстві в Москві. Був Генеральним консулом Німеччини у Києві. З 21 березня 1924 по 1928 рр. працював у Києві на посаді консула. Згідно з даними заведеної на нього, досі засекреченої справи за 1925 р., займався розвідувальною діяльності в Києві та Одесі. Ці відомості доповнюють агентурні дані за 1926 р., що зберігались у відділі оперативного обліку КДБ. Останню виїзну візу отримав 14 лютого на термін до 14 березня 1928 р. Його змінив на посаді консула у Києві Рудольф Зоммер, а сам він виїхав до Туреччини, на посаду аташе німецького посольства з військових питань. З 1942 р. Вернер Стефані переїхав до Одеси і почав виконувати функції німецького консула (Білокінь, Електронний ресурс).

У травні 1942 р. на Садовій вулиці за № 12 при німецькому консульстві проводився запис робітників, які відправлялися до Німеччини на роботу. Вивезено було три групи – всього близько двох тисяч чоловік. Для цього знадобилося три склади поїздів. Від німецької ж залізниці в м. Одесі було ангажовано на роботу близько 100 осіб. Жінок приймали до 30 років, а чоловіків до 45 років. Умови праці – 6 марок за 8-годинний робочий день. На місці їм надавалася безкоштовна квартира в гуртожитку, їжа на 3 марки на день. Також вони мали право кошти із заробітку посилати своїм сім'ям (Из Одессы в Германию, 1942: 3).

31 березня 1943 р. у консульстві Німеччини в Одесі відома громадська діячка Румунії та Одеси віце-голова Ради Громадських і Соціальних справ Одеського Муніципалітету пані Лючія Пинтя (дружина очільника міста – *прим. автора*) та Директор Медико-Санітарного відділу Муніципалітету за невтомну роботу у справі соціального забезпечення міста, допомоги бідним та плідну соціально-гігієнічну діяльність були нагородженими орденами «Ерцайхен Дойтше фолксфлеге». Вру-

Рис. 1. Листівка 1941 року (Вікіпедія)

чав ордена генеральний консул Німеччини в Одесі пан Вернер Стефані. На урочистості були присутні: консул Німеччини Вернер Стефані з дружиною, представник німецької армії полковник Мейзінгер, майор Гей, пан Андерс – помічник консула (та за сумісництвом колишній консул – *прим. автора*), радник Губернаторства д-р Татаруну, сестра пані Пинті та увесь персонал консульства. Пан консул звернувся до пані Лючії Пинті та доктора Солканеску з привітанням, зазначивши їхню велику та плідну діяльність на благо населення міста. Після урочистості присутнім був запропонований чай з печивом (В германском генеральном консульстве, 1943: 1).

19 вересня 1943 р. Вернер Стефані в урочистій обстановці нагородив від імені фюрера орденом «Німецького орла» офіцерів та чиновників губернаторства Трансністрії, які протягом двох років тісно співпрацювали для зміцнення економічних зв'язків провінції між Дністром та Бугом. Урочистість була відкрита промовою пана Стефані (Торжество награждения орденомв «Германского Орла» офицеров и чи– новников, отличившихся в румыно-германском сотрудничестве в Трансністрии, 1943: 3).

У 1944 р., коли Трансністрія перейшла на воєнне становище, генеральний консул Стефані брав участь у заході з нагоди обрання військового керівника губернаторства (Торжество вступления в должность нового руководителя провинции между Днестром и Бугом, 1944: 1).

Після того як у 1944 р. Вернер Стефані залишив консульську посаду в Одесі, він був влаштований на робуту канцлером німецького посольства у Копенгагені, де відповідав за господарство та касу. 1945 р. був заарештований британськими спецслужбами та помер у 1946 р. (Білокінь, Електронний ресурс).

Окрім німецького консульства, у 1942 р. відкрилося й італійське консульство в Одесі. На початку березня 1942 р. до Одеси з Бухареста прибув представник консульства Італійського Королівства – сеньйор Мауріліо Копіні – для організації консульського пункту в м. Одесі. Представництво розташувалося на Миколаївському бульварі в будинку №5. Будівля значно постраждала під час військових дій і особливо при відступі більшовиків. На кінець 1942 р. Інженерно-Технічна Дирекція Муніципалітету закінчила відновлювальні роботи в другому і третьому поверхах цієї будівлі. Були зроблені обробні та ліпні роботи. Загальна вартість ремонтно-відновних робіт становила 30 тисяч марок (Ремонт здания Итальянского Консульства, 1942: 3).

Варто зазначити, що італійська колонія в Одесі налічувала близько 200 сімейств. Невдовзі було проведено реєстрацію італійських підданих. Згодом місцевими італійцями було відкрито автотранспортну контору, а також низку комерційних підприємств (Открытие итальянского консульства, 1942: 4).

Також адміністрація дирекції губернаторства Трансністрії повідомила муніципалітет, що генеральне консульство Італії в Одесі прийняло під свій захист усіх мешканців Одеси грецького походження (Покровительство Италии грекам, 1942: 5).

Організація курсів з вивчення італійської мови і культури була одним із пріоритетів діяльності Італійського королівського бюро (пропагандист-

Рис. 2. «Консул Великого Рейху Вернер Стефані покладає вінок на могилу героїв». Фото з «Одеської газети». 5 червня 1943 р.

Джерело: https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?park_shevchenko_1941_1944

ський підрозділ Генерального консульства Королівства Італія в Одесі). У травні 1942 р. в місцевій пресі був оприлюднений анонс «циклу лекцій з курсу вступу до вивчення італійської культури та мови» з метою «попереднього ознайомлення» з «основними етапами розвитку італійської культури, котрі привели її до сучасного розквіту» – для тих, хто бажав вивчити сучасну італійську мову, історію, літературу і мистецтво Італії (Batsak, 2024: 92-111).

Функціонували німецьке та італійське консульства до квітня 1944 р., коли Одеса була звільнена від румунсько-німецьких окупантів (Біліченко, 2020: 78-95).

Висновки. Таким чином, протягом 1941–1944 рр. в Одесі були відкриті та діяли німецьке та італійське консульства, країни яких були союзниками Румунії у Другій світовій війні. Основними напрямами діяльності консульств та консу– лів було відкриття комерційних підприємств, захист прав громадян італійського та німецького походження, участь у громадських та дипломатичних заходах, нагородження державними нагородами та медалями урядовців міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біліченко Л. Діяльність Одеського муніципалітету Трансністрії (1941–1944 рр.). Старожитності Лукомор'я. 2020. № 2. С. 78-95. https://doi. org/10.33782/2708-4116.2020.2.25.
2. Біліченко Л. Діяльність румунської окупаційної адміністрації в Одесі (1941-1944 рр.): Моногр. Миколаїв: Іліон. 2025. 208 с.
3. Білокінь С. Німецьке консульство. Персональний сайт історика України. URL:https://www.sbilokin.name/Personalia/Ernst/Culture/GermanConsulat.html
4. В германском генеральном консульстве торжество награждения г-жи Лючия Пынтя и доктора Солканеску. *Молва.* 1943. №100 (02 апреля). С. 1.
5. Вовчук Л. Вбивство італійського віце-консула в Одесі (на матеріалах радянської преси 1927–1928 рр.). Причорномор'я: історико-правовий, мовний, етнокультурний та релігійний виміри : збірник наукових праць. Вип. 10 / відп. ред. М. І. Михайлуца ; упоряд.: О. Дзинглюк, К. Поткіна. Одеса : Олді+. 2025. С. 93-98.
6. Вовчук Л. Німецькі дипломати в Києві (1918-1938 рр.). В: Dymczyk, R., Krywoszeja, I., Morawiec, N. (red.). Rozdroża. Europa Środkowa i Wschodnia w historii i historiach historyków. Vol. IV. Częstochowa-Humań-Poznań. 2017. pp. 13–23.
7. Вовчук Л. Німецькі дипломати в Україні (1918–1938 рр.): просопографічний портрет. В: Верстюк В. (ред.). Україна та Німеччина: міждержавні відносини. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти. 2018. С. 207–218.
8. Вовчук Л. Німецьке консульство у Харкові (1923-1937 рр.). *Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Актуальні проблеми міжнародних відносин: глобальні виклики та регіональний аспект.* Миколаїв: Видавництво ЧНУ ім. Петра Могили. 2023. С. 13-14.
9. Из Одессы в Германию. *Одесская газета.* 1942. №76 (07 мая). С. 3.
10. Матяш І. Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця. Київ: Інститут історії України НАН України. 2020. 503 с.
11. Открытие итальянского консульства. *Одесская газета.* 1942. №53 (17 марта). С. 4.
12. Открытие магазина для чиновников губернаторства. *Молва.* 1942. №3 (03 декабря). С. 3.
13. Покровительство Италии грекам. *Одесская газета.* 1942. №218 (18 октября). С. 5.
14. Ремонт здания Итальянского Консульства. *Молва.* 1942. №15 (17 декабря). С. 3.
15. Торжество вступления в должность нового руководителя провинции между Днестром и Бугом. *Одесская газета.* 1944. №31 (08 февраля). С. 1.
16. Торжество награждения орденомв «Германского Орла» офицеров и чи– новников, отличившихся в румыно-германском сотрудничестве в Транснистрии. *Одесская газета.* 1943. №217 (19 сентября). С. 3.
17. Batsak, K. "Italian Culture and Art Representations in Odesa under the Policy of Romanization Conditions (1941–1944)". Scientific herald of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. 2024. №139. pp. 92–111. doi: 10.31318/2522-4190.2024.139.301123.

REFERENCES

1. Bilichenko L. (2020) Diialnist Odeskoho munitsypalitetu Transnistrii (1941–1944 rr.) [Activities of the Odessa Municipality of Transnistria (1941–1944)]. *Starozhytnosti Lukomoria.* No 2. pp. 78-95. https://doi. org/10.33782/2708-4116.2020.2.25. [in Ukrainian].
2. Bilichenko L. (2025) Diialnist rumunskoi okupatsiinoi administratsii v Odesi (1941-1944 rr.): [Activities of the Romanian occupation administration in Odessa (1941-1944)] Monohr. Mykolaiv: Ilion. 208 p. [in Ukrainian].
3. Bilokin S. Nimetske konsulstvo [German Consulate]. Personalnyi sait istoryka Ukrainy. URL:https://www.sbilokin.name/Personalia/Ernst/Culture/GermanConsulat.html [in Ukrainian].
4. V germanskom generalnom konsulstve torzhestvo nagrazhdeniya g-zhi Lyuchiya Pyintya i doktora Solkanesku [At the German Consulate General, the award ceremony for Mrs. Lucia Pântea and Dr. Solcanescu]. *Molva.* 1943. No 100 (02 aprelya). p. 1. [in Russian].
5. Vovchuk L. (2025) Vbyvstvo italiiskoho vitse-konsula v Odesi (na materialakh radianskoi presy 1927–1928 rr.) [The murder of the Italian vice-consul in Odessa (based on materials from the Soviet press of 1927–1928)]. *Prychornomoria:*

istoryko-pravovyi, movnyi, etnokulturnyi ta relihiinyi vymiry : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 10 / vidp. red. M. I. Mykhailutsa ; uporiad.: O. Dzynhliuk, K. Potkina. Odesa : Oldi+. pp. 93-98. [in Ukrainian].

6. Vovchuk L. (2017) Nimetski dyplomaty v Kyievi (1918-1938 rr.) [German diplomats in Kyiv (1918-1938)]. *V: Dymczyk, R., Krywoszeja, I., Morawiec, N. (red.). Rozdroża. Europa Środkowa i Wschodnia w historii i historiach historyków.* Vol. IV. Częstochowa-Humań-Poznań. pp. 13–23. [in Ukrainian].

7. Vovchuk L. (2018) Nimetski dyplomaty v Ukraini (1918–1938 rr.): prosopohrafichnyi portret [German diplomats in Ukraine (1918–1938): a prosopographic portrait]. *V: Verstiuk V. (red.). Ukraina ta Nimechchyna: mizhderzhavni vidnosyny. Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity.* pp. 207–218. [in Ukrainian].

8. Vovchuk L. (2023) Nimetske konsulstvo u Kharkovi (1923-1937 rr.) [German Consulate in Kharkiv (1923-1937)]. *Olviiskyi forum – 2023: stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: hlobalni vyklyky ta rehionalnyi aspekt.* Mykolaiv: Vydavnytstvo ChNU im. Petra Mohyly. pp. 13-14. [in Ukrainian].

9. Iz Odessyi v Germaniyu [From Odessa to Germany]. *Odesskaya gazeta.* 1942. No76 (07 maya). p. 3. [in Russian].

10. Matiash I. (2020) Inozemni predstavnytstva v radianskii Ukraini (1919–1991): protystoiannia i spivpratsia [Foreign Missions in Soviet Ukraine (1919–1991): Confrontation and Cooperation]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 503 p. [in Ukrainian].

11. Otkryitie italyanskogo konsulstva [Opening of the Italian consulate]. *Odesskaya gazeta.* 1942. No 53 (17 marta). P . 4. [in Russian].

12. Otkryitie magazina dlya chinovnikov gubernatorstva [Opening of a store for governorate officials]. *Molva.* 1942. No 3 (03 dekabrya). p. 3. [in Russian].

13. Pokrovitelstvo Italii grekam [Italy's patronage of the Greeks]. *Odesskaya gazeta.* 1942. No 218 (18 oktyabrya). p. 5. [in Russian].

14. Remont zdaniya Italyanskogo Konsulstva [Renovation of the Italian Consulate building]. *Molva.* 1942. No 15 (17 dekabrya). p. 3. [in Russian].

15. Torzhestvo vstupleniya v dolzhnost novogo rukovoditelya provintsii mezhdu Dnestrom i Bugom [Ceremony of inauguration of the new head of the province between the Dniester and the Bug]. *Odesskaya gazeta.* 1944. No 31 (08 fevralya). p. 1. [in Russian].

16. Torzhestvo nagrazhdeniya ordenomv «Germanskogo Orla» ofitserov i chi– novnikov, otlichivshihsya v rumyino-germanskom sotrudnichestve v Transnistrii [Ceremony of awarding the Order of the German Eagle to officers and officials who distinguished themselves in Romanian-German cooperation in Transnistria]. *Odesskaya gazeta.* 1943. No 217 (19 sentyabrya). p. 3. [in Russian].

17. Batsak, K. "Italian Culture and Art Representations in Odesa under the Policy of Romanization Conditions (1941–1944)". Scientific herald of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. 2024. №139. pp. 92–111. doi: 10.31318/2522-4190.2024.139.301123.

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 930.25:02:004](477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-2

Леся БІЛОВУС,
orcid.org/0000-0003-4882-4511
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна) lesya.kfn@gmail.com

Оксана ПАРНЕТА,
orcid.org/0000-0002-9310-7127
кандидат історичних наук,
викладач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету
(Тернопіль, Україна) o.parneta@gmail.com

КОНВЕРГЕНЦІЯ АРХІВІВ І БІБЛІОТЕК У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У статті досліджено історичний аспект конвергенції архівів і бібліотек як закономірний етап розвитку документно-комунікаційної сфери та одну з ключових тенденцій формування єдиного документально-інформаційного простору України в умовах цифрової трансформації суспільства. Конвергенцію розглянуто як комплексний процес змістового, технологічного, організаційного та функціонального зближення установ пам'яті, зумовлений спільністю їхньої соціокомунікаційної місії щодо збереження, систематизації, репрезентації та забезпечення доступу до документованої історико-культурної спадщини. Обґрунтовано, що розвиток цифрових технологій спричинив поступове стирання традиційних інституційних меж між архівами й бібліотеками, актуалізувавши інтеграцію інформаційних ресурсів, уніфікацію підходів до опису документів і створення спільної цифрової інфраструктури.

На основі історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного підходів виокремлено чотири етапи еволюції взаємодії архівів і бібліотек в Україні: доцифровий етап розмежування фондів і професійних компетенцій (до 1990-х рр.), етап інформатизації та формування перших електронних каталогів і баз даних (1990–2013 рр.), етап технологічної конвергенції на основі спільних цифрових платформ, міжнародних стандартів метаданих та інтегрованих інформаційно-пошукових систем (2014–2021 рр.) і етап прискореної консолідації в умовах повномасштабної війни (2022–2026 рр.), коли необхідність збереження документальної спадщини, резервного копіювання цифрових ресурсів та міжнародної співпраці істотно активізувала міжінституційну взаємодію.

Проаналізовано сучасні практики цифрового зближення архівних і бібліотечних установ України, зокрема функціонування Міжархівного пошукового порталу, реалізацію проєктів цифрових колекцій, участь у міжнародних агрегаторах цифрового контенту, розвиток волонтерських краудсорсингових ініціатив та інтеграцію цифрових ресурсів установ пам'яті. Визначено основні бар'єри конвергенції, серед яких відомча роз'єднаність, відсутність уніфікованих стандартів метаданих і міжвідомчих API, недостатній рівень цифрової інфраструктури та дефіцит цифрових компетентностей фахівців. Обґрунтовано перспективи формування єдиного документально-інформаційного простору України на основі гармонізації нормативно-правового забезпечення, розвитку міжвідомчої цифрової інфраструктури, впровадження відкритих стандартів обміну даними, посилення міжінституційної співпраці та активної участі українських установ пам'яті в європейських програмах цифровізації культурної спадщини.

Ключові слова: *конвергенція архівів і бібліотек; архіви, бібліотеки, установи пам'яті, документно-інформаційний простір, цифрова трансформація, цифровізація, метадані, документальна спадщина, культурна спадщина, інтероперабельність, Україна.*

Lesia BILOVUS,
orcid.org/0000-0003-4882-4511
Doctor of History,
Professor at the Department of Information and Socio-Cultural Activities
Western Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine) lesya.kfn@gmail.com

Oksana PARNETA,
orcid.org/0000-0002-9310-7127
Candidate of Historical Sciences (PhD in History),
Lecturer at the Department of Information and Sociocultural Activities
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine) o.parneta@gmail.com

ARCHIVE–LIBRARY CONVERGENCE IN THE DIGITAL ENVIRONMENT: THE HISTORICAL DIMENSION OF THE FORMATION OF UKRAINE'S UNIFIED DOCUMENTARY AND INFORMATION SPACE

The article explores the historical dimension of the convergence of archives and libraries as a key trend in the development of Ukraine's unified documentary and information space under the conditions of digital transformation. Convergence is interpreted as a multidimensional process of institutional, technological, organisational, and functional rapprochement between memory institutions, driven by their common socio-communicative mission of preserving, organising, disseminating, and providing access to documentary heritage. The study argues that digital technologies have fundamentally transformed traditional models of documentary communication, gradually eliminating institutional boundaries between archives and libraries and fostering the integration of digital resources, metadata standards, and information services.

The research applies historical-comparative, systemic, and problem-chronological approaches to identify four major stages in the evolution of archive-library interaction in Ukraine: the pre-digital stage characterised by institutional separation and independent management of collections (before the 1990s); the stage of informatization and the emergence of electronic catalogues and databases (1990–2013); the stage of technological convergence based on shared digital platforms, international metadata standards, and integrated information retrieval systems (2014–2021); and the stage of accelerated consolidation during the full-scale Russian invasion (2022–2026), when the preservation of documentary heritage, emergency digitisation, digital backup, and international cooperation became strategic priorities.

The article analyses contemporary Ukrainian practices of archive-library convergence, including the Inter-Archival Search Portal, digital heritage collections, participation in international digital content aggregators, and volunteer crowdsourcing initiatives aimed at safeguarding documentary heritage. Particular attention is paid to the impact of wartime challenges, which significantly intensified cooperation among archives, libraries, museums, and information technology specialists. The study identifies the principal barriers to convergence, including institutional fragmentation, the lack of unified metadata standards and interoperable APIs, insufficient digital infrastructure, and limited digital competences among professionals.

It is concluded that the establishment of a unified documentary and information space in Ukraine requires the harmonisation of the regulatory framework, the development of interoperable digital infrastructure, the implementation of open metadata standards, enhanced inter-institutional cooperation, and broader participation in European programmes for the digitisation and long-term preservation of cultural heritage. Archive-library convergence is therefore interpreted as a natural stage in the evolution of memory institutions and a prerequisite for ensuring sustainable preservation, accessibility, and effective use of Ukraine's documentary heritage in the digital age.

Key words: *archive-library convergence, archives, libraries, memory institutions, documentary and information space, digital transformation, digitisation, metadata, documentary heritage, cultural heritage, interoperability, Ukraine.*

Постановка проблеми. Архіви й бібліотеки історично сформувалися як самостійні інституції документальної пам'яті суспільства, кожна з яких виробила власні принципи комплектування, описування, збереження та використання документних ресурсів. Тривалий час їхній розвиток відбувався в межах окремих організаційних структур, нормативно-правових систем і професійних традицій, що зумовило інституційне розмежування архівної та бібліотечної справи. Водночас спільність їхньої соціокомунікаційної місії – збереження, акумулювання та передавання документованої спадщини наступним поколінням – об'єктивно створювала передумови для взаємодії, що на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства набула якісно нового змісту. Стрімкий розвиток цифрових технологій, електронних інформаційних ресурсів, мережевих комунікацій, технологій оцифрування та відкритого доступу докорінно змінив підходи до функ-

ціонування установ пам'яті. Цифрове середовище поступово нівелює традиційні межі між архівами та бібліотеками: цифрові копії архівних документів, рукописів, стародруків, книг і періодичних видань інтегруються в єдині інформаційно-пошукові системи, використовують сумісні стандарти метаданих і стають складовими спільного інформаційного простору. За цих умов користувач дедалі частіше сприймає документальні ресурси не через їхню інституційну належність, а як єдину систему доступу до історичних джерел і знань. Саме тому конвергенція архівів і бібліотек постає не лише технологічним явищем, а й закономірним етапом історичної еволюції документно-комунікаційної сфери.

Для України означена проблема набуває особливої актуальності в контексті цифрової трансформації державного управління, інтеграції до європейського інформаційного простору та необхідності забезпечення довготривалого збереження національної документальної спадщини. Повномасштабна російська агресія істотно посилила ці виклики: загроза фізичного знищення архівних документів і бібліотечних колекцій, потреба в оперативному оцифруванні, резервному копіюванні та віддаленому доступі до інформаційних ресурсів перетворили міжінституційну співпрацю з перспективного напряму розвитку на стратегічну умову збереження культурної пам'яті держави. У цих умовах формування єдиного документно-інформаційного простору стає одним із ключових завдань державної політики у сфері архівної, бібліотечної та інформаційної діяльності.

Попри активний розвиток цифрових проєктів, створення інтегрованих електронних ресурсів і впровадження міжнародних стандартів опису документів, сучасні наукові дослідження переважно висвітлюють окремі аспекти цифровізації архівів або бібліотек, тоді як історичний процес їхньої конвергенції залишається недостатньо систематизованим. Наявні праці присвячені переважно цифровим колекціям, окремим інформаційним платформам, цифровому збереженню культурної спадщини чи проблемам оцифрування документів, проте комплексного історико-періодизаційного аналізу конвергенції архівів і бібліотек як складової формування єдиного документно-інформаційного простору України наразі бракує. Саме необхідність такого комплексного історико-теоретичного осмислення процесу, визначення його етапів, рушійних чинників, бар'єрів і перспектив розвитку зумовлює актуальність теми та визначає наукову проблему пропонованого дослідження.

Аналіз досліджень. Проблематика конвергенції архівів і бібліотек сформувалася на перетині архівознавства, бібліотекознавства, документознавства та соціальних комунікацій. Сучасний науковий доробок з цієї проблематики охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів досліджень, що відображають еволюцію поглядів на функціонування установ пам'яті в умовах цифрової трансформації.

Теоретичні засади осмислення архівів, бібліотек і музеїв як установ пам'яті розроблено у працях Л. Дубровіної, А. Киридон та І. Матяш**,** які розглядають ці інституції як взаємопов'язані складові системи збереження документальної та культурної спадщини, що забезпечують формування історичної пам'яті й національної ідентичності України (Дубровіна, Киридон, Матяш, 2017). Саме в межах цього наукового підходу закладено підґрунтя для сучасного розуміння інтеграції установ пам'яті як складових єдиного документно-інформаційного простору.

Архівознавчий напрям представлений працями В. Бездрабко**,** у яких висвітлено закономірності становлення архівної справи, принципи формування та організації архівних фондів, розвиток нормативно-методичних засад діяльності архівних установ і місце архівів у системі соціальних комунікацій (Бездрабко, 2020). Ці дослідження створюють історико-теоретичне підґрунтя для аналізу процесів зближення архівної та бібліотечної сфер.

Сучасний етап розвитку документно-інформаційної сфери характеризується активним вивченням цифрової трансформації установ пам'яті. Л. Ковальська, Т. Яворська та Г. Ковальський досліджують цифрові документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв, доводячи, що повномасштабна війна істотно прискорила інтеграцію цифрової інфраструктури установ пам'яті, зокрема через розвиток Національної електронної бібліотеки України та участь українських інституцій у європейському цифровому просторі Europeana (Ковальська, Яворська, Ковальський, 2024). Подібний підхід простежується у працях В. Добровольської, яка розглядає бібліотеки, архіви й музеї як інформаційні хаби, що забезпечують формування, інтеграцію та збереження цифрових культурних ресурсів у національному й міжнародному інформаційному просторі (Добровольська, 2025).

Важливий напрям сучасних досліджень становлять роботи, присвячені створенню інтегрованих цифрових ресурсів і забезпеченню інтероперабельності інформаційних систем. Н. Сенченко обґрунтовує концепцію формування єдиного

національного електронного ресурсу «Пам'ять України», що має інтегрувати цифрові колекції архівів, бібліотек, музеїв і видавництв, а також висвітлює значення міжнародних стандартів описування архівної інформації для забезпечення сумісності цифрових колекцій (Сенченко, 2023). Цю проблематику розвивають І. Передерій та Р. Гула, які аналізують інтеграційні практики архівів, бібліотек і музеїв у міжнародному та українському контекстах, а також обґрунтовують інтероперабельність цифрових архівів і бібліотек як одну з ключових умов формування єдиного інформаційного простору й збереження національної пам'яті (Передерій, Гула, 2025).

Практичні аспекти цифрової конвергенції установ пам'яті найповніше висвітлено у працях, присвячених збереженню документальної спадщини в умовах російсько-української війни. Н. Колесник і К. Картузов аналізують досвід оцифрування архівних документів у прифронтовому регіоні та показують, що воєнні виклики істотно активізували співпрацю архівів із бібліотеками й музеями під час створення цифрових колекцій та резервних копій документальної спадщини (Колесник, Картузов, 2024).

Л. І. Біловус досліджує процеси цифрового документування втрат культурної спадщини України, спричинених повномасштабною війною. Авторка розглядає формування цифрових баз даних і реєстрів пошкоджених та знищених об'єктів документальної й культурної спадщини, наголошуючи на ролі волонтерських і фахових спільнот у фотофіксації руйнувань, оцифруванні евакуйованих колекцій і створенні резервних цифрових копій документів. Дослідниця підкреслює, що документування втрат виконує не лише облікова-статистичну функцію, а й стає інструментом верифікації руйнувань для подальшого відновлення фондів архівів і бібліотек, а також доказовою базою для міжнародних інституцій. Отримані результати дають підстави розглядати практики цифрового документування воєнних втрат як новий напрям зближення архівної й бібліотечної діяльності, що сформувався в умовах повномасштабної війни (Біловус, 2026).

Отже, сучасна українська історіографія сформувала вагоме теоретичне підґрунтя для дослідження цифрової трансформації установ пам'яті, розвитку електронних інформаційних ресурсів, цифрових колекцій, інтероперабельності та міжінституційної взаємодії архівів, бібліотек і музеїв. Водночас більшість наявних праць зосереджується переважно на технологічних, організаційних або інформаційно-комунікаційних аспектах цифровізації. Натомість історичні передумови конвергенції архівів і бібліотек, етапність цього процесу, його закономірності та вплив на формування єдиного документно-інформаційного простору України залишаються недостатньо дослідженими. Саме ця наукова прогалина визначає актуальність і предмет пропонованого дослідження.

Мета статті – історичне осмислення процесу конвергенції архівів і бібліотек у цифровому середовищі, реконструкція основних етапів його розвитку в Україні, з'ясування передумов, рушійних чинників і особливостей трансформації взаємодії установ пам'яті в умовах цифровізації, а також обґрунтування ролі конвергенції у формуванні єдиного документно-інформаційного простору України.

Виклад основного матеріалу. Архіви й бібліотеки, попри відмінності у принципах комплектування фондів (архівний принцип походження документа на противагу бібліотечним принципам формування колекцій), виконують спільну соціокультурну та інформаційну місію, забезпечуючи збереження, організацію, використання і передачу документальної спадщини суспільства (Бездрабко, 2020: 3-7; Дубровіна, Киридон, Матяш, 2017: 72-95). Установи пам'яті – архіви, бібліотеки, музеї – правомірно тлумачити як інституції, що створюють фонди і зберігають документовані свідчення минулого задля реалізації культурно-ідентичнісної функції суспільства (Матяш, 2012: 19-22). Історично ця спільність місії неодноразово втілювалася в організаційній єдності: перші книгозбірні й архіви середньовічної Європи, як і України-Русі, часто існували в межах єдиних монастирських чи князівських осередках, де рукописні книги й актові документи зберігалися комплексно, без чіткого інституційного розмежування. Однак історична єдність архівів і бібліотек не збереглася. У процесі розвитку державного управління та професіоналізації документної сфери відбулося поступове інституційне розмежування цих установ, що визначило специфіку їхнього функціонування на тривалий історичний період.

Інституційне розмежування архівної та бібліотечної справи в Україні остаточно оформилося у XX столітті, коли архіви, бібліотеки й музеї були підпорядковані різним органам управління, отримали окремі нормативно-правові засади діяльності, професійні стандарти, класифікаційні системи та підходи до опрацювання фондів (Бездрабко, 2020: 146-170). Після відновлення незалежності України інституційний поділ архівної та бібліотечної сфер був закріплений на законодавчому рівні. Закон України «Про Національний

архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII визначив правові засади формування, обліку, зберігання та використання документів Національного архівного фонду, а також систему архівних установ як окрему інституційну мережу (Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»). Натомість Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р. № 32/95-ВР встановив самостійні правові засади функціонування бібліотечної галузі, закріпивши власний понятійний апарат, систему управління та організаційні принципи діяльності бібліотек (Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»). Прийняті з різницею трохи більше ніж один рік, ці закони юридично оформили галузеве розмежування, що фактично склалося ще раніше, та остаточно закріпили функціонування архівної й бібліотечної справи в межах окремих управлінських моделей.

Подальший розвиток нормативної бази також відбувався переважно автономно. Зокрема, чинний національний стандарт у сфері діловодства й архівної справи визначає цю галузь як самостійну предметну область із власним понятійним апаратом, відмінним від бібліотекознавчої термінологічної традиції (ДСТУ 2732:2023. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять). Таким чином, інституційне розмежування було закріплене не лише на законодавчому, а й на термінологічному та нормативно-методичному рівнях.

Попри оновлення законодавства та розвиток інформаційних технологій, відомча відокремленість архівної й бібліотечної сфер значною мірою зберігається. Найвиразніше це простежується в процесах цифрової трансформації документальної спадщини. Державна архівна служба України реалізує власні проєкти оцифрування документів Національного архівного фонду відповідно до окремої відомчої стратегії (Державна архівна служба України), тоді як бібліотечна галузь розвиває власні цифрові ресурси, електронні бібліотеки та інформаційні сервіси. Відсутність єдиних міжгалузевих стандартів описування, сумісних моделей метаданих, уніфікованих форматів довготривалого зберігання та інтегрованих платформ доступу зумовлює паралельний розвиток цифрових ініціатив. Як наслідок, архівні та бібліотечні установи нерідко дублюють організаційні й технологічні рішення, що ускладнює формування єдиного цифрового простору документальної спадщини України.

Водночас розвиток цифрових технологій поступово змінював усталені моделі взаємодії установ пам'яті. Цифровізація сприяла переходу від відомчої відокремленості до інтеграції інформаційних ресурсів, уніфікації підходів до описування документів та створення спільних електронних сервісів. Ці процеси відбувалися нерівномірно, під впливом суспільно-політичних і технологічних змін, що дає підстави розглядати конвергенцію архівів і бібліотек як історично зумовлений процес, який пройшов кілька послідовних етапів розвитку.

З огляду на трансформацію функцій установ пам'яті, зміну технологічних підходів до роботи з документною спадщиною та розвиток цифрової інфраструктури, у розвитку взаємодії архівної та бібліотечної справи в Україні доцільно виокремити чотири основні етапи. Перший – доцифровий етап розмежування фондів і компетенцій (до початку 1990-х рр.) – характеризувався практично повною відомчою автономністю архівів і бібліотек, обмеженим обміном інформацією про склад фондів і відсутністю спільних інструментів пошуку. Другий – етап інформатизації та формування перших електронних каталогів (1990–2013 рр.) – позначений появою локальних електронних баз даних в окремих архівних і бібліотечних установах, що, однак, розроблялися автономно, без єдиних стандартів метаданих, а отже, не забезпечували міжінституційної сумісності. Третій – етап технологічної конвергенції на основі спільних цифрових платформ (2014–2021 рр.) – пов'язаний з активізацією процесів цифровізації культурної спадщини, розвитком національних цифрових проєктів та поступовим упровадженням міжнародних стандартів описування документів. Важливе значення мав проєкт «Пам'ять України», зорієнтований на інтеграцію цифрових ресурсів архівів, бібліотек, музеїв і видавництв за аналогією з програмою American Memory Бібліотеки Конгресу США. Водночас поширювалися міжнародні стандарти архівного описування (Encoded Archival Description – EAD), а українські установи пам'яті поступово долучалися до європейських ініціатив із цифрового представлення культурної спадщини, зокрема Europeana (Сенченко, 2023: 15-25; Ковальська, Яворська, Ковальський, 2024:4-16; Europeana). Саме на цьому етапі почала формуватися методологічна основа міжвідомчої взаємодії – спільні підходи до метаданих, цифровізації та довготривалого зберігання електронних копій.

Четвертий – етап прискореної консолідації в умовах повномасштабної війни (2022–2026 рр.) – позначений якісною зміною характеру взаємодії: з добровільної та здебільшого декларативної співпраці вона перетворилася на нагальну практичну потребу. Пошкодження й знищення документів на тимчасово окупованих і прифронтових терито-

ріях, необхідність термінової евакуації та резервного копіювання найцінніших колекцій змусили архіви, бібліотеки й музеї діяти узгоджено, обмінюючись технічними рішеннями, кадровими ресурсами й досвідом оцифрування. Волонтерська ініціатива SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online), що об'єднала архівістів, бібліотекарів та IT-фахівців для масового вебархівування цифрового контенту українських культурних інституцій, стала показовим прикладом того, як зовнішня загроза здатна подолати відомчі бар'єри швидше, ніж десятиліття нормативного узгодження (SUCHO).

Таким чином, історична періодизація процесу конвергенції дає змогу простежити закономірну еволюцію взаємодії архівів і бібліотек – від інституційного розмежування до формування спільного цифрового середовища. На відміну від поширеного підходу, який пов'язує конвергенцію переважно з розвитком цифрових технологій, проведений аналіз свідчить, що її сучасні форми мають глибокі історичні передумови, тоді як цифровізація лише прискорила й поглибила інтеграційні процеси. Саме тому конвергенцію доцільно розглядати як історично закономірний процес трансформації установ пам'яті, що створює підґрунтя для формування єдиного документно-інформаційного простору України.

Практичним утіленням конвергенції в сучасній Україні є передусім Міжархівний пошуковий портал, що об'єднує в єдиному пошуковому просторі електронні ресурси державних архівів на платформі ARCHIUM, забезпечуючи повнотекстовий пошук за назвами фондів, історичними довідками та заголовками справ (ARCHIUM). Хоча цей ресурс формально залишається суто архівним, його логіка організації – єдина точка доступу до розпорошених по установах цифрових колекцій – є типовою моделлю, яку доцільно поширити на бібліотечні фонди. Аналогічну функцію в бібліотечній сфері виконує Національна електронна бібліотека України, що інтегрує цифрові колекції наукових бібліотек і водночас співпрацює з архівними установами у формуванні спільних тематичних розділів.

Прикладом змістової конвергенції є проєкти цифрових колекцій документальної спадщини окремих інституцій, зокрема «Оцифрована спадщина Києво-Печерської лаври», у межах якого поєднуються архівні документи фонду Києво-Печерської лаври, книжкові пам'ятки бібліотеки заповідника та музейні предмети в єдиній електронній бібліотеці з використанням спільних міжнародних стандартів метаданих, зокрема METS (Metadata Encoding and Transmission Standard). Такі локальні моделі демонструють практичну здійсненність міжінституційної інтеграції фондів на рівні окремо взятої установи культурної спадщини та можуть слугувати орієнтиром для загальнонаціональної платформи.

Активний розвиток отримали й партисипативні механізми, що однаковою мірою залучають ресурси архівів і бібліотек: волонтерські ініціативи документування воєнних втрат культурної спадщини поєднують фотофіксацію зруйнованих архівних і бібліотечних будівель, оцифрування евакуйованих документів і книжкових колекцій та формування спільних баз даних, які використовуються для верифікації руйнувань і подальшого відновлення фондів (Біловус, 2026; Колесник, Картузов 2024). Ефективність такої співпраці документно-інформаційних інституцій – бібліотек, архівів, музеїв – засвідчена дослідженнями, що фіксують і спільне, і специфічне в діяльності цих закладів – хранителів духовної спадщини народу (Дубровіна, Киридон, Матяш, 2017: 3-7).

Отже, сучасні цифрові практики підтверджують, що конвергенція архівів і бібліотек є одним із визначальних напрямів розвитку документно-інформаційної сфери України. Якщо на початкових етапах цифровізація була спрямована переважно на розширення доступу до документної спадщини, то в умовах повномасштабної війни її пріоритетом стало забезпечення фізичного збереження культурної пам'яті. Саме воєнні виклики продемонстрували, що ефективний захист документальної спадщини можливий лише за умови інтеграції ресурсів архівів, бібліотек і музеїв, використання спільних цифрових платформ, міжнародних стандартів і координації міжвідомчої діяльності.

Таким чином, війна не започаткувала процес конвергенції, але стала потужним каталізатором його практичної реалізації та переходу до нового рівня інституційної взаємодії. Водночас досягнуті результати ще не свідчать про завершеність цього процесу. Формування єдиного документно-інформаційного простору України стримується низкою організаційних, нормативно-правових, технологічних і кадрових бар'єрів, подолання яких є необхідною передумовою його подальшого розвитку.

Однією з ключових проблем залишається відомча роз'єднаність архівної, бібліотечної та музейної сфер. Архівна галузь функціонує в системі Державної архівної служби України, тоді як бібліотеки перебувають у сфері управління Міністерства культури України та органів місцевого самоврядування, що ускладнює формування єдиної

державної політики цифровізації, координацію міжвідомчих проєктів і розвиток інтегрованої інформаційної інфраструктури.

Суттєвими бар'єрами залишаються відсутність уніфікованих стандартів описування цифрових ресурсів, сумісних моделей метаданих і програмних інтерфейсів (API), необхідних для автоматизованого обміну даними між архівними, бібліотечними та музейними системами. Унаслідок цього цифрові ресурси розвиваються переважно автономно, що ускладнює наскрізний пошук, повторне використання інформації та формування інтегрованих цифрових колекцій.

Додатковими чинниками є недостатній рівень цифрових компетентностей фахівців і обмежене фінансування міжвідомчих проєктів, через що значна частина цифрових ініціатив реалізується за підтримки міжнародних грантових програм, волонтерських спільнот та Українського культурного фонду. Водночас така підтримка не може повністю замінити послідовну державну політику цифрового розвитку установ пам'яті.

Подальший розвиток єдиного документно-інформаційного простору України пов'язаний із переходом від окремих цифрових проєктів до міжвідомчої екосистеми документальної спадщини. Це потребує гармонізації нормативно-правової й методичної бази, упровадження спільних міжнародних стандартів описування, довготривалого цифрового зберігання та обміну даними, а також створення єдиної технологічної інфраструктури з інтегрованим доступом до цифрових колекцій. Перспективним напрямом є розбудова національної платформи за принципом «єдиного вікна» з урахуванням досвіду програми «Пам'ять Америки» та європейського агрегатора Europeana.

В умовах повномасштабної війни та післявоєнного відновлення особливого значення набувають міжнародна співпраця у сфері цифрового збереження культурної спадщини, створення резервних цифрових копій документів, розвиток технологій розподіленого зберігання даних і підготовка фахівців із компетентностями в архівознавстві, бібліотекознавстві, цифровій гуманітаристиці та інформаційних технологіях. Комплексна реалізація цих завдань сприятиме завершенню процесу конвергенції установ пам'яті та формуванню в Україні єдиного документно-інформаційного простору як складової європейської цифрової інфраструктури культурної спадщини.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що конвергенція архівів і бібліотек є закономірним історичним процесом трансформації документно-інформаційної сфери, а не лише наслідком розвитку цифрових технологій. Її передумови сформувалися внаслідок спільності соціокомунікаційної місії установ пам'яті, тоді як цифровізація створила умови для інтеграції інформаційних ресурсів, сервісів і професійних практик. Запропонована історична періодизація дала змогу простежити еволюцію цього процесу в Україні від інституційного розмежування архівної та бібліотечної справи до формування засад єдиного документно-інформаційного простору.

Встановлено, що сучасний етап конвергенції характеризується переходом від окремих цифрових проєктів до створення інтегрованої інформаційної екосистеми установ пам'яті. Повномасштабна війна стала каталізатором цього процесу, прискоривши міжвідомчу співпрацю, цифрове збереження документальної спадщини, розвиток спільних цифрових платформ і міжнародної підтримки. У сучасних умовах інтеграція архівів, бібліотек і музеїв є необхідною умовою збереження національної документальної пам'яті та забезпечення широкого доступу до інформаційних ресурсів.

Доведено, що формування єдиного документно-інформаційного простору України потребує гармонізації нормативно-методичного забезпечення, упровадження сумісних стандартів метаданих, розвитку міжвідомчої цифрової інфраструктури та активізації участі України в європейських програмах цифрового збереження культурної спадщини. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню національної інформаційної безпеки, збереженню документальної спадщини й інтеграції України до європейського цифрового простору.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням моделей міжінституційної взаємодії установ пам'яті, упровадження міжнародних стандартів метаданих та інтероперабельності цифрових ресурсів, а також дослідженням правових механізмів функціонування інтегрованих інформаційних систем і довготривалого збереження документальної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубровіна Л.А., Киридон А.М., Матяш І.Б. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С.3-10. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000658002

2. Бездрабко В. В. Архівознавство : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 368 с.

3. Ковальська Л. С., Яворська Т. М., Ковальський Г. Є. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4 (276). С. 3–18. DOI: https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003

4. Добровольська В. В. Цифровізація культурної спадщини України в умовах воєнного стану. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2025. № 2. С. 62–69. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2025.350074.

5. Сенченко Н. Актуальні питання формування цифрових колекцій електронних бібліотек. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 1 (318). С. 15–25. DOI: https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1(318).15-25.

6. Передерій І., Гула Р. Інтеграційні практики архівів, бібліотек і музеїв: проєктний вимір у глобальному та українському контекстах *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2025. № 2. С. 7–15.

7. Передерій І., Гула Р. Інтероперабельність цифрових архівів і бібліотек як основа збереження національної пам'яті. *Вісник Харківської державної академії культури.* 2025. Вип. 68. С. 55–68.

8. Колесник Н., Картузов К. Оцифрування архівних документів у воєнний час: досвід Державного архіву Миколаївської області. *Архіви України*. 2024. № 3 (340). С. 22–32.

9. Біловус Л. І. Цифрове документування втрат культурної спадщини України в умовах війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2026. № 1. С. 65–75. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2026.356336.

10. Матяш І. Б. Установи пам'яті: поняття, місія, тенденції. *Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць*. Вип. 4. Київ, 2012. С. 18–27.

11. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text

12. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. № 32/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text

13. ДСТУ 2732:2023. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Чинний від 2024-03-01. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2023. 42 с.

14. Державна архівна служба України. Цифровізація: офіційний вебсайт. URL: https://archives.gov.ua/tag/цифровізація/

15. ARCHIUM. Міжархівний пошуковий портал : офіційний сайт. URL: https://searcharchives.net.ua/

16. Europeana : офіційний вебсайт. URL: https://www.europeana.eu/

17. SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online). About SUCHO. URL: https://www.sucho.org/about

REFERENCES

1. Dubrovina L.A., Kyrydon A.M., Matiash I.B. (2017) Arkhivy, biblioteky, muzei – dzherelna osnova natsionalnoi pamiati, kulturnoi spadshchyny Ukrainy. [Archives, libraries, and museums are the foundation of sources for Ukraine's national memory and cultural heritage.] Bibliotechnyi visnyk. № 1. S.3-10. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000658002. [in Ukrainian].

2. Bezdrabko V. V. (2020) Arkhivoznavstvo : navch. posib. [Archival Science: Study Guide] Kyiv : Lira-K, 368 s. [in Ukrainian].

3. Kovalska L. S., Yavorska T. M., Kovalskyi H. Ye. (2024) Dokumentno-informatsiini resursy arkhiviv, bibliotek i muzeiv: tsyfrovi transformatsii ta vyklyky viiny. [Documentary and Information Resources of Archives, Libraries, and Museums: Digital Transformations and Wartime Challenges] Bibliotechnyi visnyk. № 4 (276). S. 3–18. DOI: https://doi.org/10.15407/bv2024.04.003 [in Ukrainian].

4. Dobrovolska V. V. (2025) Tsyfrovizatsiia kulturnoi spadshchyny Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Digitization of Ukraine's cultural heritage under martial law.] Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. № 2. S. 62–69. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2025.350074. [in Ukrainian].

5. Senchenko N. (2023) Aktualni pytannia formuvannia tsyfrovykh kolektsii elektronnykh bibliotek. [Current Issues in Building Digital Collections for Electronic Libraries] Visnyk Knyzhkovoi palaty. № 1 (318). S. 15–25. DOI: https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.1(318).15-25. [in Ukrainian].

6. Perederii I., Hula R. (2025) Intehratsiini praktyky arkhiviv, bibliotek i muzeiv: proiektnyi vymir u hlobalnomu ta ukrainskomu kontekstakh [Integration Practices of Archives, Libraries, and Museums: The Project Dimension in Global and Ukrainian Contexts] Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. № 2. S. 7–15. [in Ukrainian].

7. Perederii I., Hula R. (2025) Interoperabelnist tsyfrovykh arkhiviv i bibliotek yak osnova zberezhennia natsionalnoi pamiati. [Interoperability of digital archives and libraries as a foundation for preserving national memory] Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury. Vyp. 68. S. 55–68. [in Ukrainian].

8. Kolesnyk N., Kartuzov K. (2024) Otsyfruvannia arkhivnykh dokumentiv u voiennyi chas: dosvid Derzhavnoho arkhivu Mykolaivskoi oblasti. [Digitization of Archival Documents During Wartime: The Experience of the State Archives of Mykolaiv Oblast] Arkhivy Ukrainy. № 3 (340). S. 22–32. [in Ukrainian].

9. Bilovus L. I. (2026) Tsyfrove dokumentuvannia vtrat kulturnoi spadshchyny Ukrainy v umovakh viiny. [Digital documentation of Ukraine's cultural heritage losses amidst the war.] Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. № 1. S. 65–75. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2026.356336. [in Ukrainian].

10. Matiash I. B. (2012) Ustanovy pamiati: poniattia, misiia, tendentsii.[Memory institutions: concept, mission, trends] Natsionalna ta istorychna pamiat : zb. nauk. prats. Vyp. 4. Kyiv, S. 18–27. [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy: Zakon Ukrainy No. 3814-XII [On the National Archival Fond and Archival Institutions: Law of Ukraine No. 3814-XII]. (1993, December 24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text

12. Pro biblioteky i bibliotechnu spravu: Zakon Ukrainy No. 32/95-VR [On Libraries and Library Affairs: Law of Ukraine No. 32/95-VR]. (1995, January 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text

13. DSTU 2732:2023. (2023). Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat [Records Management and Archival Affairs. Terms and Definitions]. DP "UkrNDNC." 42 p.

14. Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy. (n.d.). Tsyfrovizatsiia [Digitalization]. Retrieved July 14, 2026, https://archives.gov.ua/tag/цифровізація/

15. ARCHIUM. (n.d.). Mizharkhivnyi poshukovyi portal [Inter-archival Search Portal]. Retrieved July 14, 2026, https://searcharchives.net.ua/

16. Europeana. (n.d.). Europeana. Retrieved July 14, 2026, https://www.europeana.eu/

17. SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online). (n.d.). About SUCHO. Retrieved July 14, 2026, https://www.sucho.org/about

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 323.1:94(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-3

Вадим БОБЕЛО,
orcid.org/0009-0006-5249-0322
викладач кафедра філософії та суспільних наук
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) drevlianin83@gmail.com

МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Ескалація російської збройної агресії проти України актуалізує дослідження національної пам'яті як ключового чинника суспільної консолідації та формування стійкої національної ідентичності в екзистенційних умовах війни. У сучасному гуманітарному дискурсі зростає потреба в науковому осмисленні механізмів трансгенеративної передачі колективних травм, конфліктних моделей пам'яті та інструментів мнемонічної безпеки.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі ролі національної пам'яті у зміцненні української ідентичності, визначенні її трансформацій під впливом воєнних подій 2022-2026 років та обґрунтуванні засад державної політики пам'яті для забезпечення національної стійкості. Методи. У роботі застосовано системний, історико-генетичний, порівняльний та дискурс-аналітичний підходи, що дозволили дослідити взаємозв'язок колективної пам'яті, ідентичності та інституційної стійкості. Використано структурно-функціональний аналіз для вивчення механізмів мобілізаційного потенціалу ресентименту та порівняльний метод для зіставлення різних моделей історичної пам'яті.

Результати. Визначено, що національна пам'ять в умовах війни трансформується з пасивного сховища минулого на активний ресурс спротиву, консолідації та самоорганізації суспільства. Доведено, що переосмислення колективних травм (Голодомор, сталінські репресії, воєнні злочини 2022-2026 рр.) через героїчні наративи посилює національну гордість, зменшує міграційні настрої та зміцнює відчуття приналежності. Виявлено, що ресентимент в українському контексті набуває конструктивного мобілізаційного значення, трансформуючись у колективну енергію волонтерства, підтримки ЗСУ та прагнення відновлення справедливості. Встановлено регіональні особливості трансформації пам'яті, конфліктний характер конкуруючих історичних наративів та необхідність збалансованої державної політики, орієнтованої на україноцентричне осмислення історії.

Висновки. Національна пам'ять є стратегічним чинником стійкості української державності, що забезпечує ціннісну інтеграцію суспільства та опір інформаційним маніпуляціям. Ефективна політика пам'яті має поєднувати україноцентричний підхід, мнемонічну безпеку, освітні та комеморативні практики, а також психологічну реабілітацію суспільства. Перспективним є подальше вивчення впливу цифрових медіа на трансмісію пам'яті, емпіричний аналіз регіональних відмінностей та розробка стратегій повоєнної консолідації.

Ключові слова: *національна пам'ять, колективна травма, національна ідентичність, ресентимент, політика пам'яті, мнемонічна безпека, деколонізація, російсько-українська війна, інституційна стійкість, трансгенеративна передача.*

Vadym BOBELO,
orcid.org/0009-0006-5249-0322
Lecturer at the Department of Philosophy and Social Sciences
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
(Vinnytsia, Ukraine) drevlianin83@gmail.com

MECHANISMS OF TRANSFORMATION OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONTEXT OF FORMING UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY DURING FULL-SCALE INVASION

The escalation of Russian armed aggression against Ukraine highlights the study of national memory as a key factor in societal consolidation and the formation of a resilient national identity in the existential conditions of war. In contemporary humanitarian discourse, there is an increasing need for a scientific understanding of the mechanisms of transgenerational transmission of collective traumas, conflicting memory models, and mnemonic security tools.

The aim of the study is to conduct a comprehensive analysis of the role of national memory in strengthening Ukrainian identity, to determine its transformations under the influence of military events from 2022 to 2026, and to substantiate the principles of state memory policy to ensure national resilience. Methods. The research employs systemic, historical-genetic, comparative, and discourse-analytical approaches, which allow for the examination of the interconnections

between collective memory, identity, and institutional resilience. Structural-functional analysis is utilized to study the mechanisms of the mobilization potential of ressentiment, and the comparative method is applied to compare different models of historical memory.

Results. It has been determined that national memory in wartime transforms from a passive repository of the past into an active resource for resistance, consolidation, and self-organization of society. It is proven that the rethinking of collective traumas (the Holodomor, Stalinist repressions, war crimes from 2022 to 2026) through heroic narratives enhances national pride, reduces migration sentiments, and strengthens the sense of belonging. It has been revealed that ressentiment in the Ukrainian context takes on a constructive mobilization significance, transforming into collective energy for volunteering, support for the Armed Forces of Ukraine, and a desire for justice. Regional characteristics of memory transformation, the conflicting nature of competing historical narratives, and the necessity for a balanced state policy oriented towards a Ukraine-centric understanding of history have been established.

Conclusions. National memory is a strategic factor in the resilience of Ukrainian statehood, ensuring the value integration of society and resistance to information manipulation. An effective memory policy should combine a Ukraine-centric approach, mnemonic security, educational and commemorative practices, as well as psychological rehabilitation of society. Further research into the impact of digital media on memory transmission, empirical analysis of regional differences, and the development of post-war consolidation strategies is promising.

Key words: *national memory, collective trauma, national identity, ressentiment, memory policy, mnemonic security, decolonization, Russo-Ukrainian war, institutional resilience, transgenerational transmission.*

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року стало не лише військовим, а й глибоким цивілізаційним викликом для українського суспільства. У цих екзистенційних умовах національна пам'ять перетворилася на один із ключових ресурсів суспільної стійкості, консолідації та формування нової якості національної ідентичності. Вона перестала бути лише «сховищем» історичного досвіду і стала активним чинником опору, мобілізації та переосмислення колективної травми.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення того, як історична пам'ять трансформується під впливом війни, як колективні травми перетворюються на мобілізаційний ресурс, і які механізми державної політики пам'яті здатні забезпечити довгострокову національну стійкість у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика національної пам'яті та її ролі в умовах війни активно досліджується українськими вченими протягом 2022-2026 років.

В. Кириченко розглядає колективні травми як чинник національної ідентичності, показуючи механізми їх трансформації з деструктивного в конструктивний ресурс. Автор акцентує увагу на наративізації травми, проте недостатньо розкриває практичні інструменти міжпоколінної передачі цього досвіду (Кириченко, 2024). Т. Лапан та О. Химович пропонують нове розуміння ресентименту як соціально організованого мобілізаційного ресурсу інституційної стійкості. Вони доводять, що історична образа в українському контексті може перетворюватися на колективну енергію дії, але залишають відкритим питання інтеграції цього ресурсу в державну політику (Лапан, Химович, 2026).

О. Тимошенко, О. Корнієвський та Л. Чупрій аналізують конфліктні моделі історичної пам'яті («радянська», «національно-патріотична», «ліберальна») та доводять необхідність утвердження україноцентричного наративу. Дослідження фіксує регіональні розколи, але не пропонує комплексної моделі їх подолання в повоєнний період (Тимошенко ті ін., 2026). С. Фролов, О. Вознюк та В. Каюн фіксують прискорення деколонізації історичної свідомості під впливом війни, особливо щодо нових символів опору. Автори підкреслюють нерівномірність цього процесу в регіонах, проте недостатньо уваги приділяють цифровим механізмам трансмісії пам'яті (Фролов ті ін., 2026).

О. Варипаєв та А. Міносян досліджують діалектику пам'яті й забуття, аналізуючи «зони мовчання» в колективній пам'яті. Робота цінна філософським осмисленням, але потребує розвитку в напрямі практичних рекомендацій (Варипаєв, Міносян, 2025). Т. Василевська та Т. Бевз звертають увагу на суперечності між особистою, колективною та державною пам'яттю. Дослідження підкреслює ризик спрощення наративів, але не виходить на рівень системних пропозицій щодо мнемонічної безпеки (Бевз, 2024).

Л. Галуха, О. Грималюк та О. Мороз обґрунтовують історичну політику як інструмент формування громадянської ідентичності та підвищення стійкості до інформаційних загроз. Автори ефективно показують легітимаційний потенціал політики пам'яті, проте залишають поза увагою механізми трансгенеративної передачі травматичного досвіду (Галуха ті ін., 2026). Н. Гірна у збірнику наукових праць наголошує на екзистенційному характері війни Росії проти української пам'яті. Видання містить важливі емпіричні матеріали, але не пропонує цілісної стратегічної моделі державної політики пам'яті (Гірна, 2024).

О. Кирилюк, з актуалізацією в подальших роботах) акцентує увагу на зв'язку національної пам'яті з резистентністю та необхідності захисту культурно-історичних структур від імперської агресії. Ця позиція залишається фундаментальною, проте потребує оновлення з урахуванням досвіду повномасштабної війни (Кирилюк, 2020).

Незважаючи на значну кількість публікацій, низка важливих аспектів залишаються недостатньо розробленими:

– Відсутність цілісної довгострокової моделі державної політики пам'яті, яка поєднувала б освітні, комеморативні, правові та медійні практики.

– Недостатнє вивчення механізмів ефективної трансгенеративної передачі травматичного досвіду в умовах цифровізації суспільства.

– Слабка інтеграція ресентименту як конструктивного мобілізаційного ресурсу в системну стратегію національної стійкості.

– Брак комплексних пропозицій щодо подолання регіональних розколів пам'яті в повоєнний період.

– Недостатнє дослідження ролі цифрових медіа у формуванні нових механізмів трансмісії пам'яті серед молоді.

Саме ці прогалини визначають наукову новизну та практичну значущість даного дослідження.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз механізмів трансформації історичної пам'яті та її ролі у формуванні української національної ідентичності в умовах повномасштабного вторгнення.

Завдання дослідження:

– Проаналізувати теоретичні засади вивчення колективної та історичної пам'яті.

– Визначити механізми трансформації колективних травм у ресурс національної стійкості.

– Дослідити регіональні особливості та конфліктні моделі історичної пам'яті під час війни.

– Обґрунтувати засади державної політики пам'яті як складової національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна пам'ять є одним із фундаментальних соціокультурних механізмів, що забезпечує відтворення колективної ідентичності. У класичній традиції Б. Андерсон розглядав націю як «уявлену спільноту», існування якої неможливе без спільних наративів і символів минулого (Андерсон, 2001). Е. Сміт в етносимволістському підході наголошував на ролі історичної пам'яті, міфів походження та спільної долі як основ національної ідентичності (Сміт, 1994).

Для українського суспільства, яке протягом століть зазнавало імперського та колоніального тиску, національна пам'ять завжди мала особливе значення. Повномасштабне вторгнення 2022 року стало потужним каталізатором її трансформації. Воно не лише актуалізувало давні травми (Голодомор, сталінські репресії, Чорнобиль), а й додало новий потужний шар воєнного досвіду.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року стало потужним каталізатором глибокої трансформації історичної пам'яті українського народу.

Рис. 1. Механізми трансформації історичної пам'яті в умовах війни

Одним із ключових механізмів такої трансформації є переосмислення колективної травми через героїчні наративи. Те, що раніше сприймалося переважно як біль і поразка, сьогодні перетворюється на символ опору, гідності та незламності. Оборона Маріуполя, Буча, Ірпінь, Харків, Херсонщина, волонтерський рух і підтримка ЗСУ стали новими «місцями пам'яті», що швидко інтегрувалися в національний наратив.

Українська історія XX–XXI століть належить до найбільш травмованих в Європі. До ключових колективних травм належать Голодомор-геноцид 1932–1933 років, сталінські репресії, масові депортації, Чорнобильська катастрофа, Революція Гідності, війна на Донбасі з 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022–2026 років.

Як видно з Таблиці 1, війна суттєво змінила вектор сприйняття історичних травм – від пасивного страждання до активного героїчного опору. Це підтверджує тезу В. Кириченка про те, що травматичний досвід за певних умов може трансформуватися з деструктивного чинника в джерело зміцнення суспільства (Кириченко, 2024).

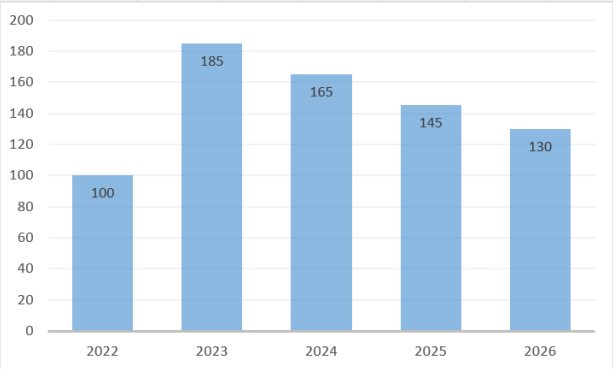

Рис. 2. Динаміка трансформації колективної травми в ресурс стійкості (2022-2026 рр.)

Дані проаналізовано автором на основі аналізу динаміки суспільних настроїв, медіа-моніторингу та соціологічних досліджень за період 2022–2026 рр. (Кириченко, 2024; Лапан, Химович, 2026; Фролов та ін., 2026). На графіку показано рівень інтенсивності колективної травми яка оцінена на основі частоти згадувань травматичних подій у медіа, соціологічних опитуваннях та аналізі публічного дискурсу. Пік травматичного досвіду припадає на 2023 рік, після чого спостерігається поступове зниження інтенсивності травми на тлі значного зростання рівня суспільної стійкості.

Одним із ключових механізмів трансформації пам'яті є ресентимент. На відміну від класичних теорій Ф. Ніцше та М. Шелера, де ресентимент сприймався переважно як деструктивна емоція, в українському воєнному контексті він набуває нового, конструктивного значення (Лапан, Химович, 2026).

Т. Лапан та О. Химович (2026) справедливо зазначають, що в українському контексті ресентимент перетворюється на соціально організований мобілізаційний ресурс інституційної стійкості (Лапан, Химович, 2026). Історична образа через століття колоніального пригнічення трансформується в колективну енергію дії.

Важливим є трансгенеративний характер передачі травматичного досвіду. У воєнних умовах цей процес значно прискорюється завдяки соціальним мережам, спільному перегляду відео, фотографій та свідчень очевидців (Кириченко, 2024). Молодь, яка не пережила Голодомор чи сталінські репресії безпосередньо, отримує цей досвід через емоційно насичені наративи сучасної війни, що сприяє формуванню глибокого відчуття історичної спадкоємності (Фролов та ін., 2026).

Картосхема України з чітким кольоровим маркуванням регіонів (Кириченко, 2024; Фролов та ін., 2026):

Західні області (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Чернівецька) – темно-зелений колір

– Національно-патріотична модель (домінування 75–85%)

Таблиця 1

Основні колективні травми українського народу та їх трансформація під час війни 2022-2026 рр.

Травма	Історичний період	Традиційне сприйняття	Трансформація 2022-2026 рр.	Результат для ідентичності
Голодомор-геноцид	1932-1933	Жертва, біль, забуття	Героїчний опір, символ незламності	Зміцнення відчуття історичної справедливості
Сталінські репресії	1930–1950	Страх, мовчання	Символ боротьби за свободу	Підвищення національної гордості
Чорнобильська катастрофа	1986	Трагедія, безпорадність	Символ державного зрадництва	Зростання недовіри до імперських наративів
Революція Гідності	2013–2014	Героїзм Небесної Сотні	Початок сучасного опору	Формування громадянської ідентичності
Війна 2022–2026 рр.	2022–2026	Нові травми (Буча, Маріуполь)	Масштабна героїзація та єднання	Консолідація нації

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [2; 7; 10; 11].

Таблиця 2

Трансформація ресентименту в умовах війни

Період	Характер ресентименту	Прояв	Результат
До 2022 р.	Переважно пасивний, прихований	Комплекс меншовартості, історична образа	Демобілізація, регіональні розколи
2022–2026 рр.	Активний, мобілізаційний	Масовий волонтерський рух, підтримка ЗСУ	Консолідація нації, енергія спротиву

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [8].

Таблиця 3

Основні напрямки державної політики пам'яті (пропозиції)

Напрямок	Завдання	Очікуваний ефект
Освітній	Інтеграція нової історії у шкільні програми	Формування стійкої ідентичності у молоді
Комеморативний	Створення меморіалів та музеїв війни	Увічнення пам'яті героїв
Медіаційний	Розвиток якісного контенту в соцмережах	Протидія ворожій пропаганді
Психологічний	Програми реабілітації травми	Зменшення посттравматичних розладів

Джерело: розроблено автором самостійно на основі сьогодення.

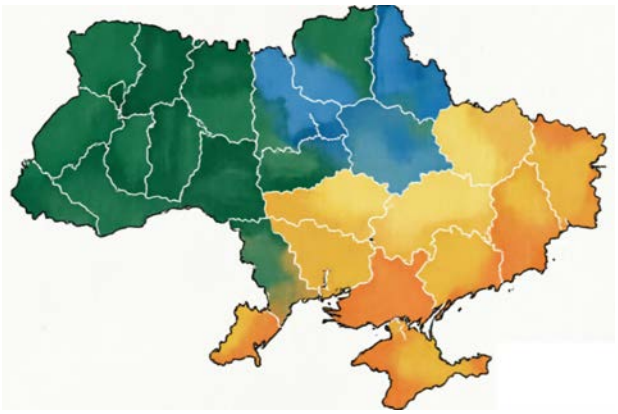

Рис. 3. Регіональні моделі історичної пам'яті в Україні 2022–2026 рр.

Центральні області (Київська, Вінницька, Житомирська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Кіровоградська) – синій колір

– Змішана модель (домінування 55–70%)

Східні та Південні області (Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Одеська) – жовто-помаранчевий колір

– Перехідний стан (домінування 35–55%, активний процес деколонізації)

Особливе місце в трансформації пам'яті посідає ресентимент. На відміну від класичних теорій, де він сприймався як деструктивна сила, в українському контексті 2022–2026 років ресентимент набуває конструктивного мобілізаційного значення. Історична образа, накопичена століттями, трансформується в колективну енергію дії – волонтерство, підтримку армії, прагнення справедливості та відновлення (Лапан, Химович, 2026).

Трансформація пам'яті відбувається нерівномірно в регіональному вимірі. Західні регіони демонструють більш глибоке вкорінення національно-патріотичних наративів, тоді як східні та південні області переживають складний процес подолання радянських і проросійських стереотипів. Цифрові медіа прискорюють цей процес, але водночас стають головним полем інформаційної війни.

Державна політика пам'яті повинна стати системним інструментом національної безпеки. Вона має поєднувати:

– україноцентричне осмислення історії;

– мнемонічну безпеку (захист від маніпуляцій);

– освітні та комеморативні практики;

– психологічну реабілітацію суспільства.

Для трансформації колективної травми в ресурс національної стійкості необхідно забезпечити комплексну інституційну підтримку, яка б враховувала як історико-культурні, так і соціально-психологічні аспекти. У Таблиці 3 узагальнено основні стратегічні напрямки та конкретні завдання державної політики пам'яті, реалізація яких спрямована на формування зрілої національної ідентичності, подолання наслідків інформаційної війни та психологічне оздоровлення суспільства.

Аналіз запропонованих у таблиці напрямків засвідчує, що сучасна політика пам'яті має носити інтегрований характер, поєднуючи освітні, комеморативні, медіаційні та психологічні інструменти в єдину стратегію. Синергетичний ефект від їхньої координації дозволить не лише зберегти історичну правду та вшанувати героїв, але й забезпечити психологічну реабілітацію громадян, протистояти ворожим маніпуляціям та сформувати стійкий фундамент національної ідентичності у молодого покоління. Таким чином, впровадження цих напрямків трансформує політику пам'яті з інструменту збереження минулого у дієвий механізм забезпечення національної безпеки, соціальної згуртованості та довгострокової стійкості держави в майбутньому.

Висновки. Національна пам'ять в умовах російської агресії перетворилася на стратегічний ресурс національної стійкості. Колективні травми, переосмислені через героїчні наративи, посилюють українську ідентичність і перетворюють історичну образу на мобілізаційну силу. Для забезпечення довгострокової стійкості необхідна цілісна державна політика пам'яті, яка поєднуватиме україноцентричний підхід, мнемонічну безпеку та міжпоколінну трансмісію оновленого історичного досвіду.

Для подальшого розвитку української державності вкрай необхідна цілісна, науково обґрунтована державна політика пам'яті. Вона має забезпечувати україноцентричне дослідження історії, знаходити баланс між пам'яттю та забуттям, поєднувати освітні, комеморативні, медійні та правові практики й формувати мнемонічну безпеку як важливу складову національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням динаміки змін колективної пам'яті в різних соціальних і регіональних групах, оцінкою впливу цифрових технологій на трансмісію пам'яті, аналізом психологічних наслідків травми та розробкою ефективних стратегій повоєнної реабілітації й консолідації українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозов. 2-ге вид., перероб. Київ: Критика, 2001. 272 с. URL: http://litopys.org.ua/anders/and.htm (дата звернення 29.05.2026)
2. Варипаєв О., Міносян А. Філософія пам'яті і політика забуття: українські траєкторії XX–XXI століть [Препринт]. Подано до збірника наукових праць III Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю «Національна пам'ять: історія та сучасність» (27-28 лист. 2025 р., Львів). Львів: ДНП «ЛНМУ ім. Данила Галицького», 2025. С. 1-10. DOI: https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3185571
3. Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. Політичні дослідження. 2024. № 1 (7). С. 135-158. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-7
4. Галуха Л., Грималюк О., Мороз О. Історична політика як інструмент формування громадянської ідентичності. Вісник гуманітарних наук. 2026. С. 1-20 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18153430
5. Гірна Н. (упоряд.). Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): збірник наукових праць. Вип. VII. Львів: Друкарня ЛНМУ ім. Данила Галицького, 2024. 172 с.
6. Кирилюк О. Українська національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність. Збірник наукових праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті, 11-12 черв. 2020 року». Львів: Друкарня ЛНМУ ім. Данила Галицького, 2020. С. 226-229.
7. Кириченко В. Колективні травми українців та національна ідентичність. Журнал соціальної та практичної психології. 2024. № 4. С. 56-60. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-2024-4-9
8. Лапан Т., Химович О. Пам'ять, ідентичність та ресентимент як соціальні чинники інституційної стійкості під час російсько-української війни. Науково-теоретичний альманах Грані. 2026. Т. 29 № 1. С. 201-209. DOI: https://doi.org/10.15421/172675
9. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращук. Київ: Основи, 1994. 224 с. URL: http://litopys.org.ua/smith/smi.htm (дата звернення 29.05.2026)
10. Тимошенко О., Корнієвський О., Чупрій Л. Історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності. Політична культура та ідеологія. 2026. С. 49-56. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2026.1.8
11. Фролов С., Вознюк О., Каюн В. Трансформація національної історичної пам'яті в умовах гібридної війни. Вісник гуманітарних наук. 2026. № 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18900413

REFERENCES

1. Anderson B. (2001). Uiavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu. [Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism] / per. z anhl. V. Morozov. 2-he vyd., pererob. Kyiv, 272. URL: http://litopys.org.ua/anders/and.htm [in Ukrainian].
2. Varypaiev O., Minoisian A. (2025). Filosofiia pamiati i polityka zabuttia: ukrainski traiektorii XX–XXI stolit [The Philosophy of Memory and the Politics of Forgetting: Ukrainian Trajectories of the 20th–21st Centuries] Podano do zbirnyka naukovykh prats III Vseukr. nauk. konf. z mizhnar. uchastiu «Natsionalna pamiat: istoriia ta suchasnist» (27-28 lyst. 2025 r., Lviv). Lviv, 1-10. DOI: https://doi.org/10.6084/m9.figshare.3185571 [in Ukrainian].
3. Vasylevska T., Bevz T. (2024). Konstruiuvannia polityky natsionalnoi pamiati: idei, smysly, aktsenty [Constructing National Memory Policy: Ideas, Meanings, Emphases]. Politychni doslidzhennia, 1 (7), 135-158. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-7 [in Ukrainian].
4. Halukha L., Hrymaliuk O., Moroz O. (2026). Istorychna polityka yak instrument formuvannia hromadianskoi identychnosti [Historical Policy as a Tool for Shaping Civic Identity]. Visnyk humanitarnykh nauk, 1-20. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18153430 [in Ukrainian].
5. Hirna N. (uporiad). (2024). Natsionalna pamiat (na vshanuvannia zhertv totalitaryzmu) [National Memory (in Honor of Victims of Totalitarianism): Collected Scientific Papers]: zbirnyk naukovykh prats. Lviv, (VII), 172. [in Ukrainian].
6. Kyryliuk O. (2020). Ukrainska natsionalna identychnist, natsionalna pamiat ta natsionalna rezystentnist. [Ukrainian National Identity, National Memory, and National Resilience]. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiati, 11-12 cherv. 2020 roku». Lviv, 226-229 [in Ukrainian].
7. Kyrychenko V. (2024). Kolektyvni travmy ukraintsiv ta natsionalna identychnist. [Collective Traumas of Ukrainians and National Identity]. Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii, 4, 56-60. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-2024-4-9 [in Ukrainian].

8. Lapan T., Khymovych O. (2026). Pamiat, identychnist ta resentyment yak sotsialni chynnyky instytutsiinoi stiikosti pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. [Memory, Identity, and Resentment as Social Factors of Institutional Resilience During the Russo-Ukrainian War]. Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani, 29 (1), 201-209. DOI: https://doi.org/10.15421/172675 [in Ukrainian].

9. Smith A. D. (1994). Natsionalna identychnist [National Identity] / per. z anhl. P. Tarashchuk. Kyiv, 224. URL: http://litopys.org.ua/smith/smi.htm [in Ukrainian].

10. Tymoshenko O., Kornievskyi O., Chuprii L. (2026). Istorychna pamiat yak chynnyk formuvannia natsionalnoi identychnosti. [Historical Memory as a Factor in the Formation of National Identity]. Politychne zhyttia, 49-56. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2026.1.8 [in Ukrainian].

11. Frolov S., Vozniuk O., Kayiun V. (2026). Transformatsiia natsionalnoi istorychnoi pamiati v umovakh hibrydnoi viiny. [Transformation of National Historical Memory in the Context of Hybrid Warfare]. Visnyk humanitarnykh nauk, 17, 1-20. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18900413 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477.86)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-4

Степан БОРЧУК,
orcid.org/0000-0001-7494-7369
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.borchuk@cnu.edu.ua

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ В ТОПОНІМІЧНОМУ ПРОСТОРІ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (2014–2025 РР.)

У статті досліджено процес увічнення пам'яті захисників України в топонімічному просторі міста Івано-Франківська упродовж 2014–2025 рр. Розглянуто трансформацію міської топонімії в контексті реалізації державної політики національної пам'яті, процесів декомунізації та деколонізації, а також суспільно-політичних змін, спричинених російсько-українською війною. Проаналізовано нормативно-правові засади формування сучасної топонімічної політики, діяльність органів місцевого самоврядування, топонімічної комісії та громадськості у процесі найменування й перейменування вулиць, площ, скверів та інших об'єктів міського простору. Особливу увагу приділено меморіалізації полеглих військовослужбовців, добровольців, Героїв Небесної Сотні, учасників Антитерористичної операції, Операції об'єднаних сил, воїнів Сил оборони України, а також військових підрозділів, які відіграли визначну роль у захисті державної незалежності.

Встановлено, що після початку російської агресії у 2014 р. увічнення пам'яті захисників України стало одним із пріоритетних напрямів розвитку міської топоніміки та важливою складовою політики пам'яті на місцевому рівні. Доведено, що початковий етап характеризувався поєднанням заходів із декомунізації топонімічного простору та вшанування учасників сучасної боротьби за незалежність України. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 р. стало каталізатором нового етапу переосмислення символічного простору міста, який супроводжувався активним усуненням назв, пов'язаних із російською імперською та радянською спадщиною, і масштабним запровадженням урбанонімів, присвячених українським військовослужбовцям, добровольцям, військовим формуванням, знаковим подіям та символам сучасної російсько-української війни.

З'ясовано, що сучасна топонімічна політика Івано-Франківська поєднує загальнодержавні підходи до реалізації політики національної пам'яті з локальними практиками меморіалізації, орієнтованими на збереження пам'яті про уродженців і мешканців громади, які загинули, захищаючи Україну. Визначено, що присвоєння їхніх імен об'єктам міського простору сприяє формуванню історичної культури, утвердженню української національної ідентичності, консолідації місцевої громади та закріпленню в суспільній свідомості цінностей свободи, державності й громадянської відповідальності. Доведено, що топонімічна меморіалізація в Івано-Франківську є одним із найважливіших інструментів символічного осмислення сучасної російсько-української війни та збереження пам'яті про її учасників у міському просторі.

Ключові слова: *політика пам'яті, меморіалізація, топоніміка, урбаноніми, Івано-Франківськ, російсько-українська війна, декомунізація, деколонізація, захисники України.*

Stepan BORCHUK,
orcid.org/0000-0001-7494-7369
Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of World History
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.borchuk@cnu.edu.ua

PERPETITUDE OF THE MEMORY OF THE DEFENDERS OF UKRAINE IN THE TOPONYMIC SPACE OF THE CITY OF IVANO-FRANKIVSK (2014–2025)

The article examines the process of perpetuating the memory of the defenders of Ukraine in the toponymic space of the city of Ivano-Frankivsk during 2014–2025. The transformation of city toponymy is considered in the context of the implementation of the state policy of national memory, the processes of decommunization and decolonization, as well as socio-political changes caused by the Russian-Ukrainian war. The legal and regulatory framework for the formation of modern toponymic policy, the activities of local governments, the toponymic commission and the public in the process of naming and renaming streets, squares, squares and other objects of urban space are analyzed. Particular attention is paid to the memorialization of fallen servicemen, volunteers, Heroes of the Heavenly Hundred, participants in the Anti-Terrorist Operation, the Joint Forces Operation, soldiers of the Defense Forces of Ukraine, as well as military units that

played a significant role in protecting state independence. It is established that after the beginning of Russian aggression in 2014, the perpetuation of the memory of the defenders of Ukraine became one of the priority areas of development of urban toponymy and an important component of the memory policy at the local level. It is proven that the initial stage was characterized by a combination of measures to decommunize the toponymic space and honor participants in the modern struggle for the independence of Ukraine. The full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 became the catalyst for a new stage of rethinking the symbolic space of the city, which was accompanied by the active elimination of names associated with the Russian imperial and Soviet heritage and the large-scale introduction of urbanonyms dedicated to Ukrainian servicemen, volunteers, military formations, significant events and symbols of the modern Russian-Ukrainian war. It was found that the modern toponymic policy of Ivano-Frankivsk combines state-wide approaches to the implementation of the policy of national memory with local practices of memorialization, focused on preserving the memory of natives and residents of the community who died defending Ukraine. It is determined that assigning their names to objects of urban space contributes to the formation of historical culture, the affirmation of Ukrainian national identity, the consolidation of the local community and the consolidation in the public consciousness of the values of freedom, statehood and civic responsibility. It is proven that toponymic memorialization in Ivano-Frankivsk is one of the most important tools for the symbolic understanding of the modern Russian-Ukrainian war and the preservation of the memory of its participants in the urban space.

Key words: *memory policy, memorialization, toponymy, urbanonyms, Ivano-Frankivsk, Russian-Ukrainian war, decommunization, decolonization, defenders of Ukraine.*

Постановка проблеми. Топонімічний простір сучасного міста є важливим елементом символічної політики держави та місцевих громад. Назви вулиць, площ, скверів і парків виконують не лише орієнтаційну функцію, а й виступають засобом трансляції історичної пам'яті, суспільних цінностей і національної ідентичності. Через систему урбанонімів суспільство формує власний історичний канон, визначає постаті та події, які заслуговують на суспільне визнання, а також відображає актуальні політичні та культурні процеси (Габорак, 2011: 5).

Після відновлення незалежності України у 1991 р. розпочалося поступове звільнення публічного простору від радянської символіки. Проте саме російська агресія проти України у 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення у лютому 2022 р., істотно прискорили процеси переосмислення символічного простору українських міст. У цих умовах топоніміка перетворилася на один із ключових механізмів політики національної пам'яті, а увічнення пам'яті загиблих військовослужбовців стало важливою складовою державної гуманітарної політики.

Івано-Франківськ належить до тих українських міст, де процеси декомунізації розпочалися ще на початку 1990-х рр. Завдяки цьому після 2014 р. основний акцент топонімічної політики змістився від ліквідації радянської спадщини до вшанування борців за незалежність України, Героїв Небесної Сотні, учасників АТО/ООС та військовослужбовців, які загинули під час відсічі російської агресії. Особливої інтенсивності ці процеси набули після початку повномасштабної війни, коли міська влада, громадськість та родини полеглих ініціювали численні перейменування вулиць і присвоєння нових назв об'єктам міського простору.

Таким чином, дослідження топонімічної меморіалізації захисників України дозволяє простежити трансформацію локальної політики пам'яті, механізми формування сучасного символічного простору міста та особливості взаємодії державної й місцевої меморіальної політики.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика топонімічної політики, політики пам'яті та трансформації символічного простору активно розробляється українськими істориками, краєзнавцями й дослідниками меморіальних практик. Значний внесок у вивчення топоніміки Івано-Франківщини зробили М. Габорак (Габорак, 2007; Габорак, 2011), праці якого присвячені історико-етимологічному аналізу назв населених пунктів і топонімії Галицької Гуцульщини, а також Б. Гаврилів (Гаврилів, 2010), який досліджував історичний розвиток міського простору Івано-Франківська та особливості формування його урбанонімії. Важливими для осмислення регіональної політики пам'яті є праці І. Монолатія (Монолатій, 2017), М. Кугутяка (Кугутяк, 1993) та інших дослідників, присвячені історичній пам'яті, регіональній ідентичності та суспільно-політичним трансформаціям Прикарпаття. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять концепція колективної пам'яті Моріса Гальбвакса (Гальбвакс, 2020; Halbwachs, 1992), відповідно до якої пам'ять формується та функціонує в межах соціальних груп, а також концепція «місць пам'яті» П'єра Нора (Nora, 1996), що розглядає топоніміку як важливий механізм символічної репрезентації минулого, меморіалізації та конструювання колективної ідентичності. Водночас процес увічнення пам'яті захисників України в топонімічному просторі Івано-Франківська упродовж 2014–2025 рр. досі не став предметом комплексного історичного дослідження, що зумовлює наукову актуальність запропонованої статті.

Окремий напрям становлять дослідження Українського інституту національної пам'яті, при-

свячені реалізації законодавства про декомунізацію та деколонізацію топонімії. Методичні рекомендації Інституту стали практичною основою діяльності органів місцевого самоврядування під час перейменування географічних об'єктів.

Водночас питання меморіалізації саме сучасних захисників України у топонімічному просторі Івано-Франківська поки що не стало предметом окремого комплексного історичного дослідження. Більшість наявних праць стосується загальних процесів декомунізації або окремих перейменувань, що зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз процесу увічнення пам'яті захисників України у топонімічному просторі міста Івано-Франківська впродовж 2014–2025 рр., визначення його основних етапів, особливостей та ролі у формуванні сучасної політики пам'яті.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

– проаналізувати нормативно-правові засади меморіалізації через топоніміку;

– простежити еволюцію топонімічної політики Івано-Франківська після 2014 р.;

– охарактеризувати основні напрями увічнення пам'яті загиблих захисників України;

– визначити роль органів місцевого самоврядування та громадськості у процесі найменування і перейменування міських об'єктів;

– з'ясувати вплив повномасштабної російсько-української війни на

трансформацію символічного простору міста.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. Використано історико-порівняльний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний та міждисциплінарний підходи, характерні для сучасних студій пам'яті й історичної урбаністики.

Виклад основного матеріалу. У сучасних гуманітарних дослідженнях топоніміка розглядається не лише як сукупність географічних назв, а й як важливий механізм конструювання колективної пам'яті та символічного простору. Урбаноніми відображають систему цінностей суспільства, його історичні пріоритети та політичні орієнтири. Саме через назви вулиць, площ, скверів і парків держава та місцеві громади формують пантеон національних героїв, увічнюють визначні історичні події та транслюють суспільству бажані моделі історичної пам'яті (Гирич, 2021: 59).

П'єр Нора наголошував, що сучасні суспільства створюють особливі «місця пам'яті» (lieux de mémoire), які компенсують поступове зникнення живої історичної пам'яті. Одним із таких місць є топонімічний простір міст, адже саме він щоденно взаємодіє з громадянами та постійно відтворює символічні образи минулого (Нора, 2014: 132). Подібної позиції дотримувалася й Аляйда Ассман, яка розглядала культурну пам'ять як систему символів, ритуалів і знаків, що забезпечують історичну тяглість суспільства (Ассман, 2014: 236).

В українських умовах особливого значення топонімічна політика набула після відновлення незалежності. Якщо в 1990-х рр. вона була переважно спрямована на усунення радянської символіки, то після початку російської агресії у 2014 р. пріоритетом стало увічнення пам'яті захисників України. З цього часу урбаноніми дедалі більше виконують функцію суспільного вшанування військовослужбовців, добровольців, волонтерів та інших учасників боротьби за незалежність держави (Український інститут, 2023: 21).

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 р. істотно посилило ці процеси. Меморіалізація сучасної війни стала одним із ключових напрямів державної політики пам'яті, а найменування міських об'єктів на честь загиблих захисників України – одним із найпоширеніших способів громадського вшанування їхнього подвигу. Саме через топоніміку відбувається інтеграція новітньої військової історії до історичної пам'яті місцевих громад (Український інститут, 2023: 32).

Для Івано-Франківська ця тенденція мала особливе значення. Місто традиційно було одним із центрів національно-патріотичного руху, тому процеси меморіалізації сучасних героїв органічно поєдналися із вже сформованою традицією вшанування діячів визвольних змагань ХХ ст., Української революції, ОУН та УПА. Це забезпечило спадкоємність місцевої політики пам'яті та сприяло формуванню єдиного національного історичного наративу (Монолатій, 2017: 42).

Правові механізми присвоєння назв вулицям, площам та іншим об'єктам топоніміки визначаються Законом України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» від 24 травня 2012 р. № 4865-VI. Ним визначено правові та організаційні засади присвоєння імен і назв юридичним особам та об'єктам права власності, встановлено основні критерії, принципи та процедури ухвалення відповідних рішень. Закон передбачає, що присвоєння імен здійснюється з метою увічнення пам'яті про видатних осіб, визначні історичні події, а також вшанування їхнього внеску

в державотворення, розвиток суспільства, науки, культури, освіти та захист незалежності України. Саме цей нормативно-правовий акт став однією з правових основ для присвоєння імен полеглих захисників України вулицям, скверам та іншим об'єктам міського простору (Закон України, 2012).

Важливим етапом стало ухвалення пакета законів про декомунізацію у квітні 2015 р. Насамперед Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який започаткував масштабне очищення топонімічного простору України від радянської символіки. Ухвалення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» започаткувало новий етап державної політики пам'яті, створивши правові засади для очищення топонімічного простору від радянської символіки та подальшого перейменування об'єктів топонімії, зокрема й в Івано-Франківську (Закон України, 2015).

Новий етап розпочався після прийняття Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (2023), що визначив правові засади усунення назв, пов'язаних із російською імперською спадщиною, та стимулював подальше наповнення міського простору українським історичним змістом (Закон України, 2023).

Методичний супровід реалізації цих законів здійснює Український інститут національної пам'яті, який у 2023 р. підготував збірник рекомендацій щодо виконання вимог законодавства про деколонізацію топонімії. Документ наголошує, що під час найменування нових об'єктів перевагу доцільно надавати особам, чия діяльність пов'язана з боротьбою за незалежність України, розвитком української культури та захистом державності (Український інститут, 2023).

На місцевому рівні рішення щодо найменування або перейменування вулиць ухвалює Івано-Франківська міська рада на підставі рекомендацій міської комісії з найменування об'єктів благоустрою, громадських обговорень та висновків істориків і краєзнавців. Саме така модель забезпечує поєднання державної політики пам'яті із локальними історичними традиціями.

Початок російської агресії проти України у 2014 р. став важливим рубежем у розвитку топонімічної політики Івано-Франківська. Якщо у попередні десятиліття основним завданням було повернення історичних назв та ліквідація радянських урбанонімів, то після Революції Гідності міська громада дедалі активніше почала вшановувати сучасних захисників України (Скільки топонімів, 2024).

Одним із перших напрямів стала меморіалізація Героїв Небесної Сотні. Уже в 2014 р. у місті з'явилися об'єкти, присвячені учасникам Революції Гідності, а згодом аналогічна практика поширилася і на загиблих військовослужбовців, які брали участь в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил (Касьянов, 2018: 253).

Показово, що у цей період Івано-Франківськ не обмежувався лише перейменуванням існуючих вулиць. Значна частина нових урбанонімів виникала під час забудови нових житлових кварталів, що давало можливість уникнути конфліктів із мешканцями та одночасно формувати сучасний український символічний простір. Саме тоді з'явилися нові назви, пов'язані з українською державністю, визвольними змаганнями та військовою історією.

Поступово міська влада виробила принцип, відповідно до якого присвоєння імені загиблого захисника здійснювалося після відповідного громадського обговорення, погодження профільної комісії та рішення міської ради. Такий підхід забезпечував суспільний консенсус і сприяв формуванню спільної культури пам'яті.

Водночас до 2022 р. кількість урбанонімів, безпосередньо присвячених загиблим військовослужбовцям російсько-української війни, залишалася відносно невеликою. Це пояснювалося як обережністю місцевої влади щодо персональних найменувань, так і прагненням дотримуватися встановлених законодавством процедур. Проте саме в цей період були закладені організаційні та правові механізми, які після початку повномасштабного вторгнення дозволили значно активізувати процес меморіалізації.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. суттєво змінило підходи до формування символічного простору українських міст. Якщо у 2014–2021 рр. головним напрямом топонімічної політики було увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні та окремих учасників антитерористичної операції, то після 2022 р. у центрі уваги опинилися військовослужбовці, добровольці, волонтери та цілі військові формування, які брали участь у відсічі широкомасштабної агресії Росії (На честь Героїв Попасної, 2022).

Івано-Франківськ став одним із перших обласних центрів України, де після початку повномасштабної російської агресії було активізовано процес деколонізації міського топонімічного простору. У квітні 2022 р. Івано-Франківська міська рада ухвалила рішення про перейменування низки

вулиць, назви яких були пов'язані з російською історією та культурою. Подальші рішення приймалися за результатами роботи міської комісії з найменування об'єктів благоустрою, громадського обговорення та розгляду на пленарних засіданнях міської ради (Рішення Івано-Франківської міської ради, 2022).

Важливою особливістю франківської моделі стало поєднання двох взаємопов'язаних процесів: деколонізації та меморіалізації. Усунення назв, пов'язаних із російською імперською та радянською спадщиною, відбувалося одночасно із заповненням символічного простору назвами, що репрезентували українську державність, визвольну боротьбу та сучасну російсько-українську війну. Такий підхід відповідав рекомендаціям Українського інституту національної пам'яті щодо наповнення топонімічного простору новими українськими смислами (Український інститут, 2023: 23).

Важливим чинником подальшої трансформації топонімічного простору стало ухвалення Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (2023), який сформував правові засади завершення процесу деколонізації публічного простору та усунення назв, пов'язаних із російською імперською політикою й культурним впливом (Закон України, 2023). Для Івано-Франківська, де основний етап декомунізації було реалізовано ще у 1990-х рр., прийняття цього закону ознаменувало перехід до нового етапу топонімічної політики. Його реалізація була спрямована не лише на перегляд окремих урбанонімів, пов'язаних із російською культурною та імперською спадщиною, а й на активізацію меморіалізації сучасної російсько-української війни шляхом присвоєння об'єктам міського простору імен полеглих захисників України, добровольців та інших новітніх героїв.

Характерною рисою топонімічної політики Івано-Франківська у 2022–2025 рр. стало використання кількох моделей меморіалізації. Першу групу становлять персональні урбаноніми, названі на честь загиблих військовослужбовців, добровольців і громадських діячів, які віддали життя за незалежність України. Такі рішення приймалися після відповідних звернень родин, військових підрозділів або громадських організацій та проходили встановлену законом процедуру громадського обговорення (Скільки топонімів, 2024).

Другу групу утворюють колективні меморіальні назви, присвячені окремим військовим підрозділам, героїчним оборонним операціям або містам, які стали символами українського спротиву. Саме ця категорія урбанонімів найбільш активно розвивалася після початку повномасштабної війни.

Третім напрямом стало присвоєння назв на честь визначних діячів українського державотворення, духовних лідерів та учасників визвольного руху XX ст., що дозволило поєднати сучасну боротьбу України з попередніми етапами національно-визвольних змагань.

Такий комплексний підхід свідчить про прагнення міської громади сформувати єдиний історичний наратив, у якому герої сучасної війни розглядаються як продовжувачі багатовікової боротьби українського народу за власну державність.

У 2022–2025 рр. у топонімічному просторі Івано-Франківська з'явилася низка назв, які безпосередньо пов'язані з російсько-українською війною. Одним із найвідоміших прикладів стало присвоєння назви вулиця Віталія Мерінова (На честь Да Вінчі й Мерінова, 2023). Відомий спортсмен, боєць Сил спеціальних операцій та громадський діяч загинув у січні 2024 р. під час виконання бойового завдання. Його ім'я стало символом самопожертви, громадянської відповідальності та незламності українського суспільства. Символічне значення має і поява вулиці Героїв Попасної. Назва увічнює мужність українських військовослужбовців, які обороняли місто Попасна Луганської області у 2022 р. На відміну від персональних найменувань, вона репрезентує колективний подвиг захисників України (На честь Героїв Попасної, 2022). Аналогічне смислове навантаження має вулиця Героїв Миколаєва, яка вшановує оборонців міста, що стало одним із ключових форпостів півдня України у перші місяці повномасштабної війни («Героїв Миколаєва», 2022).

На початок 2025 р. топонімічний простір Івано-Франківської міської громади налічував шість вулиць та один сквер, названі на честь полеглих захисників України. Присвоєння їхніх імен об'єктам міського простору стало одним із ключових напрямів меморіалізації сучасної російсько-української війни, засобом увічнення пам'яті про загиблих воїнів та виявом вдячності громади за їхній внесок у захист української державності (Василя Сліпака, Степана Чуйка, Романа Шимановського, Віталія Мерінова, Дмитра Коцюбайла на позивний «Да Вінчі», Любомира Лукача та сквер імені Андрія Клюби) (Скільки топонімів, 2024).

Поряд із сучасними військовими героями міська рада продовжила увічнювати постаті, які символізують історичну тяглість українського державотворення. Так, у топонімічному просторі міста з'явилися або були закріплені назви, присвячені

Любомиру Гузару, Мирославу Симчичу, а також іншим визначним діячам українського національного руху. Таке поєднання різних історичних періодів формує безперервний образ боротьби українського народу за свободу (Скільки топонімів, 2024).

Водночас значна кількість нових назв пов'язана не лише з окремими особами, а й із військовими формуваннями, географією бойових дій та символами сучасного українського спротиву. Це є характерною рисою сучасної української політики пам'яті, яка дедалі більше орієнтується на меморіалізацію подій російсько-української війни.

Важливою особливістю Івано-Франківська стало широке залучення громадськості до процесу найменування та перейменування міських об'єктів. Значна частина ініціатив походила від родин загиблих військовослужбовців, ветеранів, громадських організацій, істориків та місцевих краєзнавців. Обговорення проєктів рішень здійснювалися на засіданнях профільної комісії, громадських слуханнях і в електронному форматі, що забезпечувало відкритість процедури та врахування позиції мешканців міста. Такий механізм відповідає сучасним європейським підходам до формування політики пам'яті, коли локальна громада виступає безпосереднім учасником процесу меморіалізації.

Увічнення пам'яті захисників України в топонімічному просторі Івано-Франківська є одним із провідних напрямів реалізації місцевої політики пам'яті в умовах російсько-української війни. Починаючи з 2014 р., у місті сформувалася послідовна практика присвоєння об'єктам міського простору імен полеглих військовослужбовців, добровольців, Героїв Небесної Сотні та інших учасників боротьби за незалежність України. Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 р. цей процес набув особливої інтенсивності та поєднався з реалізацією державної політики деколонізації топонімії. Унаслідок цього топонімічний простір Івано-Франківська став не лише засобом увічнення пам'яті про полеглих захисників, а й важливим інструментом формування локальної історичної пам'яті, консолідації міської громади та утвердження української національної ідентичності. Поряд із перейменуванням вулиць у місті створюються меморіальні об'єкти, проводяться щомісячні заходи «Дзвін пам'яті», розширюються практики громадського вшанування загиблих захисників, що свідчить про системний характер формування нового символічного простору міста (У Івано-Франківську відбувся «Дзвін пам'яті», 2025).

Висновки. Увічнення пам'яті захисників України в топонімічному просторі Івано-Франківська у 2014–2025 рр. стало важливою складовою місцевої політики пам'яті та одним із найбільш помітних проявів трансформації символічного простору міста. Проведене дослідження засвідчує, що розвиток міської топоніміки безпосередньо відображав зміни суспільно-політичної ситуації в Україні та еволюцію державної гуманітарної політики.

Перший етап (2014–2021 рр.) характеризувався поступовим переходом від завершення процесів декомунізації до вшанування Героїв Небесної Сотні та учасників антитерористичної операції й операції Об'єднаних сил. Саме в цей період були сформовані основні механізми взаємодії органів місцевого самоврядування, істориків, громадськості та родин загиблих військовослужбовців щодо присвоєння нових назв міським об'єктам.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 р. стало визначальним чинником якісно нового етапу розвитку топонімічної політики. На відміну від попередніх років, меморіалізація захисників України перетворилася на один із головних напрямів формування символічного простору міста. Одночасно відбувалися процеси деколонізації, усунення назв, пов'язаних із російською імперською спадщиною, та наповнення топонімічного простору новими українськими смислами.

Встановлено, що сучасна топонімічна політика Івано-Франківська поєднує кілька взаємопов'язаних моделей меморіалізації: персональне вшанування загиблих військовослужбовців, увічнення героїчних сторінок російсько-української війни через колективні меморіальні назви, а також збереження історичної тяглості українського державотворення шляхом найменування об'єктів на честь діячів визвольного руху XX ст. Такий підхід сприяє формуванню цілісного історичного наративу, у якому сучасні захисники України постають продовжувачами багатовікової боротьби українського народу за незалежність.

Особливістю Івано-Франківська є активна участь місцевої громади, істориків, краєзнавців та громадських організацій у виробленні топонімічної політики. Це забезпечує поєднання загальнодержавних принципів політики пам'яті з локальними історичними традиціями та сприяє формуванню суспільного консенсусу щодо вшанування новітніх героїв. Таким чином, топонімічна меморіалізація захисників України стала одним із найважливіших інструментів конструювання сучасної історичної пам'яті, зміцнення української національної ідентичності та переосмислення міського символічного простору. Подальше вивчення цього процесу є перспективним напрямом досліджень історичної урбаністики, студій пам'яті та регіональної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ассман А. Довга тінь минулого. Меморіальна культура та історична політика. Київ : Дух і Літера, 2014. 440 с.
2. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля) : історико-етимологічний словник. Івано-Франківськ : ОІППО ; Снятин : Прут Принт, 2007. 200 с.
3. Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини : етимологічний словник-довідник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 656 с.
4. Гаврилів Б. Івано-Франківськ у минулому і сучасності. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. 352 с.
5. Гальбвакс М. Соціальні рамки пам'яті. Ніка-Центр, 2020. 312 с.
6. «Героїв Миколаєва»: у Івано-Франківську відбулось перейменування вулиць. ТРК МАРТ. 2022. 13 квітня. URL: https://trkmart.tv/heroyiv-mykolayeva-u-ivano-frankivsku-vidbulos-pereymenuvannya-vulyts/
7. Гирич І. Українська історія: через ідентичність до держави. Київ : Українські пропілеї, 2021. 270 с.
8. Закон України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» від 24 травня 2012 р. № 4865-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17
9. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19
10. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 р. № 3005-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20
11. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ : Laurus, 2018. 420 с.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії : нарис сусп.-політ. руху (XIX ст. – 1939. Івано-Франківськ, 1993. 199 с.
13. Монолатій І. Діри пам'яті. Як пам'ятвючи, місто забуває. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 160 с.
14. На честь Героїв Попасної на Франківщині названо вулицю. Вчасно. 2022. 14 квітня. URL: https://vchasnoua.com/news/na-chest-heroiv-popasnoi-na-frankivshchyni-nazvano-vulytsiu]
15. На честь Да Вінчі й Мерінова. Суспільне Івано-Франківськ. 2023. В Івано-Франківській громаді перейменували дев'ять вулиць. Суспільне Івано-Франківськ. 15 червня. URL: https://suspilne.media/ivano-frankivsk/496777-na-cest-da-vinci-j-merinova-v-ivano-frankivskij-gromadi-perejmenuvali-devat-vulic/
16. Рішення Івано-Франківської міської ради від 13.04.2022 № 71-22. URL: https://www.namvk.if.ua/dt/696507/?utm_source=chatgpt.com
17. Скільки топонімів на Франківщині перейменували на честь загиблих військових у російсько-українській війні. Суспільне Івано-Франківськ. 2024. 7 березня. URL: https://suspilne.media/ivano-frankivsk/699082-skilki-toponimiv-na-frankivsini-perejmenuvali-na-cest-zagiblih-vijskovih-u-rosijsko-ukrainskij-vijni/
18. У Івано-Франківську відбувся «Дзвін пам'яті» за загиблими захисниками України. Івано-Франківська обласна рада. Офіційний вебсайт. 2025. 28 березня. URL: https://orada.if.ua/u-ivano-frankivsku-vidbuvsya-dzvin-pamyati-za-zagyblymy-zahysnykamy-ukrayiny/?utm_source=chatgpt.com
19. Український інститут національної пам'яті. Збірник матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» / за заг. ред. М. Тахтаулової. Київ : Смолоскип, 2023. 42 с.
20. Яцій В. Ойконімія Івано-Франківської області : історико-етимологічний словник. Київ : Наук. думка, 2015. 388 с.
21. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 244 p.
22. Nora P. Realms of Memory. New York : Columbia University Press, 1996. 642 p.

REFERENCES

1. Assmann, A. (2014). Dovha tin mynuloho. Memorialna kultura ta istorychna polityka [The Long Shadow of the Past. Memorial Culture and Historical Politics]. Kyiv: Dukh i Litera. 440 [in Ukrainian].
2. Haborak, M. (2007). Nazvy poselen Ivano-Frankivshchyny (Boikivshchyna, Hutsulshchyna ta Opillia): istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Place Names of Ivano-Frankivsk Region (Boykivshchyna, Hutsulshchyna and Opillia): Historical and Etymological Dictionary]. Ivano-Frankivsk: OIPPO; Sniatyn: Prut Prynt. 200 [in Ukrainian].
3. Haborak, M. (2011). Toponimiia Halytskoi Hutsulshchyny: etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk [Toponymy of Galician Hutsulshchyna: Etymological Dictionary-Handbook]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 656 [in Ukrainian].
4. Havryliv, B. (2010). Ivano-Frankivsk u mynulomu i suchasnosti [Ivano-Frankivsk: Past and Present]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. 352 [in Ukrainian].
5. Halbvaks, M. (2020). Sotsialni ramky pamiati [The Social Frameworks of Memory]. Kyiv: Nika-Tsentr. 312 [in Ukrainian].
6. Heroiv Mykolaieva: u Ivano-Frankivsku vidbulosia pereimenuvannia vulyts [Heroes of Mykolaiv: Streets Renamed in Ivano-Frankivsk]. (2022, April 13). TRK MART. Retrieved from https://trkmart.tv/heroyiv-mykolayeva-u-ivano-frankivsku-vidbulos-pereymenuvannya-vulyts/ [in Ukrainian].
7. Hyrych, I. (2021). Ukrainska istoriia: cherez identychnist do derzhavy [Ukrainian History: Through Identity to Statehood]. Kyiv: Ukrainski Propilei. 270 [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy Pro prysvoiennia yurydychnym osobam ta obiektam prava vlasnosti imen (psevdonimiv) fizychnykh osib, yuvileinykh ta sviatkovykh dat, nazv i dat istorychnykh podii [On Assigning to Legal Entities and Objects of Property the Names (Pseudonyms) of Individuals, Anniversary and Festive Dates, Titles and Dates of Historical Events]. No. 4865-VI (May 24, 2012). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4865-17 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky [On the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols]. No. 317-VIII (April 9, 2015). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19 [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii [On the Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy]. No. 3005-IX (March 21, 2023). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20 [in Ukrainian].

11. Kasianov, H. (2018). Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susidy [Past Continuous: Historical Politics of the 1980s–2000s. Ukraine and Its Neighbours]. Kyiv: Laurus. 420 [in Ukrainian].

12. Kuhutiak, M. (1993). Halychyna: storinky istorii: narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. – 1939 r.) [Galicia: Pages of History. An Essay on the Socio-Political Movement (19th Century – 1939)]. Ivano-Frankivsk. 199 [in Ukrainian].

13. Monolatii, I. (2017). Diry pamiati. Yak pamiataiuchy, misto zabuvaie [Holes of Memory. How Remembering, the City Forgets]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 160 [in Ukrainian].

14. Na chest Heroiv Popasnoi na Frankivshchyni nazvano vulytsiu [A Street in Ivano-Frankivsk Region Named in Honour of the Heroes of Popasna]. (2022, April 14). Vchasno. Retrieved from: https://vchasnoua.com/news/na-chest-heroiv-popasnoi-na-frankivshchyni-nazvano-vulytsiu [in Ukrainian].

15. Na chest Da Vinchi y Merinova. V Ivano-Frankivskii hromadi pereimenuvaly deviat vulyts [In Honour of Da Vinci and Merinov: Nine Streets Renamed in the Ivano-Frankivsk Community]. (2023, June 15). Suspilne Ivano-Frankivsk. Retrieved from: https://suspilne.media/ivano-frankivsk/496777-na-cest-da-vinci-j-merinova-v-ivano-frankivskij-gromadi-perejmenuvali-devat-vulic/ [in Ukrainian].

16. Ivano-Frankivska miska rada. (2022). Rishennia vid 13.04.2022 № 71-22 «Pro pereimenuvannia vulyts» [Decision of the Ivano-Frankivsk City Council dated April 13, 2022 No. 71-22 "On the Renaming of Streets"]. Retrieved from https://www.namvk.if.ua/dt/696507/ [in Ukrainian].

17. Skilky toponimiv na Frankivshchyni pereimenuvaly na chest zahyblykh viiskovykh u rosiisko-ukrainskii viini [How Many Toponyms in Ivano-Frankivsk Region Were Renamed in Honour of Soldiers Killed in the Russian-Ukrainian War]. (2024, March 7). Suspilne Ivano-Frankivsk. Retrieved from: https://suspilne.media/ivano-frankivsk/699082-skilki-toponimiv-na-frankivsini-perejmenuvali-na-cest-zagiblih-vijskovih-u-rosijsko-ukrainskij-vijni/ [in Ukrainian].

18. U Ivano-Frankivsku vidbuvsia "Dzvin pamiati" za zahyblymy zakhysnykamy Ukrainy [The "Bell of Memory" Ceremony for Fallen Defenders of Ukraine Took Place in Ivano-Frankivsk]. (2025, March 28). Ivano-Frankivska Oblasna Rada. Official Website. Retrieved from: https://orada.if.ua/u-ivano-frankivsku-vidbuvsya-dzvin-pamyati-za-zagyblymy-zahysnykamy-ukrayiny/ [in Ukrainian].

19. Takhtaulova, M. (Ed.). (2023). Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati. Zbirnyk materialiv, rekomendatsii i dokumentiv shchodo vykonannia vymoh Zakonu Ukrainy "Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii" [Ukrainian Institute of National Memory. Collection of Materials, Recommendations and Documents on the Implementation of the Law of Ukraine "On the Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and the Decolonization of Toponymy"]. Kyiv: Smoloskyp. 42 [in Ukrainian].

20. Yatsii, V. (2015). Oikonimiia Ivano-Frankivskoi oblasti: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Oikonymy of Ivano-Frankivsk Region: Historical and Etymological Dictionary]. Kyiv: Naukova Dumka. 388 [in Ukrainian].

21. Halbwachs, M. (1992). On Collective Memory. Chicago: University of Chicago Press. 244 p.

22. Nora, P. (1996). Realms of Memory. New York: Columbia University Press. 642 p.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 327(477):355.48(479.24:479.25)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-5

Насімі ДЖАЛІЛОВ,
orcid.org/0009-0007-6024-8349
аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) n_dzalilov@gmail.com

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НАВКОЛО НАГІРНОГО КАРАБАХУ

Метою статті є комплексний аналіз позиції України щодо азербайджано-вірменського збройного конфлікту навколо Нагірного Карабаху, визначення основних засад української зовнішньої політики та чинників, що впливали на її формування. Особливу увагу зосереджено на дослідженні дипломатичних, міжнародно-правових і безпекових аспектів підтримки Україною територіальної цілісності Азербайджану, а також еволюції офіційної позиції Києва в контексті регіональних і глобальних геополітичних змін. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні принципів історизму, об'єктивності та системності, а також комплексу загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного методів, а також аналізу й синтезу дало змогу комплексно дослідити еволюцію позиції України щодо азербайджано-вірменського збройного конфлікту навколо Нагірного Карабаху та визначити чинники, що впливали на її формування. Наукова новизна статті визначається спробою комплексного узагальнення позиції України щодо азербайджано-вірменського збройного конфлікту навколо Нагірного Карабаху крізь призму еволюції української зовнішньої політики та міжнародно-правових принципів (визначено ключові етапи формування офіційної позиції України, розкрито чинники, що впливали на її трансформацію, а також охарактеризовано значення підтримки територіальної цілісності Азербайджану для реалізації зовнішньополітичного курсу України). Висновки. Позиція України щодо азербайджано-вірменського збройного конфлікту навколо Нагірного Карабаху ґрунтувалася на послідовному дотриманні принципів міжнародного права, насамперед поваги до суверенітету й територіальної цілісності держав. Еволюція українського підходу визначалася двома чинниками: розвитком двосторонніх відносин з Азербайджаном та Вірменією, а також змінами міжнародного безпекового середовища. Підтримка Україною територіальної цілісності Азербайджану мала системний характер і водночас відповідала незмінній позиції офіційного Києва щодо неприпустимості силового перегляду міжнародно визнаних кордонів. Події навколо Нагірного Карабаху набули для України не тільки регіонального, а й концептуального значення, оскільки стали важливим чинником формування сучасних підходів до врегулювання міжнародних конфліктів та зміцнення співпраці з державами, які поділяють принципи поваги до територіальної цілісності.

Ключові слова: *Україна, Азербайджан, Вірменія, Нагірний Карабах, азербайджано-вірменський збройний конфлікт, зовнішня політика України, територіальна цілісність, дипломатія, національна безпека.*

Nasimi DZHALILOV,
orcid.org/0009-0007-6024-8349
PhD Student at the Mykhailo Hrushevskyi Department of Contemporary History of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) n_dzalilov@gmail.com

UKRAINE'S POSITION ON THE AZERBAIJANI–ARMENIAN ARMED CONFLICT OVER NAGORNO-KARABAKH

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of Ukraine's position on the Azerbaijani-Armenian armed conflict over Nagorno-Karabakh, to identify the fundamental principles of Ukraine's foreign policy, and to determine the factors that influenced its formation. Particular attention is paid to the diplomatic, international legal, and security aspects of Ukraine's support for the territorial integrity of Azerbaijan, as well as to the evolution of Kyiv's official position in the context of regional and global geopolitical changes. Research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity, as well as on a combination of general scientific and special historical methods. The application of the historical-comparative and problem-chronological methods, together with analysis and synthesis, made it possible to comprehensively examine the evolution of Ukraine's position on the Azerbaijani-Armenian armed conflict over Nagorno-Karabakh and to identify the factors that shaped it. The scientific novelty of the article lies in an attempt to provide a comprehensive generalization of Ukraine's position on the Azerbaijani-Armenian armed conflict over Nagorno-Karabakh through the prism of the evolution of Ukraine's foreign policy and the principles of international law. The study identifies the key stages in the formation of Ukraine's official position, reveals the factors that influenced its transformation, and characterizes the significance of Ukraine's support for Azerbaijan's territorial

integrity in implementing its foreign policy course. Conclusions. Ukraine's position on the Azerbaijani-Armenian armed conflict over Nagorno-Karabakh was based on the consistent observance of the principles of international law, primarily respect for the sovereignty and territorial integrity of states. The evolution of Ukraine's approach was determined by two key factors: the development of bilateral relations with Azerbaijan and Armenia, and changes in the international security environment. Ukraine's support for Azerbaijan's territorial integrity was systematic in nature and fully consistent with Kyiv's unwavering position on the inadmissibility of changing internationally recognized borders by force. The events surrounding Nagorno-Karabakh acquired not only regional but also conceptual significance for Ukraine, as they became an important factor in shaping modern approaches to international conflict settlement and strengthening cooperation with states that adhere to the principles of respect for territorial integrity.

Key words: *Ukraine, Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, Azerbaijani-Armenian armed conflict, Ukraine's foreign policy, territorial integrity, diplomacy, national security.*

Постановка проблеми. Сприйняття міжнародних збройних конфліктів державними інституціями та суспільством нерідко формується під впливом різних політичних, правових та соціокультурних чинників, що зумовлює відмінність між офіційним і суспільним дискурсами. Азербайджано-вірменське протистояння за Нагірний Карабах – показовий приклад, оскільки в Україні його оцінка еволюціонувала відповідно до змін безпекового середовища, трансформації зовнішньополітичних пріоритетів та переосмислення ролі принципу територіальної цілісності в міжнародних відносинах. Якщо центральні органи влади у своїх заявах послідовно спиралися на норми міжнародного права та дипломатичні зобов'язання держави, то громадська думка була значно більш неоднорідною й залежала від інформаційного простору, історичних аналогій та розвитку українсько-азербайджанських і українсько-вірменських відносин.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблематика азербайджано-вірменського збройного протистояння навколо Нагірного Карабаху фрагментарно відображена у працях українських та зарубіжних дослідників, які висвітлювали його історичні передумови, міжнародно-правові аспекти, геополітичні наслідки та безпековий вимір. Серед знакових наукових робіт досліджуваної тематичної ніші необхідно виокремити узагальнені праці Л. Чикаленка «Азербайджанська Республіка. Зовнішня політика України» (Чикаленко, 2006), І. Гусейнової «Гейдар Алиев – от политического руководителя к общенациональному лидеру» (Гусейнова, 2005), Ю. Сигова «Азербайджан. Между Западом и Востоком» (Сигов, 2010), В. Литвина «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (Литвин, 1994) та ін., а також дослідження, які присвячені Нагірному Карабаху (наукові стадії П. Рустамова (Рустамов, 2016: 15–17), Г. Коржі (Коржі, 2017: 182–187), А. Рябека (Рябек, 2011: 72–74), Ю. Пасічника (Пасічник, 2013: 30–33), О. Поплавського, О. Левіна (Поплавський, Левін, 2021: 73–75), О. Дудніка (Дуднік, 2009: 170–175), Б. Дерев'янка (Дерев'янко, 2020: 30–33) та ін.).

Мета статті полягає у дослідженні особливостей формування та еволюції позиції України щодо азербайджано-вірменського збройного конфлікту навколо Нагірного Карабаху, а також у з'ясуванні її місця в системі зовнішньополітичних пріоритетів української держави.

Виклад основного матеріалу. Після відновлення незалежності перед керівництвом Української держави постали завдання розбудови нових інститутів влади, формування нормативно-правової бази та утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Проте глибока економічна криза, інфляційні процеси та загалом погіршення рівня життя населення змушували центральні органи влади зосереджувати основну увагу на вирішенні внутрішніх проблем. У таких умовах міжнародні конфлікти, зокрема вірмено-азербайджанський, які не становили безпосередньої загрози національній безпеці України, не належали до першочергових питань державної політики. Більше того, попри значний міжнародний резонанс, цей конфлікт тривалий час перебував на периферії українського політичного дискурсу.

Формування офіційної позиції щодо вірмено-азербайджанського збройного конфлікту відбувалося поступово та здебільшого залежало від загальної концепції зовнішньої політики України. На початковому етапі незалежності українська дипломатія переважно утримувалася від активного втручання у складні міждержавні суперечності на пострадянському просторі. Суспільне сприйняття конфлікту також характеризувалося фрагментарністю, оскільки значна частина українського населення була недостатньо поінформована про історичні передумови, політичні причини та міжнародно-правові аспекти «нагірнокарабаського питання».

У першій половині 1990-х рр. українські засоби масової інформації, центральні органи влади приділяли Нагірно-Карабаському конфлікту порівняно

небагато уваги, поступаючись висвітленню внутрішньополітичних процесів та економічної кризи. Як результат – відсутність системного інформаційного супроводу сприяла формуванню поверхневих або ж суперечливих оцінок подій. Важливим етапом інституціоналізації українсько-азербайджанського партнерства стало підписання 24 березня 1997 р. Декларації про поглиблення відносин партнерства між Україною та Азербайджанською Республікою (Декларація про поглиблення відносин партнерства між Україною та Азербайджанською Республікою, 1997). Документ заклав політико-правові основи для подальшого розвитку двостороннього співробітництва та визначив ключові принципи взаємодії держав, серед яких повага до суверенітету, територіальної цілісності, непорушності міжнародно визнаних кордонів і мирне врегулювання спорів (Декларація про поглиблення відносин партнерства між Україною та Азербайджанською Республікою, 1997).

У контексті безпекової ситуації на пострадянському просторі Україна та Азербайджан наголосили на необхідності мирного врегулювання конфліктів у Європі на основі принципів ОБСЄ та міжнародного права. Хоча в документі безпосередньо не згадувався Нагірний Карабах, положення декларації щодо підтримки територіальної цілісності держав, запобігання виникненню нових конфліктів і необхідності політичного врегулювання наявних протистоянь стали основою для подальшої позиції Києва щодо карабаського питання (Декларація про поглиблення відносин партнерства між Україною та Азербайджанською Республікою, 1997).

Підписання 16 березня 2000 р. Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Азербайджанською Республікою стало одним із ключових етапів розвитку двосторонніх відносин та їх переходу до формату стратегічного партнерства (Двосторонні відносини, 2011). У документі сторони закріпили спільну прихильність до принципів Статуту ООН, Гельсінського заключного акта та інших міжнародно-правових актів, наголосивши на важливості дотримання суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Азербайджанською Республікою, 2000). Договір передбачав взаємну підтримку зусиль України й Азербайджану щодо зміцнення їхнього суверенітету та безпеки, а також розвиток співпраці в межах міжнародних і регіональних організацій (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Азербайджанською Республікою, 2000). У контексті нагірно-карабаської проблематики положення договору заклали нормативну основу для подальшої позиції Києва, яка ґрунтувалася на визнанні принципу територіальної цілісності держав і підтримці мирного врегулювання конфлікту дипломатичними засобами (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Азербайджанською Республікою, 2000).

Важливим етапом у розвитку українсько-азербайджанських відносин стало формування політичного діалогу між двома державами на початку 2000-х років. Під час перебування в Баку у грудні 2003 р. Президент України Л. Кучма підтвердив зацікавленість офіційного Києва у подальшому поглибленні співпраці з Азербайджаном та збереженні високого рівня двосторонніх відносин після зміни політичного керівництва в Азербайджані (Кучма знав про плани Алієва, 2003).

Український лідер наголосив на важливості незалежного та стабільного Азербайджану для регіональної безпеки й підкреслив зацікавленість України у розвитку партнерських відносин із Баку (Кучма знав про плани Алієва, 2003). Оцінюючи перспективи співпраці з новим Президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим, Л. Кучма висловив переконання, що нове керівництво продовжить основні напрями зовнішньої політики попереднього президента Гейдара Алієва, у межах якої Україна займала важливе місце (Кучма знав про плани Алієва, 2003).

Формуванню українсько-азербайджанських відносин як стратегічного партнерства передувало підписання Спільної декларації 3 червня 2004 р. У документі було закріплено спільний курс України та Азербайджану на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур, а також визначено напрями взаємодії в межах програми НАТО «Партнерство заради миру», Ради євроатлантичного партнерства та інших міжнародних організацій, зокрема ГУАМ, СНД, ОЧЕС, Ради Європи, ОБСЄ й ООН (Берегута, 2025: 150). Особливу увагу в декларації приділено неврегульованості нагірно-карабаського конфлікту, який розглядався як чинник, що негативно впливає на безпекову ситуацію та політичну стабільність у Південнокавказькому регіоні, а також стримує розвиток українсько-азербайджанського економічного співробітництва (Берегута, 2025: 150). У зв'язку з цим сторони підтвердили свою підтримку якнайшвидшого мирного врегулювання регіональних конфліктів на основі принципу поваги до суверенітету й територіальної цілісності держав у межах їхніх міжнародно визнаних кордонів (Берегута, 2025: 150).

У Спільній декларації України та Азербайджанської Республіки від 3 червня 2004 р. сторони висловили занепокоєння існуванням неврегульованих конфліктів на Південному Кавказі, які, на їхню думку, негативно впливали на політичну стабільність, безпеку та розвиток регіонального співробітництва. Документ закріпив прихильність Києва і Баку до принципів міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держав у межах міжнародно визнаних кордонів (Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки, 2004).

У контексті нагірно-карабаського врегулювання Україна та Азербайджан підтвердили необхідність якнайшвидшого мирного розв'язання конфлікту на основі відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН і рішень ОБСЄ (Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки, 2004). Сторони наголосили, що неврегульованість цього питання перешкоджає встановленню довготривалого миру та стабільності на Південному Кавказі, а також обмежує можливості для розвитку економічної взаємодії між державами регіону (Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки, 2004). Окремо було відзначено необхідність створення умов для добровільного й безпечного повернення біженців та внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок конфліктів (Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки, 2004).

У 2005 р. у відносинах між Україною та Азербайджаном виникли певні суперечності, що були пов'язані як із внутрішньополітичними процесами в Азербайджані, так і з різним баченням окремих аспектів демократичного розвитку (Ерканян, 2005). Зокрема, запланований на листопад 2005 р. перший офіційний візит Президента України В. Ющенка до Азербайджану було перенесено на невизначений термін. Це рішення розглядалося експертами як сигнал ускладнення двостороннього політичного діалогу (Ерканян, 2005).

Однією з причин напруження стали парламентські вибори в Азербайджані 2005 р., перебіг яких отримав критичні оцінки з боку частини міжнародних спостерігачів та українських політичних представників (Ерканян, 2005). Додатковим чинником стало рішення азербайджанської влади щодо депортації групи українських спостерігачів, які перебували в країні для моніторингу виборчого процесу. Міністерство закордонних справ України також висловило занепокоєння щодо виявлених порушень під час виборів (Ерканян, 2005).

Водночас, азербайджанське керівництво критично сприйняло окремі дії української сторони, зокрема контакти представників українського політичного середовища з опозиційними силами Азербайджану, що спричинило тимчасове ускладнення політичних відносин між офіційним Києвом та Баку, попри збереження статусу стратегічного партнерства між двома державами (Ерканян, 2005). Певне «охолодження відносин» вплинуло на координацію позицій щодо регіональних конфліктів на пострадянському просторі, включно з нагірно-карабаським врегулюванням (Ерканян, 2005).

Подальше поглиблення українсько-азербайджанського політичного діалогу знайшло відображення у Декларації про дружбу та стратегічне партнерство між Україною та Азербайджанською Республікою від 22 травня 2008 р., яка закріпила стратегічний рівень відносин між двома державами (Договірно-правова база між Україною та Азербайджаном, 2012). Документ став логічним продовженням попередніх двосторонніх угод і підтвердив спільну прихильність Києва та Баку до принципів міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів. У контексті нагірно-карабаського конфлікту ця декларація мала важливе політичне значення, оскільки засвідчила близькість підходів двох держав до питань регіональної безпеки та врегулювання конфліктів на пострадянському просторі (Договірно-правова база між Україною та Азербайджаном, 2012).

У період президентства зрадника України В. Януковича (2010–2014 рр.) питання Нагірного Карабаху не набуло помітного розвитку в українській зовнішньополітичній діяльності та не супроводжувалося висуненням офіційним Києвом нових конкретних дипломатичних ініціатив щодо врегулювання конфлікту. Це було пов'язано із загальною трансформацією зовнішньополітичних пріоритетів України, зокрема орієнтацією керівництва держави на поглиблення відносин із Російською Федерацією та одночасне зниження активності в окремих напрямах європейської та регіональної політики.

На відміну від попереднього періоду, коли Українська держава активніше позиціонувала себе як учасник регіональних форматів співпраці, зокрема в межах ГУАМ, і підтримувала контакти з Азербайджаном у питаннях територіальної цілісності держав, за президентства зрадника України В. Януковича офіційний Київ переважно утримувався від ініціювання нових підходів до нагірно-карабаського врегулювання. Така обережна позиція відповідала прагненню українського керівництва уникати загострення відносин із Росією, яка відігравала значну роль у проце-

сах безпеки на Південному Кавказі та виступала одним із ключових посередників у карабаському переговорному процесі. Водночас Україна формально продовжувала підтримувати принципи міжнародного права, зокрема суверенітет і територіальну цілісність держав у межах міжнародно визнаних кордонів, що згодом стало основою її позиції щодо Нагірного Карабаху.

Після завершення активної фази українсько-російського політичного зближення в період президентства зрадника України В. Януковича та подальшої зміни зовнішньополітичного курсу України внаслідок подій 2014 р. питання регіональних конфліктів на пострадянському просторі набуло нового значення для українського політичного дискурсу. Анексія Криму Російською Федерацією та початок збройного конфлікту на сході України актуалізували проблематику т. зв. «заморожених конфліктів», серед яких особливе місце посідав Нагірний Карабах. Українські політичні діячі та експерти почали розглядати ці конфлікти не лише як локальні суперечки, а і як елемент ширшого геополітичного протистояння, що впливає на безпекову ситуацію в Європі та пострадянському просторі.

У час окупації Кримського півострова Росією (2014 р.), українські високопосадовці висловлювали критичні зауваження щодо підходів Європейського Союзу до врегулювання регіональних конфліктів. Зокрема, колишній Президент України В. Ющенко в інтерв'ю українським засобам масової інформації він зазначив, що міжнародні механізми реагування на такі конфлікти, на його думку, залишаються недостатньо ефективними та переважно обмежуються дипломатичними заходами (Мнение Ющенко о позиции ЕС по поводу Карабаха, 2014).

Окрему увагу В. Ющенко приділив конфліктам у Нагірному Карабасі, Криму, на Донбасі, а також інших регіонах пострадянського простору, розглядаючи їх як складові ширшого геополітичного протистояння (Мнение Ющенко о позиции ЕС по поводу Карабаха, 2014). На його думку, збереження неврегульованих конфліктів створює перешкоди для політичної стабільності держав регіону та їхньої європейської інтеграції (Мнение Ющенко о позиции ЕС по поводу Карабаха, 2014). Зазначена позиція відображала поширене в українському політичному дискурсі бачення «заморожених конфліктів» як інструменту впливу на пострадянські держави та чинника, що ускладнює реалізацію ними незалежної зовнішньої політики (Мнение Ющенко о позиции ЕС по поводу Карабаха, 2014).

У липні 2016 р. Президент України П. Порошенко під час зустрічі з Президентом Азербайджану І. Алієвим підтвердив незмінність позиції Української держави щодо Нагірного Карабаху (Порошенко виступив за повернення Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, 2016). «Україна зі свого боку зазначила категоричну неприйнятність збереження статус-кво Нагірного Карабаху і з великою радістю сприйняла тверду позицію Азербайджану з приводу невизнання анексії Криму та підтримки територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах», – зазначав Президент України (Порошенко виступив за повернення Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, 2016).

20 лютого 2017 р. в Нагірному Карабасі відбувся т. зв. «референдум» щодо перейменування невизнаної республіки (Україна відмовилася визнавати результати «референдум» в Нагірному Карабасі, 2017). Відповідно до результатів псевдореферендуму, невизнана «Нагірно-Карабаська республіка» мала змінила назву на Республіку Арцах. Також під час т. зв. «конституційного референдуму» порушувалося питання про перерозподіл повноважень фактичної влади регіону (більшість висловилася на користь суто президентської моделі) (Україна відмовилася визнавати результати «референдум» в Нагірному Карабасі, 2017).

У Міністерстві закордонних справ України заявили, що наша держава не визнає т. зв. «референдум», який відбувся 20 лютого 2017 р. на території Нагірного Карабаху Азербайджанської Республіки, і вважає його нелегітимним. Зазначалося, що т. зв. «референдум» – порушення Конституції Азербайджанської Республіки та норм міжнародного права і не має жодних правових наслідків (Украина отреагировала на появление новой непризнанной республики, 2017). Незаконний т. зв. «референдум», проведений сепаратистською владою регіону також засудили, в Мінській групі ОБСЄ, що є посередником у переговорах про врегулювання карабахського конфлікту між Вірменією і Азербайджаном (Україна вважає нелегітимним «референдум» у Нагірному Карабаху, 2017).

Ще до відновлення активної фази бойових дій у Нагірному Карабасі, у вересні 2020 р. Україна затвердила нову Стратегію національної безпеки, у якій було визначено коло держав, що мали статус стратегічних партнерів. Поряд із традиційними партнерами України, зокрема Німеччиною, США, Канадою та Польщею, до цього переліку також увійшли Туреччина й Азербайджан. Включення останніх свідчило про зростання значущості чор-

номорсько-каспійського напряму у зовнішньополітичних та безпекових пріоритетах України (Стулік, 2020).

Після початку активної фази бойових дій у Нагірному Карабасі Україна офіційно висловила свою позицію щодо конфлікту. У заяві Міністерства закордонних справ України від 27 вересня 2020 р. було висловлено занепокоєння ескалацією бойових дій між Вірменією та Азербайджаном (Як намагалися врегулювати конфлікт у Нагірному Карабасі й чому він спалахнув знову, 2020). Міністр закордонних справ Д. Кулеба підтвердив незмінну підтримку Україною суверенітету й територіальної цілісності Азербайджану, наголосивши, що події навколо Нагірного Карабаху демонструють потенційну небезпеку так званих «заморожених конфліктів», які можуть у будь-який момент перейти у фазу відкритого збройного протистояння (Як намагалися врегулювати конфлікт у Нагірному Карабасі й чому він спалахнув знову, 2020).

Під час загострення конфлікту в українському політичному просторі також лунали окремі заяви щодо можливості надання військової підтримки Азербайджану. Зокрема, 1 жовтня 2020 р. народна депутатка України Л. Марченко висловила припущення про готовність української сторони надати таку допомогу (Як намагалися врегулювати конфлікт у Нагірному Карабасі й чому він спалахнув знову, 2020). Водночас ця позиція не відображала офіційного курсу держави. Міністр внутрішніх справ А. Аваков публічно спростував подібні заяви, наголосивши, що Україна не має наміру надавати військову допомогу жодній зі сторін азербайджано-вірменського конфлікту (Як намагалися врегулювати конфлікт у Нагірному Карабасі й чому він спалахнув знову, 2020).

Однак, в умовах російсько-української війни Українська держава не могла підтримувати Вірменію – союзницю Російської Федерації. «Українці ніколи не забудуть, що саме Вірменія разом із кількома іншими країнами, такими, як Сербія, Венесуела, Білорусь і Нікарагуа, була серед небагатьох держав, які підтримали Росію в голосуванні за резолюції Генеральної асамблеї ООН, що засуджують незаконну анексію Криму Росією, – зазначали журналісти «Радіо Свободи». – Тоді як Азербайджан, навпаки, завжди висловлював політичну підтримку Києву в питанні Криму» (Стулік, 2020).

У жовтні 2020 р. в інтерв'ю ВВС міністр закордонних справ України Д. Кулеба вкотре підтвердив позицію України, яка полягала у беззастережній підтримці Азербайджану (Кулеба, 2020). «Територіальна цілісність Азербайджану в міжнародних кордонах є питанням міжнародного порядку денного, Україна завжди в цьому плані підтримувала Азербайджан, а Азербайджан підтримував Україну, тут немає про що навіть говорити, – констатував український дипломат. – Знаєте, якби я не був міністром закордонних справ країни, у якої є окуповані території, я би, може, більш індиферентно ставився до чергового конфлікту, який розгорнувся у світі. Але нам цей біль, ця ситуація дуже зрозумілі» (Кулеба, 2020).

Президент України В. Зеленський також підтвердив незмінність офіційної позиції держави щодо підтримки суверенітету й територіальної цілісності Азербайджану (Про військову допомогу не йдеться. Зеленський озвучив позицію України щодо конфлікту в Карабаху, 2020). Водночас він наголосив, що, попри високий рівень українсько-азербайджанських відносин та взаємну підтримку сторонами принципу територіальної цілісності, Україна не розглядає можливості надання військової допомоги жодній зі сторін конфлікту (Про військову допомогу не йдеться. Зеленський озвучив позицію України щодо конфлікту в Карабаху, 2020). Керівництво Української держави продемонструвало прагнення поєднати підтримку міжнародно визнаних принципів суверенітету й територіальної цілісності держав із дотриманням політики невтручання у збройне протистояння (Про військову допомогу не йдеться. Зеленський озвучив позицію України щодо конфлікту в Карабаху, 2020).

Офіційна позиція України отримала позитивну оцінку з боку Азербайджану. Посол Азербайджанської Республіки в Україні Е. Ахундова відзначила підтримку Києвом принципу територіальної цілісності Азербайджану та висловила задоволення заявами українського керівництва щодо ескалації конфлікту в Нагірному Карабасі (Саєнко, 2020). За її словами, під час зустрічей із представниками Міністерства закордонних справ України та народними депутатами було підтверджено підтримку українською стороною позиції Азербайджану. Окремо дипломатка позитивно оцінила заяву міністра закордонних справ України Д. Кулеби, який наголосив на підтримці територіальної цілісності Азербайджану та підкреслив, що так звані «заморожені конфлікти» зберігають потенціал для швидкої ескалації (Саєнко, 2020).

У відповідь на реакцію України, Голова МЗС Вірменії З. Мнацаканян заявив, що наша держава «закомплексовано» сприймає конфлікт довкола Нагірного Карабаху. «Виглядає так, що в України є певний комплекс у сприйманні суті війни довкола Нагірного Карабаху», – зазначав Зограб

Мнацаканян в інтерв'ю телеканалу «Шант». Він був переконаний, що Україна також «якось неправильно сприймає загрози», з якими зіштовхується народ невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки. Зокрема така «закомплексованість» помітна при розрізненні конфліктів за їх суттю й історією (Денисюк, 2020).

Водночас, Президент України В. Зеленський вважав, що на прикладі конфлікту Азербайджану та Вірменії навколо Нагірного Карабаху українці й західні партнери України мали б зрозуміти, що не буває «просто так «заморожених конфліктів» (Зеленський, 2020). «Я хотів би, щоб у цьому питанні наша держава, наші медіа, наше суспільство й особливо наші західні партнери звернули увагу, що не буває просто так «заморожених» конфліктів. Їх просто не існує. І ось вам приклад такого. Чому? Тому що він може бути заморожений на деякий час», – відзначав він на брифінгу (Зеленський, 2020).

Важливим етапом розвитку українсько-азербайджанського стратегічного партнерства став офіційний візит Президента Азербайджанської Республіки І. Алієва до України у січні 2022 р. (Володимир Зеленський, 2022). Під час переговорів із Президентом України В. Зеленським сторони підтвердили взаємну зацікавленість у поглибленні двостороннього співробітництва в політичній, економічній, енергетичній та безпековій сферах. За результатами зустрічі було підписано шість двосторонніх документів, спрямованих на розвиток співпраці у сфері сільського господарства, енергетики, торгівлі та інвестицій (Володимир Зеленський, 2022).

4 вересня 2023 р., за два тижні до повернення Азербайджаном контролю над територією Нагірного Карабаху, В. Зеленський провів телефонну розмову з Ільхамом Алієвим. Президент України запевнив Президента Азербайджану у відданості принципам територіальної цілісності держав (Натякнув на позицію щодо Карабаху, 2023). Як повідомляв В. Зеленський у своєму телеграм-каналі, він подякував Ільхаму Алієву за значну гуманітарну допомогу, яку Азербайджан надавав Україні. «Підтвердили нашу відданість принципам суверенітету й територіальної цілісності держав», – резюмував Президент України (Натякнув на позицію щодо Карабаху, 2023).

Черговим підтвердженням послідовної позиції України щодо нагірно-карабаського конфлікту стала заява Міністерства закордонних справ України від 9 вересня 2023 р., у якій було засуджено проведення так званих «президентських виборів» на території Нагірного Карабаху (Заява МЗС України щодо невизнання так званих «президентських виборів» на території Карабаху, Азербайджан, 2023). Українська сторона наголосила на невідповідності цього процесу нормам міжнародного права та відсутності юридичної легітимності його результатів. Водночас МЗС України вкотре підтвердило підтримку суверенітету й територіальної цілісності Азербайджанської Республіки в межах її міжнародно визнаних кордонів і висловилося за мирне врегулювання конфлікту політико-дипломатичними засобами (Заява МЗС України щодо невизнання так званих «президентських виборів» на території Карабаху, Азербайджан, 2023).

Зрештою, 19-20 вересня 2023 р. Азербайджан здійснив військову операцію в Нагірному Карабасі, яку офіційний Баку визначив як «локальні антитерористичні заходи». У результаті інтенсивних ракетно-артилерійських ударів збройні формування невизнаної Нагірно-Карабаської республіки припинили опір і погодилися на розброєння, що фактично означало припинення існування невизнаного утворення. За наявними даними, бойові дії спричинили значні людські втрати серед військових і цивільного населення, а також масштабну гуманітарну кризу, наслідком якої став масовий виїзд етнічних вірмен із Нагірного Карабаху до Вірменії.

У період загострення безпекової ситуації навколо Нагірного Карабаху Міністерство закордонних справ України виступило із рекомендаціями для громадян України щодо обмеження поїздок до регіону (МИД Украины рекомендует украинцам не посещать Нагорный Карабах из-за обострения ситуации, 2023). Зокрема, українське зовнішньополітичне відомство закликало утриматися від відвідування Нагірного Карабаху у зв'язку з погіршенням безпекової ситуації. Крім того, громадянам України рекомендували уникати місць масового скупчення людей у містах Вірменії, зокрема в Єревані, через ризики, пов'язані з внутрішньополітичною напруженістю та можливими протестними акціями (МИД Украины рекомендует украинцам не посещать Нагорный Карабах из-за обострения ситуации, 2023).

Військова операція Азербайджану у вересні 2023 р. привернула значну увагу міжнародної спільноти, зокрема військових експертів та представників збройних сил інших держав. В Україні окремі військовослужбовці позитивно оцінили дії азербайджанської армії, наголошуючи на ефективності проведеної операції та її результативності з погляду відновлення контролю над територіями, які Азербайджан вважав тимчасово окупова-

ними (Украинские военные поздравили Азербайджанскую армию с победой над сепаратизмом, 2023). Зокрема, український військовослужбовець Р. Сологуб відзначив високий рівень планування операції та висловив думку, що досвід Азербайджану може бути корисним для України в контексті відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями. Такі оцінки відображають сприйняття азербайджанської військової кампанії частиною українського військового середовища як прикладу успішної реалізації стратегії деокупації (Украинские военные поздравили Азербайджанскую армию с победой над сепаратизмом, 2023).

Висновки. Таким чином, проведений аналіз української позиції щодо азербайджано-вірменського конфлікту навколо Нагірного Карабаху засвідчує, що упродовж усього періоду незалежності України її підходи формувалися під впливом поєднання міжнародно-правових принципів, власного досвіду боротьби за територіальну цілісність та розвитку стратегічного партнерства з Азербайджаном. На початковому етапі українська держава не приділяла значної уваги карабаському питанню, оскільки пріоритетними залишалися процеси внутрішнього державотворення та подолання соціально-економічної кризи. Водночас уже в другій половині 1990-х років у двосторонніх українсько-азербайджанських документах поступово закріплювалися принципи поваги до суверенітету, територіальної цілісності та непорушності міжнародно визнаних кордонів, які згодом стали основою офіційної позиції Києва. Підписання Декларації про поглиблення відносин партнерства 1997 року та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство 2000 р. створило нормативно-правове підґрунтя для зближення позицій України й Азербайджану щодо питань регіональної безпеки.

Надалі українська дипломатія послідовно підтримувала врегулювання нагірно-карабаського конфлікту виключно політико-дипломатичними засобами, спираючись на принципи міжнародного права та рішення міжнародних організацій. Особливого значення ця позиція набула після 2014 року, коли внаслідок російської окупації Кримського півострова та початку війни на сході України проблема неврегульованих територій отримала для Києва безпосереднє безпекове значення. Українське керівництво почало розглядати «заморожені конфлікти» не лише як регіональні суперечки, а як інструмент політичного впливу та дестабілізації на пострадянському просторі. Саме цей досвід сприяв посиленню солідарності між Україною та Азербайджаном, які взаємно підтримували принцип територіальної цілісності у питаннях Криму та Нагірного Карабаху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегута В. Нормативно-правові засади двосторонніх відносин України з державами Південного Кавказу. *Політичне життя*. 2025. Вип. 2. С. 149–159. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.2.17
2. Володимир Зеленський: Україна й Азербайджан поставили перед собою нову амбітну мету – до 2024 року вдвічі збільшити обсяги двосторонньої торгівлі. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво* : веб-сайт. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ukrayina-j-azerbajdzhan-postavili-pered-72393 (дата звернення: 05.06.2026).
3. Гусейнова И. Гейдар Алиев – от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку : Тахсил, 2005. 504 с.
4. Двосторонні відносини. *Посольство Азербайджанської Республіки в Україні* : веб-сайт. URL: https://kiev.mfa.gov.az/ua/content/3/dvostoronni-vidnosini (дата звернення: 22.05.2026).
5. Декларація про поглиблення відносин партнерства між Україною та Азербайджанською Республікою. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_078#Text (дата звернення: 18.04.2026).
6. Денисюк В. Вірменія звинуватила Україну в «закомплексованому» сприйнятті карабаського конфлікту. *24 канал* : веб-сайт. URL: https://24tv.ua/virmeniya-zvinuvatila-ukrayinu-zakompleksovanomu-spriynyatti_n1389099 (дата звернення: 15.04.2026).
7. Дерев'янко Б. Про перспективи постконфліктного відновлення соціальної сфери й економіки окремих районів Донбасу та Нагірного Карабаху. *Сфера життєдіяльності міста: економіко-правові проблеми постконфліктного відновлення* : матеріали Круглого столу (29 вересня 2020 р., м. Київ). Київ, 2020. С. 30–33.
8. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Азербайджанською Республікою від 16 березня 2000 р. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_025#Text (дата звернення: 22.06.2026).
9. Договірно-правова база між Україною та Азербайджаном. *Посольство України в Азербайджанській Республіці* : веб-сайт. URL: https://azerbaijan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/327-the-legal-base-of-bilateral-relations-between-ukraine-and-azerbaijan (дата звернення: 11.04.2026).
10. Дуднік О. Офіційна позиція України щодо врегулювання нагірно-карабаського конфлікту. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 170–175.

11. Ерканян А. Ющенко и Алиев обижены друг на друга. *PAN: новости* : веб-сайт. URL: https://panarmenian.net/rus/details/42384 (дата звернення: 01.03.2026).

12. Заява МЗС України щодо невизнання так званих «президентських виборів» на території Карабаху, Азербайджан. *Міністерство закордонних справ України* : веб-сайт. URL: https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-neviznannya-tak-zvanih-prezidentskih-viboriv-na-teritoriyi-karabahu-azerbajdzhan (дата звернення: 18.05.2026).

13. Зеленський: Нагірний Карабах показує українцям і Заходу, що «заморожених» конфліктів не існує і на Донбасі такого бути не повинно. *Інтерфакс Україна. Інформаційне агентство* : веб-сайт. URL: https://interfax.com.ua/news/political/692512.html (дата звернення: 03.04.2026).

14. Корж Г. Історія ненависті. Чи був Карабаський конфлікт невідтворотним? *Всесвіт*. 2017. № 3–4. С. 182–187.

15. Кулеба: Карабаху – мир, а Україні – союз із Туреччиною. *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-54428912 (дата звернення: 26.06.2026).

16. Кучма знав про плани Алієва. *Українська Правда* : веб-сайт. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/15/2996984/ (дата звернення: 12.05.2026).

17. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. К. : Абрис, 1994. 495 с.

18. МИД Украины рекомендует украинцам не посещать Нагорный Карабах из-за обострения ситуации. *Новое время* : веб-сайт. URL: https://nv.ua/world/geopolitics/nagornyy-karabah-mid-rekomenduet-ukraincam-ne-poseshchat-region-poslednie-novosti-50354658.html (дата звернення: 05.05.2026).

19. Мнение Ющенко о позиции ЕС по поводу Карабаха. *Minval politika* : веб-сайт. URL: https://minval.az/news/123590671 (дата звернення: 10.04.2026).

20. Натякнув на позицію щодо Карабаху: Зеленський поговорив з Алієвим. *Telegraf* : веб-сайт. URL: https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2023-10-04/5811575-natyaknuv-na-pozitsiyu-shchodo-karabakhu-zelenskiy-pogovoriv-z-alievim (дата звернення: 14.06.2026).

21. Пасічник Ю. Проблема Нагірного Карабаху. *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива*. 2013. Вип. 3. С. 30–33.

22. Поплавський О., Левін О. Уроки «Другої Карабаської війни крізь призму російської агресії в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 73–75.

23. Порошенко виступив за повернення Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану. *Лівий берег* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/news/2016/07/14/340220_poroshenko_vistupil_vozvrat.html (дата звернення: 14.03.2026).

24. Про військову допомогу не йдеться. Зеленський озвучив позицію України щодо конфлікту в Карабаху. *Суспільне: новини* : веб-сайт. URL: https://suspilne.media/67970-pro-vijskovu-dopomogu-ne-jdetsa-zelenskij-ozvuciv-poziciu-ukraini-sodo-konfliktu-v-karabahu/ (дата звернення: 14.06.2026).

25. Рустамова П. Нагірний Карабах – спроби встановлення справедливості. *Зовнішні справи*. 2016. № 5. С. 15–17.

26. Рябека А. Передумови виникнення нагірно-карабаського конфлікту. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 95. Ч. 1. С. 72 – 74.

27. Саєнко В. Азербайджан дуже задоволений позицією України щодо подій у Нагірному Карабасі – посол. *УНІАН. Інформаційне агенство* : веб-сайт. URL: https://www.unian.ua/politics/nagirniy-karabah-azerbaydzhan-duzhe-zadovoleniy-poziciyeyu-ukrajini-novini-ukrajina-11170679.html (дата звернення: 12.05.2026).

28. Сигов Ю. Азербайджан. Между Западом и Востоком. Харків : Форт, 2010. 288 с.

29. Спільна декларація України та Азербайджанської Республіки від 3 червня 2004 р. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_080#Text (дата звернення: 21.04.2026).

30. Стулік Д. На чиєму боці Україна у нагірно-карабаському конфлікті? Погляд із Праги. *Радіо «Свобода»* : веб-сайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajina-v-nahirno-karabaskomu-konflikti/30884439.html (дата звернення: 12.05.2026).

31. Украина отреагировала на появление новой непризнанной республики. *Хвиля* : веб-сайт. URL: https://hvylya.net/news/digest/ukraina-otreagirovala-na-poyavlenie-novoy-nepriznannoy-respubliki.html (дата звернення: 09.03.2026).

32. Украинские военные поздравили Азербайджанскую армию с победой над сепаратизмом. *Report* : веб-сайт. URL: https://report.az/ru/v-regione/ukrainskie-voennye-pozdravili-azerbajdzhanskuyu-armiyu-s-pobedoj-nad-separatizmom (дата звернення: 03.05.2026).

33. Україна вважає нелегітимним «референдум» у Нагірному Карабаху – МЗС. *Європейська Правда* : веб-сайт. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/22/7062027/ (дата звернення: 25.06.2026).

34. Україна відмовилася визнавати результати «референдум» в Нагірному Карабасі. *Лівий берег* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/news/2017/02/21/359349_ukraina_otkazalas_priznavat.html (дата звернення: 08.05.2026).

35. Чекаленко Л. Азербайджанська Республіка. Зовнішня політика України. Київ : Либідь, 2006. 712 с.

36. Як намагалися врегулювати конфлікт у Нагірному Карабасі й чому він спалахнув знову. *Гордон* : веб-сайт. URL: https://gordonua.com/ukr/publications/jak-namagalisja-vreguljuvati-konflikt-v-nagirnomu-karabasi-i-chomu-vin-spalahnuv-znovu-golovne-1521709.html (дата звернення: 11.05.2026).

REFERENCES

1. Berehuta, V. (2025). Normatyvno-pravovi zasady dvostoronnikh vidnosyn Ukrainy z derzhavamy Pivdennoho Kavkazu [Legal Foundations of Ukraine's Bilateral Relations with the States of the South Caucasus]. *Politychne zhyttia*, 2, 149–159 [in Ukrainian].

2. Volodymyr Zelenskyi: Ukraina y Azerbaidzhan postavyly pered soboiu novu ambitnu metu – do 2024 roku vdvichi zbilshyty obsiahy dvostoronnoi torhivli [Volodymyr Zelenskyy: Ukraine and Azerbaijan Have Set a New Ambitious Goal – to Double Bilateral Trade by 2024]. *Prezydent Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo* : veb-sait. URL: https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ukrayina-j-azerbajdzhan-postavili-pered-72393 (accessed: 05.06.2026) [in Ukrainian].

3. Guseinova, I. (2005). Geidar Aliev – ot politicheskogo rukovoditelia k obshchenatsionalnomu lideru [Heydar Aliyev: From Political Leader to National Leader]. Baku : Takhsil. 504 p. [in Russian].

4. Dvostoronni vidnosyny [Bilateral Relations]. *Posolstvo Azerbaidzhanskoi Respubliky v Ukraini* : veb-sait. URL: https://kiev.mfa.gov.az/ua/content/3/dvostoronni-vidnosini (accessed: 22.05.2026) [in Ukrainian].

5. Deklaratsiia pro pohlyblennia vidnosyn partnerstva mizh Ukrainoiu ta Azerbaidzhanskoiu Respublikoiu [Declaration on Deepening the Partnership Relations between Ukraine and the Republic of Azerbaijan]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy* : veb-sait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_078#Text (accessed: 18.04.2026) [in Ukrainian].

6. Denysiuk, V. Virmeniia zvynuvatyla Ukrainu v «zakompleksovanomu» spryiniatti karabaskoho konfliktu [Armenia Accused Ukraine of a "Biased" Perception of the Karabakh Conflict]. *24 Kanal* : veb-sait. URL: https://24tv.ua/virmeniya-zvinuvatila-ukrayinu-zakompleksovanomu-spriynyatti_n1389099 (accessed: 15.04.2026) [in Ukrainian].

7. Derevianko, B. (2020). Pro perspektyvy postkonfliktnoho vidnovlennia sotsialnoi sfery y ekonomiky okremykh raioniv Donbasu ta Nahirnoho Karabakhu [On the Prospects for the Post-Conflict Recovery of the Social Sphere and Economy of Certain Areas of Donbas and Nagorno-Karabakh]. *Sfera zhyttiediialnosti mista: ekonomiko-pravovi problemy postkonfliktnoho vidnovlennia*: proceedings of the Round Table (29 September 2020, Kyiv), 30–33 [in Ukrainian].

8. Dohovir pro druzhbu, spivrobitnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Azerbaidzhanskoiu Respublikoiu vid 16 bereznia 2000 r. [Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Republic of Azerbaijan of 16 March 2000]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy* : veb-sait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_025#Text (accessed: 22.06.2026) [in Ukrainian].

9. Dohovirno-pravova baza mizh Ukrainoiu ta Azerbaidzhanom [The Legal Framework between Ukraine and Azerbaijan]. *Posolstvo Ukrainy v Azerbaidzhanskii Respublitsi* : veb-sait. URL: https://azerbaijan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/327-the-legal-base-of-bilateral-relations-between-ukraine-and-azerbaijan (accessed: 11.04.2026) [in Ukrainian].

10. Dudnik, O. (2009). Ofitsiina pozytsiia Ukrainy shchodo vrehuliuvannia nahirno-karabaskoho konfliktu [Ukraine's Official Position on the Settlement of the Nagorno-Karabakh Conflict]. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 15, 170–175 [in Ukrainian].

11. Erkanyan, A. Yushchenko i Aliyev obizheny drug na druga [Yushchenko and Aliyev Are Offended with Each Other]. *PAN: novosti* : veb-sait. URL: https://panarmenian.net/rus/details/42384 (accessed: 01.03.2026) [in Russian].

12. Zaiava MZS Ukrainy shchodo nevyznannia tak zvanikh «prezydentskykh vyboriv» na terytorii Karabakhu, Azerbaidzhan [Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the Non-Recognition of the So-Called «Presidential Elections» in the Territory of Karabakh, Azerbaijan]. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy* : veb-sait. URL: https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-neviznannya-tak-zvanih-prezidentskih-viboriv-na-teritoriyi-karabahu-azerbajdzhan (accessed: 18.05.2026) [in Ukrainian].

13. Zelenskyi: Nahirnyi Karabakh pokazuie ukraintsiam i Zakhodu, shcho «zamorozhenykh» konfliktiv ne isnuie i na Donbasi takoho buty ne povynno [Zelenskyy: Nagorno-Karabakh Shows Ukrainians and the West That There Are No «Frozen» Conflicts and There Should Be None in Donbas]. *Interfaks-Ukraina. Informatsiine ahentstvo* : veb-sait. URL: https://interfax.com.ua/news/political/692512.html (accessed: 03.04.2026) [in Ukrainian].

14. Korzh, H. (2017). Istoriia nenavysti. Chy buv Karabaskyi konflikt nevidtvorotnym? [A History of Hatred. Was the Karabakh Conflict Inevitable?]. *Vsesvit*, 3–4, 182–187 [in Ukrainian].

15. Kuleba: Karabakhu – myr, a Ukraini – soiuz iz Turechchynoiu [Kuleba: Peace for Karabakh, Alliance with Türkiye for Ukraine]. *BBC News Ukraina* : veb-sait. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-54428912 (accessed: 26.06.2026) [in Ukrainian].

16. Kuchma znav pro plany Aliieva [Kuchma Knew about Aliyev's Plans]. *Ukrainska Pravda* : veb-sait. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2003/12/15/2996984/ (accessed: 12.05.2026) [in Ukrainian].

17. Lytvyn, V. (1994). Politychna arena Ukrainy: Diiovi osoby ta vykonavtsi [The Political Arena of Ukraine: Actors and Performers]. Kyiv : Abrys. 495 p. [in Ukrainian].

18. MID Ukrainy rekomenduet ukraintsam ne poseshchat Nagornyi Karabakh iz-za obostreniia situatsii [Ukraine's Ministry of Foreign Affairs Recommends That Ukrainian Citizens Refrain from Visiting Nagorno-Karabakh Due to the Escalation of the Situation]. *Novoe vremia* : veb-sait. URL: https://nv.ua/world/geopolitics/nagornyy-karabah-mid-rekomenduet-ukraincam-ne-poseshchat-region-poslednie-novosti-50354658.html (accessed: 05.05.2026) [in Russian].

19. Mnenie Yushchenko o pozitsii ES po povodu Karabakha [Yushchenko's Opinion on the EU's Position regarding Karabakh]. *Minval politika* : veb-sait. URL: https://minval.az/news/123590671 (accessed: 10.04.2026) [in Russian].

20. Natiaknuv na pozytsiiu shchodo Karabakhu: Zelenskyi pohovoryv z Aliievym [Hinting at the Position on Karabakh: Zelenskyy Held Talks with Aliyev]. *Telegraf* : veb-sait. URL: https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2023-10-04/5811575-natyaknuv-na-pozitsiyu-shchodo-karabakhu-zelenskiy-pogovoriv-z-alievim (accessed: 14.06.2026) [in Ukrainian].

21. Pasichnyk, Yu. (2013). Problema Nahirnoho Karabakhu [The Problem of Nagorno-Karabakh]. *Mizhnarodni vidnosyny i turyzm: suchasnist ta retrospektyva*, 3, 30–33 [in Ukrainian].

22. Poplavskyi, O., & Levin, O. (2021). Uroky «Druhoi Karabaskoi viiny» kriz pryzmu rosiiskoi ahresii v Ukraini [Lessons of the Second Karabakh War through the Prism of Russian Aggression against Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty*: proceedings of the Fifth International Scientific and Practical Conference, 73–75 [in Ukrainian].

23. Poroshenko vystupyv za povernennia Nahirnoho Karabakhu pid kontrol Azerbaidzhanu [Poroshenko Supported the Return of Nagorno-Karabakh under Azerbaijan's Control]. *Livyi Bereh* : veb-sait. URL: https://lb.ua/news/2016/07/14/340220_poroshenko_vistupil_vozvrat.html (accessed: 14.03.2026) [in Ukrainian].

24. Pro viiskovu dopomohu ne ydetsia. Zelenskyi ozvuchyv pozytsiiu Ukrainy shchodo konfliktu v Karabasi [There Is No Question of Military Assistance. Zelenskyy Outlined Ukraine's Position on the Karabakh Conflict]. *Suspilne: novyny* : veb-sait. URL: https://suspilne.media/67970-pro-vijskovu-dopomogu-ne-jdetsa-zelenskij-ozvuciv-poziciu-ukraini-sodo-konfliktu-v-karabahu/ (accessed: 14.06.2026) [in Ukrainian].

25. Riabeka, A. (2011). Peredumovy vynyknennia nahirno-karabaskoho konfliktu [Preconditions for the Emergence of the Nagorno-Karabakh Conflict]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 95, 1, 72–74 [in Ukrainian].

26. Rustamova, P. (2016). Nahirnyi Karabakh – sproby vstanovlennia spravedlyvosti [Nagorno-Karabakh: Attempts to Restore Justice]. *Zovnishni spravy*, 5, 15–17 [in Ukrainian].

27. Saienko, V. Azerbaidzhan duzhe zadovolenyi pozytsiieiu Ukrainy shchodo podii u Nahirnomu Karabasi – posol [Azerbaijan Is Very Satisfied with Ukraine's Position on the Events in Nagorno-Karabakh – Ambassador]. *UNIAN. Informatsiine ahentstvo* : veb-sait. URL: https://www.unian.ua/politics/nagirniy-karabah-azerbaydzhan-duzhe-zadovoleniy-poziciyeyu-ukrajini-novini-ukrajina-11170679.html (accessed: 12.05.2026) [in Ukrainian].

28. Sigov, Yu. (2010). Azerbaidzhan. Mezhdu Zapadom i Vostokom [Azerbaijan. Between the West and the East]. Kharkiv : Fort. 288 p. [in Russian].

29. Spilna deklaratsiia Ukrainy ta Azerbaidzhanskoi Respubliky vid 3 chervnia 2004 r. [Joint Declaration of Ukraine and the Republic of Azerbaijan of 3 June 2004]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy* : veb-sait. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_080#Text (accessed: 21.04.2026) [in Ukrainian].

30. Stulik, D. Na chyiemu botsi Ukraina u nahirno-karabaskomu konflikti? Pohliad iz Prahy [Whose Side Is Ukraine on in the Nagorno-Karabakh Conflict? A View from Prague]. *Radio «Svoboda»* : veb-sait. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajina-v-nahirno-karabaskomu-konflikti/30884439.html (accessed: 12.05.2026) [in Ukrainian].

31. Ukraina otreagirovala na poyavlenie novoi nepriznannoi respubliki [Ukraine Reacted to the Emergence of a New Unrecognized Republic]. *Khvylia* : veb-sait. URL: https://hvylya.net/news/digest/ukraina-otreagirovala-na-poyavlenie-novoy-nepriznannoy-respubliki.html (accessed: 09.03.2026) [in Russian].

32. Ukrainskie voennye pozdravili Azerbaidzhanskuiu armiiu s pobedoi nad separatizmom [Ukrainian Military Congratulated the Azerbaijani Army on Its Victory over Separatism]. *Report* : veb-sait. URL: https://report.az/ru/v-regione/ukrainskie-voennye-pozdravili-azerbajdzhanskuyu-armiyu-s-pobedoj-nad-separatizmom (accessed: 03.05.2026) [in Russian].

33. Ukraina vvazhaie nelehitymnym «referendum» u Nahirnomu Karabasi – MZS [Ukraine Considers the «Referendum» in Nagorno-Karabakh Illegitimate – Ministry of Foreign Affairs]. *Yevropeiska Pravda* : veb-sait. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/22/7062027/ (accessed: 25.06.2026) [in Ukrainian].

34. Ukraina vidmovylasia vyznavaty rezultaty «referendumu» v Nahirnomu Karabasi [Ukraine Refused to Recognize the Results of the «Referendum» in Nagorno-Karabakh]. *Livyi Bereh* : veb-sait. URL: https://lb.ua/news/2017/02/21/359349_ukraina_otkazalas_priznavat.html (accessed: 08.05.2026) [in Ukrainian].

35. Chekalenko, L. (2006). Azerbaidzhanska Respublika. Zovnishnia polityka Ukrainy [The Republic of Azerbaijan. Foreign Policy of Ukraine]. Kyiv : Lybid. 712 p. [in Ukrainian].

36. Yak namahalysia vrehuliuvaty konflikt u Nahirnomu Karabasi y chomu vin spalakhnuv znovu [How Attempts Were Made to Resolve the Nagorno-Karabakh Conflict and Why It Erupted Again]. *Gordon* : veb-sait. URL: https://gordonua.com/ukr/publications/jak-namagalisja-vreguljuvati-konflikt-v-nagirnomu-karabasi-i-chomu-vin-spalahnuv-znovu-golovne-1521709.html (accessed: 11.05.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(438).081
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-6

Роман ЗВАРИЧ,
orcid.org/0000-0003-3936-3602
кандидат історичних наук (доктор філософії),
викладач кафедри педагогіки та методик навчання освітніх галузей і технологій початкової освіти
Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради
(Коломия, Івано-Франківська область, Україна) romanzvarychphd@ukr.net

ПОЛІТИЧНІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У СПРАВАХ ПУБЛІКАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ СТАТЕЙ

У статті досліджено політичні судові процеси Другої Речі Посполитої, пов'язані з публікацією українських націоналістичних статей і матеріалів, які польська влада розцінювала як загрозу державній безпеці та територіальній цілісності. На основі архівних документів окружних судів, прокуратур, поліції та органів державної адміністрації проаналізовано особливості кримінального переслідування авторів, редакторів і видавців української преси, яких звинувачували в антидержавній діяльності, поширенні націоналістичної пропаганди, розпалюванні ворожнечі та пропагуванні ідей української державності. Простежено механізми відкриття кримінальних проваджень, формування доказової бази та практику винесення судових рішень.

Проаналізовано судові справи проти Кирила Трильовського, Олени Швейцар («Наддністрянки»), Дарії Макогон (Ірини Вільде), а також конфіскації українських часописів «Голос Покуття», «Світ Молоді», «Голос з Підкарпаття» та інших друкованих видань. Встановлено, що предметом переслідування були не лише заклики до політичної боротьби, а й публікації, у яких відстоювалися права українського населення, критикувалася національна політика польської влади, порушувалося питання автономії українських земель або використовувалися українські історико-географічні назви. З'ясовано, що судові процеси часто завершувалися конфіскацією накладів, штрафами, арештами та іншими репресивними заходами.

Доведено, що політичні судові процеси щодо публікації українських націоналістичних статей стали важливим інструментом реалізації асиміляційної політики Другої Речі Посполитої та контролю над українським інформаційним простором. Судова система виконувала функції політичної цензури, використовуючи кримінальне законодавство для обмеження поширення української національної ідеології. Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу маловідомих архівних матеріалів, які дозволяють комплексно реконструювати практику політичного судочинства щодо української націоналістичної преси у міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: *Польща, окружний суд, часопис, конфіскація, населення.*

Roman ZVARYCH,
orcid.org/0000-0003-3936-3602
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Lecturer at the Department of Pedagogy and Methods of Teaching Educational Branches
and Technologies of Primary Education,
Kolomyia Pedagogical Vocational College of the Ivano-Frankivsk Regional Council
(Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, Ukraine) romanzvarychphd@ukr.net

THE POLITICAL TRIALS OF THE SECOND COURT OF THE COMMONWEALTH IN CASES OF PUBLICATIONS OF UKRAINIAN NATIONALIST ARTICLES

The article examines the political trials conducted in the Second Polish Republic concerning the publication of Ukrainian nationalist articles and other printed materials regarded by the Polish authorities as a threat to state security and territorial integrity. Drawing on archival records from district courts, prosecutor's offices, the police, and state administrative bodies, the study analyzes the peculiarities of the criminal prosecution of authors, editors, and publishers of the Ukrainian press who were accused of anti-state activities, disseminating nationalist propaganda, inciting hostility, and promoting the idea of Ukrainian statehood. Particular attention is paid to the mechanisms for initiating criminal proceedings, the formation of the evidentiary basis, and the judicial practice of adjudicating politically motivated cases.

The article examines criminal cases brought against Kyrylo Trylovskyi, Olena Shveitsar («Naddnistrianka»), Dariia Makohon (Iryna Vilde), as well as the confiscation of the Ukrainian periodicals Holos Pokuttia, Svit Molodi, Holos z Pidkarpattia, and other printed publications. It is established that prosecution targeted not only direct appeals for political struggle but also publications defending the rights of the Ukrainian population, criticizing the national policy of the Polish government, advocating the autonomy of Ukrainian lands, or employing Ukrainian historical and geographical terminology. The study demonstrates that such trials frequently resulted in the confiscation of entire print runs, the imposition of fines, arrests, and other repressive measures.

The research argues that political trials concerning the publication of Ukrainian nationalist articles constituted an important instrument for implementing the assimilation policy of the Second Polish Republic and maintaining control over the Ukrainian information space. The judicial system performed the functions of political censorship by employing criminal legislation to restrict the dissemination of Ukrainian national ideology. The scientific novelty of the study lies in introducing previously little-known archival materials into scholarly circulation, thereby enabling a comprehensive reconstruction of the practice of political justice directed against the Ukrainian nationalist press in interwar Poland.

Key words: *Poland, district court, periodical, confiscation, population.*

Постановка проблеми. Друга Річ Посполита виявилася крихким державним утворенням у складній геополітичній ситуації Центрально-Східної Європи. Половину її території займали так звані «східні креси», тобто регіони з переважно непольським населенням, яке не вважало новонароджену Польську державу своєю. На цій особливості могли добре пограти сусіди Польщі на її західних та східних кордонах. Німеччина і Радянський Союз вважали післявоєнний політичний устрій в Європі для себе невигідним. Польща, яка була матеріальним породженням версальського устрою, потрапляла в небезпечну ситуацію в разі узгоджених дій двох сусідніх держав. Її природний союзник Франція, яка докладала особливо багато зусиль для створення саме такої, етнічно неоднорідної Польщі, була надто далеко, щоб надати їй негайну й ефективну допомогу. Створюючи таку Польщу, керівники Франції думали лише про одне: щоб на протилежних кордонах Німеччини виникла велика за територією і населенням країна, спроможна замінити за балансом сил дружню дореволюційну росію (Литвин, 2002: 52).

Аналіз досліджень. Історіографічний аналіз засвідчує, що окрема увага дослідженню зазначеної проблематики приділена у працях М. Андрусяка, О. Зайцева, О. Кучерука, П. Мірчука, О. Рубльова, Ю. Черненка та інших науковців, які істотно збагатили її наукове осмислення. Разом із тим основу джерельної бази цієї розвідки становлять неопубліковані документи Державного архіву Івано-Франківської області, що містять матеріали про діяльність Станиславівського окружного суду в період існування Другої Речі Посполитої.

Мета статті – дослідити особливості політичні судові процеси Другої Речі Посполитої про публікацію українських націоналістичних статей.

Виклад основного матеріалу. 7 травня 1931 р. заступник прокурора ІІІ району Коломийського окружного суду направив слідчому судді подання № III. Ds. $\frac{1168/31}{1}$ про відкриття слідства у справі проти д-ра К. Трильовського за те, що 9 і 10 жовтня 1930 р. у Джерсі (США) висвітлив у часописі «Свобода» статтю «У важну хвилю». Стаття К. Трильовського розцінювалася такою, що пропагує ненависть до Другої Речі Посполитої (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 39: 1). 1 лютого 1932 р. слідчий суддя Коломийського окружного суду відкрив судове провадження за обвинуваченням К. Трильовського (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 39: 5).

У відповідь адвокат д-р К. Трильовський сам звернувся із поданням до Коломийського окружного суду про заслухання свідка у його справі. К. Трильовський відкидав будь-які звинувачення у пропаганді ненависті до Другої Речі Посполитої і наводив доказом своєї правоти свідчення Віталіса Людовика Войнаровського, емиритованого колійового інспектора польської національності, який підтверджував що К. Трильовський не просто не пропагував ненависть до Польщі, а допомагав військовим полоненим польської національності (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 39: 23–23 зв.). К. Трильовський, як визначна постать українського народу, за 5 років перед своїм арештом наголошував на тому, що українці не мали по обох боках Збруча людей, відповідно підготовлених до великої хвилі. Головною помилкою вважав те, що українські провідники були готові на мирні часи, а не на часи перевороту і революції (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 39: 227 зв.).

5 квітня 1933 р. Тлумацька повітова команда поліції встановила, що Олена Петрівна «Наддністрянка» Швейцар надсилала до М. Хандоґи, кореспондента Піттсбурзької газети «Народне Слово» (США), рукописи, які у своєму змісті мали антипольські ознаки (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 230, оп. 1, спр. 63: 2–3).

6 квітня 1933 р. Тлумацький гродський суд видав постанову на арешт О. Швейцар (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 230, оп. 1, спр. 63: 10). 2 травня 1933 р. Тлумацький повітовий староста Р. Святковскі надіслав до Станиславівського окружного суду сповіщення про те, що О. Швейцар є активною діячкою української національності і знаходиться у зв'язках із особами, підозрюваними у приналежності до ОУН (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 230, оп. 1, спр. 63: 129).

20 грудня 1935 р. віце-прокурор І району Коломийського окружного суду вніс до ІІІ кримінального відділу Коломийського окружного

суду подання про конфіскацію часопису «Голос Покуття» № 23 від 22 грудня 1935 р., який надрукував статтю «Черговий обман» (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 171: 2), де висловлювалася вимога автономії українських земель у Польщі (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 171: 1). 22 грудня була видана судова постанова № Pr. 25/35 про затвердження конфіскації цього часопису Коломийським повітовим староством 17 грудня 1935 р. Судом було також постановлено про конфіскацію цілого накладу номеру «Голос Покуття» із забороною подальшого розповсюдження та зобов'язання головного редактора газети безкоштовно викласти на першій сторінці в наступному номері «Голос Покуття» постанову Коломийського окружного суду про конфіскацію часопису (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 171: 4).

Режимові «санації» за допомогою екстермінаційних методів вдалося на деякий час «навести порядок» в Галичині та інших західноукраїнських землях. Проте, ослабивши український національний рух, властям не вдалося ліквідувати його. Активний і пасивний опір, особливо зі сторони Організації Українських Націоналістів, у різних формах не припинявся. Польська держава виявилася не в змозі розв'язати найскладнішу для неї українську проблему (Кучерепа, 1998: 13, 14).

21 лютого 1939 р. прокуратура Коломийського окружного суду отримала повідомлення від Коломийського повітового староства про те, що № 1–2 часопису «Світ Молоді», який друкувався українською мовою, вмістив нотатку «Говерла» (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 229: 1). 3 березня 1939 р. прокуратурою було відкрито судове провадження проти І. Вільде та О. Кисілевської (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 229: 9). 31 березня 1939 р. прокуратура Коломийського окружного суду обґрунтувала обвинувальний висоновок на Д. Полотнюк «І. Вільде» за те, що у номері «Світ Молоді» вжила слово «Галичина», означаючи Малопольську Всходню (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 229: 22–22 зв.). 22 серпня 1939 р. Коломийський окружний суд виніс Д. Полотнюк (Д. Макогон) «І. Вільде» обвинувальний вирок, присудивши покарання у вигляді штрафу у розмірі 50 злотих, а у разі не змоги сплатити – арешт на 5 днів (Держархів Івано-Франківської обл., ф. 90, оп. 1, спр. 229: 29–29 зв.).

Визнаючи існування українського населення в Польщі, пілсудчики заперечували його право на самовизначення (Lewandowski, 1982: 112). Їхня політика державної асиміляції передбачала перетворення представників непольських народів в лояльних громадян II Речі Посполитої методами економічного, релігійного та культурно-освітнього характеру. Поступки уряду повинні були так з'єднати західноукраїнські землі з Польщею, що навіть у випадку створення «незалежної» України над Дніпром це не викликало б зміни східних кордонів. У перспективі йшлося про переорієнтацію вістря українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрям і використання його в інтересах польської держави.

Концепція «інкорпорації», що висувалась прихильниками національної демократії на чолі з Р. Дмовським, полягала у безпосередньому приєднанні до Польщі білоруських і українських земель. Ендеки заперечували існування єдиної української нації і притримувались, вважаємо, помилкових теорій про наявність окремих етнічних груп-племен: гуцулів, лемків, бойків, поліщуків тощо та виступали за їх національну асиміляцію (Giertych, 1932: 118). Так, у протиборстві цих двох напрямків формувалась національна політика урядів міжвоєнної Польщі стосовно українців (Комар, 1998: 99, 100).

Білоруську етнографічну територію подібно пошматували, як українську, різні «мирові договори», зроблені і підписані чужими силами, в чужих, не білоруських інтересах. Взагалі доля білоруського народу є близька і частково схожа історичній долі українського народу. Після втрати державної незалежності з часів князівського періоду свобода і розвиток білоруського народу впродовж віків «задихалася у кліщах московського і польського імперіалізмів». Два мільйони білорусів опинилося у польській окупації (ЦДІАЛ, ф. 371, оп. 1, спр. 46: 229 зв.). 30 січня 1935 р. прокурором Станиславівського окружного суду було внесено подання про затвердження рішення Станиславівського повітового староства (ЦДІАЛ, ф. 371, оп. 1, спр. 46: 15), яким конфісковано одноденку «Голос з Підкарпаття», виданої накладом В. Демчишина у друкарні «Графіка». Зміст цього часопису (ЦДІАЛ, ф. 371, оп. 1, спр. 46: 14–14 зв.), за прокурорським поданням, висвітлював фальшиві відомості про голод у Малопольщі і вважався кримінально-караним (ЦДІАЛ, ф. 371, оп. 1, спр. 46: 1). 31 січня 1935 р. Станиславівський окружний суд визнав рішення Станиславівського повітового староства правомірним і затвердив конфіскацію та знищення цілого накладу (ЦДІАЛ, ф. 371, оп. 1, спр. 46: 3).

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що політичні судові процеси Другої Речі Посполитої щодо публікації українських націоналістич-

них статей були важливим інструментом реалізації державної політики контролю над українським інформаційним простором і придушення українського національного руху. Аналіз судових справ Кирила Трильовського, Олени Швейцар («Наддністрянки»), Дарії Макогон (Ірини Вільде), а також проваджень щодо українських часописів «Голос Покуття», «Світ Молоді», «Голос з Підкарпаття» та інших друкованих видань засвідчує, що кримінальному переслідуванню піддавалися не лише матеріали із закликами до політичної боротьби, а й публікації, які відстоювали права українців, критикували національну політику польської влади, порушували питання автономії українських земель або використовували українську історико-географічну термінологію. Основними засобами судового впливу були конфіскація друкованої продукції, штрафи, арешти та кримінальні провадження, що фактично виконували функцію політичної цензури. Встановлено, що судова система стала складовою державного репресивного механізму асиміляційної політики, однак застосування кримінально-правових заходів не змогло припинити діяльність української преси та розвиток українського національного руху. Використані архівні матеріали суттєво розширюють уявлення про практику політичного судочинства міжвоєнної Польщі щодо українських націоналістичних публікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935–1939 рр.). Галичина. Наук. і культ.-просвітній краєзн. часоп. 1998. Вип. 1 (2). С. 99–105.

2. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919-1939 рр.). Україна-Польща: Важкі питання. Матер. ІІ міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках» (22-24 травня 1997). Варшава, 1998. 253 с.

3. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. Київ, 2002. 133 с.

4. Рішення Коломийського окружного суду про конфіскацію української націоналістичної газети «Голос Покуття» № 23 від 22.12.35 р., яка надрукувала статтю про вимогу автономії українських земель в Польщі. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 171. 5 арк.

5. Рішення окружного суду про конфіскацію української націоналістичної листівки «Голос з Підкарпаття». Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 219. 16 арк.

6. Справа по обвинуваченню Полотнюк Дарії Дмитрівни за розміщення в журналі «Світо молоді» статті націоналістичного характеру. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 229. 29 арк.

7. Справа по обвинуваченню Трильовського Кирила за ведення української націоналістичної агітації. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 39. 23 арк.

8. Справа по обвинуваченню Швейцар Олени Петрівни за розповсюдження української націоналістичної літератури. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 63. 132 арк.

9. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб із Снятинського повіту, звинувачених в приналежності до Західно-Української національної революційної організації. Матеріали по справі Бажанського Михайла, Баліцького Ярослава та ін. обвинувачених в приналежності до УВО. ЦДІАЛ. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 46. 271 арк.

10. Giertych J. O program polityki kresowej. Warszawa, 1932. S. 118.

11. Lewandowski J. Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej. Aneks. 1982. Nr. 28. S. 97–122.

REFERENCES

1. Komar V. (1998). Ukrainske pytannia v polityts Polshchi (1935–1939 rr.) [The Ukrainian Question in Polish Politics (1935–1939)]. Halychyna. Nauk. i kult.-prosvitnii kraiezn. chasop. Issue 1 (2). 99–105 [in Ukrainian].

2. Kucherepa M. (1998). Natsionalna polityka Druhoi Rechipospolytoi shchodo ukraintsiv (1919-1939 rr.) [Natsionalna polityka Druhoi Rechipospolytoi shchodo ukraintsiv (1919-1939 rr.)]. Ukraina-Polshcha: Vazhki pytannia. Mater. II mizhnar. seminaru istorykiv «Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918-1947 rokakh» (22-24 travnia 1997). Warsaw. 253 p. [in Ukrainian].

3. Lytvyn V. (2002). Tysiacha rokiv susidstva i vzaiemodii [A thousand years of neighborhood and interaction]. Kyiv. 133 p. [in Ukrainian].

4. Rishennia Kolomyiskoho okruzhnoho sudu pro konfiskatsiiu ukrainskoi natsionalistychnoi hazety «Holos Pokuttia» № 23 vid 22.12.35 r., yaka nadrukuvala stattiu pro vymohu avtonomii ukrainskykh zemel v Polshchi [Decision of the Kolomyia District Court on the confiscation of the Ukrainian nationalist newspaper "Holos Pokuttya" No. 23 dated 12/22/35, which published an article demanding autonomy for Ukrainian lands in Poland]. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 90. Op. 1. Ref. 171. 5 sheets [in Polish].

5. Rishennia okruzhnoho sudu pro konfiskatsiiu ukrainskoi natsionalistychnoi lystivky «Holos z Pidkarpattia» [Decision of the district court on the confiscation of the Ukrainian nationalist leaflet «Voice from Podkarpattya»]. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 230. Op. 1. File 219. 16 sheets [in Polish].

6. Sprava po obvynuvachenniu Polotniuk Darii Dmytrivny za rozmishchennia v zhurnali «Svito molodi» statti natsionalistychnoho kharakteru [Case on the indictment of Polotnyuk Dariya Dmitrievna for publishing an article of a nationalistic nature in the magazine «Svito Molodi»]. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 90. Op. 1. Sp. 229. 29 sheets [in Polish].

7. Sprava po obvynuvachenniu Trylovskoho Kyryla za vedennia ukrainskoi natsionalistychnoi ahitatsii [Case on the indictment of Trylovsky Kyryl for conducting Ukrainian nationalist agitation]. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 90. Op. 1. Ex. 39. 23 sheets [in Polish].

8. Sprava po obvynuvachenniu Shveitsar Oleny Petrivny za rozpovsiudzhennia ukrainskoi natsionalistychnoi literatury [Case on the indictment of Olena Petrivna Shvyatsyn for the distribution of Ukrainian nationalist literature. State Archives of Ivano-Frankivsk Region]. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 230. Op. 1. Excerpt 63. 132 sheets [in Polish].

9. Sprava pro prytiahnennia do sudovoi vidpovidalnosti osib iz Sniatynskoho povitu, zvynuvachenykh v prynalezhnosti do Zakhidno-Ukrainskoi natsionalnoi revoliutsiinoi orhanizatsii. Materialy po spravi Bazhanskoho Mykhaila, Balitskoho Yaroslava ta in. obvynuvachenykh v prynalezhnosti do UVO [Case on bringing to justice persons from Snyatyn district, accused of belonging to the Western Ukrainian National Revolutionary Organization. Materials on the case of Bazhansky Mykhailo, Balitsky Yaroslav and others. accused of belonging to the UMO]. TsDIAL. F. 371. Op. 1. Sp. 46. 271 sheets [in Ukrainian].

10. Giertych J. (1932), O program polityki kresowej [About the border policy program]. Warszawa, 1932. S. 118 [In Polish].

11. Lewandowski J. Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej [The Ukrainian question in the Second Polish Republic]. Aneks. 1982. Nr. 28. S. 97–122.

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 001.891:177.9(430)"199/202"(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-7

Лариса КОРНОВЕНКО,
orcid.org/0000-0002-2587-6995
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) lkornovenko@gmail.com)

Сергій КОРНОВЕНКО,
orcid.org/0009-0001-5679-9443
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, директор
Науково-дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) s-kornovenko@ukr.net

ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА НАУКОВОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У ФРН У 1990-Х РР. – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XXI СТ.

Мета публікації – з'ясувати сутність наукової доброчесності у ФРН на прикладі Кодексу DFG – «Настанови щодо забезпечення належної наукової практики» (далі – Кодекс).

Наукова новизна. Авторами статті розкрито, що характерною рисою системи організації науки в Німеччині є децентралізація. Вона притаманна і сфері академічної доброчесності загалом, та науковій/дослідницькій зокрема. Ключову роль у регулюванні суспільних відносин, що виникають у сфері академічної доброчесності у ФРН, зважаючи на високий ступінь самоорганізованості/саморегульованості німецького академічного простору, відіграють наукові товариства, наукові фонди та їхні кодекси. Наукова/дослідницька доброчесність – категорія академічної доброчесності, що має визначення на рівні Кодексу.

Висновки. Кодекс DFG «Настанови щодо забезпечення належної наукової практики» – актуальний довідковий документ для всієї німецької наукової системи. У ньому відображені стандарти належної наукової практики, міститься визначення поняття «наукова доброчесність». Вона розуміється у дусі гегелівської категорії «честі» як багатовимірна морально-правова категорія: по-перше, як основа науки, якій довіряє суспільство; по-друге, як те, що зміцнює та підтримує довіру суспільства до науки; по-третє, як відповідальність, що нерозривно пов'язана гарантованою Конституцією ФРН свободою наукових досліджень; по-четверте, як обов'язок кожного науковця та кожної установи, у межах якої здійснюється наукова діяльність.

Наукова доброчесність, відповідно до Кодексу, проявляється у добровільному прийнятті науковцями відповідальності за свою діяльність. Її базовими компонентами є добровільність, шана, повага, гуманізм, відповідальність: шанобливе ставлення до колег; повага до учасників досліджень; гуманне ставлення до тварин; дбайливе ставлення до культурної спадщини; відповідальне ставлення до навколишнього середовища.

Ключові слова: *наукова доброчесність, ФРН, Німецький науковий фонд, DFG, Кодекс DFG, «Настанови щодо забезпечення належної наукової практики».*

Larysa KORNOVENKO,
orcid.org/0000-0002-2587-6995
PhD in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Slavic Philology, Foreign Literature and Teaching Methods
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
(Cherkasy, Ukraine) lkornovenko@gmail.com

Serhii KORNOVENKO,
orcid.org/0009-0001-5679-9443
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Archaeology and Special Branches of Historical Science,
Director Research Institute of Peasantry and Agrarian History
of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
(Cherkasy, Ukraine) s-kornovenko@ukr.net

POLICY AND PRACTICE OF RESEARCH INTEGRITY IN GERMANY IN THE 1990S – THE FIRST QUARTER OF THE 21ST CENTURY

The purpose of this publication is to examine the nature of academic integrity in Germany using the example of the DFG Code – "Guidelines for Ensuring Good Scientific Practice" (hereinafter referred to as the Code).

Scientific novelty. The authors of the article reveal that decentralization is a characteristic feature of the system of scientific organization in Germany. It is inherent in the sphere of academic integrity in general and in scientific/research integrity in particular. Given the high degree of self-organization and self-regulation within the German academic community, scientific societies, research foundations, and their codes play a key role in regulating social relations arising in the sphere of academic integrity in Germany. Scientific/research integrity is a category of academic integrity defined at the level of the Code.

Conclusions. The DFG Code – "Guidelines for Ensuring Good Scientific Practice" – is a relevant reference document for the entire German scientific system. It reflects standards of good scientific practice and contains a definition of the concept of "scientific integrity." It is understood in the spirit of Hegel's category of "honor" as a multidimensional moral and legal category: first, as the foundation of science, in which society places its trust; second, as that which strengthens and sustains society's trust in science; third, as a responsibility inextricably linked to the freedom of scientific research guaranteed by the Constitution of the Federal Republic of Germany; and fourth, as the duty of every scientist and every institution; third, as a responsibility inextricably linked to the freedom of scientific research guaranteed by the German Constitution; fourth, as a duty of every researcher and every institution within which scientific activity is conducted.

Scientific integrity, according to the Code, is manifested in researchers' voluntary acceptance of responsibility for their activities. Its core components are voluntariness, respect, consideration, humanism, and responsibility: treating colleagues with respect; respecting research participants; treating animals humanely; treating cultural heritage with care; and acting responsibly toward the environment.

Key words: *scientific integrity, Germany, German Research Foundation (DFG), DFG Code, «Guidelines for Ensuring Good Scientific Practice».*

Постановка проблеми. Швидкоплинний, а в окремих випадках і карколомний розвиток людської цивілізації у першій чверті XXI ст. неспростовно засвідчує значущість результатів інтелектуальної творчої діяльності людини, їхню непересічну роль у державотворенні, геополітиці. По суті одним із визначальних факторів внутрішньої та зовнішньої суб'єктності держави в останні десятиліття стала її інтелектуальна (наукова) міць/інтелектуальний (науковий) капітал. Результати предметного аналізу різновекторних тенденцій новітнього геополітичного світотворення є достатньою підставою говорити про ще один аспект державного суверенітету – інтелектуальний (науковий).

За таких обставин однією з ключових ознакою як формування, так і довіри до інтелектуального (наукового) капіталу, його реалізації є академічна доброчесність. У такому контексті не викликає заперечень теза про те, що важливою передумовою утвердження в суспільстві довіри до результатів навчання і наукових (творчих) досягнень, а також формування поваги до честі та гідності людини є академічна доброчесність (Закон України Про академічну доброчесність). Адекватною відповіддю на виклики у сфері академічної доброчесності в Україні стало прийняття 18 грудня 2025 р. Верховною Радою України Закону України «Про академічну доброчесність» та підписання його Президентом України.

Водночас, беручи до уваги євроінтеграційний курс України, актуальним є вивчення політики і практики реалізації академічної доброчесності у країнах ЄС,

зокрема у Німеччині. На думку авторів, звернення до досвіду Федеративної Республіки Німеччина, його врахування з корекцією на українську дійсність є корисним, продуктивним і актуальним.

Висловлена вище наша позиція зумовлена такими аргументами. По-перше, Німеччина має значний досвід з політики та практики академічної доброчесності. Філософські підвалини дотримання культури академічної доброчесності, права інтелектуальної власності були закладені концептуальним осмисленням цих явищ Г. Гегелем, І. Кантом (Корновенко С., 2024a; Корновенко С., 2024b; Корновенко С., 2024c). Наприклад, у гегелівській концепції інтелектуальної власності предметно розкрито вплив честі на попередження/запобігання плагіату. Філософ виокремив три основні результати такого впливу. Перший – «честь учинила свою дію і покінчила з плагіатом». Другий – «плагіат уже не постає несумісним із честю і його вже не сприймають таким». Тобто, суспільство не розглядає плагіат як аномалію, з категорії девіантної він трансформувався в норму. Третій – «найменша вигадка чи то зміна зовнішньої форми вважається настільки оригінальним продуктом самостійного мислення, що думка про плагіат не виникає взагалі». Тобто, створено справді нове, оригінальне, відмінне від попереднього (Корновенко С., 2024c).

По-друге, політика і практика федеральних властей з академічної доброчесності спрямована на формування відповідної культури – невід'ємного компоненту культури громадянського суспільства, що посилює наукову міць держави, її інтелектуальний (науковий) суверенітет. Про це опосередковано йдеться на конституційному рівні – абзац 3 ст. 5 Основного Закону ФРН: «Мистецтво й наука, дослідження й викладання є вільними. Свобода викладання не звільняє від обов'язку зберігати вірність Конституції» (Основний закон Федеративної Республіки Німеччина). Предметніше ця думка розкрита в Кодексі DFG «Настанови щодо забезпечення належної наукової практики»: «З гарантованою Конституцією свободою наукових досліджень нерозривно пов'язана відповідальність. Виконання цієї відповідальності та закріплення її як орієнтира власної діяльності є насамперед обов'язком кожного науковця та кожної установи, у межах якої здійснюється наукова діяльність. Сама наука забезпечує належну наукову практику через чесне мислення та поведінку, а також через відповідні організаційні та процедурні механізми» (Кодекс DFG).

По-третє, у першій чверті XXI ст. ФРН утримує першість в ЄС за капіталовкладеннями у науку. За даними аналітичного порталу «Слово і діло», станом на 29 квітня 2026 р., Німеччина посідає перше місце в Європі та шосте у світі за сумою інвестицій у науку. Зокрема, у 2000 р. німецька наука отримала 79,8 млрд $, у 2024 р. – 132, 2 млрд $. У такий спосіб глобальна частка інвестицій у науку ФРН у 2024 р. становить 4,6% (Світові витрати на науку).

Аналіз досліджень. Питання, співзвучні з обраною нами для вивчення темою, стали предметом розгляду вітчизняних дослідників. Наприклад, концепцію академічної доброчесності та міжнародний досвід її впровадження проаналізовано О. та Н. Бутко (Бутко О. ті ін., 2023). Порівняльний аспект академічної доброчесності в Україні та Німеччині з'ясовано у публікації О. Поляк та Т. Цвіркун (Поляк О. та ін., 2023). У статті О. Шинкарука проаналізовано та узагальнено основні етичні принципи, які є основою міжнародної академічної доброчесності (Шинкарук О., 2023). У фокусі наукової уваги Ю. Сербулової та О. Валецької – стандарти академічної доброчесності в країнах світу (Сербулова Ю., 2024).

Водночас, попри чисельну і змістовну наукову традицію у розкритті питань, співзвучних з нашою темою, актуальним є вивчення політики і практики наукової доброчесності у Німеччині. Остання, на нашу думку, є одним із ключових факторів високої якості наукового (інтелектуального) продукту, що формує інтелектуальний суверенітет ФРН, а також довіри держави, бізнесу, громадянського суспільства до результатів інтелектуальної творчої діяльності німецьких науковців, наукових інституцій. Відповідно, високий ступінь довіри – вагомий чинник, що зумовлює належний рівень фінансування науки, яка розуміється як важливий і невід'ємний компонент державного суверенітету і національної безпеки.

Мета статті. Автори статті ставлять за мету з'ясувати сутність наукової доброчесності у ФРН на прикладі Кодексу DFG «Настанови щодо забезпечення належної наукової практики» (далі – Кодекс).

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою німецької системи організації науки є її децентралізація. Вона представлена на федеральному рівні п'ятьма найбільшими науковими товариствами. Ними є: Товариство наукових досліджень Макса Планка, Товариство імені Фраунгофера, Асоціація німецьких дослідницьких центрів імені Гельмгольца, Асоціація Лейбніца, Німецьке науково-дослідне товариство. Загалом кількість дослідницьких організацій та різних дослідницьких центрів та конструкторських центрів при промислових концернах у Німеччині становить 750. Залежно від галузі та регіону, ці промислові та академічні заклади об'єднують свої

дослідницькі зусилля у фахових мережах та кластерах, що також прискорює вихід на ринок нових продуктів (Корновенко С. та ін., 2025: 27–28).

Загальною ознакою системи організації науки у Німеччині є децентралізація, яка стосується її фінансування, індексації наукових періодичних видань властива і сфері академічної доброчесності загалом та науковій/дослідницькій зокрема. Опосередковано чи безпосередньо питання академічної доброчесності у ФРН представлено на федеральному рівні в Основному Законі, спеціальних законах, що регулюють суспільні відносини у сферах права інтелектуальної власності та вищої освіти (Волченко Д. та ін., 2024). Окрім федерального законодавства академічна доброчесність представлена і у земельному законодавстві.

Водночас ключову роль у регулюванні суспільних відносин, що виникають у сфері академічної доброчесності у ФРН, зважаючи на високий ступінь самоорганізованості/саморегульованості німецького академічного простору, відіграють наукові товариства, наукові фонди та їхні кодекси.

В Україні питання забезпечення академічної доброчесності також відображені у Конституції України, спеціальних законах, що регламентують суспільні відносини в освітній, науковій, науково-технічній сферах та інтелектуальної власності. Окрім того, до локальних нормативно-правових актів з академічної доброчесності належать внутрішні Положення/Статути тощо закладів вищої освіти та академічних установ, наукових товариств. Однак вони мають меншу юридичну силу, порівняно з законами, і не відіграють такої значущої ролі як у ФРН.

Найбільшою організацією з фінансування наукових досліджень та центральною самоврядною організацією в галузі природничих і гуманітарних наук у Німеччині є DFG – Німецький науковий фонд (далі – Фонд, DFG). Історія діяльності цієї установи нараховує понад 100 років. Розпочалася вона у 1920-х рр., коли була заснована «Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft» – Тимчасова спільнота німецької науки (варіанти перекладу можуть бути різні) – попередник Фонду (History of the DFG).

DFG служить інтересам природничих і гуманітарних наук у всіх їхніх формах і дисциплінах та сприяє проведенню досліджень найвищої якості. У пріоритеті діяльності Фонду, заснованій на наукових критеріях, – фінансування наукоорієнтованих дослідницьких проєктів, розроблених науковцями, формування наукової структури та сприяння згуртованості науковців. Також він зосереджений на фінансуванні фундаментальних досліджень, створені відповідного простору для вивчення ризикованих та нестандартних наукових питань.

DFG позиціонує себе інституцією, що відповідальна за дух свободи наукових досліджень та етичних принципів; за подальший розвиток німецької та європейської наукових систем; за ефективність та привабливість Німеччини як наукового центру, сприяючи її адаптивності, гнучкості, інклюзивності та різноманітності. Співпраця з науковцями у Німеччині та за кордоном грунтується на добровільності – однієї з базових засад у діяльності установи.

Принципи довіри, прозорості, чесності та інші, що підпадають під німецьке розуміння «академічна доброчесність» – підґрунтя взаємодії Фонду з державою, бізнесом, суспільством, науковою спільнотою. Установа дотримується позиції, відповідно до якої свобода наукових досліджень та ефективна система наукових досліджень є незамінними передумовами відкритого суспільства. Зважаючи на це, інституція застосовує процедури, що ґрунтуються на критеріях якості та наукових принципах, для розгляду, оцінки, відбору та прийняття рішень щодо наукових пропозицій; підтримує розгалужену міжнародну мережу, що охоплює всі наукові дисципліни, з метою пошуку відповідних рецензентів для пропозицій щодо фінансування, що дозволяє проводити рецензування конкретних проектів з будь-якої можливої наукової теми на найвищому рівні; постійно аналізує та вдосконалює умови й стандарти належної наукової практики шляхом тісного діалогу з науковцями з усіх дисциплін; підтримує передачу знань; присвячує свою діяльність служінню суспільним інтересам та діє на некомерційній основі.

Бюджет Фонду формується за рахунок коштів, що надходять від федерального уряду та урядів земель (What is the DFG?). По суті держава – Федеративна Республіка Німеччина – визначила DFG розпорядником державних коштів та бізнесу, довірила йому важливу місію фінансової підтримки німецької науки, примноження німецького наукового/інтелектуального капіталу, наукового суверенітету.

У 1998 р. Фондом було ухвалено меморандум «Забезпечення належної наукової практики». Його мета полягала в утвердженні доброчесності у науці як невід'ємного компонента досліджень і чинника забезпечення високих результатів інтелектуальної творчої діяльності. На основі рекомендацій меморандуму в німецькій науковій системі було сформовано механізм самоконтролю та самозобов'язання, який отримав широку підтримку наукової спільноти.

Передбачені документом положення проіс-

нували без змін двадцять років. Улітку 2018 р. Правління DFG прийняло рішення переглянути зміст документу, беручи до уваги глобальні трансформації в науці, зумовлені такими суттєвими змінами: 1) цифровізація наукових досліджень; 2) модернізація структури наукових установ; 3) урізноманітнення форм наукової співпраці.

Процедуру оновлення координувала спеціально створена для цього у серпні 2018 р. Комісія з перегляду меморандуму «Забезпечення належної наукової практики». До її складу ввійшло десять експертів з різних німецьких наукових інституцій DFG, очолила – професор Марліс Хохбрук. Обговорення носило відкритий, публічний, дискусійний характер. У роботі Комісії та її підкомісій також брали участь запрошені експерти, які своїми знаннями суттєво збагатили обговорення. Важливе значення мала тісна співпраця з представниками Hochschulrektorenkonferenz (Конференція ректорів закладів вищої освіти – HRK) з метою поглиблення спільного розуміння стандартів належної наукової практики та забезпечення узгодженого підходу до розгляду підозр щодо наукової недоброчесності.

Предметне поле дискусії було широким, стосувалося академічної доброчесності загалом та культури дослідницької/наукової доброчесності зокрема. Наприклад, увагу диспутантів привернули питання презумпції невинуватості, необхідності захисту легітимності наукової системи, охорони викривальників наукової недоброчесності та інші. Обговорення тривало до березня 2019 р. Оновлений Кодекс 28 березня схвалив Сенат DFG, а 3 липня 2019 р. – затверджений Загальними зборами Фонду. Документ набув чинності 1 серпня 2019 р., перехідний період завершився 31 липня 2023 р. (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Кодекс містить 19 настанов і побудований на трирівневому підході. Перший рівень – настанови та сформульовані на високому рівні узагальнення. Другий – пояснення до настанов, що носять узагальнений характер. Третій – чотири блоки інформації: 1) галузеві пояснення; 2) практичні приклади; 3) типові ситуації; 4) відповіді на поширені запитання. Документ адресований як науковцям, так і університетам та позауніверситетським науково-дослідним установам. Він узагальнює основні стандарти належної наукової практики й визначає процедури реагування на випадки їх порушення.

Оновлюючи текст, укладачі Кодексу поставили за мету створити актуальний довідковий документ для всієї німецької наукової системи. У ньому відображені стандарти належної наукової практики. Вони складаються: із шести настанов, що визначають загальні принципи; з одинадцяти настанов, присвячених основним етапам дослідницького процесу; із двох настанов щодо реагування на випадки недотримання належної наукової практики. Ними і завершується Кодекс (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

У преамбулі «Настанов щодо забезпечення належної наукової практики» міститься визначення поняття «наукова доброчесність». Вона розуміється у дусі гегелівської категорії «честі» як багатовимірна моральна категорія: по-перше, як основа науки, якій довіряє суспільство; по-друге, як те, що зміцнює та підтримує довіру суспільства до науки; по-третє, як відповідальність, що нерозривно пов'язана гарантованою Конституцією ФРН свободою наукових досліджень; по-четверте, як обов'язок кожного науковця та кожної установи, у межах якої здійснюється наукова діяльність.

В українському інтелектуальному просторі, на законодавчому рівні утвердилося інше поняття – «академічна доброчесність». Під ним, наприклад, законодавець у ст. 1, п. 1 2 абзацу Закону України «Про академічну доброчесність» (далі – Закон) розуміє «сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності». У ст. 2 п. 1 Закону розкрито і сфери академічної діяльності, що підпадають до поширення поняття «академічна доброчесність». У цьому переліку (абзац 1), з-поміж інших, міститься і поняття «наукова діяльність» (Закон України Про академічну доброчесність).

Наукова доброчесність, відповідно до Кодексу, проявляється у добровільному прийнятті науковцями відповідальності за свою діяльність. На думку авторів, «добровільне прийняття» є ключовим для культури наукової доброчесності у ФРН. Її базовими компонентами є добровільність, шана, повага, гуманізм, відповідальність:

– шанобливе ставлення до колег;
– повага до учасників досліджень;
– гуманне ставлення до тварин;
– дбайливе ставлення до культурної спадщини;
– відповідальне ставлення до навколишнього середовища (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

В інтелектуальному просторі України, на законодавчому рівні спостерігаємо ідейно-змістову суголосність із наведеними вище базовими компонентами наукової доброчесності у Німеччині.

Наприклад, ст. 6 Закону України «Про академічну доброчесність» визначено правила академічної доброчесності суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності:

– дотримуватися цінностей, принципів і правил академічної доброчесності;

– забезпечувати прозорість наукового дослідження (з урахуванням визначених законодавством обмежень) шляхом надання (зазначення, повідомлення тощо) достовірної (правдивої) інформації про первинні дані дослідження, використані/застосовані методи, методики, матеріали, обладнання тощо, порядок проведення і результати власних досліджень, джерела використаної інформації, власну дослідницьку діяльність;

– аналізувати надійність і достовірність вихідної інформації та раніше отриманих наукових результатів, що використовуються для отримання нових наукових результатів;

– формулювати або формувати висновки і рекомендації за результатами досліджень на основі належних доказів і фактів;

– чітко виокремлювати і розмежовувати результати власної наукової діяльності та результати наукової діяльності інших осіб;

– під час оприлюднення результатів досліджень нести відповідальність за їх достовірність і вплив на суспільство (Закон України Про академічну доброчесність).

Наука у Кодексі розуміється як жива самоорганізованість – насамперед люди, що забезпечує належну наукову практику шляхом чесного мислення та поведінки, а також дотриманням відповідних організаційних та процедурних механізмів. У такий спосіб німецька інтелектуальна думка науку ідентифікує передусім як явище антропоцентричне, а вже потім як інституційне, похідне від першого.

Носієм наукової доброчесності є як люди, так й інституції. Згідно з Кодексом, у забезпеченні належної наукової практики беруть участь наукові товариства; наукові журнали; видавництва; грантодавці; викривачі порушень; омбудсмени; німецький омбудсмен з питань наукової доброчесності. Всі вони у своїй діяльності керуються змістом «Настанов щодо забезпечення належної наукової практики». Наприклад, наукові товариства сприяють утвердженню належної наукової практики шляхом формування спільної позиції своїх членів та встановлення етичних стандартів досліджень, яких вони зобов'язують дотримуватися наукову спільноту. Редактори наукових журналів забезпечують високу якість наукових публікацій, застосовуючи суворі процедури рецензування (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Кодексом визначено персональну та колективну відповідальність за дотримання стандартів належної наукової практики, а також п'ять її принципів:

1) виконання досліджень відповідно до професійних стандартів (lege artis);

2) сувора чесність щодо власних результатів і результатів інших осіб;

3) постійна критична перевірка власних висновків;

4) відкритість до наукової дискусії;

5) підтримка критичного обговорення в науковій спільноті (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Окрему увагу Кодексом приділено організаційній відповідальності керівництва наукових установ та відповідальності керівника наукового підрозділу. Зокрема, керівництво наукових установ створює умови для належного здійснення наукової діяльності. Воно відповідає за дотримання та популяризацію принципів належної наукової практики; належну підтримку кар'єрного розвитку всіх науковців; забезпечення можливості дотримання правових та етичних норм під час досліджень. Керівник наукового підрозділу несе відповідальність за діяльність підрозділу в цілому. Взаємодія всередині наукової групи має бути організована таким чином, щоб підрозділ міг ефективно виконувати свої завдання; забезпечувалася необхідна координація роботи; кожен учасник чітко усвідомлював свої ролі, права та обов'язки. До обов'язків керівника також належить належне індивідуальне наставництво молодих науковців; підтримка кар'єрного розвитку наукового та науково-допоміжного персоналу. Зловживання владою та використання залежного становища працівників повинні попереджатися відповідними організаційними заходами як на рівні підрозділу, так і на рівні всієї установи (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

У сучасному українському освітньо-науковому просторі, як і в європейському, одним із актуальних є питання критеріїв та об'єктивного оцінювання результатів інтелектуальної творчої діяльності. Цьому присвячено 5 настанову Кодексу «Показники результативності та критерії оцінювання». У такий спосіб зазначене вище питання належить до сфери наукової доброчесності. На переконання німецької наукової спільноти, відображеної у «Настановах щодо забезпечення належної наукової практики», для оцінювання діяльності науковців необхідно застосовувати багатовимір-

ний підхід. Йдеться про те, що разом із науковими досягненнями враховуються й інші аспекти професійної діяльності, наприклад, такі: викладацька діяльність; участь в академічному самоврядуванні; популяризація науки; трансфер знань і технологій; діяльність в інтересах суспільства; відкритість до нових ідей; готовність до наукового ризику тощо. Дотримуючись позиції, що наука – насамперед люди, Кодексом для об'єктивного оцінювання результатів інтелектуальної творчої діяльності передбачено врахування й суб'єктивних факторів: перерви в діяльності з особистих причин; сімейні обставини; стан здоров'я; подовження строків навчання або здобуття кваліфікації; альтернативні кар'єрні траєкторії тощо. Водночас у документі ключовим критерієм для об'єктивного оцінювання результатів інтелектуальної творчої діяльності визначено якісні показники. Кількісні індикатори – один із додаткових елементів комплексної оцінки (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Акцентуючи на якості результатів інтелектуальної творчої діяльності, укладачі «Настанов щодо забезпечення належної наукової практики» цей аспект предметно розкрили у розділі 3 «Стандарти належної наукової практики», підрозділі 3.3 «Дослідницький процес». У такий спосіб, на нашу думку, ними зафіксовано, що якість результатів інтелектуальної творчої діяльності – стандарт належної наукової практики.

Розуміння якості дослідницького процесу в Кодексі відображено в 11 настановах (7–17). Ретельний аналіз їхнього змісту є достатньою підставою стверджувати, що якість дослідницького процесу як категорія, так і явище – багатогранне. Її компоненти: забезпечення якості на всіх етапах дослідження; учасники, відповідальність та ролі; дизайн дослідження; правові та етичні рамки, права використання; методи та стандарти; документування; забезпечення відкритого доступу до результатів досліджень; авторство; вибір видання для публікації; конфіденційність і неупередженість під час рецензування та консультування; архівування.

Кодекс чітко фіксує, що якість має бути забезпечена протягом усього дослідницького процесу. Під поняттям «безперервне забезпечення якості наукового процесу» розуміється: дотримання галузевих стандартів; використання усталених методик; калібрування обладнання; збір дослідницьких даних; обробка даних; аналіз даних; вибір і використання програмного забезпечення; розроблення програмного забезпечення; програмування; ведення лабораторних журналів (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Укладачі Кодексу в тексті 7 настанови передбачили і процедуру виправлення змісту та відкликання вже опублікованих матеріалів. Привертає увагу, що виправлення і відкликання не є сенсацією в розумінні української наукової реальності з відповідними медійними наслідками та звинуваченнями, а природна процедура, зміст якої полягає у виправленні помилок, встановленні наукової істини чи обґрунтованих наукових результатів. Нею визначено, що науковець, який після оприлюднення результатів виявив помилки або невідповідності, повинен негайно вжити заходів для їх виправлення. Якщо помилки є суттєвими та потребують відкликання публікації, автор повинен якомога швидше звернутися до видавця для внесення виправлень або відкликання матеріалу. Те саме стосується випадків, коли на можливі помилки звертають увагу інші особи (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Зміст 7 настанови містить позитивні практики цитування, оприлюднення у дослідженні всіх первинних джерел; даних; організмів; матеріалів; програмного забезпечення тощо. Окрім того, мають бути описані характер дослідницьких даних; обсяг дослідницьких даних; порядок поводження з ними відповідно до вимог конкретної галузі знань. Вихідний код програмного забезпечення, яке робиться загальнодоступним, повинен бути постійно доступним; придатним для цитування; належним чином документованим. Можливість відтворення або підтвердження результатів іншими дослідниками є важливим складником забезпечення якості. Залежно від галузі, це може вимагати детального опису використаних матеріалів і методів (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

У настановах 8–9 йдеться про ролі та відповідальність науковців, дизайн дослідження. Кодексом передбачено, що ролі та відповідальність науковців і науково-допоміжного персоналу, залучених до дослідницького проєкту, повинні бути чітко визначені на всіх етапах його виконання. Усі учасники дослідження повинні регулярно обмінюватися інформацією та координувати свою діяльність. Ролі й відповідальність мають бути визначені відповідним способом та можуть переглядатися. Особливо це необхідно тоді, коли змінюються функції або напрям роботи окремих учасників проєкту.

Під час планування дослідження (розробка дизайну) науковці зобов'язані всебічно враховувати сучасний стан наукових знань і належним

чином визнавати попередні наукові досягнення. Формулювання актуальних та обґрунтованих наукових питань потребує ретельного вивчення вже оприлюднених результатів досліджень. За можливості науковці повинні використовувати методи, що дозволяють уникати свідомих або несвідомих упереджень під час інтерпретації результатів. До таких методів, наприклад, належать: сліпий або подвійний сліпий експеримент; анонімізація окремих етапів дослідження; інші способи мінімізації впливу суб'єктивних факторів.

Під час проєктування дослідження враховується і те, чи можуть стать, гендерні аспекти або різноманітність (diversity) мати значення для методів дослідження; робочої програми; цілей дослідження; інтерпретації результатів. До уваги беруться також конкретні умови, за яких були отримані попередні результати з обраної для вивчення наукової проблеми (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Якість результатів інтелектуальної творчої діяльності не в останню чергу залежить від релевантного наукового інструментарію. Зважаючи на це, питання методології наукового дослідження, критеріїв її обрання предметно розкрито в 11 настанові. У ній йдеться про те, що для відповіді на наукові питання дослідники повинні використовувати науково обґрунтовані та відтворювані методи. Під час розроблення нових методів особлива увага повинна приділятися забезпеченню якості; формуванню стандартів їх застосування.

Реалізація багатьох методів вимагає спеціалізованих компетентностей. У разі потреби такі компетентності можуть забезпечуватися шляхом тісної співпраці з іншими фахівцями. Укладачі Кодексу чітко визначили, що стандарти мають бути встановлені щодо методів дослідження; використання програмного забезпечення; збору даних; представлення результатів. На їх переконання, це є важливою передумовою для порівнюваності результатів; відтворюваності результатів; можливості використання результатів в інших дослідженнях (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Правові та етичні норми, право використання, авторство відображені у 10 та 14 настановах. Так, 10 настанова стосується свободи наукових досліджень і відповідальності, передбаченої законодавством. У розумінні укладачів, свобода наукових досліджень – чітке дотримання гарантованих Конституцією і законами норм. Науковці мають не лише права, а і обов'язки, що випливають із законодавства; із договорів із третіми сторонами; з етичних вимог до досліджень. Отже, керуючись наведеним вище, ми вважаємо, що у німецькому науковому просторі свобода наукових досліджень – морально-правова категорія, компонент наукової доброчесності. Вона передбачає дозвільну систему. Тобто, науковці для отримання результатів інтелектуальної творчої діяльності у разі потреби мають отримати відповідні дозволи; погодження; висновки етичних комісій тощо.

Правовому регулюванню, відповідно до 10 настанови, належить і один з компонентів тріади майнових прав права інтелектуальної власності – використання. Зважаючи на це, Кодексом передбачено обов'язок науковця належним чином документально оформити домовленості щодо права використання дослідницьких даних; результатів досліджень тощо.

Водночас науковець – не лише виконавець доброчесних зобов'язань, визначених нормативно-правовою базою, а насамперед активний суб'єкт культури наукової доброчесності. Це передбачає використання власних знань, досвіду та професійних навичок для виявлення ризиків; оцінювання ризиків; прогнозування можливих наслідків. Особливо це стосується досліджень подвійного призначення (dual-use research), результати яких можуть використовуватися як у мирних, так і в потенційно небезпечних цілях (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Настанова 14 містить однозначне розуміння авторства як невід'ємного складника наукової доброчесності. Згідно з ним, автором наукової публікації є особа, яка зробила самостійний, суттєвий та зрозумілий внесок у зміст текстової публікації; набору даних; програмного забезпечення. Суттєвим внеском є участь автора/співавтора у розробці та концептуалізації дослідження; підготовці, збиранні або наданні даних; створенні програмного забезпечення; пошуку та підготовці джерел; аналізі та інтерпретації даних; формулюванні висновків; написанні рукопису. Якщо внесок особи недостатній для визнання її автором, її допомога може бути зазначена у примітках; у передмові; у розділі подяк (Acknowledgements). Неприпустимим вважається «почесне авторство» – коли особу включають до списку авторів без реального наукового внеску. Воно визнається різновидом наукової недоброчесності. Порядок розташування співавторів наукової публікації, монографії тощо – пріоритет міжавторської домовленості. Вона може ґрунтуватися на таких критеріях: реальний внесок, прозорість, усталені традиції відповідної галузі/дисципліни тощо (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Таке визначення корелюється із розумінням

поняття «автор» українським законодавцем. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», автор – фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір; згідно зі статтею 8 цього ж Закону, об'єктами авторського права є твори у галузі науки (Закон України Про авторське право і суміжні права). Відповідно до статті 1 Закону України «Про академічну доброчесність», автор – фізична особа, яка своєю працею створила академічний твір (його частину) чи навчальну роботу (її частину); академічний твір – твір у сфері освіти чи науки, виражений у формі дисертації, творчого мистецького проєкту, кваліфікаційної роботи, курсової роботи, наукової монографії, наукової статті, підручника, навчального посібника або в іншій формі, визначеній законодавством та/або внутрішнім актом (Закон України Про академічну доброчесність).

Настанови 15 і 16 («Публікаційний орган», «Конфіденційність і нейтральність при рецензуванні та консультуванні») стосуються культури наукової доброчесності як наукових фахових видань, так і процедури рецензування, роботи редакторів, рецензентів тощо. Право вибору друкованого органу належить науковцю. Критерієм надання переваги тому чи іншому виданню з боку науковця є його якість і видимість у відповідному дискурсивному полі. Окрім публікацій у книгах і фахових журналах, також розглядаються фахові репозитарії, репозитарії даних і програмного забезпечення, а також блоги. Новий або маловідомий публікаційний орган перевіряється на його серйозність. Важливим критерієм при виборі є наявність у публікаційного органу власних правил належної наукової практики.

Добросовісна поведінка є основою легітимності процесу ухвалення наукових рішень. Науковці, які оцінюють подані рукописи, заявки на фінансування або наукову кваліфікацію осіб, зобов'язані суворо дотримуватися конфіденційності. Вони зобов'язані розкривати всі факти, що можуть викликати підозру у конфлікті інтересів. Обов'язок конфіденційності та розкриття таких фактів поширюється також на членів наукових консультативних і ухвалювальних органів. Конфіденційність щодо чужого контенту, до якого має доступ рецензент або член комісії, виключає його передачу третім особам і власне використання. Науковці зобов'язані негайно повідомляти про можливі конфлікти інтересів або упередженість (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Схожі за змістом норми містяться і в оновленому Порядку формування Переліку наукових фахових видань України від 19 січня 2026 р. Наприклад, відповідно до п. 7 документу, наукове фахове видання категорії «Б» повинно відповідати таким вимогам: дотримуватися політики академічної доброчесності та публікаційної етики; дотримуватися політики видавничої прозорості та контролю якості, що передбачає: інформація, оприлюднена на вебсайті видання, зокрема щодо складу редколегії, процедур рецензування, політик та фактичної індексації у наукометричних базах даних, повинна бути повною, достовірною (Наказ Міністерства освіти і науки України Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України).

Четвертий розділ Кодексу «Недотримання належної наукової практики та процедури реагування» містить настанови 18 і 19, в яких детально розкрито захист викривачів та осіб, щодо яких висунуто звинувачення; процедури розгляду випадків підозри в науковій недоброчесності. Так, у настанові 18 розкрито критерії до повідомлень про наукову недоброчесність, процесуальний статус викривача та особи, стосовно до якої висунуто обвинувачення. Документом передбачено, що повідомлення має бути добросовісним. Свідомо неправдиві звинувачення можуть самі становити порушення. Відповідальні органи забезпечують захист як інформаторів, так і осіб, щодо яких висуваються звинувачення у наукових порушеннях. Розслідування проводиться з дотриманням конфіденційності та презумпції невинуватості. Жодна зі сторін не повинна зазнавати негативних наслідків через сам факт подання повідомлення. Подання скарги не повинно затримувати науковий розвиток інформатора. Принцип презумпції невинуватості діє на всіх етапах. До встановлення порушення особа не повинна зазнавати негативних наслідків. Якщо інформатор не може перевірити факти самостійно, він може звернутися до омбудсмена або до національного органу з питань доброчесності в науці (OWID). Анонімні повідомлення розглядаються лише за наявності достатньо конкретних фактів. Якщо ім'я відоме, воно зберігається конфіденційно, за винятком окремих випадків, передбачених законом (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Настановою 19 запропоновано критерії визначення наукової недоброчесності, розписано процедуру розгляду заяви викривача і прийняття відповідного рішення. Університети та наукові установи запроваджують процедури розгляду підозр щодо наукових порушень. Вони визначають, що саме є порушенням, процедури розгляду та заходи у разі підтвердження.

Не кожне порушення правил є науковим про-

ступком. Лише умисні або грубо недбалі дії вважаються таким порушенням. До них, згідно з Кодексом, належать: фальсифікація, фабрикація даних і плагіат (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Український законодавець не виокремлює поняття «наукова доброчесність», відповідно не розрізняє поняття «наукова недоброчесність», об'єднуючи це узагальненими поняттями «академічна доброчесність» та «академічна недоброчесність». У ст. 18 Закону України «Про академічну доброчесність» наведено види її порушень. Такими є: 1) відчуження авторства; 2) академічний плагіат; 3) приписування авторства; 4) самоплагіат; 5) фабрикація; 6) фальсифікація; 7) недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом; 8) недоброчесне оцінювання; 9) несамостійне виконання завдання; 10) недозволена допомога; 11) академічний саботаж; 12) схиляння до порушення академічної доброчесності; 13) інституційні порушення академічної доброчесності (Закон України Про академічну доброчесність).

На думку авторів, попри відмінність у кількісних показниках, і німецькі, і українські наукові спільноти дотримуються спільних ідейно-змістових уявлень про сутність академічної/наукової недоброчесності.

Процедура розгляду заяви викривача і прийняття відповідного рішення, представлена у Кодексі, складається з таких елементів:

– розподіл відповідальності на кожному етапі;
– оцінка доказів;
– запобігання конфлікту інтересів;
– право сторін на пояснення;
– конфіденційність до завершення розслідування;
– своєчасність розгляду.

Можливі санкції залежать від тяжкості порушення. У разі необхідності може бути розглянуто питання позбавлення академічного ступеня. Результати повідомляються відповідним організаціям і зацікавленим сторонам (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Відповідно до «Настанов щодо забезпечення належної наукової практики» (настанова 6 «Омбудсмен»), однією з ключових фігур у поширенні наукової доброчесності, запобіганні науковій недоброчесності, розгляді заяв викривачів є незалежний омбудсмен з наукової доброчесності. Університети та науково-дослідні установи повинні призначати щонайменше одного незалежного омбудсмена, до якого працівники та здобувачі освіти можуть звертатися з питань належної наукової практики; у випадках підозри щодо наукової недоброчесності.

Установи повинні забезпечити належну поінформованість співробітників про діяльність омбудсменів. Для кожного омбудсмена має бути визначений заступник на випадок конфлікту інтересів; неможливості виконання обов'язків. Омбудсмени не повинні одночасно входити до складу центральних керівних органів установи. Строк їхніх повноважень має бути обмежений у часі, але допускається повторне призначення.

Омбудсмени, як правило, – авторитетні науковці з управлінським досвідом. Вони виконують функції незалежних і кваліфікованих консультантів з питань належної наукової практики; можливих випадків наукової недоброчесності. За можливості вони сприяють конструктивному врегулюванню конфліктів. Омбудсмени приймають звернення із забезпеченням конфіденційності; у разі необхідності передають матеріали до відповідних комісій з розслідування.

Університети та науково-дослідні установи повинні забезпечувати омбудсменів необхідною підтримкою; організаційними ресурсами; належним рівнем довіри. Для підвищення ефективності їхньої роботи можуть застосовуватися заходи щодо зменшення іншого адміністративного навантаження. Установи також повинні надати працівникам право вибору між місцевим омбудсменом установи; загальнонаціональним органом OWID (омбудсмен з питань наукової доброчесності в Німеччині), яка є незалежною інституцією, що надає консультаційну та посередницьку допомогу у питаннях належної наукової практики та її можливих порушень (Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex).

Висновки. Отже, характерною рисою системи організації науки у Німеччині є децентралізація. Вона властива і сфері академічної доброчесності загалом та науковій/дослідницькій зокрема. Ключову роль у регулюванні суспільних відносин, що виникають у сфері академічної доброчесності у ФРН, зважаючи на високий ступінь самоорганізованості/саморегульованості німецького академічного простору, відіграють наукові товариства, наукові фонди та їхні кодекси.

Найбільшою організацією з фінансування наукових досліджень та центральною самоврядною організацією в галузі природничих і гуманітарних наук у Німеччині є DFG – Німецький науковий фонд, який, окрім іншого, відповідальний за дух свободи наукових досліджень та етичних принципів; за подальший розвиток німецької та європейської наукових систем.

У 1998 р. Фондом було ухвалено меморандум

«Забезпечення належної наукової практики», що сприяв утвердженню доброчесності у науці як невід'ємного компонента досліджень і чинника забезпечення високих результатів інтелектуальної творчої діяльності. На основі його рекомендацій в німецькій науковій системі було сформовано механізм самоконтролю та самозобов'язання, який отримав широку підтримку наукової спільноти.

Передбачені документом положення проіснували без змін двадцять років. Улітку 2018 р. Правління DFG прийняло рішення переглянути зміст документу. Оновлений Кодекс DFG 28 березня схвалив Сенат DFG, а 3 липня 2019 р. – затверджений Загальними зборами Фонду. Документ набув чинності 1 серпня 2019 р., перехідний період завершився 31 липня 2023 р.

Кодекс DFG містить 19 настанов, адресований як науковцям, так і університетам та позауніверситетським науково-дослідним установам. У ньому узагальнено основні стандарти належної наукової практики та визначає процедури реагування на випадки їх порушення.

Кодекс – актуальний довідковий документ для всієї німецької наукової системи. У ньому відображено стандарти належної наукової практики. Вони складаються із шести настанов, що визначають загальні принципи; з одинадцяти настанов, присвячених основним етапам дослідницького процесу; із двох настанов щодо реагування на випадки недотримання належної наукової практики. Ними і завершується Кодекс.

Наукова доброчесність, відповідно до Кодексу, проявляється у добровільному прийнятті науковцями відповідальності за свою діяльність. Її базовими компонентами є добровільність, шана, повага, гуманізм, відповідальність. Поняття «наукова доброчесність» розуміється у дусі гегелівської категорії «честі» як багатовимірна моральна категорія: по-перше, як основа науки, якій довіряє суспільство; по-друге, як те, що зміцнює та підтримує довіру суспільства до науки; по-третє, як відповідальність, що нерозривно пов'язана гарантованою Конституцією ФРН свободою наукових досліджень; по-четверте, як обов'язок кожного науковця та кожної установи, у межах якої здійснюється наукова діяльність.

На підставі аналізу нормативних документів України та Німеччини автори виокремили відмінність української політики і практики академічної доброчесності від німецької. Вона полягає у такому:

1) у ФРН наукова/дослідницька доброчесність – категорія академічної доброчесності, що має визначення на рівні Кодексу;

2) в Україні відсутнє нормативно закріплене визначення поняття наукова/дослідницька доброчесність, натомість є поняття «наукова діяльність», яке розуміється як сфера, на яку поширюється академічна доброчесність. Водночас визначення поняття «наукова діяльність» у Законі України «Про академічну доброчесність» відсутнє;

3) в Україні централізована система: згори до низу;

4) у Німеччині децентралізована: ініціатива та пріоритет належать громадянському суспільству та його інституціям, безпосередньо науковому середовищу;

5) у ФРН доброчесність – культура, добровільне прийняття принципів і відповідальність за їх дотримання;

6) в Україні культура академічної доброчесності лише торує шлях, переважно сприймається, як незрозумілість, примус, який потрібно не тільки виконувати, а і шукати шляхи, щоб обійти;

7) у Німеччині політика і практика наукової доброчесності спрямовані на упередження недоброчесності шляхом формування необхідних доброчесних компетентностей на різних етапах наукової діяльності, формування відповідного типу мислення на засадах академічної доброчесності. Культура формується як індивідуально науковцем у науковому середовищі, так й інституційно. Окрім індивідуального існує й інституційне виховання і формування культури наукової доброчесності.

Окремі політики та практики, визначені вище, можуть стати у нагоді для формування і утвердження культури академічної доброчесності в Україні. Наприклад, на законодавчому рівні закріпити визначення поняття «наукова/дослідницька доброчесність». Беручи до уваги академічну автономію Національної академії наук, окремих академічних товариств та інституцій розробити на підставі широкого обговорення, ініційованого знизу, документ, яким би регламентувалася наукова/дослідницька доброчесність і який би на добровільних засадах визнавався обов'язковим для всієї наукової спільноти.

Фінансування дослідження. Статтю написано відповідно до держбюджетної теми Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України» (№ 0124U000787).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутко О.А., Бутко Н.Г. Концепція академічної доброчесності та міжнародний досвід її впровадження. *Академічна доброчесність: практичний досвід.* 2023. Вип. 4. С. 21–29.

2. Волченко Д.В., Валецька О.В. Академічна доброчесність у Федеративній республіці Німеччина (на прикладі досвіду Саарландського університету). *Інтернаціоналізація вищої освіти України у глобальному поступі: Міжнар. наук.-практ. конф. 20–23 черв. 2024 р., м. Миколаїв: тези / Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили*, 2024. С. 11–16.

3. Закон України Про авторське право і суміжні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/ed20121205/find?text=%C0%E2%F2%EE%F0#Text

4. Закон України Про академічну доброчесність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text

5. Кодекс DFG. URL: https://zenodo.org/records/14281892

6. Корновенко Л., Корновенко С. Порядок формування переліку наукових фахових видань в Україні: українські ініціативи змін та досвід Німеччини. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 90. Т. 1. С. 25–33. С. 27–28. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-4

7. Корновенко С.В. Концепція інтелектуальної власності Г. Гегеля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 133–137. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/31

8. Корновенко С.В. Порушення прав автора і прав видавця у філософсько-правових концепціях інтелектуальної власності І. Канта і Г. Гегеля. *Наука і техніка сьогодні.* 2024. № 7(35). С. 84–91. DOI https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7(35)-84-91

9. Наказ Міністерства освіти і науки України Про внесення змін до Порядку формування Переліку наукових фахових видань України URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-formuvannia-pereliku-naukovykh-fakhovykh-vydan-ukrainy-zareiestrovanyi-u-ministerstvi-iustytsii-ukrainy-28-sichnia-2026-roku-za-12945523

10. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf

11. Поляк О., Цвіркун Т. Академічна доброчесність в Україні та Німеччині: порівняльний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка»*. 2023. 1 (15). С. 40–42. DOI: https://doi.org/10.17721/2415-369

12. Світові витрати на науку: скільки витрачають США, Китай, Україна та інші держави. URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/04/29/infografika/finansy/svitovi-vytraty-nauku-skilky-vytrachayut-ssha-kytaj-ukrayina-ta-inshi-derzhavy

13. Сербулова Ю.О., Валецька О.В. Стандарти академічної доброчесності в країнах світу. Ольвійський форум – 2024 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: XXI міжнар. наук. конф 20 черв. 2024 р., м. Миколаїв. *Академічна доброчесність як сукупність етичних принципів та правових норм учасників освітнього процесу : круглій стіл : тези / М-во освіти і науки України ; ЧНУ ім. Петра Могили, Україна. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили*, 2024. С. 23–25.

14. Шинкарук О.В. Академічна доброчесність: міжнародні освітні принципи в освіті і науці. *Інноваційна педагогіка.* 2023. Вип. 60. С. 25–29. DOI https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.4

15. History of the DFG. URL: https://www.dfg.de/en/about-us/about-the-dfg/history

16. Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis Kodex. URL: https://zenodo.org/records/14281892

17. What is the DFG? URL: https://www.dfg.de/en/about-us/about-the-dfg/what-is-the-dfg

REFERENCES

1. Butko O.A., Butko N.H. (2023) Kontseptsiia akademichnoi dobrochesnosti ta mizhnarodnyi dosvid yii vprovadzhennia [The concept of academic integrity and international experience of its implementation]. Akademichna dobrochesnist: praktychnyi dosvid. Vyp. 4. Khmelnytskyi : MAUP. S. 21–29. [in Ukrainian].

2. History of the DFG. URL: https://www.dfg.de/en/about-us/about-the-dfg/history.

3. Kodex. Leitlinien zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis [Guidelines for Safeguarding Good Research Practice]. URL: https://zenodo.org/records/14281892. [in German].

4. What is the DFG? URL: https://www.dfg.de/en/about-us/about-the-dfg/what-is-the-dfg.

5. Zakon Ukrainy Pro avtorske pravo i sumizhni prava [Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/ed20121205/find?text=%C0%E2%F2%EE%F0#Text. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy Pro akademichnu dobrochesnist [Law of Ukraine "On Academic Integrity"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text. [in Ukrainian].

7. Kodex DFG [DFG Code]. URL: https://zenodo.org/records/14281892. [in German].

8. Kornovenko L., Kornovenko S. (2025) Poriadok formuvannia pereliku naukovykh fakhovykh vydan v Ukraini: ukrainski initsiatyvy zmin ta dosvid Nimechchyny [Procedure for forming the list of professional scientific journals in Ukraine: Ukrainian reform initiatives and the experience of Germany]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 90. T. 1. S. 25–33. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-4. [in Ukrainian].

9. Kornovenko S.V. (2024) Kontseptsiia intelektualnoi vlasnosti H. Hehelia [Hegel's concept of intellectual property]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 7. S. 133–137. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/31. [in Ukrainian].

10. Kornovenko S.V. (2024) Porushennia prav avtora i prav vydavtsia u filosofsko-pravovykh kontseptsiiakh intelektualnoi vlasnosti I. Kanta i H. Hehelia [Violation of the rights of the author and publisher in the philosophical and legal concepts of intellectual property by I. Kant and G. Hegel]. Nauka i tekhnika sohodni. № 7 (35). S. 84–91. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7(35)-84-91. [in Ukrainian].

11. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Pro vnesennia zmin do Poriadku formuvannia Pereliku naukovykh

fakhovykh vydan Ukrainy [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On Amendments to the Procedure for Forming the List of Professional Scientific Journals of Ukraine"]. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-formuvannia-pereliku-naukovykh-fakhovykh-vydan-ukrainy-zareiestrovanyi-u-ministerstvi-iustytsii-ukrainy-28-sichnia-2026-roku-za-12945523. [in Ukrainian].

12. Osnovnyi zakon Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna [Basic Law for the Federal Republic of Germany]. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf. [in Ukrainian].

13. Poliak O., Tsvirkun T. (2023) Akademichna dobrochesnist v Ukraini ta Nimechchyni: porivnialnyi aspekt [Academic integrity in Ukraine and Germany: a comparative aspect]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia "Pedahohika". № 1 (15). S. 40–42. DOI: https://doi.org/10.17721/2415-369. [in Ukrainian].

14. Volchenko D.V., Valetska O.V. (2024) Akademichna dobrochesnist u Federatyvnii Respublitsi Nimechchyna (na prykladi dosvidu Saarlandskoho universytetu) [Academic integrity in the Federal Republic of Germany (on the example of Saarland University)]. Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity Ukrainy u hlobalnomu postupi : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, 20–23 chervnia 2024 r., Mykolaiv. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. S. 11–16. [in Ukrainian].

15. Svitovi vytraty na nauku: skilky vytrachaiut SShA, Kytai, Ukraina ta inshi derzhavy [Global expenditures on science: how much the USA, China, Ukraine and other countries spend]. URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/04/29/infografika/finansy/svitovi-vytraty-nauku-skilky-vytrachayut-ssha-kytaj-ukrayina-ta-inshi-derzhavy. [in Ukrainian].

16. Serbulova Yu.O., Valetska O.V. (2024) Standarty akademichnoi dobrochesnosti v krainakh svitu [Standards of academic integrity in the countries of the world]. Olviiskyi forum – 2024: stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori : XXI Mizhnarodna naukova konferentsiia, 20 chervnia 2024 r., Mykolaiv. Akademichna dobrochesnist yak sukupnist etychnykh pryntsypiv ta pravovykh norm uchasnykiv osvitnoho protsesu : kruhlyi stil. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. S. 23–25. [in Ukrainian].

17. Shynkaruk O.V. (2023) Akademichna dobrochesnist: mizhnarodni osvitni pryntsypy v osviti i nautsi [Academic integrity: international educational principles in education and science]. Innovatsiina pedahohika. Vyp. 60. S. 25–29. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.4. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94 (477.4) „1895–1963” (092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-8

Денис КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Університету економіки і підприємництва
(Хмельницький, Україна) DK_24@i.ua

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОТАМАНА Я. ГОЛЮКА (ГАЛЮК, ГОЛЯК, «БАЙДА», ГАЛАК-МАЛИНІВСЬКИЙ)

Стаття присвячена питанню дослідження біографії Я. Голюка. Він здобув славу отамана антибільшовицького повстанського руху селян у 1921–1925 рр. Мета статті полягає у висвітленні, на основі аналізу джерел та історіографічного доробку, біографічного матеріалу Якова Голюка.

Завдяки публікаціям К. Завальнюка та Р. Коваля, присвячених біографії Якова Гольчевського («Орел», Гальчевський), маємо змогу знайти деякий біографічний матеріал про Якова Голюка. На основі свідчень дружини Голюка – Олександри Феофанівни Кирияченко маємо змогу дізнатися про початок його повстанської діяльності у 1921 р. Яків сформував свій повстанський загін і мав прізвисько «Байда». Нами з'ясовано, що деякий час Яків Голюк очолював Женишківецьку підпільну організацію замасковану під «Просвіту». «Просвіта» села Женишківці надавала всіляку підтримку повстанцям загону Голюка, організовувала селян для нападів на сусідні поселення, підтримувала зв'язок з петлюрівськими агентами в Польщі. Яків Голюк теж перетинав кордон з метою отримання інформації від екзильного уряду Української Народної Республіки. В 1922 р. він увійшов в підпорядкування отамана Якова Гольчевського. Зосереджено увагу на діяльності Голюка під командуванням Гольчевського. Зроблена спроба простежити рух повстанців Якова Голюка у 1922 році, хоча це доволі важко зробити через часту спільну його діяльність з Яковом Гольчевським та підзвітними йому старшинами. В складі об'єднаного загону під проводом Гольчевського він здійснював напад на м. Бар та інші населенні пункти. Радянські службовці доклали максимум зусиль у переслідуванні повстанців Голюка. Описано антибільшовицьку повстанську діяльність Якова Голюка у вересні 1922–1925 рр., коли Яків Гольчевський знаходився за кордоном. Простежена градація кількісного складу загону, тому що селяни не постійно перебували у ньому. Досліджено особисте життя Якова Голюка. З'ясовано його життєвий шлях в Західній Україні.

Ключові слова: *Яків Голюк, антибільшовицький повстанський рух, отаман.*

Denys KRASNOSILETSKYI,
orcid.org/0000-0001-7163-5239
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
University of Economy and Enterprise
(Khmelnytskyi, Ukraine) DK_24@i.ua

LIFE HISTORY OF OTAMAN YA. HOLYUK (HALYUK, HOLYAK, “BAYIDA”, HALAK-MALYNIVSKYI)

The article is sanctified to the question of research of biography of Y. Holyuk. He got glory of ataman of antibolshevist insurgent motion of peasants in 1921–1925. Aim of the article consists in illumination, on the basis of analysis of sources and historiography work, biographic material of Yakiv Holyuk. Due to the publications of K. Zavalnuk and R. Koval of devoted biographies of Yakiv Holchevskyi (“Eagle”, Halchevskyi), have the opportunity to find some biographic material about Yakiv Holyuk.

On the basis of certificates of wife of Holyuk Oleksandry Feofanivny Kyryyachenko have the opportunity to know about beginning of him insurgent activity in 1921. Yakiv formed his insurgent detachment and had a nickname “Bayida”. It is found out by us, that some time Yakiv Holyuk headed of Zhenyshkivtsi underground organization disguised under “Inlightening”. The education of the village of Zhenyshkivtsi provided all kinds of support to the rebels of the detachments, organized the peasants for attacks on neighboring settlements, and maintained contact with Petliura agents in Poland. Yakiv too crossed a border with the aim of receipt of information from the government-in-exile of Ukrainian People's Republic. In 1922 heen tered the submission of ataman of Yakiv Holchevskyi. Attention is concentrated on activity of Holyuk under the command of Yakiv Holchevskyi.

Done attempt to trace motion of insurgents of Yakiv Holyuk in 1922, although it it is sufficiently difficult to do through his joint frequent activity with Yakiv Holchevskyi and accountable to him petty officers. In composition of the incorporated

detachment under the direction Holchevskyi he carried out attacking of Bar and other population points. Soviet office workers made a push at most in pursuit of insurgents of Holyuk. Antibolshevist insurgent activity of Yakiv is described Голюка in September 1922–1925, when Yakiv Holchevskyi was abroad. Traced gradation of quantitative composition of detachment, because peasants not constantly were in him. The personal life of Yakiv is investigational Holyuk. He is found out course of life in Western Ukraine.

Key words: *Yakiv Holyuk, the antibolshevist insurgent motion, the ataman.*

Постановка проблеми. Понад три десятиліття років незалежності України сприяли активній пошуковій роботі краєзнавців, публіцистів, письменників, науковців у дослідженні досі замовчуваних правдивих сторінок нашої історії, про що в радянські часи, під загрозою смерті, заборонено розповідати, навіть, у колі родини. Так, дослідники знайшли чимало фактів легендарності і героїзму незборимої нації українців, що спроможні здивувати увесь світ. Переконливим у цьому стало дослідження біографії Якова Семеновича Голюка (Галюк, Голяк, «Байда», Галак-Малинівський, бл. 1895–1963), який здобув славу отамана повстанського загону у складі повстанського з'єднання отамана Якова Васильовича Гольчевського.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Дослідники К. Завальнюк, Т. Стецюк, Р. Коваль звернули увагу на біографію Якова Голюка. Цінними джерелами є мемуари Я. Гальчевського-Войнаровського «Проти червоних окупантів», Витяг із протоколу допиту О.Ф. Галюк-Кирияченко від 16 липня 1924 р., невеличкі мемуари О. Майбороди «Нове про отамана «Байду-Голюка». Чимало джерел про повстанську боротьбу Я. Голюка містяться у збірнику документів і матеріалів «Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919–1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921–1924)». Ці відомості вкрай важливі для дослідження біографії Якова Голюка, вони потребують систематизації.

Метою даної роботи є дослідження і висвітлення біографії отамана Якова Голюка.

Виклад основного матеріалу. Яків Семенович Голюк (Галюк) народився бл. 1895 р. у с. Гармаки Летичівського повіту Подільської губернії, нині Барської міської територіальної громади Жмеринського району Вінницької області.

До 17 вересня 1915 р. служив у Жмеринській поштово-телеграфній конторі. Яків брав участь у Першій світовій війні (Завальнюк, 2005: 40). У 1918 р. він побрався з Олександрою Феофанівною Кирияченко, 1890 р.н. З 1910 по 1915 рр. вона була заміжня за вчителем з с. Шиїнці. Залишившись вдовою, Олександра Феофанівна не змогла господарювати самостійно й тому вдруге вийшла заміж. З Яковом Голюком вона познайомилася під час відвідування односельців. Тоді, у 1918 р. він служив членом Летичівської земської управи. У тому ж році, при австрійцях, Якова звинуватили в більшовизмі й заарештували. Три місяці він провів в ув'язненні у м. Жмеринка. Суд виправдав Якова, тоді він повернувся до дружини в с. Женишківці (Завальнюк, 2012: 196; Красносілецький, 2026: 214). В 1919 р. він був головою Летичівської повітової земської управи (Завальнюк, 2005: 40). За не підтвердженими даними був молодшим старшиною Київської дивізії Армії УНР.

З приходом більшовиків працював волосним уповноваженим у с. Женишківці (Завальнюк, 2012: 196; Красносілецький, 2026: 215). Згодом він долучився до антибільшовицького повстанського руху селян. За ним приїхали чекісти, тому він втік з дому. Дружина не розділяла погляди свого чоловіка, який був щирим українцем. Через два тижні Яків прийшов в сад до односельця, Івана Мазура. Через якогось хлопчика він викликав Олександру на побачення. В товаристві Якова були «Хмара» (С. Хмара) та Сич. Надвечір, в сад Ісакова по яблука прибули чотири червоноармійці. Повстанці здійснили на них напад, забрали зброю та коней й відпустили їх. Один з червоноармійців, Микола Карабчевський, перейшов на бік повстанців. Повстанці залишили с. Женишківці (Завальнюк, 2012: 196; Красносілецький, 2026: 215).

Яків Голюк (можливо, спільно з Семеном Харченком) деякий час очолював Женишківецьку підпільну організацію замасковану під «Просвіту», яка діяла у 1919–1922 рр. До неї входило чимало повстанців, які організовували виступи на підтримку УНР (Завальнюк, 2012: 147).

Відомо, що Яків сформував свій повстанський загін і мав прізвисько «Байда». 9 травня 1922 р. загін отамана Якова Голюка чисельністю 30 осіб дислокувався поблизу станції Комарівці Летичівського повіту. Під виглядом червоноармійців туди прибув загін отамана «Орла» (Яків Гольчевський). Злякавшись, Яків Голюк відступив у ліси і лише наступного дня приєднався до повстанців «Орла», чисельність яких складала близько 190 осіб. Яків Голюк, щойно повернувшись з Польщі, переконав Гольчевського, що сподіватися на плідну допомогу із-за кордону не варто, бо еміграція була у

скрутному становищі (Гальчевський-Войнаровський, 1941, ч. 2: 57–59).

12 травня «Орел» залишив отамана Голюка, якого призначив комендантом 1-ї Подільської кінної бригади. Згодом Гольчевський визначив географію діяльності цього загону (Летичівський, Кам'янецький, Проскурівський, Могилівський повіти) й збільшив його чисельність до 52 вершників (Гальчевський-Войнаровський, 1941, ч. 2: 61).

13 травня загін Голюка вирушив у напрямку міста Деражня. 14 травня під виглядом червоноармійців він пройшов через села Коричинці і Комарівці. В останньому здійснив напад на кооператив і попрямував у с. Радівці, а далі – на Радівецькі хутори, де зупинився на увесь день. Згодом повстанці рушили лісом до с. Стара Гута і пройшли через с. Нова Гута, Ленецьке. В с. Сахни 17 травня вони здійснили напад на загін 10-го кавалерійського полку й далі попрямували до – сіл Майдан-Сахнянський – Майдан-Літинський – Кусиківці – Майдан-Грузький (вступили в сутичку з розвідкою 9-го кавалерійського полку Червоної армії) – Пиківська Слобідка (18 травня). В ніч з 18 на 19 травня загін повстанців здійснив напад на Уладівську гуральню, де вбито більшовицького службовця, звідти попрямував у с. Пиківська Слобідка, де був наздогнаний та атакований загоном 9-го кавалерійського полку Червоної армії. Далі повстанці попрямували через с. Нова Гута, зупинилися на Кожухівських хуторах, попрямували до с. Зіньківці, де стояли до вечора. А потім – через с. Багошівка, Медведівка, Березівка, Майдан-Вербецький (20 травня) Подільської губернії. Проїхавши через с. Багришівка, біля с. Майдан-Сахнівський, повстанці під проводом Голюка натрапили на загони 9– та 10-го червоноармійських полків (Красносілецький, 2020: 50–51). Згодом на станції Комарівці Летичівського повіту загін Голюка об'єднався із загоном Гольчевського. Невдовзі під тиском 1-ї дивізії Червоного козацтва повстанці відступили до Зіньківського лісу, де вступили у бій. З часом вони розділилися: загін Голюка попрямував у Кам'янецький повіт (Красносілецький, 2020: 53).

5 червня 1922 р. близько 100 повстанців (ймовірно, під проводом Голюка) зайняли с. Слобідка Охрімовецька. Далі вони попрямували у с. Нові Нетечинці (Завальнюк, 2012: 82). 6 червня бійці Голюка здійснили напад на містечко Віньківці, після чого попрямували у с. Осламів.

20 червня загін Якова Голюка приєднався до загону Гольчевського у селі Слобода-Ходацька Летичівського повіту. Потім повстанці перебували у Довгому лісі (ліс Циганівка). У той час в загоні Голюка було присутньо 70 осіб. Він вирушив в Новоушицький повіт, але за тиждень повернувся до м. Ялтушків (Красносілецький, 2020: 55; Завальнюк, 2012: 68–73; Поділля, 2015: 482–483). В ніч з 26 на 27 червня загін Голюка в складі 120 осіб здійснив напад на цукровий завод містечка Ялтушків, а потім – й на саме містечко (Красносілецький, 2020: 55).

На початку липня загін із 20 бійців отамана Ковальського (Ковалевський) із містечка Вовковинці приєднався до загону під командуванням Голюка. 5 липня повстанці затримали двох червоноармійців 24-го Кавалерійського полку. Їх було обеззброєно, побито, але звільнено (Поділля, 2015: 483).

6 липня 1922 р. повстанці Голюка здійснили напад на містечко Віньківці, а потім – на с. Осламів. Далі вони попрямували у с. Курники – Потарнава – Філянівка. О 2-й годині 7 липня повстанці виявили двоє випадкових червоноармійців. Вони поранили одного з них та вбили одного коня. Повстанці попрямували до с. Козарівка.

11 липня загін Голюка здійснив напад на с. Солобківці, вбито 7 міліціонерів (Коваль, 2000: 169). Згодом він розділився на дві групи: 1-ша відправилася у Летичівський, а 2-га – в Жмеринський повіти Подільської губернії.

Після нападу на с. Женишківці, 14 липня 1922 р. загін Голюка в складі 100 вершників пройшов через с. Старі Нетечинці, Слобідка Шелехівська (15 липня). Біля с. Гришки він об'єднався із загоном отамана П. Погиби і вирушив на Попівецькі хутори, де повстанці зарубали командира 71-ї бригади з чотирма радянськими службовцями. В районі с. Слобода-Ходацька відбувся черговий розподіл повстанців. Група під проводом Голюка в складі 22 осіб попрямувала в Новоушицький та Кам'янецький повіти Подільської губернії (Красносілецький, 2020: 60).

16 липня близько 50 вершників Голюка шукали радянських службовців в містечку Віньківці. Того ж дня повстанці здійснили напад на села Підлісний і Польовий Мукарів (Коваль, 2000: 169; Завальнюк, 2012: 87), після чого попрямували до с. Вихрівка. 17 липня біля с. Майдан-Морозівський близько 20 бійців загону Голюка вступили в бій з кінним загоном 72 (70)-го червоноармійського полку. Як наслідок, поранено 1-го та вбито 2-х червоноармійців, захоплено ручний кулемет.

24 липня загін отамана Голюка чисельністю 100 шабель дислокувався в лісі біля с. Морозів Новоушицького повіту (Красносілецький, 2020: 60–61; Поділля, 2015: 430).

25 липня загін Голюка в складі 30 вершників здійснив напад на с. Велика Струга, звідки попрямував до с. Куча. Наступного дня теж саме відбулося із с. Косиківці, а 27 липня – с. Шатава, Маківським цукровим заводом (Коваль, 2000: 169; Завальнюк, 2012: 90).

Щовечора Голюк організовував розвідницькі роз'їзди повстанців чисельністю 10–15 осіб, яким в Новоушицькому повіті допомагали навіть діти. Одного хлопчика затримали у м. Бар, де він збирав інформацію про чисельність військ. За його свідченнями, повстанці використовували декілька таких розвідників. У липні Голюк здійснив напад на м. Кам'янець-Подільський (Красносілецький, 2020: 61–64; Завальнюк, 2012: 90).

4 серпня загін Якова Голюка зустрівся з іншими загонами під проводом Я. Гольчевського для спільного нападу на м. Бар, який відбувся пізньої ночі. Після нападу, у с. Радівці, серед сп'янілої старшини спалахнула сварка. Тому Голюка та Харченка було роззброєно. На хуторах повстанці розділилися і загін Голюка попрямував у Кам'янецький округ (Поділля, 2015: 484).

5 серпня 25 (125) вершників Голюка були у с. Явтухи, Козарівка. Тоді повстанці проводили активну агітацію серед населення (Завальнюк, 2012: 102–103; Красносілецький, 2020: 65). 6 серпня вони відбили несподівану атаку червоноармійців біля с. Морозів.

12 серпня повстанці дислокувалися на хуторах біля містечка Вовковинці. Дивізіон та 4-а сотня 3-го полку Червоного козацтва вдалися до переслідування загону Голюка через села Стара Гута, Радівці, Васютинці, Лука Барська, Гришки, Голенищеве, Гришковецькі хутори (Коваль, 2000: 183; Завальнюк, 2012: 105–112; Красносілецький, 2020: 69).

13 серпня загін Голюка чисельністю близько 100 шабель перебував на хуторі Гайдук Летичівського повіту. Звідти він попрямував до м. Деражня. 14 серпня він здійснив напад на с. Кальня та місто Деражня. Після цього загін зайняв Вовковинецькі хутори та с. Згар Летичівського повіту. 15 серпня частина загону Голюка здійснила напад на села с. Божиківці, Женишківці, Вонячин, Адамівка, і 16 серпня вийшла до передмістя Деражні.

Голюк разом зі штабом попрямував в район сіл Буцні, Гута Летичівського повіту на Другий з'їзд повстанських загонів Поділля (15.08.1922 р.). Бригади Голюка та Лісового атакували червоноармійський загін в складі 300 осіб під командуванням товариша Кашина (Каша). Вбивши 30 із них, повстанці захопили 12 коней (Красносілецький, 2020: 69–70)

Далі повстанці попрямували у Бригидівський ліс, в Корабельний гай Зіньківської волості (Коваль, 2000: 198; Завальнюк, 2012: 115–122; Красносілецький, 2020: 69).

19 серпня загін Голюка в складі 50 осіб зайняв с. Божиківці (повторно, 17.08.), Шиїнці (вбито помічника начальника міліції і трьох міліціонерів), Женишківці, Курашівці (Завальнюк, 2012: 122).

Близько 125 повстанців Голюка продовжували активно пересуватися Женишківецькою волостю. 19 серпня розвідка з 10 осіб, озброєна ручними кулеметами вкотре з'явилася в околицях м. Деражня. Повстанці розпитували пастухів про чисельність червоноармійців у місті, прибуття бронепотяга. Почувши кулеметну стрілянину з боку міста, вони швидко втекли у напрямку сіл Шиїнці, Явтухи. В останньому під прикриттям місцевих жителів два дні дислокувався загін чисельністю 40 вершників. 20 серпня в с. Женишківці повстанці закликали населення до повстання, дорікаючи родичам заручників більшовицької влади в неминучій смерті. Наступного дня в 6 верстах південніше м. Деражня повстанці атакували співробітника ДПУ та революційної трійки. Але трагічною виявилася доля мешканця с. Женишківці Петра Мельника, який 21 серпня написав розписку пану отаману. Цим двадцятирічний П. Мельник зобов'язувався зібрати ще 10 хлопців і вступити до загону Голюка. Сплутавши спецзагін 3-го полку Червоної армії із повстанцями Голюка, він виявив свої антирадянські наміри, які були підкріплені розпискою. 22 серпня революційний трибунал постановив розстріляти П. Мельника, що і було зроблено (Красносілецький, 2020: 73).

20 серпня 1922 р. Я. Голюка підвищено до сотника (Коваль, 2017: 40). 21 серпня декількома групами загону Голюка повстанці почали приєднуватися до загону отамана Гольчевського біля Вовковинецьких хуторів. 23 серпня об'єднаний загін чисельністю близько 200 осіб розташовувався в лісі біля сіл Стара Гута Летичівського повіту і Чернелівецька Гута Жмеринського повіту.

25 серпня відбулася нарада відділів «Орла» чисельністю близько 250 осіб. Надвечір 25 серпня Голюк попрямував на північний захід за продовольством. Вранці 27 серпня, ймовірно загін Голюка чисельністю 40 осіб дислокувався біля м. Летичів (Завальнюк, 2012: 124–125; Красносілецький, 2020: 74–75). Згодом Голюк приєднався до Гольчевського (Поділля, 2015: 486). Тоді повстанці вимушені були вдатися до оборони. Голюк та Кохан, а також ще 26 вершників від'єдналися від загону Гольчевського ще в районі Радівецьких хуторів. Вони попрямували в район м. Ялтуш-

ків, де двічі вступали у бій з червоноармійцями 27 серпня. 30 серпня повстанська група Голюка та Кохана прямувала до с. Слобода-Ходацька, де повстанці зустрілися з отаманами Лісовим та Ковальським. Надавши їм накази, група Голюка та Кохана попрямувала в с. Шелехове, де вступила в сутичку з червоноармійцями. Потім ці повстанці вирушили в бік радянсько-польського кордону, ймовірно, долучившись до загону Гольчевського (Поділля, 2015: 486). Тоді Голюк завітав до колишньої дружини. Олександра просила Якова більше не приходити, бо вони вже розлучені (Завальнюк, 2012: 196; Красносілецький 2026: 215).

На початку вересня 1922 р. до загону Голюка вербувалося чимало осіб. Зокрема, 25 осіб із с. Женишківці, 30 осіб із с. Явтухи ще декілька із с. Гармаки тощо. В першій половині жовтня із-за кордону прибули П. Погиба та В. Богданенко. Вони переправили частину повстанців Голюка в складі 18 осіб у супроводі Коростовського та Карабчевського. Погиба, Богданенко, Голюк і Дмитришин 13 жовтня здійснили напад на економію Верхньоолчедаївського цукрового заводу. 15 вересня були у с. Вендичани, де розпитували про кількість охоронців місцевого цукрового заводу. Далі повстанці вирушили у напрямку до містечка Снітків, 18 жовтня передислокувалися в район міста Ярмолинці Подільської губернії, де вбили двох проїжджаючих червоноармійців. 20 жовтня ці четверо повстанців вчинили напад на двох проїжджаючих співробітників прикордонного посту. Одного з прикордонників було поранено (Красносілецький, 2020: 85–86).

У 1922 р. р. Яків організовував дві зустрічі зі своєю колишньою дружиною. Ще двічі Олександра через погрозливі записки, носила йому в ліс продукти. Яків просив Олександру їхати з ним за кордон. Не бажаючи цього, вона залишила с. Женишківці і попрямувала до сестри в м. Ольгопіль. Не заставши її вдома, на два місяці зупинилася у шурина Данильцева. Далі Олександра попрямувала у м. Кам'янець-Подільський, де жила на кошти, які отримувала за рахунок власної праці. Повернулася додому у с. Женишківці аж у 1924 р. (Завальнюк, 2012: 196–197; Красносілецький 2026: 215).

З 1923 р. Я. Голюк разом з Я. Гольчевським здійснював рейди з Польщі в Україну.

1 липня 1923 р. радянський кордон неподалік від с. Теремківці перейшла група Гольчевського чисельністю 20 осіб, яка складалася з трьох підгруп. Однією із них командував Голюк. Повстанці рухалися без поспіху, переважно вночі. Біля с. Свіршківці вони зупинилися на відпочинок. Група Голюка відділилася у Вишнівецькому лісі чи на хуторах й вирушила до с. Балин. В складі шести (семи) осіб вона попрямувала в Новоушицький, Кам'янецький повіти Подільської губернії. Вона мала б проводити підпільну роботу в південній частині Поділля, в Одеській та Херсонській губерніях (Красносілецький, 2020: 91).

21 липня близько 30 повстанців проходили через с. Нова і Стара Гута, Майдан-Мординський, пізно вечором – в районі х. Згар (неподалік м. Вовковинці), вночі – с. Нова Гута, ліс біля с. Варінка (околиця м. Вовковинці), біля с. Козачки, хутора Шведи і Городисько (неподалік м. Вовковинці). Ймовірно це був загін Голюка, оскільки далі він попрямував у Кам'янецький округ (Красносілецький, 2020: 93).

30 липня в с. Слобода-Ходацька чекістам здався Огородник, який дав свідчення проти Голюка, отримав отруту, якою мав отруїти свого отамана. Група Голюка перебувала в районі м. Жмеринка. В середині серпня 1923 р. троє повстанців з цієї групи біля містечка Ялтушків Могилів-Подільського повіту заволоділи тачанкою, а 15 серпня 1923 р. вони разом з Голюком зупинилися в лісі біля с. Нетечинці, що неподалік містечка Віньківці.

20 серпня 1923 р. Яків Голюк видав друком звернення до віруючих християн із закликом не підтримувати комуністичну владу, яка заперечувала існування церкви. 2 вересня четверо повстанців у Вендичанському лісництві були виявлені відповідальниками із с. Татариски. Повстанці зачитали їм антибільшовицьку прокламацію із закликом підняти повстання в усій Правобережній Україні. Змусивши селян кричати, кликати на допомогу, вони з пострілами зникли у лісі. Група повстанців чисельністю в п'ять осіб в ніч з 4 на 5 вересня здійснила напад на Ялтушківську селекційну станцію, а наступної ночі – с. Бриївдівка. 12 вересня група Голюка в складі шести вершників тероризувала службовців радгоспу в районі містечка Снітків. В цьому ж населеному пункті 23 вересня четверо повстанців, на знак помсти за облаву повстанців, вбили міліціонера і відповідальника. В ніч з 23 на 24 вересня група Голюка чисельністю дев'ять осіб переховувалася в лісах південніше с. Михайлівці. 26 вересня кількістю в десять осіб його бійці здійснили напад на економію с. Котюжани Могилів-Подільського повіту. Повстанці на чолі з Голюком діяли в Могилівському та Кам'янецькому повітах до кінця вересня 1923 р., а потім перейшли у межі Польщі (Красносілецький, 2020: 94–95). Причиною цього могла бути активна робота співробітників ДПУ у вересні 1923 р. Видаючи себе за колиш-

ніх повстанців, вони спілкувалися з цивільними людьми, входили до них у довіру, прагнучи знайти Голюка (Поділля, 2015: 462–463, 473–475).

Дружина Голюка Киріяченко Олександра Теофілівна попри розлучення, 30 липня 1924 р. була заарештована і вислана на три роки за межі України.

У березні 1925 р. Голюк повернувся, щоб продовжувати боротьбу (Коваль, 2000: 238). В ніч з 2 на 3 квітня 1925 р. повстанці на чолі з Голюком здійснили напад на с. Житники Мурованo-Курилівецького району. В ніч з 2 на 3 травня 1925 р. вісім бійців очолювані Голюком дислокувалися в районі с. Курашівка. Далі вони попрямували в с. Лісові Берлинці, де зруйнували селянський будинок, шукали радянських службовців. У цьому селі повстанці залишили записку: «Хай живе вільна Україна! Хай живуть мужики! Хай живе батько Петлюра!» (Коваль, 2000: 222–223).

На еміграції (в Польщі) Яків Голюк прийняв нове прізвище – Малинівський. Працював у канцелярії адвоката Богдана Савчака у м. Щирці, що неподалік Львова, одночасно був інструктором позашкільної освіти (Коваль, 2000: 238). У 1926 р. польська влада виселила Голюка на Лемківщину, де у с. Злоцькому він працював на господарстві пароха Івана Качмаря та очолював місцевий кооперативний рух (Коваль, 2000: 239).

Агітатори за повернення Голюка на Поділля возвеличували його як отамана, розповідали про українізацію, закликали повернутися у рідний край, ніби більшовики пробачать його.

У новорічному вітальному листі до брата Олексія від 22 грудня 1925 р. Яків писав: «Що там большевики про мене не думають і як би вони не милили очі, а все ж таки мене вони до себе не привернуть, і поки не буде Україна самостійною, то доти зватиму їх злодіями, христопродавцями і проситись у них не буду, хоча б прийшлося вмирати на чужині» (Коваль, 2000: 239). Брата отамана Я. Голюка, Олексія, органи ДПУ в 1927 р. заарештували і вислали (Завальнюк, 2005: 39). Двох братів Якова, Никанора та Івана, заарештували і відправили у заслання у 1930 р. (Коваль, 2000: 238).

У 1941–1942 роках сотник Яків Голюк консультував отамана Поліської Січі Бульбу-Боровця у питаннях партизанської тактики. У своїх спомина́х «Армія без держави» Тарас Бульба-Боровець згадав нараду у Варшаві 2 січня 1942 р. з Андрієм Лівицьким, в якій взяв участь і «сотник Малинівський», неофіційний спостерігач Андрія Лівицького в окупованому німцями Києві, з якого сотник повернувся у грудні. Участь у нараді також взяли полковники Михайло Садовський, Микола Чеботарів, Аркадій Валійський та сотник Шевченко. Свідчення Бульби-Боровця про перебування Якова Голюка в Києві збігається з родинною легендою Олега Майбороди, що Олена Рабінчук і Яків Голюк вінчалися в Андріївській церкві м. Києва. Олена була молодша від свого чоловіка приблизно на 20 років. Напевно, через відступ німців Яків Голюк і вивіз свою молоду дружину в Галичину. У 1942–1943 рр. молоде подружжя жило неподалік Львова, у м. Комарно, де Олена Федорівна працювала провізором та завідувала аптекою. 30 червня 1944 р. в їхній родині, в Дрогобицькому пологовому будинку, народилася донька Оксана. У 1963 р. Я. Голюк помер у м. Львові. Поховали Якова Голюка на Личаківському цвинтарі, обличчя покрили малиновою китайкою. Могила збереглася до наших днів. В родині збереглися його фотографії, побутовий щоденник, вигадана біографія, листи за 1959 –1960 роки (Майборода).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, варто зазначити, що Яків Голюк – це активний учасник та організатор національно-визвольних змагань, у яких він брав участь з 1921 по 1925 рр. Повстанці відчайдушно боронили Поділля від засилля більшовиків. Це сприяло розлученню Якова з Олександрою Феофанівною Киряченко, з якою він був у шлюбі з 1918 по 1922 рр. Вдруге Яків одружився з Оленою Федорівною Рабінчук (1942 по 1963 рр). Маємо мізерні факти життєвого шляху Якова поза його участю у повстанському русі. Яків Голюк був консультантом Тараса Боровця у питаннях партизанської тактики, долучався до політичних справ. Однак, залишається не відомим життєвий шлях Якова в повоєнний період.

Ґрунтовне дослідження вказаної проблеми є перспективою подальших пошукових розвідок у кожному періоді біографії Якова Голюка, до яких слід долучатися родичам відважних повстанців, науковцям, педагогам та їх вихованцям. Адже українці мають знати свою історію, любити Українську державу, пишатися перед світовою громадськістю її славним, легендарним минулим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гальчевський-Войнаровський, Я. Проти червоних окупантів. В 2 ч. Краків: Українське видавництво, 1941. Ч. 1. 205 с. Ч. 2. 162 с.
2. Завальнюк, К.В. Провісники волі: [повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки XX ст.)]. Літин: Літинська райдрукарня, 2005. 351 с.
3. Завальнюк, К. В. & Стецюк, Т. В. Яків Гальчевський у документах епохи. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. 224 с.
4. Коваль, Р. Отаман святих і страшних. Київ : Просвіта,2000. 288 с.
5. Коваль, Р. Яків Орел-Гальчевський. Боротьба і філософія боротьби. Київ : Історичний клуб «Холодний Яр». Видавництво «Орієнтир», 2017. 128 с.
6. Красносілецький Д. Арешт і допит О. Кирияченко – дружини отамана Я. Голюка. *Краєзнавство в умовах війни росії проти України: ІІ краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2026 р.)* / [ред. кол.: В. Адамський (гол.), В. Прокопчук (заст. гол.), К. Чабан (заст. гол.), С. Баженова (відп. ред.), Ю. Блажевич, К. Бурдуваліс, О. Завальнюк та ін.]. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2026. С. 213–217.
7. Красносілецький Д. П. Життєвий шлях і політична діяльність Я. Гольчевського (1894–1943) : монографія. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Хмельницький: ХНУ, 2020. 138 с.
8. Майборода О. Нове про отамана Якова «Байду»-Голюка. URL: https://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=793/ (дата звернення: 15.06.2026).
9. Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919–1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921–1924) : *збірник документів і матеріалів / [упоряд.: В. Г. Байдич, О. М. Завальнюк, Ю. В. Олійник, В. В. Галатир, Т. Д. Павлунішена]*. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. 536 с.

REFERENCES

1. Holchevskyi-Voyinarovskyi, Ya. (1941). Proty chervonyh okupantiv [Against red invaders]. In 2 parts. Krakiv : Ukrainske vydavnytsvo, Ch. 1. 205 s. Ch. 2. 162 s. [in Ukrainian].
2. Zavalnyuk, K. V. (2005). Provisnyky voli : [povstanskyi ruh na Podilli u personaliyah (20-I roky XX st.)] «Harbingers of Freedom: The Insurgent Movement in Podillia in Personalities (1920s)». Lityn: Litynska rayidrukarnya. 351 s. [in Ukrainian].
3. Zavalnyuk, K. V. & Stetsyuk, T. V. (2012). Yakiv Halchevskyi u dokumentah epohy. [Yakiv Halchevskyi in the documents of epoch]. Kamyanets-Podilskyi : Medobory, 224 s. [in Ukrainian].
4. Koval, R. (2000). Otaman svyatyh i strashnyh [Ataman of saint and frightful]. Kyiv : Prosvita, 288 s. [in Ukrainian].
5. Koval, R. (2017). Yakiv Orel-Halchevskyi. Borotba i filosofia borotby. Kyiv : Istorychnyi klub «Kholodnyi Yar». Vydavnytstvo «Orientyr». [Fight and philosophy of fight]. Kyiv : is the Historical club «Cold Ravine». Publishing house «Reference-point», 128 s. [in Ukrainian].
6. Krasnosiletskyi, D. P. (2026). Aresht I dopyt O. Kyryyachenko – druzhyny otamana Ya. Holyuka [An arrest and interrogation of O. Kyryyachenko are wives of ataman Ya. Holyuk]. *Krayeznavstvo v umovah viyny rosiyi proty Ukrainy: II krayeznavchi chytannya v pamiat professoraLeva Bazhenova: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Khmelnytskyi, 29 travnya 2026 r.)* / [red. kol.: V. Adamskyi (hol.), V. Prokopchuk (zast. hol.), K. Chaban (zast. hol.), S. Bazhenova (vidp. red.), Yu. Blazhevych, K. Burduvalis, O. Zavalniuk ta in.]. Khmelnytskyi : FOP Stryhar A. M., 2026. S. 213–217 [in Ukrainian].
7. Krasnosiletskyi, D. P. (2020). Zhettievyi shlyah I politychna diyalnist Y. Holchevskogo [A course of life and political activity of Ya. Holchevskogo (1894–1943)]. Vyd. 2, vypr. i dopovn. [in Ukrainian].
8. Mayiboroda O. Nove pro otamana Yakova «Bayidu-Holuka» [New about the ataman of Yakiv «Bayida-Holuk»]. URL: https://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=793/ (accessed on: 15.06.2026). [in Ukrainian].
9. Podillia i pivdenno-skhidna Volyn v roky Ukrainskoi revoliutsii (1919–1921) I povstanskogo rukhu pid provodom Y. Holchevskogo (1921–1924) : *zbirnyk dokumentiv I materialiv / ofuporyadnyk V.H. Bayidych ta inshi. [Podillya and South-east Volyn in the years of Ukrainian revolution (1919–1921) and insurgent motion under the direction of Ya. Holchevskogo (1921–1924)* : *collection of documents and materials / of V. H. Bayidych and other]*. Kaminets-Podilskyi : PP «Medobory-2006», 2015. 536 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 316.35:63-051:[33.025.26:631.115.1]"1920/1933"(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-9

Дмитро ЛИСЕНКО,
orcid.org/0009-0006-4606-9339
аспірант кафедри історії, археології та методики викладання
Херсонського державного університету
(Івано-Франківськ, Україна) dmytro.lysenko@university.kherson.ua

КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У РЕАЛІЗАЦІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРИВАТНОГОСПОДАРСЬКОГО УКЛАДУ В УСРР (1920–1933 РР.)

У статті досліджено роль Комітетів незаможних селян у реалізації більшовицької політики економічного обмеження приватногосподарського укладу в Українській Соціалістичній Радянській Республіці у 1920–1933 рр. ***Актуальність проблеми*** *зумовлена необхідністю з'ясувати, яким чином загальнодержавні аграрні настанови перетворювалися на конкретні рішення щодо окремих селянських господарств, їхнього доступу до землі, реманенту, насіння, кредитів, кооперативних ресурсів і податкових пільг.* ***Метою статті*** *є визначення місця КНС у механізмі економічної диференціації та політичного підпорядкування українського села. На основі законодавчих актів, опублікованих збірників документів, архівних матеріалів і праць українських дослідників проаналізовано участь комнезамів у землеустрої, розподілі майна й виробничих ресурсів, сільськогосподарському кредитуванні, кооперативному русі, оподаткуванні, хлібозаготівлях, розкуркуленні та колективізації. Встановлено, що КНС не лише виконували функції політичної опори більшовицького режиму, а й виступали локальним посередником у розподілі ресурсів і застосуванні санкцій. У 1920–1923 рр. їхня діяльність мала переважно адміністративно-примусовий характер, тоді як за Нової економічної політики вона частково була переоформлена як система державної підтримки організованої бідноти. Доведено, що реорганізація 1925 р. та формальне позбавлення КНС адміністративно-господарських повноважень не усунули їхнього впливу на місцеві ради, кооперативи, кредитні товариства, комісії та фонди бідноти. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. комнезами знову були широко залучені до самооподаткування, хлібозаготівельних кампаній, складання списків господарств, розкуркулення та колективізації. З'ясовано, що політичні категорії «незаможник», «середняк» і «куркуль» набували практичного змісту через нерівний доступ селян до матеріальних ресурсів, кредитів, кооперативних фондів і податкових переваг. Наголошено, що заможне селянство не слід автоматично ототожнювати з офіційною категорією «куркуль», а кооперацію – трактувати як репресивний інститут за своєю природою. Обмежувального характеру набував передусім політично контрольований механізм розподілу ресурсів.* ***Зроблено висновок****, що КНС були важливою ланкою між більшовицькою аграрною стратегією та конкретним селянським господарством, сприяючи перетворенню господарської нерівності на інструмент політичного контролю й ліквідації масового одноосібного сектору.*

Ключові слова: *Комітети незаможних селян, селянство, радянська влада, приватногосподарський уклад, Нова економічна політика, сільськогосподарська кооперація, колективізація.*

Dmytro LYSENKO,
orcid.org/0009-0006-4606-9339
PhD student at the Department of History and Archaeology
Kherson State University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) dmytro.lysenko@university.kherson.ua

COMMITTEES OF POOR PEASANTS IN THE IMPLEMENTATION OF THE BOLSHEVIK POLICY OF RESTRICTING THE PRIVATE FARMING SECTOR IN THE UKRAINIAN SSR (1920–1933)

The article examines the role of the Committees of Poor Peasants in implementing the Bolshevik policy of restricting the private farming sector in the Ukrainian SSR in 1920–1933. ***The relevance of the problem*** *lies in the need to determine how nationwide agrarian directives were transformed into specific decisions concerning individual peasant households and their access to land, agricultural implements, seed, credit, cooperative resources, and tax benefits.* ***The purpose of the article*** *is to define the place of the committees in the mechanism of economic differentiation and political subordination of the Ukrainian countryside. Drawing on legislative acts, published documentary collections, archival materials, and works by Ukrainian scholars, the study analyses the committees' participation in land management, the distribution of property and productive resources, agricultural credit, the cooperative movement, taxation, grain procurement, dekulakization, and collectivization. The findings show that the committees served not only as a political support base of the Bolshevik*

regime but also as local intermediaries in the allocation of resources and the imposition of sanctions. In 1920–1923, their activities were predominantly administrative and coercive, whereas under the New Economic Policy they were partly recast as a system of state support for the organized rural poor. It is demonstrated that the reorganization of 1925 and the formal withdrawal of the committees' administrative and economic powers did not eliminate their influence over local councils, cooperatives, credit associations, commissions, and funds for poor peasants. In the late 1920s and early 1930s, the committees were again extensively involved in self-taxation, grain procurement campaigns, the compilation of household lists, dekulakization, and collectivization. The study establishes that the political categories of "poor peasant," "middle peasant," and "kulak" acquired practical meaning through unequal access to material resources, credit, cooperative funds, and tax privileges. At the same time, the article stresses that prosperous peasants should not automatically be equated with the official category of the "kulak," while cooperation should not be regarded as inherently repressive. It was primarily the politically controlled mechanism of resource distribution that acquired a restrictive character. ***The article concludes*** *that the Committees of Poor Peasants constituted an important link between Bolshevik agrarian strategy and individual peasant households, contributing to the transformation of economic inequality into an instrument of political control and to the elimination of the mass individual farming sector.*

Key words: *Committees of Poor Peasants, peasantry, Soviet government, private farming sector, New Economic Policy, agricultural cooperation, collectivization.*

Постановка проблеми. Економічна політика більшовиків щодо українського селянства не обмежувалась до послідовної зміни «воєнного комунізму», НЕПу та суцільної колективізації. Упродовж 1920-х рр. співіснували ринкові механізми, приватне селянське господарювання, державне регулювання та політично вмотивований перерозподіл ресурсів. Тому для пояснення переходу від тимчасового визнання ринку до ліквідації господарської самостійності селян недостатньо аналізувати лише центральні декрети або загальносоюзні кампанії. Не менш важливо визначити, які низові інституції перетворювали партійні настанови на конкретні рішення щодо окремого господарства: наділення землею, доступу до реманенту, кредиту й насіння, вступу до кооперативу, податкової пільги або, навпаки, підвищеного оподаткування, вилучення майна чи виключення з кола повноправних учасників сільського життя. Потребує окремого дослідження питання про те, як членство в Комітеті незаможних селян (КНС) та підтримувана ними соціальна класифікація селянства впливали на розподіл дефіцитних ресурсів і господарських можливостей.

У статті «приватногосподарський уклад» означає індивідуальні селянські господарства, засновані на сімейній праці, самостійності господарських рішень і участі в ринковому обміні. Це поняття не тотожне капіталістичному підприємництву, оскільки більшість селянських господарств мала дрібнотоварний характер, а їхній майновий статус залежав від урожайності, складу родини, забезпеченості землею і тягловою силою, оренди, найманої праці та оподаткування (Калініченко, 1997). Тому категорії «бідняк», «середняк» і «куркуль» були мінливими. Наприкінці 1920-х рр. до «куркулів» дедалі частіше зараховували не лише заможних селян, а й осіб із небажаною для влади господарською поведінкою або політичною позицією (Лазуренко, 2003).

Аналіз досліджень. С. Кульчицький визначив комнезами як специфічний механізм партійного впливу на селянство УСРР (Кульчицький, 2000: 145–155), а М. Фролов пояснив їхнє збереження за НЕПу слабкістю партійних осередків і недовірою влади до сільських рад (Фролов, 2009: 51–70). П. Григорчук та О. Мельничук дослідили участь КНС у землеустрої, кооперації, оподаткуванні, хлібозаготівлях і колективізації (Григорчук, Мельничук, 2001). О. Абразумова й С. Корновенко розглянули їх у контексті інтеграції селянства в радянські структури та розвитку альтернативної самоорганізації (Абразумова, Корновенко, 2017: 77–101). В. Марочко й А. Морозов висвітлили економічну природу селянської та кредитної кооперації і наслідки її політичного підпорядкування (Марочко, 1995; Морозов, 1993).

Мета статті полягає у визначенні ролі КНС у реалізації більшовицької політики економічного обмеження приватногосподарського укладу в УСРР у 1920–1933 рр. Для її досягнення необхідно: простежити зміну місця комнезамів у більшовицькій моделі трансформації села; проаналізувати їхню участь у перерозподілі землі, реманенту, кредиту та кооперативних ресурсів; з'ясувати значення податкових і адміністративно-господарських практик; встановити співвідношення формально закріплених повноважень і неформального впливу після реорганізації 1925 р.

Виклад основного матеріалу. Закон ВУЦВК від 9 травня 1920 р. та інструкція від 6 червня того ж року запровадили сільські й волосні Комітети незаможних селян у ситуації, коли більшовицька влада не мала достатньої опори в українському селі. Нова структура мала допомагати радянським органам у здійсненні земельної політики, продовольчих вилученнях, виявленні «надлишків» землі й реманенту, контролі за місцевими органами та боротьбі з противниками режиму (Коміт-

тети, 1968: 7–14). Вже у вихідній моделі КНС політичне й економічне не існували окремо. Віднесення господарства до незаможного або заможного визначало місце селянина в офіційній класовій схемі та напрям руху матеріальних ресурсів: у кого вилучали землю, інвентар та продовольство і кому їх передавали.

Перехід до Нової економічної політики змінив підхід, але не скасував стратегічної недовіри більшовицького керівництва до приватного сільського виробника. Сучасний аналіз еволюції ленінських поглядів показує: визнання товарно-грошових відносин, ринку і приватного підприємництва було вимушеним виходом з економічного колапсу, а не відмовою від мети підпорядкувати суспільне виробництво державі (Кульчицький, 2026: 99–117).

У 1921–1922 рр. у партійно-державному керівництві УСРР точилися дискусії про доцільність подальшого існування комнезамів. Їхні адміністративні практики суперечили проголошеній нормалізації господарського життя, а проникнення середняків до складу організацій викликало побоювання, що КНС втратять керованість. Проте слабкість партійних осередків і відсутність довіри до сільських рад переважили. Комнезами все ж зберегли, скоротивши частину адміністративних повноважень і водночас надавши їхньому членству матеріальні стимули (Фролов, 2009: 63–65). Саме в цей момент укоренився підхід до режиму економічних переваг для членів комнезамів.

Декрет ВУЦВК від 5 грудня 1923 р. «Про пільги, права і обов'язки незаможних селян» визначив КНС як організації «державного значення» та встановив критерії членства. До них приймали безземельних, малоземельних селян і учасників колективних господарств, виключаючи «куркулів», приватних торговців, орендарів та політично неблагонадійних осіб. Нечіткість майнових і політичних критеріїв давала змогу довільно визначати склад КНС. Їхні члени отримували переваги в розподілі землі, майна, кредитів, позичок, державної оренди, агрономічної, ветеринарної та кооперативної допомоги (Про пільги, 1923).

Надання землі, кредитів і ременанту могло зміцнити господарства членів КНС та наблизити їх до середняцького рівня. Водночас організація зберігала бідняцький склад через чистки й виключення економічно сильніших або пасивних осіб. У 1921–1922 рр. із КНС в УСРР виключили 461 032 особи, а 1923 р. – ще 379 287 (Фролов, 2009: 62–64). Отже, межа між отримувачем пільг і «чужим елементом» залишалася мінливою, а КНС водночас підтримували бідноту та зберігали її як політично контрольовану групу.

Реорганізація 1925 р. стала визнанням суперечності між адміністративним статусом КНС та курсом на пожвавлення рад і союз із середняком. Постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 листопада 1925 р. комнезами були оформлені як добровільні громадські організації й позбавлені адміністративно-господарських функцій (Про комітети, 1925). Однак юридичне вилучення повноважень не означало миттєвого зникнення представництва комнезамівців у радах, кооперативах і місцевих комісіях. Воно радше змінило спосіб впливу: від прямого розпорядження – до участі у формуванні списків, рекомендацій, культурних та освітніх заходів.

Отже, у першій половині 1920-х рр. комнезами пройшли шлях від надзвичайного учасника перерозподілу до формально громадської організації, збереженої в системі економічної диференціації села. Незмінним залишалося головне: вони допомагали переводити ідеологічні категорії у практичні рішення щодо ресурсів. Саме ця функція «соціального фільтра» найвиразніше проявилася у кооперації та кредитуванні.

Селянська кооперація за своєю природою не була більшовицьким винаходом і не зводилася до підготовчої форми колгоспу. Вона виникала як механізм самодопомоги дрібних виробників, спільного кредитування, закупівлі інвентарю, перероблення та збуту продукції. За умов НЕПу кооператив міг послабити залежність селянина від приватного посередника й водночас розширити його участь у ринку (Марочко, 1995). Тому трактувати будь-яке кооперування як наступ на приватне господарство було б методологічною помилкою. Обмежувального характеру кооперація набувала тоді, коли добровільне об'єднання підмінялося адміністративним добором, а доступ до кредитів, паїв, фондів і керівних посад залежав від прихильності до влади.

Більшовицьке керівництво бачило в кооперації одночасно ринковий засіб відбудови й канал поступового одержавлення сільського господарства. Ця подвійність відбилася вже в декреті 1923 р. КНС зобов'язувалися брати активну участь в організації сільськогосподарського кредиту, набувати на пільгових умовах паї кредитних товариств, залучати до них середняків і водночас «наглядати» за роботою всіх форм кооперації, прагнучи опанувати їх в інтересах незаможного селянства (Про пільги, 1923). Формула містила внутрішню суперечність: кооператив мав залучати економічно спроможного середняка, без якого складно

забезпечити внески й повернення позик, але його керівництво та розподіл ресурсів належало підпорядковувати організованій бідноті.

У 1926 р. було створено спеціальний фонд кооперування бідноти, початковий рахунок якого в Укрсільбанку становив 1,4 млн крб. Кошти мали надходити з відрахувань від прибутків кооперативів. На Поділлі їх розподіл здійснювався з обов'язковою участю представників КНС; списки претендентів розглядали комфракції та збори комнезамів. Постанова президії ВУЦВК від 4 квітня 1928 р., за даними О. Мельничука, передбачала письмовий дозвіл КНС для одержання відповідного кредиту (Мельничук, 2002: 74–77). Отже, комнезам перетворювався на локального воротаря доступу до фонду. Формально йшлося про захист коштів бідноти від привласнення середняками; практично ж фінансова операція залежала від рішення політичної організації.

Податкова політика була ключовим засобом регулювання приватного селянського господарства за НЕПу. Заміна продрозкладки натуральним податком створювала формальну межу між зобов'язанням перед державою та продукцією, якою селянин міг розпоряджатися самостійно. Проте в УСРР перехід був поступовим: продрозкладка в частині губерній тривала в скороченому вигляді, а плани заготівель і методи стягнення часто зберігали примусові риси (Абразумова, Корновенко, 2017: 51–62).

У середині 1920-х рр. податкова класифікація стала одним зі способів вимірювання соціального складу КНС. Обстеження ВУЦКНС 1927 р. охопило понад 600 тис. господарств і розподілило їх на сім груп за розміром єдиного сільськогосподарського податку. На 1 жовтня 1926 р. серед членів КНС бідняцькі господарства становили 64,4%, середняцькі – 32,4%, заможні – 3,2%; у 1927 р. відповідні частки дорівнювали 64,9, 32,0 і 3,1% (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2130. Арк. 54). Наведена класифікація демонструє, що податковий показник став офіційним інструментом переведення господарської різноманітності в три політичні категорії.

Хлібозаготівельна криза 1927–1928 рр. спричинила нове зближення податкових і примусових практик. Відмова селян продавати зерно за низькими державними цінами трактувалася керівництвом як «куркульський страйк», хоча економічні мотиви охоплювали значно ширше коло виробників. Самооподаткування та доведення сільського завдання до окремих господарств створювали ситуацію, коли сільський схід і місцевий актив розподіляли тягар під сильним адміністративним тиском. Влада очікувала від КНС підтримки кампанії та мобілізації бідноти проти заможніших господарств.

У 1929–1930 рр. податковий і заготівельний тиск став частиною переходу до суцільної колективізації. КНС залучалися до складання списків господарств, що підлягали розкуркуленню, участі в конфіскації майна та спрямування його до колгоспів і бідняцьких фондів. На Поділлі партійні директиви вимагали затверджувати списки «глитайських господарств» на загальних зборах КНС і забезпечувати присутність їхніх представників під час вилучень (Григорчук, Мельничук, 2001: 36–40, 84–88, 117–119). Саме тут категорія «куркуль» остаточно перетворювалася з аналітичного позначення економічного типу на санкційний статус. Включення до списку означало втрату майна, виселення та руйнування господарства.

Матеріальна зацікавленість бідноти в конфіскованому майні була свідомо вбудована у кампанію. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. дозволяла спрямовувати на користь бідноти частину реквізованих ресурсів. Така практика продовжувала логіку 1920 р., але в іншому масштабі: держава мобілізувала одну частину села для ліквідації господарської бази іншої. Водночас не всі члени КНС підтримували колективізацію; наявність у їхньому складі середняків і зміцнілих незаможників породжувала опір усуспільненню власного майна. Тому комнезами потребували постійної чистки та зовнішнього контролю з боку партійних працівників і робітничих бригад.

Подальше фіскальне законодавство закріплювало нерівність між колективним та одноосібним секторами. Постанова РНК УСРР від 21 листопада 1932 р. «Про одноразовий податок на одноосібні господарства» запроваджувала додаткове обкладення індивідуальних господарств у розпал хлібозаготівельної та продовольчої кризи (Про одноразовий податок, 1932). Постанова не наділяла КНС правом визначати суми для окремих господарств, але засвідчувала державну політику фінансового тиску на одноосібний сектор. Комнезами підтримували заготівлі, виявляли «зривників» і брали участь у місцевих кампаніях, тоді як податкову політику визначали державні та партійні органи.

У 1932–1933 рр. актив КНС використовувався під час хлібозаготівель, обшуків, вилучення продовольства та боротьби з «розкраданням соціалістичної власності». На регіональному рівні за пасивність або «примиренське ставлення» до невиконання заготівель членів виключали з організації (Григорчук, Мельничук, 2001: 120–123). Водночас не слід розчиняти відповідальність

керівництва в діях місцевих активістів. Плани, правові санкції та загальна політика створювалися партійно-державним центром; КНС були одним із виконавчих та інформаційних каналів. Їхня участь поглиблювала насильство на місцях, але не була автономним джерелом Голодомору.

Ліквідація КНС постановою ВУЦВК 8 березня 1933 р. засвідчила завершення їхньої інституційної місії (Комітети, 1968: 395–397). Після колективізації більшість функцій контролю, розподілу ресурсів і мобілізації бідноти перебрали сільради, колгоспні правління, машинно-тракторні станції, партійні осередки та наймитсько-незаможницькі групи.

Приватногосподарський уклад, для обмеження якого комнезами використовувалися впродовж попереднього десятиліття, був уже радикально звужений. Організація, потрібна державі для розколу й диференційованого підпорядкування селянства, втратила значення після ліквідації масового одноосібного сектору.

Висновки. Комітети незаможних селян посідали особливе місце в більшовицькій аграрній політиці УСРР, оскільки поєднували політичну мобілізацію, локальне знання про селянські господарства та участь у розподілі матеріальних ресурсів. Їхню роль не можна вичерпно описати ані як «самоорганізацію бідноти», ані як простий допоміжний апарат репресій.

У 1920–1921 рр. КНС безпосередньо долучалися до перерозподілу землі та ременанту, продовольчих вилучень і контролю за радами. Їхня діяльність спиралася на надзвичайні повноваження та матеріальну зацікавленість частини сільської бідноти. Перехід до НЕПу не ліквідував цей механізм, а змінив його форму. Декрет 5 грудня 1923 р. створив розгалужену систему переваг для організованих незаможників і передусім для їхніх колективів: у землеустрої, кредиті, оренді, постачанні ременанту, насіння та лісоматеріалів. В обмін КНС повинні були підтримувати державну політику, сприяти колективізації, контролювати кооперацію та допомагати податковим органам.

Реорганізація 1925 р. позбавила КНС адміністративно-господарських функцій, однак зберегла їхній вплив на розподіл ресурсів через представництво в радах, кооперативах, комісіях і фондах бідноти. У другій половині 1920-х рр. цей вплив особливо проявився у кредитній та кооперативній сферах. Політичний контроль над позиками, паями, фондами й керівними органами перетворював кооперацію на засіб підтримки лояльних груп, а з 1929 р. вона дедалі більше підпорядковувалася завданням колективізації.

У 1930–1933 рр. КНС сприяли руйнуванню матеріальної бази одноосібного сектору через колективізацію, конфіскації та заготівельні кампанії. Їхня ліквідація у березні 1933 р. була не відмовою від контролю, а наслідком інституційного поглинання їхніх функцій колгоспною та партійно-державною системою. Перспективним напрямом подальшого дослідження є порівняння практики різних округ УСРР на підставі протоколів сільських і районних КНС, податкових списків, кредитних заяв та матеріалів кооперативних правлінь. Саме зіставлення рішень щодо конкретних дворів дасть змогу точніше виміряти, наскільки членство, майновий стан, родинні зв'язки та політична репутація впливали на одержання пільги або застосування санкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абразумова О. М., Корновенко С. В. Суспільно-політична активність селянства УСРР у роки непу : монографія. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2017. 190 с.
2. Григорчук П. С., Мельничук О. А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920–1933 рр.) : монографія. Вінниця : ВДПУ, 2001. 153 с.
3. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу : історико-економічне дослідження. Харків : Основа, 1997. 400 с.
4. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 : збірник документів і матеріалів / упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна ; відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наукова думка, 1992. 736 с.
5. Комітети незаможних селян України (1920–1933 рр.) : збірник документів і матеріалів / упоряд. Г. Т. Ісип та ін. ; за ред. І. К. Рибалки. Київ : Наукова думка, 1968. 639 с.
6. Кульчицький С. В. Комітети незаможних селян. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.) / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. С. 145–155.
7. Кульчицький С. В. Еволюція поглядів В. Леніна на соціалізм (1917–1923). Український історичний журнал. 2026. № 3. С. 99–117.
8. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах НЕПу. Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. 159 с.
9. Марочко В. І. Українська селянська кооперація : історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1995. 217 с.
10. Мельничук О. А. Комнезами у кооперативному русі на Поділлі. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2002. Вип. 4. С. 74–77.
11. Морозов А. Г. Село і гроші : українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993. 275 с.

12. Про комітети незаможних селян УСРР : постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 листопада 1925 р. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Харків, 1925. Ч. 96. Ст. 527. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000092 (дата звернення: 23.05.2026).

13. Про одноразовий податок на одноосібні господарства : постанова Ради Народних Комісарів УСРР від 21 листопада 1932 р. URL: https://holodomor-era.history.org.ua/item/0000360 (дата звернення: 18.06.2026).

14. Про пільги, права і обов'язки незаможних селян : декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 5 грудня 1923 р. Харків : Друкарня «Червоний маяк» (б. ВУЦВКа), 1923. 19 с. URL: https://escriptorium.karazin.ua/items/5004ab39-45ce-4e22-91be-20febb8dba6f (дата звернення: 15.06.2026).

15. Фролов М. Комітети бідноти і комітети незаможних селян у системі партійно-державного контролю в Україні 1920–1930-х рр. Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія. 2009. Вип. 24. С. 51–70.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 3. Спр. 2130. Арк. 54.

REFERENCES

1. Abrazumova O. M., Kornovenko S. V. (2017) Suspilno-politychna aktyvnist selianstva USRR u roky nepu [Socio-political activity of the peasantry of the Ukrainian SSR during the New Economic Policy]. Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. 190 p. [in Ukrainian].

2. Hryhorchuk P. S., Melnychuk O. A. (2001) Komitety nezamozhnykh selian na Podilli (1920–1933 rr.) [Committees of Poor Peasants in Podillia (1920–1933)]. Vinnytsia: Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. 153 p. [in Ukrainian].

3. Kalinichenko V. V. (1997) Selianske hospodarstvo Ukrainy v period nepu [Peasant farming in Ukraine during the New Economic Policy]. Kharkiv: Osnova. 400 p. [in Ukrainian].

4. Kolektyvizatsiia i holod na Ukraini, 1929–1933: zbirnyk dokumentiv i materialiv [Collectivization and famine in Ukraine, 1929–1933: collection of documents and materials] / uporiad.: H. M. Mykhailychenko, Ye. P. Shatalina; vidp. red. S. V. Kulchytskyi. (1992). Kyiv: Naukova dumka. 736 p. URL: https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-kolekt-1932.php (data zvernennia: 23.07.2026). [in Ukrainian].

5. Komitety nezamozhnykh selian Ukrainy (1920–1933 rr.): zbirnyk dokumentiv i materialiv [Committees of Poor Peasants of Ukraine (1920–1933): collection of documents and materials] / uporiad. H. T. Isyp et al.; za red. I. K. Rybalky. (1968). Kyiv: Naukova dumka. 639 p. [in Ukrainian].

6. Kulchytskyi S. V. (2000) Komitety nezamozhnykh selian [Committees of Poor Peasants]. Sutnist i osoblyvosti novoi ekonomichnoi polityky v ukrainskomu seli (1921–1928 rr.) / vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. 145–155. [in Ukrainian].

7. Kulchytskyi S. V. (2026) Evoliutsiia pohliadiv V. Lenina na sotsializm (1917–1923) [The evolution of V. Lenin's views on socialism (1917–1923)]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 3. 99–117. [in Ukrainian].

8. Lazurenko V. M. (2003) Zamozhne selianstvo Ukrainy v umovakh NEPu [Prosperous peasantry of Ukraine under the New Economic Policy]. Cherkasy: Vidlunnia-Plius. 159 p. [in Ukrainian].

9. Marochko V. I. (1995) Ukrainska selianska kooperatsiia: istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.) [Ukrainian peasant cooperation: a historical and theoretical perspective (1861–1929)]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. 217 p. [in Ukrainian].

10. Melnychuk O. A. (2002) Komnezamy u kooperatyvnomu rusi na Podilli [Committees of Poor Peasants in the cooperative movement in Podillia]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Istoriia, 4. 74–77. [in Ukrainian].

11. Morozov A. H. (1993) Selo i hroshi: ukrainska kredytna kooperatsiia v dobu nepu [Village and money: Ukrainian credit cooperation during the New Economic Policy]. Cherkasy: NDITeKhIM. 275 p. [in Ukrainian].

12. VUTsVK i RNK USRR (1925) Pro komitety nezamozhnykh selian USRR: postanova [On the Committees of Poor Peasants of the Ukrainian SSR: resolution]. Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy. Kharkiv. Ch. 96. St. 527. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000092 (data zvernennia: 23.05.2026). [in Ukrainian].

13. Rada Narodnykh Komisariv USRR (1932) Pro odnorazovyi podatok na odnoosibni hospodarstva: postanova vid 21 lystopada 1932 r. [On the one-time tax on individual farms: resolution of 21 November 1932]. URL: https://holodomor-era.history.org.ua/item/0000360 (data zvernennia: 18.06.2026). [in Ukrainian].

14. VUTsVK (1923) Pro pilhy, prava i oboviazky nezamozhnykh selian: dekret vid 5 hrudnia 1923 r. [On the benefits, rights and obligations of poor peasants: decree of 5 December 1923]. Kharkiv: Drukarnia «Chervonyi maiak» (b. VUTsVKa). 19 p. URL: https://escriptorium.karazin.ua/items/5004ab39-45ce-4e22-91be-20febb8dba6f (data zvernennia: 15.06.2026). [in Ukrainian].

15. Frolov M. (2009) Komitety bidnoty i komitety nezamozhnykh selian u systemi partiino-derzhavnoho kontroliu v Ukraini 1920–1930-kh rr. [Committees of the poor and Committees of Poor Peasants in the system of party-state control in Ukraine in the 1920s–1930s]. Problemy humanitarnykh nauk. Seriia: Istoriia, 24. 51–70. (data zvernennia: 23.07.2026). [in Ukrainian].

16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. F. 1. Op. 3. Spr. 2130. Ark. 54. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 9.90.904
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-10

Нестор-Миколай РИБЧИНСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-7960-3714
асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська Політехніка»
(Львів, Україна) nestorryb@ukr.net

РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНЕ ГОРОДИЩЕ ГРОЗИНЦІ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЙ ТА ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ Б. ТИМОЩУКА)

У статті здійснено комплексний аналіз та детальну реконструкцію фортифікаційної системи і просторово-планувальної структури ранньосередньовічного слов'янського городища поблизу села Грозинці (Буковина), матеріали якого були здобуті під час розкопок українського археолога Б. Тимощука у 1971 році. На основі критичного переосмислення матеріалів археологічних досліджень та залучення широкого кола європейських аналогій (зокрема таких пам'яток, як Микульчиці, Спиські Томашівці, Добринівці, Мотич та Коростень ІІІ) суттєво уточнено етапи розбудови оборонних ліній пам'ятки у хронологічних межах IX–X століть. Встановлено, що фортифікації городища, яке розташовувалося на мисі та займало значну площу 6,68 га, пройшли два основні будівельні етапи. Перший етап (IX – початок X ст.) характеризувався зведенням базової системи оборони, основу якої складав високий гострокіл (ймовірно, із бійницями-заборолами), що доповнювався сухим ровом та зовнішнім глиняним відкосом. Східна ділянка городища, надійно захищена крутим природним урвищем, укріплювалася одинарною каркасно-стовповою стіною та сторожовою вежею, яка дозволяла контролювати стратегічні шляхи до сусідніх укріплених центрів у напрямку річки Дністер. Другий етап (X ст.) відзначається масштабною перебудовою та посиленням оборонних ліній: появою масивного валу-платформи із зовнішнім кам'яним облицюванням та, за нашими припущеннями, заповнених землею і камінням окремо стоячих зрубних городень, які були здатні ефективніше витримувати удари облогової техніки та дію вогню. Окрему увагу акцентовано на специфіці внутрішньої просторової організації городища. Заперечується теза попередніх дослідників про суто оборонне призначення зрубів, прибудованих впритул до фортечної стіни. Натомість аргументовано доводиться, що вони слугували звичайними житлами з печами-кам'янками, а така надзвичайно щільна забудова була безпосереднім наслідком перенаселення укріпленого простору в умовах середньовіччя. Крім того, на основі відсутності культурного шару виділено зону відкритого громадського майдану в південно-східній частині пам'ятки, призначеного для зборів громади та ведення торгівлі. Підсумовано, що складність фортифікаційних конструкцій, наявність кількох будівельних етапів, функціонування внутрішнього майдану та зовнішнього посаду (підгороддя) беззаперечно свідчать про високий статус Грозинців як потужного адміністративно-господарського центру регіону. Наголошено на необхідності подальших археологічних досліджень пам'ятки, зокрема нерозкритої південної в'їзної брами та конструкції південно-східного відтинку оборони.

Ключові слова: *городище, фортифікації, раннє середньовіччя, просторова організація, Буковина, слов'яни.*

Nestor-Mykolai RYBCHYNSKYI,
orcid.org/0000-0002-7960-3714
Assistant Professor at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nestorryb@ukr.net

EARLY MEDIEVAL FORTIFIED SETTLEMENT OF HROZYNTSI: RECONSTRUCTION OF FORTIFICATIONS AND SPATIAL ORGANIZATION (BASED ON RESEARCH MATERIALS BY B. TYMOSCHUK)

The article presents a comprehensive detailed analysis and reconstruction of the fortification system and spatial-planning structure of the early medieval Slavic settlement near the village of Grozyntsi (Bukovyna), the materials of which were obtained during the excavations of the Ukrainian archaeologist B. Tymoschuk in 1971. Based on a critical rethinking of the materials of archaeological research and the involvement of a wide range of European analogies (in particular, such monuments as Mykulchytsi, Spisky Tomashivtsi, Dobrynivtsi, Motych and Korosten III), the stages of the development of the monument's defensive lines within the chronological boundaries of the 9th–10th centuries have been significantly clarified. It has been established that the fortification of the settlement, which was located on a plain and occupied a significant area of 6.68 hectares, underwent two main construction stages. The first stage (9th – early 10th centuries) was characterized by the construction of a basic defense system, based on a high pointed mound (probably

with loopholes-fences), supplemented by a dry level and an external clay slope. The eastern part of the settlement, reliably protected by a steep natural precipice, was fortified with a single frame-pillar wall and a watchtower, which allowed controlling strategic routes to neighboring fortified centers in the direction of the Dniester River. The second stage (10th century) is marked by a large-scale reconstruction and strengthening of defense lines: the appearance of a massive rampart-platform with an external stone cladding and, according to our assumptions, separately standing log cabins filled with earth and stones, which were able to more effectively withstand the blows of siege equipment and fire. Special attention is paid to the specifics of the internal spatial organization of the city. The thesis of previous researchers about the purely defensive purpose of the log cabins built close to the fortress wall is refuted. Instead, it is argued that they served as ordinary dwellings with stoves, and such an extremely dense building was a direct consequence of the overpopulation of the fortified space in the Middle Ages. In addition, based on a single cultural layer, an open public square zone was identified in the southeastern part of the monument, intended for community meetings and trade. It is concluded that the complexity of the fortification structures, the presence of several construction stages, the functioning of the internal square and the external post (suburban area) undoubtedly indicate the high status of Grozyntsi as a powerful administrative and economic center of the region. The need for further archaeological research of the monument, in particular the undiscovered southern entrance gate and the structure of the southeastern section of the defense, is emphasized.

Key words: *hillfort, fortifications, early Middle Ages, spatial organization, Bukovina, Slavs.*

Постановка проблеми. Дослідження городищ IX–X ст. на Буковині є важливим для розуміння процесів державотворення, еволюції військової інженерії та просторово-соціальної організації слов'янського населення у IX–X ст. Одним з елементів поселенської структури цього регіону є городище Грозинці (знаходиться поруч з однойменним селом), матеріали розкопок якого (проведених Б. Тимощуком у 1971 р.) (Тимощук, 1975: 9) складають вагому джерельну базу. Проте, низка питань щодо конструктивних особливостей оборонних ліній, та внутрішньої просторової організації фортеці залишається не до кінця з'ясованою або потребує переосмислення.

Зокрема, відсутність досліджень в'їзної брами, а також необхідність нової атрибуції прибудованих до стіни зрубів винятково як оборонних майданчиків та відсутність розуміння конструкції валу на другому етапі будівництва створюють помітну прогалину. Виникає необхідність комплексного аналізу наявних археологічних даних із залученням ширшого кола європейських аналогій для реконструкції фортифікаційної системи цього городища та визначення його ролі як адміністративно-господарського центру. Відтак, наукова проблема полягає у потребі уточнення функціонального та просторового устрою пам'ятки, що дозволить глибше зрозуміти специфіку розвитку укріплених поселень регіону в перехідний період IX–X століть.

Аналіз досліджень. Слов'янські городища IX–X ст. у Центрально-Східній Європі вивчені на різному рівні залежно від країни де розташовуються пам'ятки. Одним із перших дослідників, шо вивчав ранньосередньовічні фортеці був П. Раппопорт. Він аналізував фортифікації та висловив думку про те, що конструкція оборонних ліній напряму залежить від загрози для населеного пункту. Серед основних видів дерев'яних конструкцій він виділяв гостроколи, що часто зустрічаються на численних городищах по усій території Русі, та стовпову конструкцію (у цьому випадку горизонтальні колоди-дилі затискали між двома вертикальними палями, або у пазі однієї) (Раппопорт, 1967: 134–139).

До вивчення слов'янських городищ доклався й археолог М. Кучера. Стосовно фортифікацій він припускав, що протягом домонгольського періоду найбільш використовуваною була саме зрубна конструкція фортифікацій (враховуючи як пустотілі городні, які дослідник називав «кліті» так і заповнені землею). Поза цим дослідник виділяв ще один тип оборонних стін, який побутував тільки в межах Буковини – стовпова конструкція (саме на пам'ятках Грозинці, Дарабани II та Ломачинці) (Кучера, 1999: 74–76). Дослідник аналізував і забудову внутрішніх майданів городищ він виділяв кільцевий та шахово-рядовий (подвірнорядовий) типи (Кучера, 1999: 89–98). Окрім цього дослідник намагався класифікувати городища за топографічним розташуванням та плануванням оборонних споруд (Кучера, 1999: 7–56).

Основний вклад у вивчення забудови давніх фортець Буковини вніс Б. Тимощук. На основі власних польових досліджень він виділив чотири типи укріплених поселень: городища-сховища[1], городища адміністративно-господарські центри, городища-святилища, городища феодальні фортеці. Останній тип зараховував до періоду асиміляції (від племінного устрою до києво-руських городів) (Тимощук, 1990: 29–62).

Вивчав забудову поселень українського Прикарпаття М. Филипчук. Він виділив 4 типи забудови залежно від її інтенсивності, а також від наявності господарських та допоміжних споруд (Филипчук, 2012: 186–198).

[1] Фортеці, в межах яких не вдалось виявити забудови, та лишився слабкий культурний шар

Необхідно згадати і про архітектурний аналіз. Так, військовий інженер В. Шперк розглянув різні типи середньовічних оборонних стін. На його думку основним матеріалом, який давні зодчі використовували при спорудженні будівель було дерево. Він проаналізував і заборола[2], виділивши два основні їх типи: прямий – для ураження ворога з фронту і висунутий поза стіною – для ліквідації вояків, що змогли впритул наблизитись до оборонної стіни (для того, щоб уникнути встановлення штурмового обладнання). Серед типів оборонних стін, що були поширені на Східної Європи саме у IX–X ст. він зазначає гострокіл (Шперк, 1957: 110–145).

Архітектурним аналізом займається В. Лук'янченко. При роботі над відтворенням укріплень для парку «Київська Русь», він зосередився на дослідженні фортифікацій Києва періоду IX–XIII ст. Так, найранішим типом оборонної стіни був гострокіл, а згодом виникло кілька видів укріплень: три, або чотиристінні городні та пустостілі – кліті (Лук'янченко, 2016: 92–95). Окрім цього, були досліджені конструкції надбудов – заборол та бійниць (Лук'янченко, 2017: 27).

Слов'янські городища Словаччини, Чехії, Англії та Німеччини вивчав словацький дослідник П. Салковський (P. Šalkovský). Він звертав увагу на забудову фортець, особливості конструкцій в'їздів та різновиди оборонних стін (Šalkovský, 2015: 65–71). Також науковець звертав увагу на топографічні особливості розташування фортець. Окремо він розглядав функції городищ виділяючи кілька груп залежно від їхнього географічного розташування (Šalkovský, 2015: 71–118).

Серед досліджень ранньосередньовічних укріплених поселень варто згадати і про напрацювання О. Бондаря. Свою увагу він звернув на укріплення вікінгів від Ірландії до Волги, аналізуючи в тому числі і поселення на території України (Бондар, 2025: 108–160).

Як бачимо, у науковій літературі є достатньо інформації про городища IX–X ст. Це дає можливість для реконструкцій вигляду давніх фортець із використанням сучасних технологій.

Мета статті. Мета статті полягає у комплексному аналізі фортифікаційної системи та просторово-планувальної структури ранньосередньовічного городища Грозинці для визначення його в поселенській мережі Буковини IX–X століть. Досягнення цієї мети передбачає аналіз матеріалів археологічних досліджень Б. Тимощука із залученням аналогій з городищ Центрально-східної Європи. Це дозволить уточнити конструктивні особливості будівельних періодів оборонних ліній, проаналізувати характер внутрішньої забудови і наявності громадського майдану, та, як наслідок, визначити функціональні особливості пам'ятки.

Виклад основного матеріалу. Городище Грозинці розташоване на мисі та утворене двома невеликими струмками. З південного боку до цієї ділянки прилягає заболочена та порізана ярами місцевість. Сьогодні воно покрите густим лісом. За своєю формою фортеця нагадує овал (що було зумовлено особливостями рельєфу) розмірами 270 х 315 м (Тимощук, 1976: 78). На основі цих даних можемо встановити, що площа городища становить 6, 68 Га.

Майже з усіх боків вона обмежена земляним валом, окрім східного відтинку довжиною приблизно 100 м, де видимих слідів фортифікації не було. Б. Тимощук припускав, що в цій частині не було потреби у земляному насипі, так як з цього боку знаходиться урвище висотою 15 м (в підніжжі мешканці городища викопали рів та насипали контрекскарп що зробило схил ще вищим). Оборонну лінію дослідник вивчав у двох місцях: на півдні (біля адміністративного будинку лісництва) та на півночі (в місці де земляний вал пошкоджений лісовою дорогою) (Тимощук, 1974: 86).

Під час досліджень південної ділянки вдалось встановити, що оборонний вал насипано з глини та піску добутих під час викопування рову. В середині Б. Тимощуку не вдалось віднайти жодних внутрішніх дерев'яних конструкцій. В насипі зустрічається численні фрагменти ліпного посуду (датовані дослідником «слов'янським» періодом), залізні шлаки та інші артефакти, що опинились там під викопування рову. Це дозволило припустити, що тут знаходилось поселення ще задовго до появи фортифікацій. Зовнішній схил валу був вистелений камінням. Перед ним проходив рів шириною 7 і глибиною 3 м. На його дні знаходилось вугілля, що, імовірно, залишилось від дерев'яних конструкцій, що розташовувались на гребені валу (Тимощук, 1974: 88).

Під цим насипом знаходились сліди давнішої фортифікації. В її основі знаходився гострокіл. Про це свідчить канава шириною 0,35–0,4 м та глибиною 0,8-0,9м від давньої поверхні. В її заповненні знаходилось деревне порохно та каміння, яким укріпляли палі. З зовнішнього боку дерев'яна стіна була додатково укріплена глиняним відкосом висотою 0,5 м. За 1,5 м від цього насипу проходив рів глибиною до 1 м та шириною близько

[2] Надбудова на дерев'яних конструкціях, що захищала захисників від обстрілів ворога.

3 м. З внутрішнього боку до гостроколу примикала будівля, що була опущена в землю на глибину 0,4 м. В цьому місці фортифікації були знищені пожежею, на що вказує шар вугілля товщиною до 3 см, що вкриває всю прилеглу до гостроколу поверхню (Тимощук, 1974: 88).

Результати археологічних досліджень у північній частині виявились схожими до тих, що були отримані на південному відтинку. Тут вал зберігся на висоту 2 м та був написаний з глини та піску. Параметри канави, що залишилась від гостроколу майже ідентичні тим, що були віднайдені у південній частині – ширина 0,4 м, глибиною 0,7-0,8 м. В заповненні тут також знайдені шматочки струхлявілого дерева та каміння для фіксації паль. З зовні дерев'яна стіна додатково укріплювалась глиняним відкосом перед яким знаходився рів. З внутрішнього боку до дерев'яної стіни прилягала напівземлянка розмірами 3х3,2 м, заглиблена в материка на 0,9 м від денної поверхні. На те, що знайдена будівля є саме житлом вказує пічкам'янка, що розташовувалась у північно-західному куті. Споруда була знищена пожежею, на що вказує шар спаленини на долівці, під якими знаходились численні фрагменти кераміки, котрі Б. Тимощук датував IX – п.п. X ст. Це дозволяє припусти, що фортифікації городища Грозинці були перебудовані в цей час (Тимощук, 1974: 89).

Окрім цього, Б. Тимощук дослідив східний відтинок де відсутній земляний насип. Дослідник з'ясував, що тут розташовувались дерев'яні будівлі шириною до 3,4 м. Серед них виділяється одна зрубна будівля розмірами 3,8 х 3,6 та глибиною 1,1 м. Вона була частиною оборонної стіни каркасно-стовпової конструкції (Тимощук, 1974: 89–91).

Забудова внутрішньої площі городища досліджена фрагментарно. Б. Тимощук зазначає, що культурний шар простежується всюди окрім південно-східної частини, де на його думку розташовувались господарські будівлі (Тимощук, 1974: 91–92).

На основі досліджень Б. Тимощука можна виділити два етапи побудови фортифікацій: перший (гострокіл) припадає на IX – поч. X ст. і другий – споруджений у X ст. Конструкція гостроколу була добре відома ще з давніх часів (такий тип споруджувався ще навколо римських каструмів) (Флавій Вегецій Ренат, 1940), тому не викликає сумнівів, що вона використовувалась і на першому етапі побудови городища в Грозинцях. Б. Тимощук зазначає, що висота гостроколу могла сягати 5-6 м. Варто зауважити, що глуха стіна ускладнює спостереження за діями ворога, тому мусили існувати місця для спостереження та обстрілу. Бійниць, що розташовувались б в гостроколах на сьогодні не відомо, проте зустрічаються варіанти розташування заборол, коли декілька паль були нижчими, що дозволяло оборонцям обстрілювати ворога з луків та сулиць на близьких дистанціях. Такі конструкції відомі на городищах Микульчиці (Mikulčice), що у Чехії (Šalkovský, 2015: Obr. 28:2) та Спиські Томашівці (Spišské Tomášovce) у Словаччині (Šalkovský, 2015: Obr. 30.). З внутрішнього боку палі гостроколу мусили також скріплюватись між собою. В окремих місцях вони справді могли опиратись на житла, а у інших – скріплюватись горизонтальними дилями . Така конструкція була достатньо міцною, щоб витримати натиск ворога не озброєного облоговою інженерною технікою.

Однак, варто звернути увагу на зрубну будівлю №1 (північна частина городища), що прилягали безпосередньо до оборонної стіни. Б. Тимощук інтерпретував їх як зруби-опори, що були виконували роль як жител так і майданчиків для ведення оборони (Тимощук, 1975: 13). Проте, варто зазначити, що ці споруди лише прилягали до оборонної стіни, а не були з нею пов'язані конструктивно. Схожа ситуація простежується і на Добринівському городищі, де житла також прилягають безпосередньо до фортифікації (Тимощук, 1976: рис. 32). З огляду на знайдений опалювальний пристрій припускаємо, що це було житло з стінами зрубної конструкції, що прилягало до оборонної стіни. Дах був перекритий дерев'яними дошками, вимазаними глиною, щоб уникнути замокання. Така ситуація могла виникнути внаслідок щільної забудови та потреби у наявності майдану для торгівлі та зборів громади в межах укріплень. Такий спосіб побудови[3] був частим явищем в європейських середньовічних містах (Munby J., Dodd A., Wilkinson D., 2007: 256).

Споруда віднайдена при південному відтинку городища погано піддається аналізу, так як дослідник не зазначає жодних конструктивних особливостей окрім заглиблення від рівня денної поверхні на 0,4 м (Тимощук, 1974: 88).

Окремо варто розглянути східний відтинок оборони. Тут нема потреби у насипанні земляного валу, а також не було виявлено слідів гостроколу. Серед усіх будівель тут виділяються рештки зрубу опущеного в котлован розмірами 3,8 х 3,6 м та глибиною 1,1 м (Тимощук, 1976: 79). На цій ділянці

[3] Варто зазначити, що побудова безпосередньо біля фортифікацій має мало сенсу з військової точки зору, однак перенаселення укріплених поселень диктувало свої умови.

оборони не має потреби споруджувати міцну лінію оборони так як рельєф сприяє тому, що з цього боку штурм фортеці є майже неможливим. Натомість з огляду на параметри зрубу можемо припустити, що тут знаходилась невисока спостережна вежа, що могла контролювати маршрути в напрямку р. Дністер де знаходились одночасові городи Добринівці, Ржавинці та Баламутівка. До цієї споруди примикали рештки горизонтально покладених дилів (Тимощук, 1976: 79), що вказує на наявність на цьому відтинку каркасно-стовпової стіни.

В'їзд на городище розташований у південній частині (в тому місці, де є розрив у земляному валі), проте він не досліджений, тому його конструкцію розглянути не можливо. На Буковині в'їзд досліджений на городищі Червона Діброва (Тимощук, 1990. Рис. 9). Там на стовпах розташовувалась невисока надбрамна вежа, що примикала до стін каркасно-стовпової конструкції.

Забудова городища була доволі щільною про що вказують численні житла, що прилягають безпосередньо до фортифікацій. Винятком є лише південно-східна частина фортеці. Б. Тимощук вважав, що тут могли розташовуватись громадські споруди (Тимощук, 1974: 91). На нашу думку тут розташовувався майдан для зборів громади. На це вказує безпосередня близькість до в'їзду та відсутність культурного шару на цій ділянці.

На початку X ст. відбувається перебудова лінії оборони. Під час археологічних досліджень Б. Тимощук не зміг віднайти жодних конструкцій в середині земляного насипу, лише з напільного боку викладений камінням. Тому, припускаємо, на другому етапі цей земляний насип виконував роль валу-платформи на якому розміщувалась дерев'яна стіна. Припускаємо, що тут розташовувались окремо стоячі городні, що були заповнені землею та камінням. Така ж конструкція зустрічається на городищах Мотич у Польщі (Kutyłowska I., 1990: 290) та на фортеці Коростень III на Житомирщині (Рибчинський Н.-М., 2021: 137). Така конструкція була набагато надійнішою при обороні фортеці. Вона могла витримати обстріл облоговими машинами та важче піддавалась дії вогню.

З південно-східного боку, на мисі та коло потічка розташовувалось підгороддя, що також вказує на щільну забудову внутрішньої площі городища. З огляду на описані просторові особливості городища можна припустити, що воно відігравало важливу роль в поселенській системі IX–X ст. на Буковині. Через щільну забудову, кілька етапів перебудови фортифікацій та наявність майдану в межах ліній оборони зараховуємо цю фортецю до адміністративно-господарських центрів.

Висновки. Підсумовуючи можемо констатувати, що ранньосередньовічне городище неподалік села Грозинці відігравало важливу роль у територіально просторовому устрої IX–X ст. Фортифікації городища мали два етапи побудови. Рання конструкція була доволі простою. Період її існування припадає на IX ст. – поч. X ст. В її основі знаходився гострокіл, до якого з зовнішнього боку прилягав глиняний відкіс, перед яким розташовувався сухий рів. Для посилення спостереження та оборонних функції у стіні з гостроколів могли розташовуватись бійниці-заборола. З внутрішнього боку до цієї стіни прилягали житла мешканців цієї фортеці.

Східна ділянка городища прилягала до стрімкого урвища, що було збільшене за рахунок рову викопаного у підніжжі. На цьому відтинку знаходилась одинарна стіна каркасно-стовпової конструкції, що закріплювалась в зрубній будівлі. Її параметри вказують на те, що це була сторожова вежа, з якої контролювали шлях до інших укріплених поселень.

На другому етапі, що припадає на X ст. фортифікації перебудовують і посилюють. В основі виникає вал-платформа, що ззовні був викладений камінням. Перед ним розташовувався сухий рів. Решток дерев'яних фортифікацій на цьому валу дослідникам виявити не вдалось, але на основі аналогій можемо припустити, що основу оборони тут складали заповнені землею та камінням городні.

Забудова фортеці була щільною на що вказують будівлі, що примикають до оборонної лінії. В межах укріпленої ділянки, у південно-східній частині розташовувався майдан для громадських зібрань та торгівлі. Поза межами оборонних ліній розташовувалось підгороддя.

Серед невстановлених елементів залишається конструкція в'їзної брами та південно-східний відтинок оборони. Отже, слов'янське городище неподалік Грозинців становить складний комплекс, що потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар О. М. Міста та фортеці вікінгів: від Ірландії до Волги. Запоріжжя: ФОП Рябцев В. В., 2025. 208 с.
2. Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. Київ: ІА НАНУ, 1999. 252 с.
3. Лукьянченко В. І. Городни – оборонные стены Киева IX – XIII вв. Часть первая. Земляные валы. Місто: історія, культура, суспільство. Міська археологія. Київ. 2016. Вип. 1. С. 87–105.

4. Лукьянченко В. І. Городни – оборонные стены Киева IX – XIII вв. Часть третья. Заборола. Місто: історія, культура, суспільство. Міська археологія. Київ. 2017. Вип. 2. С. 19–35.
5. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1967. 240 с.
6. Рибчинський Н.-М. О. Графічна реконструкція оборонного валу слов'янського городища III у місті Коростень (за археологічними даними). Сучасні проблеми дослідження, збереження та реставрації фортифікацій. Львів. 2021. Вип. 14. С. 132–142. https://doi.org/10.23939/fortifications2020.14.132
7. Тимощук Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н. э. Москва: Наука, 1990. 192 с.
8. Тимощук Б. А. Слов'янські гради Північної Буковини. Ужгород: Карпати, 1975. 109 с.
9. Тимощук Б. О. Слов'янське городище Грозинці на Буковині. Київ: Археологія, 1974. Вип. 13. С. 86–93.
10. Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ: Наукова думка, 1976. 206 с.
11. Филипчук М. А. Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. Львів: Астролябія, 2012. 312 с.
12. Флавий Вегеций Ренат. Краткое изложение военного дела. *Весник древней истории.* 1940. № 1. 231–293. Режим доступу: https://librebook.me/kratkoe_izlojenie_voennogo_dela/vol1/1
13. Шперк В. Ф. История фортификации. Москва: Военное издательство, 1957. 336 с.
14. Kutyłowska I. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Motyczu koło Lublina. Sprawozdania Archeologiczne. 1990. Tom 41. S. 283–292.
15. Munby J., Dodd A., Wilkinson D. (eds.). From Studium to Station: Rewriting the History of Oxford's Archaeological Resource. Oxford: Oxford Archaeology / Oxford University School of Archaeology, 2007. 384 p.
16. Šalkovský P. Hrady západných slovanov. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015. 248 s.

REFERENCES

1. Bondar O. M. (2025) Mista ta fortetsi vikinhiv: vid Irlandii do Volhy. [Cities and fortresses of the Vikings: from Ireland to the Volga] Zaporizhzhia: FOP Riabtsev V. V. 208. [in Ukrainian].
2. Kuchera M. P. (1999) Sloviano-ruski horodyshcha VIII-XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem. [Slavic-Rus hillforts of the 8th-13th centuries between the San and the Siverskyi Donets] Kyiv: IA NANU. 252. [in Ukrainian].
3. Lukianchenko V. I. (2016) Horodny – oboronnye steny Kyeva IX–XIII vv. Chast pervaia. Zemlianyie valy. [Gorodny – defensive walls of Kyiv in the 9th–13th centuries. Part one. Earthen ramparts] Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. Miska arkheolohiia, 1. 87-105. [in Russian].
4. Lukianchenko V. I. (2017) Horodny – oboronnye steny Kyeva IX–XIII vv. Chast tretia. Zaborola. [Gorodny – defensive walls of Kyiv in the 9th–13th centuries. Part three. Zaborola] Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. Miska arkheolohiia, 2. 19-35. [in Russian].
5. Rappoport P. A. (1967) Voennoe zodchestvo zapadnorusskykh zemel X–XIV vv. [Military architecture of Western Russian lands in the 10th–14th centuries] Lenynhrad: Nauka, Lenynhradskoe otdelenye. 240 [in Russian].
6. Rybchynskyi N.-M. O. (2021) Hrafichna rekonstruktsiia oboronnoho valu slovianskoho horodyshcha III u misti Korosten (za arkheolohichnymy danymy). [Graphical reconstruction of the defensive rampart of the Slavic hillfort III in the city of Korosten (according to archaeological data)] Suchasni probleme doslidzhennia, zberezhennia ta restavratsii riskykh fortyfikatsii, 14. 132-142. https://doi.org/10.23939/fortifications2020.14.132 [in Ukrainian].
7. Tymoshchuk B. A. (1990) Vostochnoslavianskaia obshchyna VI–X vv. n. e. [East Slavic community of the 6th–10th centuries AD] Moskva: Nauka. 192. [in Russian].
8. Tymoshchuk B. A. (1975) Slovianski hrady Pivnichnoi Bukovyny. [Slavic hillforts of Northern Bukovina] Uzhhorod: Karpaty. 109 [in Ukrainian].
9. Tymoshchuk B. O. (1974) Slovianske horodyshche Hrozyntsi na Bukovyni. [Slavic hillfort Hrozyntsi in Bukovina] Arkheolohiia, 13. 86-93. [in Ukrainian].
10. Tymoshchuk B. O. (1976) Sloviany Pivnichnoi Bukovyny V–IX st. [Slavs of Northern Bukovina in the 5th–9th centuries] Kyiv: Naukova dumka. 206. [in Ukrainian].
11. Fylypchuk M. A. (2012) Slovianski poselennia VIII–X st. v ukrainskomu Prykarpatti. [Slavic settlements of the 8th–10th centuries in the Ukrainian Subcarpathia] Lviv: Astroliabiia. 312. [in Ukrainian].
12. Flavyi Vehetsyi Renat. (1940) Kratkoe yzlozhenye voennoho dela. [Epitome of Military Science] Vestnyk drevnei ystoryy, 1. 231–293. URL: https://librebook.me/kratkoe_izlojenie_voennogo_dela/vol1/1 [in Russian].
13. Shperk V. F. (1957) Istoriia fortyfikatsii. [History of fortification] Moskva: Voennoe yzdatelstvo. 336. [in Russian].
14. Kutyłowska I. (1990) Wczesnośredniowieczne grodzisko w Motyczu koło Lublina. [Early medieval hillfort in Motycz near Lublin] Sprawozdania Archeologiczne, 41. 283-292. [in Polish].
15. Munby J., Dodd A., Wilkinson D. (eds.) (2007) From Studium to Station: Rewriting the History of Oxford's Archaeological Resource. Oxford: Oxford Archaeology / Oxford University School of Archaeology. 384. [in English].
16. Šalkovský P. (2015) Hrady západných slovanov. [Castles of the Western Slavs] Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied. 248. [in Slovak].

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 930.25:39(477)(092)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-11

Світлана ЧИБИРАК,
orcid.org/0000-0002-5580-7210
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) chibirak.svitlana@vnu.edu.ua

ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА МИКОЛИ СУМЦОВА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Метою дослідження є аналіз етнографічних поглядів та наукового доробку Миколи Сумцова, визначення основних напрямів його дослідницької діяльності та з'ясування значення праць ученого для розвитку української етнографії й вивчення культурної спадщини. Особливу увагу приділено характеристиці досліджень, у яких відображено результати наукових пошуків ученого, а також їхньому значенню для формування джерельної бази сучасних етнологічних досліджень. Основними методами дослідження стали методи синтезу та аналізу, що передбачали опрацювання етнографічних праць Миколи Сумцова, узагальнення наукових підходів ученого до вивчення народної культури українців та визначення їхнього впливу на розвиток етнографічної науки. Використання цих методів дало змогу комплексно розглянути зміст документної спадщини дослідника та її наукову цінність. У результаті вивчення встановлено, що документна спадщина Миколи Сумцова охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із культурною спадщиною українського народу. Учений висвітлював різноманітні аспекти народного побуту, аналізував звичаї, обряди, народні уявлення та особливості повсякденного життя українців. Його праці вирізняються комплексним поєднанням історичного, етнографічного, фольклористичного та культурологічного підходів. Документна спадщина Миколи Сумцова сприяла формуванню наукових засад української етнографії, збереженню відомостей про традиційну культуру українського народу та розвитку гуманітарного знання загалом. У дослідженні, показано, що документна спадщина Миколи Сумцова є важливим джерелом для осмислення процесів становлення української етнографічної науки та дослідження культурних особливостей українського народу.

Ключові слова: *культурна спадщина, документна спадщина, етнографічна наука, традиційно-побутова культура українців, Микола Сумцов.*

Svitlana CHYBYRAK,
orcid.org/0000-0002-5580-7210
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Museum Studies, Monument Studies
and Information and Analytical Activities Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) chibirak.svitlana@vnu.edu.ua

THE DOCUMENTARY HERITAGE OF MYKOLA SUMTSOV AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ETHNOGRAPHIC SCIENCE

The purpose of the study is to analyze the ethnographic views and scientific achievements of Mykola Sumtsov, to determine the main directions of his research activities and to clarify the significance of the scientist's works for the development of Ukrainian ethnography and the study of cultural heritage. Particular attention is paid to the characteristics of the studies that reflect the results of the scientist's scientific research, as well as their significance for the formation of a source base for modern ethnological research. The main methods of the study were the methods of synthesis and analysis, which involved the processing of the ethnographic works of Mykola Sumtsov, the generalization of the scientist's scientific approaches to the study of the folk culture of Ukrainians and the determination of their influence on the development of ethnographic science. The use of these methods made it possible to comprehensively consider the content of the researcher's documentary heritage and its scientific value. As a result of the study, it was established that the documentary heritage of Mykola Sumtsov covers a wide range of issues related to the cultural heritage of the Ukrainian people. The scientist covered various aspects of folk life, analyzed customs, rituals, folk ideas and features of everyday life of Ukrainians. His works are distinguished by a complex combination of historical, ethnographic, folklore and culturological approaches. The documentary heritage of Mykola Sumtsov contributed to the formation of the scientific foundations of Ukrainian ethnography, the preservation of information about the traditional culture of the Ukrainian people and the development of humanitarian knowledge in general. The study shows that the documentary heritage of Mykola Sumtsov is an important source for understanding the processes of formation of Ukrainian ethnographic science and the study of cultural features of the Ukrainian people.

Key words: *cultural heritage, documentary heritage, ethnographic science, traditional everyday culture of Ukrainians, Mykola Sumtsov.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку гуманітарного знання особливого значення набуває вивчення документної спадщини видатних українських учених, яка є важливим джерелом для дослідження історії науки, культури та суспільства. Значний інтерес у цьому контексті становить науковий доробок Миколи Сумцова – відомого етнографа та фольклориста. Його праці містять цінні відомості про традиційно-побутову культуру українців, народні звичаї, обряди, вірування та особливості світогляду. Документна спадщина вченого не лише відображає стан етнографічних досліджень кінця XIX – початку XX ст., а й виступає важливим джерелом для сучасних наукових студій. У зв'язку з цим актуалізується потреба комплексного аналізу етнографічних праць Миколи Сумцова, визначення їхнього змістового наповнення та ролі у становленні української етнографічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення наукової спадщини Миколи Сумцова знайшло відображення у низці наукових праць. Однією з перших спроб комплексного дослідження його багатогранного доробку стала праця І. Шишова (Шишов, 2000). Спробу класифікувати етнографічну спадщину Миколи Сумцова здійснив В. Камінський (Камінський, 1926), який запропонував наступний поділ досліджень ученого: 1) про хліб, як основу добробуту народу; 2) про весілля та обрядові дії, пов'язані із ним, і події, що супроводжують людину, як-то родини, хрестини, смерть, похорони тощо; 3) про народну демонологію; 4) про природу. Значення наукової спадщини вченого для формування української національної ідентичності розкрито у дослідженні А. Загородньої (Загородня, 2023). Окремі аспекти бібліотечної діяльності та внеску Миколи Сумцова у розвиток бібліотечної справи проаналізовано Ю. Дейнеко (Дейнеко, 2024). Внесок ученого у дослідження українського писанкарства висвітлено у праці В. Ткаченка (Ткаченко, 2024). Водночас науковий доробок Миколи Сумцова залишається предметом подальших наукових студій, оскільки, як слушно зазначає М. Дмитренко, «кожен напрям його діяльності потребує монографічного опрацювання» (Дмитренко, 2004: 4). Незважаючи на наявність окремих досліджень, документна спадщина вченого як важливе джерело вивчення розвитку української етнографічної науки ще не стала предметом спеціального комплексного аналізу.

Незважаючи на значний інтерес науковців до постаті Миколи Сумцова та окремих аспектів його наукової діяльності, документна спадщина вченого як цілісний комплекс етнографічних джерел залишається недостатньо дослідженою. У науковій літературі переважно розглядаються окремі напрями його діяльності – фольклористичний, літературознавчий або культурологічний. Водночас потребують подальшого вивчення питання щодо місця етнографічних праць ученого у формуванні наукових засад української етнографії, їхньої джерельної цінності та значення для збереження культурної спадщини українського народу. Недостатньо висвітленим залишається й вплив документної спадщини Миколи Сумцова на розвиток сучасних етнологічних досліджень.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні документної спадщини Миколи Сумцова як важливої складової розвитку української етнографічної науки, аналізі основних напрямів його науково-етнографічної діяльності, визначенні особливостей дослідницького підходу вченого до вивчення традиційної культури українського народу та з'ясуванні значення його праць для становлення й подальшого розвитку етнографічних студій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Сумцов належить до когорти українських учених, які наприкінці XIX – на початку XX ст. заклали підвалини системного дослідження традиційної культури українського народу. Його наукова діяльність охоплювала широкий спектр етнографічних, фольклористичних, літературознавчих та культурологічних проблем. Особливе місце у творчому доробку вченого посідають праці, присвячені вивченню народного побуту, звичаїв, обрядів, вірувань і світоглядних уявлень українців.

Етнографічні студії Миколи Сумцова відзначаються прагненням розглядати явища народної культури в їхній історичній динаміці та взаємозв'язку із суспільними процесами. Учений намагався висвітлити різноманітні аспекти народного життя, простежити особливості побуту та господарської діяльності населення, а також з'ясувати місце традиційної культури у формуванні суспільної свідомості. Важливою рисою його наукового підходу стало поєднання історичного, етнографічного та фольклористичного аналізу.

Початок науково-етнографічної діяльності Миколи Сумцова пов'язаний із працею «Исторический очерк христианской демонологии» (1874 р.), у якій він досліджував походження та розвиток вірувань у надприродні сили. Учений проаналізував значний масив джерел XVI–XVIII ст., критично їх опрацював та систематизував. Ця праця стала одним із перших комплексних досліджень народної демонології у

вітчизняній науці. У ній Микола Сумцов з'ясовує звідки взялася віра в нечисту силу, «докладно розглядає дуалізм поганської та жидівської релігії…, дає повну картину як через усеньке середньовіччя розвивалась ідея про диявола» (Камінський, 1926: 17). Один із розділів цієї праці – «Очерк истории колдовства в Западной Европе» – став першою науковою публікацією молодого вченого, що вийшла у 1878 р. (Сумцов, 1878).

Подальший розвиток наукових інтересів ученого відобразився у магістерській дисертації «О свадьбах и свадебных обрядах, преимущественно русских» (1880 р.) та докторській дисертації «Хлеб в обрядах и песнях» (1885 р.) (Дмитренко, 2004: 4). У цих роботах Микола Сумцов досліджував символічне значення обрядових практик, роль хліба у народній культурі та особливості весільної обрядовості. Його праці стали вагомим внеском у розвиток етнології та фольклористики.

Однією з показових праць ученого є дослідження «К истории слободско-украинского чумачества», у якому розкрито особливості розвитку чумацького промислу на Слобожанщині (Сумцов, 1884). Микола Сумцов зазначав, що слобідське чумацтво за своїми організаційними та побутовими рисами суттєво не відрізнялося від чумацтва Чернігівщини чи Полтавщини.

Аналізуючи народне ставлення до цього промислу, дослідник звертав увагу на його подвійне сприйняття. Для самих чумаків період розквіту чумацтва асоціювався як «життя, правда в праці, але за те широке і вільне» (Сумцов, 1884: 493). А от прості селяни «зі словом чумацтво поєднують нині уявлення про минувший золотий вік рибної торгівлі, коли риба на ярмарках і базарі продавалися дешево, і риба була смачна» (Сумцов, 1884: 493).

Особливу увагу Микола Сумцов приділив господарським аспектам чумацького промислу. Він детально описав маршрути чумацьких валок, які пролягали від Слобожанщини до Криму, Одеси, інших міст. Учений зафіксував тривалість подорожей, склад продовольчих запасів, а також особливості організації чумацького побуту під час далеких мандрівок. Так, «в Одесу із Боромля шли шість неділь, неділю проживали в Одесі… В Крим йшли чотири неділі, від двох до десяти днів проживали в Криму… За літо і осінь чумаки робили дві ходки на Південь» (Сумцов, 1884: 495), а для подорожі до Криму та назад чумаки брали з собою «по мірці пшона, 2,5 пуда сухарів (пуд дорівнює 16 кг – *С. Ч.*), 1,5 пуда печеного хліба, по 20 фунтів (близько 9 кг – *С. Ч.*) гречаної і пшоняної муки на галушки і десять фунтів сала на одну людину» (Сумцов, 1884: 494). Цінність цих свідчень полягає в тому, що вони відтворюють повсякденне життя представників одного з найхарактерніших українських промислів XVIII–XIX ст.

Важливим елементом дослідження стала характеристика чумацької валки як своєрідної форми соціальної організації. За спостереженнями Миколи Сумцова, валка виконувала не лише господарські, а й соціально-захисні функції. Валка могла не дозволити чумаку продати волів чи воза, коли в котрогось чумака крали волів, тоді члени валки збиралися коштами і покривали втрату (Сумцов, 1884: 495).

Не менш цінними є зафіксовані вченим народні перекази та оповіді, які побутували серед чумаків. Так, один старий чумак «серйозно, розповідав нам, як одного разу, коли він ішов в Крим, ввечері зі степового озера вийшло два давніх водяних діда і, не витримавши людського ока, пірнули назад у воду» (Сумцов, 1884: 496). Чумаки, перебуваючи у постійних подорожах, виступали своєрідними носіями інформації, поширювачами новин та усної народної творчості. Завдяки цьому чумацьке середовище стало важливим осередком збереження та трансляції елементів народного світогляду, вірувань і легенд.

У дослідженні Микола Сумцов також простежив процес занепаду чумацтва у другій половині XIX ст., пов'язуючи його з розвитком залізничного транспорту та змінами в економічному житті суспільства. На думку вченого, місце чумаків поступово зайняли перевізники («хурщики»), які здійснювали доставку товарів від залізничних станцій та промислових підприємств.

Важливим етапом у розвитку української гуманітаристики стали публікації у журналі «Киевская старина» під назвою «Культурные переживания», у яких автор узагальнив власні спостереження над різними проявами духовної культури українського народу. Через аналіз окремих елементів народного життя Микола Сумцов прагнув виявити культурні нашарування різних історичних епох та простежити еволюцію традиційних уявлень українців. Лише в 1918 р. Микола Сумцов об'єднав їх у праці «Слобожане» (Сумцов, 1918).

У праці «Из украинской старины» (1905 р.) Микола Сумцов звернувся до дослідження різноманітних проявів традиційної культури українців, які на початку XX ст. швидко зникали під впливом модернізаційних процесів. На основі широкого кола джерел учений висвітлив особливості народного побуту, звичаїв, вірувань і фольклору (Сумцов, 1905). Праця стала важливим внеском у вивчення культурної спадщини України та засвід-

чила комплексний характер наукових зацікавлень дослідника.

Важливе місце у науковому доробку Миколи Сумцова посідали фольклористичні дослідження. Учений розглядав усну народну творчість як цінне джерело для вивчення історичного минулого, світогляду та духовної культури українського народу. Значна частина його праць присвячена аналізу народних пісень, дум, легенд і переказів. Дослідник прагнув не лише зафіксувати фольклорні тексти, а й пояснити їх походження, змістове наповнення та суспільне значення.

Особливу увагу Микола Сумцов приділив творчості Тараса Шевченка. У працях «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка» (Сумцов, 1898), «Этнографизм Тараса Шевченка» (Сумцов, 1913) та «Любимые народные песни Т. Г. Шевченка» (Сумцов, 1914) він розкривав зв'язок творчості Кобзаря з українською народною традицією. Науковець доводив, що фольклор був одним із ключових джерел формування художнього світу поета. Аналізуючи твори Т. Шевченка, Микола Сумцов звертав увагу на використання народнопоетичних образів, символів, сюжетів та мотивів, які відображали особливості народного світогляду.

Не менш важливими є праці вченого, присвячені розвитку української етнографії та її представникам. У роботі «Діячі українського фольклору» він подав характеристику провідних збирачів та дослідників народної творчості, окресливши їхній внесок у становлення української гуманітарної науки (Сумцов, 1910). Праця є цінним джерелом для вивчення історії української етнографії та фольклористики, оскільки містить відомості про наукові здобутки дослідників XIX – початку XX ст.

Значний інтерес становлять праці Миколи Сумцова, присвячені осмисленню сучасного йому стану етнографічної науки. У дослідженні «Современная малорусская этнография» (Сумцов, 1895: 186–198; Сумцов, 1895: 36–49) вчений здійснив ґрунтовний огляд основних напрямів розвитку етнографічних студій, проаналізував здобутки українських дослідників та окреслив перспективи подальшого вивчення народної культури. Важливо, що автор розглядав етнографію як комплексну науку, здатну пояснити історичні та культурні процеси, які відбувалися в українському суспільстві.

Висновки. Таким чином, документна спадщина Миколи Сумцова засвідчує прагнення вченого комплексно дослідити культурне життя українського народу. Його праці охоплюють широкий спектр тем, присвячених культурній спадщині, літературі, історії науки. Особливе значення наукового доробку Миколи Сумцова полягає у збереженні численних відомостей про елементи народної культури, значна частина яких упродовж XX ст. зазнала трансформації або була втрачена. Завдяки його працям сучасні дослідники мають можливість реконструювати окремі аспекти традиційного способу життя, світоглядних уявлень та духовних цінностей українського народу. У цьому контексті документна спадщина вченого виступає важливим джерелом не лише для етнології, а й для гуманітарних дисциплін загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейнеко Ю. Бібліотечна діяльність Миколи Федоровича Сумцова. *Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. Харків : Національний університет цивільного захисту України, 2024. С. 186–188.
2. Дмитренко М. Видатний український народознавець Микола Сумцов. *Народна творчість та етнологія*. 2004. № 3. С. 3–14.
3. Загородня А. А. Наукова спадщина Миколи Сумцова. *Наука та освіта в умовах воєнного часу*. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. Дніпро, 2023. С. 64–66.
4. Камінський В. Етнографія та її питання в працях академіка Сумцова. *Записки історико-філологічного відділу УАН*. Київ, 1926. Кн. 7–8. С. 16–46.
5. Сумцов М. Діячі українського фольклору. (З XIX т. Сборника Харьковского историко-филологического общества). Харків: Печатне діло, 1910. 37 с.
6. Сумцов М. Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка. Харків: Союз, 1918. 240 с.
7. Сумцов Н. Из украинской старины. Харьков: Печатное дело, 1905. 162 с.
8. Сумцов Н. К истории Слободско-Украинского чумачества. *Киевская старина*. Ежемесечный исторический журнал. 1884. № 3. С. 493–498.
9. Сумцов Н. Любимые народные песни Т. Г. Шевченка. *Украинская жизнь*. Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. 1914. Кн. 2. С. 18–23.
10. Сумцов Н. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка. *Киевская старина*. Ежемесечный исторический журнал. 1898. № 2. С. 210–228.
11. Сумцов Н. Современная малорусская этнография. *Киевская старина*. Ежемесечный исторический журнал. 1895. Т. 49. С. 186–198.
12. Сумцов Н. Современная малорусская этнография. *Киевская старина*. Ежемесечный исторический журнал. 1895. Т. 50. С. 36–49.

13. Сумцов Н. Ф. Очерк истории колдовства в западной Европе: отрывок из студенческого сочинения: «Очерк истории христианской демонологии». 1874. Харьков: Университетская типография, 1878. 34 с.

14. Сумцов Н. Ф. Этнографизм Тараса Шевченко. *Этнографическое обозрение*. 1913. Кн. 98–99. № 3–4. С. 88–102.

15. Ткаченко В. М. Внесок Миколи Сумцова в дослідження писанкарства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2024. Вип. 38. С. 159–167.

16. Шишов І. Українознавець: спроба першого прочитання наук. пр. М. Ф. Сумцова. Харків : Майдан, 2000. 171 с.

REFERENCES

1. Deineko Yu. (2024) Bibliotechna diialnist Mykoly Fedorovycha Sumtsova. [Library activity of Mykola Fedorovych Sumtsov]. Nauka v sotsiokulturnomu rozvytku liudstva: istorychne stanovlennia i suchasnyi stan: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh. Kharkiv: Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. 186–188. [in Ukrainian].

2. Dmytrenko M. (2004) Vydatnyi ukrainskyi narodoznavets Mykola Sumtsov. [Outstanding Ukrainian ethnologist Mykola Sumtsov]. Narodna tvorchist ta etnolohiia. 3. 3–14. [in Ukrainian].

3. Zahorodnia A. A. (2023) Naukova spadshchyna Mykoly Sumtsova. [Scientific legacy of Mykola Sumtsov]. Nauka ta osvita v umovakh voiennoho chasu. Materialy Mizhnarodnoi nauk.-praktych. konferentsii. Dnipro. 64–66. [in Ukrainian].

4. Kaminskyi V. (1926) Etnohrafiia ta yii pytannia v pratsiakh akademika Sumtsova. [Ethnography and its issues in the works of Academician Sumtsov]. Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN. Kyiv. 7–8. 16–46. [in Ukrainian].

5. Sumtsov M. (1910) Diiachi ukrainskoho folkloru. [Figures of Ukrainian folklore]. (Z XIX t. Sbornyka Kharkovskoho historyko-fylolohycheskoho obshchestva). Kharkiv: Pechatne dilo. 37. [in Ukrainian].

6. Sumtsov M. F. (1918) Slobozhane: istoryko-etnohrafichna rozvidka. [Slobozhane: historical and ethnographic research]. Kharkiv: Soiuz. 240. [in Ukrainian].

7. Sumtsov N. (1905) Iz ukrainskoy starinyi. [From Ukrainian antiquity]. Kharkov: Pechatnoe delo. 162. [in Russian].

8. Sumtsov N. (1884) K istorii Slobodsko-Ukrainskogo chumachestva. [On the history of Sloboda-Ukrainian plagues]. Kievskaya starina. Ezhemesechnyiy istoricheskiy zhurnal. 3. 493–498. [in Russian].

9. Sumtsov N. (1914) Lyubimyie narodnyie pesni T. G. Shevchenka. [Favorite folk songs of T. G. Shevchenko]. Ukrainskaya zhizn. Ezhemesyachnyiy nauchno-literaturnyiy i obschestvenno-politicheskiy zhurnal. 2. 18–23. [in Russian].

10. Sumtsov N. (1898) O motivah poezii T. G. Shevchenka. [About the motives of T. G. Shevchenko's poetry]. Kievskaya starina. Ezhemesechnyiy istoricheskiy zhurnal. 2. 210–228. [in Russian].

11. Sumtsov N. (1895) Sovremennaya malorusskaya etnografiya. [Contemporary Little Russian ethnography]. Kievskaya starina. Ezhemesechnyiy istoricheskiy zhurnal. 49. 186–198. [in Russian].

12. Sumtsov N. (1895) Sovremennaya malorusskaya etnografiya. [Contemporary Little Russian ethnography]. Kievskaya starina. Ezhemesechnyiy istoricheskiy zhurnal. 50. 36–49. [in Russian].

13. Sumtsov N. F. (1878) Ocherk istorii koldovstva v zapadnoy Evrope: otryivok iz studencheskogo sochineniya: «Ocherk istorii hristianskoy demonologii». [Essay on the history of witchcraft in Western Europe: an excerpt from a student essay: "Essay on the history of Christian demonology"]. 1874. Kharkov: Universitetskaya tipografiya. 34. [in Russian].

14. Sumtsov N. F. (1913) Etnografizm Tarasa Shevchenko. [Ethnography of Taras Shevchenko]. Etnograficheskoe obozrenie. 98–99. 3–4. 88–102. [in Russian].

15. Tkachenko V. M. (2024) Vnesok Mykoly Sumtsova v doslidzhennia pysankarstva. [Mykola Sumtsov's contribution to the study of pysankarst]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. 38. 159–167. [in Ukrainian].

16. Shyshov I. (2000) Ukrainoznavets : sproba pershoho prochytannia nauk. pr. M. F. Sumtsova. [Ukrainologist: an attempt at the first reading of the scientific works of M. F. Sumtsov]. Kharkiv: Maidan. 171. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94:339.923:061.1ЄС(497.1)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-12

Олена ЧУМАЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6889-5221
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(Глухів, Україна) chumachenko@gnpu.edu.ua

ЕВОЛЮЦІЯ БЕРЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В ПОЛІТИЦІ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ЗАХІДНИХ БАЛКАН

У статті досліджено еволюцію Берлінського процесу як важливого складника політики розширення Європейського Союзу щодо держав Західних Балкан. Простежено історичні передумови його започаткування, основні етапи розвитку, трансформацію пріоритетів і місце в сучасній політиці розширення Європейського Союзу. Встановлено, що виникнення Берлінського процесу було зумовлене уповільненням політики розширення ЄС, зростанням внутрішніх криз у Союзі та необхідністю збереження європейської перспективи держав Західних Балкан. Показано, що на початковому етапі Берлінський процес був спрямований на підтримку політичного діалогу між країнами регіону та державами-членами ЄС, розвиток транспортної й енергетичної взаємопов'язаності, економічного співробітництва, молодіжних обмінів, академічної мобільності та врегулювання двосторонніх суперечок. Доведено, що в подальшому його функціонування еволюціонувало від переважно політичного формату до механізму практичної інтеграції, орієнтованого на реалізацію спільних регіональних проєктів, створення Регіональної економічної зони, а згодом – Спільного регіонального ринку як інструменту поступової інтеграції держав Західних Балкан до внутрішнього ринку ЄС. Проаналізовано вплив нової методології розширення Європейського Союзу 2020 р. на подальшу трансформацію Берлінського процесу та визначено, що після початку повномасштабної російсько-української війни його значення суттєво зросло у зв'язку з необхідністю посилення геополітичної ролі ЄС, зміцнення безпеки, стійкості та стратегічної автономії європейського простору. Зроблено висновок, що історична еволюція Берлінського процесу відображає трансформацію політики розширення Європейського Союзу від переважно нормативного підходу до поєднання політичних, економічних і безпекових інструментів інтеграції, що визначає його важливе місце в сучасній системі відносин між ЄС і державами Західних Балкан.

Ключові слова: *Берлінський процес, Західні Балкани, Європейський Союз, політика розширення, європейська інтеграція, регіональне співробітництво, Спільний регіональний ринок.*

Olena CHUMACHENKO,
orcid.org/0000-0002-6889-5221
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of History, Law and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
(Hlukhiv, Ukraine) chumachenko@gnpu.edu.ua

THE EVOLUTION OF THE BERLIN PROCESS IN THE EUROPEAN UNION'S ENLARGEMENT POLICY TOWARDS THE WESTERN BALKANS

The article examines the evolution of the Berlin Process as an important component of the European Union's enlargement policy towards the Western Balkan states. It traces the historical preconditions for its establishment, the main stages of its development, the transformation of its priorities, and its place within the contemporary EU enlargement policy. The study establishes that the launch of the Berlin Process was driven by the slowdown of the EU enlargement policy, the growing number of internal crises within the European Union, and the need to preserve the European perspective of the Western Balkan countries. It is demonstrated that, at its initial stage, the Berlin Process focused on supporting political dialogue between the countries of the region and the EU Member States, promoting transport and energy connectivity, strengthening economic cooperation, fostering youth exchanges and academic mobility, and facilitating the settlement of bilateral disputes. The article argues that the Process subsequently evolved from a predominantly political framework into a mechanism of practical integration aimed at implementing joint regional projects, establishing the Regional Economic Area, and later the Common Regional Market as an instrument for the gradual integration of the Western Balkan countries into the EU internal market. The impact of the revised European Union enlargement methodology adopted in 2020 on the further transformation of the Berlin Process is analysed. It is established that, following the outbreak of Russia's full-scale war against Ukraine, the significance of the Berlin Process increased considerably due to the need to strengthen the EU's geopolitical role, enhance security and resilience, and reinforce the strategic autonomy

of the European area. It is concluded that the historical evolution of the Berlin Process reflects the transformation of the European Union's enlargement policy from a predominantly normative approach towards a combination of political, economic, and security instruments of integration, thereby confirming its important role in the contemporary system of relations between the European Union and the Western Balkan states.

Key words: *Berlin Process, Western Balkans, European Union, enlargement policy, European integration, regional cooperation, Common Regional Market.*

Постановка проблеми. Політика розширення Європейського Союзу (ЄС) є одним із ключових напрямів розвитку європейської інтеграції після завершення "холодної війни". Особливе місце в ній посідають держави Західних Балкан (ЗБ)[1], для яких перспектива вступу до ЄС стала важливим чинником післяконфліктної стабілізації та реформування. Після підтвердження європейської перспективи регіону Салонікською декларацією 2003 р. процес інтеграції поступово сповільнився через внутрішні кризи ЄС та явище, відоме як "втома від розширення" (Griessler, 2020). За цих умов у 2014 р. було започатковано Берлінський процес (БП) як міжурядову ініціативу, покликану підтримати європейську інтеграцію ЗБ. Його еволюція відображає зміни підходів ЄС до інтеграції держав ЗБ та формування нових механізмів підготовки країн-кандидатів до членства. Дослідження цього досвіду є актуальним для України, яка проходить власний шлях до членства в ЄС і може використати окремі напрацювання БП в розвитку практичних механізмів інтеграції.

Аналіз досліджень. Проблематика БП стала предметом активного вивчення зарубіжними дослідниками після його започаткування у 2014 р. Значна частина наукових праць присвячена визначенню ролі БП у подальшій європейській інтеграції регіону, аналізу його інституційної специфіки та співвідношення з офіційною політикою розширення ЄС. Одним із перших досліджень стала праця Д. Еміні, у якій розглянуто передумови створення БП у період зниження динаміки розширення ЄС та посилення політичних і економічних викликів у ЗБ (Emini, 2016). К. Ґріслер аналізує БП як додатковий механізм європейської інтеграції, що виник у відповідь на «втому від розширення» та поступово перетворився з політичного форуму на багаторівневу платформу співпраці у сферах регіонального розвитку, економіки, громадянського суспільства та інфраструктури (Griessler, 2020). Ф. Бібер і Н. Ціфакіс розглядають БП у ширшому геополітичному контексті, зазначаючи, що після 2014 р. ЗБ стали не лише майбутнім простором розширення ЄС, а й регіоном конкуренції зовнішніх впливів, що посилило значення європейської присутності та регіональних форматів співпраці (Bieber, Tzifakis, 2021). В. Мусліу звертає увагу на те, що БП не створив окремих наднаціональних інституцій і не замінив переговорний процес вступу до ЄС, а став механізмом координації, спрямованим на поступове наближення країн ЗБ до європейських стандартів (Musliu, 2021). М. Вулович акцентує на суперечності між амбітними цілями БП та обмеженими механізмами їх реалізації, залежністю результатів від політичної волі держав-учасниць і внутрішніх реформ у країнах регіону (Vulović, 2022). А. Джіналі визначає БП як форму «керованої інтеграції», що забезпечує поступове залучення країн-кандидатів до європейського політичного простору ще до набуття членства в ЄС (Ginali, 2023).

В українській історіографії проблематика європейської інтеграції ЗБ, трансформації підходів ЄС до регіону та можливостей використання цього досвіду для України представлена у низці сучасних досліджень. А. Мартинов розкриває трансформацію політичної стратегії ЄС щодо ЗБ після завершення основних хвиль розширення 2004–2007 рр. (Мартинов, 2021). Н. Гумба (Іщенко) і Д. Гайдай акцентують увагу на практичних аспектах інтеграційного досвіду держав регіону, зокрема питаннях реформування інституцій, виконання умов ЄС та ролі громадянського суспільства, що мають значення для України (Гумба (Іщенко), Гайдай, 2021). Д. Кравченко досліджує формування поняття «європейська інтеграція Західних Балкан» та становлення регіонального підходу ЄС (Kravchenko, 2023). Попри увагу дослідників до БП, його історична еволюція, етапи розвитку та місце в політиці розширення ЄС залишаються недостатньо висвітленими, що визначає актуальність подальших досліджень.

Мета статті – проаналізувати еволюцію Берлінського процесу в процесі політики розширення Європейського Союзу щодо Західних Балкан, з'ясувати передумови його формування, основні етапи розвитку та роль у забезпеченні регіональної інтеграції й підготовці держав регіону до майбутнього членства в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Політика ЄС щодо ЗБ почала інституційно формуватися в межах Регіонального підходу 1997 р. (Чумаченко, 2018), а її подальший розвиток пов'язаний із запо-

[1] Західні Балкани – Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Північна Македонія, Сербія та Косово

чаткуванням у 1999 р. Процесу стабілізації та асоціації (ПСА), який став основним механізмом підготовки держав регіону до майбутнього членства (Чумаченко, 2025). Підписання у 2001 р. Угоди про стабілізацію та асоціацію (УСА) з КЮРМ[2] засвідчило прагнення ЄС поєднати врегулювання конфліктів із довгостроковою перспективою європейської інтеграції. Цей підхід отримав подальший розвиток на засіданні Європейської Ради в Салоніках 19–20 червня 2003 р., де було закріплено європейську перспективу ЗБ та визначено ПСА основним інструментом підготовки держав регіону до вступу в ЄС (Final Declaration, 2003). У наступні роки інтеграція розвивалася досить успішно: Хорватія вступила до ЄС 1 липня 2013 р., а інші держави просувалися через УСА й отримали статус кандидатів (Мартинов, 2021).

Однак після хвиль п'ятого розширення 2004 і 2007 рр., а також фінансової кризи 2008–2009 рр., боргової та міграційної криз увага ЄС дедалі більше зміщувалася на внутрішні проблеми. Ця тенденція озвучена у заяві президента ЄК Жана-Клода Юнкера в липні 2014 р. про відмову від нових розширень упродовж мандату Комісії 2014–2019 рр., що означало початок "паузи в розширенні" (Griessler, 2020).

Відповіддю на цю ситуацію стала ініціатива федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель. 28 серпня 2014 р. в Берліні відбулася Конференція із ЗБ, яка започаткувала Берлінський процес. Як зазначає В. Мусліу, сама назва ініціативи підкреслювала роль Німеччини як головного політичного рушія збереження європейської перспективи ЗБ (Musliu, 2021). Учасники підтвердили відданість європейській перспективі регіону, визначили пріоритетами регіональне співробітництво, примирення, розвиток транспортної та енергетичної взаємопов'язаності, підтримку молодіжних контактів (Final Declaration, 2014).

Від початку процес розглядався як доповнення до офіційної політики розширення ЄС. За оцінкою Д. Еміні, новий формат мав підтримати реформаторську динаміку в умовах фактичної паузи розширення та зберегти інтерес ЄС до регіону. Дослідниця водночас звертала увагу на ризик декларативності через відсутність чітких механізмів контролю за виконанням ухвалених рішень (Emini, 2016). У ширшому історичному контексті БП став продовженням балканської політики ЄС після етапу стабілізації та асоціації 2000-х років. Його головна ідея полягала у використанні регіональної співпраці як інструменту стабілізації та підготовки до майбутнього членства (Гумба, Гайдай, 2021).

На нашу думку, поява БП була також пов'язана зі зростанням скепсису щодо подальшого розширення в окремих державах ЄС і побоюваннями щодо дестабілізації ЗБ у разі втрати реальної перспективи членства. У дослідженні Ф. Бібера та Н. Цзіфакіса БП розглядається як відповідь на кризу довіри між ЄС і країнами ЗБ та спроба зберегти політичний імпульс розширення в умовах відсутності прогресу у формальних переговорах (Bieber, Tzifakis, 2021). Згодом ця логіка знайшла відображення і в Стратегії ЄК 2018 р., де наголошувалося на ризиках зовнішнього впливу та внутрішньої нестабільності за відсутності чіткої інтеграційної перспективи (Communication, 2018).

Особливістю БП став його міжурядовий характер. Він функціонував за участю держав-членів ЄС та ЄК, але поза формальними інституційними рамками Союзу. Ефективність такого формату підтвердив саміт у Відні 27 серпня 2015 р. під головуванням федерального канцлера Австрії Вернера Файмана, де попередні домовленості набули практичного втілення. Ухвалений Порядок денний взаємопов'язаності став одним із ключових інструментів БП, поєднавши розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури з гармонізацією нормативної бази, спрощенням прикордонних процедур і усуненням адміністративних бар'єрів для регіональної співпраці (Connectivity Agenda, 2015). На саміті також було схвалено перші великі інфраструктурні проєкти та закріплено принцип невикористання двосторонніх територіальних та історичних суперечок для блокування європейської інтеграції сусідніх держав із їх вирішенням шляхом переговорів або міжнародного арбітражу (Final Declaration, 2015).

Після першого етапу 2014–2015 рр. БП поступово перетворився на сталий формат регіональної співпраці. На думку К. Ґрислер, саме в цей період відбувалася інституціоналізація політичних декларацій через появу практичних механізмів взаємодії між державами регіону (Griessler, 2020). Разом із тим реалізація ухвалених рішень виявилася складною. М. Вулович звертає увагу на те, що виконання багатьох домовленостей стримували внутрішньополітичні проблеми, обмежені адміністративні ресурси та відсутність дієвих механізмів примусу (Vulović, 2022). Тому БП на початковому етапі залишався передусім політичною рамкою співпраці, ефективність якої значною

[2] КЮРМ (Колишня Югославська Республіка Македонія) – офіційна тимчасова назва Республіки Македонія у міжнародних відносинах до 2019 р.; нині – Республіка Північна Македонія

мірою залежала від готовності самих учасників виконувати взяті зобов'язання.

Наступний саміт, що відбувся 4 липня 2016 р. у Парижі під головуванням президента Франції Франсуа Олланда за участю Ангели Меркель, Жана-Клода Юнкера та Верховного представника ЄС Федеріки Могеріні, засвідчив подальше розширення порядку денного БП (Final Declaration, 2016). Дедалі більшого значення набували питання економічного розвитку, суспільних контактів і регіонального співробітництва. Головним результатом стало створення Регіонального офісу молодіжного співробітництва, покликаного сприяти примиренню та розвитку молодіжних обмінів між державами ЗБ (Final Declaration, 2016). ЄК також підтвердила подальше фінансування інфраструктурних проєктів через Інвестиційну рамку для ЗБ, наголосивши, що їхня успішна реалізація потребує зміцнення демократичних інститутів і верховенства права (Final Declaration, 2016).

Обмежені результати економічної взаємодії та збереження адміністративних бар'єрів зумовили перегляд підходів до регіональної інтеграції під час Трієстського саміту 12 липня 2017 р. під головуванням прем'єр-міністра Італії Паоло Джентілоні. Тут уперше було визначено економічну інтеграцію як одну з передумов вступу до ЄС та схвалено Багаторічний план дій зі створення Регіональної економічної зони (Declaration by the Italian Chair, 2017). Документ передбачав розвиток торгівлі, інвестицій, мобільності робочої сили та цифрової інтеграції, гармонізацію законодавства, спрощення митних процедур, взаємне визнання сертифікатів і розвиток цифрової економіки (Declaration by the Italian Chair, 2017).

У 2017–2018 рр. посилення геополітичної конкуренції в Південно-Східній Європі актуалізувало безпековий вимір процесу. Н. Гумба (Іщенко) та Д. Гайдай підкреслюють, що БП був покликаний не лише стимулювати регіональну співпрацю, а й зміцнювати стабільність регіону через реформи та зближення з ЄС (Гумба (Іщенко), Гайдай, 2021). Саміт у Лондоні 10 липня 2018 р. відбувся вже після початку процедури виходу Великої Британії з ЄС, однак уряд Терези Мей підтвердив готовність і надалі підтримувати стабільність регіону. На відміну від попередніх зустрічей, головна увага була приділена питанням безпеки: боротьбі з організованою злочинністю, корупцією, нелегальною міграцією, тероризмом і кіберзагрозами (Chair's Conclusions, 2018). Також нова Стратегія ЄК щодо ЗБ, оприлюднена в лютому 2018 р., підтвердила необхідність посилення взаємозв'язку між реформами, регіональним співробітництвом та перспективою членства (Communication, 2018). Попри це залишалися проблеми реалізації Регіональної економічної зони та політичні суперечності, насамперед між Сербією і Косовом (Griessler, 2020).

На Познанському саміті 5 липня 2019 р. під головуванням прем'єр-міністра Польщі Матеуша Моравецького було підбито підсумки перших п'яти років БП (Chair's Conclusions, 2019). Учасники відзначили досягнення у розвитку транспортної та енергетичної взаємопов'язаності, цифрової інтеграції, молодіжного співробітництва та реалізації Регіональної економічної зони, але водночас визнали повільне виконання частини реформ через збереження торговельних бар'єрів і політичних суперечностей (Chair's Conclusions, 2019). Саме тоді сформувалася ідея створення єдиного економічного простору, максимально наближеного до внутрішнього ринку ЄС (Chair's Conclusions, 2019). Додатковим викликом стало рішення Європейської Ради восени 2019 р. відкласти початок переговорів про вступ Албанії та Північної Македонії, незважаючи на позитивні рекомендації ЄК. Це продемонструвало, що виконання критеріїв не гарантує швидкого просування до членства, і водночас посилило значення Берлінського процесу як ключового механізму підтримки політичного діалогу та практичної інтеграції ЗБ з ЄС (Musliu, 2021).

Поворотним моментом для БП став 2020 рік. На початку року ЄК представила нову методологію переговорного процесу, яка передбачала об'єднання переговорних глав у тематичні кластери, посилення ролі держав-членів у контролі за реформами та можливість призупинення переговорів у разі регресу (Communication, 2020). Поява нової методології була відповіддю на кризу довіри до політики розширення, що загострилася наприкінці 2010-х рр. На думку Ф. Бібера та Н. Ціфакіса, розширення втратило попередню динаміку через зростання євроскептичних настроїв у ЄС та невизначеність щодо перспектив членства країн ЗБ (Bieber, Tzifakis, 2021). К. Ґрієслер розглядає реформу як спробу зробити процес більш передбачуваним і водночас посилити контроль за виконанням реформ (Griessler, 2020), а Д. Кравченко пов'язує її із трансформацією сучасної моделі європейської інтеграції ЗБ та переосмисленням механізмів наближення держав регіону до ЄС (Kravchenko, 2023). Нова методологія посилила увагу до верховенства права, ефективності державного управління та інституційної спроможності. За цих умов особливого значення набули регіональні механізми, здатні забезпечити практичне наближення країн ЗБ до європейських пра-

вил і стандартів ще до завершення переговорного процесу (Communication, 2020).

Пандемія COVID-19 продемонструвала високий рівень взаємозалежності держав регіону та водночас виявила обмеженість існуючих механізмів координації. Відповіддю на ці виклики стало ухвалення на Софійському саміті 10 листопада 2020 р. Плану дій зі створення Спільного регіонального ринку на 2021–2024 рр. (Communication, 2020). Нова концепція передбачала поступове впровадження принципів вільного руху товарів, послуг, капіталу та осіб за зразком внутрішнього ринку ЄС, розвиток цифрової економіки, взаємне визнання професійних кваліфікацій та зближення регуляторних норм (Griessler, 2020).

Наступним кроком став саміт у Берліні 5 липня 2021 р., на якому увагу було зосереджено на практичній реалізації Спільного регіонального ринку (Musliu, 2021). Пріоритетними напрямами стали цифрова інтеграція, взаємне визнання професійних кваліфікацій і усунення бар'єрів для мобільності робочої сили. Рада регіонального співробітництва конкретизувала механізми виконання цих завдань у сферах цифрової трансформації, електронної комерції та взаємного визнання дипломів (Гумба (Іщенко), Гайдай, 2021).

Повномасштабна агресія росії проти України у 2022 р. істотно змінила контекст політики розширення. Питання енергетичної безпеки, стійкості інфраструктури та політичної стабільності знову вийшли на перший план. М. Вулович зазначає, що в нових умовах ЗБ почали розглядатися як регіон, інтеграція якого має безпосереднє значення для безпеки Європи (Vulović, 2022). У цьому аспекті простежується повернення до логіки 1990-х – початку 2000-х років, коли розширення розглядалося як інструмент стабілізації постконфліктного простору (Мартинов, 2021).

Ключовою подією став саміт у Берліні 3 листопада 2022 р., під час якого було підписано угоди про взаємне визнання дипломів про вищу освіту, професійних кваліфікацій лікарів, стоматологів і архітекторів, а також про свободу пересування за національними ID-картками (Vulović, 2022). Ці домовленості стали першими юридично оформленими елементами реалізації принципу вільного руху людей у межах регіону. Подібні кроки А. Джіналі розглядає як свідчення переходу БП до глибшої форми регіональної інтеграції, що поступово наближає держави ЗБ до функціонування за правилами внутрішнього ринку ЄС (Ginali, 2023).

Паралельно активізувався і формальний процес розширення. У липні 2022 р. були відкриті міжурядові конференції з Албанією та Північною Македонією, а в грудні Боснія і Герцеговина отримала статус країни-кандидата (Communication, 2023). За цих умов БП, створений у період стагнації розширення, почав виконувати іншу функцію – підтримувати та прискорювати переговорну динаміку, доповнюючи інституційні механізми ЄС (Kravchenko, 2023).

Важливою подією став саміт у Тирані 16 жовтня 2023 р. – перший в історії БП, проведений безпосередньо в державі ЗБ. Учасники підтвердили курс на реалізацію Спільного регіонального ринку, прискорення зеленої та цифрової трансформації, а також інтеграцію регіону до європейського енергетичного простору (Communication, 2023). До цього часу вже діяли домовленості про взаємне визнання дипломів і професійних кваліфікацій, а одним із найбільш відчутних для громадян результатів інтеграції стало поступове скасування плати за роумінг між державами регіону та наближення до режиму "Роумінг як удома" з країнами ЄС (Ginali, 2023).

Під час саміту в Берліні 14 жовтня 2024 р. акцент було зроблено на практичному виконанні досягнутих домовленостей. Учасники підтвердили курс на поступове включення ЗБ до окремих політик та економічних механізмів ЄС через розвиток Спільного регіонального ринку, транспортної та енергетичної взаємопов'язаності, цифрової економіки та молодіжного співробітництва (Chair's Conclusions, 2024). У цей період БП дедалі тісніше поєднувався з реалізацією Нового плану економічного зростання ЄС для ЗБ, який передбачає масштабні інвестиції у транспортну, енергетичну та цифрову інфраструктуру регіону (Communication, 2023).

До 2025 р. БП набув ознак багаторівневого механізму економічної, нормативної та інституційної інтеграції. На саміті 22 жовтня 2025 р. під головуванням Великої Британії основну увагу приділено оцінці результатів функціонування Спільного регіонального ринку, розвитку транспортної та енергетичної взаємопов'язаності, цифрової інтеграції та підтримки молодіжного й бізнесового співробітництва. Важливу роль у реалізації цих завдань дедалі активніше відігравала Рада регіонального співробітництва, яка здійснювала моніторинг виконання ухвалених рішень (Western Balkans Summit, 2025). Показово, що проведення саміту в жовтні 2026 р. доручено Чорногорії – державі, яка нині вважається найближчою до завершення переговорів про вступ до ЄС. Це свідчить про зростання політичної суб'єктності самих країн ЗБ у межах БП.

Висновки. Отже, Берлінський процес став важливим інструментом підтримки європейської

інтеграції ЗБ в умовах уповільнення політики розширення ЄС після 2014 р. Його поява була зумовлена поєднанням двох чинників: зростанням "втоми від розширення" серед держав-членів ЄС та необхідністю збереження стабільності й проєвропейської орієнтації регіону. Ініційований Німеччиною формат дозволив підтримати політичний діалог і реформаторський курс країн ЗБ у період, коли переговорний процес щодо вступу фактично втратив динаміку.

Аналіз еволюції БП дає підстави виокремити три основні етапи його розвитку. На першому етапі (2014–2015 рр.) було сформовано політичну рамку співпраці, визначено ключові напрями взаємодії та започатковано механізми регіонального діалогу. Другий етап (2016–2020 рр.) характеризувався інституціоналізацією процесу, розвитком транспортної та енергетичної взаємопов'язаності, створенням Регіональної економічної зони та формуванням інструментів економічної інтеграції. Третій етап, який розпочався після 2020 р., пов'язаний із запровадженням Спільного регіонального ринку, оновленням політики розширення ЄС та посиленням геополітичного значення Західних Балкан у контексті нових безпекових викликів.

Доведено, що БП поступово трансформувався з політичної ініціативи підтримки в механізм функціональної регіональної інтеграції. Його практичними результатами стали розвиток транспортної, енергетичної та цифрової взаємопов'язаності, створення умов для взаємного визнання кваліфікацій і документів про освіту, поглиблення молодіжного співробітництва та формування елементів спільного економічного простору. Особливе значення мало створення Регіонального офісу молодіжного співробітництва, який став одним із найбільш успішних інституційних досягнень процесу. Встановлено, що БП виконував компенсаторну функцію в періоди уповільнення політики розширення ЄС, а після її активізації перетворився на важливий інструмент підготовки країн регіону до майбутнього членства. Через механізми регіональної співпраці відбувалося поступове наближення держав ЗБ до норм і практик ЄС ще до завершення переговорного процесу.

Історичне значення БП полягає в тому, що він забезпечив безперервність інтеграційного курсу ЗБ у складний для політики розширення період та сприяв формуванню регіонального середовища співпраці, сумісного з принципами та нормами ЄС. У сучасних умовах процес залишається важливим складником європейської політики щодо ЗБ і одним із механізмів зміцнення стабільності та безпеки на південному сході Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bieber F., Tzifakis N. The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries. *Comparative Southeast European Studies*. 2021. Vol. 69, No. 1. P. 161–164. URL: https://doi.org/10.1515/SOEU-2021-2009

2. Chair's Conclusions of the Heads' Meeting of the London Western Balkans Summit, 10 July 2018. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/wb6-london-chair_1731421352.pdf

3. Chair's Conclusions, 14 October 2024. Berlin. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-2024_1728992421.pdf

4. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans. Strasbourg, 6 February 2018. COM(2018) 65 final. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

5. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Enhancing the Accession Process: A Credible EU Perspective for the Western Balkans. COM(2020) 57 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0057

6. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. New Growth Plan for the Western Balkans. Brussels, 8 November 2023. COM(2023) 691 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-new-growth-plan-western-balkans_en

7. Connectivity Agenda. Co-financing of Investment Projects in the Western Balkans. The Western Balkans Investment Framework (WBIF). URL: https://www.wbif.eu/storage/app/media/Library/6.%20Connectivity%20Agenda/27.%20Vienna-Info-Pack-Final.pdf

8. Declaration by the Italian Chair. Trieste Summit, 12 July 2017. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/declaration-by-the-italian-chair-2017_1714043754.pdf

9. Emini D. Berlin Process: Path to Europe or to Nowhere? Prishtina: Kosovar Center for Security Studies, 2016. 16 p. URL: https://qkss.org/images/uploads/files/BerlinProcess-eng.pdf

10. Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans, Berlin, 28 August 2014. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2014_1714043796.pdf

11. Final Declaration by the Chair of the Paris Western Balkans Summit, 4 July 2016. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2016_1714043769.pdf

12. Final Declaration by the Chair of the Vienna Western Balkans Summit, 27 August 2015. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2015_1714043784.pdf

13. Ginali A. The Importance of Regional EU Member States in the Berlin Process: The Guided Integration of the Western Balkans. *European View*. 2023. Vol. 22, No. 1. P. 111–118. URL: https://doi.org/10.1177/17816858231168734

14. Griessler C. The Berlin Process: Bringing the Western Balkan Region Closer to the European Union. *Comparative Southeast European Studies*. 2020. Vol. 68, No. 1. P. 1–24. URL: https://doi.org/10.1515/soeu-2020-0001

15. Kravchenko D. Category "European Integration of the Western Balkans" in International Relations. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. №5. P. 26–33. URL: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2023.05.026

16. Main Conclusions and Recommendations of the Conference "Civil Society as a Factor for Change in Bosnia and Herzegovina", Vienna, 8–10 September 2014. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/140922-bih-zivilgesellschaftsforum-main-conclusions-and-recommendations_1724143225.pdf

17. Musliu V. The Berlin Process for the Western Balkans. What Is in a Name? *The Journal of Cross-Regional Dialogues / La Revue de dialogues inter-régionaux*. 2021. No. 2. URL: https://popups.uliege.be/2593-9483/index.php?id=172

18. Vulović M. The Berlin Process in the Western Balkans: Big Ideas, Difficult Implementation. SWP Comment 70. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), 2022. URL: https://doi.org/10.18449/2022C70

19. Western Balkans Summit on the Berlin Process, 22 October 2025. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/berlin-process-2025-chairs-conclusion_1764661015.pdf

20. Western Balkans Summit Poznań. Chair's Conclusions, 5 July 2019. Berlin Process Official Website. URL: https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-2019_1714043719.pdf

21. Гумба (Іщенко) Н., Гайдай Д. Досвід євроінтеграції Західних Балкан і висновки для України. Київ, 2021. 35 с. URL: https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Western-Balkans_ukr.pdf

22. Мартинов А. Західні Балкани в політичній стратегії Європейського Союзу. *Дриновський збірник*. 2021. Т. 14. С. 69–77. URL: https://doi.org/10.7546/DS.2021.14.08

23. Чумаченко О. Регіональний підхід ЄС до Західних Балкан у другій половині 1990-х рр. *Проблеми міжнародних відносин*. 2018. №14. С. 139–163. URL: https://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk14/7.pdf

24. Чумаченко О. Історія формування та становлення Процесу стабілізації та асоціації ЄС щодо країн Західних Балкан. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. №11. С. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.17223565

REFERENCES

1. Bieber, F., & Tzifakis, N. (2021). *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*. *Comparative Southeast European Studies, 69*(1), 161–164. https://doi.org/10.1515/SOEU-2021-2009

2. *Chair's Conclusions of the Heads' Meeting of the London Western Balkans Summit, 10 July 2018*. (2018). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/wb6-london-chair_1731421352.pdf

3. *Chair's Conclusions, 14 October 2024. Berlin*. (2024). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-2024_1728992421.pdf

4. European Commission. (2018). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans* (COM(2018) 65 final). https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

5. European Commission. (2020). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Enhancing the Accession Process: A Credible EU Perspective for the Western Balkans* (COM(2020) 57 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0057

6. European Commission. (2023). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. New Growth Plan for the Western Balkans* (COM(2023) 691 final). https://enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-new-growth-plan-western-balkans_en

7. *Connectivity Agenda. Co-financing of Investment Projects in the Western Balkans*. The Western Balkans Investment Framework (WBIF). (2015). https://www.wbif.eu/storage/app/media/Library/6.%20Connectivity%20Agenda/27.%20Vienna-Info-Pack-Final.pdf

8. *Declaration by the Italian Chair. Trieste Summit, 12 July 2017*. (2017). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/declaration-by-the-italian-chair-2017_1714043754.pdf

9. Emini, D. (2016). *Berlin Process: Path to Europe or to Nowhere?* Kosovar Center for Security Studies. https://qkss.org/images/uploads/files/BerlinProcess-eng.pdf

10. *Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans, Berlin, 28 August 2014*. (2014). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2014_1714043796.pdf

11. *Final Declaration by the Chair of the Paris Western Balkans Summit, 4 July 2016*. (2016). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2016_1714043769.pdf

12. *Final Declaration by the Chair of the Vienna Western Balkans Summit, 27 August 2015*. (2015). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-final-declaration-2015_1714043784.pdf

13. Ginali, A. (2023). The importance of regional EU member states in the Berlin Process: The guided integration of the Western Balkans. *European View, 22*(1), 111–118. https://doi.org/10.1177/17816858231168734

14. Griessler, C. (2020). The Berlin Process: Bringing the Western Balkan Region Closer to the European Union. *Comparative Southeast European Studies, 68*(1), 1–24. https://doi.org/10.1515/soeu-2020-0001

15. Kravchenko, D. (2023). Category "European Integration of the Western Balkans" in International Relations. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, *5*, 26–33. https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2023.05.026

16. *Main Conclusions and Recommendations of the Conference "Civil Society as a Factor for Change in Bosnia and Herzegovina", Vienna, 8–10 September 2014*. (2014). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/140922-bih-zivilgesellschaftsforum-main-conclusions-and-recommendations_1724143225.pdf

17. Musliu, V. (2021). The Berlin Process for the Western Balkans. What Is in a Name? *The Journal of Cross-Regional Dialogues / La Revue de dialogues inter-régionaux*, *2*. https://popups.uliege.be/2593-9483/index.php?id=172

18. Vulović, M. (2022). *The Berlin Process in the Western Balkans: Big Ideas, Difficult Implementation* (SWP Comment 70). Stiftung Wissenschaft und Politik. https://doi.org/10.18449/2022C70

19. *Western Balkans Summit on the Berlin Process, 22 October 2025*. (2025). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/berlin-process-2025-chairs-conclusion_1764661015.pdf

20. *Western Balkans Summit Poznań. Chair's Conclusions, 5 July 2019*. (2019). Berlin Process Official Website. https://www.berlinprocess.de/uploads/documents/chairs-conclusions-2019_1714043719.pdf

21. Humba (Ishchenko), N., & Haidai, D. (2021). *Dosvid yevrointehratsii Zakhidnykh Balkan i vysnovky dlia Ukrainy* [The Experience of European Integration of the Western Balkans and Lessons for Ukraine]. Kyiv. https://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Western-Balkans_ukr.pdf [in Ukrainian].

22. Martynov, A. (2021). *Zakhidni Balkany v politychnii stratehii Yevropeiskoho Soiuzu* [The Western Balkans in the Political Strategy of the European Union]. *Drynovskyi zbirnyk, 14*, 69–77. https://doi.org/10.7546/DS.2021.14.08 [in Ukrainian].

23. Chumachenko, O. (2018). *Rehionalnyi pidkhid YeS do Zakhidnykh Balkan u druhii polovyni 1990-kh rr.* [The EU Regional Approach to the Western Balkans in the Second Half of the 1990s]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn, 14*, 139–163. https://vmv.kymu.edu.ua/series/vipusk14/7.pdf [in Ukrainian].

24. Chumachenko, O. (2025). *Istoriia formuvannia ta stanovlennia Protsesu stabilizatsii ta asotsiatsii YeS shchodo krain Zakhidnykh Balkan* [The History of the Formation and Development of the EU Stabilisation and Association Process towards the Western Balkan Countries]. *Visnyk humanitarnykh nauk, 11*. https://doi.org/10.5281/zenodo.17223565 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 94(477):070.486:338.22(47+57)«1985/1991»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-13

Казимир ШОЛОТА,
orcid.org/0009-0003-7172-898X
аспірант відділу новітньої історії
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України
(Львів, Україна) kazsholota92@gmail.com

ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В СРСР (1985–1991) У БАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ «СВОБОДА»)

Мета статті полягає у виявленні особливостей висвітлення економічних процесів у СРСР 1985–1991 рр. на сторінках українського діаспорного часопису «Свобода» та з'ясуванні їхнього місця у формуванні оцінок української еміграції щодо причин системної кризи радянської держави. Дослідження спрямоване на аналіз ключових тематичних акцентів публікацій, визначення їхньої аналітичної спрямованості та ролі у відображенні економічних передумов розпаду СРСР. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності та комплексності. Для реалізації поставленої мети використано загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження, що забезпечили всебічний аналіз джерельної бази. Поєднання проблемно-хронологічного, історико-порівняльного та контент-аналізу дало змогу простежити особливості висвітлення економічних процесів у СРСР на сторінках часопису «Свобода». Наукова новизна статті визначається комплексним дослідженням висвітлення економічних процесів у СРСР 1985–1991 рр. у матеріалах української діаспорної преси США. На основі публікацій часопису «Свобода» проаналізовано особливості сприйняття перебудови, економічної кризи та трансформацій радянської господарської системи українською еміграцією. Визначено основні тематичні напрями публікацій, присвячених економічній політиці керівництва СРСР, її наслідкам і впливу на суспільно-політичні процеси. З'ясовано роль часопису «Свобода» у формуванні критичного бачення економічних реформ радянської влади та їхніх перспектив. Розширено наукові уявлення про інформаційний простір української діаспори США як важливий чинник осмислення причин економічної кризи та розпаду Радянського Союзу. Висновки. Аналіз матеріалів часопису «Свобода» засвідчив, що українська діаспора США розглядала економічні процеси в СРСР 1985–1991 рр. як прояв глибокої системної кризи радянської моделі господарювання, яка не могла бути подолана частковими реформами. Публікації видання послідовно пов'язували економічний занепад із неефективністю командно-адміністративної системи, надмірною централізацією управління та структурними диспропорціями радянської економіки. Водночас перебудова оцінювалася не як інструмент модернізації, а як чинник, що прискорив дезінтеграційні процеси та загострив внутрішні соціально-економічні суперечності. Висвітлення економічної проблематики поєднувалося з аналізом політичних трансформацій, що дало змогу редакції обґрунтовувати закономірність послаблення союзного центру та посилення національно-визвольних прагнень поневолених народів.

Ключові слова: *СРСР, перебудова, економічна криза, економічні реформи, українська діаспора, США, часопис «Свобода», українська еміграція, командно-адміністративна система, економічна політика.*

Kazymyr SHOLOTA,
orcid.org/0009-0003-7172-898X
Postgraduate Student at the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) kazsholota92@gmail.com

ECONOMIC PROCESSES IN THE USSR (1985–1991) AS PERCEIVED BY THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE UNITED STATES (BASED ON THE MATERIALS OF THE SVOBODA NEWSPAPER)

The purpose of the article is to identify the specific features of the coverage of economic processes in the USSR during 1985–1991 in the Ukrainian diaspora newspaper «Svoboda» and to determine their role in shaping the Ukrainian émigré community's assessments of the causes of the systemic crisis of the Soviet state. The study focuses on analyzing the principal thematic emphases of the publications, identifying their analytical orientation, and revealing their role in interpreting the economic preconditions for the collapse of the USSR. Research methodology is based on the principles of historicism, scientific objectivity, systematicity, and comprehensiveness. To achieve the stated objective, both general scientific and special historical research methods were employed, ensuring a comprehensive analysis of the source base. The combination of the problem-chronological, historical-comparative, and content analysis methods made it possible to trace the peculiarities of the coverage of economic processes in the USSR on the pages of the «Svoboda» newspaper. The

scientific novelty of the article lies in the comprehensive study of the representation of economic processes in the USSR during 1985–1991 in the publications of the Ukrainian diaspora press in the United States. Based on the materials of the «Svoboda» newspaper, the study analyzes the Ukrainian émigré community's perception of perestroika, the economic crisis, and the transformation of the Soviet economic system. The main thematic areas of publications devoted to the economic policy of the Soviet leadership, its consequences, and its influence on socio-political developments have been identified. The role of the «Svoboda» newspaper in shaping a critical perception of Soviet economic reforms and their prospects has been clarified. The study also expands scholarly understanding of the information space of the Ukrainian diaspora in the United States as an important factor in interpreting the causes of the economic crisis and the collapse of the Soviet Union. Conclusions. The analysis of the materials published in the «Svoboda» newspaper demonstrates that the Ukrainian diaspora in the United States perceived the economic processes in the USSR during 1985–1991 as evidence of a profound systemic crisis of the Soviet economic model that could not be overcome through partial reforms. The newspaper consistently associated economic decline with the inefficiency of the command-administrative system, excessive centralization of governance, and structural imbalances in the Soviet economy. At the same time, perestroika was viewed not as an instrument of modernization but as a factor that accelerated disintegration processes and intensified internal socio-economic contradictions. Coverage of economic issues was closely intertwined with analyses of political transformations, enabling the editorial board to substantiate the inevitability of the weakening of the Soviet center and the strengthening of the national liberation aspirations of the subjugated peoples.

Key words: *USSR, perestroika, economic crisis, economic reforms, Ukrainian diaspora, United States, «Svoboda» newspaper, Ukrainian emigration, command-administrative system, economic policy.*

Постановка проблеми. Економічні процеси, що відбувалися в СРСР у 1985–1991 рр., стали одним із ключових чинників трансформації політичної системи та подальшого розпаду радянської держави. Політика перебудови, започаткована союзним керівництвом, була спрямована на модернізацію економіки, однак не змогла подолати накопичені структурні диспропорції командно-адміністративної моделі господарювання. Наростання дефіциту, зниження темпів промислового виробництва, фінансова нестабільність і погіршення рівня життя населення засвідчили системний характер економічної кризи. Вищезазначені процеси стали предметом активного аналізу серед української діаспори, яка уважно стежила за подіями в Радянському Союзі. Важливе місце у формуванні громадської думки українців за кордоном посідала періодична преса, зокрема часопис «Свобода», що був одним із найавторитетніших друкованих органів української громади США. На його сторінках регулярно висвітлювалися економічні, політичні та суспільні процеси в СРСР, які аналізувалися крізь призму перспектив українського національного визволення та відновлення державної незалежності.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Історіографія досліджуваної проблеми перебуває на етапі становлення. Окремі аспекти соціально-економічних трансформацій другої половини 1980-х – початку 1990-х рр., економічної політики союзного керівництва та її наслідків для союзних республік висвітлено у роботах В. Даниленка (Даниленко, 2018), І. Овчара (Овчар, 2007: 24–26), В. Смолія (Смолій, 2016: 8–11), В. Губарця (Губарець, 2026), С. Васильчука (Васильчук, 2006) та ін. Джерельну основу статті становлять матеріали часопису «Свобода».

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей висвітлення економічних процесів у СРСР 1985–1991 рр. на сторінках часопису «Свобода» та визначенні їхнього впливу на формування українською діаспорою США концептуального бачення причин економічного занепаду й дезінтеграції Радянського Союзу.Виклад основного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Глибока економічна криза в СРСР – одна з улюблених тем журналістів «Свободи» у період перебудови, гласності, демократизації. На основі аналізу радянської преси, українські діаспорні аналітики уже на початку 1986 р. відзначали невідворотність реформ, зважаючи на доведене до руїни т. зв. «народне господарство». «Поліпшення економіки СССР може настати тільки при фактичній ліквідації цілої плянової директивної системи, на що одначе партія не піде, – констатували кореспонденти видання. – Тож всі пляни і побажання залишаються тільки на папері. Хто і чому створив таку хвору систему? Автором її є Ленін» (Кучер, 1986: 2).

Американські українці передбачали збільшення експорту нафти Радянським Союзом, зважаючи на значні економічні проблеми (Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти, 1986: 1). «Свобода» констатувала збільшення видобутку нафти, проте редакція сумнівалася у можливості її значного експорту. «Москва піде на значне збільшення експорту нафти, – читаємо у статті «Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти». – Советський Союз, який недавно добився в арабському світі дипломатичних успіхів, навряд чи схоче ставити під загрозу свою політику на Близькому Сході, викидаючи на ринок велику кількість нафти і таким чином знижуючи її ціну» (Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти, 1986: 1). Водночас зроблено застереження, що СРСР може керуватися не політичними мотивами, а «виключно своїми

валютними потребами» (Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти, 1986: 1).

Редакція «Свободи» на підставі аналітичних матеріалів зробила висновок, що зростання цін на нафту на початку вересня 1986 р. і традиційне підвищення попиту на неї в осінні місяці, можливо будуть «спонукати Совєтський Союз кинути на ринок частину своїх нафтових запасів і таким чином в якійсь мірі компенсувати зменшення валютних надходжень» (Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти, 1986: 1). На думку Я. Вануса, щоб досягти потрібного результату, Москва буде змушена збільшити експорт нафти на два мільйони барилів на день. Додамо, що у 1985 р. експорт нафти з СССР становив 3,4 млн барилів на день, проте осінню 1986 р. він упав до бл. 1,3 млн барилів (нафта направлялася переважно до країн Центрально-Східної Європи) (Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти, 1986: 1).

Перед Радянським Союзом після Чорнобильської катастрофи, на думку українських мігрантів, які проживали у США, постала дилема: піти «на уступки, реформувати колгоспне господарство, чи продовжувати економічний застій?» (І. М., 1986: 2). Проблема реформування аграрного сектору СРСР, як переконували аналітики «Свободи», невідворотна, оскільки «назагал справа збуту продукції директивного плянування та взагалі колгоспної господарської системи не була і не є належно розв'язана» (І. М., 1986: 2). Відтак – це «робить ті господарські сектори втратними і стримує їх дальший розвиток» (І. М., 1986: 2). Редакція видання переконувала, що подібні труднощі колективні господарства мають також із закупівлею технічних засобів. «Це тому, що забезпечення тих секторів технічним інвентарем залишаються на кінцеву чергу, – читаємо у статті «Криза колгоспної системи в СССР». – Бюджетові цифри це тільки адміністраційна формальність, без фондів це все витворює кризу колгоспної системи Совстського Союзу і змушує купувати зерно за кордоном» (І. М., 1986: 2).

Проте, констатували дописувачі «Свободи», проголошення економічної реформи, що включала би вільну продажу технічного устаткування для сільського господарства з державних фондів завершилася на рівні дискусії. «Технічні здобутки далі розподіляються центральною системою, – читаємо у часописі «Свобода». – Стандарт техніки не солідно виконаний. Незадовільнені зв'язки колгоспного управління з центральним плянуванням, відсутність ринкових умовин сповільнюютьпродукцію у сільському господарстві» (І. М., 1986: 2).

Після року перебування на посаді Генерального Секретаря ЦК КПРС М. Горбачова, «Свобода» підвела проміжні підсумки його здобутків та прорахунків. «Уже рік «історія» дивиться на Горбачова і що ж вона побачила, – зазначав М. Кучер. – Горбачов повиганяв із командних становищ спорохнявілі склеротичні фігури, обвішані фунтами медалів. Замінив їх своїми молодшими людьми, поки що без медалів…» (Історія дивиться на Горбачова, 1986: 2). В українській діаспорі у США наголошували, що доповідь М. Горбачова, виголошена на XXVII з'їзді КПРС була довгим переліком «побожних бажань» без реальних підстав. Генеральний Секретар ЦК КПРС, як зазначали в редакції «Свободи», обіцяв до 2000 року подвоєння народного господарства, у 2,5 раза збільшення продуктивності праці, а також «величезний зріст технічного поступу» (Історія дивиться на Горбачова, 1986: 2). Як стверджували дописувачі видання, М. Ґорбачов обіцяв народам СРСР те, що притаманне капіталістичній економіці. «Тільки одного не сказав Ґорбачов – як осягнути оту «загірну комуну» без реформ», – іронічно зазначав М. Кучер (Історія дивиться на Горбачова, 1986: 2).

Навесні 1987 р. для української діаспори стає все очевиднішим утопічність ідей перебудови. «Міхаїл Ґорбачов пробує лікувати свою хвору «матушку Россію» різними дешевими бандажами – кампанією проти пиття водки, заохочування до видайнішої праці (але без піднесення заробітної платні), та незначною чисткою партійної бюрократії, але це нічото не помагає», – писав С. Женецький (Женецький, 1987: 2). На думку українців, які проживали у США, терміни «перебудова», «гласність», «демократизація» не несли ніякого змістового навантаження в умовах командно-адміністративної системи господарювання. «Свобода» з цього приводу, зокрема, писала: «У минулому преса і телевізія ЗСА звернула багато уваги на лібералізацію, демократизацію, чи як дехто вживає терміну – реформи централізованої господарської совєтської системи. Гарні слова у філософічному смислі, але вони без змісту в московській імперії» (Лібералізація економіки в СССР, 1987: 2).

Все частіше на сторінках «Свободи» у першій половині 1987 р. порушується проблема зменшення доходів СРСР від продажу нафти, яка була одним із головних джерел надходжень до країни іноземної валюти. «Совєтський Союз є найбільшим продуцентом нафти в світі, – зазначали українські журналісти. – В останніх роках видобуток нафти значно знизився, при чому ціни на нафту також знизилися. Совєтські газети про не широко коментують…» (Лібералізація економіки в СССР, 1987: 2). Серед причин зниження видобутку нафти в СРСР, «Свобода» виокремлювала

дві найважливіші: погані умови праці робітників; застаріле обладнання (Лібералізація економіки в СССР, 1987: 2).

Розглянувши стан розвитку української промисловості у середині 1980-х рр., редакція «Свободи» відзначила стагнацію галузі та її поетапний занепад. «Українська промисловість, транспорт та всі ділянки народного господарства потребують удосконалень, – читаємо у статті «Потенціял української промисловости». – Це можливе тільки в суверенній державі. Сьогодні потенціял промислових ресурсів України використовує колоніяльна імперія» (Ільків, 1987: 2).

Остання теза («потенціял промислових ресурсів України використовує колоніяльна імперія») підштовхнула М. Ільківа до висновку – необхідна якомога швидша деколонізація України, що стимулюватиме розвиток промислового виробництва. «Деколонізаційна політика є в інтересі західніх промислових демократій, для яких потенціял української промисловости завжди була магнетом», – писав він (Ільків, 1987: 2).

Тогочасну економічну політику СРСР, її негативні аспекти, вдало описав один з аналітиків «Свободи», який зазначав: «Сибірські ліси експлуатуються грабунково, річки отруєні хемічними відходами фабрик. Село зруйновано разом зі сільським господарством. Погано вивчені механізатори на могутніх тракторах плугами нищили ріллю, яка була вражлива на непотрібно глибоке орання. Знищення малих сіл привело до того, що великі масиви орної землі лежать облогом. Меліорація обернулася у масове вирубування лісів. Хемізація привела до знищення фльори і фавни» (Кучер, 1987: 2).

Американці українського походження пророкували неминучий крах економіки СРСР, оскільки «життя показало нездійснимість в практиці цеї утопійної Марксо-Ленінської теорії…, а «незбиті життєві факти» підтверджують її безглуздя (С. В., 1987: 2). Аналітики видання зауважували, що Російська імперія до початку Першої світової війни, «не тільки, що була самовистачальною у прохарчуванні свого населення, але була однією з держав, що експортувала в Західню Европу та інші країни надпродукцію хліба, цукру та інші харчові продукти» (С. В., 1987: 2).

Відповідаючи на запитання: «Який стан економіки СРСР сьогодні» (1987 р.), редакція «Свободи» писала: «Сьогодні, країна необмежених просторів, країна найкращого чорнозему, мусить імпортувати мільйони тонн збіжжя з-за кордону (ЗСА, Канада, Аргентина, Бразилія, Австралія) щоб сяк так прохарчувати своє населення. А вже й поготів мови нема про заспокоєння своїх жителів найконечнішими предметами щоденного вжитку…» (С. В., 1987: 2).

Відзначимо, що «Свобода» нерідко вдавалася до аналізу економічних процесів в СРСР на мікрорівні, подаючи американським читачам сумні картини радянського побуту. «Ґорбачов таки при владі вже третій рік, а на базарах усіх міст у СССР, включно із Києвом і Львовом, все ще господиня, якій вдасться купити фунт м'яса чи масла – мусить нести його в руках або загорнене в газету; на тамошніх базарах все ще годі дістати помідори хоч поля червоні: вони гниють, бо нема складів ані транспорту і ніхто про це не дбає», – зауважували журналісти (Горбачов про лекції історії СССР, 1987: 2).

Редакція «Свободи» у 1988–1989 рр. наголошувала що за перебудови «погіршило життя у Совєтському Союзі» та навіть « стало ще гірше. як було досі» (Женецький, 1988: 2). Як приклад часопис наводив події у Краматорську, де під час зустрічі з Першим Секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим «люди голосно нарікали, що в крамницях немає товарів» (Женецький, 1988: 2). Журналісти видання зауважували, що національний дохід СРСР у перші роки перебудови зростав повільніше, ніж у період застою 1981–1985 рр. Даючи відповідь на риторичне запитання: «Де ж є ця перебудова?», журналісти стверджували, що в економічній сфері позитивних змін не відбулося (Женецький, 1988: 2).

Зокрема відзначено, що щодо товарів повсякденного вжитку, то «вони взагалі зникли» (Женецький, 1988: 2). Часопис констатував, що завдяки гласності «світ довідався, що картокові системи на м'ясо і молочні продукти стали давно життєвим фактом у щонайменше вісьмох з п'ятнадцяти радянських республік» (Женецький, 1988: 2). Також стверджено, що «раціонування цукру є наслідком заборони продажу водки», що було складовою економічної політики періоду перебудови. «Цукор, а також картопля тому зникли, бо з них женуть самогон. Брак цукру в свою чергу спричинив брак цукерків і солодкого печива. Також дешеві духи зникли бо їх випивають ті, хто не може роздобути самогону», – зазначав С. Женецький (Женецький, 1988: 2).

«Свобода» також відзначала, що «об'єднання окремих міністерств привело до великого замішання в цілій країні. М. Горбачов запровадив програму контролю якості виробів, однак вона привела до зникнення багатьох щоденних товарів, бо відкинуто багато виробів поганої якості» (Женецький, 1988: 2). Часопис, проаналізувавши соціально-економічні процеси в СРСР, не відкидав, водночас, можливості саботажу противників Першого Секретаря ЦК КПРС. Позитивною компонентою гласності С. Женецький вважав

факт того, що «люди стали відважніші». «Незадоволення, яке було затискуване на протязі 70 років, тепер голосніше виявляється…, відбуваються масові протести не тільки у Вірменії, але й у Балтійських країнах і в Україні», – писав дописувач «Свободи» (Женецький, 1988: 2).

У 1988 р. кореспонденти «Свободи» проаналізували успіхи та невдачі перших трьох років політики перебудови, гласності, демократизації. «Коли три роки тому пролунали заклики М. Горбачова до перебудови суспільства, вони стосувалися головним чином економічних проблем країни, доведеної диктаторською політикою на грань катастрофи, – зазначав В. Сокіл. – З перших же виступів М. Горбачова підкреслено, що це не проста перебудова, а перебудова революційна, що означало б рішучу, якісну зміну, стрімкий перехід від одного стану до іншого, відкидання геть усього віджилого і утвердження нового прогресивного. Тобто мав бути докорінний переворот на всіх ділянках життя суспільства» (Сокіл, 1988: 2).

Автор статті «Минуло три роки від приходу до влади М. Горбачова» (1988 р.) зробив висновок, що жодних революційних перетворень упродовж останніх трьох років в СРСР та УРСР не відбулося. Він писав: «Тим часом з розв'язанням трьох основних завдань, на які спрямована була в перші дні перебудова, лише у поборювані корупції та алкоголізму були вжиті рішучі заходи. На жаль успіхи в цих справах досить відносні, проте дещо доброго зроблено» (Сокіл, 1988: 2).

Кореспондент «Свободи» справедливо стверджував, що «значно менш успішно впроваджуються економічні реформи, бо головний порок – централізоване керівництво при бюрократичному плануванні господарства» (Сокіл, 1988: 2). «Свобода» писала, що обіцянки усіх попередників М. Горбачова обмежувалися тим, що «вказували людям на горизонти світлого майбутнього». Натомість Перший Секретар ЦК КПРС не зробив цієї помилки, знаючи, що насамперед «треба бодай нагодувати народ, а цього, по-чесному, він не міг зробити – згубна економічна політика прирекла людей на постійні подолання тимчасових труднощів» (Сокіл, 1988: 2).

Поряд із критичною оцінкою невдач економічної політики союзного керівництва на сторінках часопису «Свобода» значна увага приділялася аналізу законодавчих ініціатив, спрямованих на розширення економічних прав союзних республік. Зокрема, М. Брід ґрунтовно проаналізував Закон про економічну самостійність УРСР, який був схвалений Верховною Радою УРСР 3 серпня 1990 р. Дописувач «Свободи» відзначав, що основною метою економічної самостійності УРСР є «забезпечення умов життя народу України, гідні сучасної цивілізації, задоволення його соціяльних та культурних запитів» (Брід, 1990: 2). Автор статті зазначав, що відповідно до документу, народ України мав власність на національне багатство: землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходилися у межах УРСР, економічний та науковий потенціал (Брід, 1990: 2).

Роздуми над економічним потенціалом УРСР та СРСР продовжено у статті «Хто і що порятує СССР?» (1990 р.) (Серафин, 1990: 2). Її автор зауважив, що «економісти в загальному згідні з тим, що СССР потребує негайної допомоги, яка би вона не була. Одначе, постає запит, що повинно заіснувати перше – економічні реформи чи фінансова допомога?» (Серафин, 1990: 2). О. Серафин стверджував, що ті, хто обирав перший варіант «підсилює свій аргумент прикладом недавнього минуло інших країн Східної Европи, який вказує, що відсутність ринкових факторів спричинить розтрачання капіталу» (Серафин, 1990: 2).

Із значним скепсисом «Свобода» оцінювала ефективність чергового указу Президента СРСР М. Горбачова (вересень 1990 р.), який «був скерований проти тих підприємств, радгоспів і колгоспів, які нібито затримують доставку харчових продуктів і зменшили продаж продуктів для держави» (М. Горбачов указами хоче поправити економіку, 1990: 1). Відповідно до документ, Президент СРСР надав право уряду «втручатися безпосередньо до республіканських справ, що знову ж таки, на думку експертів, є втручанням «центру» до внутрішніх справ республік, які недавно проголосили свою суверенність і цю суверенність, хочуть того кремлівські лідери чи ні, мусять хоч поверхнево цінувати» (М. Горбачов указами хоче поправити економіку, 1990: 1).

«Свобода» не сумнівалася в неефективності указу М. Горбачова. «Навіть серед керівних кіл в Комуністичній партії і уряді існують сумніви, чи шляхом ще одного президентського «указу» можна буде поправити економічну ситуацію, – відзначали редактори часопису. – Народи вже зрозуміли, що ані сам М. Горбачов, ані уряд Н. Рижкова нездібні розв'язати гострої економічної проблеми, тим більше, що чимраз менше республік і осіб підтримують їхні ідеї» (М. Горбачов указами хоче поправити економіку, 1990: 1).

Уже у жовтні 1990 р. В. Яців прийшов до висновку, що «центральна плянова економічна система, як також однопартійний уряд соціялістичної країни, знайшовся у глибокій економічній і внутрішньополітичній кризі» (Яців, 1990: 2). Автор стверджував, що «часто відбуваються демонстрації, ціллю яких є впровадження змін на гос-

подарському відтинку…» (Яців, 1990: 2). Журналіст «Свободи» справедливо відзначав факт поетапного погіршення економіки СРСР. «Більше як тисячу підприємств закрито із браку сирівців…, – відзначав він. – Однак громадяни знають причину таких штучних браків – викликаних чи зорганізованих противниками всяких змін в системі, які далі займають ключові позиції у різних союзних підприємствах» (Яців, 1990: 2).

13 серпня 1991 р. «Свобода» опублікувала статтю «Чи кінець лавірування Горбачова?», в якій за тиждень до путчу, передбачила неминучість краху зовнішньої та внутрішньої політики ЦК КПРС. Зазначено, що М. Горбачов у зовнішній політиці «старається зигзаговими потягненнями отримати на порозі критичної фази економічних реформ відповідну допомогу Заходу щоб зберегти державу» (Яців, 1991: 2). Водночас, відзначав В. Яців, він виступав «проти легалізації приватної власності, проти ліквідації колективних господарств і далі обстоює структуру, що держава має виготовляти центральний економічний план» (Яців, 1991: 2).

«Свобода» констатувала, що Генеральний Секретар ЦК КПРС «продовжує боротьбу з лідерами поодиноких республік, які шукають дорогу, щоб вийти з цієї глибокої економічної, політичної кризи, щоб скорше перейти на ринкову господарку» (Яців, 1991: 2). Часопис стверджував, що «прихильники, дорадники Горбачова зійшли з дороги, яка була запланована економістами…», а він «вважав, що Захід не може йому диктувати як далеко повинні йти реформи і це зовсім зрозуміло, бо це є його право вирішувати такі справи, які є зв'язані з перебудовою» (Яців, 1991: 2). На думку дописувачів видання, часткові реформи М. Горбачова «принесли тільки хаос у совітській економіці і тому без драматичних революційних потягнень допомога Заходу зникне безслідно. Автор статті «Чи кінець лавірування Горбачова?» зробив висновок: «Виглядає, що Горбачов є на неправильній дорозі у змаганні в поборюванні глибокої кризи» (Яців, 1991: 2).

Таким чином, аналіз матеріалів часопису «Свобода» засвідчив, що економічні процеси в СРСР у 1985–1991 рр. розглядалися українською діаспорою США як свідчення незворотної кризи командно-адміністративної системи та вичерпання потенціалу радянської економічної моделі. У публікаціях видання послідовно наголошувалося, що політика перебудови не усунула фундаментальних причин економічного занепаду, а лише поглибила структурні диспропорції, фінансову нестабільність і соціально-економічні суперечності. Особливу увагу редакція приділяла висвітленню реформ, спрямованих на розширення економічних повноважень союзних республік, розглядаючи їх як закономірний наслідок послаблення союзного центру та передумову здобуття політичної незалежності. Матеріали «Свободи» демонструють, що економічна проблематика посідала важливе місце у формуванні діаспорного бачення майбутнього України, поєднуючи аналіз господарських процесів із питаннями державного суверенітету та національного самовизначення. Водночас оцінки авторів видання виходили за межі поточного коментування подій, пропонуючи цілісне бачення взаємозв'язку економічної кризи, політичних реформ і дезінтеграції Радянського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брід М. Закон про економічну самостійність. *Свобода*. 1990. 28 серпня. С. 2.
2. Васильчук С. Українська діаспора США: збереження культурних традицій. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2026. № 1. С. 27–42. DOI: https://doi.org/10.35774/gsip2026.01.027
3. Горбачов про лекції історії СССР. *Свобода*. 1987. 5 листопада. С. 2.
4. Губарець В. На шляху до свободи: Україна і США у 1985–1991 рр. очима преси українців Північної Америки. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1537 (дата звернення: 02.02.2026).
5. Даниленко В. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.
6. Женецький С. За перебудови погіршало життя в Совєтському Союзі. *Свобода*. 1988. 6 жовтня. С. 2.
7. Женецький С. Комунізм – нежиттєздатна система. *Свобода*. 1987. 11 березня. С. 2.
8. І.М. Криза колгоспної системи в СССР. *Свобода*. 1986. 18 листопада. С. 2.
9. Ільків М. Потенціял української промисловости. *Свобода*. 1987. 2 червня. С. 2.
10. Кучер М. Історія дивиться на Горбачова. *Свобода*. 1986. 4 грудня. С. 2.
11. Кучер М. За лаштунками амбітних совєтських плянів. *Свобода*. 1987. 22 липня. С. 2.
12. Кучер М. Зростає розуміння необхідности реформ в СРСР. *Свобода*. 1986. 8 липня. С. 2.
13. Лібералізація економіки в СССР. *Свобода*. 1987. 14 березня. С. 2.
14. М. Горбачов указами хоче поправити економіку. *Свобода*. 1990. 20 вересня. С. 1.
15. Овчар І. Суспільно-політичні наслідки перетворень у СРСР (1985–1991 роки). *Віче*. 2007. Вип. 21–22. С. 24–26.
16. С.В. «Гласність» – пропагандивний маневр. Частина І. *Свобода*. 1987. 4 листопада. С. 2.
17. Серафин О. Хто і що порятує СССР? *Свобода*. 1990. 24 серпня. С. 2.

18. Смолій В. Горбачовська «перебудова»: український контекст (до 30-ти річчя проголошення курсу). *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 8–11.
19. Совєтський Союз може значно збільшити експорт нафти. *Свобода*. 1986. 22 серпня. С. 1.
20. Сокіл В. Минуло три роки від приходу до влади М. Горбачова. *Свобода*. 1988. 3 червня. С. 2.
21. Яців В. Напередодні катастрофи в СССР. *Свобода*. 1990. 23 жовтня. С. 2.
22. Яців В. Чи кінець лавірування Горбачова? *Свобода*. 1991. 13 серпня. С. 2.

REFERENCES

1. Brid, M. (1990). Zakon pro ekonomichnu samostiinist [The Law on Economic Independence]. *Svoboda*. 1990. 28 serpnia. S. 2 [in Ukrainian].
2. Vasylchuk, S. (2026). Ukrainska diaspora SShA: zberezhennia kulturnykh tradytsii [The Ukrainian Diaspora in the United States: Preservation of Cultural Traditions]. *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika*, 1, 27–42. DOI: https://doi.org/10.35774/gsip2026.01.027 [in Ukrainian].
3. Horbachov pro lektsii istorii SSSR [Gorbachev on Lectures on the History of the USSR]. *Svoboda*. 1987. 5 lystopada. S. 2 [in Ukrainian].
4. Hubarets, V. Na shliakhu do svobody: Ukraina i SShA u 1985–1991 rr. ochyma presy ukraintsiv Pivnichnoi Ameryky [On the Road to Freedom: Ukraine and the United States in 1985–1991 through the Eyes of the Ukrainian North American Press]. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1537 (accessed: 02.02.2026) [in Ukrainian].
5. Danylenko, V. (2018). Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoi istorii [Ukraine in 1985–1991: The Last Chapter of Soviet History]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 278 p. [in Ukrainian].
6. Zhenetskyi, S. Za perebudovy pohirshalo zhyttia v Sovietskomu Soiuzi [Life in the Soviet Union Worsened during Perestroika]. *Svoboda*. 1988. 6 zhovtnia. S. 2 [in Ukrainian].
7. Zhenetskyi, S. Komunizm – nezhyttiezdatna systema [Communism Is a Non-Viable System]. *Svoboda*. 1987. 11 bereznia. S. 2 [in Ukrainian].
8. I.M. Kryza kolhospnoi systemy v SSSR [The Crisis of the Collective Farm System in the USSR]. *Svoboda*. 1986. 18 lystopada. S. 2 [in Ukrainian].
9. Ilkiv, M. Potentsiial ukrainskoi promyslovosti [The Potential of Ukrainian Industry]. *Svoboda*. 1987. 2 chervnia. S. 2 [in Ukrainian].
10. Kucher, M. Istoriia dyvytsia na Horbachova [History Is Watching Gorbachev]. *Svoboda*. 1986. 1986. 4 hrudnia. S. 2 [in Ukrainian].
11. Kucher, M. Za lashtunkamy ambitnykh sovietskykh planiv [Behind the Scenes of Ambitious Soviet Plans]. *Svoboda*. 1987. 22 lypnia. S. 2 [in Ukrainian].
12. Kucher, M. Zrostaie rozuminnia neobkhidnosti reform v SRSR [Awareness of the Need for Reforms in the USSR Is Growing]. *Svoboda*. 1986. 8 lypnia. S. 2 [in Ukrainian].
13. Liberalizatsiia ekonomiky v SSSR [Liberalization of the Economy in the USSR]. *Svoboda*. 1987. 14 bereznia. S. 2 [in Ukrainian].
14. M. Horbachov ukazamy khoche popravyty ekonomiku [M. Gorbachev Seeks to Improve the Economy by Decrees]. *Svoboda*. 1990. 20 veresnia. S. 1 [in Ukrainian].
15. Ovchar, I. (2007). Suspilno-politychni naslidky peretvoren u SRSR (1985–1991 roky) [Socio-Political Consequences of the Transformations in the USSR (1985–1991)]. *Viche*, 21–22, 24–26 [in Ukrainian].
16. S.V. Hlasnist – propahandyvnyi manevr. Chastyna I [Glasnost as a Propaganda Maneuver. Part I]. *Svoboda*. 1987. 4 lystopada. S. 2 [in Ukrainian].
17. Serafyn, O. Khto i shcho poriatuie SSSR? [Who and What Will Save the USSR?]. *Svoboda*. 1990. 24 serpnia. S. 2 [in Ukrainian].
18. Smolii, V. (2016). Horbachovska perebudova: ukrainskyi kontekst (do 30-richchia proholoshennia kursu) [Gorbachev's Perestroika: The Ukrainian Context (On the 30th Anniversary of the Proclamation of the Course)]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*, 21, 8–11 [in Ukrainian].
19. Sovietskyi Soiuz mozhe znachno zbilshyty eksport nafty [The Soviet Union May Significantly Increase Oil Exports]. *Svoboda*. 1986. 22 serpnia. S. 1 [in Ukrainian].
20. Sokil, V. Mynulo try roky vid prykhodu do vlady M. Horbachova [Three Years Have Passed Since M. Gorbachev Came to Power]. *Svoboda*. 1988. 3 chervnia. S. 2 [in Ukrainian].
21. Yatsiv, V. Naperedodni katastrofy v SSSR [On the Eve of Catastrophe in the USSR]. *Svoboda*. 1990. 23 zhovtnia. S. 2. [in Ukrainian].
22. Yatsiv, V. Chy kinets laviruvannia Horbachova? [Is This the End of Gorbachev's Maneuvering?]. *Svoboda*. 1991. 13 serpnia. S. 2 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 821.111(73)(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-14

Nataliia BANIAS,
orcid.org/0000-0002-6974-0790
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Philology Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) banyasz.natalia@kmf.org.ua

Kateryna LIZAK,
orcid.org/0000-0002-7873-0535
Associate Professor at the Philology Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) lizak.katalin@kmf.org.ua

Anastasia ZEYKAN,
orcid.org/0009-0002-0732-3032
4th year student of the English Department
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University
(Berehove, Transcarpathian region, Ukraine) zekan.anasztazia.b22an@kmf.org.ua

MYTH, COLLECTIVE MEMORY, AND THE CONSTRUCTION OF TRUTH: THE CITY AS HUMANITY'S FUTURE LEGEND IN CLIFFORD SIMAK'S *CITY*

The article examines the interaction between myth, cultural memory, and historical truth in Clifford Simak's novel City, emphasizing the transformation of human civilization into a legendary narrative transmitted by non-human descendants. The study argues that Simak deliberately blurs the boundaries between documented history and mythological interpretation, demonstrating how collective memory reconstructs the past according to the values and worldview of those who inherit it. The City, traditionally understood as the central symbol of civilization, gradually loses its material significance and survives primarily as a cultural image preserved through stories and legends. This transformation reflects the instability of historical truth and reveals the dependence of historical knowledge on interpretation, narration, and memory.

Drawing upon literary, mythopoetic, and cultural approaches, the article analyzes the narrative structure of City, in which the framing "Notes" create uncertainty concerning the authenticity of historical events. The legends about humans are interpreted not merely as fictional tales but as mechanisms of cultural continuity that preserve fragments of historical reality while simultaneously reshaping them. Particular attention is devoted to the symbolic opposition between urban and pastoral spaces, the changing status of humanity in posthuman civilization, and the role of storytelling in constructing cultural identity. Simak's vision anticipates contemporary discussions in memory studies and posthumanist criticism by presenting civilization as a phenomenon whose meaning depends less on material achievements than on the narratives through which future generations remember it.

The article concludes that City represents history as an evolving cultural construct rather than an immutable record of facts. Myth does not replace truth but becomes one of its forms of preservation, allowing collective memory to reinterpret humanity's legacy across historical and biological transformations. Consequently, the city emerges not as a physical location but as a symbolic monument to civilization, existing primarily within cultural memory and future legend.

Key words: *Clifford Simak, City, myth, collective memory, cultural memory, historical truth, posthumanism, science fiction, mythopoetics, narrative, civilization.*

Наталія БАНЯС,
orcid.org/0000-0002-6974-0790
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) banyasz.natalia@kmf.org.ua

Катерина ЛІЗАК,
orcid.org/0000-0002-7873-0535
доцент кафедри філології
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) lizak.katalin@kmf.org.ua

Анастасія ЗЕЙКАН,
orcid.org/0009-0002-0732-3032
студентка IV курсу відділення англійської мови
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна) zekan.anasztazia.b22an@kmf.org.ua

МІФ, КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ТА КОНСТРУКЦІЯ ПРАВДИ: МІСТО ЯК МАЙБУТНЯ ЛЕГЕНДА ЛЮДСТВА У РОМАНІ «МІСТО» КЛІФФОРДА СІМАКА

У статті досліджується взаємозв'язок міфу, культурної пам'яті та історичної істини в романі Кліффорда Сімака «Місто». Основну увагу зосереджено на тому, як письменник моделює процес перетворення людської цивілізації на легенду, що передається вже не людьми, а їхніми постлюдськими нащадками. Доведено, що композиційна структура твору, побудована як цикл оповідей із редакторськими примітками, навмисно розмиває межі між документальною історією, художньою вигадкою та міфологічним мисленням. Завдяки цьому минуле постає не як сукупність незмінних фактів, а як результат інтерпретації, колективної пам'яті та культурної трансмісії.

Проаналізовано символіку міста як одного з центральних образів роману. Встановлено, що в процесі розвитку сюжету місто поступово втрачає своє матеріальне значення й перетворюється на символ людської цивілізації, який існує переважно у формі легенди. Така трансформація засвідчує зміну способів осмислення історичного досвіду та підкреслює залежність історичної істини від культурного контексту її збереження. Особливу увагу приділено взаємодії міфу та пам'яті як механізмів конструювання культурної ідентичності, а також художньому переосмисленню традиційної опозиції між містом і природою.

У дослідженні використано літературознавчий, міфопоетичний, герменевтичний і культурологічний підходи, що дозволяють розкрити багаторівневу систему символів роману та його філософське осмислення майбутнього людства. Зроблено висновок, що Кліффорд Сімак репрезентує історію як відкритий процес безперервного переосмислення, у якому міф не заперечує істину, а стає одним зі способів її збереження. Образ міста набуває значення культурного архетипу, який існує насамперед у колективній пам'яті, перетворюючись на легенду про людство для майбутніх поколінь.

Ключові слова: *Кліффорд Сімак, «Місто», міф, колективна пам'ять, культурна пам'ять, історична істина, наукова фантастика, міфопоетика, постгуманізм, цивілізація, образ міста, наратив.*

Problem statement. Contemporary literary studies increasingly explore the relationship between fiction, memory, and historical consciousness, particularly in speculative literature that reimagines humanity's future. Clifford Simak's *City* occupies a distinctive place within science fiction because it presents civilization not from the perspective of its creators but through the recollections and legends of their successors. Despite considerable scholarly attention to Simak's humanism, ecological philosophy, and posthuman imagination, comparatively little research has focused on the interaction between myth-making, collective memory, and the construction of historical truth in the novel. This gap necessitates a comprehensive analysis of the mechanisms through which historical reality is transformed into cultural legend and the symbolic function of the city as an image preserved within collective memory rather than physical space.

Analysis of recent research and publications. Modern scholarship interprets Simak's *City* from several complementary perspectives. Researchers investigating posthumanism emphasize the novel's decentralization of the human subject and its representation of intelligent non-human communities as legitimate successors to civilization. Studies in ecocriticism examine Simak's rejection of technological expansion

in favor of ecological harmony and coexistence with nature. Scholars of science fiction have also analyzed the philosophical dimensions of the novel, particularly its critique of anthropocentrism, violence, and political institutions.

At the same time, memory studies provide productive theoretical tools for understanding the novel's narrative organization. Concepts developed by Maurice Halbwachs (Halbwachs, 2013) concerning collective memory, Jan Assmann's theory of cultural memory (Assmann, 2011), and Paul Ricoeur's reflections on memory, history, and forgetting (Ricoeur, 2009) demonstrate that historical knowledge is inseparable from processes of interpretation and transmission. These approaches reveal that Simak constructs history as a sequence of narratives whose authority depends upon communal belief rather than empirical verification. Nevertheless, the symbolic transformation of the city into a future myth and its role as a repository of cultural memory remain insufficiently investigated, making further research particularly relevant.

Aim of the Article. The aim of the article is to investigate the interaction between myth, collective memory, and historical truth in Clifford Simak's *City*, to determine how the novel transforms the image of the city into a future legend of humanity, and to demonstrate how narrative strategies reconstruct civilization through the mechanisms of cultural memory and mythopoetic reinterpretation.

Outline of the main material. Clifford D. Simak's *City* is not just a future history – it's presented as a future myth. The book's unique framing device invites us to imagine sitting far in the future, listening to Dogs tell old stories about the strange creatures called Man. In fact, each chapter is delivered as if it were an ancient Dog legend, complete with commentary from a dog historian who introduces and analyzes the tale. The commentary openly frames the stories in that way: "STILL ALIEN by all other standards, the second tale strikes a more familiar note than did the first. Here, for the first time, the reader gains an impression that this tale might have been born about a Doggish campfire…" (Simak, 1952: 11). By the time the Dogs relate these stories, so many millennia have passed that even the existence of humans has become doubtful lore. For the Dogs, these are "Doggish myths" (Simak, 1952: 41). that is tales so shrouded in time that their scholars earnestly debate whether humans ever really existed or are purely symbolic. The frame notes make that uncertainty explicit: "Tige points, too, to this seventh tale as proof that if there is no historic evidence of Man's existence it is because he was forgotten deliberately, because his memory was wiped out to assure the continuance of the canine culture in its purest form" (Simak, 1952: 53). Simak frames the decline of humanity not as a factual chronicle, but as a legend recounted around proverbial campfires, with all the warmth, distortion, and wonder that legend implies. This becomes clear from the way the stories are told: the Dogs gather, tell stories "when the fires burn high and the wind is from the north," (Simak, 1952: 1) and then argue about them like scholars. That setting matters because it shifts the reader's attention away from human greatness. The future is no longer narrated by human winners, or even by human survivors, but by a species that has inherited the planet and is trying to understand a vanished predecessor (Brown, 2019; Holmes, 2020).

Dog frame commentaries form an integral part of the novel's meaning. In the book version as opposed to the original magazine stories, each tale opens with a note by future Dog scholars – characters with names like Bounce, Rover, and Tige – who speculate about the origin and meaning of the story we're about to read. These canine commentators function like folklorists or theologians examining a half-remembered scripture. They provide short "literary analysis" essays before each chapter, weighing different interpretations of the legend. Even among Dogs there are academic debates: the dog archivists treat the human race as mythical beings, and one eccentric scholar, the bold Tige, is ridiculed for suggesting that humans might have actually existed in historical fact. We see a future culture struggling to sift fact from allegory in stories passed down over thousands of years. This structure reflects how cultures reinterpret the past over time. Just as modern historians comb through legends for kernels of truth, Simak's Dogs compare different "old songs" about humanity, trying to determine what really happened and what's a moral parable. The doggish editors remind us at every turn that these could be just stories – that time and retelling have eroded the clarity of truth (Brown 2019; Bruncvik, 2021).

The importance of this structure lies in the fact that myth is not treated merely as error. The Dogs do not remember humanity accurately, yet their legends preserve something essential about human civilization: its violence, its ambition, its creativity, and its failure to live ethically with power. Simak, therefore, suggests that memory becomes culturally useful not by remaining perfectly factual, but by carrying forward patterns of meaning.

One interesting thing about this structure is how historical events are transformed into myth before our eyes. For example, when the Dogs discuss the tale "Desertion," they are baffled by its setting on Jupiter, which to them is literally another world shrouded in

mystery. The things that were concrete reality for the characters (cities, cars, wars, even planet Earth itself) have, in the Dogs' time, become exotic lore. One of the few Dog scholars speculates that the tales of humans might have been allegories all along – perhaps stories invented to teach the young Dogs ethical lessons, rather than faithful histories. In their time, "Webster" has even become the Dogs' word for human, as if the proper names of people turned into generic mythical creatures. This is mythmaking at work: historical figures like the Webster family or the robot Jenkins are remembered not as individuals but as archetypes in a fable (Brown, 2019).

Simak's choice to structure the book as a series of framed legends was very much intentional, and it carries both narrative and philosophical weight. Part of the reason lies in Simak's own disillusionment with humanity by the 1940s. He was writing City during and after World War II, grappling with the horrors of war and mass killing. By letting Dogs literally inherit the Earth and the storytelling, Simak could cast a critical eye on human nature. The far-future Dogs look back on humans with a mixture of awe and disappointment – exactly the tone you'd expect if an author had lost patience with his own species. Science fiction grandmaster Robert Silverberg noted that, for all its gentleness, City is at heart "an excursion into misanthropy – the quiet cry of someone who has lost patience with his own species". (Silverberg, 1995). Indeed, across the eight tales, we witness humanity making a series of selfish or short-sighted decisions that ultimately erase our own legacy, leaving the planet to our successors. Humans don't stand at the center of City telling you their mistakes; instead, Dogs stand on the periphery, remembering those mistakes with that mix of reverence and regret usually reserved for myth.

The Dogs in City preserve these tales for a reason. Storytelling, in their society, becomes a way to carry forward lessons and grapple with the past. But as with any oral tradition, the act of telling also reshapes the tale. In City, memory is not stored in databases or history books; it lives in spoken or perhaps telepathically shared stories, subject to embellishment and omission. This makes the narrative framing inherently unreliable – and pointedly so. Throughout City, there is a tension between fact and belief. The Dogs treat these stories as meaningful even when their literal truth is uncertain. The Dogs are not "good" because the author says so; they are "good" because their society is built around habits that refuse the old human shortcuts–fear, violence, extermination. "The world is going nuts – suicides, murders, a wave of violence are sweeping the world" (Ewald, 2006: 33). This suggests that Simak is commenting on how cultural memory works in any civilization. On one hand, the legend of humanity clearly serves as a warning to the Dogs: they take from these tales the lesson that violence and "Human" ambition nearly destroyed the world, and that their own society must avoid those pitfalls. The strange effect is that the Dogs begin as a human project and end as something humans cannot control. Their intelligence does not remain a tool; it becomes a seed of independence. "In City… with the help of other intelligent beings, Simak seemed to be prophesying another "giant step for mankind," a chance to prove that such a precious gift as life cannot all have been for nothing" (Ewald, 2006: 22). Jenkins, who appears in every tale, functions as a living repository of memory that the Dogs themselves don't fully have. He is a character who bridges the gap between the real events and the Dogs' later recollections. As a robot who survives across millennia, Jenkins carries the factual memory of what truly happened, even as the Dogs around him view those events through legend. In a world where "Man" has faded into myth, Jenkins's personal witness is what keeps the moral truth of history accessible to the future. This dynamic between Jenkins' undying memory and the Dogs' evolving folklore beautifully illustrates the philosophical questions Simak is asking: What is the value of remembering the truth? How do we pass down wisdom without distorting it? And is truth less significant than meaning?

The Dogs treasure the meaning of the tales – the ideals of peace and community they infer – even if the truth of the tales is uncertain. Storytelling, then, is shown as a double-edged sword: it preserves meaning but warps fact. This is also visible in the first tale's commentary, where even the city itself is treated as doubtful and almost mythic: "Most authorities in economics and sociology regard such an organization as a city an impossible structure…" (Brown, 2019).

In one sense, Simak is gently suggesting that all civilization is transient. Given enough time, the cities we build, the wars we fight, even the entire human race could fade away, leaving behind only echoes in story form. It is, as John Ower noted, an ambivalent and layered work. Yes, it condemns human brutality and exalts canine pacifism on the surface, but it also reveals the shortcomings of both cultures – the Dogs' utopia has its fragilities, and humanity, for all its faults, had moments of courage and creativity. It nudges us to reflect on our own myths – how the stories we tell about our past simplify or distort what actually happened, and yet how those stories shape our values going forward (Ower, 1979).

In the end, "Myth, Memory, and Truth" in Simak's *City* are all entwined. The Dogs' mythologized com-

mentary provides the memory framework for the novel – it's how the future remembers or misremembers the truth of humanity. And Simak, by choosing this structure, invites us to contemplate the fate of all truths in time. What becomes of our deeds, our cities, our very species, when enough years have passed? Perhaps they all turn into tales – some accurate, some fanciful, but each serving a purpose for those who tell them. *City's* layered narrative suggests that while factual truth may not survive the ages, meaning might. The Dogs derive meaning from the legend of Man: cautionary meaning, aspirational meaning, and even existential meaning (wondering where they themselves came from). In the end, *City* presents myth, memory, and truth not as opposites but as overlapping forms of cultural survival. Factual history becomes unstable across millennia, yet narrative continues to preserve ethical meaning. Simak's future Dogs do not inherit humanity's world as simple conquerors; they inherit it as interpreters. For that reason, the novel suggests that what survives a civilization is not its certainty, but the stories through which later beings attempt to understand it.

Conclusion. The analysis demonstrates that Clifford Simak's *City* presents civilization as a phenomenon that survives not through material continuity but through cultural remembrance. The framing legends and editorial notes intentionally undermine the certainty of historical facts, illustrating that every reconstruction of the past is mediated by interpretation and collective memory. Within this framework, myth functions not as the opposite of truth but as a cultural mechanism that preserves and reshapes historical experience.

The symbolic image of the city undergoes a significant transformation from a tangible center of human civilization into a legendary cultural concept transmitted across generations of non-human beings. This shift reflects the instability of historical narratives and highlights the creative role of memory in constructing cultural identity. Simak ultimately suggests that humanity's greatest legacy is not its technological achievements but the stories through which future civilizations continue to imagine and reinterpret its existence. Therefore, *City* may be understood as both a philosophical reflection on the destiny of civilization and a literary exploration of the dynamic relationship between myth, memory, and historical truth.

BIBLIOGRAPHY

1. Assmann J., Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press, Google Books. USA: New York. 2011. 236 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=kxltuUm1KDcC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 22.06.2026)

2. Brown A. Gone to the Dogs: City by Clifford D. Simak, REACTOR. 2019. URL: https://reactormag.com/gone-to-the-dogs-city-by-clifford-d-simak/ (Last accessed: 20.06.2026)

3. Bruncvik. Stuffed Puffin. Classic Review: City by Clifford Simak, Stuffed Puffin. 2021. URL: https://stuffedpuffin.eu/2021/09/30/classic-review-city-by-clifford-simak/ (Last accessed: 27.06.2026)

4. Ewald R. J. When the Fires Burn High and the Wind is from the North, The Pastoral Science Fiction of Clifford D. Simak, Wildside Press LLC, Wasabi Technologies. 2006. 156 p. URL: https://s3.us-west-1.wasabisys.com/luminist/EB/E/Ewald%20-%20When%20the%20Fire%20Burns%20High.pdf (Last accessed: 21.07. 2026)

5. Halbwachs M. The Collective Memory. New York : Harper & Row. Internet Archive. 2013. 195 p. URL: https://archive.org/details/collectivememory00halb (Last accessed: 24.06.2026)

6. Holmes J. Review: City – Clifford D. Simak. Jayde Holmes, 2020.
URL: https://jaydeholmes.com/2020/09/12/review-city-clifford-d-simak/ (Last accessed: 24.06.2026)

7. Ower J. "Aesop" and the Ambiguity of Clifford Simak's City, The Science-Fiction Collection, 1979, 6, Part 2 (18)), P. 164–167. DOI: https://doi.org/10.1525/sfs.6.2.0164 (Last accessed: 24.06.2026)

8. Ricoeur P. Memory, History, Forgetting. The University of Chicago Press, Google Books. 2009. 507 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=RoVbjzBQXTUC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 22.07.2026)

9. Silverberg R. Clifford Simak's *City*. Oakland. California. Easton Press edition of *City,* The Abyss of Wonder. 1995. URL: https://www.panshin.com/higher/simak.html (Last accessed: 21.06.2026)

10. Simak C. D. *City*. Original copyright, tmok.com. 1952. 72 p. URL: https://entropy.tmok.com/~bmo/Clifford%20D.%20Simak%20City/City%20-%20Clifford%20Simak.pdf (Last accessed: 22.07.2026)

REFERENCES

1. Assmann, J. (2011). Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press. Google Books. USA: New York. 236 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=kxltuUm1KDcC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

2. Brown, A. (2019). Gone to the Dogs: City by Clifford D. Simak. REACTOR. URL: https://reactormag.com/gone-to-the-dogs-city-by-clifford-d-simak/

3. Bruncvik (2021). Classic Review: City by Clifford Simak. Stuffed Puffin. URL: https://stuffedpuffin.eu/2021/09/30/classic-review-city-by-clifford-simak/

4. Ewald, R. J. (2006). When the Fires Burn High and the Wind is from the North, The Pastoral Science Fiction of Clifford D. Simak. Wildside Press LLC. Wasabi Technologies. 156 p. URL: https://s3.us-west-1.wasabisys.com/luminist/EB/E/Ewald%20-%20When%20the%20Fire%20Burns%20High.pdf

5. Halbwachs, M. (2013). The Collective Memory. New York : Harper & Row. Internet Archive. 195 p. URL: https://archive.org/details/collectivememory00halb

6. Holmes, J. (2020). Review: City – Clifford D. Simak. Jayde Holmes. URL: https://jaydeholmes.com/2020/09/12/review-city-clifford-d-simak/

7. Ower, J. (1979). "Aesop" and the Ambiguity of Clifford Simak's City. The Science-Fiction Collection, University of California Press, 6, Part 2 (18)), pp. 164–167. DOI: https://doi.org/10.1525/sfs.6.2.0164

8. Ricoeur, P. (2009). Memory, History, Forgetting. The University of Chicago Press. Google Books. 507 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=RoVbjzBQXTUC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

9. Silverberg, R. (1995). Clifford Simak's City. Oakland. California. The Abyss of Wonder. URL: https://www.panshin.com/higher/simak.html

10. Simak, C. D. (1952). City. Original copyright, tmok.com. 72 p. URL: https://entropy.tmok.com/~bmo/Clifford%20D.%20Simak%20City/City%20-%20Clifford%20Simak.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.112.2'42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-15

Олена БЄЛОЗЬОРОВА,
orcid.org/0000-0002-6668-5685
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) belozerova@karazin.ua

ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ АУТОСТИГМАТИЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ ІЗ ДОСВІДОМ ОНКОЛОГІЧНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено комплексному аналізу дискурсивної репрезентації аутостигматизації людей з онкологічними захворюваннями в сучасному німецькомовному міжособистісному повсякденному дискурсі. Когнітивно-дискурсивна парадигма уможливлює вивчення феномену аутостигматизації як дискурсивної стратегії, зумовленої інтеріорізацією онкопацієнтами суспільної стигми та спрямованої на її відтворення у мовленні. У сучасному німецькомовному міжособистісному повсякденному дискурсі дискурсивна стратегія аутостигматизації реалізується дискурсивними тактиками самознецінення, самозвинувачення, інтеріорізації провини, артикуляції сорому, самоізоляції, редукції ідентичності, антиципації чужої оцінки, релятивізації власної цінності, нормалізації дискримінації та самоцензури. Ці дискурсивні тактики передбачають конструювання імпліцитних моно- або поліімплікативних мовленнєвих актів. Встановлено, що імпліцитні пропозиції таких мовленнєвих актів сполучуються з експресивними, квеситивними, комісивними, директивними або асертивними іллокуціями. Зафіксовано та проаналізовано також мовленнєві акти з нульовою експліцитною пропозицією та експліцитною пропозицією апосіопезисного типу. Описано широкий спектр мовних маркерів реалізації дискурсивних тактик стратегії аутостигматизації: оцінні прикметники та прислівники різних типів, дієслова з експресивною конотацією, лексичні засоби геджингу, неозначені займенники, неозначено-особовий займенник man, модальні дієслова в формах минулих часів дійсного та умовного способів, каузальні синтаксичні конструкції, евфемізми, заперечення, прислівники на позначення суб'єктивності vielleicht, wahrscheinlich, natürlich, logischerweise, klar, wurscht, egal, unwichtig тощо.

Ключові слова: *аутостигматизація, дискурсивна стратегія, дискурсивна тактика, мовленнєвий акт, сучасний німецькомовний дискурс.*

Olena BYELOZYOROVA,
orcid.org/0000-0002-6668-5685
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) belozerova@karazin.ua

DISCURSIVE STRATEGY OF SELF-STIGMATIZATION AMONG PEOPLE WITH A HISTORY OF CANCER IN CONTEMPORARY GERMAN-LANGUAGE DISCOURSE: A PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS

The article provides a comprehensive analysis of the discursive representation of self-stigmatization among people with a history of cancer in contemporary German-language interpersonal everyday discourse. The cognitive-discursive paradigm makes it possible to examine the phenomenon of self-stigmatization as a discursive strategy conditioned by cancer patients' internalization of socially constructed stigma and aimed at reproducing it in discourse. In contemporary German-language interpersonal everyday discourse, the strategy of self-stigmatization is realized through such discursive tactics as self-devaluation, self-blame, internalization of guilt, articulation of shame, self-isolation, identity reduction, anticipation of others' evaluation, relativization of self-worth, normalization of discrimination, and self-censorship. These tactics involve the construction of implicit mono- or poly-implicative speech acts. The analysis demonstrates that the implicit propositions of these speech acts are combined with expressive, quesitive, commissive, directive, or assertive illocutions. Speech acts with a zero explicit proposition as well as those containing an explicit proposition of the aposiopetic type were also identified and analyzed. The study further describes a wide range of linguistic markers employed in the realization of the tactics of the self-stigmatization strategy, including evaluative adjectives and adverbs of different types, verbs with expressive connotations, lexical hedging means, indefinite pronouns, the indefinite personal pronoun man, modal verbs in the past indicative and conditional forms, causal syntactic constructions, euphemisms, negation, and adverbs expressing subjectivity, such as vielleicht, wahrscheinlich, natürlich, logischerweise, klar, wurscht, egal, and unwichtig.

Key words: *self-stigmatization, discursive strategy, discursive tactic, speech act, contemporary German-language discourse.*

Постановка проблеми. Попри значний прогрес у діагностиці та лікуванні, онкологічні захворювання залишаються одним із серйозних викликів сучасної медицини та суспільства. Досвід людини з онкологічним діагнозом формується не лише клінічними чинниками (перебігом хвороби та специфікою терапії), а й детермінується суспільними уявленнями про рак, що знаходять своє відображення в мові та мовленні. Мовленнєві практики постають одним із механізмів конструювання соціальної реальності, в межах якої онкопацієнти можуть як отримувати підтримку й соціальне визнання, так і зазнавати стигматизації. Дискурсивна стратегія стигматизації людей з історією раку зумовлена популярними негативними стереотипними уявленнями, упередженнями та оцінками та спрямована на субсидіювання негативного образу онкопацієнта в сучасному німецькомовному особистісному повсякденному дискурсі, постаючи інструментом дискредитації, соціального розмежування, маргіналізації або ексклюзії. Наслідком її дієвості є актуальний комунікативний феномен аутостигматизації (*self-stigma*), що ґрунтується на інтеріорізації поширених суспільних стереотипів щодо онкозахворювань, прийнятті їх як частини власної ідентичності та відтворенні у мовленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження аутостигматизації як дискурсивної стратегії є синтез наукових здобутків соціології стигми (Goffman, 1963), соціальної психології (Corrigan, Watson, 2002), критичного дискурс-аналізу (Wodak, Fairclough, 1997) та прагмалінгвістики (Безугла, 2020). Базовою для загального розуміння дискредитуючої сутності стигми як „an attribute that is deeply discrediting“ є концепція Ірвінґа Ґоффмана (Goffman, 1963: 3), який розмежовував соціально очікувану (*virtual social identity*) та реальну ідентичності (*actual social identity*) та пояснював виникнення стигми розбіжністю між ними, наголошуючи, що стигма конструюється та підтримується в міжособистісній взаємодії. Стигма впливає на формування так званої «зіпсованої» ідентичності людини (*spoiled identity*) та її взаємодію з суспільством, адже через стигму її перестають сприймати як цілісну особистість. З такого ракурсу людина з досвідом онкологічного захворювання постає передусім як *krebskrank*, тоді як її інші соціальні ролі відходять на другий план.

Ідеї Ґоффмана заклали фундамент для психологічної моделі аутостигматизації (*self-stigma*) П. Корріґена (Corrigan, Watson, 2002), яка зумовлена суспільною стигмою (*public stigma*) та передбачає чотири послідовні стадії переходу від усвідомлення суспільних стереотипів (*stereotype awareness*), погодження з ними (*stereotype agreement*) до застосування їх до себе (*self-concurrence*, *self-application*) і психологічної шкоди (*harm*). Теза Ґоффмана щодо формування стигми внаслідок мовленнєвих практик інших акторів дискурсу та висновки Корріґена стосовно аутостигми як результату інтеріорізації суспільної стигми постають підґрунтям для лінгвістичного осмислення аутостигматизації у прагмалінгвістичній площині, адже дискурс не лише відображає соціальну реальність, а й творить її (Wodak, Fairclough, 1997).

Мовленнєве конструювання досвіду онкологічного захворювання онкопацієнтів дотепер було об’єктом вивчення в межах медичної лінгвістики (Weißflog, Götze, 2023), аналізу наративів пацієнтів і критичного дискурс-аналізу, з фокусом на впливі концептуальних метафор, оцінних номінацій та способів самопрезентації пацієнтів на осмислення хвороби й формування особистісної ідентичності (Semino, Demjén et al., 2017). Стигматизація як передумова аутостигматизації наразі активно вивчаються різними науковими дисциплінами з фокусом на механізмах лейбелінгу (Link, Phelan, 2001; Smith 2007), семіотиці дискримінації (Lobenstein-Reichmann, 2009), стереотипізації та дискримінації (Angermeyer et al., 2014; Ernst et al., 2016), інклюзії (Röhm, 2022, 2023) та мітиґації стигми (Heley, 2024), однак феномен саме аутостигматизації ставав об’єктом аналізу лише спорадичних, не-лінгвістичних досліджень (Brohan et al., 2011; Corrigan, Watson, 2006; Rüsch et al., 2006) і дотепер не розглядався як окрема дискурсивна стратегія, попри той факт, що у сучасному німецькомовному дискурсі дедалі більшого поширення набувають інтерв’ю та особисті наративи людей з історією раку, які не лише відображають індивідуальний досвід хвороби, а й репродукують або трансформують суспільні уявлення про онкозахворювання, ілюструючи механізми як зовнішньої, так і аутостигматизації.

Актуальність дослідження аутостигматизації зумовлена, таким чином, недостатньою науковою розробленістю проблеми дискурсивної репрезентації аутостигматизації онкопацієнтів у сучасній лінгвістичній розвідці та високою комунікативною та соціальною значущістю феномену аутостигматизації. Аналіз аутостигматизації як дискурсивної стратегії є ключем до глибшого розуміння дискурсивного процесу інтеріорізації суспільної стигми через систему мовленнєвих тактик і мовних засобів: «Саме в площині дискурсивних стра-

тегій можна знайти відповідь на питання, чому саме мовець здійснює ті чи інші мовленнєві акти в конкретному дискурсі та намагається передати певні імплікатури» (Безугла, 2020: 74).

Постановка завдання. Метою статті є визначення прагмадискурсивних особливостей реалізації дискурсивної стратегії аутостигматизації людей з досвідом онкологічного захворювання в сучасному німецькомовному повсякденному дискурсі.

Об'єкт дослідження становлять основні дискурсивні тактики, що реалізують стратегію аутостигматизації.

Предметом вивчення є мовленнєві акти, які реалізують ці дискурсивні тактики.

Матеріал дослідження становлять тексти блогів, інтерв'ю, аудіо- й відеозаписи та транскрипти німецькомовних інтерв'ю з онкопацієнтами, релевантні подкасти, що є наявними у відкритому доступі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія аутостигматизації людей з історією раку є дискурсивною стратегією, зумовленою інтеріорізацією суспільної стигми, пов'язаної з онкологічним захворюванням. Комплексний прагмалінгвістичний аналіз матеріалу дослідження виявив, що у сучасному німецькомовному повсякденному дискурсі стратегія аутостигматизації реалізується за допомогою низки дискурсивних тактик.

Тактика самознецінення (Taktik der Selbstabwertung) імплікує негативне бачення себе як недостойної, меншовартісної, неповноцінної людини:

Und dann habe ich ihm so ein bisschen meine Geschichte erzählt und ich habe ihn dann gefragt: "Ja, wie wirkt das auf Sie? Bin ich jetzt verstümmelt oder wie bin ich als Frau, wie finden Sie das? (P)"

+> Ich fühle mich nicht mehr weiblich. (Pplus1)

+> Finden Sie mich ohne Brüste trotzdem attraktiv? (Pplus2)

Und dann guckt der mich an, ganz entgeistert und sagt: "Ja, wie meinen Sie das jetzt?" Dann sage ich: "Ja so, wie ich es sage. Wäre ich jetzt noch ein Typ für Sie?", habe ich ihn glatt gefragt. (Interview mit Elke Ferch, 2026)

Наведений приклад ілюструє інтеріорізацією мовцем (Ельке Ферхь) стереотипних уявлень про втрату жіночої привабливості внаслідок мастектомії. У даному мовленнєвому акті разом із експліцитним запитанням щодо оцінки зовнішності (P) реалізуються дві імпліцитні пропозиції: перша сполучується з експресивною іллокуцією, тобто негативною оцінкою власної зовнішності (Pplus1), друга імпліцитна пропозиція (Pplus2) сполучується з квеситивною іллокуцією – запитанням, чи вважає адресат так само). Проведене дослідження засвідчує, що описані мовленнєві акти, які реалізують цю тактику, є поліімплікативними, адже мовець у таких випадках, по-перше, транслює інтеріорізоване негативне бачення себе (перша імпліцитна пропозиція), а по-друге, прагне переконатися, чи поділяє адресат цю думку (друга імпліцитна пропозиція), з метою валідації засвоєних стереотипних стигматизуючих уявлень. Мовними маркерами виступають оцінні прикметники (потенційно з запереченням) *unvollständig*, *nicht gut genug*, *verstümmelt*, *nutzlos*, *hässlich* тощо.

Тактика самозвинувачення (Taktik der Selbstbeschuldigung) транслює покладання відповідальності за захворювання на себе:

Und vielleicht ist es genbedingt. Vielleicht war es auch meine Ernährung. Ich habe wahnsinnig gerne geräuchertes Fleisch gegessen. Schlachtschüssel und so. Es kann ja von allem Möglichen kommen. Und vielleicht war es auch einfach ein Polyp, der eben jetzt da vielleicht entfernt hätte werden müssen wieder und ich habe es eben versiebt. Versemmelt. Und nicht auf mich geachtet. (P)

+> *Ich bin selbst schuld an meiner Erkrankung (Pplus1).*

+> *Denken Sie genauso? (Pplus2)* (Interview mit Susanna Zier, 2026)

Подібним мовленнєвим актам властива поліімплікативність: перша імпліцитная пропозиція Pplus1 сполучується з експресивною іллокуцією визнання своєї відповідальності за захворювання, друга Plus2 сполучуться з квеситивною – запитанням, чи гадає адресат так само. Мовними маркерами є модальні дієслова з та без заперечення (у формах минулого часу дійсного або умовного способу), а також дієслова з експресивною конотацією *versemmeln, vermasseln, versieben* тощо.

Тактика інтеріорізації провини (Taktik der Schuldinternalisierung) є близькою до тактики самозвинувачення, відмінністю є те, що у першому випадку йдеться про медично обґрунтований зв'язок між діями та захворюванням і у фокусі уваги стоїть власна відповідальність, а у другому – про прийняття суспільно нав'язаної провини через засвоєння популярних стереотипних суспільних уявлень про причини виникнення онкозахворювань на кшталт психосоматичних або поведінкових:

Aber ich denke, es war in mir doch irgendwas auch drin, wo mich anfällig gemacht hat für diese Art Krankheit. Weil ich glaube nicht, dass die rein nur mechanisch ist. Ich denke, dass die auch oft seelisch oder psychisch bedingt ist mit. Und ich habe unter der Trennung zum Beispiel von meiner Ehe und so habe ich schon gelitten. Weil die Kinder leiden mit. Es leidet ja alles mit. Und auch dieses exzessive Arbeiten, das waren alles Dinge, wo ich oft an meine

Leistungsgrenze gegangen bin. Wo man es dann doch gerade wieder so geschafft hat. Oder Lösungen, die fast nicht zu lösen waren. Wo du dir eingeredet hast: Du schaffst das, das machst du. Dass das alles mit dazu beigetragen hat, um der Krankheit auch einen Nährboden zu geben. Deswegen hole ich auch manchmal aus, weil das alles ein bisschen zusammen hängt. Mein ganzes Leben. Auch vielleicht meine ganze Kindheitserziehung mit. Wo man sagt, irgendwo war halt dann der Krebs eigentlich eine Konsequenz von dem Ganzen. (P)

+> *Ich habe falsch gelebt. (Pplus1)*

+> *Ich fühle mich schuldig. (Pplus2)* (Interview mit Gunther Kraft, 2026)

Перша імпліцитна пропозиція (Pplus1) сполучується з асертивною іллокуцією – визнанням хибності обраного способу життя, іллокуція другої імпліцитної пропозиції (Pplus2) є експресивною – визнання нав'язаної суспільством провини. Мовними маркерами постають засоби геджингу на кшталт прислівників *vielleicht*, *wahrscheinlich*, *irgendwie* та дієслова *denken*, *glauben* тощо.

Тактика артикуляції сорому (Taktik der Schamartikulation) передбачає реалізацію імпліцитних мовленнєвих актів, в яких конструюються перша імпліцитна пропозиція з експресивною іллокуцією визнання почуття сорому через хворобу або зміни зовнішності, друга – з експресивною іллокуцією страху перед можливими негативними реакціями на них (дистанціювання, недоречні коментарі тощо):

Und dann kam natürlich auch das beliebte Thema Haarausfall. Da hatte ich am Anfang auch große Probleme mit, weil ich gesagt habe: "Ja, wenn dann die Haare weg sind, dann sieht man es."

+> Ich schäme mich für meine Glatze. (Pplus1)

+> Ich habe Angst vor negativen Reaktionen (Pplus2)

Und ich wollte eigentlich nicht mit meinem Kinderwagen durch die Gegend gehen und als Krebskranke identifiziert werden. Das war mir anfangs wirklich ein Problem. (Interview mit Miriam Sulz-Brecht, 2026)

Мовними маркерами є неозначено-особовий займенник *man* та модальні дієслова.

Тактика самоізоляції (Taktik der Selbstisolation) передбачає мовленнєве обґрунтування соціального дистанціювання:

Er wollte mich kennen lernen, weil ich irgendwie so frei mit dem Thema, wie er meinte, umginge. Und dann sage ich: "Oh ja, frei. Das war heute ein langer Kampf, dass ich mich ausgezogen habe, weil ich mich immer ausgezogen habe. Ich habe mich extra abseits gesetzt, dass mich niemand beobachtet."

+> Ich will allein sein. (Pplus1)

+> Ich habe Angst vor potenziell negativen Reaktionen. (Pplus2)

(Interview mit Elke Ferch, 2026)

Мовець імплікує бажання уникнути соціальних контактів (комісивна іллокуція), визнаючи водночас страх перед потенційно негативним досвідом (експресивна іллокуція). Мовні маркери представлені займенниками *man*, *niemand*, *jeder*, *alle* тощо.

У фокусі **тактики редукції ідентичності** (Taktik der Identitätsreduktion) стоїть обмеження особистої ідентичності лише онкологічним захворюванням:

Also meinen Mann, den ich ja erst nach der ersten Krebsdiagnose kennengelernt habe, im Februar 2009. Also ich hatte ja 2008 den ersten Krebs und dann habe ich gedacht: Mit einer amputierten Brust wirst Du sowieso nie wieder einen Partner kriegen. Und dann habe ich meinem Mann das gleich bei unserem ersten Date quasi erzählt und habe gedacht: Ja, der geht jetzt und den siehst Du nie wieder. Er sagt heute noch: "Für mich bist Du vollständig." Und das hilft mir unheimlich, unheimlich gut.

+> *Als Krebskranke bin ich nicht vollwertig. (Pplus1)*

+> *Du kannst mich nicht lieben. (Pplus2)* (Interview mit Regina Ritter, 2026)

Імпліцитні пропозиції таких мовленнєвих актів сполучуються з асертивним визнанням власної неповноцінності та меншовартості, обмежуючи власну ідентичність лише роллю онкопацієнта. Мовні маркери містять оцінні прикметники та прислівники та каузальні конструкції.

Тактика антиципації оцінки (Taktik der Antizipation fremder Bewertung) передбачає уникання комунікації на тему хвороби/ приховування діагнозу та зумовлена випереджальним очікуванням негативної оцінки або соціального відторгнення:

Ich hatte das gerade letztens, dass ein Arbeitskollege mir seine familiäre Geschichte dazu erzählt hat und danach ging es mir eine Woche schlecht. Ich will mir das nicht mehr anhören. In der Familie ist das in Ordnung darüber zu sprechen, wenn jemand etwas fragt, dann antworte ich auch oder so. Aber insgesamt ist das eher etwas, was ich jetzt Leuten, die ich vielleicht nicht richtig gut kenne, wie Kollegen und Bekannte, da mache ich das nicht mehr zum Thema. Also das ist vorbei. Das will ich nicht mehr, weil ich halt nicht einschätzen kann, wie die reagieren. Bei meinen Freunden weiß ich, die sind da eher einfühlsam. Aber bei Kollegen, da kann etwas auf dich zukommen und das kann ich dann nicht mehr steuern sozusagen. Das habe ich nicht in der Hand.

Also das kann so verletzend sein und so einen Einfluss auf meine Psyche haben, das will ich so nicht mehr. (Interview mit Eva Manz, 2026)

Мовленнєві акти, що реалізують цю тактику, можуть передбачати конструювання імпліцитної пропозиції з комісивною іллокуцією на основі нульової експліцитної пропозиції або експліцитної пропозиції апосиопезисного типу:

Auf der Arbeit, denen habe ich nur gesagt, dass ich schwer erkrankt bin, aber nicht was. (P)

+> Ich werde darüber nicht offen reden. (Pplus1) (Interview mit Georg Sommer, 2026)

Мовними маркерами є евфемізми або еліптичні конструкції.

Тактика релятивізації власної цінності (Taktik der Relativierung des eigenen Wertes) корелює з тактикою редукції ідентичності та тактикою знецінення (однак передбачає нижчий ступінь інтенсивності негативного переживання) і спрямована на применшення власної значущості (а не тотального знецінення або заперечення інших ролей):

Und mittlerweile denke ich manchmal auch, wie das wohl für meinen Partner ist, sozusagen seit sieben oder acht Jahren jetzt keine Frau mehr – oder keine zwei Brüste sozusagen, keine normalen Brüste zu sehen. Ob er das vermisst oder ob er darüber irgendwie überhaupt noch nachdenkt oder wie das wohl so ist.

+> Ich bin mit einer Brust nicht gut genug. (Pplus1)

+> Ich fühle mich unsicher. (Pplus2) (Interview mit Eva Manz, 2026)

Обидві імпліцитні пропозиції сполучуються з експресивними іллокуціями вербалізації відчуття недосконалості та почуття невпевненості. Маркерами є мовні засоби заперечення та геджингу.

Тактика нормалізації дискримінації (Taktik der Normalisierung von Diskriminierung) легітимує соціальні обмеження для людей з досвідом онкологічного захворювання як природнє, закономірне, «нормальне» явище:

Haben Sie schlechte Erfahrungen gemacht, dass Sie jemand angesprochen hätte? Nein. Eher so mitleidige Blicke. Man steht halt dann dazu, ich sage: "Mir ist das da und da passiert." Und so und das ist dann, das wird ohne weiteres akzeptiert. Es passt ja dann keiner mehr auf, wenn man sich öfter sieht, dann wird das auch so akzeptiert. Man geht aufgrund dessen dann nur in die Damensauna, das ist ja auch klar.

+> Ich will mir negative Reaktionen der Männer ersparen. (Pplus1)

+> Ich habe Verständnis für die diskriminierende Einschränkung des gemeinsamen Saunabesuchs. (Pplus2) (Interview mit Gerda Martin, 2026)

Мовними маркерами цієї тактики виступають прислівники *klar*, *selbstverständlich*, *logischerweise*, *natürlich* тощо.

Тактика самоцензури (Taktik der Selbstzensur) фокусується на нехтуванні власними почуттями і потребами або витісненні власних страждань:

Vor der Operation habe ich mir überlegt, dass ich mir dann nachher eine Brustwarze auftätowieren würde. Das habe ich aber verworfen, weil ich will diese Stelle einfach in Ruhe lassen und nicht reizen. Also das ist völlig wurscht. Gerade auch in meinem Alter, wer schaut denn schon auf die Brust.

+> Mein Aussehen ist nicht mehr wichtig. (Pplus1)

+> Ich darf mich nicht beschweren. (Pplus2) (Interview mit Heiner Töpfer, 2026)

Перша імпліцитна пропозиція сполучується з експресивною іллокуцією відмови від власних цінностей (мовними маркерами слугують прислівники на кшталт *wurscht*, *egal*, *unwichtig* тощо), друга – з директивною забороною скаржитися.

Описані дискурсивні тактики корелюють з чотирма стадіями психологічної моделі П. Корріґена (Corrigan, Watson, 2002): усвідомленню суспільних стереотипів (*stereotype awareness*) відповідає тактика антиципації оцінки, погодження з ними (*stereotype agreement*) ілюструють тактики інтеріорізації провини та нормалізація дискримінації, застосування їх до себе (*self-concurrence*, *self-application*) відображають тактики самознецінення, редукції ідентичності, самозвинувачення, а психологічну шкоду (*harm*) відбивають тактики артикуляції сорому, самоізоляції, релятивізації власної цінності та самоцензура.

Висновки. Дискурсивна стратегія аутостигматизації людей із досвідом онкологічного захворювання засвідчує інтеріорізацію суспільної стигми стосовно онкопацієнтів в дискурсивній площині. Прагмалінгвістичний аналіз особливостей реалізації стратегії аутостигматизації в сучасному німецькомовному дискурсі виявив, що в особистісному повсякденному дискурсі указана стратегія реалізується дискурсивними тактиками самознецінення, самозвинувачення, інтеріорізації провини, артикуляції сорому, самоізоляції, редукції ідентичності, антиципації чужої оцінки, релятивізації власної цінності, нормалізації дискримінації, самоцензури, які передбачають конструювання імпліцитних моно– або поліімплікативних мовленнєвих актів з різними типами іллокуцій, що сполучуються з імпліцитною пропозицією, а також мовленнєвих актів з нульовою експліцитною пропозицією. До перспектив дослідження феномену аутостигматизації належить контрастивний аналіз реалізації стратегії аутостигматизації у різних типах дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безугла Л. Р. Теоретико-методологічні засади лінгвопрагматичних досліджень дискурсу. Від слова до діла: лінгвопрагматика дискурсу : кол. монографія / за заг. ред. Л. Р. Безуглої. Вінниця, 2020. С. 16–75.

2. Angermeyer M. C., Matschinger H., Link B. G., Schomerus G. Public attitudes regarding individual and structural discrimination: Two sides of the same coin? *Social Science & Medicine*. 2014. Vol. 103. P. 60–66. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.11.014

3. Brohan E., Gauci D., Sartorius N., Thornicroft G.; GAMIAN-Europe Study Group. Self-stigma, empowerment and perceived discrimination among people with bipolar disorder or depression in 13 European countries: The GAMIAN-Europe study. *Journal of Affective Disorders*. 2011. Vol. 129. P. 56–63. https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.09.001

4. Corrigan P. W., Watson A. C. The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*. 2002. Vol. 9, No. 1. P. 35–53. https://doi.org/10.1093/clipsy.9.1.35

5. Corrigan P. W., Watson A. C., Barr L. Understanding the self-stigma of mental illness. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2006. Vol. 25, No. 8. P. 875–884. https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.8.875

6. Ernst J., Brähler E., Hinz A., Friedrich M., Lehmann-Laue A., Mehnert A., Weißflog G. Stigmatisierende Einstellungen gegenüber Krebspatienten – Ergebnisse einer repräsentativen Bevölkerungsumfrage. *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*. 2016. Bd. 66. S. 112–119.

7. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1963. 147 p.

8. Heley K., Vedham V., Vanderpool R. C. The global landscape of cancer stigma research and practice: Perspectives, measures, interventions, and actions for change. *Journal of the National Cancer Institute Monographs.* 2024. Vol. 2024. No. 63. P. 1–3. https://doi.org/10.1093/jncimonographs/lgae009

9. Link B. G., Phelan J. C. Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*. 2001. Vol. 27, No. 1. P. 363–385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

10. Lobenstein-Reichmann A. Stigma – Semiotik der Diskriminierung. *Mit Bezug auf Sprache : Festschrift für Rainer Wimmer* / hrsg. von W.-A. Liebert, H. Schwinn. Tübingen : Narr, 2009. S. 249–271.

11. Röhm A. Entstehung und Überwindung von Stigmatisierung durch interpersonale und mediale Kommunikation. *Beeinträchtigungen und Potentiale von Sprache und Kommunikation* / hrsg. von U. Ritterfeld, K. Subellok, E. Wimmer, A.-L. Scherger. Dortmund : Technische Universität Dortmund, 2023. S. 544–556.

12. Röhm A., Grengel M., Möhring M., Zensen-Möhring J., Nellen C., Hastall M. R. Applying the mixed-blessings model and labelling theory to stigma in inclusive education: An experimental study of student and trainee teachers' perceptions of pupils with ADHD, DLD, and intellectual disability. *Frontiers in Psychology.* 2022(13) Lausanne. P. 1-14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.910702

13. Rüsch N., Hölzer A., Hermann C., Schramm E., Jacob G. A., Bohus M., Lieb K., Corrigan P. W. Self-stigma in women with borderline personality disorder and women with social phobia. *Journal of Nervous and Mental Disease.* 2006. Vol. 194, No. 10. P. 766–773. https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000239898.48701.dc

14. Semino E., Demjén Z., Demmen J., Koller V., Payne S., Hardie A., Rayson P. The online use of violence and journey metaphors by patients with cancer, as compared with health professionals: A mixed methods study. *BMJ Supportive & Palliative Care.* 2017. Vol. 7, No. 1. P. 60–66. https://doi.org/10.1136/bmjspcare-2014-000785

15. Smith R. A. Language of the lost: An explication of stigma communication. *Communication Theory.* 2007. Vol. 17, No. 4. P. 462–485. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00307.x

16. Wodak R., Fairclough N. Critical discourse analysis. *Discourse as Social Interaction* / ed. by T. A. van Dijk. London : Sage, 1997. P. 258–284.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Brustkrebs. Interview mit Elke Ferch. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/elke-ferch (дата звернення: 11.07.2026).

2. Darmkrebs. Interview mit Susanna Zier. URL:https://www.krankheitserfahrungen.de/module/darmkrebs/personen/susanna-zier (дата звернення: 11.07.2026).

3. Darmkrebs. Interview mit Gunther Kraft. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/darmkrebs/personen/gunther-kraft (дата звернення: 11.07.2026).

4. Brustkrebs. Interview mit Miriam Sulz-Brecht. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/miriam-sulz-brecht (дата звернення: 11.07.2026).

5. Brustkrebs. Interview mit Regina Ritter. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/regina-ritter (дата звернення: 11.07.2026).

6. Brustkrebs. Interview mit Eva Manz. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/eva-manz (дата звернення: 11.07.2026).

7. Prostatakrebs. Interview mit Georg Sommer. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/prostatakrebs/personen/georg-sommer (дата звернення: 11.07.2026).

8. Brustkrebs. Interview mit Gerda Martin. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/gerda-martin (дата звернення: 11.07.2026).

9. Brustkrebs. Interview mit Heiner Töpfer. URL: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/heiner-toepfer (дата звернення: 11.07.2026).

REFERENCES

1. Bezuhla L. (2020) Teoretyko-metodolohichni zasady linhvoprahmatychnykh doslidzhen dyskursu. [Theoretical and methodological foundations of pragmalinguistic discourse studies] Vid slova do dila: linhvoprahmatyka dyskursu : kol. monohrafiia / za zah. red. L. R. Bezuhloi, Vinnytsia. 16–75. [in Ukrainian].

2. Angermeyer M. C., Matschinger H., Link B. G., Schomerus G. (2014) Public attitudes regarding individual and structural discrimination: Two sides of the same coin? Social Science & Medicine. 103, Elsevier Amsterdam, 60–66. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.11.014

3. Brohan E., Gauci D., Sartorius N., Thornicroft, G. & GAMIAN-Europe Study Group (2011) Self-stigma, empowerment and perceived discrimination among people with bipolar disorder or depression in 13 European countries: The GAMIAN-Europe study. Journal of Affective Disorders, 129(1–3), Elsevier Amsterdam, 56–63. https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.09.001

4. Corrigan P. W., Watson, A. C. (2002) The paradox of self-stigma and mental illness. Clinical Psychology: Science and Practice, 9(1), Washington, 35–53. https://doi.org/10.1093/clipsy.9.1.35

5. Corrigan P. W., Watson A. C., Barr L. (2006) Understanding the self-stigma of mental illness. Journal of Social and Clinical Psychology, 25(8), New York, 875–884. https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.8.875

6. Ernst J., Brähler E., Hinz A., Friedrich M., Lehmann-Laue A., Mehnert A., Weißflog G. (2016) Stigmatisierende Einstellungen gegenüber Krebspatienten – Ergebnisse einer repräsentativen Bevölkerungsumfrage. [Stigmatizing Attitudes towards Cancer Patients – Results of a Representative Population Survey] Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie, 66(3–4), Stuttgart, 112–119. [in German].

7. Goffman E. (1963) Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 147 p.

8. Heley K., Vedham V., Vanderpool R. C. (2024) The global landscape of cancer stigma research and practice: perspectives, measures, interventions, and actions for change. Journal of the National Cancer Institute Monographs. 2024(63), Oxford, 1–3. https://doi.org/10.1093/jncimonographs/lgae009

9. Link B. G., Phelan J. C. (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology.* 27(1), New York, 363–385. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

10. Lobenstein-Reichmann A. (2009). Stigma – Semiotik der Diskriminierung. Mit Bezug auf Sprache. [Stigma – Semiotics of discrimination. With reference to language] Festschrift für Rainer Wimmer, hrsg. v. W.-A. Liebert, H. Schwinn, Tübingen, 249–271. [in German].

11. Röhm A. (2023). Entstehung und Überwindung von Stigmatisierung durch interpersonale und mediale Kommunikation. [Emergence and overcoming of stigmatization through interpersonal and media communication] Beeinträchtigungen und Potentiale von Sprache und Kommunikation, hrsg. v. U. Ritterfeld, K. Subellok, E. Wimmer, A.-L. Scherger, Dortmund, 544–556. [in German].

12. Röhm A., Grengel M., Möhring M., Zensen-Möhring J., Nellen C., Hastall M. R. (2022) Applying the mixed-blessings model and labelling theory to stigma in inclusive education: An experimental study of student and trainee teachers' perceptions of pupils with ADHD, DLD, and intellectual disability. Frontiers in Psychology. 2022(13) Lausanne. 1-14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.910702

13. Rüsch N., Hölzer A., Hermann C., Schramm E., Jacob G. A., Bohus M., Lieb K., Corrigan P. W. (2006) Self-stigma in women with borderline personality disorder and women with social phobia. Journal of Nervous and Mental Disease, 194(10), Philadelphia, 766–773. https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000239898.48701.dc

14. Semino E., Demjén Z., Demmen J., Koller V., Payne S., Hardie A., Rayson P. (2017) The online use of violence and journey metaphors by patients with cancer, as compared with health professionals: A mixed methods study. BMJ Supportive & Palliative Care, 7(1), London, 60–66. https://doi.org/10.1136/bmjspcare-2014-000785

15. Smith R. A. (2007) Language of the lost: An explication of stigma communication. Communication Theory, 17(4), Oxford, 462–485. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00307.x

16. Wodak R., Fairclough N. (1997) Critical discourse analysis. Discourse as social interaction, ed. by T. A. van Dijk, London, 258–284.

ILLUSTRATIVE REFERENCES

1. Brustkrebs. Interview mit Elke Ferch. (2026) [Breast Cancer. Interview with Elke Ferch]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/elke-ferch [in German].

2. Darmkrebs. Interview mit Susanna Zier. (2026) [Colorectal Cancer. Interview with Susanna Zier]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/darmkrebs/personen/susanna-zier [in German].

3. Darmkrebs. Interview mit Gunther Kraft. (2026) [Colorectal Cancer. Interview with Gunther Kraft]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/darmkrebs/personen/gunther-kraft [in German].

4. Brustkrebs. Interview mit Miriam Sulz-Brecht. (2026) [Breast Cancer. Interview with Miriam Sulz-Brecht]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/miriam-sulz-brecht [in German].

5. Brustkrebs. Interview mit Regina Ritter. (2026) [Breast Cancer. Interview with Regina Ritter]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/regina-ritter [in German].

6. Brustkrebs. Interview mit Eva Manz. (2026) [Breast Cancer. Interview with Eva Manz]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/eva-manz [in German].

7. Prostatakrebs. Interview mit Georg Sommer. (2026) [Prostate Cancer. Interview with Georg Sommer]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/prostatakrebs/personen/georg-sommer [in German].

8. Brustkrebs. Interview mit Gerda Martin. (2026) [Breast Cancer. Interview with Gerda Martin]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/gerda-martin [in German].

9. Brustkrebs. Interview mit Heiner Töpfer. (2026) [Breast Cancer. Interview with Heiner Toepfer]. Retrieved from: https://www.krankheitserfahrungen.de/module/brustkrebs/personen/heiner-toepfer [in German].

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'42:355.40
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-16

Вікторія БУЛАХ,
orcid.org/0009-0001-5243-3823
старший викладач кафедри романо-германської філології
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) ponviktoria@gmail.com

АНГЛОМОВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ, СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ

У статті висвітлюється комплексне вивчення англомовної професійної комунікації у сфері контррозвідувальної діяльності як окремого різновиду інституційного професійного дискурсу. Актуальність даного дослідження була зумовлена сучасним міжнародним співробітництвом України у сфері безпеки й оборони, посиленням взаємодії з державами-членами НАТО та Європейського Союзу, а також посиленими вимогами до володіння англійською мовою як універсальним засобом професійної комунікації між суб'єктами сектору безпеки.

Метою статті є висвітлення термінологічних, структурно-семантичних та прагматичних особливостей англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності, а також встановлення закономірностей функціонування спеціалізованої лексики у професійній комунікації. У роботі поєднано декілька медодів, а саме: методи дискурс-аналізу, структурно-семантичного аналізу, компонентного аналізу, контекстуального аналізу, елементів корпусного підходу та описового методу.

У роботі обґрунтовано, що англомовний професійний дискурс контррозвідувальної діяльності характеризується високим ступенем стандартизації, термінологічною насиченістю, значною кількістю багатокомпонентних термінологічних словосполучень, переважанням номінативних конструкцій, широким використанням пасивного стану, модальних дієслів та мовних засобів, що забезпечують об'єктивізацію повідомлення. Також встановлено, що прагматична організація дискурсу спрямована на забезпечення обміну точної інформації, мінімізацію неоднозначності інтерпретації та дотримання принципу конфіденційності професійної комунікації. Запропоновано авторське бачення структури англомовного контррозвідувального дискурсу, що поєднує термінологічний, структурно-семантичний та прагматичний компоненти як взаємопов'язані складники єдиної комунікативної системи.

Практичне значення результатів даного дослідження полягає у можливості їх використання під час укладання навчальних курсів професійної англійської мови для фахівців сектору безпеки і оборони, створення галузевих термінологічних словників, розроблення навчально-методичних матеріалів, а також у подальших дослідженнях англомовного професійного дискурсу.

Ключові слова: *англомовний професійний дискурс, контррозвідувальна діяльність, термінологія, структурна семантика, прагматика, професійна комунікація, інституційний дискурс.*

Viktoriia BULAKH,
orcid.org/0009-0001-5243-3823
Senior Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology
National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ponviktoria@gmail.com

ENGLISH-LANGUAGE PROFESSIONAL DISCOURSE OF COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES: TERMINOLOGICAL, STRUCTURAL-SEMANTIC AND PRAGMATIC

The article presents a comprehensive study of English-language professional communication in the field of counterintelligence as a distinct variety of institutional discourse. The study is motivated by Ukraine's current international cooperation in the field of security and defense, growing cooperation with NATO and European Union member states, as well as increased requirements for English language proficiency as a universal means of professional communication between security sector entities.

The purpose of the article is to highlight the terminological, structural-semantic and pragmatic features of the English-language professional discourse of counterintelligence activities, as well as to establish the regularities of the functioning of specialized vocabulary in professional communication. The research is based on: discourse analysis, structural-semantic analysis, component analysis, contextual analysis, elements of corpus linguistics and the descriptive method.

The study demonstrates that the English-language professional discourse of counterintelligence activity is characterized by a high degree of standardization, terminological saturation, a significant number of multi-component terms, the predominance of nominative constructions, the wide use of the passive voice, modal verbs and linguistic means that ensure the linguistic objectivity. The study also shows that the pragmatic organization of discourse is aimed at ensuring the exchange of accurate information, minimizing ambiguity of interpretation and observing the principle of confidentiality of professional communication. The article proposes an original model of the structure of the English-language counterintelligence discourse, which integrates terminological, structural-semantic and pragmatic components as interrelated components of a single communicative system.

The practical significance of the results of this study lies in the possibility of their use during the preparation of English for Specific Purposes (ESP) courses for specialists in security and defence institutions, the creation of specialized terminological dictionaries, the development of teaching and learning materials, as well as in further research on English professional discourse.

Key words: *English-language professional discourse, counterintelligence activities, terminology, structural semantics, pragmatics, professional communication, institutional discourse.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної глобальної трансформації безпекового сектору професійна комунікація у сфері контррозвідувальної діяльності набуває особливого значення. Інтенсифікація міжнародного співробітництва між правоохоронними органами, спеціальними службами та військовими структурами держав-партнерів України зумовлює необхідність використання єдиного професійного комунікативного простору, в якому англійська мова виконує функцію основного засобу обміну інформацією.

Професійний дискурс контррозвідувальної діяльності характеризується високим рівнем спеціалізації, усталеною термінологічною системою, суворою регламентацією мовленнєвої поведінки та специфічними прагматичними настановами. Мовна організація дискурсу підпорядковується вимогам точності, лаконічності, стандартизованості та мінімізації неоднозначного тлумачення інформації. Саме тому дослідження такого дискурсу виходить за межі традиційного опису спеціальної лексики та потребує комплексного аналізу його термінологічної, структурно-семантичної та прагматичної організації.

Незважаючи на інтенсивний розвиток сучасної англістики, професійний дискурс контррозвідувальної діяльності залишається одним із найменш досліджених різновидів інституційного дискурсу. Більшість праць присвячено юридичному, політичному, військовому, дипломатичному або медійному дискурсам, тоді як мовні особливості англомовної комунікації у сфері контррозвідки практично не ставали предметом комплексного лінгвістичного аналізу. Дана ситуація актуалізує доцільність визначення теоретичних засад опису цього різновиду професійного дискурсу, тлумачення його термінологічної системи, структурно-семантичних характеристик та прагматичних механізмів функціонування.

Аналіз досліджень. Проблематика професійного дискурсу посідає одне з провідних місць у сучасній лінгвістиці, оскільки саме дискурсивний підхід дає змогу комплексно досліджувати мовні явища з урахуванням комунікативної ситуації, соціокультурного контексту, інтенцій мовців та особливостей функціонування мовних одиниць у професійній діяльності. У сучасних мовознавчих студіях поняття «дискурс» розглядається як складне комунікативне явище, що поєднує текст, його учасників, екстралінгвістичні чинники та прагматичні установки мовленнєвої взаємодії (Fairclough, 1992; Gee, 2014).

Вагомий внесок у становлення теорії професійного дискурсу зробили дослідники англомовної лінгвістики, які розглядали його як різновид інституційної комунікації, що характеризується стандартизованістю мовних засобів, спеціалізованою термінологією, професійно зумовленими комунікативними ролями та чітко визначеними прагматичними цілями (Bhatia, 2004; Hyland, 2009). У працях зазначених учених професійний дискурс трактується як система мовленнєвої взаємодії, у межах якої мовні одиниці функціонують відповідно до норм певної професійної спільноти.

Окремий напрям сучасної англістики становлять дослідження англійської мови для спеціальних цілей (English for Specific Purposes, ESP), що охоплюють аналіз професійної термінології, жанрових особливостей спеціалізованих текстів, комунікативних стратегій та мовної підготовки фахівців різних галузей (Dudley-Evans & St John, 1998; Flowerdew, 2013). Значний інтерес становлять також праці, присвячені юридичному, дипломатичному, військовому та безпековому дискурсам, у яких досліджуються особливості функціонування спеціальної лексики, жанрова специфіка службових документів і прагматичні механізми професійної комунікації.

Водночас аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що англомовний професійний дискурс контррозвідувальної діяльності не став предметом комплексного лінгвістичного опису. Наявні дослідження здебільшого стосуються окремих аспектів юридичної термінології, військового дискурсу,

інформаційної безпеки або стратегічних комунікацій, тоді як мовні механізми функціонування контррозвідувальної комунікації залишаються недостатньо висвітленими. У більшості випадків контррозвідувальна діяльність розглядається як правове чи безпекове явище, а не як самостійний об'єкт мовознавчого аналізу.

Недостатньо дослідженими залишаються питання формування термінологічної системи англомовного контррозвідувального дискурсу, закономірності структурної організації спеціалізованих текстів, особливості функціонування багатокомпонентних термінологічних конструкцій, роль номіналізації у професійній комунікації, а також прагматичні стратегії реалізації інституційної взаємодії. Практично відсутні праці, у яких англомовний контррозвідувальний дискурс розглядався б як окремий різновид професійного дискурсу з власною мовною системою, жанровою структурою та комунікативними принципами.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що сучасний стан розвитку англістики створює необхідні теоретичні передумови для формування нового напряму досліджень, присвяченого комплексному опису англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності. Такий підхід дозволяє інтегрувати досягнення дискурс-аналізу, термінознавства, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики та англійської мови для спеціальних цілей у межах єдиної методологічної моделі.

Метою статті є комплексне дослідження англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності шляхом визначення його термінологічних, структурно-семантичних та прагматичних особливостей, а також розроблення концептуальної моделі його мовної організації.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці професійний дискурс розглядається як особливий різновид інституційного дискурс. Успішне функціонування професійного дискурсу визначається соціальними ролями співрозмовників, професійними нормами, термінологією та усталеними комунікативними моделями. Насамперед професійний дискурс орієнтований на виконання конкретних виробничих, правових, організаційних або управлінських завдань. Таке поєднання зумовлює високий рівень мовної стандартизації та точності.

Контррозвідувальна діяльність належить до сфер, у яких мовлення виконує регулятивну, доказову, організаційну та безпекову функції на рівні з комунікативною функцією. На відміну від військового дискурсу, контррозвідувальний дискурс поєднує ознаки кількох інституційних сфер. Він інтегрує правову термінологію, військову лексику, дипломатичні мовні формули, аналітичний стиль викладу та елементи інформаційно-аналітичної комунікації. Відповідна інтегративність висвітлює його складну внутрішню організацію та значну термінологічну варіативність, що потребує окремого лінгвістичного опису.

У статті пропонується розглядати англомовний професійний дискурс контррозвідувальної діяльності як багаторівневу мовну систему. Успішне функціонування цієї системи забезпечується взаємодією трьох взаємопов'язаних компонентів: термінологічного, структурно-семантичного та прагматичного. Комплексний аналіз даних компонентів дає змогу пояснити закономірності побудови професійних текстів, специфіку мовної репрезентації спеціальних знань та особливості реалізації комунікативних намірів учасників професійної взаємодії.

Термінологічний вимір англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності

Термінологічна система англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності формується на кількох галузей знань – юриспруденція, військова справа, політична наука, інформаційна безпека та розвідувальна діяльність.

Виходячи з аналізу фактичного матеріалу (офіційні документи міжнародних безпекових організацій, відкриті аналітичні звіти, навчальні матеріали з контррозвідувальної підготовки, нормативні тексти у сфері національної безпеки англомовних держав) можна виділити кілька базових тематичних груп термінів.

1. Термінологічна група, яка включає учасників професійної взаємодії
- intelligence officer
- counterintelligence officer
- agent / operative
- asset
- handler
- analyst
- informant
- hostile intelligence service (HIS)

Ці терміни мають високий ступінь спеціалізації та чіткої функціональної диференціації. Наприклад, термін asset вживається для позначення джерела інформації, що може бути залучене до співпраці, тоді як informant частіше має неформальний або ситуативний характер взаємодії.

2. Термінологічна група оперативної діяльності

Ця група акумулює лексеми, що описують процеси та дії у сфері контррозвідки:
- surveillance
- monitoring
- infiltration
- recruitment

– debriefing
– counter-surveillance
– covert operation
– intelligence gathering

Значна частина термінів утворена шляхом словоскладання або додавання префікса counter-, що сигналізує про протидійну спрямованість дії (counter-surveillance, counterintelligence).

3. Термінологія загроз та ризиків

Ця група відображає об'єкти професійної уваги:

– threat assessment
– risk analysis
– security breach
– hostile actor
– insider threat
– espionage activity
– sabotage
– information leakage

Семантичним ядром цієї групи є поняття «загроза», який у контррозвідувальному дискурсі має багаторівневу інтерпретацію – від потенційної до безпосередньої. Особливістю є часте використання номінативних конструкцій типу insider threat, що зводять складні ситуаційні значення в компактну термінологічну форму.

4. Термінологія правового та регулятивного характеру

Окрему групу формують терміни, пов'язані з правовими рамками діяльності:

– security clearance
– classified information
– authorization
– compliance
– jurisdiction
– legal framework
– oversight

Ці одиниці забезпечують нормативне оформлення контррозвідувальної діяльності та відображають її інституційний характер. Їх особливістю є висока ступінь стандартизації та стабільність значення в межах різних англомовних правових систем.

5. Структурні особливості терміносистеми

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що терміносистема англомовного контррозвідувального дискурсу характеризується такими структурними особливостями:

1. Переважання багатокомпонентних термінів, (counterintelligence investigation unit, intelligence gathering operation).

2. Активне використання префіксації.

3. Номіналізація процесів(monitoring, infiltration, assessment).

4. Інтердисциплінарність термінології.

6. Семантичні особливості термінології

З семантичного погляду термінологічна система характеризується:

– високим рівнем полісемантичного розмежування;

– чіткою контекстуальною залежністю значень;

– тенденцією до спеціалізації загальновживаних лексем (source, operation, asset);

– формуванням стійких термінологічних сполучень.

Структурно-семантичний вимір англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності

Структурно-семантична організація англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності відображає специфіку кодування інформації в умовах високої вимогливості до точності, об'єктивності та однозначності інтерпретації. Мовні конструкції у цьому дискурсі підпорядковані завданню забезпечити максимально нейтральну подачу професійно значущих подій.

1. Переважання номінативних конструкцій

Однією з ключових структурних ознак є номінативний спосіб подання інформації. Він проявляється у широкому використанні іменникових словосполучень замість дієслівних конструкцій:

– intelligence assessment замість "assessing intelligence"
– threat evaluation замість "evaluating threats"
– risk management procedures замість "managing risks"

2. Пасивні конструкції як засіб деперсоналізації

У професійному дискурсі контррозвідувальної діяльності широко використовується пасивний стан. Це дозволяє усунути або знеособити агента дії:

– Information was collected through technical means.
– The operation was conducted under strict security protocols.
– Data were analyzed and verified.

Пасивні конструкції виконують прагматичну функцію зниження персоніфікації дії та підкреслення процедурного характеру діяльності.

3. Модальність як інструмент регулювання ступеня впевненості

Важливою структурно-семантичною характеристикою є активне використання модальних дієслів та модальних конструкцій, що дозволяють варіювати ступінь категоричності висловлювання:

– may indicate
– could suggest
– is likely to be associated with
– appears to demonstrate

Такі мовні засоби відображають епістемічну обережність.

4. Складні багатокомпонентні синтаксичні структури

Професійні тексти характеризуються високою щільністю інформації, що реалізується через використання складних синтаксичних конструкцій:

– довгі атрибутивні ланцюги (foreign intelligence service covert recruitment operation);

– розгорнуті номінативні групи;

– підрядні речення уточнювального характеру.

Такі структури забезпечують максимальну компресію інформації при збереженні її семантичної повноти.

5. Інституційна нейтралізація суб'єкта

Характерною рисою є домінування безособових конструкцій:

– It is assessed that...
– It is believed that...
– There is evidence suggesting...

Це дозволяє знизити рівень персональної відповідальності за інтерпретацію інформації.

6. Семантична щільність професійних текстів

Структурна організація дискурсу характеризується високою семантичною щільністю. Це проявляється у концентрації значної кількості інформації в межах одного речення або словосполучення. Цього досягають завдяки:

– використанню термінологічних кластерів;

– скороченню службових елементів;

– перевагами іменникових структур над дієслівними.

Прагматичний вимір англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності

Прагматичний вимір англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності відображає функціональну спрямованість мовних одиниць для досягнення конкретних комунікативних цілей у межах інституційної взаємодії. У цьому типі дискурсу мова виконує не лише інформативну, а й регулятивну, інтерпретативну та стратегічну функції. Це зумовлює специфічну організацію висловлювань і вибір мовних засобів.

Однією з ключових прагматичних характеристик є широке використання епістемічної модальності. Таке використання дозволяє варіювати ступінь впевненості в поданій інформації:

– It is assessed that…
– It is highly likely that…
– The available information suggests…
– There are indications that…

Прагматично важливою рисою є системна об'єктивація мовлення, яка досягається шляхом усунення персонального суб'єкта оцінки. Замість індивідуального «я» використовується інституційна позиція:

– It is assessed…
– Intelligence indicates…
– Reports suggest…

Отже, відповідальність за висновок переноситься з індивідуального мовця на інституцію.

У контррозвідувальному дискурсі активно функціонує евфемізація.Вона виконує функцію пом'якшення потенційно чутливої інформації:

– neutralize the threat замість прямого опису силового впливу

– enhanced interrogation techniques як заміна більш прямолінійних формулювань

– collateral impact замість прямого позначення втрат

Евфемістичні конструкції дозволяють знизити емоційне навантаження повідомлення.

Характерною прагматичною особливістю є використання мовних засобів, що підтримують контрольовану невизначеність:

– may indicate potential involvement
– could be associated with hostile activity
– appears consistent with previous patterns

Прагматика дискурсу передбачає розподіл відповідальності за висловлювання через використання безособових конструкцій та пасивних форм:

– It was determined that…
– The analysis was conducted…
– Findings were reviewed…

Це створює ефект процедурної обґрунтованості та підкреслює, що висновки є результатом системного аналізу, а не індивідуального судження.

Контррозвідувальний дискурс має виражену персуазивну функцію. Вона спрямована на формування довіри до інституційних висновків. Це досягається через:

– використання стандартизованих формул оцінки;

– повторюваність структур;

– термінологічну уніфікацію;

– апеляцію до «analyzed intelligence» як авторитетного джерела.

Отже, прагматичний вимір англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності характеризується поєднанням об'єктивуючих, модальних та евфемістичних стратегій, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки, зниження категоричності висловлювань та підтримання інституційної нейтральності. Дискурс функціонує як інструмент керованої інтерпретації, у межах якого мовні засоби виконують роль регуляторів ступеня достовірності та комунікативної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження англомовного професійного дискурсу контррозвідувальної діяльності дозволяє зробити низку узагальнень,

що мають як теоретичне, так і прикладне значення для сучасної лінгвістики, зокрема для напрямів дискурсології, термінознавства та англійської мови для спеціальних цілей (ESP).

Установлено, що англомовний професійний дискурс контррозвідувальної діяльності є специфічним різновидом інституційного дискурсу, який функціонує в межах безпекової сфери та характеризується високим рівнем стандартизації мовних засобів, термінологічною насиченістю та чіткою прагматичною спрямованістю. Його ключова особливість полягає у поєднанні інформаційної, регулятивної та інтерпретативної функцій мови.

Встановлено, що термінологічний рівень досліджуваного дискурсу представлений багатошаровою системою лексичних одиниць, які об'єднуються у тематичні групи (суб'єкти діяльності, оперативні процеси, загрози та ризики, правові й регулятивні категорії). Терміносистема характеризується поєднанням термінології різних галузей знань, високою частотністю багатокомпонентних словосполучень та активними процесами семантичної спеціалізації загальновживаної лексики.

Структурно-семантичний вимір дискурсу визначається домінуванням номінативних конструкцій, широким використанням пасивного стану, складних синтаксичних структур та явищем семантичної компресії інформації. Такі особливості забезпечують об'єктивованість викладу, деперсоналізацію мовлення та підвищення інформаційної щільності професійних текстів.

Прагматичний вимір дискурсу реалізується через систему комунікативних стратегій, серед яких провідними є епістемічна модальність, інституційна об'єктивація, евфемізація, контрольована невизначеність та розподіл комунікативної відповідальності. Вони забезпечують баланс між точністю інформації, її безпековим характером та необхідністю уникнення категоричних висловлювань.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальнішим аналізом жанрової організації англомовного контррозвідувального дискурсу, вивченням його корпусних характеристик, а також розробленням лінгводидактичних моделей навчання професійної англійської мови для фахівців сектору безпеки і оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bhatia V. K. Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View. London : Continuum, 2004. 246 p.
2. Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics. 2nd ed. London : Routledge, 2010. 352 p.
3. Dudley-Evans T., St John M. J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 301 p.
4. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge : Polity Press, 1992. 259 p.
5. Flowerdew J. Discourse in English Language Education. London : Routledge, 2013. 248 p.
6. Gee J. P. An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. 4th ed. New York : Routledge, 2014. 248 p.
7. Halliday M. A. K., Matthiessen C. M. I. M. Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4th ed. London : Routledge, 2014. 808 p.
8. Hyland K. Academic Discourse: English in a Global Context. London : Continuum, 2009. 256 p.
9. Latysheva N., Skulish E. Glossary of Security Services Tradecraft Slang. Kyiv : NSSAU, 2011. 168 p.
10. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 224 p.
11. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Studies. 3rd ed. London : Sage Publications, 2016. 280 p.

REFERENCES

1. Bhatia, V. K. (2004). Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View. Continuum, London, 246 p.
2. Coulthard, M., & Johnson, A. (2010). An Introduction to Forensic Linguistics (2nd ed.). Routledge, London, 352 p.
3. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press, Cambridge, 301 p.
4. Fairclough, N. (1992). Discourse and Social Change. Polity Press, Cambridge, 259 p.
5. Flowerdew, J. (2013). Discourse in English Language Education. Routledge, London, 248 p.
6. Gee, J. P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method (4th ed.). Routledge, New York, 248 p.
7. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). Halliday's Introduction to Functional Grammar (4th ed.). Routledge, London, 808 p.
8. Hyland, K. (2009). Academic Discourse: English in a Global Context. Continuum, London, 256 p.
9. Latysheva, N., & Skulish, E. (2011). Glossary of Security Services Tradecraft Slang. NSSAU, Kyiv, 168 p.
10. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in Language Teaching. Cambridge University Press, Cambridge, 224 p.
11. Wodak, R., & Meyer, M. (2016). Methods of Critical Discourse Studies (3rd ed.). Sage Publications, London, 280 p.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 821.161.2.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-17

Оксана ВЕРТИПОРОХ,
orcid.org/0000-0001-6488-6945
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) vertuporohoks@ukr.net

ПСИХОСЕМАНТИКА ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ В АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «НА КОНІ І ПІД КОНЕМ»): ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті представлено комплексний міждисциплінарний аналіз автобіографічної повісті Анатолія Дімарова «На коні і під конем», котрий здійснено на перетині історії української літератури, психосемантики та психоаналізу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю деколонізації та реконтекстуалізації вітчизняного літературного канону ХХ століття через залучення новітніх методологічних оптик, що дозволяють експлікувати латентні рівні художнього тексту. Метою статті є розкриття специфіки художнього моделювання дитячого досвіду в наративній структурі твору та верифікація психологічних механізмів подолання індивідуальної та колективної травми.

У фокусі наукового пошуку перебуває специфіка формування дитячого «Я» («Его») в деструктивних умовах поствоєнного простору, маркованого соціально-політичною нестабільністю та кризою маскулінності – відсутністю авторитетної батьківської фігури, що стало наскрізною психологічною ознакою покоління шістдесятників. Застосування психоаналітичного інструментарію дозволило детально проаналізувати образ матері як центрального об'єкта прихильності, фіксації емоційної безпеки та джерела формування етичного й морального «Супер-Его» головного героя. Особливу увагу в роботі приділено психосемантичному кодуванню повсякденності, де виявлено й теоретично обґрунтовано специфіку функціонування гумору, іронії, гри та творчої уяви не як елементів розважального дискурсу, а як зрілих і конструктивних механізмів психологічного захисту (сублімації) та ментальної резильєнтності особистості.

Доведено, що повість А. Дімарова є не просто етнографічним чи побутовим описом радянського дитинства, а складною художньою реконструкцією успішного інтелектуального та емоційного опрацювання травматичного досвіду. Текст твору інтерпретується як простір індивідуації митця, де ретроспективний погляд дорослого наратора гармонізує архаїчні страхи дитини, переплавляючи історичну травму в креативну енергію життєствердження.

Ключові слова: *автобіографічна проза, психосемантика, психоаналіз, дитячий досвід, психологічний захист, резильєнтність, шістдесятництво, травма.*

Oksana VERTYPOROKH,
orcid.org/0000-0001-6488-6945
PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) vertuporohoks@ukr.net

PSYCHOSEMANTICS OF CHILDHOOD EXPERIENCE IN THE AUTOBIOGRAPHICAL PROSE OF ANATOLIY DIMAROV (BASED ON THE NOVELLA “ON A HORSE AND UNDER A HORSE”): PSYCHOANALYTIC DISCOURSE

The article presents a comprehensive interdisciplinary analysis of Anatoliy Dimarov's autobiographical novella "On a Horse and Un,der a Horse," conducted at the intersection of the history of Ukrainian literature, psychosemantics, and depth psychology. The relevance of the study is determined by the urgent need for the decolonization and recontextualization of the twentieth-century domestic literary canon through the engagement of innovative methodological optics that allow for the explication of the latent levels of the literary text. The article aims to reveal the specific features of the artistic modeling of childhood experience within the narrative structure of the work and to verify the psychological mechanisms of overcoming individual and collective trauma.

The focus of the scientific inquiry is directed toward the specific formation of the child's "I" ("Ego") under the destructive conditions of the post-war space, marked by socio-political instability and a crisis of masculinity–manifested in the absence of an authoritative father figure, which became a pervasive psychological trait of the Sixties generation

(Shistdesiatnyky). The application of psychoanalytic tools allowed for a detailed analysis of the mother's image as the central object of attachment, emotional security fixation, and the source of the main character's ethical and moral "Super-Ego." Special attention is paid to the psychosemantic coding of everyday life, where the functionality of humor, irony, play, and creative imagination is identified and theoretically substantiated not as elements of entertainment discourse, but as mature and constructive mechanisms of psychological defense (sublimation) and mental resilience of the individual.

It is proved that A. Dimarov's novella is not merely an ethnographic or domestic description of Soviet childhood, but a complex artistic reconstruction of the successful intellectual and emotional processing of traumatic experience. The text of the work is interpreted as a space for the artist's individuation, where the retrospective gaze of the adult narrator harmonizes the child's archaic fears, transforming historical trauma into a creative energy of life-affirmation.

Key words: *autobiographical prose, psychosemantics, psychoanalysis, childhood experience, psychological defense, resilience, the Sixties generation, trauma.*

Постановка проблеми. Українське письменство 60-80-х років ХХ століття – унікальне явище національної культури з погляду психосемантичного наповнення та симптоматичного прочитання.

Оскільки «деконструкція сталінізму виявила неподолану едіпову позицію українського наївного сина, – відзначає Ніла Зборовська, – то шістдесятництво ... мало велику духовну потребу батька, авторитетного вчителя як батьківського замінника. Але деміфологізація Сталіна спричинила українську синівську меланхолію, пов'язану з відсутністю авторитетної батьківської фігури в національному світі» (Зборовська, 2006 : 146).

Отже, така особистість втілюватиме в психоісторії української літератури кілька варіацій: «найорганічнішого речника покоління «дітей війни», точніше – українських «сиріт війни», у яких відсутність батьківської фігури сформувала не лише синівську етичність, але й обумовила потребу романтичної міфологізації та її негативний результат – синівське меланхолійне безсилля на основі нерозпізнаного принципу реальності» (Зборовська, 2006 : 152).

Дослідження автобіографічного простору повісті Анатолія Дімарова «На коні і під конем» уможливлює виявлення глибинних екистенційних і соціопсихологічних закономірностей, характерних для покоління митців-шістдесятників. Відсутність авторитетної батьківської фігури, спричинена історичними катаклізмами середини ХХ століття, зумовлює специфічну компенсаторну динаміку в структурі дитячого психічного. За умов деструкції батьківського образу відбувається компенсаторне перенесення та заміщення цієї інстанції через ідеалізацію материнського об'єкта. Саме цей процес стає рушійною силою формування архетипного для українського художнього дискурсу образу «совісного сина», що маркує самостійний, рефлексивний шлях індивідуації та становлення цілісної особистості.

Феномен такого «совісного сина» є наскрізною семантичною домінантою в літературному ландшафті шістдесятництва. Яскраві художні репрезентації цієї тенденції простежуємо в новелістиці Григора Тютюнника («В сутінки», «Дивак», «Тайна вечеря», «Климко»), ліриці Василя Симоненка («Лебеді материнства») та низці інших знакових текстів епохи. Поетика цих творів моделює екзистенційну ситуацію зростання героя без батька. Останній постає як втрачена й водночас сакралізована фігура, символічне віднайдення якої визначає вектор морального змужніння сина.

Окреслюючи цей феномен, В. Гандзюк вказує на «спільний біографічний корінь» митців цього покоління (Гандзюк, 2019 : 18). У психоаналітичному вимірі цей «корінь» пов'язаний із травматичним переживанням насильницького витіснення «національного батька» сталінським тоталітарним соціумом. Репресивна система цілеспрямовано маргіналізувала та знищувала сильних, чесних, патріотично орієнтованих чоловіків, через що зі сталінського мартиролога не повернулися найблагородніші представники батьківського покоління. Саме з цим ідеалізованим, хоч і фізично відсутнім суб'єктом відбувається синівська ідентифікація (Зборовська, 2006 : 154).

У такий спосіб художні тексти шістдесятників експлікують глибинну колоніальну травму українського посттоталітарного суспільства зі спустошеним патерном маскулінності та втраченою батьківською авторитетною фігурою. Це, своєю чергою, прирікає суб'єкта на виснажливий пошук екзистенційного самопроектування в ситуації гострого соціального вакууму.

З огляду на це, автобіографічна проза А. Дімарова та його сучасників виступає репрезентативним емпіричним матеріалом для розгортання міждисциплінарних соціопсихологічних досліджень традиційної української родини в умовах історичного травмування батьківського коду мужності.

Аналіз досліджень. Творча спадщина Анатолія Дімарова, одного з найяскравіших представників української прози другої половини ХХ століття, традиційно перебуває в центрі уваги вітчизняного літературознавства.

Специфіка автобіографічної прози А. Дімарова, зокрема повісті «На коні і під конем», трива-

лий час розглядалася переважно в межах дитячої літератури або класичного біографічного методу. У працях сучасних дослідників і критиків акцентується увага на жанровій природі твору як класичного роману виховання (*Bildungsroman*) та хроніки формування покоління. Більшість дослідників визначають художніми домінантами повісті м'який гумор, іронію, ліризм та життєствердний оптимізм, розглядаючи їх як специфіку авторського стилю (Бондаренко, 2002; Гандзюк, 2019; Грицик, 2012; Соцька, 2015 та ін.).

Психологічний вимір творчості шістдесятників та їхніх сучасників через призму глибинної психології та психоаналізу в українському дискурсі є відносно новим, але перспективним напрямом. Фундаментальний внесок у розробку цієї методології здійснила Н. Зборовська в монографії «Код української літератури : проєкт психоісторії новітньої української літератури», де крізь призму категорій колективного несвідомого та індивідуації переосмислено художні моделі ХХ століття (Зборовська, 2006).

Проте, попри наявність ґрунтовних філологічних розвідок, психосемантичний і психоаналітичний потенціал автобіографічної прози А. Дімарова досі залишається нерозкритим. Повість «На коні і під конем» традиційно сприймається крізь оптику «веселих пригод збитошного хлопця», тоді як поза увагою науковців залишається латентний (прихований) рівень тексту. Зокрема, потребує системного аналізу специфіка відображення дитячої травми, спричиненої поствоєнним хаосом, психологічні наслідки деструкції батьківської фігури в радянському соціумі, а також функціонування гумору і гри не як розважальних елементів, а як зрілих захисних механізмів (*сублімації*) та чинників формування ментальної резильєнтності особистості.

Саме необхідність подолання цього когнітивного та методологічного розриву й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – здійснити аналіз специфіки художнього моделювання дитячого досвіду в автобіографічній повісті Анатолія Дімарова «На коні і під конем» за допомогою інтеграції інструментарію психосемантики та глибинної психології (психоаналізу).

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняного письменства 1960–1980-х років унаочнює закономірний процес релібералізації літературного дискурсу, що виявився в черговому поверненні до «принципу реальності». Цей зсув активізував інтелектуалізацію художнього мислення, яка тривалий час нівелювалася та маргіналізувалася репресивною доктриною сталіністського соцреалізму (Мокрик, 2023). Нарощування інтелектуального потенціалу в прозі цього періоду безпосередньо корелювало з артикуляцією дискурсивної мужності – етико-естетичного стрижня, покликаного протидіяти тоталітарним стратегіям інфантилізації індивіда та системній плебеїзації суспільної свідомості. Інтелектуалізм, інтерпретований як структурована «аполлонівська» форма духовного буття, мав раціоналізувати та збалансувати стихійну, інтуїтивну «синівську» поетичну енергію, яка спонтанно прорвалася в літературний простір на хвилі хрущовської «відлиги» (Зборовська, 2006 : 234).

У прозовому сегменті провідниками цієї когнітивної еволюції стали передовсім П. Загребельний, Ю. Мушкетик та А. Дімаров. Водночас їхній художній світогляд залишався в полоні історичного контексту епохи, позначеної процесами помірної демократизації та гуманізації радянського метанаративу. Як наслідок, у творчості цих митців кристалізується тип «перехідної особистості» – художнього суб'єкта, який інтуїтивно тяжіє до ментального визволення та майбутнього, проте світоглядно залишається детермінованим радянськими ідеологічними рамками свого часу.

Важливим чинником цього процесу стало творче пригадування естетичних орієнтирів 1920-х років із їхнім вектором на «психологічну Європу», що зумовило потужний сплеск стихійного психологізму та автобіографізму в літературі шістдесятників. Усвідомивши, що саме «принцип реальності» є єдиним дієвим інструментом порятунку та реанімації глибокого психологічного аналізу, прозаїки спрямували свої зусилля на концептуальний синтез історичної ретроспективи, автобіографічного досвіду та глибинної психологічної рефлексії (Тарнашинська, 2006 : 64).

Відзначимо, що творчість Анатолія Дімарова – це багатогранний масив текстів, що охоплює реалістичну прозу про межові періоди українського буття (колективізація, Голодомор, війна) в романах «І будуть люди», «Біль і гнів», дитячу літературу («Блакитна дитина», «На коні і під конем») та численні новели й оповідання, котрі відзначаються гумористичними наративом та деталізованими картинами побуту, як-от «Містечкові історії».

Творчість Анатолія Дімарова, зокрема його «дитяча» тетралогія «На коні і під конем», відкриває широкі можливості для психоаналітичного прочитання, адже ґрунтується на автобіографічному матеріалі, глибокому психологізмі та зосередженості на внутрішньому світі дитини, що формується в умовах травматичної епохи (Соцька, 2015 : 124).

З позицій психоаналізу твір можна розглядати як наратив опрацювання дитячих і підліткових психічних травм, де пам'ять, гумор і фантазія реперезентують психологічний захист, а шлях героя – це шлях формування Я в умовах нестачі безпеки, набування досвіду, формування особистості, проходження ініціації (Юнг, 2013 : 168).

Твір починається притчею про місточок пам'яті. Відзначимо, що це має не лише філософський, а й психоаналітичний сенс. Пам'ять у митця постає як внутрішній простір Я, який постійно звужується, але зберігає найболючіше й найзначущіше, важливі аспекти і деталі дитячих травм.

Зрозуміло, що в психоаналітичній перспективі пам'ять виконує функцію скарбниці травматичного досвіду, механізму повторного переживання і поступового символічного опрацювання травми, мосту між дитячим Я та дорослим Я, між індивідуальністю і шляхом до особистості (Фройд, 2014 : 68). Для тетралогії характерна фрагментарність у структурі, а це означає вияви травматичної пам'яті, котра є розщепленою й активується через окремі образи, внутрішні монологи, сцени.

У творі акцентований образ матері (що є типовим для шістдесятників: проєкція романтичного сина, позбавленого батьківства, на материнський об'єкт) – центральний у формуванні психіки Толика. Мама, котра є вчителькою школи, турботлива, морально сильна, але фізично виснажена, емоційно перевантажена і соціально незахищена: «Раптом пригадав її слова про хворобу, про те, що оті три карбованці призначалися мамі на ліки, і пекучий жаль здавив моє серце. Хотілося, дуже хотілося зірватися з ліжка, підбігти до мами і припасти до її ласкавих рук. Та між нею і мною була тепер карнавка, де лежали три карбованці. Пізно вночі, коли мама вже спала, я тихенько заліз під ліжко, дістав з глечика три карбованці і поклав на стіл, під одну з книжок» (Дімаров, 2009 : 38).

У поданому уривку з погляду психоаналізу (у фройдистській та постфройдистській традиції) любов сина до матері показано як складний внутрішній конфлікт між потягом до матері, почуттям провини та формуванням морального «Я» (Супер-Его). У психоаналізі мати постає першим і найсильнішим об'єктом прихильності дитини. Її образ у тексті пов'язаний із безпекою, тілесною ніжністю («припасти до її ласкавих рук»), що свідчить про регресію героя до раннього, інфантильного рівня потреб – потреби захисту, тепла, безумовної любові. Це не еротичний, а афективно-інстинктивний зв'язок, типовий для синівської прив'язаності (Фройд, 2014 : 87).

Ключовим психологічним моментом є раптове усвідомлення призначення грошей. Гроші стають символом порушення моральної заборони: герой, імовірно, привласнив їх або погодився з несправедливістю. Саме тут активізується Супер-Его – внутрішній моральний суддя, який викликає «*пекучий жаль*». Це почуття не нав'язане ззовні – воно внутрішньо пережите, що свідчить про становлення зрілої психіки. Фраза про «*карнавку, де лежали три карбованці*» має глибокий психоаналітичний сенс. Між сином і матір'ю виникає матеріальний бар'єр, який уособлює психологічну відчуженість, спричинену виною. Герой не може доторкнутися до матері, бо почуття провини робить любов «забороненою». Тілесний контакт неможливий, доки не буде здійснено акт спокути. Дія, виконана «*пізно вночі*», у тиші, має характер ритуалу покаяння. Повернення грошей – це не лише відновлення справедливості, а й несвідома спроба відновити гармонійний зв'язок із матір'ю. Сховані під книжку карбованці символізують прагнення героя не бути викритим, але водночас – виправити моральний дисбаланс. Тут працює механізм сублімації: замість імпульсивного емоційного пориву – виважений етичний вчинок.

Із психоаналітичного погляду, цей епізод фіксує перехід від дитячої залежної любові до відповідальної, жертовної любові. Герой не шукає безпосереднього заспокоєння (обіймів), а обирає дію, що принесе добро матері. Це свідчить про інтеріоризацію материнських цінностей і становлення моральної особистості. Уривок демонструє, як синівська любов до матері в психоаналітичному вимірі проходить через вину, каяття і самоподолання несвідомих імпульсів. Любов тут постає не як почуття, а як внутрішній етичний вибір, що формує зріле «Я» героя і закладає основи його подальшого морального розвитку (Кляйн, 2007 : 23).

З погляду теорії об'єктних стосунків (Кляйн, 2007; Віннікот, 2006), Толик зростає в умовах часткової материнської присутності, постійної тривоги за втрату об'єкта любові та раннього досвіду самостійності. Такі аспекти у формування дитини призводять до наростання страхів: «Забрала б я вас до моїх песиголовців, так матінка ж ваша… – сказала якось вона, і я, обпалений несподіваною пекучою тугою за мамою, за її ласкавими руками і милим, рідним голосом, не витримав – голосно схлипнув. На мою голову лягла важка, огрубіла долоня. Нічого не говорила сторожиха, навіть не пестила, як то робила мама, а просто тримала руку на моїй голові» (Дімаров, 2009 : 64).

Цей епізод із твору, коли двоє хлопчиків залишаються без мами, бо вона захворіла. Ласка чужої

жінки повертає їх у спогади та сум за материнським теплом. В основі сцени – раптово актуалізована травма втрати материнського об'єкта. Репліка сторожихи, що містить слово «матінка», спрацьовує як психічний тригер: вона не просто згадує матір, а розриває захисну оболонку витіснення, у якій дитина змушена жити після хвороби/втрати матері. Реакція оповідача – «пекуча туга», «не витримав – голосно схлипнув» – є типовим афективним проривом, коли несвідомі печаль і відчай проявляються назовні без логіки і контролю.

Образ матері в спогадах дитини ідеалізований: «ласкаві руки», «милий, рідний голос». Це первинний об'єкт любові й безпеки, з яким пов'язане відчуття цілісності Я. Його втрата спричиняє не лише смуток, а й екзистенційну тривогу – світ без матері стає холодним, небезпечним, непередбачуваним (Фройд, 2014 : 167). Особливо показовою є сцена доторку сторожихи. Її жест – сурогат материнської функції, але принципово неповний. Вона «нічого не говорила» і «не пестила» – отже, не відтворює символічну мову любові, притаманну матері. Проте сама важка, огрубіла долоня на голові дитини виконує роль «контейнера емоцій»: чужа жінка несвідомо приймає на себе дитячий біль, утримує його, не намагаючись пояснити чи заспокоїти словами. Цей момент демонструє архетип Матері в юнгіанському сенсі: навіть у грубій, мовчазній формі жіноча постать здатна активізувати базове відчуття захищеності. Однак різниця між материнською ласкою і ласкою сторожихи підкреслює травматичну істину: матір неможливо замінити, її відсутність лише частково компенсується (Юнг, 2013 : 233).

Таким чином, уривок фіксує момент формування ранньої психічної рани – досвіду сирітства ще за життя матері. Ласка чужої жінки не знімає болю, а навпаки, загострює пам'ять про втрату, повертаючи героя до первинної потреби в материнському теплі. Це сцена не втіхи, а тихого співпереживання, де дитина вперше стикається з неминучою самотністю свого Я.

Важливими в тексті письменника є не тільки описи прив'язаності до матері, дитячі пустощі та пригоди як пізнання світу, а й сни, мрії, внутрішні монологи Толика. Так, сон про літак у свідомості маленького хлопчика – це символ ранньої мрії про свободу й силу, прояв внутрішнього росту, образ коливання між польотом і потребою в захисті, спроба примирити фантазію з реальністю. Літак не відлітає назавжди – він повертається додому. Це сон не про втечу, а про дорослішання без розриву з дитячою безпекою.

Дитячі страхи (темрява, самотність, уявні чудовиська) у творі трансформуються через гру та фантазію. У психоаналізі це відповідає механізму сублімації: страх → уява → гра → контроль над тривогою (Кляйн, 2006 : 172).

Агресивні витівки Толика (пустощі, помста, жорстокі ігри) можна тлумачити як реакцію на фрустрації та несвідому спробу повернути відчуття сили й контролю, форму відреагування накопиченої внутрішньої напруги. Важливо, що агресія в героя не є деструктивною, її стримує сформоване Супер-Его (совість, сором, здатність до каяття).

Епізоди приниження («Син учительки»), образи та несправедливості відіграють ключову роль у становленні моральної структури особистості героя. Психоаналітично це можна пояснити як формування внутрішнього морального судді (Супер-Его), перехід від зовнішнього покарання до внутрішнього почуття провини, навчання саморегуляції поведінки. Толик не втрачає своє «я» від сорому – він інтеріоризує досвід, що свідчить про психічну стійкість та ініціацію в дорослий світ (Фройд, 2014 : 56).

У тексті письменника достатньо гумористичних картин. Гумор у тетралогії виконує не лише естетичну, а й глибоку психологічну функцію. У термінах психоаналізу гумор – це зрілий захисний механізм, який дозволяє знизити рівень тривоги, дистанціюватися від болю, зберегти цілісність Я. Навіть травматичні події (бідність, тілесні покарання, страх) подаються крізь призму іронії – як спосіб виживання психіки.

Толик, попри екстравертний тип темпераменту, дуже любить читати книги. Читання і уява для Толика – це альтернативний безпечний простір, символічний «добрий об'єкт», джерело ідентифікацій із позитивними героями. У психоаналітичному сенсі книга стає внутрішнім підтримувальним об'єктом, який компенсує дефіцит стабільної зовнішньої підтримки.

Остання, мілітарна, частина тетралогії – це зіткнення дитячого Я з реальністю війни, а отже, й смерті, яке руйнує ілюзії, але водночас завершує процес психологічного дорослішання. Сцени війни мають ознаки травматичного повторення, тілесної пам'яті, граничного досвіду, котрі формують ідентичність. Толик переходить від позиції дитини до суб'єкта історії, до сформованої дорослої особистості, приймаючи відповідальність за власне життя і життя інших.

Висновки. Отже, повість Анатолія Дімарова «На коні і під конем» у психоаналітичному прочитанні постає не просто як збірка побутово-гумористичних спогадів, а як цілісна, глибоко структурована художня реконструкція процесу

психічного становлення особистості. Ретроспективна нарація автора слугує інструментом емоційного та інтелектуального опрацювання дитячої травми через механізми автобіографічної пам'яті, творчої уяви та текстуалізації досвіду. Твір репрезентує унікальну модель психологічної резильєнтності – здатності дитячої психіки не лише виживати, а й адаптивно розвиватися в деструктивних умовах соціокультурного дефіциту, хронічних утрат й екзистенційного страху поствоєнної доби. На прихованому смисловому рівні тексту зафіксовано травматичний маркер покоління шістдесятників – деформацію та витіснення авторитетної батьківської фігури із простору радянського тоталітарного соціуму. Психоаналітичний аналіз унаочнює, що цей ментальний вакуум запускає процеси компенсаторної ідеалізації материнського об'єкта як центрального джерела емоційної безпеки та фундаменту для формування етичного «Супер-Его» героя. Цей внутрішній транзит зумовлює становлення архетипного типу «совісного сина», про якого писала й Н. Зборовська, чиє змужніння відбувається крізь самостійне та усвідомлене подолання соціопсихологічної порожнечі. Дослідження доводить, що гумор, іронія, гра та схильність до міфотворчості в художньому світі А. Дімарова функціонують як високорозвинені, зрілі механізми психологічного захисту. Вони дозволяють дитячому «Его» деструктурувати навколишній агресивний світ, знижуючи рівень тривожності. Письменник не вдається до штучної ідеалізації дитинства чи конструювання образу абсолютно безтурботної дитини; натомість його герой постає як жива, суперечлива, емоційно вразлива особистість, яка через сублімацію страхів і травм трансформує хаотично-загрозливий і зовнішній досвід у креативну енергію сили духу та внутрішньої свободи.

Таким чином, інтеграція психосемантичного та психоаналітичного підходів до вивчення творчості А. Дімарова дозволяє вийти за межі традиційного описового літературознавства. Вона доводить, що його автобіографічна проза є потужним психологічним документом епохи, який наочно демонструє трансформацію історичної та родинної травми українського суспільства XX століття в матрицю сучасного національного самоствердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Ю. Жанрова своєрідність повістей-«історій» А. Дімарова. *Слово і Час*. 2002. № 5. С. 3–8.
2. Віннікотт Д. В. Гра та реальність / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2006. 272 с.
3. Гандзюк О.М. Показ радянського способу життя в повісті Анатолія Дімарова «На коні і під конем». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019 № 41 том 1. С. 17-20.
4. Грицик Н. Мовний образ учителя у повісті А. Дімарова «На коні й під конем». *Культура слова.* № 77. 2012. С. 26–32. 3
5. Дімаров А. Н. На коні і під конем : повість. Київ : Генеза, 2009. 216 с.
6. Зборовська Н. В. Код української літератури : проєкт психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
7. Кляйн М. Нотатки про деякі шизоїдні механізми. *Розвиток однієї дитини.* 2007. Т 1. С. 24–36.
8. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова «На коні і під конем». *Українська література в загальноосвітніх школах.* 2007. № 5. С. 46–49.
9. Мокрик Р .Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2023. 416 с.
10. Соцька Т. Художня своєрідність повісті-тетралогії А. Дімарова «На коні і під конем». *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 21. С. 124–141.
11. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитання. *Слово і Час*. 2006. № 3. С. 59–71.
12. Фройд З. Я та Воно / пер. з нім. Харків : Фоліо, 2014. 160 с.
13. Юнґ К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.

REFERENCES

1. Bondarenko Yu. (2002) Zhanrova svoieridnist povistei-«istorii» A. Dimarova. [Genre originality of A. Dimarov's story-novellas] *Slovo i Chas*. 5. 3–8. [in Ukrainian].
2. Vinnikott D. V. (2006) Gra ta realnist [Playing and reality] / per. z angl. Kyiv : Duh i Litera. 272 p. [in Ukrainian].
3. Gandziuk O. M. (2019) Pokaz radianskoho sposobu zhyttia v povisti Anatoliia Dimarova «Na koni i pid konem». [Depiction of the Soviet way of life in Anatolii Dimarov's story "On a Horse and Under a Horse"] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho gumanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. 41 (1). 17–20. [in Ukrainian].
4. Grycyk N. (2012) Movnyi obraz vchytelia u povisti A. Dimarova «Na koni y pid konem». [Linguistic image of a teacher in A. Dimarov's story "On a Horse and Under a Horse"] *Kultura slova*. 77. 26–32. [in Ukrainian].
5. Dimarov A. N. (2009) Na koni i pid konem : povist. [On a Horse and Under a Horse: a story] Kyiv : Geneza. 216 p. [in Ukrainian].

6. Zborovska N. V. (2006) Kod ukrainskoi literatury : proiekt psyhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury : monografiia. [The code of Ukrainian literature: a project of psychohistory of modern Ukrainian literature: a monograph] Kyiv : Akademvydav. 504 p. [in Ukrainian].

7. Kliain M. (2007) Notatky pro deiaki shyzoidni mehanizmy. [Notes on some schizoid mechanisms] *Rozvytok odniiei dytyny*. 1. 24–36. [in Ukrainian].

8. Lenska S. (2007) Dytiachyj svit Anatoliia Dimarova «Na koni i pid konem». [The children's world of Anatolii Dimarov "On a Horse and Under a Horse"] *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnih shkolah*. 5. 46–49. [in Ukrainian].

9. Mokryk R. (2023) Bunt proty imperii: ukrainski shistdesiatnyky. [Rebellion against the empire: Ukrainian Sixtiers] Kyiv : A-ba-ba-ga-la-ma-ha. 416 p. [in Ukrainian].

10. Sotska T. (2015) Hudozhnia svoieridnist povisti-tetralohii A. Dimarova «Na koni i pid konem». [Artistic originality of A. Dimarov's tetralogy-story "On a Horse and Under a Horse"] *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*. 21. 124–141. [in Ukrainian].

11. Tarnashynska L. (2006) Ukrainske shistdesiatnytstvo: aberatsiia yavyshcha u postmodernomu prochytanni. [Ukrainian Sixtiers movement: aberration of the phenomenon in postmodern reading] *Slovo i Chas*. 3. 59–71. [in Ukrainian].

12. Froyd Z. (2014) Ya ta Vono [The Ego and the Id] / per. z nim. Kharkiv : Folio. 160 p. [in Ukrainian].

13. Yung K. G. (2013) Arhetypy i kolektyvne nesvidome [The Archetypes and the Collective Unconscious] / per. z nim. Lviv : Astroliabiia. 588 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81:004.8:001.8
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-18

Nataliia YEFREMOVA,
orcid.org/0000-0003-1476-1831
Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) yefremova05@gmail.com

Valentina BOICHUK,
orcid.org/0000-0002-9870-2195
Ph.D. in Philology,
Senior Lecturer at the Department of Philology
The Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) boichukvalia@gmail.com

Larysa RYS,
orcid.org/0000-0003-0775-9629
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) rys.larysa@vnu.edu.ua

METHODOLOGY OF LINGUISTICS: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HYPOTHESIS-MAKING

The methodology of linguistics has historically been shaped by the interplay between observation, theory construction, data selection, and explanatory adequacy. From philological comparison and structural analysis to generative formalization and corpus-based description, linguistic inquiry has repeatedly redefined how hypotheses are formed, tested, and revised. The rise of artificial intelligence, especially machine learning and large language models, introduces a new methodological moment. Aritficial intelligence systems can process massive multilingual corpora, detect latent patterns, generate candidate generalizations, simulate judgments, and support exploratory analysis at unprecedented scale. At the same time, they raise serious epistemological concerns: opacity, bias, overfitting to surface distributions, conflation of correlation with explanation, and the risk of outsourcing theoretical reasoning to statistical systems.

This article examines how aritficial intelligence is reshaping linguistic hypothesis-making. It argues that aritficial intelligence should be understood neither as a replacement for linguistic theory nor as a neutral computational aid, but as a transformative methodological instrument that changes the pace, scale, and form of hypothesis generation. The article situates hypothesis-making within major traditions of linguistic methodology. It then defines basic methodological functions of aritficial intelligence in linguistic hypothesis-making and analyzes its specific contributions to hypothesis generation across subfields of morphology, syntax, semantics, pragmatics, historical linguistics, and sociolinguistics.

The discussion highlights how aritficial intelligence can expand the empirical horizon of linguistics by revealing non-obvious regularities and enabling more dynamic interactions between data and theory. It also shows that AI-generated hypotheses remain dependent on data quality, annotation regimes, modeling choices, and human interpretation. The conclusion is that the future of linguistic methodology lies in a reflexive partnership between computational systems and theoretically informed researchers. In that partnership, aritficial intelligence can accelerate discovery, though explanatory accountability should remain a human scholarly responsibility.

Key words: *research, methodology, hypothesis-making, theoretical interpretation, linguistics, aritficial intelligence.*

Наталія ЄФРЕМОВА,
orcid.org/0000-0003-1476-1831
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) yefremova05@gmail.com

Валентина БОЙЧУК,
orcid.org/0000-0002-9870-2195
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) boichukvalia@gmail.com

Лариса РИСЬ,
orcid.org/0000-0003-0775-9629
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) rys.larysa@vnu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ФОРМУВАННЯ ГІПОТЕЗИ

Історично методологія лінгвістики формувалася під впливом взаємодії між спостереженням, відбором даних, побудовою теорій та адекватністю пояснень. Від порівняння мовних фактів і структурного аналізу до генеративної формалізації та опису на основі корпусів, лінгвістичні дослідження неодноразово переосмислювали те, як формуються, перевіряються та переглядаються гіпотези. Поява штучного інтелекту, особливо машинного навчання та великих мовних моделей, відкриває новий методологічний етап. Системи штучного інтелекту здатні обробляти великі багатомовні корпуси, виявляти приховані закономірності, генерувати можливі узагальнення, моделювати судження та проводити дослідження у значних масштабах. Водночас, вони викликають серйозні епістемологічні проблеми: непрозорість, упередженість, плутання кореляції з поясненням, а також ризик делегування теоретичного міркування статистичним системам.

У статті продемонстровано, як штучний інтелект змінює процес формування лінгвістичних гіпотез. Стверджується, що штучний інтелект слід розуміти як трансформативний методологічний інструмент, що змінює темп, масштаб та форму генерування гіпотез. Визначено основні методологічні функції штучного інтелекту у формуванні лінгвістичних гіпотез: виявлення закономірностей, узагальнення на різних рівнях, виявлення аномалій, моделювання та інтерактивне дослідження. Проаналізовано внесок ШІ у генерування гіпотез у морфології, синтаксисі, семантиці, прагматиці, історичній лінгвістиці та соціолінгвістиці.

Увагу зосереджено на тому, як штучний інтелект може розширити емпіричний горизонт лінгвістики, виявляючи неочевидні закономірності та забезпечуючи більш динамічну взаємодію між даними та теорією. Однак, гіпотези, згенеровані штучним інтелектом, залишаються залежними від якості даних, вибору моделей та людської інтерпретації. Зроблено висновок, що майбутнє лінгвістичної методології полягає у рефлексивному партнерстві між штучним інтелектом та дослідником, що спирається на теоретичні знання. У рамках такого партнерства штучний інтелект може прискорити процес нових відкриттів, хоча відповідальність за пояснення має залишатися науковим обов'язком дослідника.

Ключові слова: *дослідження, методологія, формування гіпотези, теоретична інтерпретація, лінгвістика, штучний інтелект.*

Formulation of the problem. Linguistics, as the scientific study of language, depends on the process of hypothesis-making. Though linguistic hypotheses may concern any field of linguistics, methodology matters because it determines how researchers move from observed linguistic data to claims about underlying regularities, mechanisms, or representations (Saussure, 2011).

The history of linguistics can be treated as a succession of methodological shifts in hypothesis-making. Comparative philology sought systematic correspondences across languages to infer genealogical relationships (Campbell, 2013: 1–14). Structuralism prioritized distributional evidence and formal oppositions. Generative linguistics emphasized abstract mental representations and native-speaker judgments (Chomsky, 1965: 63–107). Functionalist and usage-based traditions focused on discourse, frequency, and communicative pressures (Bybee, 2010: 194–122). Corpus

linguistics introduced systematic, large-scale attestation as a central evidentiary base (McEnery, Hardie, 2012: 1–25). Each methodological turn expanded some forms of evidence while contesting others.

Artificial intelligence now adds a new layer to this historical development. It alters the conditions under which hypotheses emerge. Contemporary AI systems can cluster constructions, predict missing forms, identify latent dimensions of variation, model sequential dependencies, compare multilingual structures, and generate plausible explanatory suggestions from heterogeneous data (Jurafsky, Martin, 2023; Manning et al., 2020). These capacities have immediate implications for methodology. They change both how linguists test and generate hypotheses.

This is particularly important because hypothesis-making is often the least formalized stage of research. While methods for testing claims may be standardized, the generation of candidate explanations often relies on expert intuition, deep familiarity with data, and sensitivity to anomalies. AI systems increasingly participate in this exploratory stage by surfacing patterns that humans might overlook (Bender et al., 2021: 610–611; Zhang et al., 2020). This participation is ambiguous as AI can reveal regularities, but it does not automatically offer a linguistically meaningful generalization. Thus, the methodological challenge is not whether AI can produce hypotheses, but how those hypotheses should be evaluated, interpreted, and integrated into linguistic theory.

This research aims to investigate the impact of AI on linguistic hypothesis-making within the broader methodology of linguistics. The specific **research objectives** are as follows: 1) to outline the role of hypothesis formation in linguistic science; 2) to define basic methodological functions of AI in linguistic hypothesis-making; 3) to examine the ways AI contributes to hypothesis generation across subfields; 4) to determine the epistemological risks that threaten the integrity of hypothesis-making; 5) to propose principles for responsible methodological integration.

Presenting the main research material. Methodology is a framework that defines what counts as data, what kinds of explanations are legitimate, and how evidence should be used to justify claims. In linguistics, methodological debates have often revolved around several points of tension: competence versus performance, introspection versus observation, qualitative versus quantitative analysis, formal explanation versus functional interpretation, and universality versus diversity (Chomsky, 1965).

Hypothesis-making comes first among these tensions. In linguistics it typically begins with an observed pattern or problem. The task is then to formulate a claim that organizes the data and predicts new observations. This process usually includes several stages. First, the linguist identifies a phenomenon and delimits relevant data. Then, a preliminary generalization is proposed. This generalization is tested against further evidence, including exceptions and edge cases. The hypothesis is then revised or replaced in light of broader explanatory demands. These may include cross-linguistic applicability, cognitive plausibility, diachronic consistency, or formal economy (Croft, 2001: 9–14).

Traditional hypothesis formation often relies on a combination of trained intuition and disciplined observation. Linguists are skilled at detecting contrasts, identifying distributional gaps, and recognizing theoretically salient structures. This expertise may be constrained by human limitations, as researchers are subject to confirmation bias, theoretical precommitments, and selective attention. For this reason, methodological innovations have often aimed to widen the evidentiary base and reduce arbitrariness (McEnery, Hardie, 2012: 225–236).

By processing large and complex datasets, AI can extend human pattern recognition. It can expose recurring structures across millions of tokens, identify variables correlated across social or linguistic dimensions, and generate candidate groupings without prior labeling (Jurafsky, Martin, 2023). In methodological terms, AI has a strong effect on the discovery context of linguistics, though its implications also extend to justification and explanation.

Unlike earlier computational methods that often required explicit feature engineering and narrowly specified tasks, modern AI can learn representations from raw or minimally processed data. Neural systems can encode contextual similarity, model long-distance dependencies, and detect structures not directly specified by the analyst (Manning et al., 2020). This ability makes AI especially relevant to the early stages of hypothesis formation, where the problem is often not testing a known pattern, but discovering whether a pattern exists at all.

AI contributes to linguistic hypothesis-making through several distinct functions: pattern discovery, generalization across scale, anomaly detection, simulation, and interactive exploration.

At the pattern discovery stage, AI systems help researchers detect hidden regularities that are difficult to identify manually. Studies on corpus and parallel-corpus analysis emphasize AI's ability to extract frequency distributions, identify clusters, detect structural patterns, and uncover hidden correspondences across languages or scripts, including in multilingual and low-resource settings (Micallef, 2026).

AI also supports generalization across scale. A human linguist may detect a pattern in one corpus or one language variety, but AI can test whether comparable structures appear across hundreds of datasets or languages. This makes it easier to formulate broader hypotheses about universals, areal effects, or typological tendencies. A pattern that once seemed idiosyncratic may turn out to be widespread, or vice versa (Haspelmath, 2007: 124–130).

AI is useful for anomaly detection. Linguistic discovery often begins with exceptions. A model trained on typical distributional behavior can flag tokens, constructions, or contexts that diverge from expectations. These anomalies may reveal grammatical change, register-specific uses, annotation problems, or previously undescribed categories.

As far as the simulation function is concerned, language models can approximate distributional expectations and generate continuations under controlled conditions. While such outputs are not equivalent to native-speaker competence, they can help researchers explore possible generalizations and design better hypotheses. If a model consistently prefers one structure over another across contexts, the pattern may suggest a latent constraint worth investigating (Linzen, Baroni, 2021: 200–213).

AI facilitates interactive exploration. Modern computational environments allow researchers to query corpora, visualize clusters, compare variants, and inspect model outputs iteratively. This creates a more dynamic methodology in which hypotheses can be formed, challenged, and reformulated in rapid cycles. The researcher is no longer limited to linear analysis but can move recursively between observation and abstraction.

AI as a discovery tool contributes to hypothesis generation across various subfields of Linguistics. Morphology and syntax are fertile areas for AI-assisted hypothesis-making because they involve complex combinatorial structure. Parsing systems, sequence models, and grammatical induction methods can detect recurrent patterns in word formation and sentence structure across large corpora. This can help linguists formulate hypotheses about constituent order, agreement, case marking, productivity, and constructional alternation (Manning et al., 2020).

Large language models create new possibilities in syntax research. They can be probed using carefully designed prompts to test sensitivity to agreement, island constraints, filler-gap dependencies, and word order restrictions. Although these models do not possess human grammar in any straightforward sense, their successes and failures provide comparative evidence about what kinds of structural generalizations can emerge from distributional learning. This, in turn, may inspire new hypotheses about the relationship between input, representation, and abstraction in human language acquisition (Linzen, Baroni, 2021: 200–213).

In semantics and pragmatics, AI helps researchers examine meaning through contextual usage at scale. Distributional semantic models reveal fine-grained distinctions in lexical meaning, metaphorical extension, semantic shift, and collocational framing. These patterns can generate hypotheses about polysemy, semantic prosody, evaluative meaning, and conceptual structure (Boleda, 2020).

Pragmatics also benefits from AI-based discourse analysis. Models can classify speech acts, detect stance, trace politeness strategies, and analyze turn-taking patterns in conversational data. This enables linguists to ask new questions about how pragmatic functions vary across genres, communities, or platforms.

However, semantics and pragmatics illustrate especially clearly the limits of AI. Models may capture associations without representing inferential structure, speaker intention, or social indexicality in a theoretically robust way. Therefore, AI is most productive here when used as a generator of candidate regularities rather than as a final arbiter of semantic explanation (Bender, Koller, 2020: 5193).

Historical linguistics has always relied on inferential reconstruction, making it especially compatible with AI-driven pattern discovery. Digitized historical corpora, handwritten text recognition, and diachronic language models allow researchers to trace lexical, morphological, and syntactic change across long time spans. AI can detect emerging trends, transitional forms, and shifts in collocational patterns that would be difficult to identify manually. Such tools are particularly useful for hypothesis-making about grammaticalization, semantic shift, analogical leveling, and diffusion pathways. Hypotheses about change must therefore remain sensitive to archival limitations and the non-random nature of historical evidence (Kytö, 2011).

Sociolinguistics has been transformed by computational scale. AI can process massive datasets from speech corpora, social media, messaging platforms, and transcribed interactions, allowing researchers to model variation with highly detailed resolution. Clustering, classification, and regression-enhanced machine learning can identify patterns linking linguistic variables to age, gender, geography, ethnicity, social network structure, and communicative context. These techniques support new hypothesis-making in several ways. They can reveal emerging variables before they are recognized in traditional sociolin-

guistic interviews and uncover nonlinear interactions among social factors. They can also help identify style shifts across situations and platforms.

Yet sociolinguistic methodology requires reflexivity because AI models may reproduce social bias or treat socially constructed categories as fixed natural facts. If a model infers gender from language use, for example, it may encode stereotypes rather than linguistic realities. Consequently, AI-generated hypotheses about social meaning must be evaluated critically, with attention to ethics, representation, and the politics of categorization (Hovy, Spruit, 2016: 593–596).

The benefits of AI are substantial, but they come with epistemological and methodological risks: opacity, data dependence, correlational overreach, automation bias in scholarship, the erosion of negative evidence and anomaly sensitivity. Regarding opacity, many AI systems, especially deep neural networks, operate through internal representations that are difficult to interpret. A model may distinguish categories accurately without making transparent what cues it uses. This creates a problem for linguistics, which is not only interested in prediction but in explanation. If a model identifies a pattern, researchers still need to know whether that pattern corresponds to a theoretically meaningful generalization (Bender et al., 2021: 615–620).

When it comes to data dependence, AI systems learn from available data, and linguistic data are never neutral. Corpora reflect genre, literacy, platform conventions, transcription standards, colonial histories, and unequal language resources. High-resource languages receive more attention, better tools, and cleaner datasets. Low-resource and marginalized varieties may be misrepresented or excluded. As a result, AI can skew the very landscape from which hypotheses are drawn (Bird, 2010).

Concerning correlational overreach, AI is excellent at finding statistical associations, but not every association supports a substantive linguistic explanation. A model may detect that two forms co-occur frequently, but this does not prove a grammatical dependency, semantic feature, or cognitive constraint. Without theoretical discipline, researchers may mistake predictive success for explanatory adequacy.

Automation bias in scholarship takes place when there is a temptation to treat AI-generated outputs as objective because they are computational. This can reduce critical scrutiny and lead scholars to defer too readily to model suggestions. Yet every model embodies assumptions: tokenization schemes, annotation choices, hyperparameter settings, training objectives, and sampling decisions. AI does not remove interpretation; it relocates and sometimes obscures it.

As far as the erosion of negative evidence and anomaly sensitivity are concerned, some AI systems smooth over irregularity in pursuit of optimization. But in linguistics, the anomalous case is often theoretically decisive. If researchers rely too heavily on averaged patterns, they may miss exactly the forms that challenge and refine hypotheses.

A productive methodology for AI-assisted linguistics must be reflexive, which means explicit awareness of how tools shape observation, inference, and theoretical choice. Initially, AI should be treated as a hypothesis generator, not a self-sufficient explanatory framework. Its outputs are starting points for analysis, not conclusions immune to critique. It should be asked what data the model saw, what distinctions it encodes, and whether the discovered pattern is robust across methods.

In addition, linguistic research should combine triangulation across evidence types. AI-derived patterns should be compared with corpus frequencies, elicitation results, speaker judgments, experimental findings, and cross-linguistic parallels where relevant. A hypothesis gains credibility when it survives multiple forms of scrutiny.

Moreover, researchers should prioritize interpretability and transparency where possible. Interpretable methods can help clarify what cues drive classification or clustering. Even when using complex models, scholars should document preprocessing steps, dataset composition, evaluation criteria, and uncertainty.

Furthermore, a distinction between description, prediction, and explanation should be maintained. AI may improve all three, but they are not identical. A model may predict omitted subjects accurately without explaining the grammatical representation of pro-drop. Likewise, it may cluster politeness markers without explaining the social logic of face management. Linguistic methodology must preserve this distinction if theory is to remain meaningful.

Finally, AI use in linguistics should be ethically accountable. This includes attention to speaker communities, consent, representational harms, and the extraction of language data from vulnerable populations. Methodology is not only epistemic, but it is also social.

AI improves linguistic inquiry most when it augments rather than replaces human expertise. The ideal relation may be indicated as collaborative: AI offers scale, consistency, and pattern detection, while humans supply theoretical framing, interpretive judgment, and epistemic control (Karjus, 2023; Strashko et al., 2024: 247–256).

Conclusions. Artificial intelligence is reshaping the methodology of linguistics by transforming the conditions under which hypotheses are made. It

expands the scale of observable evidence, accelerates exploratory analysis, identifies latent patterns, and enables new forms of comparison across languages, modalities, and time depths. The impact of AI is epistemological as it changes how linguists encounter data, what patterns become visible, and how quickly generalizations can be proposed. This creates genuine opportunities for discovery, especially in complex or large-scale domains. At the same time, AI introduces new risks and should not be regarded as a substitute for linguistic reasoning. Hypotheses generated by AI require theoretical framing, empirical triangulation, and critical evaluation by researchers who understand language as a structured, social, cognitive, and historical phenomenon. The future of linguistic methodology therefore lies in a partnership in which AI enhances discovery but does not displace scholarly judgment.

BIBLIOGRAPHY

1. Bender E. M., Koller A. Climbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. 2020. P. 5185–5198. URL: https://aclanthology.org/2020.acl-main.463.pdf

2. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. 2021. P. 610–623. URL: https://s10251.pcdn.co/pdf/2021-bender-parrots.pdf

3. Bird S. A Scalable Method for Preserving Oral Literature from Small Languages. The Role of Digital Libraries in a Time of Global Change. 2010. P. 5–14. DOI:10.1007/978-3-642-13654-2_2

4. Boleda G. Distributional Semantics and Linguistic Theory. Annual Review of Linguistics. 2020. Vol. 6. P. 213–234. https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011619-030303

5. Bybee J. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 246 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Language_Usage_and_Cognition.html?id=Htwy_iPG114C&redir_esc=y

6. Campbell L. Historical Linguistics: An Introduction. 3rd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. 512 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Historical_Linguistics.html?id=6pskDQAAQBAJ&redir_esc=y

7. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965. 251p. URL: https: //books. google.com.ua/books/about/ Aspects_of_the_Theory_of_Syntax.html?hl=ru&id=iOpsAAAAIAAJ&redir_esc=y

8. Croft W. Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2001. 416 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Radical_Construction_Grammar.html?id=3OwDr0gb9CcC&redir_esc=y

9. Haspelmath M. Pre-established categories don't exist: Consequences for language description and typology. Linguistic Typology. 2007. Vol. 11, no. 1. P. 119–132. DOI: 10.1515/LINGTY.2007.011

10. Hovy D., Spruit S. L. The Social Impact of Natural Language Processing. Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. 2016. P. 591–598. DOI: 10.18653/v1/P16-2096

11. Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing. 3rd ed. draft. Stanford: Stanford University, 2023. URL: https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/

12. Karjus A. Machine-assisted quantitizing designs: augmenting humanities and social sciences with artificial intelligence. Humanities and Social Sciences Communications. 2026. Vol. 12. DOI: 10.1057/s41599-025-04503-w

13. Kytö M. Corpora and historical linguistics. RBLA. 2011. Vol. 11, Issue 2. P. 417–457. DOI: 10.1590/S1984-63982011000200007

14. Linzen T., Baroni M. Syntactic Structure from Deep Learning. Annual Review of Linguistics. 2021. Vol. 7. P. 195–217. URL: https://marcobaroni.org/publications/linzen_baroni_2021_annual_reviews_linguistics.pdf

15. Manning C. D, Clark K, Hewitt J, Khandelwal U, Levy O. Emergent linguistic structure in artificial neural networks trained by self-supervision. *Proceedings of the National Academy of Sciences.* 2020. 117(48):30046-30054. DOI: 10.1073/pnas.1907367117

16. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p. URL: https://nlp.csie.org/~sound/Corpus%20Linguistics%20Method%20Theory%20and%20Practice.pdf

17. Micallef L. Artificial Intelligence in Linguistics: Modeling Universal Phonological Systems for Sustainable Communication. Veredas do Direito. 2026. Vol. 23. e235126. DOI: 10.18623/rvd.v23.5126

18. Saussure F. de. Course in General Linguistics / trans. W. Baskin. New York: Columbia University Press, 2011. 336 p. URL: https://www.scribd.com/document/824950487/Saussure-Course-In-General-Linguistics

19. Strashko I., Melnyk I., Kozak V., Torchynska N., Dyiak O. Linguistic Analysis of Texts in Philological Research: The Use of Salesforce Einstein Artificial Intelligence. Forum for Linguistic Studies. 2024. Vol 6. Issue 3. P. 246–259 DOI: 10.30564/fls.v6i3.6601

20. Zhang Y., Xiong F., Xie Y., Fan X., Gu H. The Impact of Artificial Intelligence and Blockchain on the Accounting Profession. IEEE Access. 2020. Vol. 8. P. 110461–110477. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3000505

REFERENCES

1. Bender E. M., Koller A. (2020). Climbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 5185–5198. URL: https://aclanthology.org/2020.acl-main.463.pdf

2. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. (2021). On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

3. Bird S. (2010). A Scalable Method for Preserving Oral Literature from Small Languages. *The Role of Digital Libraries in a Time of Global Change,* 5–14. https://doi.org/10.1007/978-3-642-13654-2_2

4. Boleda G. (2020). Distributional Semantics and Linguistic Theory. *Annual Review of Linguistics,* 6, 213–234. https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011619-030303

5. Bybee J. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.URL:https://books.google.com.ua/books/about/Language_Usage_and_Cognition.html?id=Htwy_iPG114C&redir_esc=y

6. Campbell L. (2013). *Historical Linguistics: An Introduction* (3rd ed.). Edinburgh University Press. URL: https: // books.google.com.ua/ books/about/ Historical_Linguistics. html?id=6pskDQAAQBAJ&redir_esc=y

7. Chomsky N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press. URL: https: //books. google.com.ua/ books/ about/ Aspects_of_the_Theory_of_Syntax. html?hl=ru&id=iOpsAAAAIAAJ&redir_esc=y

8. Croft W. (2001). *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Radical_Construction_Grammar.html?id=3OwDr0gb9CcC&redir_esc=y

9. Haspelmath M. (2007). Pre-established categories don't exist: Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology,* 11(1), 119–132. https://doi.org/10.1515/LINGTY.2007.011

10. Hovy D., Spruit S. L. (2016). The Social Impact of Natural Language Processing. *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 591–598. https://doi.org/10.18653/v1/P16-2096

11. Jurafsky D., Martin J. H. (2023). *Speech and Language Processing* (3rd ed. draft). Stanford University. URL: https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3/

12. Karjus A. (2026). Machine-assisted quantitizing designs: Augmenting humanities and social sciences with artificial intelligence. *Humanities and Social Sciences Communications,* 12. https://doi.org/10.1057/s41599-025-04503-w

13. Kytö M. (2011). Corpora and historical linguistics. *RBLA,* 11(2), 417–457. https://doi.org/10.1590/S1984-63982011000200007

14. Linzen T., Baroni M. (2021). Syntactic Structure from Deep Learning. *Annual Review of Linguistics,* 7, 195–217. URL: https://marcobaroni.org/publications/linzen_baroni_2021_annual_reviews_linguistics.pdf

15. Manning C. D., Clark K., Hewitt J., Khandelwal U., Levy O. (2020). Emergent linguistic structure in artificial neural networks trained by self-supervision. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 117(48), 30046–30054. https://doi.org/10.1073/pnas.1907367117

16. McEnery T., Hardie A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge University Press. URL: https://nlp.csie.org/~sound/Corpus%20Linguistics%20Method%20Theory%20and%20Practice.pdf

17. Micallef L. (2026). Artificial Intelligence in Linguistics: Modeling Universal Phonological Systems for Sustainable Communication. *Veredas do Direito,* 23, e235126. https://doi.org/10.18623/rvd.v23.5126

18. Saussure F. de. (2011). *Course in General Linguistics* (W. Baskin, Trans.). Columbia University Press. URL: https://www.scribd.com/document/824950487/Saussure-Course-In-General-Linguistics

19. Strashko I., Melnyk I., Kozak V., Torchynska N., Dyiak O. (2024). Linguistic Analysis of Texts in Philological Research: The Use of Salesforce Einstein Artificial Intelligence. *Forum for Linguistic Studies*. 6(3), 246–259. https://doi.org/10.30564/fls.v6i3.6601

20. Zhang Y., Xiong F., Xie Y., Fan X., Gu H. (2020). The Impact of Artificial Intelligence and Blockchain on the Accounting Profession. *IEEE Access,* 8, 110461–110477. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3000505

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 004.8:37.091:930.1:81
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-19

***Тетяна ЖАЛКО*,**
orcid.org/0000-0003-1899-2530
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри методик навчання та освітніх технологій
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
(Луцьк, Україна) tzhalko@ukr.net

***Галина ЄРКО*,**
orcid.org/0000-0003-1407-0002
викладач-методист, голова циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
Луцького педагогічного фахового коледжу Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) halynayerko@lpc.ukr.education

***Юлія ЛУЦЮК*,**
orcid.org/0000-0002-2392-0200
викладач циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін
Луцького педагогічного фахового коледжу Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) yulutsyuk@lpc.ukr.education

ВЕРИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДАНИХ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ АУДИТ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШІ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ

У статті досліджено можливості використання інструментів штучного інтелекту для верифікації історичних даних та здійснення лінгвістичного аудиту навчальних і наукових текстів. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням генеративних технологій у сфері освіти, що, поряд із новими можливостями для пошуку, обробки та створення інформації, породжує ризики фактологічних помилок, інформаційних викривлень і мовних неточностей. Методи дослідження включають теоретичний аналіз наукових джерел, узагальнення та систематизацію підходів до використання ШІ в освіті, а також емпіричне опитування здобувачів освіти (n=107) із подальшим кількісним і якісним аналізом отриманих даних. Результати дослідження свідчать, що здобувачі освіти активно використовують ШІ як допоміжний інструмент для структурування навчальних матеріалів, пошуку інформації та редагування текстів. Водночас виявлено усвідомлення обмежень технології, зокрема щодо наявності фактичних помилок, мовних кальок і недостатньої здатності до глибокого змістового аналізу. Більшість респондентів демонструє критичне ставлення до згенерованого контенту та орієнтацію на його додаткову перевірку. Результати дослідження свідчать про переважно критичне ставлення здобувачів освіти до згенерованого контенту та їхню готовність здійснювати додаткову перевірку отриманої інформації. Виявлено, що штучний інтелект розглядається переважно як допоміжний інструмент, а остаточна верифікація фактів і редагування текстів залишаються сферою відповідальності людини. Зроблено висновок про доцільність використання ШІ в освітньому процесі за умови розвитку цифрової грамотності, критичного мислення, навичок фактчекінгу та дотримання принципів академічної доброчесності.

Ключові слова: *штучний інтелект, генеративні технології, верифікація інформації, лінгвістичний аудит, критичне мислення, освітній процес, цифрова грамотність.*

Tetiana ZHALKO,
orcid.org/0000-0003-1899-2530
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Teaching Methods and Educational Technologies
Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(Lutsk, Ukraine) tzhalko@ukr.net

Halyna YERKO,
orcid.org/0000-0003-1407-0002
Methodologist Lecturer, Head of the Cycle Commission of Social and Artistic Disciplines
Lutsk Pedagogical Vocational College of the Municipal Institution
of Higher Education "Lutsk Pedagogical Institute" of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) halynayerko@lpc.ukr.education

Yuliia LUTSIUK,
orcid.org/0000-0002-2392-0200
Lecturer of the Cycle Commission of Social and Artistic Disciplines
Lutsk Pedagogical Vocational College of the Municipal Institution
of Higher Education "Lutsk Pedagogical Institute" of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) yulutsyuk@lpc.ukr.education

VERIFICATION OF HISTORICAL DATA AND LINGUISTIC AUDITING: EXPERIENCE OF USING AI TOOLS BY STUDENTS OF EDUCATION

This article explores the potential for using artificial intelligence tools to verify historical data and carry out linguistic audits of educational and academic texts. The relevance of this study stems from the rapid spread of generative technologies in the field of education which together with new opportunities for searching, processing and creating information, gives rise to risks of factual errors, information distortions and linguistic inaccuracies. The research methods include a theoretical analysis of academic sources, the generalisation and systematisation of approaches to the use of AI in education, as well as an empirical survey of students (n=107) followed by a quantitative and qualitative analysis of the data obtained. The research findings indicate that students actively use AI as a supportive tool for structuring of learning materials, searching for information and editing texts. At the same time, an awareness of the technology's limitations was identified, particularly regarding factual errors, linguistic clichés and an insufficient capacity for in-depth content analysis. The majority of respondents demonstrate a critical attitude towards generated content and a tendency to verify it further. The results of the study indicate that students generally take a critical view of generated content and are prepared to carry out additional checks on the information they receive. It was found that artificial intelligence is viewed primarily as a supporting tool, whilst the final verification of facts and the editing of texts remain the responsibility of humans. It was concluded that the use of AI in the educational process is appropriate, provided that digital literacy, critical thinking, fact-checking skills and adherence to the principles of academic integrity are developed.

Key words: *artificial intelligence, generative technologies, information verification, linguistic audit, critical thinking, educational process, digital literacy.*

Постановка проблеми. Активний розвиток і впровадження штучного інтелекту (ШІ) у гуманітарну сферу суттєво трансформують сучасний освітній простір. Особливої актуальності це питання набуває у контексті підготовки майбутніх педагогів, чия професійна компетентність базується на глибокому володінні фактологічним матеріалом і високому рівні мовної культури. Генеративні мовні моделі (такі як ChatGPT, Claude, Gemini тощо) дедалі частіше стають для здобувачів освіти базовими інструментами пошуку, аналізу, обробки та створення навчального контенту. Проте, поряд із беззаперечними перевагами їх застосування, зростає необхідність усвідомлення потенційних ризиків використання. Насамперед ідеться про появу інформаційних галюцинацій, спотворення історичних даних, порушення мовних норм української літературної мови та некритичне сприйняття згенерованого контенту. За таких умов особливої ваги набуває формування у майбутніх педагогів інформаційної грамотності, критичного мислення і навичок відповідального використання інструментів штучного інтелекту. У зв'язку з цим актуалізується потреба у подоланні суперечності між стрімким упровадженням технологій ШІ в освітній процес і недостатньою готовністю здобувачів освіти до критичної оцінки, верифікації й аудиту згенерованої інформації. Саме ця суперечність зумовлює актуальність, теоретичну цінність і практичну значущість обраної теми дослідження.

Аналіз досліджень. Українські науковці активно досліджують різні аспекти використання штучного інтелекту в освіті, зокрема в контексті академічної доброчесності, цифрової трансформації й етичних викликів. У працях О. Семеног та О. Цюняк (Семеног, Цюняк, 2026) акцентується увага на інституційних механізмах регулювання використання генеративного ШІ у вищій освіті. Н. Добрянська (Добрянська, 2026) і Т. Стисло (Стисло, 2026) аналізують правові аспекти застосування ШІ, зокрема питання авторства та відповідальності за автоматично згенерований контент. Етичні проблеми інтеграції штучного інтелекту в освітній процес досліджує Т. Голуб (Голуб, 2025), акцентуючи на ризиках порушення конфіденційності та принципів академічної рівності.

Узагальнюючи підходи до розуміння природи штучного інтелекту, Д. Чуніхін (Чуніхін, 2025) зазначає, що ШІ охоплює широкий спектр технологій – від інтелектуальних навчальних систем до генеративних моделей, які суттєва трансформують освітню та наукову діяльність.

У низці досліджень штучний інтелект розглядається як інструмент модернізації педагогічних практик. Йдеться про автоматизацію оцінювання, підтримку індивідуальних освітніх траєкторій, використання чат-ботів і систем адаптивного навчання. У цьому контексті С. Терещук і О. Слободянюк розглядають ШІ як драйвер освітніх інновацій, що змінює роль викладача – від транслятора знань до фасилітатора навчального процесу. Автори підкреслюють, що впровадження інтелектуальних систем сприяє підвищенню ефективності навчання та розвитку критичного мислення здобувачів освіти (Терещук, Слободянюк, 2023).

Окрему увагу приділено інклюзивному потенціалу ШІ. А. Озарчук зазначає, що мовні моделі й інтелектуальні системи можуть забезпечувати рівний доступ до освіти для осіб з особливими освітніми потребами (Озарчук, 2024).

Показовими є результати дослідження О. Саган і В. Блах, у яких штучний інтелект розглядається як інтегрований компонент методичної системи викладання у вищій освіті. Авторки підкреслюють його роль у персоналізації навчання, формувальному оцінюванні й адаптивній підтримці здобувачів освіти, а також зазначають трансформацію ролі викладача у бік фасилітатора навчальної взаємодії (Саган, Блах, 2025).

Методичні засади застосування генеративного штучного інтелекту в освіті досліджує С. Уманець, акцентуючи як на його дидактичному потенціалі, так і на ризиках надмірної формалізації освітнього процесу (Уманець, 2025). Питання використання генеративного ШІ для створення навчальних матеріалів, що розширює уявлення про його функціональні можливості, досліджують О. Папач, В. Мельнійчук і В. Антонова (Папач, Мельнійчук, Антонова, 2025). У ширшому методичному вимірі Т. Жалко обґрунтовує доцільність використання цифрових кейсів і сучасних онлайн-сервісів у мовно-літературній освіті, акцентуючи на їхній ролі у розвитку цифрової компетентності, творчості та навчальної мотивації здобувачів освіти (Жалко, 2024).

Окремий блок досліджень присвячено впливу штучного інтелекту на розвиток критичного мислення. У наукових дослідженнях Є. Махна, Є. Руденка, Є. Суднікова й М. Тищенка (Махно, Руденко, Суднікова, Тищенко, 2025) наголошується на потенційних негативних наслідках його використання. Доповнюючи ці положення, О. Васильєв підкреслює, що делегування частини когнітивних функцій штучному інтелекту може знижувати здатність користувачів до самостійного аналізу та критичної оцінки інформації (Васильєв, 2025).

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених використанню штучного інтелекту в освіті, залишаються недостатньо розробленими питання його застосування у контексті верифікації історичних даних і лінгвістичного аудиту навчальних і наукових текстів. Це зумовлює потребу в подальших наукових розвідках, орієнтованих на поєднання структурних, процесуальних та оцінювальних компонентів використання генеративних технологій в освітньому процесі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування й аналіз можливостей використання інструментів штучного інтелекту у процесах верифікації історичних даних і лінгвістичного аудиту навчальних і наукових текстів.

Виклад основного матеріалу. Реалізація окресленої мети потребує насамперед з'ясування функціонального потенціалу сучасних інструментів штучного інтелекту та визначення напрямів їх застосування в роботі з історичною й текстовою інформацією. У сучасних умовах розвитку генеративних технологій ШІ розглядається не лише як засіб підтримки навчання, а й як інструмент аналітичної обробки та перевірки інформації, що розширює його функціональне призначення в освітньому середовищі. Це особливо важливо у роботі з історичними даними й текстами, що потребують високої точності та обов'язкової верифікації інформації. У цьому контексті інструменти штучного інтелекту можуть бути використані як допоміжний засіб попереднього аналізу текстів,

виявлення логічних суперечностей і мовних неточностей, а також порівняння інформації, представленої в різних джерелах. Це створює передумови для формування підходів до лінгвістичного аудиту як складової освітньо-наукової аналітики.

З метою емпіричного підтвердження окреслених теоретичних положень і вивчення ставлення здобувачів освіти до можливостей і ризиків використання ШІ в навчальній діяльності було проведено анкетування. Дослідження здійснювалося серед студентів 1-го курсу ОПС «фаховий молодший бакалавр» Луцького педагогічного фахового коледжу КЗВО «Луцький педагогічний інститут» Волинської обласної ради. Усього в опитуванні взяли участь 107 зі 192 здобувачів освіти.

Опитування проводилося за допомогою Google Форм, мало анонімний і конфіденційний характер, а отримані результати використано виключно в узагальненому вигляді, що забезпечує об'єктивність й етичність проведеного дослідження.

Метою опитування було дослідження особливостей використання здобувачами освіти технологій ШІ в навчальному процесі та оцінювання рівня критичного сприйняття й верифікації згенерованої ним інформації.

Оцінювання надійності штучного інтелекту як джерела історичної інформації та рівня уважності користувачів до фактичної точності здійснювалося за допомогою запитання: *«Чи доводилося вам помічати фактичні помилки ШІ в історичних датах, постатях або подіях?»*. Воно спрямоване на виявлення поширеності так званих «галюцинацій» ШІ в гуманітарній сфері, зокрема у відтворенні історичних фактів. Отримані дані дозволяють обґрунтувати необхідність критичної перевірки згенерованої інформації та звернення до першоджерел як обов'язкової умови її використання в освітньому процесі.

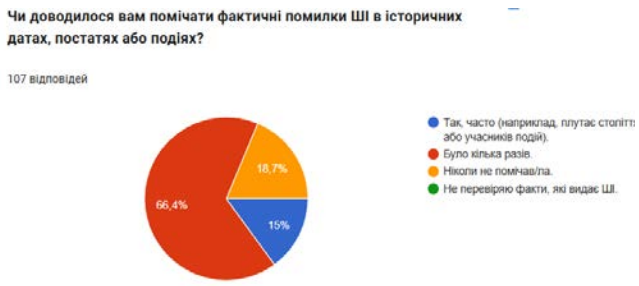

Результати опитування свідчать, що більшість респондентів (66,4%) хоча б кілька разів стикалися з фактичними помилками у відповідях систем ШІ. Ще 15% опитаних зазначили, що помічають такі неточності досить часто. Водночас 18,7% респондентів повідомили, що ніколи не виявляли помилок у згенерованому контенті. Такий результат може бути пов'язаний як із використанням ШІ для відносно простих запитів, так і з недостатньою перевіркою отриманої інформації. Важливо, що варіант відповіді *«Не перевіряю факти, які видає ШІ»* практично не був обраний учасниками опитування, що свідчить про усвідомлення більшістю користувачів необхідності критичної оцінки та верифікації інформації, згенерованої штучним інтелектом.

Результати підтверджують, що ШІ на поточному етапі розвитку залишається ризикованим інструментом для вивчення історії без сторонньої верифікації. Оскільки понад 80% користувачів фіксували неточності, ключовою вимогою до використання ШІ в освітньому процесі стає обов'язковий фактчекінг через першоджерела. Це безпосередньо підтверджує, що поширення технологій штучного інтелекту актуалізує потребу в розвитку критичного мислення, навичок аналізу інформації та оцінювання її достовірності.

Визначення пріоритетів респондентів у ситуації інтелектуального конфлікту та оцінювання рівня їхньої самостійності як дослідників здійснювалося за допомогою запитання: *«При аналізі історичного документа ШІ надав інтерпретацію, що суперечить підручнику. Ваші дії?»*. Воно дозволило виявити, яким джерелам інформації надається перевага – навчальному підручнику, власному аналітичному досвіду чи авторитету викладача – у випадку виникнення суперечливих інтерпретацій, згенерованих штучним інтелектом. Отримані результати слугують індикатором рівня сформованості критичного мислення та дослідницької автономії здобувачів освіти.

Найбільша група опитаних обрала варіант *«Повірю підручнику»* (40,2%). Це свідчить про те, що навчальні видання залишаються для більшості головним еталоном достовірності. Більше третини респондентів (35,5%) готові провести власне дослідження, звернувшись до першоджерел. Це найбільш конструктивна стратегія, яка демонструє високий рівень критичного мислення та академічної доброчесності. Майже кожен п'ятий респондент (19,6%) схильний довіряти думці

викладачки / викладача, що засвідчує важливу роль педагога в оцінюванні достовірної інформації та вирішенні складних питань, пов'язаних із верифікацією даних. Мінімальна частина опитаних (менше 5%) схильна повірити ШІ, аргументуючи це тим, що він використовує більше джерел. Така позиція є найбільш ризикованою з огляду на можливість маніпуляцій чи помилок алгоритмів.

Результати свідчать про збалансоване поєднання традиційних і дослідницьких підходів до роботи з інформацією. Понад 55% респондентів або перевірять інформацію самостійно, або звернуться до викладача, що є ключовим показником сформованих навичок критичного оцінювання навчального контенту в умовах використання ШІ. Водночас низький рівень довіри до штучного інтелекту у конфліктних ситуаціях підкреслює розуміння респондентами його обмежень як інструмента аналізу інформації та необхідність додаткової верифікації отриманих результатів.

Рівень довіри користувачів до штучного інтелекту як інструмента аналізу інформаційного простору оцінювався за допомогою запитання: *«Як ви оцінюєте здатність ШІ розпізнавати пропаганду або упередженість у текстах?»*. Мета – визначити, чи сприймають респонденти штучний інтелект як інструмент виявлення маніпулятивного контенту, чи, навпаки, розглядають його як систему, що може відтворювати наявні в навчальних даних стереотипи й упередження. Отримані результати дозволили оцінити рівень критичного ставлення здобувачів освіти до аналітичних можливостей штучного інтелекту.

Абсолютна більшість респондентів (73,8%) оцінює здатність ШІ як «середню», зазначаючи, що він іноді сам транслює певні стереотипи. Це свідчить про розуміння аудиторією того, що ШІ не є абсолютно нейтральним і може повторювати упередження, наявні в інтернеті. Майже п'ята частина опитаних (17,8%) вважає здатність ШІ до розпізнавання пропаганди «дуже високою», сприймаючи його як об'єктивний інструмент. Найменша група респондентів (8,4%) оцінює цю здатність як «низьку». Їхня позиція ґрунтується на тому, що ШІ не має критичного мислення, а лише технічно комбінує тексти, що робить його вразливим до пропагандистських наративів.

Результати вказують на загальну обережність користувачів: понад 82% респондентів (сумарно середня та низька оцінки) не вважають ШІ бездоганним фільтром для пропаганди. Це підкреслює актуальність розвитку навичок медіаграмотності, оскільки користувачі усвідомлюють, що автоматизовані системи можуть не лише не розпізнати маніпуляцію, а й стати її провідником.

Визначення якості мовної генерації ШІ та рівня автентичності текстів українською мовою здійснювалося за допомогою запитання: *«Чи помічали ви "кальки" з російської або англійської мов у відповідях ШІ українською?»*. Метою цього питання було з'ясування частоту фіксації респондентами впливу інших мов на синтаксичну структуру та лексичний вибір у згенерованих текстах. Отримані дані дозволяють оцінити якість мовної моделі з точки зору дотримання норм української літературної мови та її вплив на академічну мовну практику здобувачів освіти.

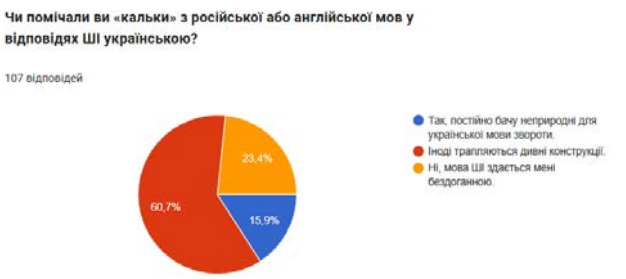

Переважна більшість респондентів (76,6%) фіксує невідповідність відповідей ШІ нормам української мови. 60,7% (найбільша група) зазначають, що *«іноді трапляються дивні конструкції»*. Це вказує на те, що хоча ШІ загалом володіє мовою, він часто припускається помилок у синтаксисі або виборі слів. 15,9% респондентів постійно бачать неприродні звороти. Для цієї групи користувачів штучність мови ШІ є очевидним і стабільним бар'єром. Майже чверть опитаних(23,4%) вважають мову ШІ бездоганною. Це може свідчити про використання досконаліших платних моделей (наприклад, GPT-4, GPT-5), написання вдалих промптів, менш прискіпливе ставлення до стилістики або недостатній рівень власної лінгвістичної експертизи для виявлення прихованих запозичень.

Результати підтверджують, що ШІ поки не може повністю замінити людину-редактора у забезпеченні мовної якості текстів. Оскільки понад 75% користувачів відзначили наявність «калок», фінальне редагування залишається необхідним для усунення росіянізмів і англіцизмів. Це актуа-

лізує проблему критичного використання згенерованого контенту, оскільки його некритичне застосування може призводити до появи неприродних мовних конструкцій.

Запитання *«Чи використовуєте ви ШІ для створення структури (плану) свого есе чи доповіді?»* було спрямоване на з'ясування ролі штучного інтелекту у процесі структуризації навчальних текстів. Воно дозволяє оцінити ступінь самостійності респондентів у логічній організації матеріалу, а також визначити, чи виступає ШІ як повноцінний інструмент планування, чи виконує допоміжну функцію підтримки на етапі формування структури роботи.

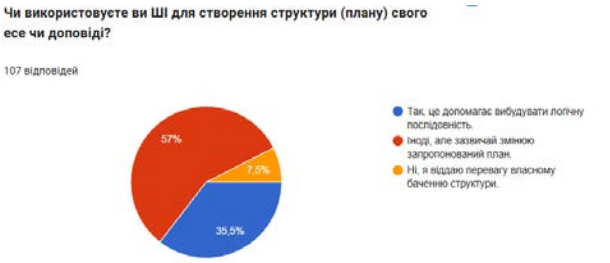

Більшість респондентів (57%) використовують ШІ для створення структури лише «іноді», причому вони зазвичай змінюють запропонований план. Це свідчить про те, що користувачі зберігають суб'єктність і використовують ШІ як джерело ідей, а не як остаточну інструкцію. Більше третини опитаних (35,5%) підтверджують, що ШІ допомагає їм вибудувати логічну послідовність. Ця група респондентів покладається на здатність систем структурувати великі обсяги інформації. Найменша частина користувачів (7,5%) віддає перевагу власному баченню структури і зовсім не залучає ШІ до цього етапу роботи. Це може свідчити про наявність сталих навичок академічного письма та чітке усвідомлення авторської концепції. Загалом 92,5% респондентів залучають ШІ у процесі планування навчальних робіт. Водночас більшість користувачів (57%) застосовують його критично, що свідчить про усвідомлене ставлення до отриманих результатів. Отримані дані свідчать, що ШІ одночасно підтримує навчання і ставить вимоги до критичного мислення. Він надає готові рішення, але їх ефективне використання можливе лише за умови їх осмислення та адаптації до власних навчальних завдань.

Виявлення рівня критичного сприйняття якості контенту, створеного штучним інтелектом, здійснювалося за допомогою запитання: *«Як ви ставитеся до того, що ШІ може генерувати тексти, які виглядають грамотно, але не мають глибинного сенсу?»*. Це запитання було спрямоване на з'ясування здатності респондентів розмежовувати формальну мовну коректність і змістову глибину тексту, а також на оцінювання їхнього ставлення до феномену імітації знання як потенційного виклику для освітнього процесу та розвитку критичного мислення.

Найбільша частина респондентів (44,9%) вважає таку особливість ШІ потенційно небезпечною, оскільки візуальна грамотність маскує відсутність реальних знань. Це ключовий показник високої медіаграмотності аудиторії. Майже така ж кількість опитаних (43%) бачить у цьому перевагу, пов'язану зі зручністю виконання швидких завдань, де пріоритетними є оперативність і належне оформлення результату. Невелика частина респондентів (12,1%) не звертає на це уваги, що може свідчити про побіжне використання інструментів ШІ або зосередженість на технічних аспектах роботи.

Результати демонструють поляризацію думок. Майже половина респондентів вбачає в «пустій грамотності» ШІ серйозну загрозу, що підтверджує тезу про те, що штучний інтелект кидає виклик здатності людини відрізняти реальні знання від їх імітації. Водночас високий відсоток тих, кому це «зручно», підкреслює запит на автоматизацію, у межах якої швидкість і зовнішня форма контенту можуть переважати над його змістом.

Оцінювання лінгвістичних й аналітичних можливостей ШІ у сфері аналізу складних синтаксичних конструкцій української мови здійснювалося за допомогою запитання: *«При аналізі складних речень в українській мові, чи допомагає ШІ зрозуміти логіку їхньої побудови (зв'язок між частинами)?»*. Це запитання було спрямоване на визначення того, чи розглядають респонденти штучний інтелект як ефективний інструмент, здатний пояснювати структурно-семантичні зв'язки між частинами складних речень, чи, навпаки, фіксують його обмеженість у виконанні специфічних завдань мовного аналізу.

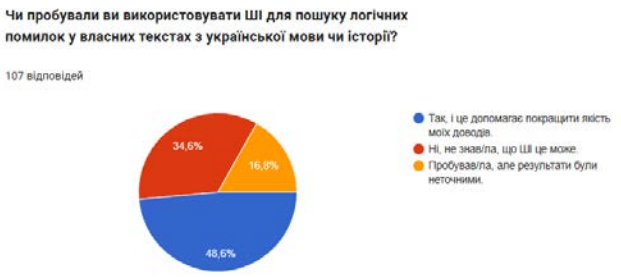

Найбільша група респондентів (38,3%) вважає, що ШІ допомагає *«тільки в простих випадках, у складних він сам плутається»*. Це відображає сучасні обмеження мовних моделей, які, попри загальну мовну грамотність, можуть мати труднощі з аналізом складних багатокомпонентних синтаксичних конструкцій і втрачати логічні зв'язки. Трохи більше третини опитаних (35,5%) повністю задоволені роботою інструмента, зазначивши: *«Так, він добре пояснює ієрархію в складних реченнях»*. Це свідчить про сприйняття ШІ як ефективного допоміжного засобу, зокрема цифрового репетитора чи довідника з мовознавства. Понад чверть респондентів (26,2%) обрали радикальну позицію: *«Я не довіряю ШІ в питаннях синтаксису»*. Така оцінка може бути зумовлена як скептичним ставленням до технології, так і попереднім негативним досвідом, пов'язаним із помилками в пунктуаційному оформленні тексту або встановленні синтаксичних зв'язків.

Результати свідчать про помітний рівень скепсису серед респондентів: 64,5% опитаних використовують ШІ лише для виконання простих завдань або не довіряють йому в питаннях синтаксичного аналізу. Це свідчить про наявність викликів, пов'язаних із критичним оцінюванням результатів ШІ, адже складна структура української мови потребує глибшого аналізу, який сучасні моделі не завжди здійснюють належним чином. Відтак перевірка логічної побудови речень, синтаксичної коректності та пунктуації й надалі потребує участі людини, яка володіє достатнім рівнем мовної компетентності.

Рівень практичного використання штучного інтелекту як інструмента рефлексії та редагування визначався за результатами відповіді на запитання: *«Чи пробували ви використовувати ШІ для пошуку логічних помилок у власних текстах з української мови чи історії?»* Воно було спрямоване на з'ясування практик застосування респондентами інструментів ШІ для аналізу, перевірки та вдосконалення власних текстів гуманітарного спрямування, а також на оцінювання рівня усвідомлення ними аналітичного потенціалу таких технологій у процесі створення й редагування навчальних текстів.

Найбільша група респондентів (48,6%) активно застосовує ШІ для самоперевірки, зазначивши: *«Так, і це допомагає покращити якість моїх доводів»*. Це свідчить про зрілий підхід до використання технології, де ШІ виступає не заміною автора, а інтелектуальним тренажером, який допомагає посилити власну аргументацію. Більше ніж третина опитаних (34,6%) відповіли: *«Ні, не знав / знала, що ШІ це може»*. Цей показник демонструє значний інформаційний вакуум: користувачі звикли сприймати ШІ як генератор текстів або пошуковик, але не знають про його здатність виконувати логічний аудит готового матеріалу. Найменша група користувачів (16,8%) зазначила, що *«пробував / пробувала, але результати були неточними»*. Ця позиція вказує на те, що ШІ не завжди бездоганно справляється з пошуком помилок у складних текстах української мови чи специфічних історичних тезах, або ж користувачі зіткнулися з обмеженнями безкоштовних базових моделей.

Загалом 65,4% респондентів уже використовували штучний інтелект для перевірки та покращення власних текстів. Це свідчить про те, що ШІ може бути корисним інструментом для розвитку критичного мислення, якщо його використовувати для аналізу і виправлення помилок. Водночас 34,6% опитаних не знали про такі можливості, що вказує на потребу в додатковому навчанні щодо практичного використання ШІ в освіті.

Висновки. Результати проведеного опитування засвідчили, що здобувачі освіти активно інтегрують інструменти ШІ у власну навчальну діяльність, водночас демонструючи достатній рівень критичного ставлення до результатів їхнього функціонування. Більшість респондентів усвідомлює обмеження генеративного ШІ, насамперед щодо достовірності історичних відомостей, мовної коректності, логічної узгодженості та глибини змістового опрацювання інформації.

Встановлено, що ШІ використовується переважо як допоміжний інструмент для структурування навчальних текстів, генерування ідей, узагальнення інформації та первинного аналізу текстів. Водночас остаточна верифікація й інтер-

претація результатів залишається сферою відповідальності користувача, що підтверджує ключову роль критичного мислення, предметної компетентності та навчальної автономії в умовах поширення технологій штучного інтелекту.

Дослідження також виявило окремі проблемні аспекти, зокрема недостатню поінформованість окремих респондентів щодо аналітичних можливостей сучасних систем ШІ та відмінності у сформованості навичок їх критичного й відповідального використання. Це актуалізує потребу у розвитку цифрової, інформаційної та ШІ-грамотності, інтеграції відповідних компетентностей у зміст освітніх програм, а також формуванні культури академічно доброчесного, етичного й усвідомленого застосування технологій ШІ в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєв О. В. Можливості та ризики використання штучного інтелекту в освіті: вплив на формування цифрової компетентності педагогів. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14761930
2. Голуб Т. Етичні проблеми інтеграції штучного інтелекту у вищу освіту. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2025. № 6. С. 104–111. DOI: https://doi.org/ 10.32782/apv/2025.6.15
3. Добрянська Н. Використання штучного інтелекту в освітньому процесі: правові межі та академічна доброчесність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 2. С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.20
4. Жалко Т. Технології застосування цифрового кейсу при вивченні дисциплін мовно-літературної освітньої галузі. *Академічні студії. Серія «Педагогіка».* 2024. № 1. С. 57–62. DOI: https://doi.org/10.52726/ as.pedagogy/2024.1.9
5. Махно Є., Руденко Є., Судніков Є., Тищенко М. Галюцинації штучного інтелекту у сфері освіти та науки: причини, наслідки та методи мінімізації. *Повітряна міць України*. 2025. Т. 1. № 8. С. 111–126. DOI: https://doi.org/10.33099/2786-7714-2025-1-8-111-126
6. Озарчук А. Використання штучного інтелекту в навчанні здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. *Нова педагогічна думка*. 2024. №3 (119). С. 38–43. DOI: https://doi.org/10.37026/2520-6427-2024-119-3-38-43
7. Папач О. І., Мельнійчук В. В., Антонова В. А. Використання генеративного штучного інтелектудля розробки навчальних матеріалів у цифровому освітньому середовищі. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15079712
8. Саган О., Блах В. Штучний інтелект як структурна складова методичної системи викладання освітньої компоненти у вищій освіті. *Педагогічні науки.* 2025. № 112. С. 20–25. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-112-3
9. Семеног О. М., Цюняк О. П. Упровадження технологій штучного інтелекту у вищу освіту: від міжнародних нормативних стандартів до інституційних практик. *Академічні студії. Серія «Педагогіка».* 2026. № 1. С. 198–208. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2026.1.26
10. Стисло Т. Трансформація освіти під впливом штучного інтелекту: правові, етичні та соціальні аспекти. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences*. 2026. № 365(3). С. 366–369. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5732-2026-365-51
11. Терещук С., Слободянюк О. Штучний інтелект як драйвер інновацій в освіті. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія Педагогічна.* 2023. № 29. С. 36–40. DOI: https://doi.org/10.32626/2307-4507.2023-29.36-40
12. Уманець С. Методичні засади використання генеративного штучного інтелектув освітньому процесі: виклики та можливості. *Педагогічна наука і освіта XXI століття.* 2025. № 5. С. 409–415. DOI: https://doi.org/ 10.35619/pse.vi5.1084
13. Чуніхін Д. Використання технологій штучного інтелекту в освіті та наукових дослідженнях: аналіз вітчизняного наукового дискурсу. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2025. № 1(23). С. 196–207. DOI: https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334080

REFERENCES

1. Vasyliev O. V. (2025). Mozhlyvosti ta ryzyky vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti: vplyv na formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti pedahohiv [Opportunities and risks of using artificial intelligence in education: the impact on the development of teachers' digital competence]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky. № 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14761930 [in Ukrainian].
2. Holub T. (2025). Etychni problemy intehratsii shtuchnoho intelektu u vyshchu osvitu [Ethical issues surrounding the integration of artificial intelligence into higher education]. Acta Paedagogica Volynienses. № 6. 104–111. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2025.6.15 [in Ukrainian].
3. Dobrianska N. (2026). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi: pravovi mezhi ta akademichna dobrochesnist [The use of artificial intelligence in the educational process: legal boundaries and academic integrity]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. T. 2. 125–130. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.20 [in Ukrainian].
4. Zhalko T. (2024). Tekhnolohii zastosuvannia tsyfrovoho keisu pry vyvchenni dystsyplin movno-literaturnoi osvitnoi haluzi [Technologies for applying Digital case studies in the study of disciplines within the language and literary educational field]. Akademichni studii. Seriia «Pedahohika». № 1. 57–62. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/ 2024.1.9 [in Ukrainian].
5. Makhno Ye., Rudenko Ye., Sudnikov Ye., Tyshchenko M. (2025). Haliutsynatsii shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky: prychyny, naslidky ta metody minimizatsii [AI hallucinations in education and science: causes, consequences, and

mitigation methods]. Povitriana mits Ukrainy. T. 1. № 8. 111–126. DOI: https://doi.org/10.33099/2786-7714-2025-1-8-111-126 [in Ukrainian].

6. Ozarchuk A. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v navchanni zdobuvachiv osvity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The use of artificial intelligence in the education of learners with special educational needs]. Nova pedahohichna dumka. № 3(119). 38–43. DOI: https://doi.org/10.37026/2520-6427-2024-119-3-38-43 [in Ukrainian].

7. Papach O. I., Melniichuk V. V., Antonova V. A. (2025). Vykorystannia heneratyvnoho shtuchnoho intelektudlia rozrobky navchalnykh materialiv u tsyfrovomu osvitnomu seredovyshchi [The use of generative artificial intelligence to develop teaching materials in a digital learning environment]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky. № 16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15079712 [in Ukrainian].

8. Sahan O., Blakh V. (2025). Shtuchnyi intelekt yak strukturna skladova metodychnoi systemy vykladannia osvitnoi komponenty u vyshchii osviti [Artificial intelligence as a structural component of the methodological framework for teaching the educational component in higher education]. Pedahohichni nauky. № 112. 20–25. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-112-3 [in Ukrainian].

9. Semenoh O. M., Tsiuniak O. P. (2026). Uprovadzhennia tekhnolohii shtuchnoho intelektu u vyshchu osvitu: vid mizhnarodnykh normatyvnykh standartiv do instytutsiinykh praktyk [The integration of artificial intelligence technologies into higher education: from international regulatory standards to institutional practices]. Akademichni studii. Seriia «Pedahohika». № 1. 198–208. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2026.1.26 [in Ukrainian].

10. Styslo T. (2026). Transformatsiia osvity pid vplyvom shtuchnoho intelektu: pravovi, etychni ta sotsialni aspekty [The Transformation of education under the influence of artificial intelligence: legal, ethical and social aspects]. Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences. № 365(3). 366–369. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5732-2026-365-51 [in Ukrainian].

11. Tereshchuk S., Slobodianiuk O. (2023). Shtuchnyi intelekt yak draiver innovatsii v osviti [Artificial intelligence as a driver of innovation in education]. Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Seriia Pedahohichna. № 29. 36–40. DOI: https://doi.org/10.32626/2307-4507.2023-29.36-40 [in Ukrainian].

12. Umanets S. (2025). Metodychni zasady vykorystannia heneratyvnoho shtuchnoho intelektuv osvitnomu protsesi: vyklyky ta mozhlyvosti [Methodological principles for the use of generative artificial intelligence in the educational process: challenges and opportunities]. Pedahohichna nauka i osvita XXI stolittia. № 5. 409–415. DOI: https://doi.org/10.35619/pse.vi5.1084 [in Ukrainian].

13. Chunikhin D. (2025). Vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v osviti ta naukovykh doslidzhenniakh: analiz vitchyznianoho naukovoho dyskursu [The use of artificial intelligence technologies in education and scientific research: an analysis of the domestic scientific discourse]. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty. № 1(23). 196–207. DOI: https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334080 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'272 : 81'42 : 811.521'36
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-20

Костянтин КОМІСАРОВ,
orcid.org/0000-0002-2164-6244
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри японської мови і перекладу
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) k.komisarov@kubg.edu.ua

Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ,
orcid.org/0009-0001-9958-9315
старший викладач кафедри японської мови і перекладу,
заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) y.boryshpolets@kubg.edu.ua

ДЕСКРИПТИВНА РЕФЛЕКСІЯ МОВНИХ КОЛИВАНЬ У ЯПОНІЇ НА МЕЖІ XX–XXI СТОЛІТЬ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено дескриптивну рефлексію ключових соціолінгвістичних аспектів та історичних передумов трансформації лінгвістичного мислення в Японії на межі XX–XXI століть. Окреслено сутність суспільного й академічного конфлікту між традиційним прескриптивним сприйняттям мови як статичного моноліту та реальними соціолінгвістичними процесами коливань (揺れ) й інноваційних змін (変化), що в публічному дискурсі часто маркуються як «занепад мови» (日本語の乱れ). Досліджено, що уявлення про «занепад» національної мови мають тривалу висхідну динаміку у суспільній свідомості, однак об'єктивна оцінка мовного стану залежить від обраного критерію норми. На основі аналізу офіційних документів Ради з питань національної мови Агентства у справах культури Японії (文化庁) та праць провідних японських лінгвістів простежено еволюцію позиції державних інституцій та лексикографічної практики щодо мовних девіацій. Зокрема, розглянуто процес розширення «скорочених» граматичних форм «ra-nuki kotoba» у системі потенціалісу та пасиву, а також тенденцію до активного вживання прагматичних часток «toka-ben» у якості пом'якшувальних засобів комунікативної ввічливості. Доведено, що подібні явища мають діахронічну та геолінгвістичну прецедентність у японській художній літературі ще з першої половини XX століття. Проаналізовано роль корпусних інструментів (CSJ, BCCWJ) Національного інституту японської мови та лінгвістики (NINJAL) у переведенні дискусії про мовні зміни у площину об'єктивних статистичних підрахунків. Обґрунтовано методологічну потребу радикального урізноманітнення джерельної бази сучасних лінгвістичних досліджень за рахунок некодифікованих живих дискурсів (текстів поп-музики J-Pop, студентських есе, маркетингових та цифрових найменувань). Окреслений підхід спирається на концептуальне «розширення радіуса дії мовознавства», задеклароване у фундаментальній колективній монографії, виданій під егідою Японського лінгвістичного товариства у 2021 році.

Ключові слова: *японська мова, дескриптивізм, прескриптивізм, мовні коливання, мовні зміни, соціолінгвістика, мовна норма, інституційний зсув.*

Kostiantyn KOMISAROV,
orcid.org/0000-0002-2164-6244
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of the Japanese Language and Translation
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) k.komisarov@kubg.edu.ua

Yulia BORYSHPOLETS,
orcid.org/0009-0001-9958-9315
Senior Lecturer at the Department of the Japanese Language and Translation,
Deputy Dean for Scientific, Methodical and Educational Work
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) y.boryshpolets@kubg.edu.ua

DESCRIPTIVE REFLECTION OF LANGUAGE FLUCTUATIONS IN JAPAN AT THE TURN OF THE 20TH–21ST CENTURIES: A SOCIOLINGUISTIC DIMENSION

The article provides a comprehensive descriptive reflection on the essential sociolinguistic aspects and historical prerequisites underlying the transformation of linguistic thinking in Japan at the turn of the 21st century. It outlines the structural nature of the social and academic conflict between the traditional prescriptive perception of language as a static monolith and the real sociolinguistic processes of fluctuations (yure) and innovative changes (henka), which are frequently labeled as the "decline of language" (Nihongo no midare) in public discourse. The authors argue that public concern over language deterioration is a long-standing trend; however, whether a phenomenon is interpreted as "corruption" or "evolution" depends entirely on the chosen verification norm. Based on a thorough analysis of official reports issued by the Council for the National Language of the Agency for Cultural Affairs of Japan (Bunka-chō) and landmark publications by leading Japanese linguists, the study traces the evolution of state institutional attitudes and lexicographical practice toward linguistic deviations. Specifically, it examines the expansion of shortened potential verb forms known as "ranuki kotoba" and the active usage of final pragmatic particles within the "toka-ben" phenomenon, highlighting their roles in pragmatic smoothing and politeness strategies. The paper demonstrates that these language innovations possess solid diachronic and geolinguistic precedents in 20th-century Japanese literary discourse. Furthermore, it highlights the importance of modern corpus tools (CSJ, BCCWJ) developed by the National Institute for Japanese Language and Linguistics (NINJAL) in shifting linguistic debates from subjective emotional judgments to verifiable empirical data. The study methodologically substantiates the imperative need to radically diversify the source base of modern linguistic research by integrating uncodified live discourses–such as J-Pop lyrics, student essays, marketing naming, and digital communication. This strategy relies on the conceptual "expansion of the radius of linguistics" declared in the milestone collective monograph published under the auspices of the Society for Japanese Linguistics in 2021.

Key words: *the Japanese language, descriptivism, prescriptivism, language fluctuations, language change, sociolinguistics, language norm, institutional shift.*

Постановка проблеми. У сучасній соціолінгвістичній парадигмі фундаментальним та аксіоматичним є твердження про те, що мова – це динамічна система, яка перебуває у стані безперервної еволюції. Попри очевидність цього тезису для лінгвістичної науки, суспільній свідомості властиво нівелювати зазначені трансформації в межах короткого хронологічного відрізку життя одного покоління. Як наслідок, соціум схильний сприймати мову як статичний, раз і назавжди кодифікований моноліт. Саме ця когнітивна особливість зумовлює періодичну потребу наукової рефлексії та емпіричного підтвердження того, що мовна система піддається постійним внутрішнім та зовнішнім змінам.

У реальному мовленнєвому просторі повсякчас виникають явища, які традиційне прескриптивне мовознавство та громадська думка класифікують як «помилки у вживанні» (誤用), «мовні коливання» (揺れ), «неологізми» (新語) або фонетичні, граматичні та графічні девіації від чинної норми. Оскільки зазначені феномени експлікують відхилення від традиційних правил, у суспільному дискурсі їх часто критикують або маркують як ознаку деградації мовної культури – так званого «занепаду японської мови» (日本語の乱れ). Динаміка цих явищ є неоднорідною: частина з них функціонує лише як тимчасові соціолективні тренди й згодом безслідно зникає, тоді як інші інновації поступово толеруються суспільством і зрештою закріплюються на системно-структурному рівні мови.

У контексті окресленої проблематики особливої актуальності набуває чітке методологічне

розмежування понять «мовної норми» як інституційно закріпленого прескриптивного стандарту та «мовної практики» як реального, дескриптивного процесу функціонування мовних одиниць у соціумі. З огляду на це, метою пропонованого дослідження не є ревізія чинних нормативно-правових актів Японії чи висування дидактичних рекомендацій щодо подолання помилок. Натомість науковий інтерес авторів зосереджено в площині соціолінгвістичної рефлексії над зміною самого типу лінгвістичного мислення: від жорсткого прескриптивізму, що розглядає будь-яке відхилення як деструкцію, до об'єктивного дескриптивізму, здатного фіксувати, систематизувати та інтерпретувати латентні вектори розвитку мовної системи на синхронічному рівні.

Для глибшого розуміння механізмів парадигмального зсуву в японському мовознавстві операціоналізовано поняття «мовної інновації» та «інституційного зсуву». Під мовною інновацією ми розуміємо не випадкову індивідуальну мовленнєву помилку (誤用), а стійке, статистично релевантне коливання (揺れ), яке виникає під впливом внутрішньосистемних (наприклад, прагнення до мовної економії чи синтаксичної диференціації) або зовнішніх (цифровізація комунікації, глобалізація) чинників. Своєю чергою, інституційний зсув розглядається як процес поступового толерування та подальшої офіційної кодифікації таких інновацій державними інституціями (зокрема, Агентством у справах культури Японії) та лексикографічною практикою, що знаменує собою перехід девіації у статус нової системної норми.

Аналіз досліджень. Як переконливо довів ще свого часу професор Накаджо Осаму в одному із засадничих лінгвістичних досліджень, суспільне занепокоєння станом національної мови в Японії має тривалу історію та чітко виражену висхідну динаміку. Згідно з наведеними у його праці репрезентативними опитуваннями Японської телерадіомовної корпорації NHK щодо мовної свідомості громадян, у 1979 році на запитання «Чи вважаєте ви, що японська мова занепадає?» ствердно відповіли 72% респондентів (14% – «очевидно занепадає», 58% – «певною мірою занепадає»). У 1996 році цей показник зріс на понад 10% і сягнув уже 84% (23% – «очевидно занепадає», 61% – «певною мірою занепадає») (中條, 2000: 55).

Ці статистичні зрізи кінця XX століття наочно ілюструють, що феномен так званого занепаду японської мови, 日本語の乱れ, не є новим викликом сучасності. Проте, як зазначає проф. Накаджо, фіксація «занепаду» чи «еволюції» цілковито залежить від вибору верифікаційного критерію: те, що з погляду історичної норми є помилкою, за умови зміни інтерпретації стандарту перетворюється на закономірне коливання (揺れ), яке вимагає певного рівня суспільної толерантності та готовності до прийняття.

Логічним продовженням цього академічного дискурсу та офіційним визнанням зміни лінгвістичної парадигми на державному рівні стала визначна доповідь Ради з питань національної мови Агентства у справах культури Японії (文化庁) 2000 року – «Про зміни в мовленні у сучасному суспільстві». Державні інституції констатували, що процеси глобальної інформатизації, розвиток телекомунікацій та трансформація соціальних зв'язків неминуче змінюють архітектоніку мовлення (現代社会, 2000). Відтак, сучасні лінгвістичні дебати є прямим продовженням глибокого процесу, зафіксованого наукою та урядом на межі тисячоліть.

Новий імпульс дескриптивним дослідженням мовних коливань у XXI столітті дали масштабні проєкти Національного інституту японської мови та лінгвістики (NINJAL / 国立国語研究所). Зокрема, під керівництвом провідних соціолінгвістів інституту було обґрунтовано методологію корпусного аналізу живого мовлення, що дозволило перевести дискусію про «занепад мови» з емоційної площини у русло чітких статистичних підрахунків. Створення таких інструментів, як «Корпус спонтанної японської мови» (CSJ) та «Збалансований корпус сучасної писемної японської мови» (BCCWJ), продемонструвало, що соціолінгвістичні зсуви є не хаотичними девіаціями, а системно зумовленими процесами, які мають чітку соціодемографічну та жанрову локалізацію (Basic Design Policy, 2011; 日本語話し言葉, 2006).

У межах теоретичного осмислення динаміки норми вагоме місце посідають праці представників сучасної комунікативної лінгвістики, зокрема дослідження Шііна Мічі й Такіура Масато. Автори фокусують увагу на прагматичному аспекті мовних інновацій, доводячи, що більшість граматичних та лексичних коливань (як-от розширення функцій конструкції «～させていただく») зумовлені не «неосвіченістю» мовців, а їхнім прагненням мінімізувати комунікативні ризики та оптимізувати стратегії ввічливості в умовах еволюції соціальних ієрархій (椎名 2021; 椎名, 滝浦, 2022).

Такий підхід суголосний із концепцією лінгвістичного суб'єктивізму та теорією когнітивної суб'єктивізації Ікеґамі Йошіхіко, який наполягає на тому, що сучасний дескриптивізм має фіксувати зміну ролі мовця: від пасивного реципієнта прескриптивних правил до активного суб'єкта,

що трансформує мовну систему під власні когнітивні та комунікативні потреби (池上, 2007).

Таким чином, аналіз сучасного наукового дискурсу свідчить про остаточне закріплення дескриптивної методології як домінуючої в японському мовознавстві нашого часу.

Мета статті – проаналізувати головні принципи та історичні передумови зміни лінгвістичної парадигми в Японії на межі XX–XXI століть від прескриптивного нормування до дескриптивного опису; обґрунтувати методологічну потребу розширення джерельної бази сучасних наукових досліджень за рахунок некодифікованих дискурсів, а також окреслити перспективні напрями системного моніторингу еволюції японської мовної системи.

Виклад основного матеріалу. Трансформація лінгвістичного мислення від прескриптивізму до дескриптивізму вимагає відмови від поверхового трактування мовних інновацій як «моментальних девіацій». Глибокий аналіз історичного розвитку категорій потенціалісу (可能態) та пасиву (受動態) в японській мові наочно демонструє, що явища, які наприкінці XX століття класифікувалися суспільною свідомістю як деструктивний «занепад» (日本語の乱れ), насправді мають тривалу літературну та геолінгвістичну прецедентність. Найбільш репрезентативним кейсом у цьому контексті є експансія «скорочених» форм ら抜き言葉, що полягає в редукції інфіксної морфеми *-rare-* до *-re-* у дієсловах другої дієвідміни та неправильних дієсловах (зокрема, 来る *приходити*) для чіткого розмежування значень спроможності (потенціалісу) та пасиву.

Спираючись на соціолінгвістичні розвідки Накаджо Осаму, ми можемо деконструювати стійкий суспільний міф про суто «молодіжне» або «субкультурне» походження цієї редукції. Залучення інструментарію діахронічного аналізу художнього дискурсу дозволяє фіксувати перші прецеденти вживання «ら抜き言葉» у класичних творах майстрів японської літератури ще в першій половині XX століття. Зокрема, у романі Кобаяші Такіджі «Крабоконсервна факторія» (蟹工船, 1929 р.) фіксується форма 起きれない (*okirenai*) замість нормативної 起きられない (*okirarenai*) – «не можу прокинутися». У драматургічному тексті Мафуне Ютака «Тхір» (鼬, 1934 р.) експлікується варіант 見れる (*mireru*) замість нормативного 見られる (*mirareru*) – «можна побачити». У канонічному романі лауреата Нобелівської премії Кавабати Ясунарі «Країна снігу» (雪国, 1935 р.) неодноразово й цілком природно вживається «скорочена» форма 来れない (*korenai* – «не можу прийти») (中條, 2000: 66).

Важливо підкреслити, що використання зазначених інновацій у наративній структурі творів, а не лише в репліках персонажів, свідчить про глибокий внутрішньосистемний процес, який на той момент уже мав солідне геолінгвістичне підґрунтя через вплив північних регіональних діалектів (Тохоку та Хоккайдо). Проте процес лексикографічної легітимізації цих форм розтягнувся на десятиліття, наочно ілюструючи інертність прескриптивного підходу. Так, в авторитетному тлумачному словнику 明解国語辞典 видання 1952 р. форми «ра-нукі» маркувалися виключно як вульгаризми (俗語) (金田一, 1952). Кардинальне зрушення відбулося лише у 1970-х роках, коли у словниках видавництва «Сансейдо» ці форми вперше отримали статус реєстрових одиниць із дескриптивною поміткою «потенційні дієслова» (新明解, 1972; 新明解, 1974). Це підтверджує, що тривале лінгвістичне коливання (揺れ) зрештою змушує лексикографію фіксувати живу практику.

Не менш показовим соціолінгвістичним маркером зміни парадигми на межі XX–XXI століть став феномен «тока-бен» (とか弁) – масове впровадження сполучної частки *toka* у фінальну (і не тільки) позицію висловлювання в ролі прагматичного пом'якшувача або маркера когнітивної невизначеності (наприклад, у таких фразах, як コーヒーとか飲んだ: букв.: «випив щось на кшталт кави», хоча на увазі малася саме кава, а не щось інше). Виникнувши у 1980-х роках як специфічний соціолект молодих жінок, «тока-бен» спочатку зазнав жорсткої пуристичної критики як прояв мовної деградації. Однак динаміка його поширення виявилася настільки стрімкою, що вже у п'ятому виданні фундаментального словника 広辞苑 (1991 р.) цю прагматичну функцію було офіційно зафіксовано (広辞苑, 1991). Проф. Накаджо окремо наголошує на сміливості та прозорливості укладачів словника, які надали пріоритет живому узусу перед канонічною традицією. З погляду дескриптивної соціолінгвістики, «тока-бен» репрезентує не руйнування мови, а еволюцію лексико-граматичної категорії ввічливості (敬語) в бік «емпатичного пом'якшення» та уникнення категоричності у міжособистісній комунікації (中條, 2000: 68-69).

Процес переосмислення фундаментальних категорій «лінгвістичної норми» та «девіації» відбувався не лише в середовищі окремих дослідників, а й безпосередньо в системі вищих державних інституцій, відповідальних за мовну політику Японії. Офіційні документи свідчать, що Рада з питань національної мови (Kokugo Shingikai / 国語審議会) вперше винесла феномен «ра-нукі котоба» на

загальнодержавне обговорення у червні 1993 року. Протягом наступних років здійснювався перманентний моніторинг поширення цієї інновації, результатом чого став проміжний звіт 1995 року під промовистою назвою «Заходи щодо національної мови відповідно до вимог нової епохи». На тому етапі державні аналітики ще перебували на прескриптивних позиціях, констатуючи, що понад 70% громадян утримуються від використання редукованих форм у писемному мовленні, і маркували їх як небажані. Проте саме ця багаторічна фіксація мовних коливань підготувала підґрунтя для кардинального розвороту мовної політики, який де-юре закріпила епохальна доповідь Ради у 2000 році, оприлюднена Агентством у справах культури (Bunkacho / 文化庁). Отже, держава на найвищому рівні визнала неефективність, так би мовити, адміністративно-пуристичних заборон і констатувала, що жива національна мова функціонує одночасно у двох вимірах: діахронічному (透時的) та синхронічному (共時的). З цього моменту мовні коливання (揺れ) отримали офіційний статус природного синхронічного зрізу системи, а не «хвороби» чи «занепаду» мовлення (新しい時代, 1993).

У XXI столітті японська лінгвістична наука остаточно вийшла на новий рівень дескриптивного осмислення девіацій, знаковим свідченням чого став осінній симпозіум Товариства японського мовознавства (Nihongo Gakkai / 日本語学会) 2017 року, що відбувся в Університеті Канадзава під назвою «Продукування та прийняття виразів, що відхиляються від правил» (ルールを免脱, 2017). Матеріали цього симпозіуму лягли в основу фундаментальної колективної монографії «Занепад чи еволюція японської мови: японська мова минулого, японська мова майбутнього» (金澤, 2021). Головним методологічним маніфестом цієї праці стало концептуальне «розширення меж (радіуса дії) японського мовознавства» (日本語学の射程を広げる). Автори монографії переконливо доводять, що дефініція «правильної японської мови» апріорі містить внутрішнє гносеологічне протиріччя, оскільки жива система безперервно еволюціонує. Попри те, що позиція дескриптивізму («опис узусу замість нав'язування норми») наразі є абсолютним консенсусом серед провідних лінгвістів, реальна академічна практика тривалий час страждала на прихований консерватизм. Об'єктами «серйозних» наукових досліджень в університетах найчастіше залишалися виключно класичні, писемні або кодифіковані явища. За словами дослідників, теми дипломних робіт, присвячені живим некодифікованим феноменам – таким як тексти популярних пісень, молодіжний сленг чи діалоги в сучасних коміксах манґа – є надзвичайно популярними серед студентства. Проте кількість молодих науковців, які зважуються обрати ці теми для серйозних дисертаційних досліджень, стрімко зменшується. Найвірогідніше, це пов'язано з латентним тиском внутрішнього авторитаризму, який таврує подібний матеріал як «недостатньо академічний». Таким чином, вихід у світ згаданої колективної праці став, поза сумнівом, інституційним прецедентом, який довів, що повсякденний, субкультурний та цифровий дискурси японської мови можуть і повинні піддаватися суворому, системному та високоакадемічному науковому аналізу.

Трансформація парадигми сучасної японської лінгвістики від прескриптивного нормування до глибокого дескриптивного опису зумовлює потребу радикального перегляду критеріїв формування джерельної бази наукових розвідок. Оскільки традиційні лексикографічні джерела та офіційні урядові циркуляри фіксують мовні зміни із суттєвим часовим лагом (що було наочно продемонстровано на прикладі багаторічної кодифікації «ра-нукі котоба» та «тока-бен»), виникає гостра методологічна необхідність залучення до наукового обігу живих, синхронічних зрізів комунікації.

Зокрема, новітня дескриптивна методологія теоретично обґрунтовує та легітимізує імперативну потребу використання таких категорій матеріалу, як тексти сучасної поп-музики (J-Pop дискурс), позаяк вони виступають унікальним і надзвичайно чутливим барометром ритміко-фонетичних, морфологічних та синтаксичних інновацій. Завдяки специфіці поетичного та музичного складника, мовні новотвори (наприклад, нетипові запозичення, гібридні дієслівні форми чи прагматичні частки) легітимізуються через музичний такт і риму значно раніше, ніж їх фіксують академічні граматики. Музичний дискурс стає майданчиком, де девіація втрачає маркер «помилки» й набуває статусу естетично привабливої норми для мільйонів носіїв мови.

Студентські есе та інші письмові роботи також є надзвичайно цінним матеріалом, оскільки репрезентують зріз природного, часто неусвідомленого зсуву писемної норми у покоління, яке безпосередньо формує майбутнє мовної системи. Аналіз студентських текстів дозволяє дослідникові зафіксувати дескриптивні коливання (揺れ) в реальному часі. На відміну від відредагованих текстів ЗМІ, студентські есе експлікують межу між тим, як молода інтелігенція має писати за правилами, і тим, як вона реально конструює письмове вислов-

лювання під впливом розмовного узусу та цифрової комунікації.

Номенклатура та комерційні назви споживчих товарів (маркетинговий дискурс) є головним майданчиком вияву неографічної креативності, створення нестандартних форм запозичень (外来語) та сміливих гібридних комбінацій графічних систем японської мови. Маркетологи та копірайтери свідомо йдуть на порушення орфографічних чи морфологічних канонів для привернення уваги споживача, запускаючи тим самим процеси масового тиражування та подальшого толерування колишніх девіацій суспільною свідомістю.

Масштабні корпуси розмовної та писемної мови (CSJ, BCCWJ) забезпечують сучасного лінгвіста об'єктивним, верифікованим і репрезентативним статистичним інструментарієм. Використання корпусів Національного інституту японської мови та лінгвістики (NINJAL) звільняє науку від суб'єктивного прескриптивізму, дозволяючи чітко диференціювати випадкову помилку від системного, соціодемографічно зумовленого мовного зсуву.

Таким чином, залучення некодифікованого, повсякденного та поп-культурного матеріалу до джерельної бази дослідження є не спрощенням наукового підходу, а навпаки – єдино можливим способом здійснення точного, об'єктивного та випереджального дескриптивного аналізу еволюції японської мови в епоху глобальної інформатизації.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні висновки.

По-перше, комплексний аналіз еволюції сприйняття мовних коливань у Японії протягом другої половини XX – початку XXI століття засвідчив об'єктивну неминучість парадигмального зсуву в лінгвістичній науці: від жорсткого пуристичного прескриптивізму до об'єктивного дескриптивного фіксування змін. Поняття «занепаду мови» (日本語の乱れ), яке тривалий час функціонувало як інструмент суспільної критики мовленнєвих девіацій, у сучасному науковому дискурсі переосмислено як природний процес синхронічних коливань (揺れ), що виступають передумовою діахронічного розвитку мовної системи.

По-друге, виявлено, що процес переосмислення понять «норма» та «інновація» знайшов своє відображення на державно-інституційному рівні. Кардинальний розворот мовної політики, зафіксований у доповіді Ради з питань національної мови Агентства у справах культури Японії у 2000 році, легітимізував синхронічний вимір існування мовних варіацій та продемонстрував готовність державних структур і лексикографічної практики толерувати живі мовні інновації (зокрема, форми «ра-нукі котоба» та прагматичні функції «тока-бен») у разі їхнього масового суспільного визнання.

По-третє, констатовано наявність прихованого академічного консерватівізму, який штучно обмежував дослідницьке поле сучасного японського мовознавства, тавруючи некодифіковані дискурси як «недостатньо наукові». Вихід у світ колективної монографії «Занепад чи еволюція японської мови: японська мова минулого, японська мова майбутнього» став важливим інституційним прецедентом, який методологічно обґрунтував імперативну потребу розширення джерельної бази сучасних лінгвістичних розвідок за рахунок залучення текстів поп-культури (J-Pop), сучасного маркетингового дискурсу, студентських есе та масштабних розмовних корпусів (CSJ, BCCWJ).

Говорячи про **перспективи подальших досліджень**, варто наголосити, що теоретичне визнання дескриптивного підходу та легітимізація нових типів дискурсу відкривають перед сучасним японським мовознавством широкі дослідницькі горизонти. Оскільки зміна мовної парадигми на межі XX–XXI століть зачепила всі рівні мови, виникає потреба в розробці комплексної, багаторівневої матриці моніторингу лінгвістичних інновацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Basic Design Policy. Balanced Corpus of Contemporary Written Japanese / National Institute for Japanese Language and Linguistics (NINJAL). 2011 (revised 2025). URL: https://www.ninjal.ac.jp (accessed: 28.07.2026).
2. 池上嘉彦. 日本語と日本語論. 東京 : 筑摩書房, 2007. 380頁. (ちくま学芸文庫; イ11-2).
3. 日本語の乱れか変化か これまでの日本語、これからの日本語 / 金澤裕之, 川端元子, 森篤嗣編. 東京 : ひつじ書房, 2021. 272頁.
4. 広辞苑 / 新村出編. 第4版, 机上版. 東京 : 岩波書店, 1991. 2858頁.
5. 金田一京助. 明解国語辞典 / 金田一京助編改訂版. 東京 : 三省堂, 1952. 977 頁.
6. 現代社会における敬意表現 : 国語審議会答申 / 文化庁. 2000. URL: https://www.bunka.go.jp (閲覧日: 28.07.2026).
7. 「日本語話し言葉コーパス」の構築 / 杉頭清寿etal. 東京 : 国立国語研究所, 2006. 552p. (国立国語研究所報告; № 124). URL: https://www.ninjal.ac.jp (閲覧日: 28.07.2026).
8. 新明解国語辞典 / 金田一京助編 et al. 第2版. 東京 : 三省堂, 1974. 558頁.
9. 新明解国語辞典 / 見坊豪紀, 金田一春彦編. 第3版. 東京 : 三省堂, 1972. 1287頁.
10. 椎名美智. "させていただく"の語用論—人はなぜ使いたくなるのか. 東京 : ひつじ書房, 2021. 268頁.

11. “させていただく”大研究 / 椎名美智, 滝浦真人編. 東京 : くろしお出版, 2022. 327頁.
12. 新しい時代に応じる国語施策について(審議経過報告) / 文化庁. 1993. URL: https://www.bunka.go.jp(閲覧日: 28.07.2026).
13. 中條修. 「言葉のゆれ」についての考察. 人文論集. 2000. Vol. 50, no. 2. P. 55–70. URL: https://www.nii.ac.jp (閲覧日: 28.07.2026).
14. ルールを逸脱した表現の産出と許容 : 日本語学会2017年度秋季大会シンポジウム概要(詳細版) / 日本語学会. 2017. URL: https://www.jpling.gr.jp (閲覧日: 28.07.2026).

REFERENCES

1. Basic Design Policy. Balanced Corpus of Contemporary Written Japanese. National Institute for Japanese Language and Linguistics (NINJAL). 2011 (revised 2025). URL: https://www.ninjal.ac.jp (accessed: 28.07.2026).
2. Ikegami Y. (2007) Nihongo to Nihongoron [The Japanese Language and Theories on Japanese]. Tokyo: Chikuma Shobo. 380 p. (Chikuma Gakugei Bunko; I 11-2). [in Japanese]
3. Kanazawa H., Kawabata M., Mori A. (Eds.) (2021) Nihongo no midare ka henka ka Kore made no Nihongo, kore kara no Nihongo [Language corruption or language change? Japanese language until now, Japanese language from now on]. Tokyo: Hitsuji Shobo. 272 p. [in Japanese]
4. Shinmura I. (Ed.) (1991) Kojien [Kojien Dictionary of the Japanese Language]. 4th ed., Desk ed. Tokyo: Iwanami Shoten. 2858 p. [in Japanese]
5. Kindaichi K. (Ed.) (1952) Meikai kokugo jiten [Meikai Dictionary of the Japanese Language]. Revised ed. Tokyo: Sanseido. 977 p. [in Japanese]
6. Bunkacho (Agency for Cultural Affairs) (2000) Gendai shakai ni okeru keii hyogen [Modern honorific expressions in contemporary society: Report of the Council for the National Language]. URL: https://www.bunka.go.jp (accessed: 28.07.2026). [in Japanese]
7. Sugito S., Maekawa K. et al. (2006) "Nihongo hanashikotoba korpusu" no kochiku [Construction of the Corpus of Spontaneous Japanese]. Tokyo: National Institute for Japanese Language and Linguistics. 552 p. (NINJAL Report; no. 124). URL: https://www.ninjal.ac.jp (accessed: 28.07.2026). [in Japanese]
8. Kindaichi K. et al. (Eds.) (1974) Shin-meikai kokugo jiten [Shin-meikai Dictionary of the Japanese Language]. 2nd ed. Tokyo: Sanseido. 558 p. [in Japanese]
9. Kenbo H., Kindaichi H. (Eds.) (1972) Shin-meikai kokugo jiten [Shin-meikai Dictionary of the Japanese Language]. 3rd ed. Tokyo: Sanseido. 1287 p. [in Japanese]
10. Shiina M. (2021) "Sasete-itadaku" no goyoron Hito wa naze tsukaitaku naru no ka [The Pragmatics of "Sasete-itadaku": What Leads People to Use This Benefactive?]. Tokyo: Hitsuji Shobo. 268 p. [in Japanese]
11. Shiina M., Takiura M. (Eds.) (2022) "Sasete-itadaku" daikenkyu [Great Research on "Sasete-itadaku"]. Tokyo: Kuroshio Publishers. 327 p. [in Japanese]
12. Bunkacho (Agency for Cultural Affairs) (1993) Atarashii jidai ni ojiru kokugo shisaku ni tsuite (Shingi keika hokoku) [On National Language Measures to Meet the Demands of a New Era (Discussion Progress Report)]. URL: https://www.bunka.go.jp (accessed: 28.07.2026). [in Japanese]
13. Nakajo O. (2000) "Kotoba no yure" ni tsuite no kosatsu [Some Aspects of the Fluctuation of the Japanese Language]. *Jinbun Ronshu (Studies in Humanities)*, Vol. 50, no. 2, pp. 55–70. URL: https://www.nii.ac.jp (accessed: 28.07.2026). [in Japanese]
14. Nihongo Gakkai (The Society for Japanese Linguistics) (2017) Ruru o itsudatsu shita hyogen no sanshutsu to kuyo [Production and acceptance of expressions deviating from the rules: Summary of the Symposium of the 2017 Autumn Conference of the Society for Japanese Linguistics]. URL: https://www.jpling.gr.jp (accessed: 28.07.2026). [in Japanese]

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'367.3:81'38
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-21

Зоряна КОРЖАК,
orcid.org/0000-0002-8565-0242
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) zoryana.korzhak@gmail.com

ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТЕКСТУ ПОЗИЦІЙНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ

Стаття демонструє, як позиційне розташування номінативних речень впливає на експресивність тексту. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять положення сучасної текстової лінгвістики, функціональної граматики, стилістики тексту та когнітивної поетики, відповідно до яких текст розглядається як функціонально організована комунікативна система, а значення мовної одиниці формується не лише її внутрішньою структурою, а й місцем у композиційній організації повідомлення. На основі комплексного аналізу художніх текстів доведено, що позиція номінативного речення є самостійним чинником реалізації його прагматичного потенціалу.

Визначено, що на початку тексту номінативні речення виконують функцію експозиційного кінематографічного фокусування. З їх допомогою автори формують первинні образи художнього простору і фокусують читацьку увагу на ключових компонентах майбутнього повідомлення. У центральній частині твору сукцесивні ланцюжки номінативів забезпечують монтажну ритмізацію, гарантуючи динамічне розгортання художніх образів і моделюючи прискорений темп рецепції. У фінальній позиції номінативні конструкції набувають функції аксіологічного пуанту та концентрують смисловий і ціннісний підсумок твору. Перебуваючи у позиції композиційної або графічної ізоляції, вони реалізують функцію парцельованого когнітивного акцентування, виступаючи засобом концентрації читацької уваги на найбільш значущих смислових вузлах тексту.

У висновках підтверджено, що функціонально-стилістичний та експресивний потенціал номінативних (називних) речень не є ізольованим лексико-семантичним феноменом, а перебуває у прямому каузальному зв'язку з їхнім архітектонічним розташуванням у текстовому континуумі. Будучи за своєю лінгвокогнітивною природою інструментом максимальної семантичної компресії, називне речення усуває лінійне розгортання дії (дієслівність) і констатує чисте буття предмета чи явища у просторі й часі. Проте саме позиційні можливості трансформують статичну іменникову конструкцію на динамічний засіб прагматичного керування читацькою увагою та інтенсифікації загальної експресивності тексту.

Ключові слова: *номінативні речення, експресивний потенціал, сукцесивні ланцюжки, позиційна локалізація, топос.*

Zoriana KORZHAK,
orcid.org/0000-0002-8565-0242
Candidate of Philological Scienes, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philology, Interpreting and Translation
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas Institute
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) zoryana.korzhak@gmail.com

EXPRESSIVITY OF TEXT THROUGH THE POSITIONAL POSSIBILITIES OF NOMINATIVE SENTENCES

The article demonstrates how the positional placement of nominative sentences influences the expressiveness of a text. The theoretical framework of the study is built upon the tenets of modern text linguistics, functional grammar, text stylistics, and cognitive poetics. According to these disciplines, text is viewed as a functionally organized communicative system, where the meaning of a linguistic unit is shaped not only by its internal structure but also by its position within the compositional organization of the message. Based on a comprehensive analysis of literary texts, it is demonstrated that the position of a nominative sentence serves as an independent factor in realizing its pragmatic potential.

It is determined that at the beginning of a text, nominative sentences perform the function of expository cinematic focusing. Through these sentences, authors shape the primary images of the literary space and anchor the reader's attention to the key components of the upcoming message. In the central part of the work, successive chains of nominatives provide a montage-like rhythmization, ensuring the dynamic deployment of literary images and modeling an accelerated pace of reception. In the final position, nominative constructions acquire the function of an axiological pointer, concentrating on the semantic and value-based summary of the work. When positioned in compositional or graphic isolation, they realize the function of parceled cognitive accentuation, serving to focus the reader's attention on the most significant semantic nodes of the text.

In conclusion, it is confirmed that the functional-stylistic and expressive potential of nominative sentences is not an isolated lexico-semantic phenomenon but stands in a direct causal relationship with their architectonic placement within the textual continuum. Being by its linguocognitive nature an instrument of maximum semantic compression, the nominative sentence eliminates the linear deployment of action (verbality) and posits the pure existence of an object or phenomenon in space and time. However, it is precisely the positional capabilities that transform a static noun construction into a dynamic means of pragmatically managing the reader's attention and intensifying the overall expressiveness of the text.

Key words: *nominative sentences, expressive potential, successive chains, positional localization, topos.*

Постановка проблеми. Серед усього спектра синтаксичних засобів експресивізації тексту особливий статус посідають номінативні (називні) речення. Будучи за своєю лінгвокогнітивною природою інструментами максимальної семантичної компресії та конденсації смислу, ці односкладні бездієслівні конструкції елімінують категорію процесуальної динаміки, натомість констатуючи чисте, статичне буття предмета, явища чи ментальної сутності у просторі й часі. Актуальність дослідження їхнього потенціалу посилюється тим фактом, що експресивна сила номінативного речення набуває максимальної інтенсивності не автономно, а саме завдяки реалізації його позиційних можливостей. Топос називного речення в структурі тексту – його поява в ініціальній позиції (абзацному зачині), сукцесивному ланцюговому нанизуванні, фінальному аксіологічному пуанті (абзацному кінці) чи в умовах штучного парцельованого відриву – виступає тим тригером, який запускає психолінгвістичні механізми сугестії, емоційної напруги, кінематографічного монтажу чи когнітивного акцентування.

Аналіз досліджень. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних мовознавців, присвячені проблемам синтаксису простого речення, функціональної стилістики, лінгвістики тексту та експресивного синтаксису. Значний внесок у дослідження односкладних речень, зокрема номінативних конструкцій, зробили українські мовознавці І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Плющ, Н. Гуйванюк, Ф. Бацевич та інші. У їхніх працях висвітлено структурно-семантичні особливості номінативних речень, визначено їхнє місце в системі синтаксису сучасної української мови та окреслено основні функціональні характеристики.

Питання експресивності мовлення та стилістичного потенціалу синтаксичних конструкцій розглядали Л. Мацько, О. Селіванова, С. Єрмоленко, В. Чабаненко, а також зарубіжні дослідники Ш. Баллі, Р. Якобсон, М. Ріффатер, які заклали теоретичні засади вивчення мовної експресії та стилістичних механізмів організації тексту. На сучасному етапі О. Швець активно займається дослідженням номінативних речень на межі структурно-семантичного, функціонального та когнітивного підходів, за допомогою яких виявляє специфіку їх синтагматики й мовного оточення в художньому тексті, а також розкриває експресивний та типологічний потенціал номінативів (Швець, 2020). Л. Островська вивчає номінативні речення у сучасному українському художньому дискурсі на трирівневій основі: формальній, семантичній та прагматичній (Островська, 2019). С. Шабат-Савка окреслює текстотвірні функції номінативних речень, відзначає їх продуктивність стосовно творення динаміки вражень і представлення широкого спектру людських емоцій, почуттів та оцінок (Шабат-Савка, 2021).

Незважаючи на тривалу історію вивчення односкладних речень у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, проблема взаємодії позиційного синтаксису та лінгвопрагматичної категорії експресивності досі залишається відкритою і дискусійною. А необхідність комплексного дослідження позиційних можливостей номінативних речень як засобу реалізації експресивності тексту в українській та німецькій мовах зумовлена як недостатнім рівнем наукового опрацювання цієї проблематики, так і її теоретичною та практичною значущістю для сучасної лінгвістики. Саме це визначає актуальність обраної теми та обґрунтовує доцільність її всебічного дослідження.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі позиційних можливостей номінативних речень як засобу реалізації експресивності тексту, встановленні особливостей їхнього функціонування в різних композиційних позиціях тексту.

Виклад основного матеріалу. Приблизно до 1960–1970-х років більшість мовознавчих досліджень були зосереджені на реченні. Речення вважалося найвищою мовною одиницею: аналізували його граматичну будову, типи, члени речення, способи синтаксичного зв'язку тощо. Проте поступово стало очевидно, що реальна комунікація здійснюється не окремими реченнями, а текстами. Людина не сприймає висловлення ізольовано, а інтерпретує їх у взаємозв'язку, співвідносячи кожне наступне речення з попередніми та формуючи цілісний смисл.

Саме тому виникла потреба пояснити, що робить набір речень текстом, а не випадковою послідовністю висловлень. У своїй відомій праці

«Introduction to Text Linguistics» Р. де Богранд та В. Дресслер фактично змінили погляд на природу тексту. Їхня головна ідея полягає в тому, що текст не можна розуміти як механічне поєднання граматично правильних речень. Якщо окремі висловлення не взаємодіють між собою, не утворюють єдиної смислової та комунікативної цілісності, то навіть граматично бездоганна послідовність речень не буде текстом у повному розумінні цього слова (Beaugrande, Wolfgang Dressler, 1981). Інакше кажучи, текст – це динамічна система, у якій кожне речення виконує певну функцію щодо інших речень. Його значення формується не лише внутрішньою структурою, а й місцем у загальній організації повідомлення.

Такий підхід закономірно актуалізує питання про внутрішню організацію самого тексту. Якщо текст становить цілісну систему взаємопов'язаних елементів, то постає потреба з'ясувати, за якими принципами ця система вибудовується та яким чином окремі речення набувають своїх функціональних характеристик. Відповідь на це питання пропонує сучасна текстова лінгвістика, зокрема концепція макроструктури тексту, розроблена ван Дейком Т. (van Dijk T.). На думку дослідника, текст має багаторівневу організацію, у якій локальні мовні одиниці підпорядковуються глобальній смисловій структурі. Це означає, що окремі речення не функціонують ізольовано, а включаються до ширшої композиційної організації тексту, виконуючи в ній визначені комунікативні завдання (Dijk, 1980). У межах такої моделі кожен фрагмент тексту набуває значущості не лише завдяки власному змісту, а й завдяки своїй ролі у розгортанні загального задуму автора.

Одним із наслідків такого розуміння тексту є усвідомлення функціональної неоднорідності його композиційних частин. Хоча всі речення беруть участь у формуванні єдиного змісту, їхній внесок у реалізацію комунікативного задуму не є однаковим. Початкові фрагменти тексту переважно забезпечують введення читача в предмет мовлення, окреслюють просторово-часові координати або задають напрям подальшої рецепції. Центральна частина слугує розвиткові повідомлення, тоді як завершальні сегменти концентрують підсумкові смисли, авторські оцінки або фінальне узагальнення. Таким чином, композиційне розташування мовної одиниці перестає бути суто формальною характеристикою і набуває функціонального значення, оскільки визначає специфіку її участі в організації текстового цілого.

Подальший розвиток функціонального підходу до аналізу тексту знайшов відображення у системно-функціональній теорії мови, розробленій М. Голлідеєм. На відміну від традиційної граматики, яка розглядає мовні одиниці переважно з погляду їхньої формальної будови, системно-функціональна лінгвістика виходить із того, що граматичні структури є насамперед засобами реалізації комунікативних потреб мовця (Halliday, 2014). Іншими словами, мовні форми не існують самі по собі, а функціонують як інструменти конструювання тексту та організації взаємодії між автором і читачем.

У концепції М. Голлідея граматика постає не як сукупність абстрактних правил, а як система ресурсів, із яких автор обирає ті мовні засоби, що найкраще відповідають його комунікативному задуму. Вибір тієї чи іншої синтаксичної конструкції ніколи не є випадковим, оскільки кожна з них виконує певну функцію в процесі текстотворення (Halliday, 2014). Саме тому аналіз граматичних явищ не може обмежуватися описом їхньої формальної організації: необхідно враховувати, яке місце вони посідають у структурі тексту та яку роль відіграють у реалізації авторської інтенції.

Такий підхід принципово змінює саме розуміння синтаксичної одиниці. Якщо в традиційному мовознавстві речення здебільшого характеризується через його граматичну будову або семантичний зміст, то функціональна граматика розглядає його як елемент ширшої текстової організації. Відповідно, будь-яка синтаксична конструкція оцінюється не лише за тим, що вона повідомляє, а й за тим, яку функцію виконує у розгортанні тексту, як впливає на його композицію, темп, інформаційну структуру та сприйняття читачем.

Отже, у світлі системно-функціонального підходу синтаксичні конструкції набувають статусу функціональних засобів організації тексту. Їхнє призначення полягає не лише у передачі певної інформації, а й у керуванні процесом її розгортання, структуруванні композиції, акцентуванні окремих смислових компонентів і формуванні загального прагматичного ефекту повідомлення.

Якщо кожна синтаксична конструкція реалізує в тексті певну функцію, закономірно постає питання про специфіку функціонування конструкцій, експресивний потенціал яких традиційно вважається особливо високим. До таких конструкцій належать номінативні речення, лаконічність, семантична концентрованість і композиційна самостійність яких створюють широкі можливості для виконання різноманітних текстових функцій.

На відміну від двоскладних речень, номінативні конструкції не розгортають подію, а лише називають предмет, явище, стан або ситуацію.

Їхня семантична стислість поєднується з високим ступенем смислової концентрації, завдяки чому навіть мінімальний за обсягом вислів здатний акумулювати значний образний та емоційний потенціал. Саме ця особливість забезпечує номінативним реченням виняткову композиційну гнучкість: не будучи жорстко пов'язаними з розвитком предикативної дії, вони легко інтегруються в різні позиції тексту, щоразу набуваючи нового функціонального навантаження. При цьому зміна позиції номінативного речення в тексті не є лише формальним переміщенням мовної одиниці. Вона супроводжується зміною її комунікативної ролі, оскільки кожна композиційна зона тексту характеризується власними прагматичними завданнями. Те саме номінативне речення, опинившись на початку твору, сприймається інакше, ніж у його фіналі або в ізольованій абзацній позиції. Відповідно змінюється і спосіб реалізації його експресивного потенціалу.

Таким чином, визначальним чинником експресивності номінативного речення виявляється не лише його структурно-семантична організація, а й архітектонічний топос, тобто місце, яке воно посідає в композиції тексту. Саме позиційна локалізація зумовлює характер взаємодії номінативного речення з навколишнім контекстом, особливості його сприйняття читачем і прагматичний ефект, якого досягає автор. Аналіз художніх текстів дає підстави стверджувати, що позиційна реалізація експресивного потенціалу номінативних речень не є випадковою, а виявляє певні закономірності. Залежно від архітектонічної позиції в тексті номінативні конструкції систематично виконують різні комунікативно-прагматичні функції, що дозволяє розглядати їх як окремі моделі позиційної експресивності. Їх експресивний потенціал реалізується через чотири основні позиційні моделі, кожна з яких визначається специфікою архітектонічного топосу в текстовому континуумі.

Відповідно до позиції номінативного речення виділяємо чотири ключові експресивні функції:

1. ***Функція експозиційного фокусування.*** Однією з найбільш характерних позиційних моделей реалізації експресивного потенціалу номінативних речень є їхнє функціонування в експозиційній частині художнього тексту. Перебуваючи на початку твору, розділу або нового композиційного фрагмента, номінативні конструкції не стільки повідомляють про розвиток подій, скільки концентрують увагу читача на окремому предметі, явищі, часовому чи просторовому локусі, який стає вихідною точкою подальшого розгортання оповіді. У такій позиції номінативне речення виконує функцію своєрідного експозиційного фокусування, спрямовуючи читацьку увагу на ключовий образ ще до появи предикативної дії. Специфіка цієї функції полягає в тому, що номінативне речення створює статичний кадр, який передує розвиткові оповіді. Автор не описує подію в її перебігу, а ніби зупиняє погляд читача на окремому фрагменті художнього світу, дозволяючи спершу сприйняти простір, предмет або атмосферу, а вже потім перейти до динаміки подій. Саме тому експозиційне номінативне речення можна розглядати як своєрідний механізм фокусування, що забезпечує первинне налаштування читацького сприйняття.

За принципом своєї дії така композиційна модель нагадує прийом *establishing shot*, добре відомий у кінематографі. Перед початком розвитку сюжету камера спочатку демонструє загальний план місцевості, інтер'єру або іншого значущого об'єкта, завдяки чому глядач отримує просторові й емоційні координати подальшої дії. Аналогічно номінативне речення в експозиційній позиції не розгортає сюжет, а формує первинний образ художнього простору, який стає смисловою опорою для наступних подій. Дуже вдалий для ілюстрації матеріал можемо відшукати в «Intermezzo» М. Коцюбинського, де експозиція будується через ланцюжок номінативних конструкцій: «*Моя утома. Ниви у червні. Сонце. Три білих вівчарки. Зозуля. Жайворонки. Залізна рука города. Людське горе*» (Коцюбинський, 1979). Саме такі номінативні речення не розповідають про події, а створюють зоровий кадр, у який лише згодом входить герой. Автор ніби пропонує читачеві спочатку «подивитися» на простір, а вже потім почати його осмислювати. Така ж побудова зустрічається у одному із віршів збірки «Веселий цвинтар» В. Стуса: «*Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік*» (Стус, 1961). Та в поезії Л. Костенко: «*Машини, шини, стрес, експрес, кермо, гальмо, впритул, з-за рогу! Стоїть Мадонна Перехресть, благословляючи дорогу. Таксі, автобуси, авто, і мотоцикли, і кибитки. Всі всім на світі є ніхто – ні хто куди, ні хто нізвідки*». Це практично ідеальна ілюстрація того, що ми називаємо експозиційним кінематографічним фокусуванням.

2. ***Функція монтажної ритмізації.*** На відміну від експозиційної функції, у якій номінативне речення локалізується переважно на початку текстового фрагмента і виконує роль композиційного фокусування, у центральній частині художнього твору воно набуває іншого функціонального призначення. Розташовуючись у послідовності кількох коротких синтаксичних конструкцій, номі-

нативні речення перестають бути лише засобом називання предметів або явищ і перетворюються на інструмент динамізації оповіді. Їхнє накопичення створює своєрідний ритм тексту, у якому окремі фрагменти сприймаються не як безперервний опис, а як швидка зміна окремих образів, вражень або деталей.

Специфіка цієї функції полягає в тому, що сюжет розгортається не шляхом послідовного логічного опису, а через низку лаконічних смислових фрагментів, кожен із яких миттєво фіксує окремий елемент художньої реальності. Читач не затримує увагу на кожному реченні окремо, а сприймає їх як єдиний динамічний потік візуальних або емоційних імпульсів. Саме така організація тексту забезпечує високу інтенсивність художнього впливу, адже темп сприйняття визначається не кількістю повідомленої інформації, а швидкістю зміни окремих образів.

У сучасному літературознавстві подібний принцип організації художнього матеріалу нерідко пов'язують із феноменом «кліпового сприйняття», для якого характерне швидке перемикання уваги між окремими інформаційними блоками. Хоча художній текст не відтворює механізми аудіовізуального монтажу буквально, послідовність коротких номінативних конструкцій створює аналогічний ефект: читач сприймає не безперервну оповідь, а серію окремих образів, що швидко змінюють один одного й поступово складаються в єдине смислове ціле. Саме тому ланцюжки номінативних речень можна розглядати як ефективний засіб моделювання динамічного ритму художнього тексту.

Ця позиційна модель найчастіше реалізується через сукцесивні ланцюжки номінативних речень, розташовані в центральній частині тексту. У такій конфігурації номінативні конструкції вже не виконують функцію експозиції, а забезпечують монтажне поєднання окремих образів, керуючи темпом оповіді та інтенсивністю читацького сприйняття. Як-от, у творчості Т. Севернюк: «*Рідна ріка… Місточок…*» (Севернюк, 2016: 27); «*Довга луна органу. Плюскіт зелений хвилі. І далечінь обіймів… юних, як спів лози. Ночі античний голос. Спрага і – милі, милі… О, невмолимість руху…*» (Севернюк, 1996: 113). Тут жодне речення окремо не несе завершеного повідомлення. Натомість авторка монтує окремі зорові й акустичні враження. Читач не встигає осмислити кожен компонент окремо – вони сприймаються як швидка зміна кадрів. Саме тому експресивність виникає не всередині окремого номінативного речення, а внаслідок їх послідовного накопичення.

3. ***Функція фінального аксіологічного пуанту.*** Особливого експресивного потенціалу номінативні речення набувають у фінальній позиції художнього тексту або його окремого композиційного фрагмента. Завершуючи оповідь, вони перестають виконувати номінативну функцію в її традиційному розумінні й стають засобом смислової концентрації. У такій позиції номінативне речення не стільки називає предмет чи явище, скільки узагальнює попередній розвиток подій, фіксує їхній ціннісний результат і спрямовує читача до остаточного осмислення художнього цілого.

Подібно до завершального акорду музичного твору, фінальне номінативне речення не додає нової інформації, а підсумовує попередній розвиток художнього цілого. Саме завдяки своїй лаконічності воно концентрує увагу читача на найважливішому смислі, залишаючи після завершення тексту тривалий емоційний і когнітивний резонанс.

В українській поезії П. Тичина часто вживає фінальні односкладні конструкції. У поезії «Сонце», наприклад: «*Полум'я квіток! Перса дівчини спросоння: Син… синок…*» (Тичина, 2019) кінцівка вірша має чітко виражену іменникову концентрацію образу.

4. **Функція парцельованого когнітивного акцентування.** Поряд із композиційно зумовленими моделями реалізації експресивного потенціалу номінативних речень особливе місце посідає їхнє функціонування в позиції графічної або композиційної ізоляції. У таких випадках номінативне речення свідомо відокремлюється автором від навколишнього контексту, утворюючи самостійний текстовий сегмент. Подібне розташування не лише змінює його композиційний статус, а й істотно впливає на характер читацького сприйняття.

На відміну від попередніх функцій, де визначальним чинником виступає місце номінативного речення в загальній композиції твору, у цьому випадку вирішальне значення має його ізольованість. Винесення номінативної конструкції в окремий абзац, її графічне відмежування або розташування після завершеної синтаксичної єдності порушує звичний ритм читання. Унаслідок цього увага реципієнта мимоволі концентрується на ізольованому висловленні, яке починає сприйматися як окремий смисловий центр тексту. Як ілюстрації, можемо використати уривки з творів М. Хвильового (Хвильовий, 1993):

– «Я (Романтика)»: «*Я знову беру себе в руки і в останній раз дивлюся на надменний портрет княгині. Тьма.... – Конвой!*»;

– «Вівді Гутник»: «*Куди звернувся я? Дощі! Дощі! І мряка!.. Контрреволюція! Контрреволюція! Контрреволюція!*»;

– «Свиня»: «*Хіба ти не знаєш, що тут тільки члени колегії будуть жити? Я за тебе, дурочка, дуже рада. Тепер ти б ніяк не вселилась. Подякуй мені. (Кінець! Кінець! Кінець!). То б'є в літаври моє надхнення. (Кінець! Кінець! Кінець!)*».

Або Є. Маланюка (Маланюк, 2009):

– «*Пізня осінь – показою – знов на неплідних поділлях землі. Самота. Мовчання. Крізь вікно плаче вулиця в сивій імлі*» (с. 103);

– «*Свистить негода. Вітер. Ніч. Нещастя. А нас мордує звір Шаленого, нестримного щастя І тьма – мов вир»* (с. 116).

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що експресивність номінативних речень не є сталою синтаксичною характеристикою. Вона формується внаслідок взаємодії структурно-семантичних особливостей номінативної конструкції з її архітектонічною позицією в тексті. Саме тому позицію речення доцільно розглядати як окремий чинник реалізації його прагматичного потенціалу. У цьому аспекті номінативні речення виявляють високу функціональну мобільність: зберігаючи незмінну граматичну форму, вони здатні реалізовувати різні моделі експресивності залежно від місця в текстовому континуумі.

Висновки. У результаті аналізу було встановлено чотири основні моделі позиційної реалізації експресивного потенціалу номінативних речень. У початковій позиції вони виконують функцію експозиційного кінематографічного фокусування, концентруючи увагу читача на ключовому образі та формуючи просторово-часові координати художнього світу. У центральній частині тексту сукцесивні ланцюжки номінативних конструкцій забезпечують функцію монтажної ритмізації, моделюючи динаміку оповіді через швидку зміну образів і смислових фрагментів. У фінальній позиції номінативні речення реалізують функцію аксіологічного пуанту, концентруючи ціннісний підсумок твору та посилюючи його післядію. У позиції графічної або композиційної ізоляції вони набувають функції парцельованого когнітивного акцентування, спрямовуючи увагу реципієнта на найбільш значущі смислові вузли тексту.

Отже, позицію номінативного речення доцільно розглядати як самостійний функціонально-прагматичний параметр текстотворення, що безпосередньо впливає на формування художньої експресії. Запропонована модель позиційної експресивності не лише систематизує механізми функціонування номінативних речень у художньому тексті, а й відкриває перспективи подальших досліджень позиційного потенціалу інших синтаксичних конструкцій. Це дає підстави розглядати архітектонічний топос як одну з ключових категорій сучасної текстової стилістики, а позиційну організацію синтаксичних одиниць – як важливий механізм породження художнього смислу й експресивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко Л. Машини, шини, стрес, експрес. ЛитЛайф : веб-сайт. URL: https://litlife.club/books/266487/read?page=54 (дата звернення: 19.07.2026).
2. Коцюбинський М. Твори у трьох томах. Том 2. Оповідання (1901–1909). Київ : Дніпро, 1979. 317 с.
3. Маланюк Є. Вибрані поезії. Харків : Ранок, 2009. 288 с.
4. Островська Л. Номінативні речення у функційному аспекті. *Лінгвістичні студії*. 2019. Вип. 37. С. 43–49. DOI: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.7.
5. Севернюк Т. Листя, що не опадає… Зблиски. Чернівці : Друк Арт, 2016. 208 с.
6. Севернюк Т. А. Заметіль забуття : Лірика. Чернівці : Букрек, 1996. 200 с.
7. Тичина П. Соняшні кларнети. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 108 с.
8. Хвильовий М. Вибрані твори. Київ : Веселка, 1993. 271 с.
9. Шабат-Савка С. Односкладні номінативні речення як синтаксичні маркери ідіолекту Тамари Севернюк. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2021. № 50(1). С. 147–151. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.50-1.34.
10. Швець О. Методика виявлення типології номінативних речень англійської, французької й української мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29. С. 104–109. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/29.209655.
11. Beaugrande R., Dressler W. Introduction to Text Linguistics. London : Longman, 1981. 270 p.
12. Cognitive Stylistics : Language and Cognition in Text Analysis / ed. by E. Semino, J. Culpeper. Amsterdam : John Benjamins, 2002. 243 p.
13. Halliday M. Halliday's Introduction to Functional Grammar / rev. by Christian M. I. M. Matthiessen. 4th ed. London : Routledge, 2014. 808 p.
14. Halliday M., Hasan R. Cohesion in English. London : Longman, 1976. 374 p.
15. Hoey M. Patterns of Lexis in Text. Oxford : Oxford University Press, 1991. 276 p.
16. Hoey M. Textual Interaction : An Introduction to Written Discourse Analysis. London : Routledge, 2001. 240 p.
17. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts. London : Longman, 2003. 248 p.
18. Stockwell P. Cognitive Poetics : An Introduction. London : Routledge, 2002. 208 p.

19. van Dijk T. A. Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition. Hillsdale. NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1980. 317 p.

20. van Dijk T. A. Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London : Longman, 1977. 261 p.

REFERENCES

1. Kostenko L. (n.d.) Mashyny, shyny, stres, ekspres. [Machines, tires, stress, express] LytLaif: veb-sait. URL: https://litlife.club/books/266487/read?page=54 [in Ukrainian].

2. Kotsiubynskyi M. (1979) Tvory u trokh tomakh. Tom 2. Opovidannia (1901–1909). [Works in Three Volumes. Vol. 2. Short Stories (1901–1909)] Kyiv: Dnipro, 317 p. [in Ukrainian].

3. Malaniuk Ye. (2009) Vybrani poezii. [Selected Poems] Kharkiv: Ranok, 288 p. [in Ukrainian].

4. Ostrovska L. (2019) Nominatyvni rechennia u funktsiinomu aspekti. [Nominative Sentences from a Functional Perspective] Linhvistychni studii, 37. 43-49. DOI: https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.7. [in Ukrainian].

5. Severniuk T. (2016) Lystia, shcho ne opadaie… Zblysky. [Leaves That Do Not Fall…Glimmers] Chernivtsi: Druk Art, 208 p. [in Ukrainian].

6. Severniuk T. A. (1996) Zametil zabuttia: Liryka. [The Blizzard of Oblivion: Poetry] Chernivtsi: Bukrek, 200 p. [in Ukrainian].

7. Tychyna P. (2019) Soniashni klarnety. [Sun Clarinets] Vinnytsia: TOV «Tvory», 108 p. [in Ukrainian].

8. Khvylovyi M. (1993) Vybrani tvory. [Selected Works] Kyiv: Veselka, 271 p. [in Ukrainian].

9. Shabat-Savka S. (2021) Odnoskladni nominatyvni rechennia yak syntaksychni markery idiolektu Tamary Severniuk. [One-Member Nominative Sentences as Syntactic Markers of Tamara Severniuk's Idiolect] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia, 50(1). 147-151. DOI: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.50-1.34. [in Ukrainian].

10. Shvets O. (2020) Metodyka vyiavlennia typolohii nominatyvnykh rechen anhliiskoi, frantsuzkoi y ukrainskoi mov. [A Methodology for Identifying the Typology of Nominative Sentences in English, French, and Ukrainian] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 29. 104-109. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/29.209655. [in Ukrainian].

11. Beaugrande R., Dressler W. (1981) Introduction to Text Linguistics. London: Longman, 270 p.

12. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis (2002) / ed. by E. Semino, J. Culpeper. Amsterdam: John Benjamins, 243 p.

13. Halliday M. (2014) Halliday's Introduction to Functional Grammar / rev. by Christian M. I. M. Matthiessen. 4th ed. London: Routledge, 808 p.

14. Halliday M., Hasan R. (1976) Cohesion in English. London: Longman, 374 p.

15. Hoey M. (1991) Patterns of Lexis in Text. Oxford: Oxford University Press, 276 p.

16. Hoey M. (2001) Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis. London: Routledge, 240 p.

17. Semino E. (2003) Language and World Creation in Poems and Other Texts. London: Longman, 248 p.

18. Stockwell P. (2002) Cognitive Poetics: An Introduction. London: Routledge, 208 p.

19. van Dijk T. A. (1977) Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London: Longman, 261 p.

20. van Dijk T. A. (1980) Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition. Hillsdale. NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 317 p.

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147:811:004
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-22

Ігор ЛЯХ,
orcid.org/0000-0001-5417-9403
доктор технічних наук, професор,
професор кафедри інформатики та фізико-математичних дисциплін
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) igor.lyah@uzhnu.edu.ua

Руслана ЖОВТАНІ,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних комунікацій
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) ruslana.zhovtani@uzhnu.edu.ua

Олена ЗИМОМРЯ,
orcid.org/0000-0001-7206-0190
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних комунікацій
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olena.zymomrya@uzhnu.edu.ua

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У даній статті обґрунтовано теоретико-методологічні та прикладні засади комплексної модернізації системи іншомовної підготовки студентів у закладах вищої освіти в умовах глобалізації та тотальної цифровізації сфери послуг. На основі аналізу сучасного соціального запиту, зумовленого потребами міжнародного ринку праці, виявлено гострі суперечності між традиційними лінійно-текстовими методиками навчання та необхідністю формування гнучких професійних і цифрових навичок у майбутніх спеціалістів. Центральне місце в дослідженні займає розробка та практична імплементація цілісної структурно-функціональної моделі, де цифрові технології виступають не ізольованим технічним засобом, а інтегруючим середовищем, що пронизує всі компоненти освітнього процесу: зміст, методи, форми та оцінювання. Концепція базується на синергії предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) та передового ІКТ-інструментарію, що дозволяє трансформувати пасивне засвоєння знань у динамічні процеси навчальної діяльності (ситуативне мовлення, моделювання кейсів, міжнародна командна співпраця, іншомовна взаємодія в реальному часі).

Особливу увагу авторами приділено розробці математичного апарату оцінювального компонента моделі. На відміну від стандартного лінійного оцінювання за рівнями загальноєвропейських рекомендацій (CEFR), запропоновано методику диференційованого моніторингу на основі розрахунку інтегрального показника лінійної згортки структурних складових компетентності (лексичного, комунікативного, міжкультурного та цифрового) із впровадженням експертних вагових коефіцієнтів. У статті детально описано досвід та проміжні результати дослідно-експериментального впровадження, розробленого методичного супроводу на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» для здобувачів вищої освіти сфери послуг. Експериментально підтверджено, що систематичне використання симуляційних платформ, генеративного штучного інтелекту (ChatGPT, Copilot), лінгвістичних корпусів та засобів віртуальної реальності (VR) у поєднанні з методом кейс-стаді забезпечує стійку позитивну динаміку росту мотивації студентів, глибинне розуміння ними іншомовного соціокультурного дискурсу та високий рівень готовності до вирішення критичних ситуацій у професійній діяльності.

Ключові слова: *цифрові технології, предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL), міжкультурна комунікативна компетентність, іншомовна підготовка, іноземна мова (за професійним спрямуванням), туризм, гостинність, інтегральний показник, штучний інтелект.*

Ihor LIAKH,
orcid.org/0000-0001-5417-9403
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Computer Science and Physical and Mathematical Disciplines
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) igor.lyah@uzhnu.edu.ua

Ruslana ZHOVTANI,
orcid.org/0000-0002-7421-148X
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Communications
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) ruslana.zhovtani@uzhnu.edu.ua

Olena ZYMOMRYA,
orcid.org/0000-0001-7206-0190
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Communications
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olena.zymomrya@uzhnu.edu.ua

A STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN-LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES

This article sets out the theoretical, methodological and practical foundations for the comprehensive modernisation of the system of foreign language training for students in higher education institutions in the context of globalisation and the widespread digitalisation of the service sector. Based on an analysis of current social demand, driven by the needs of the international labour market, acute contradictions have been identified between traditional linear, text-based teaching methods and the need to develop flexible professional and digital skills in future specialists. Central to the research is the development and practical implementation of a holistic structural-functional model, in which digital technologies are not an isolated technical tool but an integrating environment that permeates all components of the educational process: content, methods, forms and assessment. The concept is based on the synergy between Content and Language Integrated Learning (CLIL) and cutting-edge ICT tools, which enables the transformation of passive knowledge acquisition into dynamic learning processes (situational speaking, case studies, international teamwork, and real-time interaction in a foreign language).

The authors have paid particular attention to the development of the mathematical framework for the assessment component of the model. In contrast to standard linear assessment based on the levels of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), a methodology for differentiated monitoring is proposed, based on the calculation of an integral indicator of the linear convolution of the structural components of competence (lexical, communicative, intercultural and digital), incorporating expert weighting coefficients. The article describes in detail the experience and interim results of the pilot implementation of the developed methodological support at Uzhhorod National University for students in the service sector. It has been experimentally confirmed that the systematic use of simulation platforms, generative artificial intelligence (ChatGPT, Copilot), linguistic corpora and virtual reality (VR) tools, combined with the case-study method, ensures a sustained positive trend in the growth of students' motivation, their in-depth understanding of foreign-language sociocultural discourse and a high level of readiness to resolve critical situations in their professional practice.

Key words: *digital technologies, content and language integrated learning (CLIL), intercultural communicative competence, foreign language training, foreign language (for professional purposes), tourism, hospitality, composite indicator, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світового господарства, що характеризується глобалізацією та стрімкою цифровізацією всіх сфер суспільного життя, висуває якісно нові вимоги до підготовки майбутніх фахівців сфери послуг. Ефективність функціонування сфери послуг безпосередньо залежить від рівня сформованості професійно орієнтованої іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності випускників закладів вищої освіти. Здатність вільно орієнтуватися в іншомовному професійному дискурсі, гнучко реагувати на специфіку соціокультурних кодів іноземних гостей та оперативно розв'язувати конфліктні чи кризові ситуації в міжнародному середовищі стає базовим маркером конкурентоспроможності сучасного фахівця.

Водночас у реальній практиці вітчизняних ЗВО спостерігається гостра суперечність між стрімким зростанням вимог сучасного ринку праці та збереженням традиційних, лінійно-текстових підходів до навчання іноземних мов (за професійним спрямування). Використання статичних паперових підручників, орієнтованих на пасивне засвоєння граматичних правил, не забезпечує розвитку динамічних навичок усного мовлення та цифрової гнучкості. Актуальним стає перехід до інноваційних моделей, де цифрові технології виступають не просто додатковим технічним засобом, а інтегруючим освітнім середовищем, що поєднує предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL) з інструментами штучного інтелекту, віртуальних симуляцій та систем управління навчанням. Необхідність теоретичного обґрунтування такої синергії та розробки об'єктивного математичного апарату для оцінювання її результатів і зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтенсифікації професійно орієнтованої підготовки майбутніх фахівців у сучасних наукових розвідках розглядається через призму комплексної цифровізації освітнього простору та впровадження інноваційних методик навчання. Зокрема, науковці активно досліджують педагогічні умови та методичний супровід формування іншомовної комунікативної компетентності студентів за допомогою інтерактивних цифрових платформ (Quizlet, Kahoot!, Canva) та симуляційних технологій (Дерека, 2026). Водночас значна увага приділяється трансформації архітектури освітнього процесу в межах віртуального інформаційного середовища на базі платформ хмарних сервісів та LMS Moodle, що відкриває нові можливості для безперервної самопідготовки, інтерактивного самонавчання й автоматизованого моніторингу результатів здобувачів освіти (Костенко, 2023). Поряд із суто цифровим інструментарієм, важливим засобом формування полікультурної і міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців (зокрема, галузі туризму) в умовах змішаного навчання виступають проєктні технології, які дозволяють студентам паралельно розвивати навички командної взаємодії, рефлексії та творчого мислення для розв'язання реальних завдань у багатокультурному професійному середовищі (Кожушко, 2024).

Важливим вектором модернізації вищої школи є імплементація методології предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL), яка базується на дуальному алгоритмі поєднання власне лінгвістичних і суто фахових змістових аспектів під час комбінованих занять (Лещенко, 2024). Впровадження цієї технології дозволяє проектувати чіткі результати навчання відповідно до вимог ринку праці через інтеграцію лінгвістичної, професійної, комунікативної та міжкультурної компетентностей майбутніх фахівців. Важливою передумовою успішності CLIL виступає координованість діяльності викладачів-мовників і т'юторів фахових дисциплін, що дозволяє відійти від застарілих дидактичних стандартів на користь передових європейських практик.

Ефективна реалізація зазначеного інтегрованого підходу в сучасних академічних умовах безпосередньо пов'язана з процесами цифровізації освіти. Використання різноманітних мультимедійних інструментів, онлайн-платформ та віртуальних класів дозволяє створити динамічне цифрове освітнє середовище, яке стимулює залучення студентів, надає миттєвий доступ до автентичного професійного дискурсу та забезпечує зворотний зв'язок у реальному часі (Язловицька, 2024). Науковці наголошують на необхідності зваженого та стратегічного використання інформаційно-комунікаційних технологій через наявність таких потенційних викликів, як відчуття цифрової ізоляції серед здобувачів, нерівномірний рівень їхньої стартової іншомовної та технологічної підготовки, а також недостатня готовність науково-педагогічних працівників до системного застосування методів на базі ІКТ в умовах обмежених матеріально-технічних ресурсів (Долинський, 2025).

Окремим вагомим напрямком у сучасній науковій дискусії є дослідження прикладних аспектів цифровізації мовної підготовки фахівців у галузі туризму (зокрема, екскурсоводів та гідів) за допомогою симуляцій, віртуальних турів, інтерактивних платформ та інструментів цифрового оцінювання, які безпосередньо підвищують мовну швидкість, контекстний словниковий запас та мотивацію здобувачів (Al-Barakat, 2026). При цьому підкреслюється, що успішна інтеграція передових технологій, зокрема генеративного штучного інтелекту (GAI), вимагає цілеспрямованого розвитку цифрових ШІ-компетентностей у самих викладачів і модернізації програм їхньої підготовки (Kildė, 2024). Додатковим чинником ефективного формування міжкультурної комунікативної компетентності (ICC) виступає не лише формальне аудиторне навчання, а й концепція неформального цифрового вивчення мови (IDLL / IDLE), яка завдяки постійному доступу до різноманітного іншомовного соціокультурного контенту через ІКТ-інструменти стимулює прихований розвиток культурної гнучкості та готовності майбутніх спеціалістів до реальної міжкультурної взаємодії (Yu, 2023).

Окрему увагу в межах цифровізації іншомовної підготовки дослідники приділяють упровадженню технологій віртуальної реальності (VR) та корпусних лінгвістичних інструментів. Експериментально доведено, що використання засобів навчання на основі VR у процесі викладання англійської мови для сфери гостинності (English for Hospitality) демонструє сильний позитивний кореляційний зв'язок між підвищенням мотивації студентів та їхніми навчальними досягненнями, суттєво покращуючи навички усного мовлення, де найбільший приріст фіксується в аспекті розуміння іншомовного дискурсу (Rendi, 2023). Поряд із цим, оптимізація процесу формування фахових навичок (зокрема, академічного та професійного писемного мовлення) досягається через інтеграцію лінгвістичних корпусів (Corpora) та інструментів підтримки письма. Використання корпусних ресурсів дозволяє втілювати методи навчання на основі даних (Data Driven Learning), створювати прикладні словники та списки стійких професійних фразеологізмів, а також інтегрувати спеціалізовані цифрові асистенти для якісної підготовки іншомовних документів у вищій школі (Chitez, 2023).

Попри значну кількість досліджень, присвячених використанню цифрових технологій, CLIL-підходу, систем управління навчанням (LMS), засобів генеративного штучного інтелекту та віртуального навчального середовища у професійній підготовці студентів, недостатньо дослідженим залишається питання побудови цілісної структурно-функціональної моделі їх комплексного використання для формування іншомовної й міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери послуг. Існуючі підходи здебільшого розглядають окремі цифрові інструменти або методики навчання, тоді як питання їх інтеграції в єдину педагогічну систему з визначенням взаємозв'язків між компонентами та механізмів оцінювання результатів навчання потребує подальшого наукового опрацювання.

Мета статті – теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка цілісної структурно-функціональної моделі використання цифрових технологій у процесі навчання іноземних мов (за професійним спрямуванням), що забезпечує інтенсифікацію формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери послуг. У межах цієї мети передбачено інтеграцію предметно-мовного навчання (CLIL) та сучасного ІКТ-инструментарію (включаючи LMS, хмарні сервіси й інструменти генеративного штучного інтелекту) як єдиного освітнього середовища для трансформації навчання студентів, а також створення й математичне обґрунтування диференційованого оцінювального компонента на основі лінійної згортки інтегрального показника для точного вимірювання складових компетентності здобувачів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку вищої освіти актуалізує необхідність перегляду традиційних підходів до навчання та їх поєднання з цифровими технологіями, що забезпечують персоналізацію освітнього процесу та активну взаємодію студентів. Традиційні паперові підручники, орієнтовані на пасивне зазубрювання граматичних структур, не повною мірою відповідають сучасним вимогам щодо формування професійно орієнтованої іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності студентів у контексті формування динамічних професійних навичок. Натомість синергія предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) та інформаційних технологій (IT) дозволяє створити гнучке, адаптивне та інтерактивне цифрове освітнє середовище. У такій системі вивчення іноземної мови (за професійним спрямуванням) відбувається не як ізольований процес, а як інструмент опанування фахових дисциплін галузей туризму та гостинності. Відповідно до запропонованої структурно-функціональної моделі, класифікація IT-технологій, що використовуються для інтенсифікації навчання та формування міжкультурної компетентності, охоплює такі ключові групи інструментів:

– Платформи для симуляцій та рольових ігор (VR/AR, генеративний ШІ), тобто інструменти на кшталт ChatGPT, Copilot чи спеціалізованих VR-симуляторів дозволяють моделювати автентичні професійні ситуації (наприклад, реєстрацію іноземного гостя на рецепції готелю, врегулювання конфліктів у ресторані). Здобувачі отримують можливість у безпечному цифровому середовищі відпрацьовувати мовленнєві шаблони та соціокультурні сценарії поведінки.

– Мультимедійні та хмарні середовища (LMS Moodle, Google Workspace, Microsoft 365, Teams, Zoom), вони забезпечують організаційну та колаборацію основу освітнього процесу. Вони використовуються для спільної командної роботи студентів над міжнародними проєктами, проведення відеоконференцій у реальному часі, збереження портфоліо та автоматизованого збору аналітики (LMS-Analytics) щодо успішності кожного здобувача. Аналітичні дані охоплюють показники навчальної активності, своєчасності виконання завдань, результати поточного та підсумкового оцінювання, тривалість взаємодії студентів із навчальними матеріалами, а також динаміку індивідуального

навчального прогресу. Отримана інформація використовується для моніторингу сформованості компетентностей і коригування освітнього процесу.

– Корпусні лінгвістичні інструменти (Corpora) дозволяють здійснювати глибокий аналіз реального використання фахової лексики та автентичного дискурсу в іншомовному професійному середовищі. Використання корпусів допомагає студентам вивчати живі колокації та ідіоми, що мінімізує штучність мовлення.

Запропонована структурно-функціональна модель відображає цілісну організацію процесу формування іншомовної й міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери послуг в цифровому освітньому середовищі. Її структурний аспект визначає склад основних компонентів, тоді як функціональний аспект описує взаємозв'язки між ними, послідовність педагогічної взаємодії та механізми досягнення очікуваних результатів навчання. Саме інтеграція структурних елементів і функціональних зв'язків обґрунтовує використання терміну «структурно-функціональна модель».

Функціонування запропонованої структурно-функціональної моделі реалізується як послідовний педагогічний процес. Цифрове освітнє середовище створює технологічну основу навчання,

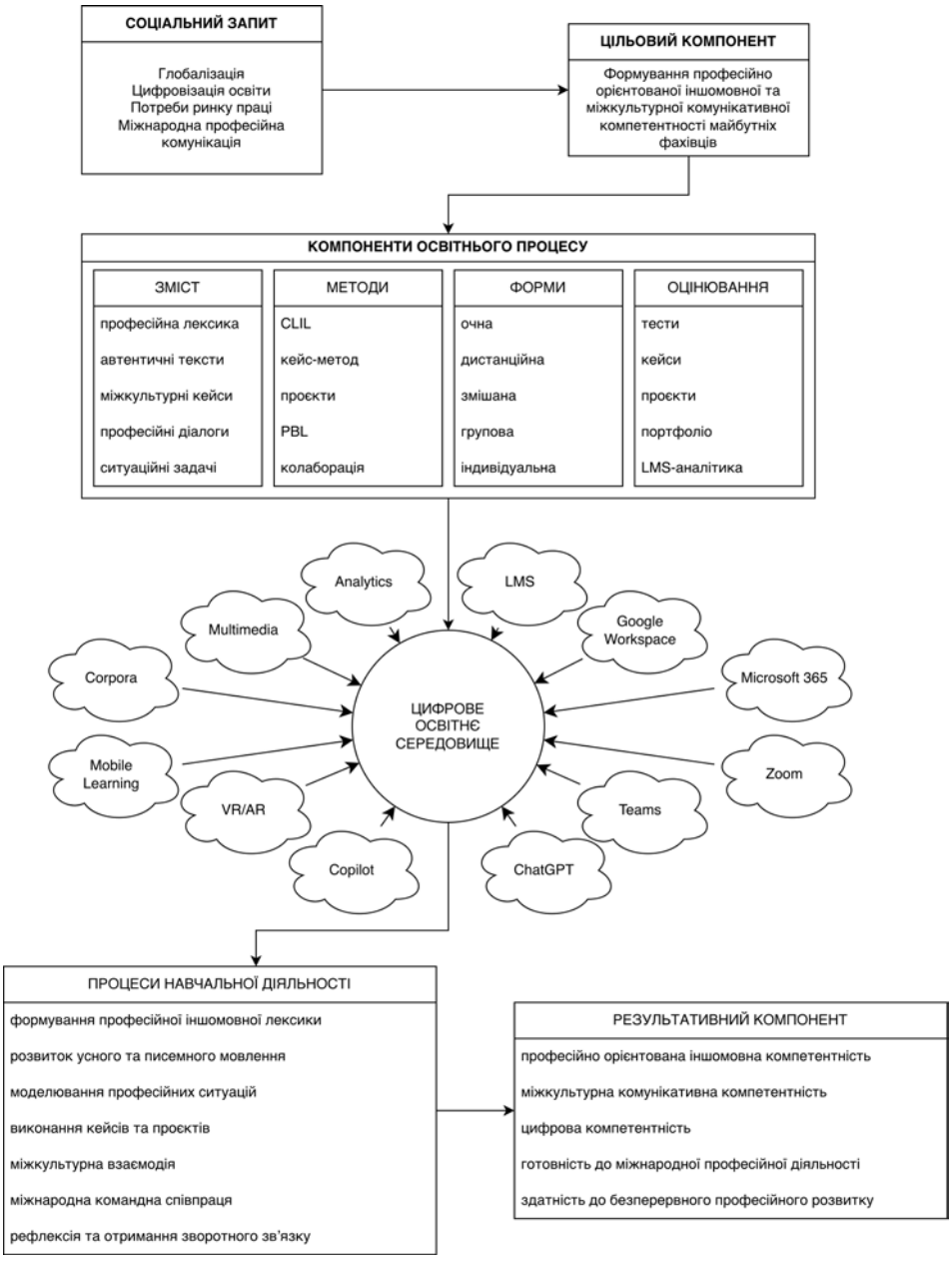

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичної галузі засобами цифрових технологій

CLIL-підхід визначає методичну організацію освітнього процесу, цифрові технології та засоби штучного інтелекту підтримують виконання навчальних завдань і персоналізацію навчання, LMS забезпечує моніторинг навчальної діяльності студентів, а результати аналітики використовуються для оцінювання рівня сформованості іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності. Таким чином, взаємодія всіх компонентів моделі забезпечує цілісність освітнього процесу та досягнення запланованих результатів навчання.

Формування моделі зумовлене сучасним соціальним запитом, який визначається процесами цифрової трансформації освіти, глобалізації професійної діяльності, розвитком міжнародної академічної мобільності та потребою у фахівцях, здатних ефективно здійснювати професійну комунікацію в полікультурному середовищі. Саме ці чинники визначають цільовий компонент моделі – формування професійно орієнтованої іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Досягнення поставленої мети забезпечується взаємодією чотирьох базових компонентів освітнього процесу: змісту навчання, методів навчання, форм організації навчальної діяльності та системи оцінювання. Змістовий компонент охоплює професійну лексику, автентичні матеріали, міжкультурні кейси, професійні діалоги та ситуаційні завдання. Методичний компонент реалізується через використання CLIL, кейс-методу, проєктного та проблемно-орієнтованого навчання, а також колаборативних технологій. Організаційний компонент визначає форми навчальної діяльності – очну, дистанційну, змішану, групову та індивідуальну. Оцінювальний компонент забезпечує поточний і підсумковий контроль за допомогою електронного тестування, оцінювання проєктів і кейсів, електронного портфоліо та аналітичних можливостей систем управління навчанням.

Центральне місце у моделі займає цифрове освітнє середовище, яке не є окремим структурним блоком, а виступає інтеграційною основою всієї системи. Воно включає системи управління навчанням (LMS), хмарні сервіси, платформи відеоконференцзв'язку, технології віртуальної та доповненої реальності, мобільні застосунки, корпусні лінгвістичні ресурси, мультимедійні засоби та інструменти генеративного штучного інтелекту. Саме завдяки цифровому середовищу забезпечується реалізація змісту навчання, підтримка сучасних педагогічних методів, організація взаємодії між учасниками освітнього процесу та автоматизований моніторинг результатів навчання.

На відміну від більшості існуючих моделей, у запропонованій концепції між цифровим середовищем і результатом виділено окремий процесуальний рівень – процеси навчальної діяльності. Цей компонент відображає механізм трансформації цифрових можливостей у конкретні освітні результати. До нього належать формування професійної іншомовної лексики, розвиток усного й писемного мовлення, моделювання професійних ситуацій, виконання кейсів і проєктів, міжкультурна взаємодія, міжнародна командна співпраця, а також рефлексія та отримання зворотного зв'язку. Саме через ці процеси цифрові технології реалізують свій педагогічний потенціал.

Кінцевим результатом функціонування моделі є результативний компонент, який характеризується сформованістю професійно орієнтованої іншомовної компетентності, міжкультурної комунікативної компетентності, цифрової компетентності, сформованістю професійно орієнтованої іншомовної компетентності, міжкультурної комунікативної компетентності, цифрової компетентності та готовності до професійної діяльності в міжнародному середовищі.

Для об'єктивного моніторингу якості формування професійно орієнтованої іншомовної комунікативної компетентності студентів та оцінювання ефективності впровадження цифрових технологій запропоновано математичний підхід. На відміну від стандартного оцінювання за загальними рівнями CEFR, така модель дозволяє диференційовано оцінювати реальні структурні складові компетентності фахівця, що є методично більш коректним.

У межах дослідження виокремлено чотири базові компоненти, які підлягають вимірюванню:

Таблиця 1

Структурні компоненти оцінювання компетентності

Компонент	Позначення	Сутнісна характеристика в межах дослідження
Лексичний	P_1	Володіння фаховою термінологією сфер туризму та гостинності.
Комунікативний	P_2	Здатність будувати чіткі, логічні висловлювання та вести діалог у професійних ситуаціях.
Міжкультурний	P_3	Розуміння соціокультурного контексту, етикету та специфіки взаємодії з іноземними клієнтами.
Цифровий	P_4	Ефективність використання ІКТ-інструментів, ШІ, платформ бронювання та VR-симуляторів під час вирішення завдань.

Для інтегрального оцінювання рівня сформованості компетентності використано адитивну модель згортки показників, оскільки вона забезпечує прозоре врахування внеску кожного критерію, є простою для практичного застосування в освітньому процесі та широко використовується в задачах багатокритеріального педагогічного оцінювання.

Для отримання узагальненої оцінки сформованості іншомовної професійної компетентності запропоновано інтегральний показник *(I)*, який розраховується за формулою лінійної згортки (1):

$$I = \sum_{i=1}^{4} K_i \cdot P_i \quad (1)$$

де K_i – вагові коефіцієнти (ваги), що визначають ступінь значущості кожного окремого компонента у загальній структурі компетентності на певному етапі навчання. Такий підхід дозволяє варіювати вагові коефіцієнти залежно від освітньої програми, специфіки навчальної дисципліни або цілей оцінювання без зміни структури самої моделі.

При цьому обов'язково виконується умова нормування, згідно з якою сума всіх вагових коефіцієнтів дорівнює одиниці за формулою 2:

$$K_1 + K_2 + K_3 + K_4 = 1 \quad (2)$$

Вагові коефіцієнти можуть визначатися експертним шляхом залежно від цілей освітньої програми, специфіки навчальної дисципліни та пріоритетності окремих компонентів компетентності. Такий підхід забезпечує адаптацію моделі до різних освітніх умов без зміни її структури.

Для демонстрації практичного застосування моделі наведено приклад базового розподілу вагових коефіцієнтів. Конкретні значення ваг можуть коригуватися залежно від цілей освітньої програми, особливостей навчальної дисципліни та результатів експертного оцінювання без зміни структури запропонованої моделі. Приклад базового розподілу ваг подано нижче:

Наведений розподіл вагових коефіцієнтів є ілюстративним прикладом застосування моделі та не обмежує можливість її адаптації до інших освітніх умов. Найбільше значення вагового коефіцієнта надано міжкультурному компоненту (K_3=0,30), оскільки саме він забезпечує успішну адаптацію та розв'язання конфліктів чи кризових ситуацій у міжнародному середовищі туризму. Цифровий компонент (K_4=0,20) виступає надійним фасилітатором (інструментом) для реалізації всіх інших навичок у сучасному освітньому та професійному просторі.

Таблиця 2

Структурні компоненти оцінювання компетентності

Компонент	Ваговий коефіцієнт (K_i)
Лексичний (P_1)	0,25
Комунікативний (P_2)	0,25
Міжкультурний (P_3)	0,3
Цифровий (P_4)	0,2

Формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців не може обмежуватися лише вивченням лексико-граматичного матеріалу. Цифрові технології у цьому контексті виступають потужним медіатором, який допомагає студентам глибше зрозуміти менталітет, культурні коди та поведінкові особливості іноземних гостей або партнерів. Завдяки використанню мультимедійних міжкультурних кейсів та інструментів штучного інтелекту, здобувачі вищої освіти аналізують специфіку мовленнєвого етикету в різних країнах, розбирають приховані причини виникнення комунікативних невдач і вчаться гнучко реагувати на соціокультурні виклики у своїй професійній діяльності.

Експериментальне впровадження розробленої структурно-функціональної моделі та системи диференційованого оцінювання на основі інтегрального показника *I* здійснюється на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Дослідно-експериментальна робота охоплює діяльність кафедр факультету інформаційних технологій (зокрема, кафедри інформатики та фізико-математичних дисциплін) у синергії з кафедрою міжнародних комунікацій.

Метою експериментального впровадження є оцінювання практичної придатності запропонованої моделі, визначення її впливу на рівень сформованості іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності студентів, а також перевірка можливості використання інтегрального показника для диференційованого моніторингу результатів навчання. Ефективність моделі оцінюється шляхом порівняння показників сформованості компетентностей до та після впровадження запропонованої методики.

У межах експерименту для здобувачів вищої освіти спеціальностей «Туризм та рекреація» та «Готельно-ресторанна справа та кейтеринг» оновлюється змістовий та методичний компоненти навчання. На практичних заняттях активно розгортаються симуляційні завдання на базі Google Workspace, Zoom та ChatGPT для вирішення кейс-стаді. Апробація моделі в реальних умовах освітнього процесу дає змогу оцінити її практичну придатність, а також проаналізувати можливість використання запропонованої системи інтегрального оцінювання для моніторингу сформованості іншомовної, міжкультурної та цифрової компетентностей студентів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження розроблено та теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування іншомовної та міжкультурної комунікативної компетентності студентів засобами цифрових технологій. Показано, що інтеграція предметно-мовного підходу (CLIL) та сучасних цифрових технологій створює умови для формування іншомовної й міжкультурної комунікативної компетентності студентів та сприяє підвищенню ефективності професійно орієнтованого навчання. Запропонований математичний підхід до оцінювання на основі інтегрального показника лінійної згортки та системи експертних вагових коефіцієнтів (K_1=0,25; K_2=0,25; K_3=0,30; K_4=0,20) забезпечує методично коректний, диференційований моніторинг реальних складових компетентності фахівця на відміну від загального оцінювання за рівнями CEFR. Наведений розподіл вагових коефіцієнтів є прикладом практичного застосування моделі та може уточнюватися залежно від особливостей освітньої програми, навчальної дисципліни або результатів експертного оцінювання. Попередні результати експериментального впровадження свідчать про позитивну динаміку експериментального впровадження моделі на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» підтвердили позитивну динаміку формування лексичних, комунікативних, міжкультурних та цифрових навичок у здобувачів освіти.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку пов'язані з детальнішим вивченням можливостей глибокої інтеграції імерсивних технологій (віртуальної та доповненої реальності – VR/AR) для симуляції складних міжнародних форс-мажорів та міжкультурних відмінностей у сфері гостинності. Окремого аналізу потребує питання розробки спеціалізованих адаптивних ШІ-тьюторів для персоналізації траєкторії самостійної іншомовної підготовки студентів, а також створення систем автоматизованого збору та обробки великих масивів даних (LMS-Analytics) для безперервного коригування вагових коефіцієнтів оцінювального компонента залежно від динаміки вимог стейкхолдерів та ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерека К. О. Педагогічні умови формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів у закладах фахової передвищої освіти : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дис. ... канд. пед. наук : 011 / Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти». Київ, 2026. URL:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749467/

2. Кожушко С. П., Бойко Л. Г. Проєктні технології навчання як засіб формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі туризму в умовах змішаного навчання. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія.* 2024. № 1 (27). С. 104–112. DOI: 10.32342/2522-4115-2024-1-27-12

3. Костенко Д. В., Токуєва Н. В., Гречановська О. В., Вереш М. Т., Кланічка Ю. В. Впровадження віртуального інформаційного середовища у освітній процес. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Педагогіка»).* 2023. № 6 (20). С. 462–471. DOI:10.52058/2786-5274-2023-6(20)-462-471

4. Лещенко Т., Жовнір М. Імплементація методології предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL) у вивчення української мови як іноземної в медичному закладі вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* 2024. № 21 (89). С. 207–211. DOI:10.25264/2519-2558-2024-21(89)-207-211

5. Язловицька О. В. Цифровізація у контексті вивчення іноземних мов: переваги та недоліки. *Importance of Soft Skills for Life and Scientific Success : proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference (March 7-8, 2024).* Dnipro : FOP Marenichenko VV, 2024. P. 231–233. URL: http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2024/03/Conference-Proceedings-March-7-8-2024-1.pdf#page=231

6. Долинський Є. Методологічні підходи до іншомовної підготовки майбутніх фахівців у контексті професійної діяльності. *Педагогічний дискурс.* 2025. Вип. 38. С. 108–113. DOI: 10.31475/ped.dys.2025.38.15.

7. Al-Barakat A. A., AlAli R. M., Bataineh R. F. et al. Digitizing ESP beyond chalk and talk in the English for tourism classroom. *Scientific Reports.* 2026. DOI: 10.1038/s41598-026-55864-4

8. Yu B., Liu J. An Analysis of the Impact of Informal Digital Learning of Language on the Intercultural Communicative Competence of Chinese College Students. *2023 3rd International Conference on Education, Information Management and Service Science (EIMSS 2023) : proceedings of the International Conference* (Qingdao, 21-23 July 2023). Atlantis Press, 2023. P. 896–802. DOI: 10.2991/978-94-6463-264-4_105

9. Kildė L. The integration of generative AI in foreign language teacher education: A systematic literature review. *Pedagogika.* 2024. Vol. 154. No. 2. P. 5–26. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1256823

10. Rendi G. P. Teaching English for Hospitality through Virtual-Reality based learning to improve students' motivation and speaking achievement : masters thesis / Universitas Lampung. Lampung, 2023. URL: https://digilib.unila.ac.id/73839/

11. Chitez M., Dinca A. On corpora and writing. Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice / ed. by M. Chitez et al. Cham : Springer International Publishing, 2023. P. 385–403. DOI: 10.1007/978-3-031-36033-6_24.

REFERENCES

1. Dereka, K. O. (2026). Pedahohichni umovy formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti zdobuvachiv u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi osvity [Pedagogical conditions for the formation of foreign language communicative competence of students in institutions of professional pre-higher education]. Candidate's thesis. Kyiv: Derzhavnyi zaklad vyshchoi osvity «Universytet menedzhmentu osvity». URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749467/ [in Ukrainian].

2. Kozhushko, S. P., & Boiko, L. H. (2024). Proiektni tekhnolohii navchannia yak zasib formuvannia polikulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv u haluzi turyzmu v umovakh zmishanoho navchannia [Project-based learning technologies as a means of developing multicultural communicative competence of future tourism specialists in blended learning]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia: Pedahohika i psykholohiia,* 1(27), 104–112. DOI: 10.32342/2522-4115-2024-1-27-12 [in Ukrainian].

3. Kostenko, D. V., Tokuieva, N. V., Hrechanovska, O. V., Veresh, M. T., & Klanichka, Yu. V. (2023). Vprovadzhennia virtualnoho informatsiinoho seredovyshcha u osvitnii protses [Implementation of a virtual information environment in the educational process]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriia «Pedahohika»)*, 6(20), 462–471. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-6(20)-462-471 [in Ukrainian].

4. Leshchenko, T., & Zhovnir, M. (2024). Implementatsiia metodolohii predmetno-movnoho intehrovanoho navchannia (CLIL) u vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi v medychnomu zakladi vyshchoi osvity [Implementation of the Content and Language Integrated Learning (CLIL) methodology in teaching Ukrainian as a foreign language at a medical higher education institution]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Filolohiia»*, 21(89), 207–211. DOI: 10.25264/2519-2558-2024-21(89)-207-211 [in Ukrainian].

5. Yazlovytska, O. V. (2024). Tsyfrovizatsiia u konteksti vyvchennia inozemnykh mov: perevahy ta nedoliky [Digitalization in the context of foreign language learning: Advantages and disadvantages]. *Importance of Soft Skills for Life and Scientific Success: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference.* Dnipro: FOP Marenichenko VV. P. 231–233. URL: http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2024/03/Conference-Proceedings-March-7-8-2024-1.pdf#page=231 [in Ukrainian].

6. Dolynskyi, Ye. (2025). Metodolohichni pidkhody do inshomovnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u konteksti profesiinoi diialnosti [Methodological approaches to foreign language training of future specialists in the context of professional activity]. *Pedahohichnyi dyskurs*, 38, 108–113. DOI: 10.31475/ped.dys.2025.38.15 [in Ukrainian].

7. Al-Barakat, A. A., AlAli, R. M., Bataineh, R. F., et al. (2026). Digitizing ESP beyond chalk and talk in the English for tourism classroom. *Scientific Reports.* DOI: 10.1038/s41598-026-55864-4

8. Yu, B., & Liu, J. (2023). An analysis of the impact of informal digital learning of language on the intercultural communicative competence of Chinese college students. *2023 3rd International Conference on Education, Information Management and Service Science (EIMSS 2023): Proceedings of the International Conference* (Qingdao, July 21–23, 2023). Atlantis Press. P. 896–902. DOI: 10.2991/978-94-6463-264-4_105

9. Kildė, L. (2024). The integration of generative AI in foreign language teacher education: A systematic literature review. *Pedagogika,* 154(2), 5–26. URL: https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1256823

10. Rendi, G. P. (2023). Teaching English for Hospitality through Virtual-Reality based learning to improve students' motivation and speaking achievement. Master's thesis. Lampung: Universitas Lampung. URL: https://digilib.unila.ac.id/73839/

11. Chitez, M., & Dinca, A. (2023). On corpora and writing. In M. Chitez et al. (Ed.), *Digital Writing Technologies in Higher Education: Theory, Research, and Practice.* Cham: Springer International Publishing. P. 385–403. DOI: 10.1007/978-3-031-36033-6_24

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81’23:81’42
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-23

Максим МИХАЛЮК,
orcid.org/0009-0006-2604-7271
магістр кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) maksym.mykhaliuk.mflpl.2024@lpnu.ua

Роксолана-Юстина ПЕРХАЧ,
orcid.org/0000-0002-6466-6122
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) roksoliana-iustyna.t.perkhach@lpnu.ua

Наталія РОМАНИШИН,
orcid.org/0000-0001-5918-5423
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) nataliia.i.romanyshyn@lpnu.ua

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДЕОКОНТЕНТУ ВІТАЛІЯ ПОРТНИКОВА ТА ДЖЕКА БРОЕ)

У статті досліджено специфіку відтворення військових термінів у сучасному відеоблогінгу на матеріалі української та англійської мов. Емпіричну базу дослідження становлять відеоматеріали відомих політичних коментаторів Віталія Портникова та Джека Брое, які регулярно висвітлюють питання міжнародної політики, російсько-української війни, діяльності збройних сил та безпекової ситуації у світі. Актуальність дослідження зумовлена стрімким поширенням відеоблогінгу як одного з провідних каналів суспільно-політичної комунікації, що сприяє активному функціонуванню спеціалізованої військової лексики за межами професійного дискурсу та впливає на формування сучасної мовної норми. Проаналізовано особливості функціонування військових термінів у медійному просторі.Визначено основні способи перекладу військової термінології, зокрема використання еквівалентного перекладу, калькування, транскодування, описового перекладу, конкретизації, генералізації та інших перекладацьких трансформацій, зумовлених міжмовними, міжкультурними й прагматичними чинниками. Особливу увагу приділено впливу контексту, комунікативної мети автора та рівня обізнаності цільової аудиторії на вибір перекладацької стратегії.

За допомогою інструментів комп’ютерної лексикографії здійснено аналіз частотності, контекстуального вживання та семантичних особливостей військових термінів в англомовних і україномовних відеоблогах. Виявлено відмінності у способах репрезентації військової тематики, характері використання термінологічної лексики та рівні її адаптації до потреб масової комунікації. Установлено типові перекладацькі трансформації, що забезпечують точність передавання змісту.

Ключові слова: *військова термінологія, переклад, перекладацькі трансформації, міжкультурна комунікація, комп’ютерна лексикографія, відеоблогінг.*

Maksym MYKHALIUK,
orcid.org/0009-0006-2604-7271
Master at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) maksym.mykhaliuk.mflpl.2024@lpnu.ua

Roksolana-Yustyna PERKHACH,
orcid.org/0000-0002-6466-6122
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) roksoliana-iustyna.t.perkhach@lpnu.ua

Nataliia ROMANYSHYN,
orcid.org/0000-0001-5918-5423
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nataliia.i.romanyshyn@lpnu.ua

SPECIFICITY OF TRANSLATION OF MILITARY TERMS USING LEXICOGRAPHIC TOOLS (BASED ON VIDEO CONTENT VITALII PORTNIKOV AND JACK BROE)

The article investigates the specific features of rendering military terminology in contemporary video blogging based on Ukrainian- and English-language materials. The empirical corpus consists of video content produced by the well-known political commentators Vitalii Portnikov and Jack Broe, who regularly address issues related to international politics, the Russo-Ukrainian War, military affairs, and global security. The relevance of the study is determined by the rapid development of video blogging as one of the leading channels of socio-political communication, facilitating the active use of specialized military terminology beyond professional discourse and influencing the development of contemporary language norms. The peculiarities of the functioning of military terms in the media space are analyzed.The study identifies the principal methods of translating military terminology, including the use of direct equivalents, calquing, transcoding, descriptive translation, concretization, generalization, and other translation transformations conditioned by linguistic, intercultural, and pragmatic factors. Particular attention is paid to the influence of context, communicative intention, and the target audience's background knowledge on the translator's choice of translation strategy.

Using computer lexicography tools, the study analyzes the frequency, contextual distribution, and semantic characteristics of military terminology in Ukrainian- and English-language video blogs. The findings reveal significant differences in the representation of military issues, the use of specialized vocabulary, and the degree of adaptation of military terminology to the needs of mass communication. Typical translation transformations ensuring semantic accuracy are identified.

Key words: *military terminology, translation, translation transformations, intercultural communication, computer lexicography, video blogging.*

Постановка проблеми. Прискорена мілітаризація країн спричинена масштабними військовими конфліктами, зокрема російсько-українською війною активізувала наукові дослідження військової термінології як у фаховому, так і у медійному середовищі. В умовах війни джерелом інформації слугують відеоматеріали, розміщені на веб-ресурсах, які не лише унаочнюють інформацію за допомогою засобів візуалізації, але й містять коментарі експертів певної галузі. За таких умов постає проблема адекватного відтворення військових термінів, які є ключовим засобом опису бойових дій, технологічних інновацій та стратегічних процесів. Потреба в системному аналізі способів передачі військової лексики в українсько- та англомовних відеоблогах визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Військова термінологія як окрема лінгвістична підсистема активно досліджується у працях українських науковців. Семантичні особливості військових термінів окреслено в роботах Ю. Байла (2013), структурно-системні й концептуальні засади військової терміносфери розроблено у дослідженнях В. Балабіна (2018; 2020). Питання міжмовної адаптації військової лексики розглянуто в роботах Л. Волік (2012), М. Зайцевої (2013), Л. Гончарук (2016). О. Гоцур досліджує блоги відомого україн-

ського політичного коментаря та оглядача Віталія Портникова (2023). Інформаційно-комунікативний аспект медійної сфери, зокрема відеоблогінгу, аналізує К. Трубчаніна (2021). Однак порівняльного аналізу військової термінології на матеріалі відеоблогів україномовного та англомовного контенту ще досі не проведено, що і зумовлює наукову новизну статті.

Мета статті полягає у визначенні специфіки відтворення військової термінології за допомогою сучасних засобів комп'ютерної лексикографії (Lexonomy), зокрема у виявленні перекладацьких трансформацій, особливостей адаптації англомовних військових термінів в українському медійному просторі, а також у зіставному аналізі функціонування військової лексики в україно- та англомовних відеоблогах.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останнього десятиліття військова тематика посіла одне з провідних місць у світовому публічному дискурсі, що пов'язано як із змінами у сфері міжнародних відносин, так і з конкретними геополітичними конфліктами, зокрема повномасштабною війною РФ проти України. У такому контексті значної актуальності набуває проблема відтворення військової термінології в сучасному медіапросторі, де особливу роль відіграє відеоблогінг.

Відеоблоги як формат масової комунікації поєднують візуальність, емоційність, оперативність та елементи експертного аналізу, що робить їх одним із ключових джерел поширення спеціалізованих військових термінів у масовій аудиторії (Байло, 2013: 62). Сучасний відеоблогінг функціонує в межах гібридного комунікативного середовища, де поєднуються елементи усного спонтанного мовлення, професійної аналітики, інформаційного контенту та соціально орієнтованих інтерпретацій (Трубчаніна, 2021: 10).

Військова термінологія використовується як елемент інформування, маркер експертності та інструмент формування довіри. Водночас вона зазнає трансформацій у процесі перекладу, переосмислення та адаптації до різних аудиторій, що зумовлює необхідність системного лінгвістичного аналізу.

З огляду на динамічний характер військової лексики, її постійне оновлення, появу нових понятєвих сфер та швидке поширення неологізмів, особливо важливо простежити, як саме у відеоблогах відтворюються терміни двох мов – української та англійської, які на сучасному етапі є ключовими в міжнародному інформаційному обміні про війну. Аналіз засвідчує: значна частина термінів у блогах функціонує в умовах міжкультурного перекладу, коли англомовні джерела (аналітики, військові оглядачі, фронтові репортери) транслюють свої інтерпретації для глобальної аудиторії, тоді як українські блогери або підхоплюють ці терміни, або адаптують їх із власної практики (Балабін, 2020: 180).

Військова термінологія має низку характеристик, визначених у військових дослідженнях як обов'язкові: точність, системність, функціонально-стильова нейтральність та лаконічність (Балабін, 2020: 181). Проте у реальному використанні, особливо у медійному, ці вимоги часто частково порушуються, що спричиняє розмитість меж між терміном чи жаргонною лексикою.

Сучасна українська військова термінологія активно оновлюється під впливом кількох факторів: модернізації армії, залучення нової техніки та систем управління від країн НАТО, зростання ролі військової аналітики, а також необхідності перекладу нових видів озброєння та способів ведення бойових дій, що виникли під час повномасштабної війни. Цей процес значною мірою відображається у відеоблогінгу, де не лише журналісти, але й військові, командири підрозділів, оператори дронів, військові медики формують нове середовище спілкування.

Окрему проблему становить міжмовний аспект відеоблогінгу. Україномовні блогери нерідко перекладають англомовні терміни, що з'являються в британських та американських ЗМІ, аналітичних каналах або офіційних брифінгах. При цьому домінують різні способи перекладу: транскодування, транслітерація, калькування, експлікація, використання часткових або повних еквівалентів, а в окремих випадках – описовий переклад, що компенсує відсутність усталеного терміна в українській мові (Волік, 2012).

Так, для позначення термінів, пов'язаних із сучасною технікою, що немає безпосередніх аналогів в українській реальності, часто використовуються описові конструкції: "loitering munition" (баражуючий боєприпас), "aerial loitering system" (ударний дрон–камікадзе з функцією зависання).

В англомовному сегменті відеоблогінгу, навпаки, переважає лаконічність, властива англомовному військовому дискурсу, де терміни утворені у вигляді номінативних словосполучень: drone strike, artillery shelling, armored convoy, counteroffensive operations (Military Mind, 2025). Цей структурний принцип визначається загальною тенденцією англійської мови до економії мовних засобів та прагненням до максимальної фактичності повідомлення.

Особливу увагу слід приділити відеоблогінгу як комунікативному простору, де термін функціонує

в усній формі. На відміну від письмових медійних текстів, блогерська комунікація передбачає спонтанність, гнучкість, інтонаційну варіативність та часто – необхідність оперативної адаптації складного терміна для непідготовленої аудиторії. З цієї причини українські блогери нерідко застосовують перифрази: замість "counterbattery radar" – "радар, який відстежує ворожу артилерію та дозволяє швидко нанести контрвогонь", замість "combined arms maneuver" – "взаємодія піхоти, артилерії та бронетехніки в рамках єдиної операції" (Ukrainian Witness, 2025).

Класифікація військових термінів, представлена в наукових дослідженнях, дозволяє зрозуміти, як саме різні тематичні групи термінів функціонують у відеоблогах. Згідно з дослідженнями, військова лексика поділяється на:

– термінологічну, що позначає базові поняття та процеси військової діяльності;

– професійну, пов'язану з фаховою діяльністю військових;

– міжстильову, яка може виходити за межі суто військового дискурсу (Балабін, 2018: 10–11).

У структурі відеоблогів В. Портникова та Дж. Брое представлені всі три групи, проте спеціальна термінологія зазвичай виконує домінантну функцію, оскільки саме вона формує аналітичний характер контенту.

Значний обсяг відеоблогів стосується тактичних та технічних аспектів ведення війни. З огляду на це важливо враховувати, що військова термінологія різних країн відрізняється за своїм концептуальним наповненням. Як показують дослідження української та англійської військової лексики, групи термінів у цих мовах систематизуються за подібними ознаками – за назвою зброї, назвами підрозділів, типами операцій, елементами військового управління, проте семантичні межі цих термінів можуть не збігатися повністю (Гончарук, 2016: 17–18). Наприклад, в англійській мові поняття brigade та regiment мають іншу функціональну структуру, ніж їхні українські відповідники бригада та полк, що зумовлено відмінностями назовництва у військовій справі різних країн.

Труднощі перекладу відеоматеріалів зумовлені також явищем багатозначності й наявністю неологізмів, які виникли внаслідок технологічних інновацій: FPV drone, first–person–view drone, swarm drone, EW suppression system (The Sun, 2025). Частина таких термінів має усталені українські відповідники, інші перебувають на етапі формування. Часто використовуються запозичені форми, які адаптуються до мовної системи: дрон-камікадзе, фпв–дрон, сквадкоптер (Ukrainian Witness, 2025).

Особливої уваги заслуговує переклад абревіатур, надзвичайно поширених в англомовному військовому дискурсі: UAV, IED, AFU, AWACS, CAS, ROE (Military Mind, 2025). Натомість українські блогери подають англомовну абревіатуру, а після неї – пояснення: "AWACS – це літаки далекого радіолокаційного виявлення" (Ukrainian Witness, 2025). Такий підхід підсилює інформативність і водночас дає можливість дотримуватися норм міжнародних термінологічних стандартів.

У медійному дискурсі військова термінологія часто є контекстуально варіативною та залежною від конкретної ситуації бойових дій, що створює перекладацькі труднощі. Це особливо помітно у блогах, де автори описують оперативні події, використовуючи специфічні терміни: "advance along the flanks", "gradual attrition of enemy forces", "breaching operations" (The Sun, 2025). Переклад таких конструкцій українською мовою часто потребує лексико-граматичних трансформацій: "просування флангами", "поступове виснаження сил противника", "операції зі зламу оборони" (Ukrainian Witness, 2025).

Важливо звернути увагу на соціальний аспект. Відтворення військових термінів у відеоблогах має вплив на формування суспільної свідомості, зокрема у сфері безпеки та оборони. Як зазначають дослідники, військова термінологія відображає професійну сферу діяльності та її стандарти, тому її точне й адекватне використання сприяє формуванню коректних уявлень про реальну ситуацію на фронті, характер загроз та масштаби операцій. Неправильне або емоційно забарвлене вживання термінів може викривляти сприйняття, створювати панічні або завищені очікування, що особливо небезпечно у періоди активних бойових дій (Волік, 2012; Зайцева, 2013: 99).

Одним із ключових аспектів останніх наукових розвідок є зіставлення текстів англомовних та українських відеоблогів. Англомовні інформатори, як-от: The Sun: Ukraine War Reports та Military Mind, зосереджуються переважно на фактичності повідомлень і використовують компактну, технічно точну лексику: "The Ukrainian forces conducted a successful drone strike on a Russian ammunition depot" (The Sun, 2025). Українські блогери, натомість, часто пояснюють терміни для широкої аудиторії: "Українські підрозділи здійснили вдалий удар дроном по російському складу боєприпасів, тобто застосували FPV-дрон для точного ураження цілі" (Ukrainian Witness, 2025). Такі відмінності пояснюються різними комунікативними стратегіями. Англомовні блоги орієнтуються на читача, який має базову обізнаність з військовою тематикою.

Українські блоги формують цей рівень знань у процесі комунікації, тому використовують різні перекладацькі трансформації: калькування (“контрнаступ” – counteroffensive), експлікацію (“позиційні бої” – positional fighting), часткове транскодування (“бріфінг”, “мобіліті–кіл”), повний переклад (“нічний штурм” – night assault).

Окрім цього, у відеоблогінгу часто функціонує емоційно забарвлена лексика, яка не має формального статусу, але активно використовуються: “пташка” (про дрон), “орки” (про російських солдатів), “квадрики” (квадрокоптери), “вадяники” (солдати ПМЗ) (Ukrainian Witness, 2025). Англомовні блогери перекладають такі слова нейтрально: “drone operator”, “Russian troops”, “quadcopters” (Military Mind, 2025). Це зумовлено прагненням перекладачів до дотримання норм стандартизації та уникнення емоційно забарвленої лексики.

У сучасних умовах інформаційної війни відеоблогінг набуває функції не лише інформування, але й формування міжнародної оцінки подій. Тому правильність відтворення військової термінології стає не лише лінгвістичним, а й соціально–політичним завданням. Як зазначається у наукових дослідженнях, військовий переклад має виконувати важливу функцію адекватної передачі позицій держави, її стратегій та викликів для міжнародної аудиторії, що особливо важливо для України в умовах війни (Балабін, 2020: 187).

Труднощі перекладу часто виникають внаслідок не урахування військової специфіки української армії, наприклад: “territorial defense battalion” як відповідник українського “добровольчого батальйону”. У таких випадках українські експерти змушені коригувати неточності, пояснюючи реальне функціональне наповнення термінів. Це сприяє розвитку внутрішньої системи термінотворення, яка має базуватися на національних пріоритетах та автентичних поняттях, про що свідчать спроби відродження української військової термінології.

Важливим аспектом є створення нових термінів, пов’язане з появою нових технологій та тактик, особливо безпілотних систем. Нові терміни можуть утворюватися шляхом використання внутрішніх мовних ресурсів, запозичень або створення штучних слів. В українському відеоблогінгу переважають комбіновані моделі: “дронкамікадзе” – гібридна форма, “мультикоптер” – запозичене слово.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що специфіка відтворення військової термінології у відеоблогінгу визначається такими чинниками:

– динамічністю терміносистеми, що обумовлює постійну появу нових лексичних одиниць;

– неоднорідністю комунікативної ситуації, в межах якої блогер одночасно інформує, коментує й аналізує;

– взаємодією усної та письмової форм комунікації, що призводить до труднощів правильного терміновживання;

– – наявністю сленгу та професіоналізмів, які частково інтегруються в масовий дискурс;

– прагненням до стандартизації, що стимулює пошук українських відповідників англомовних слів;

– використанням змішаних стратегій перекладу, що поєднують калькування, експлікацію, транскодування, адаптацію та описовий переклад;

– інформаційно–політичним навантаженням, яке вимагає точності та відповідальності.

Висновки. Отже, військова термінологія у відеоблогінгу становить складне комунікативне, лінгвістичне та соціокультурне явище, яке формується під впливом багатьох чинників. Її функціонування у багатомовному цифровому середовищі відзначається поєднанням фаховості та масовості, що створює унікальні умови для трансформації терміноодиниць, їх популяризації та міжкультурної адаптації. У відеоблогінгу військові терміни не лише виконують інформаційну функцію, а й формують нормативні моделі сприйняття сучасної війни, сприяють конструюванню колективного досвіду та відображають динаміку бойових дій і технологічних змін.

Порівняльний аналіз україномовних і англомовних відеоблогів за допомогою лексикографічного інструменту Lexonomy засвідчив, що обидва сегменти мають власні мовленнєві стратегії: англомовний контент тяжіє до компактності та високої стандартизації термінів, тоді як українськомовні блогери частіше застосовують пояснювальні конструкції, комбіновані перекладацькі прийоми та адаптаційні моделі. Це зумовлено як різницею в адресаті, так і різним рівнем усталеності терміносистеми у двох мовах. Водночас наявність англомовних запозичень, інтенсивне творення неологізмів та коливання між офіційною й напівофіційною лексикою ускладнюють стандартизацію української військової термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байло Ю. Особливості поняття «військовий термін» (семантичний аспект). Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». 2013. Кн. 3. С. 62–65.
2. Балабін В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу. Філологічні трактати. 2018. Т. 10. № 1. С. 7–18.
3. Балабін В. Теоретичні засади військового перекладу: дис. … д-ра філол. наук: 10.02.16 «Перекладознавство» (035 – Філологія). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2020. 609 с.
4. Волік Л. Переклад англійської військової термінології українською мовою. 2012. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/25448/1/Volik.pdf
5. Гончарук Л. Жанрові аспекти перекладу офіційно-ділових документів франкомовного військового дискурсу: дис. … канд. філол. наук: 10.02.16 «Перекладознавство». Київ. 2016. 211 с.
6. Гоцур О. Блоги політичного коментатора та оглядача Віталія Портнікова: особливості функціонування. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2023. № 3. С. 30–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2023_3_6
7. Зайцева М. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2013. № 10. С. 96–102.
8. Трубчаніна К. Відеоблогінг як засіб сучасної рекламної комунікації: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 061 «Журналістика». Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2021. 105 с.
9. Віталій Портников. YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/@portnikov
10. Military Mind. YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/@militarymind
11. The Sun: Ukraine War Reports. YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/@TheSun
12. Ukrainian Witness. YouTube-канал. URL: https://www.youtube.com/@UkrainianWitness

REFERENCES

1. Bailo, Yu. (2013). Osoblyvosti poniattia «viiskovyi termin» (semantychnyi aspekt) [Peculiarities of the Concept of "Military Term" (Semantic Aspect)]. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Seriia «Filolohichni nauky», 3, 62–65. [in Ukrainian].
2. Balabin, V. (2018). Teoretyko-kontseptualni osnovy viiskovoho perekladu [Theoretical and Conceptual Foundations of Military Translation]. Filolohichni traktaty, 10(1), 7–18. [in Ukrainian].
3. Balabin, V. (2020). Teoretychni zasady viiskovoho perekladu [Theoretical Foundations of Military Translation]. Doctoral dissertation. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. [in Ukrainian].
4. Volik, L. (2012). Pereklad anhliiskoi viiskovoi terminolohii ukrainskoiu movoiu [Translation of English Military Terminology into Ukrainian]. Available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/25448/1/Volik.pdf [in Ukrainian].
5. Honcharuk, L. (2016). Zhanrovi aspekty perekladu ofitsiino-dilovykh dokumentiv frankomovnoho viiskovoho dyskursu [Genre Aspects of Translating Official Documents in French Military Discourse]. PhD dissertation. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Hotsur, O. (2023). Blohy politychnoho komentatora ta ohliadacha Vitaliia Portnykova: osoblyvosti funktsionuvannia [Blogs of Political Commentator and Analyst Vitalii Portnykov: Functional Features]. Derzhava ta rehiony. Seriia: Sotsialni komunikatsii, 3, 30–37. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2023_3_6 [in Ukrainian].
7. Zaitseva, M. (2013). Osoblyvosti perekladu terminiv u tekstakh na viiskovu tematyku [Peculiarities of Translating Terms in Military Texts]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova, 10, 96–102. [in Ukrainian].
8. Trubchanina, K. (2021). Videoblohinh yak zasib suchasnoi reklamnoi komunikatsii [Video Blogging as a Means of Modern Advertising Communication]. Master's thesis. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. 105 [in Ukrainian].
9. Vitalii Portnykov. YouTube Channel. Available at: https://www.youtube.com/@portnikov
10. Military Mind. YouTube Channel. Available at: https://www.youtube.com/@militarymind
11. The Sun: Ukraine War Reports. YouTube Channel. Available at: https://www.youtube.com/@TheSun
12. Ukrainian Witness. YouTube Channel. Available at: https://www.youtube.com/@UkrainianWitness

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81'27:316.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-24

Nataliia MINIAILO,
orcid.org/0000-0002-4643-3309
PhD in Philology,
Lecturer at the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) nataliya.minyaylo@hneu.net

LINGUISTIC AND PHILOLOGICAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN A GLOBALISED WORLD

This article examines the linguistic and philological dimensions of intercultural communication in the context of globalisation. It argues that effective international interaction depends on the ability to interpret cultural meanings, understand national models of speech behaviour, decode communicative intentions appropriately, and consider the sociocultural context of speech activity. The relevance of the topic is determined by the active integration of Ukrainian society into European and global political, economic, educational and cultural spheres, a process that requires the expansion of international communication. The article clarifies the concept of intercultural communication and outlines the main contemporary approaches to its interpretation. It analyses the theoretical models that are fundamental to the study of intercultural communication, including P. Brown and S. Levinson's politeness theory, D. Sperber and D. Wilson's relevance theory, and E. Hall's model of high-context and low-context cultures. Attention is paid to the role of these models in achieving mutual understanding between communicants at different levels of interaction. The article also highlights the main changes in approaches to intercultural communication under the influence of globalisation.

The linguistic features of intercultural interaction and the mechanisms through which communicative strategies are implemented are identified. The philological aspects of text functioning as a carrier of cultural information are also examined, with particular attention to intertextual links and culturally marked codes embedded in the text. In the context of intercultural communication, language mediation is defined as an activity aimed at overcoming not only linguistic but also cultural barriers between peoples. The role of translation and intercultural competence in ensuring effective international communication is analysed. Linguistic and cultural gaps, as the most significant manifestations of linguistic and cultural asymmetry, are discussed, and their verbal and non-verbal manifestations are characterised. The article confirms that intercultural communication is a continuous process of recoding meanings between language, culture and text.

Key words: *intercultural communication, globalisation, linguistic interference, translation mediation, English as a Lingua Franca (ELF).*

Наталія МІНЯЙЛО,
orcid.org/0000-0002-4643-3309
доктор філософії з філології,
викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) nataliya.minyaylo@hneu.net

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ФІЛОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Стаття досліджує лінгвістичний і філологічний вимір міжкультурної комунікації крізь призму тотальної глобалізації. Вона доводить, що ефективна міжнародна взаємодія залежить від здатності інтерпретувати культурні смисли, розуміти особливості національних моделей мовленнєвої поведінки, адекватно декодувати комунікативні наміри співрозмовника та враховувати соціокультурний контекст мовленнєвої діяльності. Актуальність обраної теми зумовлена активною інтеграцією українського суспільства до європейського та світового політичного, економічного, освітнього та культурного простору, яку неможливо здійснити без розширення міжнародної комунікації. З'ясовано сутність поняття міжкультурної комунікації та окреслено основні сучасні підходи до його трактування. Проаналізовано базові для дослідження МК теоретичні моделі: теорію ввічливості П. Браун та С. Левінсона, прагматику Д. Спербера та Д. Вілсона, модель висококонтекстної та низькоконтекстної культури Е. Голла на різних комунікативних рівнях задля досягнення порозуміння між комунікантами. Показано основні зміни, що відбулися з уявленнями про міжкультурну комунікацію під впливом глобалізаційних процесів.

Визначено лінгвістичні особливості міжкультурної взаємодії та механізми реалізації комунікативних стратегій. Охарактеризовано філологічні аспекти функціонування тексту як носія культурної інформації, що

функціонує через систему інтертекстуальних зв'язків і кодів, які у ньому ущільнюються. В умовах міжкультурної комунікації мовну медіацію названо діяльністю, спрямованою на подолання не лише мовних, а й культурних бар'єрів між народами. Досліджено роль перекладу та міжкультурної компетентності у забезпеченні ефективної міжнародної комунікації. Представлено лінгвокультурні лакуни, які є найпоказовішими проявами мовно-культурної асиметрії та охарактеризовано їх вербальні та невербальні прояви. Підтверджено, що міжкультурна комунікація – це безперервний процес перекодування смислів між мовою, культурою і текстом.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, глобалізація, мовна інтерференція, перекладацька медіація, English as a Lingua Franca (ELF).*

Problem statement. At the beginning of the twenty-first century, the world entered a new stage of development marked by an unprecedented intensity of intercultural contacts. Globalisation, the rapid development of information and communication technologies, the digitalisation of society, international academic and professional mobility, the expansion of cross-border cooperation and the growing role of the global information space have significantly changed the nature of human communication. Whereas interaction between representatives of different cultures was once largely sporadic, it has now become an everyday phenomenon encompassing almost all spheres of public life, including politics, the economy, education, science, business, diplomacy, the media, culture and interpersonal communication.

In these circumstances, intercultural communication is no longer merely a subject of specialised humanities research; it has become one of the key factors in the functioning of modern globalised society. The effectiveness of international interaction increasingly depends not only on proficiency in foreign languages, but also on the ability to interpret cultural meanings, understand the characteristics of national models of linguistic behaviour, accurately decode the communicative intentions of the interlocutor and consider the sociocultural context of linguistic use. For this reason, intercultural communication is now regarded as a complex, multidimensional process involving the interaction of linguistic, cultural, cognitive, social and pragmatic factors.

For Ukraine, this issue is of particular significance. The country's active integration into the European and global political, economic, educational and cultural spheres is accompanied by a significant expansion of international communication. Members of Ukrainian society are increasingly participating in international research projects, diplomatic negotiations, professional cooperation, academic programmes, cultural exchanges and digital communication. In this context, the success of such interaction is determined not only by the level of linguistic competence, but also by the development of intercultural competence, which involves the ability to interpret the linguistic and cultural characteristics of communication partners appropriately, avoid communication barriers and to ensure productive intercultural dialogue.

An analysis of recent studies and publications indicates that the theoretical aspects of intercultural communication are currently the subject of active scholarly discussion. This is not accidental: as O. Yefimova, S. Zhytska, N. Khymai and A. Braievska argue, globalisation and the informatisation of the language system play an important role in the transmission of knowledge, cultural values and intercultural communication (Yefimova et al., 2021).

O. Tsymbalysta, T. Dankevych and O. Kryvenko regard intercultural communication as an important prerequisite for effective interaction in a globalised world, as it promotes mutual understanding between representatives of different cultures and reduces the risk of conflicts arising from cultural stereotypes. Researchers examine the impact of cultural stereotypes on intercultural communication and identify ways to overcome them, through the development of intercultural competence, the study of foreign languages and the implementation of anti-stereotype education (Tsymbalysta et al., 2025).

V. Babina and I. Kudlai argue that the culture of every nation develops through interaction with other cultures, while intercultural communication serves as an important condition for mutual understanding, mutual enrichment and the preservation of cultural diversity in the context of globalisation. They analyse the theoretical and practical aspects of international cultural interaction and conclude that, despite the uneven nature of contemporary cultural dialogue, intercultural communication remains the foundation of peaceful cooperation between countries (Babina, Kudlai, 2023).

M. Yakibchuk focuses on the linguistic dimension of intercultural communication. She clarifies the concepts of 'communication' and 'intercultural communication' and highlights the linguistic differences that influence communication between representatives of different cultures. The researcher argues that foreign language learning helps stimulate students' learning activities and foster effective verbal intercultural interaction (Yakibchuk, 2019).

L. Liebiedieva also examines the linguistic aspects of intercultural communication, focusing primarily on verbal and non-verbal markers of cultural information as a means of achieving communicative cooperation

between representatives of different cultures and preventing communicative conflicts (Liebiedieva, 2013).

V. Boichuk substantiates the relevance of intercultural communication in the context of globalisation, integration processes and multiculturalism, defining it as an integrative, socially conditioned phenomenon that encompasses verbal and non-verbal interaction between representatives of different cultures and ensures mutual understanding and effective cultural exchange (Boichuk, 2025).

The aim of the present study is to provide a comprehensive analysis of the specific nature of intercultural communication in a globalised world from linguistic and philological perspectives, and to demonstrate the mechanisms through which language, culture and communication interact with one another in the contemporary international arena. To achieve this aim, the following objectives are set:

– to clarify the concept of intercultural communication and outline the main contemporary approaches to its interpretation;

– to analyse the impact of globalisation on the development of intercultural communication;

– to identify the linguistic features of intercultural interaction and the mechanisms through which communicative strategies are implemented;

– to characterise the philological aspects of text functioning as a vehicle of cultural information;

– to examine the role of language mediation, translation and intercultural competence in ensuring effective international communication;

– to summarise the main trends in the development of intercultural communication in the context of digitalisation and the global information space.

Presentation of the main material. The current stage of human development is characterised by the expansion of international contacts, the digitalisation of the information space and the intensification of globalisation, all of which have increased the importance of intercultural communication. It is no longer merely a subject of linguistic or cultural studies but has acquired the status of an interdisciplinary scientific phenomenon that draws on linguistics, philology, sociology, psychology, anthropology, communication theory, cognitive science and pragmatics. Intercultural communication now plays a decisive role in international cooperation, diplomatic relations, educational and academic mobility, professional interaction, international business, and the activities of the media and digital platforms.

Several theoretical models can be regarded as fundamental to the study of intercultural communication:

1. P. Brown and S. Levinson's politeness theory: the strategic nature of linguistic mitigation (Brown, Levinson, 1987). Brown and Levinson associate the speaker's social image with the concept of 'face', the preservation of which is a necessary condition for successful communication. Positive 'face' refers to the need to be recognised and accepted, whilst a negative 'face' refers to the desire for freedom of choice. Depending on the communicative situation, speakers employ strategies of positive and negative politeness. These strategies regulate the degree of directness in speech, the distance between interlocutors and the level of communicative intimacy. As A. Bolotnikova argues, in the context of multiculturalism, these strategies correlate with cultural norms of social and psychological distance and, depending on the situation, allow politeness to be interpreted either as an expression of closeness or as a sign of respect (Bolotnikova, 2019).

In practice, this model may be applied through the mitigation of commands, the use of indirect requests, euphemisms and modal constructions. For example: instead of the direct command *'Send me the report',* in international business one might say *'Could you please send me the report when you have a moment?'*.

In the context of intercultural communication, politeness theory explains why the degree of directness in speech varies across different cultures, for example between English-speaking and East Asian communicative traditions.

2. D. Sperber and D. Wilson's relevance theory: relevance and the interpretation of meaning (Sperber, Wilson, 1995). In relevance theory, communication is viewed as a process of inference rather than merely the encoding and decoding of information. Therefore, the listener interprets not only the literal meaning of an utterance, but the meaning that appears most relevant in each cognitive context. Linguistic utterances may contain implicatures that must be inferred logically.

Example: the phrase *'It's cold in here'* may function not as a statement of fact, but as an indirect request to close the window.

This must be considered in international communication, since different cultures may rely on different 'models of inference', meaning that the same phrase can be interpreted in different ways.

3. E. Hall's model of high-context and low-context communication. According to Hall, time and personal space are important categories for intercultural communication and are shaped by social, national, ethnic, age-related factors, gender, as well as by the communicators themselves, the nature of their relationship. He used the term 'proxemics' to describe culturally acceptable norms governing the distance between interlocutors: intimate (for close people –

from 15 to 50 cm), personal (for communication with acquaintances – from 46 to 120 cm), social (for business negotiations and formal receptions – 120 to 400 cm) and public (for presentations and speeches to an audience – 400 to 750 cm). Hall established that the quality and effectiveness of non-verbal communication depend on all these factors (Hall, 1996).

Hall also proposed a distinction between high-*context culture* (meaning is conveyed through context, non-verbal cues and implication) and *low-context culture* (meaning is explicitly encoded in words). For example, Japan and China are generally associated with high-context communication, where much can be understood 'between the lines', whereas Germany and the USA are typically associated with low-context communication, where speakers tend to prefer direct verbal expression. In international communication, the proposed model helps to explain the cultural causes of communicative misunderstandings, which, according to O. Chepil, are often caused not by linguistic factors alone, but primarily by situational context (Chepil, 2020).

4. Hofstede's cultural dimensions: a systemic model of cultural differences (Hofstede, 1980). I. Vilchansky describes this model as an analytical tool for understanding intercultural differences, knowledge of which is extremely useful in a globalised world (Vilchanskyi, 2023). In his theory, G. Hofstede described culture through a set of dimensions: power distance (an indicator of how a society views inequality), individualism/collectivism, uncertainty avoidance (indicating the extent to which a society demands structure (Hofstede, 1980)), masculinity/femininity (which takes into account established gender behaviour patterns), and long-term orientation (maintaining links with the past and readiness to meet future challenges).

These dimensions provide a framework for analysing cultural differences and their influence on communication. For example, Ukraine and many post-Soviet countries are often characterised by a relatively high degree of power distance, whilst the USA is associated with a high degree of individualism. It has also been shown that, in collectivist cultures, employees are less likely to express disagreement with their manager openly, which influences communication strategies, including the use of indirect forms of objection. In cross-cultural communication, knowledge of such characteristics makes it possible to predict communicative behaviour within organisations and business structures.

5. English as a Lingua Franca (ELF) by J. Jenkins: the new reality of global English. Jenkins describes English as a global language of communication among non-native speakers and formulates several key principles of her theory:

– there is no single 'standard native speaker' to serve as a benchmark;

– the main thing is mutual intelligibility, not conformity to native speakers' norms;

– variations in pronunciation, grammar and vocabulary are permitted (Jenkins, 2008).

For example: in an international IT team, the phrase *'I will do it tomorrow'* might sound like *'I do tomorrow'*, and this is not a mistake if the meaning is clear. And in global companies (Google, IBM), simplified English is used to reduce communication barriers.

For intercultural communication, such statements challenge traditional assumptions about what constitutes 'correct' language in cross-cultural interaction.

Taken together, these theories demonstrate that intercultural communication is a multi-level phenomenon that explains the linguistic, cognitive and cultural mechanisms of interaction involved in achieving mutual understanding in a globalised world. As shown, globalisation does not alter the essence of intercultural communication (IC), but rather its scale, forms, intensity, participants and means of implementation. Whilst by the end of the twentieth century intercultural communication was largely associated with diplomacy, international trade or tourism, it has now become an everyday practice for millions of people. The main changes can be summarised as follows:

– From occasional contact to everyday interaction. A Ukrainian programmer works remotely as part of an international team, with colleagues based in Poland, Germany, India and the USA. Daily online meetings in English are an example of ongoing intercultural communication.

– English has become a global lingua franca. Today, participants in intercultural communication often do not use their interlocutor's native language but communicate in English as a lingua franca.

– The importance of intercultural competence has grown. Whereas previously it was sufficient to know a foreign language, this is no longer enough. It is necessary to consider cultural norms, the characteristics of non-verbal behaviour, communication styles and the value systems of one's partners.

– The intensity of cultural exchange has increased. Globalisation has contributed to the rapid spread of cultural products, traditions and behavioural patterns.

– Intercultural communication has become a professional competence. The modern labour market increasingly requires specialists capable of working in a multicultural environment.

– The role of intercultural mediation has grown. Modern intercultural communication involves not

only the transmission of information, but also the explanation of cultural characteristics to interlocutors.

The proliferation of intercultural contacts as a result of globalisation has brought to the fore the issue of linguistic support for effective interaction between representatives of different cultures. Whilst early theories of intercultural communication focused mainly on the description of cultural differences, contemporary research increasingly examines the linguistic mechanisms through which these differences are overcome in actual communication. For this reason, the linguistic aspect of intercultural communication is now regarded as one of the central areas of research in this field. Within this framework, researchers examine the processes in which lexical innovations act as sensitive markers of sociocultural change. The most significant of these are as follows:

– **The intensification of loanwords and processes of transnational internationalisation.** The current stage of linguistic interaction is characterised by the fact that loanwords (driven primarily by the expansion of English-language digital and corporate discourse) are rapidly losing their local, narrowly professional character and are becoming familiar internationalisms for everyone. As a result, terms such as 'streaming', 'podcast', 'chatbot', 'hashtag', 'fake news', 'influencer' and 'meme' have appeared in many languages around the world with identical meanings and virtually no phonetic or orthographic 'losses'.

– **The phenomenon of linguistic hybridisation: interlanguages in transnational communities.** In transnational and online communities, hybrid systems emerge that facilitate predominantly slang-based communication. An example is, for instance, *Denglish* (Deutsch + English): in the contemporary German-speaking world, the degree of interference from Anglicisms has reached a threshold beyond which linguists are observing systemic shifts. Hybridisation manifests itself not only in calques such as *'Das ist cool'*, but also at the level of deep grammar. A characteristic example is the verb *'downloaden'* (which is actively supplanting the native *'herunterladen'*), which, in the process of paradigmatic conjugation, completely replicates the German grammatical matrix for forming the perfect tense: *'ich habe gedownloadet*'. Communication in the border regions between the US and Mexico provides another example. In these regions, the linguistic hybrid *Spanglish* (Spanish + English) has emerged. As a result, instead of the Spanish *'devolver la llamada'* or the English *'call back'*, speakers may use hybrid constructions influenced by English. Similarly, expressions such as *'vacumar el carpet'* based on the English *to vacuum the carpet* rather than the Spanish *'pasar la aspiradora por la alfombra'*, illustrate the interaction of English and Spanish linguistic structures.

– **The deculturalisation and universalisation of English.** Modern English, as a tool for international communication, no longer belongs exclusively to its native speakers (the British or the Americans). It is becoming simplified and less idiomatic, while at the same time acquiring greater universality. For example, in international professional communication, culturally specific idioms such as *'it's raining cats and dogs'*, *'hit the ground running'* or *'break the ice'* are often replaced by more transparent expressions such as *'it's raining heavily', 'start immediately'* and *'begin the conversation'*. These forms are more easily understood by speakers from different linguistic and cultural backgrounds and therefore reduce the risk of misunderstanding.

– According to J. D. ten Thije, modern intercultural communication is not merely a matter of mastering a foreign language but also involves the ability of participants to construct meaning jointly in a context of cultural diversity. The scholar emphasises that speech acquires the character of intercultural mediation when communicators constantly adapt their utterances to the knowledge, expectations and cultural experience of their interlocutor (ten Thije J. D., 2003).

This approach shifts the focus from linguistic correctness to the pragmatic effectiveness of communication.

– A similar position is taken by K. Kramsch, who regards language as a space for the formation of cultural meanings. In her view, the meaning of a message is determined not only by the lexical content of linguistic units, but also by the cultural context, the communicative situation, background knowledge and the mutual expectations of the interlocutors (Kramsch, 1993).

Thus, the success of intercultural interaction depends on the ability to interpret not only what is said, but also what is implied.

A clear example is international business negotiations between representatives of Ukraine and Japan. Japanese communicative culture is characterised by indirect expressions, the avoidance of categorical refusals and a desire to maintain harmony between interlocutors. The phrase 'It might be difficult' may amount to a rejection of the proposed solution. If a Ukrainian partner interprets this phrase literally, they may mistakenly understand it as a suggestion to continue the discussion. Successful intercultural communication therefore requires attention to such pragmatic features, rather than only to the literal meaning of linguistic units.

Similar difficulties are also observed in digital communication. Typical means of expression, includ-

ing emojis, memes and abbreviations, may be interpreted differently depending on the cultural context. In English-speaking communication, 'OK' is a neutral affirmative response, whereas in other cultures it may be perceived as reluctance to continue the conversation. Similar differences may concern intonation, interpersonal distance, gestures, eye contact and speech tempo.

In intercultural communication, linguistic mechanisms are realised not only at the level of individual utterances, but also in texts as holistic sign structures that embody a community's cultural experience. Yuri Lotman defined culture as a semiosphere in which texts and meanings (cultural codes) constantly interact, thereby ensuring the continuity of cultural communication (Lotman, 2009).

The concept of intertextuality, conceptualised by J. Kristeva (Kristeva, 1980), is of particular importance for the philological dimension. It functions as a key element of contemporary global discourse under the influence of globalisation and the postmodern worldview. Intertextuality presupposes the ability to recognise cultural allusions, quotations, reminiscences and hidden meanings in texts, especially where these meanings are not immediately apparent outside a specific cultural tradition. The function of text as a carrier of code (cultural information) is also particularly evident in contemporary media and digital discourse.

For this reason, a defining characteristic of intercultural interaction in online discourse is its pronounced polycode nature, or creolisation. This involves the synthesis of verbal text, audiovisual elements, graphic hyperlinks and specific online slang. Transnational acronyms and abbreviations, such as ASAP, IMHO, TGIF, as well as emojis and pictograms, increasingly function as universal non-verbal markers. They compensate for the absence of direct visual contact and signal emotional connotations that can be understood by representatives of different linguistic and cultural backgrounds without additional translation.

In today's globalised communicative space, the effectiveness of intercultural interaction is determined not only by language proficiency, but also by a complex system of mediating mechanisms, amongst which language mediation, translation and intercultural competence play a central role. These three components function as interrelated elements of a single process that ensures not a literal transmission of information, but the harmonisation of culturally conditioned meanings.

In the context of intercultural communication, language mediation emerges as an activity aimed at overcoming not only linguistic but also cultural barriers between participants in the interaction. Unlike the traditional view of translation as the reproduction of content in another language, mediation involves the active reinterpretation of an utterance in accordance with the cultural expectations of the recipient. In this process, linguistic forms are adapted, implicit meanings are clarified, and potentially conflicting or ambiguous elements of the message are neutralised.

Translation in the context of intercultural communication fulfils a much broader function than the simple transmission of a linguistic code. It acts as a mechanism for conveying cultural meanings embedded in linguistic units, discursive practices and textual structures. For this reason, contemporary translation studies regard translation as a process of cultural interpretation, although this process may sometimes involve the superimposition of non-specific codes, leading to intercultural misinterpretations and pragmatic errors.

The most common manifestation of this phenomenon at the lexical level is the occurrence of so-called false friends or interlingual homonyms. A clear example of lexical-semantic interference is the attempt to translate the Ukrainian adjective '*актуальний'*, meaning *'relevant or topical'*, with the English cognate *'actual'*, which in fact means *factual or real*. In this case, the semantically appropriate equivalents should be *'relevant'* or *'current*'.

Considering the above, the traditional role of the translator is changing. Acting as a mediator between cultural systems, the translator must choose appropriate strategies for rendering source texts. The most effective of these include the following:

– **Pragmatic adaptation, or the cultural substitution of realities.** This type of transformation is used when a literal translation of a culturally marked concept does not evoke the necessary associations in the recipient. For example, the American expression *'soccer mum'* refers to a sociocultural type of mother who is actively involved in the day-to-day logistics of her children's lives, including school, clubs, sport. A literal translation such as *'football mother'* may be semantically opaque. Therefore, in translation practice, descriptive or adaptive variants are used, such as *'a mother who is constantly driving her children to activities'* or the colloquial *'mum-taxi*'. Such a transformation allows the function of the concept to be preserved rather than its literal form.

– **Generalisation and specification as a balance of accuracy.** These operations allow the level of detail to be adjusted depending on the communicative purpose of the text. Specification moves from the broader to the narrower meaning. For example, in English, the word *'blue'* may cover both the colours 'blue' and 'light blue'. When translating into Slavic languages,

the translator must specify the shade depending on the context so as not to disrupt the visual image of the text. Generalisation is used when excessive detail is not relevant to the content. For example, the phrase *'high school graduation ceremony'* may be rendered simply as *'graduation'* if only the fact of the ceremonial completion of studies is important.

– **Antonymic translation as a strategy of naturalness**. For example, the English sing *'Keep off the grass'* literally means *'stay away from the* grass', but in the Ukrainian communicative tradition, the form *'Do not walk on the lawns'* sounds more natural. In this case, the grammatical structure changes, but the pragmatic meaning of the prohibition is fully preserved.

The most telling manifestation of linguistic and cultural asymmetry is the existence of linguistic and cultural gaps, where the target language lacks direct equivalents for a particular concept. Broadly speaking, such gaps may be divided into verbal and non-verbal ones, and communicative barriers most often arise at their intersection.

Verbal gaps may be understood as 'zones of untranslatability' of experience. They arise when a single word in one language encapsulates a complex cultural experience, whilst in another language this experience has no lexical equivalent and therefore requires a detailed description.

A clear example is the Dutch concept *'gezelligheid'*, which goes far beyond the everyday meaning of *'cosiness'*. It encompasses an atmosphere of warmth, social closeness, emotional security and a sense *of* belonging. For this reason, translating this word inevitably involves some loss of meaning: instead of a single concept, another language requires a descriptive chain.

The German term *Schadenfreude* is similar in nature, denoting joy at another person's misfortune. What is important in this case is not only the emotional state itself, but also its cultural legitimisation as a named phenomenon. What may be described in other languages through several words and often carries a negative connotation takes on a clear conceptual form in the German tradition.

Another significant type of gap relates to socio-corporate practices. The Japanese concept *of nemawashi* (*'digging around the roots of a* tree') in a business context refers to the informal preparation of a decision through prior individual consultations with all participants in the process. In effect, it is a covert mechanism for reaching consensus before the official discussion takes place. In Western languages, there is no single word that captures both the process and the social logic of such a practice, so the translation is always descriptive.

Non-verbal gaps are even more complex, as they operate at the level of automatic, often unconscious reactions. In intercultural communication, they frequently become a source of misunderstandings because participants rarely recognise their cultural origins. For instance, in Latin American or Middle Eastern cultures, the comfortable distance during business negotiations is much shorter (up to 50 cm), than in Anglo-Saxon or Northern European cultures (1–1.5 metres). An attempt by a Latin American interlocutor to move closer may therefore be perceived by a Swede or a Briton as a linguistic and cultural barrier, a sign of aggression or pressuring.

Conclusions. The research findings show that intercultural communication is a multi-layered and dynamic system of producing, transmitting and interpreting meanings, in which linguistic, cultural, cognitive and media-related factors interact. In the context of globalisation, it is shaped by the digitalisation of communication, the mobility of people and information, multilingualism, cultural contact and the dominance of global languages, primarily English. As a result, isolated cultures are increasingly giving way to constant cultural interaction.

At the linguistic level, meanings are encoded through utterances, linguistic choices and communicative strategies. Key mechanisms include politeness theory, such as mitigation and indirectness, pragmatic implicatures, and speech adaptation, including simplification, clarification and standardisation. At this level, language functions as a tool for encoding culturally determined content.

The cultural-cognitive level involves interpretation and presents a central component of intercultural communication. At this level, cultural models, contextuality, cognitive relevance, cultural scripts and stereotypes come into play. These factors may cause the same text to be interpreted differently, creating a risk of misunderstanding or reinterpretation of meaning.

At the textual, or philological, level, text functions as a carrier of cultural memory, a system of intertextual connections and a condensed code of culture. At the communicative-strategic level, adaptation takes place. To ensure successful communication, participants use strategies of politeness, clarification and paraphrasing, cultural neutralisation of speech and mediation of meaning to avoid all possible barriers. Thus, intercultural communication in a globalised world is a continuous process of recoding meanings between language, culture and text, and remains open to interpretation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабіна В., Кудлай І. Міжкультурна комунікація як основа налагодження мирних відносин. *Acta de Historia & Politica: Saeculum*. 2023. Special Issue. С. 114–120. DOI: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2023.si.114.
2. Бойчук В. Дефінітивний аналіз феномену міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота*. 2025. Вип. 2(51). С. 28–31. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.28-31.
3. Болотнікова А. Комунікативно-прагматична категорія ввічливості й поняття соціальної та психологічної дистанції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2019. № 38, т. 2. С. 63–65. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_2/18.pdf (дата звернення: 23.07.2026).
4. Вільчанський І. Крос-культурна комунікація за Хофстеде: дані замість припущень. *Про Бізнес-Аналіз Українською* : веб-сайт. 2023. URL: https://www.ba.in.ua/2023/07/28/kros-kulturna-komunikacziya-za-hofstede-dani-zamist-prypushhen/ (дата звернення: 10.07.2026).
5. Єфімова О., Жицька С., Химай Н., Браєвська А. Міжкультурна комунікація в умовах глобалізаційних процесів у розвитку сучасного світу. *InterConf*. 2021. Вип. 42. С. 343–348. DOI: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2021.031.
6. Лєбєдєва Л. Е. Міжкультурна комунікація: лінгвістичний аспект. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 246–252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_39 (дата звернення: 23.07.2026).
7. Цимбалиста О., Данкевич Т., Кривенко О. Формування міжкультурної комунікації на заняттях з іноземної мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2025. Вип. 1(27). С. 492–503. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2025.27.492-506.
8. Чепіль О. Я. Фактор ситуативного контексту трансакційної моделі у практиці міжкультурної бізнес-комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологія*. 2020. Вип. 9. С. 254–256. DOI: https://doi.org/10.25264/2519-2558-2020-9(77)-254-256.
9. Якібчук М. В. Лінгвістичні аспекти міжкультурної комунікації як елемент активізації навчальної діяльності студентів-іноземців. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологія.* 2019. Вип. 5(73). С. 313–316. DOI: https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5(73)-313-316.
10. Brown P., Levinson S. C. Politeness : Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
11. Hall E. T. The Hidden Dimension. Garden City, NY : Doubleday, 1996. 201 p.
12. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills, CA : Sage Publications, 1980. 328 p.
13. Jenkins J. English as a Lingua Franca *: JACET 47th Annual Convention*. *Waseda University.* 11-13 September 2008. 47 p. URL: http://www.jacet.org/2008convention/JACET2008_keynote_jenkins.pdf (дата звернення: 10.07.2026).
14. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. Oxford : Oxford University Press, 1993. 295 p.
15. Kristeva J. Desire in Language : A Semiotic Approach to Literature and Art. New York : Columbia University Press, 1980. 305 p.
16. Lotman Y. M. Culture and Explosion. Trans. M. Grishakova. Berlin & New York : Mouton de Gruyter, 2009. 195 p.
17. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. Oxford : Blackwell Publishers. 1995, 331 p.
18. ten Thije J. D. International Classroom Communication : A Multimodal and Multilingual Perspective. Utrecht : LOT, 2003.

REFERENCES

1. Babina V., Kudlai I. (2023) Mizhkulturna komunikatsiia yak osnova nalahodzhennia myrnykh vidnosyn. [Intercultural communication as a basis for establishing peaceful relations] Acta de Historia & Politica: Saeculum, Special Issue. 114-120. DOI: https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2023.si.114. [in Ukrainian].
2. Boichuk V. (2025) Definityvnyi analiz fenomenu mizhkulturnoi komunikatsii. [Definitional analysis of the phenomenon of intercultural communication] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Pedahohika. Sotsialna robota, 2(51). 28-31. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.28-31. [in Ukrainian].
3. Bolotnikova A. (2019) Komunikatyvno-prahmatychna katehoriia vvichlyvosti y poniattia sotsialnoi ta psykholohichnoi dystantsii. [The communicative-pragmatic category of politeness and the concepts of social and psychological distance] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia, 38(2). 63-65. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_2/18.pdf. [in Ukrainian].
4. Vilchanskyi I. (2023) Kros-kulturna komunikatsiia za Khofstede: dani zamist prypushchen. [Cross-cultural communication according to Hofstede: data instead of assumptions] Pro Biznes-Analiz Ukrainskou: website. URL: https://www.ba.in.ua/2023/07/28/kros-kulturna-komunikacziya-za-hofstede-dani-zamist-prypushhen/. [in Ukrainian].
5. Yefimova O., Zhytska S., Khymai N., Braievska A. (2021) Mizhkulturna komunikatsiia v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv u rozvytku suchasnoho svitu. [Intercultural communication in the context of globalisation processes in the development of the modern world] InterConf, 42. 343-348. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.28-31. [in Ukrainian].
6. Liebiedieva L. E. (2013) Mizhkulturna komunikatsiia: linhvistychnyi aspekt. [Intercultural communication: the linguistic aspect] Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 9. 246-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2013_9_39 [in Ukrainian].
7. Tsymbalysta O., Dankevych T., Kryvenko O. (2025) Formuvannia mizhkulturnoi komunikatsii na zaniattiakh z inozemnoi movy. [Development of intercultural communication in foreign language classes] Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii, 1(27). 492-503. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2025.27.492-506. [in Ukrainian].

8. Chepil O. Ya. (2020) Faktor sytuatyvnoho kontekstu transaktsiinoi modeli u praktytsi mizhkulturnoi biznes-komunikatsii. [The situational context factor of the transactional model in intercultural business communication practice] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser.: Filolohiia, 9. 254-256. DOI: https://doi.org/10.25264/2519-2558-2020-9(77)-254-256. [in Ukrainian].

9. Yakibchuk M. V. (2019) Linhvistychni aspekty mizhkulturnoi komunikatsii yak element aktyvizatsii navchalnoi diialnosti studentiv-inozemtsiv. [Linguistic aspects of intercultural communication as an element of enhancing the educational activities of international students] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. Filolohiia, 5(73). 313-316. DOI: https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-5(73)-313-316. [in Ukrainian].

10. Brown P., Levinson S. C. (1987) Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press. 345 p.

11. Hall E. T. (1996) The Hidden Dimension. Garden City, NY: Doubleday. 201 p.

12. Hofstede G. (1980) Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills, CA: Sage Publications. 328 p.

13. Jenkins J. (2008) English as a Lingua Franca. JACET 47th Annual Convention. Waseda University. URL: http://www.jacet.org/2008convention/JACET2008_keynote_jenkins.pdf.

14. Kramsch C. (1993) Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. 295 p.

15. Kristeva J. (1980) Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. New York: Columbia University Press. 305 p.

16. Lotman Y. M. (2009) Culture and Explosion. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 195 p.

17. Sperber D., Wilson D. (1995) Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishers. 331 p.

18. ten Thije J. D. (2003) International Classroom Communication: A Multimodal and Multilingual Perspective. Utrecht: LOT.

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-25

Святослав МУЗИЧКА,
orcid.org/0009-0006-1218-0135
аспірант кафедри англійської мови та перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) madeinstriy@gmail.com

Наталія КОВАЛЬ,
orcid.org/0000-0003-2191-3135
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови та перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) n.koval@dspu.edu

ТЕХНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ЛЕКСИЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС ВИВЧЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У науковій статті комплексно досліджено феномен технологічної детермінованості лексичних змін у сучасній англійській мові під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій, глобалізації та інструментів Web 2.0, а також детально проаналізовано наслідки цих лінгвістичних трансформацій для теорії та практики вивчення й викладання англійської мови. Розглянуто динаміку еволюції словникового складу мови, що виявляється у стрімкому виникненні, поширенні та кодифікації неологізмів, процесах семантичного збагачення і переосмислення вже наявних слів, а також в активному впровадженні спеціалізованої IT-термінології у щоденний загальновживаний дискурс. На прикладі таких новітніх лексичних одиниць, як cloud-native applications, edge AI, FinOps, zero trust, microservices, hybrid cloud, extended reality та інших, продемонстровано прямий зв'язок між технічними інноваціями і мовною реалбністю, де технічні зрушення безпосередньо формують нові комунікативні потреби суспільства. Проаналізовано вплив сучасних засобів онлайн-комунікації, чатів та соціальних мереж (Twitter, Facebook, Instagram, TikTok) на трансформацію писемних практик, що зумовлює формування еліптичного стилю із вузьким синтаксисом («textese»), масове використання абревіатур (LOL, OMG, BRB), графічний креатив та інтеграцію емодзі як невербальних маркерів усного мовлення. Особливу увагу приділено глибоким змінам в усному мовленні, спричиненим регулярною взаємодією користувачів із голосовими помічниками (Siri, Alexa, Google Assistant) та системами розпізнавання мовлення, що стимулює прагматизацію, лаконічність, чіткість та певну структурну уніфікацію міжособистісного спілкування. У дидактичному контексті визначено роль комп'ютерно-асистованого навчання (CALL), інтелектуальних систем (ICALL) з інтеграцією штучного інтелекту, методів NLP та автоматичного розпізнавання мовлення (ASR), а також комп'ютерно-опосередкованого кооперативного навчання (CSCL) як провідних чинників персоналізації, активізації, зменшення мовного бар'єру та інтенсифікації освітнього процесу в умовах дистанційної та змішаної освіти. Окремо проаналізовано вплив сучасних ШІ-асистентів письма (ChatGPT, Grammarly) на розвиток граматичної точності, логічної чіткості й академічного стилю студентів, що вивчають англійську як другу мову (ESL). Наголошено на критичній важливості розвитку цифрової грамотності майбутніх фахівців та необхідності постійної адаптації методичних підходів і професійного розвитку викладачів до нових лінгвістичних і дидактичних реалій цифрової епохи задля збереження балансу між перевагами технологічного спілкування та багатством живого мовлення.

Ключові слова: *англійська мова, технологічна детермінованість, неологізми, Web 2.0, онлайн-комунікація, IT-термінологія, штучний інтелект, цифрова грамотність, лексичні зміни, методика викладання.*

Sviatoslav MUZYCHKA,
orcid.org/0009-0006-1218-0135
Postgraduate Student at the Department of English Language and Translation
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) madeinstriy@gmail.com

Nataliia KOVAL,
orcid.org/0000-0003-2191-3135
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of English Language and Translation
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) n.koval@dspu.edu

TECHNOLOGICAL DETERMINISM OF LEXICAL CHANGES IN MODERN ENGLISH AND ITS IMPACT ON THE PROCESS OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING AND TEACHING

The article provides a comprehensive research into the phenomenon of technological determinism regarding lexical changes in modern English under the influence of the rapid development of digital technologies, globalization, and Web 2.0 tools, while thoroughly analyzing the implications of these linguistic transformations for the theory and practice of English language learning and teaching. The dynamics of vocabulary evolution are examined, manifesting in the swift emergence, dissemination, and codification of neologisms, semantic shifting and enrichment of existing words, and the active integration of specialized IT terminology into everyday general discourse. Using examples of modern lexical units such as cloud-native applications, edge AI, FinOps, zero trust, microservices, hybrid cloud, extended reality, and others, the study demonstrates a direct link between technical innovations and linguistic innovativeness, where technical breakthroughs directly shape the new communicative needs of society. The paper analyzes the impact of modern online communication tools, chats, and social networks (Twitter, Facebook, Instagram, TikTok) on the transformation of written practices, which leads to the formation of an elliptical style with narrow syntax ("textese"), widespread use of abbreviations (LOL, OMG, BRB), text creativity, and the integration of emojis as non-verbal markers of oral speech. Special attention is paid to profound changes in spoken language caused by users' regular interaction with voice assistants (Siri, Alexa, Google Assistant) and speech recognition systems, which stimulates pragmatization, conciseness, clarity, and a certain structural unification of interpersonal communication. In the didactic context, the role of Computer-Assisted Language Learning (CALL), Intelligent CALL systems (ICALL) integrating artificial intelligence, NLP methods, and Automatic Speech Recognition (ASR), alongside Computer-Supported Collaborative Learning (CSCL) is defined as a driving force for personalization, activation, reducing language anxiety, and intensifying the educational process in distance and blended learning environments. The paper also reviews the impact of modern AI writing assistants (ChatGPT, Grammarly) on improving the grammatical accuracy, logical clarity, and academic style of ESL students. The authors emphasize the critical need for developing digital literacy among future specialists and the necessity of continuous adaptation of pedagogical approaches and professional development of educators to the new linguistic and didactic realities of the digital era in order to maintain a balance between the advantages of technological communication and the richness of live speech.

Key words: *English language, technological determinism, neologisms, online communication, IT terminology, CALL, ICALL, CSCL, artificial intelligence, digital literacy, lexical changes, teaching methodology.*

Постановка проблеми. У цифрову епоху англійська мова зазнала суттєвої трансформації та продовжує динамічно еволюціонувати. Так само, як інформаційні технології змінили функціонування сучасного світу, стрімкі темпи технологічного прогресу останніх десятиліть справили глибокий вплив на різні варіанти англійської мови. Технології не лише об'єднали людство у глобальному масштабі, а й стали каталізатором сутнісних змін у мовленнєвих практиках, зокрема у системах комунікації. Вони відкрили нові канали взаємодії, посилили здатність мови передавати складні значення та породили гібридні мовні форми, які раніше були відсутні в лінгвістичному репертуарі. Розвиток інтернету та пов'язаних із ним технологій створив безпрецедентні можливості для глобальної комунікації, де електронна пошта, відео– й телеконференції здолали бар'єри фізичної відстані, а Всесвітня павутина, блоги та чати розширили горизонти реального спілкування. Глобалізація через соціальні мережі змінює не лише вживання англійської мови як універсального комунікативного коду сучасності (lingua franca цифрової епохи), а й сам характер мовного мислення. Поряд із позитивними трансформаціями виникають і негативні наслідки: загроза зникнення локальних мов, стандартизація культурного мовлення, зниження інтересу англомовного насе-

лення до вивчення інших мов та ризик культурної уніфікації.

Аналіз досліджень. Науковий інтерес до соціальних медіа та цифрового дискурсу продемонстрували дослідники різних галузей, відзначаючи їх як ключовий об'єкт у дослідженнях взаємодії людини з цифровими інтерфейсами. У сучасному медіапросторі домінують зображення й відео, що призводить до зміщення акценту з вербальної на візуальну комунікацію. Деякі дослідники висловлюють радикальні погляди, стверджуючи, що електронна пошта «вбиває» ділове письмо, SMS-повідомлення руйнують орфографію, а Twitter – здатність до зосередження. Проте подібні твердження потребують критичного переосмислення. Технології не знищують попередні форми комунікації – вони їх трансформують (як телебачення не витіснило радіо, а електронна пошта не ліквідувала паперову кореспонденцію), змінюючи вимоги до навичок, стратегій і форм вираження. Вагомий внесок у розуміння нових правил функціонування мови в інтернеті зробила Ґ. Маккаллох (Маккаллох, 2019: 120), яка на прикладі переродження слова because у нову функціональну категорію (прийменник) продемонструвала вплив IT-сфери не лише на лексичний, а й на граматичний рівень мови. Питання інтернет-лінгвістики як окремого напряму детально висвітлено у працях Д. Кристала (Кристал, 2011: 92), який дослідив еліптичний стиль письмової онлайн-комунікації та трансформацію мовних норм під впливом цифрових платформ. Особливості розвитку англійського лексикону в умовах сучасних цифрових медіа та фіксацію неологізмів в авторитетних джерелах, таких як Oxford чи Merriam-Webster, аналізували М. Хан (Хан, 2024: 4217) та інші лінгвісти, доводячи, що етапність появи нових слів (виникнення, поширення, кодифікація) повністю відповідає загальноприйнятим мовним моделям.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичний аналіз феномену технологічної детермінованості лексичних змін у сучасній англійській мові в умовах цифрової взаємодії, а також комплексне дослідження впливу цих процесів на трансформацію усного й писемного мовлення та на сучасну практику вивчення і викладання англійської мови (зокрема через призму впровадження систем CALL, ICALL, CSCL та асистентів штучного інтелекту).

Виклад основного матеріалу. Висока динаміка сучасного життя підвищила цінність оперативної та ефективної комунікації, зробивши технології Web 2.0 (що базуються на принципах інтерактивності, генерації користувацького контенту й соціальної взаємодії) базовими для цифрової взаємодії. Водночас стрімкий розвиток інформаційних технологій докорінно змінив освітнє середовище, створивши плідний ґрунт для виникнення нових форм навчання (зокрема, дистанційного та змішаного) і відповідної терміносистеми. Актуальним постає питання комплексного аналізу характеристик цифрового середовища, які мають найбільший вплив на словниковий склад і структуру англійської мови, а також визначення того, як феномен лексичної детермінованості трансформує сучасну лінгводидактику.

Онлайн-комунікація радикально змінює письмові практики англійців, формуючи еліптичний стиль із вузьким синтаксисом, що часто межує зі спрощенням конструкцій (Кристал, 2011: 135). Масове використання абревіатур (LOL, OMG, BRB) і скорочень перетворює текстовий дискурс на мінімальний «textese». Експерименти (Маккаллох, 2019: 140) демонструють переродження слова because у нову функціональну категорію, показуючи адаптивність сучасної анлглійської мови.

Емодзі служать невербальними засобами комунікації, замінюючи інтонацію й невербальні маркери усного мовлення. Завдяки текстовому креативу, онлайн-стиль письма став засобом емоційної виразності: elongated vowels (e.g Helloo, Whatsss uppp etc.), CAPS (e.g. I AM HERE, SEE YOU etc.), значки. Водночас дослідження вказують, що мовне сприйняття не деградує, а еволюціонує під впливом технологій. Письмовий стиль адаптується до жанрових потреб блогу, твітів, коментарів – усіх важливих онлайн-форм. Ця діджиталізація письма розширює межі письмового дискурсу, збагачуючи його потенціал і водночас викликаючи занепокоєння щодо переносу стилю неформального спілкування в чатах в академічні тексти. Корпусні дослідження підтверджують системний структурний зсув, що не знищує традиційні норми, а доповнює їх. Це вимагає обізнаності у викладачів, які мають адаптуватися до двоякого стилю письма.

З розвитком інформаційних технологій, навчання у закладах освіти теж зазнало разючих змін. Комп'ютерно-асистоване навчання (CALL – Computer-Assisted Language Learning) охоплює широкий спектр технологій – від методу drill-and-practice (метод навчання, який наголошує на повторенні та запам'ятовуванні, щоб допомогти учням набути та опанувати певні навички чи інформацію) до мобільних додатків та віртуальних платформ. Історично CALL трансформувався від простих тренажерів до мультифункціональних середовищ, що включають мультимедіа й реальні мовні корпуси. Інтелектуальні системи

ICALL (Intelligent Computer-Assisted Language Learning) інтегрують штучний інтелект для аналізу помилок, адаптивного фідбеку й індивідуальних маршрутів навчання. Емпіричні дослідження демонструють статистично значне покращення засвоєння граматики і лексики завдяки ICALL. Інтеграція NLP (Natural Language Processing: обробка природної мови – це галузь штучного інтелекту, яка займається взаємодією комп'ютерів із людською мовою (усною та письмовою)), ITS (Intelligent Tutoring System: інтелектуальна навчальна система – це система, яка імітує персонального викладача, надаючи індивідуалізовані поради та навчання без участі людини), ASR (Automatic Speech Recognition – автоматичне розпізнавання мовлення) дозволяє ICALL ефективно об'єднувати технологію, лінгвістику та дидактику.

CSCL (CSCL – Computer-Supported Collaborative Learning: комп'ютерно-опосередковане кооперативне навчання – це напрям в освітніх технологіях, який вивчає, як комп'ютери та цифрові платформи можуть підтримувати групове навчання, у якому основна увага приділяється спільній взаємодії учнів, а не лише індивідуальному навчанню) розширює навчальний простір, де співробітництво учнів через технологію прискорює розвиток мовленнєвої компетентності та міжкультурного розуміння. Дослідження в CSCL підтверджують підвищення мотивації та зменшення мовного страху у віртуальних групах. Одночасно викладення через CALL/ICALL/CSCL потребує постійного професійного розвитку викладачів. Інноваційні підходи підтверджують потенціал змішаних форматів AnyTime Anywhere Learning. Однак успіх цих методів залежить від компетенцій викладача, технічної інфраструктури та цілісної дидактичної концепції. У підсумку, ці технологічні моделі сприяють персоналізації, активізації й соціалізації в мовній освіті.

Сучасні асистенти письма, що базуються на штучному інтелекті, такі як Grammarly і ChatGPT, активно змінюють структуру й стиль англійського письма, надаючи перевагу стислості над виразністю (Маккаллох, 2019; Кристал, 2011).

У користувачів, особливо ESL-студентів, помітно покращується граматична точність та логічна чіткість завдяки регулярному використанню цих сервісів. Генеративна модель ChatGPT, окрім корекції, дає змогу отримувати пояснення, що стимулює метапізнавальний розвиток. Попередні дослідження виявили тенденцію до уніфікації мовного стилю в академічних текстах, що редагувалися через штучний інтедект. Незважаючи на це, є побоювання щодо одноманітності й втрати авторського стилю – критики вказують на стандартизуючий ефект ШІ-асистентів. Все ж такі технології виконують функцію каталізатора мовних змін, підтримуючи баланс між формальністю й зрозумілістю. Як висновок, ШІ-інструменти перетворюються на важливі агенти модернізації англійського письма та норм.

Інтеракція з голосовими помічниками, такими як Siri (Apple), Alexa (Amazon) чи Google Assistant, докорінно змінює способи взаємодії людей із технологіями. Ці системи вимагають чіткої, прямої та стислої мови для ефективного функціонування. Як наслідок, користувачі починають вживати більш структуровані й формалізовані мовленнєві зразки під час спілкування з цими пристроями. Вони формулюють висловлювання з особливою уважністю до чіткості й однозначності – на відміну від звичних розмов.

Цікаво, що такий стиль починає проникати й у міжособистісне спілкування. Люди дедалі частіше застосовують прямий, безпосередній спосіб мовлення, подібно до запитів, адресованих голосовим асистентам: запитання на кшталт «What's the weather today?» або «Set a timer for 10 minutes» стають звичними і в людському спілкуванні. Цей зсув у бік спрощення й зрозумілості – побічний ефект регулярної взаємодії з цифровими помічниками.

Крім того, голосові асистенти сприяють мовній інновації, популяризуючи нові команди й мовні звороти. Вислови типу «Hey Siri», «Alexa, play music» чи «OK Google» входять до щоденного мовного вжитку, свідчачи про зростаючий вплив голосових технологій на усне мовлення. Такі форми комунікації формують нові мовні норми.

Розвиток технологій розпізнавання мовлення відіграє ключову роль у трансформації мовного вжитку. Системи перетворення мовлення на текст, віртуальні асистенти й автоматизовані сервіси транскрипції полегшують конвертацію усного мовлення в писемне. Це, своєю чергою, впливає на мовленнєву поведінку: люди починають говорити вільніше, знаючи, що їх слова будуть точно транскрибовані.

З розвитком таких систем зростає й рівень персоналізації комунікації. Штучний інтелект дедалі краще розпізнає регіональні акценти, діалекти та індивідуальні мовні стилі, що сприяє природності взаємодії. Це стимулює формування унікальних мовленнєвих моделей, адаптованих до особистісних потреб і звичок. Наприклад, віртуальні асистенти здатні навчатися розпізнавати голос певної особи й адаптуватися до її стилю мовлення, що забезпечує індивідуалізований досвід комуніка-

ції. Така персоналізація простежується не лише в асистентах, а й у чат-ботах, транскрипційних сервісах і навіть у службах підтримки клієнтів. Це створює передумови до розширення мовної варіативності й закріплення індивідуальних і регіональних мовних особливостей.

Технологічна трансформація усного мовлення не є ізольованим процесом – вона відображає ширші культурні та соціальні зрушення. Із проникненням технологій у всі сфери життя, мовлення стає неформальнішим і прагматичнішим. Інтеграція текстових і усних форм сприяє миттєвій комунікації, що супроводжується очікуванням швидких та ефективних відповідей.

Вплив голосових помічників і систем розпізнавання мовлення помітний як у публічному, так і в приватному просторах. У професійному середовищі, наприклад, зростаюча залежність від голосових технологій стимулює використання більш формалізованого мовлення під час взаємодії з цифровими системами або у віртуальних нарадах. Водночас у повсякденному спілкуванні формується зворотна тенденція – розмова стає неформальною, лаконічною й розслабленою, що зумовлюється нормами комунікації, які поширюються через меседжинг і використання асистентів. На суспільному рівні ці мовні трансформації потенційно змінюють характер міжособистісної взаємодії. Застосування скорочень, емодзі й прямого мовлення може зменшити глибину та нюансованість висловлювань, сприяючи поверховості спілкування. Водночас розвиток віртуальної комунікації відкриває нові можливості для глобальної взаємодії, стимулюючи міжкультурну комунікацію та поширення неологізмів і нових мовних форм за межами локальних спільнот.

У міру подальшого розвитку технологій їхній вплив на усне мовлення лише посилюватиметься. Поширення голосових асистентів, систем розпізнавання мовлення та засобів комунікації, заснованих на штучному інтелекті, формуватиме нові способи вербального самовираження. Інтеграція ШІ в повсякденне життя сприятиме появі більш інтерактивних і динамічних форм спілкування між людьми та машинами, що відкриватиме нові горизонти мовної інновації.

Утім, існують і певні ризики. Попри ефективність і оперативність цифрового мовлення, спрощення мови може призвести до втрати експресивності, глибини й емоційної насиченості. Зі зростанням популярності скорочень та прямого мовлення люди можуть втратити навички ведення складних, розгорнутих діалогів, які потребують часу й зусиль.

Отже, у майбутньому важливим завданням стане пошук балансу між перевагами технологічного спілкування та необхідністю збереження багатства й різноманітності живого мовлення. Це вимагатиме усвідомленого ставлення до ролі технологій у формуванні мовних практик, аби нові форми комунікації не витіснили тонких і глибоких аспектів людської взаємодії.

Цифрова грамотність стала важливою складовою сучасного життя, оскільки стрімкий розвиток мови під впливом соціальних мереж і технологій став визначальним чинником комунікації. Щоб ефективно брати участь у цифрових розмовах, необхідно вміти розуміти та використовувати нову лексику, скорочення й жаргон, які поширюються онлайн. Цифрова грамотність включає здатність інтерпретувати та застосовувати ці новітні мовні форми, що вимагає знайомства з поточними тенденціями та розуміння їхнього контексту. Із продовженням впливу цифрових медіа на спілкування, здатність орієнтуватися в новій лексиці стає критично важливою для ефективної взаємодії й розуміння. Зростаюче значення цифрової грамотності підкреслює потребу в постійному навчанні й актуалізації знань, що дозволяє людям залишатися в курсі мовних змін і повноцінно взаємодіяти з цифровим світом.

Інформаційні технології внесли спеціалізовану термінологію, пов'язану з такими сферами, як штучний інтелект, блокчейн та кібербезпека в щоденне використання в англійській мові. Ці постійні зміни підкреслюють здатність мови адаптуватися й еволюціонувати у відповідь на нові суспільні та технологічні реалії. Розуміння цього тла є ключовим для вивчення конкретних шляхів, якими цифрові медіа вплинули на сучасну англійську лексику.

Платформи на кшталт Twitter, Facebook, Instagram і TikTok стали віртуальними аренами, де мова еволюціонує в режимі реального часу. Завдяки оперативності та широкому охопленню ці платформи забезпечують стрімке розповсюдження й нормалізацію нових термінів.

Технологічний прогрес також суттєво сприяв розвитку англійської лексики, вводячи безліч нових термінів, що відображають швидкий розвиток цифрових інструментів і концепцій. У міру розвитку технологій з'являється потреба в створенні спеціалізованої термінології для опису нових явищ. Слова на кшталт "cloud computing", "blockchain" і "machine learning" стали невід'ємною частиною сучасних технологічних обговорень, демонструючи, як технічні досягнення стимулюють лексичне розширення. Більше того, завдяки

цифровим медіа ці терміни швидко поширюються й стають зрозумілими широкій аудиторії. Розвиток технологічної лексики також підкреслює зв'язок між мовою й технологічною грамотністю, адже розуміння цих нових термінів є необхідним для орієнтації у сучасному цифровому середовищі. Постійна поява нової лексики не лише фіксує суть технологічного прогресу, а й відображає його всебічний вплив на повсякденне життя та комунікацію (Хан, 2024: 4216).

Поряд з інноваціями англійська мова дедалі активніше засвоює запозичення з інших мов, що стало можливим завдяки глобальному характеру інтернету. Наприклад, слова "emoji" та "sushi" з японської ілюструють, як англійська інтегрує чужомовні терміни, збагачуючи лексику й відображаючи міжкультурний обмін. Поєднання неологізмів і запозичень демонструє динамічність і адаптивність мови, підкреслюючи її здатність реагувати на технологічні новації та культурні взаємодії. Постійний приплив нової й запозиченої лексики свідчить про гнучкість мови в цифрову епоху та її здатність відображати сучасні культурні й технологічні зміни.

Ось нові лексичні утворення зі сфери інформаційних технологій, які отримали найбільше поширення і застосування за останні роки:

1. **Quantum Computing** – квантові обчислення – використовує квантові алгоритми для прискорених обчислень: “Quantum computing solves complex problems beyond classical computers.” (Словник Мерріам-Вебстер)

2. **Post Quantum Cryptography** – постквантова криптографія – алгоритми, стійкі до квантових атака: “Migration of cryptographic systems to quantum-resistant standards.” (Словник Мерріам-Вебстер)

3. **Cybersecurity Mesh** – кібербезпекова сітка – мережева модель захисту з багаторівневою фільтрацією: “Cybersecurity mesh allows control points closer to assets.” (Словник Мерріам-Вебстер)

4. **Zero Trust** – модель нульової довіри – перевірка кожного доступу, без довіри за замовчуванням: “Zero trust security model requires strict identity verification.” (Словник Макміллан)

5. **Digital Twin** – цифровий двійник – віртуальна копія фізичного об'єкта для моделювання. “Digital twin detected a vibration anomaly” (Словник Мерріам-Вебстер)

6. **Distributed Cloud** – розподілений хмарний сервіс – хмарні сервіси в різних локаціях по всьому світу: “Distributed server outposts that reduce delays.” (Словник Мерріам-Вебстер)

7. **Everything-as-a-Service (XaaS)** – усе як сервіс – категорія хмарних сервісів: “SaaS, PaaS, IaaS тощо. XaaS repurposes SaaS, PaaS, IaaS subscription based model.” (Словник сленгу)

8. **AIOps** – ШІ в ІТ-операціях – АІ для автоматизації моніторингу та діагностики: “AIOps helps organizations manage complex IT environments” (Словник сленгу)

9. **Hyper automation** – гіперавтоматизація поєднує AI, ML, RPA для повної автоматизації робочих процесів: “Hyper-automation integrates AI, RPA and process mining tools” (Словник Мерріам-Вебстер)

10. **Computer Vision** – комп’ютерний зір – АІ-системи для аналізу зображень і відео: “Computer Vision allows machines to interpret visual data.” (Словник Макміллан)

11. **Reinforcement Learning** – навчання з підкріпленням – навчання агентів методом винагород: “Used to train AlphaGo…the AI system that defeated world champion.” (Словник Мерріам-Вебстер)

12. **AI Ethics** – етика ШІ – принципи справедливості, прозорості, відповідальності в АІ: “AI Ethics focuses on moral implications privacy and transparency.” (Словник сленгу)

13. **Edge AI** – ШІ на периферії – ШІ-обробка на пристрої, а не в хмарі: “Edge AI reduces latency, improves privacy, real time decision making.” (Словник Мерріам-Вебстер)

14. **Microservices** – мікросервіси – архітектура з незалежними сервісами, що взаємодіють через API: “Microservice are large application divided into smaller, independent services.” (Словник Мерріам-Вебстер)

15. **Hot Fix** – хот-фікс – швидке виправлення критичних багів у продакшн-системі: “A hot fix is an unplanned improvement to a specific time critical issue deployed to a software system in production.” (Словник сленгу)

Висновки. Таким чином, цифрова епоха докорінно трансформувала еволюцію англійської мови, де феномен лексичної детермінованості чітко простежується через стрімку появу неологізмів, інтеграцію запозичень, поширення абревіатур та формування спеціалізованої ІТ-терміносистеми у повсякденному вжитку. Соціальні медіа, голосові помічники та системи ШІ стали ключовими векторами зміни писемних та усних мовленнєвих практик, зміщуючи акценти у бік прагматизації, лаконічності, еліптичності та візуалізації комунікації. Ці лінгвістичні процеси мають вирішальне значення для сучасної дидактики. Інтеграція передових технологічних моделей навчання (CALL, ICALL, CSCL) та використання ШІ-інструментів письма відкривають безпрецедентні можливості для персоналізації, інтенсифікації й соціалізації в мовній освіті, допомагаючи долати мовний бар'єр. Проте успішна реалізація цих методів вимагає

постійного професійного розвитку викладачів, оновлення освітніх підходів та підвищення рівня цифрової грамотності студентів. У майбутньому головним завданням лінгвістів та педагогів стане пошук оптимального балансу між прагматичними перевагами цифрового спілкування та збереженням унікальної експресивної глибини, багатства й різноманітності живого людського мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aybek B. Language Change in the Digital Sphere. *Journal of Linguistic Studies*. 2024. Vol. 17, № 2. P. 115–130.
2. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. London ; New York : Routledge, 2011. 176 p.
3. Khan M. Technological Advancements and Their Impact on English Lexicon: A Study of Digital Communication. *International Journal of Research Publication and Reviews.* 2024. Vol. 5, № 5. P. 4216–4219.
4. Macmillan Dictionary: Online Dictionary and Thesaurus: website. URL: https://www.macmillandictionary.com/ (дата звернення: 24.06.2026).
5. McCulloch G. Because Internet: Understanding the New Rules of Language. New York : Riverhead Books, 2019. 336 p.
6. Merriam-Webster Dictionary: website. URL: https://www.merriam-webster.com/ (дата звернення: 24.06.2026).
7. Oxford English Dictionary: website. URL: https://www.oed.com/ (дата звернення: 24.06.2026).
8. Purvis A., Rodger H., Beckingham S. Engagement or Distraction: The Use of Social Media for Learning in Higher Education. *Student Engagement in Higher Education Journal*. 2016. Vol. 1, № 1. P. 1–17.
9. Slang Dictionary: website. URL: https://slanginfo.com/ (дата звернення: 24.06.2026).

REFERENCES

1. Aybek B. (2024) Language Change in the Digital Sphere. *Journal of Linguistic Studies*. Vol. 17, № 2. P. 115–130.
2. Crystal D. (2011) Internet Linguistics: A Student Guide. London; New York: Routledge. 176 p.
3. Khan M. (2024) Technological Advancements and Their Impact on English Lexicon: A Study of Digital Communication. *International Journal of Research Publication and Reviews*. Vol. 5, № 5. P. 4216–4219.
4. Macmillan Dictionary: Online Dictionary and Thesaurus: website. URL: https://www.macmillandictionary.com/ (Last accessed: 24.06.2026).
5. McCulloch G. (2019) Because Internet: Understanding the New Rules of Language. New York : Riverhead Books. 336 p.
6. Merriam-Webster Dictionary: website. URL: https://www.merriam-webster.com/ (Last accessed: 24.06.2026).
7. Oxford English Dictionary: website. URL: https://www.oed.com/ (Last accessed: 24.06.2026).
8. Purvis A., Rodger H., Beckingham S. (2016) Engagement or Distraction: The Use of Social Media for Learning in Higher Education. *Student Engagement in Higher Education Journal*. Vol. 1, № 1. P. 1–17.
9. Slang Dictionary: website. URL: https://slanginfo.com/ (Last accessed: 24.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81'42:81'33:316.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-26

Olga NIKOLAIENKO,
orcid.org/0000-0002-5361-8141
Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) nickoleg629@gmail.com

Tetiana USHATA,
orcid.org/0000-0002-1873-5668
Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) situation2012@ukr.net

MULTIMODAL LINGUOMODELLING: INTERNALIZING SOCIOCULTURAL COMPETENCE THROUGH AUTHENTIC AUDIOVISUAL MEDIA DISCOURSE

This article examines the sociocultural potential of authentic audiovisual materials as a structural foundation for multimodal linguomodelling within the contemporary language acquisition space. It explores the functioning of audiovisual arts in the context of globalization and the digitalization of society, which contribute to the intensification of discourse exposure and the transformation of linguistic internalization patterns. Based on an analysis of the works of national and international scholars, the study summarizes theoretical approaches to the concept of media text authenticity and its role in reflecting the system-level national and cultural characteristics of target language communities. Particular attention is paid to audiovisual materials as complex semiotic constructs in which verbal and non-verbal elements form an integrated system for conveying culturally significant linguistic information. The study identifies the main mechanisms for representing sociocultural concepts, core values, behavioural patterns, and communicative strategies in contemporary audio and video content. It has been established that authentic audiovisual materials provide an empirical baseline for current language practices, reflect the linguistic worldview of native speakers, and facilitate the cognitive interpretation of cultural codes during advanced language acquisition. The potential of modern video content for representing discursive models, pragmatic intentions, and sociocultural markers of communicative behaviour is also analysed. TED Talks presentations are used as illustrative material, demonstrating the systematic interaction of linguistic and visual means in the construction of meaning within public discourse. The article emphasizes the importance of a comprehensive philological analysis of audiovisual messages that takes into account the interaction of verbal text, visual elements, and extralinguistic factors. The findings suggest that authentic audiovisual materials serve as an effective means of transmitting cultural experience, promoting ML, and enhancing deep target-language fluency in the contemporary information environment.

Key words: *multimodal linguomodelling (ML), language acquisition, media discourse, sociocultural potential, cultural codes, audiovisual content, public discourse, discursive models.*

Ольга НІКОЛАЄНКО,
orcid.org/0000-0002-5361-8141
старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) nickoleg629@gmail.com

Тетяна УШАТА,
orcid.org/0000-0002-1873-5668
старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) situation2012@ukr.net

МУЛЬТИМОДАЛЬНЕ ЛІНГВОМОДЕЛЮВАННЯ: ІНТЕРНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ АВТЕНТИЧНОГО АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МЕДІАДИСКУРСУ

У статті досліджено соціокультурний потенціал автентичних аудіовізуальних матеріалів як конструктивного базису мультимодального лінгвомоделювання (МЛ) у сучасному просторі засвоєння іноземної мови. Розглянуто особливості функціонування аудіовізуальних мистецтв в умовах глобалізації та цифровізації

суспільства, що сприяють інтенсифікації дифузії дискурсів і трансформації моделей інтерналізації мовленнєвих структур. На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних науковців узагальнено теоретичні підходи до трактування автентичності медіатексту та його ролі у відображенні системних національно-культурних специфік цільових мовних спільнот. Особливу увагу приділено аудіовізуальним матеріалам як комплексним семіотичним утворенням, у яких вербальні та невербальні компоненти формують цілісну систему передачі лінгвокультурно значущої інформації. Визначено основні механізми репрезентації соціокультурних концептів, базових цінностей, моделей поведінки та комунікативних стратегій у сучасному аудіо– й відеоконтенті. Встановлено, що автентичні аудіовізуальні матеріали забезпечують емпіричну базу для актуальних мовних практик, відображають особливості мовної картини світу носіїв мови та сприяють когнітивній інтерпретації культурних кодів у процесі поглибленого оволодіння мовою. Проаналізовано потенціал сучасного відеоконтенту для репрезентації дискурсивних моделей, прагматичних настанов і соціокультурних маркерів комунікативної поведінки. Як ілюстративний матеріал розглянуто виступи TED Talks, які демонструють особливості системної взаємодії мовних і візуальних засобів конструювання смислу в публічному дискурсі. Наголошено на важливості комплексного філологічного аналізу аудіовізуального повідомлення, що враховує взаємодію вербального тексту, візуального ряду та екстралінгвістичних чинників. Зроблено висновок, що автентичні аудіовізуальні матеріали виступають ефективним засобом трансляції культурного досвіду, каталізації МЛ та формування глибокої мовної флюентності (автентичного мовлення) у сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: *мультимодальне лінгвомоделювання (МЛ), засвоєння мови, медіадискурс, соціокультурний потенціал, культурний код, аудіовізуальний контент, публічний дискурс, дискурсивні моделі.*

Urgency of the research. The Age of Discovery (Contact Period) marked the beginning of global processes that continue to shape human development through intensified interactions and relations. Although crises such as the COVID-19 pandemic have disrupted societies, globalization has persisted, transforming into new forms characterized by digital interconnectedness and consumer unification, which have significantly influenced communication and social behaviour. In Ukraine, these processes have been further reshaped by Russia's full-scale invasion. The war has acted as a major geopolitical and humanitarian factor, transforming education, professional communication, and intercultural relations. It has accelerated digitalization, expanded international academic cooperation, intensified migration, and increased the need for multilingual and cross-cultural competence, while simultaneously reinforcing national identity under crisis conditions. Communicative competence in students of philological and non-philological specialties should not be treated as separate constructs, since both groups develop language use, interactional skills, and professional communication within shared cognitive and social contexts of higher education. Therefore, tertiary professional education in the field of foreign languages, both for specific purposes and for philological studies, requires the development of language policies, mechanisms, forms, methods, and techniques aimed at addressing both social and personal needs within higher education.

The research objective. Under contemporary Ukrainian realities, these educational approaches should facilitate not only the formation of professional and socio-cultural communication skills but also the development of linguistic and non-linguistic competencies, resilience, intercultural awareness, adaptability, and the ability to function effectively within rapidly changing professional and global environments. The organization of the educational process across both philological and non-philological tertiary institutions is underpinned by strategies of instructed language acquisition, which enable the implementation of data-driven instructional frameworks optimized for high-level language internalization (Тарнапольський, 2019: 21). It should be mentioned that particular importance is attached to the issues of professional language training of future specialists and the search to increase its efficiency and effectiveness (Ніколаєнко, 2008). A significant role in improving the professional training of students of any specialism to guarantee their competitiveness, the main purpose of which is to ensure fluency in a foreign language in situations of professional communication and create conditions for the implementation of the principle of communicative and sociocultural competence, especially with a lack of foreign language environment, is given to the systematic involvement of audio and video authentic materials in a target-language learning process. The ML usage helps students increase the motivation of learning, as the language and the material itself are taken directly from the cultural space of a target language (Peacock, 1997: 144). Among the sources of authentic educational information there is a set of radio or television products (news, interviews, talk shows, feature and documentary films, advertising blocks, etc.) used as didactic materials. This contributes to the extension of knowledge about the country of the target language learned by applicants for higher education qualification, the involvement of the learners in the cultural values of the native speakers, the study of linguistic peculiarities. In particular, the following can contribute to the achievement of methodological goals, i.e.: availability and affordability of audio and video

materials (free internet podcasts, websites, social networks, YouTube, TED TALKS, blogs and vlogs, etc.) (Лещук, 2024: 24); technical abilities to broadcast audio and video especially online via platforms like ZOOM, MS Teams and others for organizing remote learning environment; psychological peculiarities of interaction between learners and audio and video products; opportunities to perceive and comprehend foreign language speech and to develop speech habits and communicative competence in further pair or group discussions.

The aim of this research is to analyse the structural feasibility of utilizing authentic audiovisual media discourse as a catalyst for ML, thereby establishing its systemic significance in the internalization of socio-cultural communicative codes and advanced target-language acquisition.

Scientific researchers and issue analysis. The effectiveness of further education depends on the ability and capability of teachers and learners to apply strategies related to innovative pedagogical technologies, among which a special place belongs to audio and video media. The methodology of using audio and video arts in foreign languages teaching and learning at all levels of education was deeply studied by a range of prominent researchers as O. Tarnapolskyi, M. Kabanova, S. Nikolaieva, N. Borysko, V. Bykov, V. Volynskyi, I. Dryha, L. Chashko, V. Liakhovytskyi, O. Palii, Y. Perepelytsia, H. Rakh, P. Serdiukov, D. Brinton, O. Manuenkova etc. According to the earliest research the usage of audio and video materials was perceived as traditional means of conveying information and pronunciation mastering. However, other researchers, i.e., H. Leschuk, B. Stefanchuk, O. Rybalko, I. Zozulya, A. Stadnii, A. Slobodianiuk, H. Korniush, M. Lőrincz, T. Vrabel, M. Taranenko and others got a new angle on implementing audio and video media and stated that information and communication technologies could be related as innovation approaches and techniques in teaching and learning foreign languages not only for general, academic but also professional purposes. For V. Bezpalko, A. Nisimchuk, I. Pidlasyi, O. Shyian the integration of information technologies in education and pedagogics is a crucial and vital multifaceted educational means which comprises either methodical or presentation model of training. Contemporary philological research confirms that media discourse serves as an empirical foundation for cultural-linguistic values, positioning ML as a strategic imperative for developing comprehensive target-language proficiency.

The statement of basic materials. Information society transformations have made audio and video arts an important mediator between culture and society, supporting aesthetic, critical, and creative thinking. However, in educational practice, these resources are often reduced to purely didactic tools, while the systematic development of a screen perception culture is overlooked. The effective implementation of audiovisual arts depends on the execution of ML, which integrates language, cognition, and culture through authentic materials and structural image analysis. In contrast to traditional communicative methods, ML positions authentic media discourse as a primary semiotic matrix through which learners cognitively reconstruct and internalize target-language pragmatic norms. Within tertiary education, this framework serves a dual purpose: for philologists, it provides an empirical corpus for macro-level linguistic analysis, discourse decoding, and socio-dialectal awareness; for learners of other specialisms, it acts as a dynamic simulator for acquiring situational fluency. This dual-track process requires a gradual introduction mapped to the learners' respective proficiency levels. For non-philological tracks – especially in specialized fields such as architecture, tourism, or food technology – ML ensures that socio-cultural and pragmatic awareness directly complements specialized lexical systems, moving students past mere terminology memorization toward authentic professional communication. Under contemporary conditions, advanced foreign language competence has become a systemic societal need, requiring an exceptionally solid linguistic foundation. Traditional language teaching, focused mainly on basic communicative texts, often ignores the expressive and persuasive functions of discourse, as well as the interdependence of language, thinking, and culture, which operate as a unified system. Audio and video resources restore this balance by activating ML, thereby enabling not only basic communication but also the decoding of linguistic influence, which is essential for advanced target-language mastery. In this context, listening in video-based learning should not be confused with passive hearing. Hearing is a physiological perception of sound, whereas listening involves comprehension and interpretation of meaning. Listening is therefore an active meaning-making process that strongly determines foreign language learning success (Gilakjani, 2016: 1670). It plays a key role in developing receptive skills through gradual work with phonetic, lexical, and grammatical material, ensuring recognition and understanding of linguistic units in coherent discourse. Audio and video media integrate cinema, radio, television, and digital technologies, enabling educational materials to function both as sources of scientific, cultural, social, and political information and as objects of study. However, their potential in foreign language

teaching for developing communicative skills is often underused. Communicative competence includes socio-cultural competence (knowledge of the target culture and appropriate behavioural adaptation), sociolinguistic competence (appropriate language use in context), and discursive competence (understanding and producing different types of discourse). Developing these competences requires knowledge of the target country's geography, culture, institutions, and the lifestyle, values, and mentality of its people, which is difficult to acquire solely through texts or short-term immersion abroad. Audio and video materials offer a practical solution by providing both auditory and visual information about real communication, including non-verbal behaviour, social roles, and situational context. Authentic video is especially important as it conveys cultural and behavioural markers that shape language choice and discourse (Sherman, 2003: 28). This creates an "effect of presence," allowing learners to simulate real-life communication and become indirectly immersed in the target language environment. Thus, audio and video resources can effectively compensate for the absence of natural language exposure and support the development of socio-cultural, sociolinguistic, and discursive competences, provided they are purposefully selected and methodologically integrated.

First of all, we will formulate the purpose of using audio and video means, i.e., for demonstration of samples of authentic acts of communication in the country of the target language, reproduction of demonstrated acts of communication by students and on this basis formation of ability to intercultural communication. To achieve this goal, the following system of work is proposed, which is divided into independent (autonomous) study and team work under the guidance of the teacher.

I. Independent study.

Independent watching of movies, TV or video films, listening to audio documents created in the country of the target language, and performing individual tasks, for instance:

1) while watching the movie, highlight the scenes of professional communication;

2) determine time, place and main characters and their specialism;

3) conduct an analysis of the interviewees' linguistic and non-linguistic behaviour and formulate the purpose of their communication, their intentions;

4) determine if the purpose of their communication is achieved and give your reasons;

5) determine the national and cultural features of the act of communication, linguistic and non-linguistic behaviour of native speakers;

6) try to act out linguistic and non-linguistic communicative behaviour as closer to the original as possible. This task is appropriate to be fulfilled in the classroom in order to monitor and assess the results of individual work by the teacher.

II. Team work.

Pre-teaching phase. Selection of an audio or video document by the teacher in accordance with the stage of teaching speaking and the target topic. Preparation of the necessary country study comments, selection of new language material, first of all fixed for a specific communication situation, and involvement of other usual forms appropriate in this situation, development of techniques for working with film, audio and activities to consolidate new language material.

Before watching the video or listening the recording phase. The introductory country study comments that are full at the beginning of training, but are becoming shorter: where and when the conversation takes place, what the characters are, what is the purpose of conversation and meeting. The introductory of language material, presented in the video or in the audio recording, and, also, other forms of linguistic forms which might be used. In addition, pre-watching or pre-listening tasks and activities might be elaborated and used in the classroom online or offline.

While watching the video or listening the recording phase. This phase includes watching a movie or listening to an audio recording twice, for skimming and for searching for details, and performing tasks based on what you have seen or heard. For example: watch a video and say who is talking about what, in what situation, how the communicators behave (calm, excited, friendly, dry, kind, sharp, etc.); do you think they are achieving their communicative goal? Why do you think so? etc. In order to study the communication situation for details, to determine verbal and non-verbal behaviour of the participants in the act of communication, students are offered to watch the video or to listen to the recording again.

After watching the video or listening the recording phase: analysing and discussing the communication situation: who, with whom, where, when, about what, why, about the communicative purpose and intentions of the participants, about the ways of their implementation and the extent to which they are achieved; monitoring of comprehension of the language information of the film, audio recording (answers to questions, tests, brief translation); analysing the verbal and non-verbal behaviour of communicators in the context of the demonstrated situation and communicative purpose, taking into account the social status of the participants; comparing norms of language and

non-language behaviour of communicators in situations of official communication in the country of the target language in similar situations; determining common features and differences; discussing these differences in order to form a friendly or tolerant attitude towards another culture and an understanding of the mentality; images of other acts of communication in similar situations; role-playing and business games based on movie or audio information.

Undoubtedly, the optimal combination is independent study and team work balance, which provides fast results. However, a single team work in the classroom under the guidance of a teacher can also ensure the achievement of this goal, although it will require a lot of time. As for the use of only independent study, it is difficult to judge its effectiveness without the data got after conducting an experiment. However, we can assume that without the qualified help of a teacher, students will not be able to get all the information necessary to achieve this goal. This system of working with audio and video media, which allows students to get acquainted with the country of the target language and native speakers, forms the necessary level of socio-cultural, sociolinguistic and discursive competence and helps to master the skills of intercultural communication and interaction. Consequently, this research introduces a specialized set of targeted activities. While these tasks are applied empirically to the discursive domain of G17 Architecture and Urban Planning, they serve a dual scientific purpose: for professional track students, they build situational fluency and field-specific communication, while for philology and linguistics students, they offer a concrete model for analysing specialized professional discourse, lexical systems, and multimodal meaning-making within a distinct technical genre

Elora Hardy: Magical houses, made of bamboo. (From *ted.com*)

BEFORE WATCHING

1. Describe a typical house where you live now.

– What's it made from – wood, brick, stone, etc.?

– What rooms does it have?

– What's around or near the house? A forest? Other buildings? A big garden? Lots of shops?

2. Describe your dream house.

– Where in the world is it? What's it made from – wood, brick, stone, etc.?

– What rooms does it have?

– What's around or near the house? A forest? Other buildings? A big garden? Lots of shops?

WHILE WATCHING

3. Watch the talk from the beginning to 2:00. Answer the questions.

1) When did Elora design her first house?

2) What rooms does she show and describe?

3) What type of weather is the house designed for?

4. Watch the talk from the beginning to 2:00 again. How many architectural features (parts of the house) can you see and name?

5. Watch the talk from 2:00 to 3:45. Note down as much information as you can about bamboo.

6. Watch the talk from 3:45 to 5:05. What does she say about the buildings she has built from bamboo?

7. Watch the talk from 5:05 to 7:15. Which sentence best explains what Elora talks about in this part of the talk?

a. Examples of very old bamboo buildings around the world that are modern builders try to copy.

b. The history of building with bamboo, why it's a difficult material to use, and what we need to do to use it.

c. An explanation of how farmers raise bamboo and transport it around the world for builders to use.

8. Watch the talk from 7:15 to the end. Choose the correct words to complete each sentence.

1) Elora plans houses by building small models / making careful drawings.

2) She builds houses with no doors / doors of different shapes.

3) She talks about the challenge of making walls / ceilings.

4) In kitchens, she uses stone / very hard wood.

5) Elora believes that bamboo is good for building because it's cheap / it's good for the environment.

AFTER WATCHING

Read the extract from the talk. Discuss the questions.

The floor that you walk on, can it affect the way you walk? Can it change the footprint that you'll ultimately leave on the world?

1. How does choosing a bamboo floor for your home help the world?

2. What footprint do we leave on the world?

3. We can't all live in a bamboo home. But what can we do in our home to change the footprint we leave?

Teacher's notes

This worksheet is for A2–B2 learners. Do not worry if students do not understand everything; the video is visually rich and supports comprehension. Use it to engage learners and introduce key language. Adapt tasks: keep questions simpler for lower levels. Students should express themselves using available language.

Introduce the topic of houses. Teach/elicite: *wood, brick, stone*.

1. Students work individually, then compare in pairs/groups. Provide vocabulary support as needed.

2. Introduce TED Talk by Elora Hardy: *Magical houses, made of bamboo*. Teach/elicite *bamboo*. Highlight questions before watching. Play first 2 minutes; students answer.

3. Teach/elicite *architectural features* (doors, windows, etc.). Encourage careful observation; allow dictionary use if needed.

4. Focus on visual information; lower-level students may describe images while peers help complete answers.

5. Watch further to understand the buildings. Encourage interpretation based on visuals as well as language.

6. For main idea: teach/elicite *modern, history, material*. Students choose the correct statement after viewing.

7. Students read five items, predict answers (optional), then watch to check.

8. Teach/elicite *footprint* and *environmental footprint*. Explain key idea of the talk and discuss the question.

Empirical data from a survey conducted by L. Voloshynova confirms the high efficacy of integrating audiovisual resources into higher education language curricula (Волошинова, 2003: 143). While instructors navigate technical and speech complexities by balancing structured didactic tools with authentic texts, students universally view multimedia integration as effective, expressing a strong preference for weekly exposure to authentic media discourse (Волошинова, 2003: 147). The study concludes that moving from passive receptive processing to active, project-based multimodal tasks – such as video production – is what ultimately secures learner autonomy and collaborative discursive proficiency.

Conclusions. To conclude, authentic audiovisual media discourse serves as a critical resource in philological education and advanced language acquisition, shifting the focus from structural linguistic competence to deep cultural-linguistic fluency. By combining verbal, paralinguistic, and visual modes of meaning-making, audiovisual content provides learners and philologists alike with an empirical baseline of living language practices, pragmatic nuances, and socio-dialectal variations. The analysis has demonstrated that audiovisual media texts function as complex semiotic systems that facilitate multimodal linguomodelling in real time, decoding idiomatic expressions, conceptual metaphors, and communicative strategies, thereby bridging the gap between theoretical grammar and actual usage. Further research from a philological standpoint may focus on the specific cognitive frameworks behind ML through which learners internalize these complex cultural codes, as well as the role of media discourse in shaping contemporary lexical evolution.

BIBLIOGRAPHY

1. Волошинова Л.В. Сучасні аудіовізуальні технології у вивченні іноземної мови: наук.-метод. посібник / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К.: Знання України, 2007. 133-152 с.

2. Лещук Г. В., Стефанчук Б. М. Аудіовізуальний метод у навчанні іноземних мов. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / голов. ред. О. Бартош. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. Вип. 2 (55). С. 44-48. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.55.44-48

3. Ніколаєнко О.В., Ушата Т.О. Роль аудіовізуальних засобів у формуванні комунікативної компетенції в області міжкультурної комунікації: *Міжнародна науково-практична конференцяї «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації»*. м. Чернігів, 24-26 вересня 2008. Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. С. 251-253

4. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.

5. Gilakjani A. P. The Significance of Listening Comprehension in English Language Teaching. *Theory and Practice in Language Studies*. 2016. Vol. 6, No. 8. P. 1670-1677. DOI: https://doi.org/10.17507/tpls.0608.22

6. Peacock M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*. 1997. Vol. 51, No. 2. P. 144-156. Sherman J. Using Authentic Video in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 192 p.

REFERENCES

1. Voloshynova L. V. (2007) Suchasni audiovizualni tekhnolohii u vyvchenni inozemnoi movy: nauk.-metod. posibnyk. [Modern audiovisual technologies in foreign language learning: scientific and methodological manual] Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. Instytut mizhnarodnykh vidnosyn. Kyiv: Znannia Ukrainy. 133-152. [in Ukrainian].

2. Leshchuk H. V., Stefanchuk B. M. (2024) Audiovizualnyi metod u navchanni inozemnykh mov. [Audiovisual method in teaching foreign languages] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota // holov. red. O. Bartosh. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2024. Vyp. 2 (55). 44-48 2 (55). 44– 48. [in Ukrainian] DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.55.44-48

3. Nikolaienko O. V., Ushata T. O. (2008) Rol audiovizualnykh zasobiv u formuvanni komunikatyvnoi kompetentsii v oblasti mizhkulturnoi komunikatsii. Imperatyvy rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. [The role of audiovisual media in the formation of communicative competence in the field of intercultural communication] Materialy dopovidei ta vystupiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Chernihiv, 24–26 veresnia 2008. Chernihiv: ChDIEU. 251-253. [in Ukrainian].

4. Tarnopolskyi O. B., Kabanova M. R. (2019) Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta yikh aspektiv u vyshchii shkoli. [Methodology of teaching foreign languages and their aspects in higher education] Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia. 256 p. [in Ukrainian].
5. Gilakjani A. P. (2016) The Significance of Listening Comprehension in English Language Teaching. Theory and Practice in Language Studies, 6 (8). 1670–1677. https://doi.org/10.17507/tpls.0608.22.
6. Peacock M. (1997) The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. ELT Journal, 51 (2). 144-156.
7. Sherman J. (2003) Using Authentic Video in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press. 192 p.

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 37.091.3:82.09:821.133.1-31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-27

Надія ПАВЛЮК,
orcid.org/0000-0001-7170-5743
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української на зарубіжної літератур
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) pavlyuknadya@gmail.com

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ ПОВІСТІ АННИ ҐАВАЛЬДИ «35 КІЛО НАДІЇ» НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті досліджено методичні засади вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» на уроках зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методики аналізу психологізму сучасної зарубіжної прози відповідно до компетентнісного підходу та вимог Нової української школи. Обґрунтовано доцільність організації роботи над твором із урахуванням чотирьох рівнів аналізу психологізму, виокремлених у літературознавчій науці: типу психологічної проблематики, концепції особистості, художньої системи і творчого методу автора, а також рівня поетики. Такий підхід забезпечує цілісне осмислення художнього твору, сприяє розкриттю внутрішнього світу персонажів, особливостей авторської концепції людини та засобів художнього моделювання психологічних станів.

У статті охарактеризовано основні етапи методики вивчення психологізму повісті, визначено ефективні форми, методи й прийоми роботи, спрямовані на формування в учнів умінь аналізувати психологічний зміст твору, інтерпретувати поведінку персонажів і встановлювати взаємозв'язок між художніми деталями, композицією, поетикальними засобами та внутрішнім світом героя. Особливу увагу приділено використанню інтерактивних методів навчання, зокрема проблемного навчання, методу «Фішбоун», дискусії, кейс-методу, проєктного навчання, «Щоденника героя», емоційної карти персонажа, ментальних карт та асоціативного куща. Доведено, що їх комплексне застосування активізує пізнавальну діяльність учнів, розвиває критичне мислення, читацьку компетентність, емоційний інтелект, уміння аргументовано висловлювати власну позицію, аналізувати художній текст і співвідносити порушені у творі проблеми з особистим життєвим досвідом.

Зроблено висновок, що запропонована методика забезпечує цілісне вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії», поглиблює розуміння художнього тексту та сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей учнів.

Ключові слова: *психологізм, методика навчання зарубіжної літератури, інтерактивні методи навчання, читацька компетентність, критичне мислення, емоційний інтелект, аналіз художнього твору.*

Nadiia PAVLIUK,
orcid.org/0000-0001-7170-5743
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and World Literatures
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) pavlyuknadya@gmail.com

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING PSYCHOLOGISM IN ANNA GAVALDA'S NOVELLA "35 KILOS OF HOPE" IN FOREIGN LITERATURE LESSONS

The article examines the methodological foundations for studying psychologism in Anna Gavalda's novella "35 Kilos of Hope" in foreign literature lessons at general secondary education institutions. The relevance of the study is determined by the need to improve the methodology for analyzing psychologism in contemporary foreign prose in accordance with the competency-based approach and the requirements of the New Ukrainian School. The paper substantiates the expediency of organizing the study of the literary work on the basis of four levels of psychologism analysis distinguished in literary studies: the type of psychological issues, the concept of personality, the artistic system and creative method of the author, and the level of poetics. Such an approach ensures a holistic interpretation of the literary text, promotes a deeper understanding of the characters' inner world, the author's concept of personality, and the artistic means of representing psychological states.

The article characterizes the main stages of the methodology for studying psychologism in the novella and identifies effective forms, methods, and teaching techniques aimed at developing students' ability to analyze the psychological

content of the literary work, interpret the characters' behavior, and establish the relationship between artistic details, composition, language means, and the protagonist's inner world. Particular attention is paid to the use of interactive teaching methods, including problem-based learning, the Fishbone method, discussion, the case study method, project-based learning, the Hot Seat technique, the Character's Diary, the Character Emotion Map, mind mapping, and the associative cluster. It is proved that the integrated application of these methods enhances students' cognitive activity, develops critical thinking, reading competence, emotional intelligence, the ability to express and justify personal opinions, analyze literary texts, and relate the issues raised in the novella to their own life experience.

It is concluded that the proposed methodology provides a comprehensive approach to studying psychologism in Anna Gavalda's "35 Kilos of Hope", deepens students' understanding of the literary text, and contributes to the development of both key and subject-specific competencies.

Key words: *psychologism, methodology of teaching foreign literature, interactive teaching methods, reading competence, critical thinking, emotional intelligence, literary text analysis.*

Постановка проблеми. Сучасна літературна освіта в Україні спрямована не лише на засвоєння учнями змісту художніх творів, а й на формування компетентного читача, здатного осмислювати морально-етичні проблеми, аналізувати психологію персонажів, співвідносити художні ситуації із власним життєвим досвідом. Саме тому дедалі більшого значення набуває вивчення творів, у центрі яких перебуває внутрішній світ людини, її переживання, процес становлення особистості.

Одним із таких творів є повість Анни Ґавальди «35 кіло надії». Авторка порушує проблеми дитячої самооцінки, шкільної неуспішності, взаємин у сім'ї, професійного самовизначення та психологічної підтримки дитини, тонко передаючи внутрішні переживання героя, його страхи, невпевненість, прагнення до самореалізації. Незважаючи на невеликий обсяг, повість Анни Ґавальди вирізняється глибоким психологізмом, що зумовлює її велику цінність для вивчення на уроках зарубіжної літератури, адже письменниця «…відкриває психологічні та емоційні проблеми, з якими стикається кожен підліток у повсякденному житті. І це робить твори надзвичайно злободенними та назрілими для глибокого осмислення» (Пархомова, 2024: 68).

Психологізм твору відкриває широкі можливості для формування в учнів емоційного інтелекту, уміння аналізувати поведінку персонажів, співпереживати героям, оцінювати їхні вчинки та робити власні моральні висновки. Разом із тим практика викладання зарубіжної літератури свідчить, що аналіз психологізму нерідко обмежується характеристикою персонажів або переказом їхніх переживань без глибокого осмислення художніх засобів психологізації та причинно-наслідкових зв'язків між внутрішнім світом героя і розвитком сюжету. Такий підхід значно знижує пізнавальний потенціал художнього твору й не забезпечує формування в учнів умінь самостійно інтерпретувати текст, аргументувати власну позицію та робити обґрунтовані висновки.

Ефективне вивчення психологізму на уроках літератури потребує використання сучасних методичних підходів, що забезпечують активну взаємодію учнів із художнім текстом. Інтерактивні методи навчання створюють умови для дослідницької діяльності, творчої інтерпретації, колективного обговорення та особистісного осмислення прочитаного.

Саме тому актуальним є пошук ефективних методичних прийомів, які допоможуть школярам не лише зрозуміти зміст твору, а й усвідомити його психологічну глибину.

Аналіз досліджень. Питання вивчення художнього твору в сучасній методиці навчання зарубіжної літератури перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Методичні аспекти його опрацювання та використання інтерактивних методів навчання досліджували Л. Байдюк, І. Галелюк, О. Гарбич-Мошори, Н. Яворської, О. Дуброової, Т. Сахнюк та ін. Теоретичні аспекти психологізму літературного тексту висвітлено у працях О. Кухар-Онишко. Проте питання методики інтерпретації психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» на уроках зарубіжної літератури досі не стало предметом окремого комплексного наукового осмислення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методичних засад вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» на уроках зарубіжної літератури та визначенні ефективних методів і прийомів навчання, що забезпечують глибоке осмислення внутрішнього світу персонажів, розвиток критичного мислення, читацької компетентності та аксіологічно-онтологічних орієнтацій учнів.

Виклад основного матеріалу. Одним із провідних завдань сучасної літературної освіти є формування в школярів уміння сприймати художній твір як складну естетичну систему, ідейний зміст якого «…знаходить своє вираження за допомогою системи образів, яка виступає його формою, а формою образів, у свою чергу, є мовна зовнішність – поетична мова» (Глінка, 2015: 55). Сприймання в методиці навчання літератури варто розглядати «…як безпосередній контакт читача-дослідника з художнім твором, у результаті чого має з'явитися

повноцінне осмислення твору мистецтва та емоційно-естетичне осягнення досвіду автора як суто власного; це емоційно-естетичний суб'єктивний процес осягнення літературно-художнього твору читачем» (Захарова, 2017: 178). Такий підхід забезпечує перехід від первинного ознайомлення зі змістом до глибокої інтерпретації художнього тексту, що передбачає розкриття душевної сутності героїв, проникнення у їхній внутрішній світ. Саме тому особливої уваги в шкільному курсі зарубіжної літератури потребує вивчення психологізму, який є важливим складником поетики художнього твору та одним із найефективніших засобів розкриття авторської концепції людини.

Психологізм є однією з визначальних ознак сучасної художньої прози. «Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів. Це та властивість справжнього мистецтва, в якій істина постає як процес. Завдяки психологізму з'являється багатогранність образів, переконливість реальних колізій, мотивів поведінки дійових осіб і правдивість діалектики людської душі» (Фащенко, 2005: 57). Тож, під цим поняттям розуміють систему художніх засобів, за допомогою яких автор моделює «художньо-образне зображення особистості персонажа…, яке обумовлене ціннісною орієнтацією автора, його уявленнями про особистість та комунікативною стратегією» (Козубенко, 2022: 174), розкриває внутрішній світ персонажа, його думки, почуття, переживання, мотиви вчинків і духовну еволюцію.

Повість Анни Ґавальди «35 кіло надії», яка є яскравим прикладом психологічної прози для підлітків, – «…єдина книжка для дітей, і написала її Анна Ґавальда на згадку про свого учня. Головний герой – хлопчик Ґрегуа́р Дюбо́ск – перебуває у важких пошуках виходу зі складної ситуації, намагаючись зрозуміти, чого він хоче від життя» (Міляновська, 2023, 168). Так, центральний персонаж твору – тринадцятирічний Грегуар Дюбоск – постає перед читачем як дитина, яка не відповідає традиційним уявленням про «успішного учня». Він зазнає труднощів у навчанні, неодноразово залишається на другий рік, відчуває нерозуміння з боку вчителів і навіть власних батьків: «…говорила, що я тупію з кожним днем. Що мені час сіно жувати» (Ґавальда, 2016: 26). Попри зовнішню пасивність, герой болісно реагує на власні навчальні невдачі та нездатність відповідати очікуванням оточення: «Я, коли вони, кричать, подумки затикаю собі вуха і намагаюся думати тільки про те, що в даний момент майструю» (Ґавальда, 2016: 7). Це робить його образ живим і близьким кожному, хто хоча б раз відчував себе не таким, як усі.

Проте авторка поступово увиразнює психологічний портрет героя: хлопчик має неабиякі технічні здібності, вміє працювати руками, створювати корисні речі, мислить нестандартно та прагне знайти своє місце у світі. Саме внутрішній конфлікт між очікуваннями суспільства та справжніми здібностями героя становить основу психологізму повісті. Відповідно до цього, аналізуючи психологічні особливості головного персонажа твору, школярі вчаться розуміти причини людських учинків, оцінювати їх із морального погляду, формулювати власні судження та аргументовано їх обґрунтовувати.

На уроці зарубіжної літератури, у процесі роботи над текстом повісті Анни Гавальди, учитель повинен звернути особливу увагу на організацію навчальної діяльності школярів, адже традиційне пояснення вчителя вже не забезпечує достатнього рівня осмислення психологічної проблематики твору. Ефективність аналізу значною мірою залежить від використання інтерактивних методів навчання, які передбачають активну взаємодію учнів із текстом, організацію дослідницької діяльності, обговорення, моделювання ситуацій, творчу інтерпретацію художніх образів та колективне вироблення висновків. Саме інтерактивні технології «найкраще підходять для розвитку критичного мислення, адже розраховані не на запам'ятовування, а на вдумливий, творчий процес пізнання світу, на постановку проблеми та пошук її вирішення» (Дуброва, 2024: 64), сприяючи переходу від репродуктивного засвоєння матеріалу до його осмислення, інтерпретації та особистісного переживання.

Методику вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» доцільно будувати відповідно до чотирьох рівнів аналізу психологізму у художньому творі, виокремлених у літературознавчій науці:

«1) тип психологічної проблематики (вплив соціально-історичних, філософських, наукових чинників, літературної традиції, літературного напряму, що визначають світогляд і особливості художнього мислення автора);

2) концепція особистості, яка притаманна цій епосі і соціальному середовищу;

3) художня система і творчий метод;

4) рівень поетики» (Козубенко, 2022: 174). Така послідовність забезпечує логічний перехід від загального осмислення авторського задуму до аналізу конкретних художніх засобів, за допомогою яких розкривається внутрішній світ персонажа.

Водночас вона відповідає принципам шкільного аналізу художнього твору, що передбачає поступове поглиблення читацького сприйняття та розвиток аналітичних умінь учнів.

Перший етап методики вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» пов'язаний із визначенням типу психологічної проблематики твору. На цьому рівні важливо сформувати в учнів розуміння тих соціальних, моральних і психологічних проблем, які зумовлюють розвиток внутрішнього конфлікту головного героя. Повість порушує актуальні для сучасного підлітка питання самопізнання, пошуку власного покликання, невідповідності між індивідуальними здібностями дитини та вимогами традиційної системи освіти, ролі сім'ї у становленні особистості, впливу підтримки близьких людей на формування самооцінки. Саме тому перший етап роботи має забезпечити емоційне входження школярів у проблематику твору та створити підґрунтя для подальшого аналізу внутрішнього світу персонажа.

Доцільно розпочати роботу із застосування інтерактивного методу «Асоціативний кущ», суть якого «полягає у пошуку асоціацій до одного поняття або проблеми за принципом мозкового штурму. Важливо будувати розгалужені асоціативні схеми, що дають змогу глибше проаналізувати певне явище або проблему» (Корсікова, 2023: 132). У центрі схеми вчитель записує ім'я головного героя «Грегуар» або назву повісті «35 кіло надії», після чого учні добирають асоціації: «школа», «невдача», «страх», «самотність», «родина», «дідусь», «підтримка», «талант», «мрія», «надія». Обґрунтовуючи свої відповіді, школярі висловлюють перші припущення щодо психологічної проблематики твору.

Наступним етапом є евристична бесіда – «метод, який передбачає поглиблення первинного емоційно-художнього сприйняття учнями літературного твору й стимулювання їхніх інтелектуальних зусиль…; метод безпосереднього спілкування, що дає змогу одержати інформацію від співрозмовників за допомогою наперед підготовлених запитань» (Ісапчук, Тичініна, 2025: 123–124). Під час бесіди за змістом твору Анни Гавальди учні обговорюють поняття «успіх», «невдача», «самооцінка», «талант», «покликання», «підтримка», відповідаючи на запитання: «Чи можна вважати Грегуара невдахою?», «Чому здібна дитина не знаходить себе у школі?», «Яку роль у житті героя відіграє підтримка дідуся?», «Чи визначають шкільні оцінки здібності людини?». Аргументуючи власну позицію, вони безпосередньо звертаються до тексту повісті та власного життєвого досвіду.

Після завершення аналізу твору учні повертаються до асоціативного куща, доповнюючи його новими поняттями: «віра в себе», «самореалізація», «любов», «успіх», «майбутнє». Порівняння початкової та завершальної моделей дозволяє простежити еволюцію образу Грегуара й зміну читацького сприйняття. Дійсно, Анна Гавальда розповідає історію хлопчика Грегуара, показуючи внутрішній шлях його становлення, болі, страх та маленькі радості: «Одне із двох. Можеш лягти на ліжко і ревіти. Є привід: життя в тебе мерзенне, і сам ти повна бридота, і, якщо зараз помреш, усім буде тільки краще. А можеш встати…» (Ґавальда, 2016: 11). Таким чином, поєднання методу «Асоціативний кущ» із проблемною бесідою забезпечує емоційне входження у твір, активізує пізнавальну діяльність учнів і створює основу для подальшого аналізу психологізму повісті.

Другий рівень аналізу психологізму художнього твору передбачає дослідження концепції особистості, реалізованої в повісті. Його метою є осмислення образу Грегуара як особистості, що перебуває у процесі внутрішнього становлення. У повісті Анни Гавальди «35 кіло надії» образ хлопчика, який уособлює суперечливий внутрішній світ дитини, що намагається знайти себе у світі дорослих, займає центральне місце. Письменниця дуже тонко показує, як дитяча свідомість реагує на нерозуміння, відчуження та тиск оточення: «Годі, в дитинстві, я всіх любив і думав, що мене теж всі люблять. А потім, коли мені виповнилося три роки і п’ять місяців, раптом – бац» (Ґавальда, 2016: 1). Грегуар не відмінник, не є героєм зразкового типу, а звичайний хлопчик, який не вписується у систему «правильних» дітей: «Зараз мені тринадцять років, і я навчаюсь у шостому класі. Так, сам знаю, щось тут не так. Не треба загинати пальці, сам поясню. Два рази я залишався на другий рік і ось тепер – у шостому» (Ґавальда, 2016: 3). Учні повинні усвідомити, що авторка показує дитину не як «невдаху», а як особистість, потенціал якої не відповідає стереотипним уявленням про успішність.

Найефективнішим інтерактивним методом роботи на цьому етапі є «Щоденник героя» з метою створення психологічного портрета персонажа та емоційної карти, оскільки він спрямований на глибоке осмислення внутрішнього світу літературного героя, розвиток емпатії та навичок психологічного аналізу. Зазначений метод передбачає моделювання внутрішнього мовлення персонажа. Учитель пропонує учням написати щоденниковий запис від імені Грегуара після одного з ключових епізодів повісті: чергової невдачі у школі, розмови з дідусем Леоном, звістки про його тяжку хворобу

або вступу до технічного ліцею. Перед виконанням завдання школярі повторно звертаються до відповідного фрагмента тексту, визначають психологічний його стан, почуття, емоції, переживання та мотиви поведінки. Під час написання щоденника школярі мають не переказати зміст епізоду, а відтворити внутрішній монолог персонажа, передати його сумніви, страхи, надії, розчарування або радість, використовуючи мовні засоби, характерні для підлітка. Наприклад, після низки невдач у школі учні можуть описати почуття безпорадності, сорому, нерозуміння з боку дорослих і втрати віри у власні сили («Все, чому навчають у школі, для мене китайська грамота. В одне вухо влітає, а в інше вилітає» (Ґавальда, 2016: 4)), тоді як після розмови з дідусем Леоном – відобразити зародження надії, впевненості у собі та бажання змінити власне життя («Ось бачиш, малюк, ніхто і гроша ламаного не поставив би на цю нещасну черепаху… Ти ж теж такий, Грегуар… Ти такий же молодець, як ця черепаха» (Ґавальда, 2016: 14)).

За результатами виконання роботи доцільно організувати обговорення, під час якого учні зачитують окремі фрагменти своїх записів, порівнюють різні інтерпретації внутрішнього світу героя та визначають, які риси характеру Грегуара найповніше розкриваються в кожному епізоді. Учитель спрямовує дискусію запитаннями: «Які емоції переважають у героя?», «Що найбільше вплинуло на його психологічний стан?», «Як змінюється ставлення Грегуара до себе протягом розвитку сюжету?», «Які художні деталі допомагають зрозуміти його внутрішній світ?». Такий аналіз дозволяє простежити динаміку психологічного розвитку персонажа, усвідомити взаємозв'язок між зовнішніми подіями та внутрішніми переживаннями героя, а також сформувати в учнів уміння інтерпретувати художній текст через призму психологічного аналізу. Використання методу «Щоденник героя» сприяє розвитку читацької компетентності, емоційного інтелекту, рефлексії, творчого мислення та навичок аргументованої інтерпретації художнього твору.

Наступний етап пов'язаний із дослідженням художньої системи твору, тобто сукупності образів і художніх компонентів, через які реалізується психологізм. Учні аналізують взаємозв'язки між персонажами, визначають роль сім'ї, школи, друзів і насамперед дідуся Леона у формуванні особистості Грегуара. Важливо показати, що внутрішній світ героя розкривається не ізольовано, а у взаємодії з іншими персонажами та життєвими обставинами.

У першу чергу, психологічна глибина образу героя виявляється й у його стосунках із дідусем Леоном: «Дідів закуток – це місце, де мені найкраще в світі. Хоча здавалось би, що там такого особливого – сарайчик із дощок і листового заліза… Мені тут подобається, моє це місце» (Ґавальда, 2016: 13). Саме цей персонаж стає для хлопчика моральним орієнтиром та тим, хто бачить у ньому потенціал. Дідусь, як вже згадувалось раніше, – єдина людина, яка приймає Грегуара таким, яким він є, і надихає вірити в себе: «Вони самі не розуміють, як сильно тобі шкодять тим, що забагато від тебе чекають» (Ґавальда, 2016: 27). Їхні взаємини побудовані на довірі та любові, що формує головний конфлікт повісті. Важливо, що у творі внутрішній світ героя представлено не декларативно, а через дії, мовлення, реакції, тобто через природні для дитини способи самовираження.

Особливо ефективним на етапі дослідження художньої системи повісті є використання інтерактивного методу «Фішбоун» («Риб'ячий скелет»), суть якого «…полягає у встановленні причинно-наслідкових взаємозв'язків між об'єктом аналізу і пошуком обґрунтованого вибору; у постановці проблеми, яка розглядається на занятті, визначенні її аспектів і знаходженні аргументів та фактів на підтвердження наявної точки зору на цю проблему…» [Сокол, Царик, 2020: 104]. Цей метод допоможе учням встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями твору та внутрішнім станом Грегуара та сприятиме систематизації інформації, розвитку логічного й критичного мислення, уміння працювати з художнім текстом та робити власні висновки.

Роботу варто розпочати з формулювання проблемного запитання, яке записується у «голові» схеми: «Чому Грегуар втратив віру у власні сили?» або «Що стало причиною психологічної кризи героя?». Учні працюють у групах, аналізуючи різні аспекти проблеми. На верхніх «кісточках» вони визначають основні причини внутрішнього конфлікту: постійні навчальні невдачі, нерозуміння з боку вчителів, розчарування батьків, неприйняття однокласниками, низьку самооцінку, а також невідповідність між практичними здібностями хлопця й академічними вимогами школи. Важливо, щоб школярі не лише назвали ці чинники, а й пояснили їхній вплив на психологічний стан героя.

Наступним етапом є добір текстових доказів. На нижніх «кісточках» учні записують цитати або ключові епізоди, які підтверджують кожну з визначених причин. Зокрема, вони аналізують сцени, у яких учителі сприймають Грегуара як нездібного учня, не помічаючи його технічних

нахилів; простежують епізоди, що демонструють нерозуміння з боку батьків і їхню надмірну зосередженість на оцінках; звертають увагу на висловлювання самого героя, які свідчать про його невпевненість у власних силах. Окремо розглядається образ дідуся Леона, який підтримує онука, допомагає йому повірити у власні можливості та знайти справу, що відповідає його здібностям. Це дає змогу усвідомити, що у творі поряд із чинниками психологічної кризи автор показує і шляхи її подолання.

Після заповнення схеми учні презентують результати, порівнюють висновки різних груп і формулюють узагальнення, яке записують у «хвості» риб'ячого скелета: психологічна криза Грегуара зумовлена не браком здібностей, а несприйняттям його індивідуальності, недосконалістю традиційної системи освіти та відсутністю підтримки. Водночас довіра дідуся, можливість займатися улюбленою справою й віра у власні сили стають визначальними чинниками особистісного зростання героя.

Таким чином, використання методу «Фішбоун» забезпечує цілісний аналіз психологізму повісті, допомагає учням зрозуміти механізми формування внутрішнього конфлікту персонажа, встановити взаємозв'язок між життєвими обставинами та його переживаннями, а також глибше осягнути авторську концепцію твору.

Четвертий рівень аналізу охоплює поетику психологізму, тобто систему художніх засобів, за допомогою яких Анна Ґавальда розкриває внутрішній світ головного героя. На цьому етапі учні переходять від дослідження змісту до осмислення художньої форми, звертаючи увагу на особливості оповіді від першої особи, внутрішній монолог, психологічний портрет, художню деталь, діалог, символіку назви, композицію та мовні засоби психологізації. Варто також відзначити лаконічний стиль письменниці, який дає змогу передати складні емоційні переживання героя без розлогих описів.

Ефективними методами роботи на цьому етапі є коментоване читання, аналіз ключових епізодів, робота з цитатами, поетикальний аналіз мовлення персонажа та дослідницькі завдання.

Одним із найрезультативніших є коментоване читання. Учням пропонується проаналізувати епізод написання Грегуаром листа до директора школи Граншан: «Я не дуже повний, у мені 35 кіло надії» (Ґавальда, 2016: 34). Після виразного читання вчитель організовує евристичну бесіду, пропонуючи з'ясувати, чому хлопець багаторазово переписував лист, чому насамперед наголошує на своїй поганій успішності та яке символічне значення має вислів «35 кіло надії», винесений у назву твору. У процесі обговорення учні доходять висновку, що цей лист є психологічною сповіддю героя, у якій поєднуються страх бути відкинутим і прагнення змінити власне життя.

Поглибленню аналізу сприяє робота з цитатами. Учитель пропонує порівняти фінальні слова листа з реплікою героя після його відправлення: «35 кіло кретинства, це точно…» (Ґавальда, 2016: 35). Учні визначають емоційний контраст між надією та зневірою, усвідомлюючи нестійкість психологічного стану Грегуара й глибину його внутрішнього конфлікту.

Не менш важливим є поетикальний аналіз мовлення персонажа. Школярі досліджують прості синтаксичні конструкції, слова сумніву, невпевнені інтонації та лаконізм висловлювань, з'ясовуючи, як мовлення відображає низьку самооцінку героя, його щирість і прагнення знайти власне місце в житті. Доцільно також порівняти мовлення Грегуара на початку й наприкінці повісті, щоб простежити його психологічне дорослішання.

Узагальненню результатів сприяють дослідницькі завдання. Учні працюють у групах: аналізують художні деталі, досліджують роль внутрішнього монологу, визначають символіку назви повісті або простежують еволюцію психологічного стану героя за допомогою цитат. Після презентації результатів відбувається колективне обговорення та зіставлення висновків.

Завершальним етапом є підсумкова дискусія, під час якої школярі обговорюють питання: «Чи завжди оцінки визначають здібності людини?», «Яку роль відіграє підтримка близьких у становленні особистості?», «Чи може школа стати простором самореалізації кожної дитини?». Аргументуючи власну позицію, учні звертаються до тексту повісті та власного життєвого досвіду.

Логічним завершенням роботи над повістю стає проєктна діяльність, «за якої учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проєктів» (Гончаренко, 1997: 205). Учням можна запропонувати створити проєкти на теми: «Психологічний портрет Грегуара», «Символіка назви "35 кіло надії"», «Роль дідуся Леона у становленні особистості героя» або «Якою має бути школа, щоб кожна дитина почувалася успішною?». Під час виконання проєктів школярі аналізують текст, добирають цитати, узагальнюють результати дослідження та презентують їх у різних формах.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» потребує застосування таких мето-

дичних підходів, які забезпечують не лише засвоєння змісту художнього твору, а й глибоке осмислення внутрішнього світу персонажів, мотивів їхньої поведінки та авторської концепції людини. Психологічна спрямованість повісті, зосередженість на проблемах особистісного становлення підлітка, пошуку власного покликання, подолання невпевненості та набуття віри у власні сили визначають її значний освітній і виховний потенціал у курсі зарубіжної літератури.

Розробка методики вивчення психологізму повісті Анни Ґавальди «35 кіло надії» відповідно до чотирьох рівнів аналізу психологізму забезпечує комплексне осмислення художнього твору. Поєднання коментованого читання, роботи з цитатами, поетикального аналізу, дослідницьких завдань, дискусії та проєктної діяльності сприяє розвитку читацької компетентності, критичного мислення, емоційного інтелекту та здатності інтерпретувати художній текст як цілісну естетичну систему. Крім того, їх поєднання забезпечує послідовний перехід від емоційного сприйняття твору до його глибокого літературознавчого аналізу, допомагає встановленню причинно-наслідкових зв'язків між художніми деталями, внутрішніми переживаннями персонажів і розвитком сюжету.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробленні системи компетентнісно орієнтованих завдань і методичних моделей аналізу психологізму творів сучасної зарубіжної літератури для різних вікових груп учнів із використанням цифрових та інтерактивних освітніх технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавальда А. 35 кіло надії / пер. з фр. Є. І. Кашуби. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 50 с.
2. Глінка Н. В. Художній текст / художній твір: питання інтерпретації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія «Філологічна». 2015. Вип. 53. С. 55–57.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Дуброва О. М., Сахнюк Т. В. Розвиток навичок критичного мислення сучасних студентів – представників покоління Z: інтерактивні практики. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 72. С. 61–66.
5. Захарова В. Роль сприймання художнього твору у процесі його реалізації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2017. № 6 (70). С. 177–187.
6. Ісапчук Ю., Тичініна А. Методика викладання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. університет імені Ю. Федьковича, 2025. 304 с.
7. Козубенко Л. М. Концепція психологізму у художньому творі як літературознавча проблема. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського*. 2022. Т. 33 (72). № 1. Ч. 2. С. 172–176.
8. Корсікова К., Потапова Н. Електронні інструменти розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Людинознавчі студії.* Серія «Педагогіка». 2023. № 16 (48). С. 129–134.
9. Міляновська Н. Р. Зарубіжна література : підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 288 с.
10. Пархомова В. В. Підліткова проблематика в творі Анни Гавальди «35 кіло надії». *Актуальні проблеми філологічних наук*: збірник тез студентської наукової конференції. 2024. С. 68–69.
11. Сокол М., Царик О., Гупка-Макогін Н. Ефективність методу «Фішбоун» у процесі навчання англійської мови. *Нова педагогічна думка.* 2020. № 2. С. 102–106.
12. Фащенко В. У глибинах людського буття. Одеса: Маяк, 2005. 639 с.

REFERENCES

1. Gavalda A. (2016) 35 kilo nadii. [35 Kilos of Hope] / translated from French by Ye. I. Kashuba. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia. 50 p. [in Ukrainian].
2. Hlinka N. V. (2015) Khudozhnii tekst / khudozhnii tvir: pytannia interpretatsii. [Literary Text / Literary Work: Issues of Interpretation] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna». Vyp. 53. 55–57. [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary] Kyiv: Lybid. 376 p. [in Ukrainian].
4. Dubrova O. M., Sakhniuk T. V. (2024) Rozvytok navychok krytychnoho myslennia suchasnykh studentiv – predstavnykiv pokolinnia Z: interaktyvni praktyky. [Developing Critical Thinking Skills of Modern Generation Z Students: Interactive Practices] Innovatsiina pedahohika. Vyp. 72. 61–66. [in Ukrainian].
5. Zakharova V. (2017) Rol spryimannia khudozhnoho tvoru u protsesi yoho realizatsii. [The Role of Literary Work Perception in the Process of Its Implementation] Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. No. 6 (70). 177–187. [in Ukrainian].
6. Isapchuk Yu., Tychinina A. (2025) Metodyka vykladannia zarubizhnoi literatury v zakladakh zahalnoi serednoi osvity. [Methodology of Teaching Foreign Literature in General Secondary Education Institutions]: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yu. Fedkovycha. 304 p. [in Ukrainian].
7. Kozubenko L. M. (2022) Kontseptsiia psykholohizmu u khudozhnomu tvori yak literaturoznavcha problema. [The Concept of Psychologism in a Literary Work as a Literary Studies Problem] Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Vol. 33 (72). No. 1. Part 2. 172–176. [in Ukrainian].

8. Korsikova K., Potapova N. (2023) Elektronni instrumenty rozvytku krytychnoho myslennia zdobuvachiv vyshchoi osvity. [Electronic Tools for Developing Critical Thinking Skills of Higher Education Students] Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika». No. 16 (48). 129–134. [in Ukrainian].

9. Milianovska N. R. (2023) Zarubizhna literatura. [Foreign Literature]: pidruchnyk dlia 6 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Ternopil: Aston. 288 p. [in Ukrainian].

10. Parkhomova V. V. (2024) Pidlitkova problematyka v tvori Anny Gavaldy «35 kilo nadii». [Adolescent Issues in Anna Gavalda's 35 Kilos of Hope] Aktualni problemy filolohichnykh nauk: zbirnyk tez studentskoi naukovoi konferentsii. 68–69. [in Ukrainian].

11. Sokol M., Tsaryk O., Hupka-Makohin N. (2020) Efektyvnist metodu «Fishboun» u protsesi navchannia anhliiskoi movy. [The Effectiveness of the Fishbone Method in the Process of Teaching English] Nova pedahohichna dumka. No. 2. 102–106. [in Ukrainian].

12. Fashchenko V. (2005) U hlybynakh liudskoho buttia. [In the Depths of Human Existence] Odesa: Maiak. 639 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 378.147:81'243:004.8
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-28

Інна ПІДГОРОДЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4402-033X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри європейських мов
Державного біотехнологічного університету
(Харків, Україна) ipodgorodetskaya@gmail.com

Олена ТИХОНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4569-9869
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри європейських мов
Державного біотехнологічного університету
(Харків, Україна) tykhonenko_olena@ukr.net

МОВНА ОСВІТА У ЗВО ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування мовної освіти у ЗВО як цілісної системи формування мовно-комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Проаналізовано сучасні методологічні засади мовної освіти та визначено основні тенденції її розвитку в умовах цифрової трансформації, інтернаціоналізації освітнього простору й активного впровадження технологій ШІ. У процесі дослідження використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема теоретичний аналіз, синтез, узагальнення, порівняльний метод, системний підхід і метод концептуалізації, що дало змогу розглянути мовну освіту як цілісну систему, визначити спільні методологічні засади викладання української та іноземних мов і виявити передумови конвергенції відповідних методик. Обґрунтовано, що комунікативний, компетентнісний і студентоцентрований підходи становлять спільну методологічну основу сучасної мовної освіти незалежно від статусу мови, що вивчається. Доведено, що цифрове освітнє середовище та сучасні цифрові технології сприяють зближенню методик викладання української та іноземних мов, забезпечуючи використання спільних дидактичних принципів, цифрових інструментів і технологічних рішень. Конвергенцію методик розглянуто як закономірний наслідок розвитку мовної освіти в єдиному цифровому освітньому середовищі, що не передбачає уніфікації змісту навчання, а ґрунтується на узгодженні методологічних, дидактичних і технологічних засад. Зроблено висновок, що сучасне цифрове освітнє середовище є одним із системоутворювальних чинників розвитку мовної освіти у ЗВО, оскільки забезпечує методологічне зближення викладання української та іноземних мов на основі спільної компетентнісної парадигми.

Ключові слова: *мовна освіта, ЗВО, комунікативна компетентність, методологічні засади, комунікативний підхід, студентоцентрований підхід, цифровізація освіти, ШІ, конвергенція методик, цифрове освітнє середовище.*

Inna PIDHORODETSKA,
orcid.org/0000-0003-4402-033X
PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of European Languages
State Biotechnological University
(Kharkiv, Ukraine) ipodgorodetskaya@gmail.com

Olena TYKHONENKO,
orcid.org/0000-0002-4569-9869
PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of European Languages
State Biotechnological University
(Kharkiv, Ukraine) tykhonenko_olena@ukr.net

LANGUAGE EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A HOLISTIC SYSTEM: METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND DEVELOPMENT TRENDS

This article provides a theoretical justification for language education in higher education institutions as a holistic system for developing the linguistic and communicative competence of higher education students. It analyzes the

contemporary methodological foundations of language education and identifies the main trends in its development in the context of digital transformation, the internationalization of the educational landscape, and the active implementation of artificial intelligence technologies. The research employed a set of interrelated general scientific and specialized methods, including theoretical analysis, synthesis, generalization, the comparative method, the systems approach, and the conceptualization method.

This made it possible to examine language education as a holistic system, identify common methodological foundations for teaching Ukrainian and foreign languages, and reveal the prerequisites for the convergence of the corresponding teaching methodologies. It has been demonstrated that the communicative, competency-based, and student-centered approaches constitute a common methodological foundation for modern language education, regardless of the status of the language being studied. It has been demonstrated that the digital educational environment and modern digital technologies facilitate the convergence of teaching methodologies for Ukrainian and foreign languages, ensuring the use of common didactic principles, digital tools, and technological solutions. This convergence of teaching methods is viewed as a natural consequence of the development of language education within a unified digital educational environment, which does not entail the standardization of instructional content but is based on coordination.

Key words: *language education, higher education institutions, communicative competence, methodological foundations, communicative approach, student-centered approach, digitalization of education, artificial intelligence, method convergence, digital learning environment.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація вищої освіти, розвиток технологій ШІ та посилення вимог до професійної комунікації зумовлюють переосмислення цілей і змісту мовної підготовки у ЗВО. За цих умов мовна освіта перестає бути сукупністю окремих навчальних дисциплін і набуває статусу цілісної системи, що забезпечує формування мовно-комунікативної компетентності як важливого складника професійної підготовки майбутніх фахівців, їхньої академічної мобільності та міжкультурної взаємодії.

В Україні ці процеси набули особливої інтенсивності під впливом пандемії COVID-19 та повномасштабної російської агресії, що зумовило перехід закладів вищої освіти до дистанційної та змішаної форм організації навчального процесу. Унаслідок цього викладання української та іноземних мов частіше здійснюється в єдиному цифровому освітньому середовищі із застосуванням спільних технологічних рішень – LMS-платформ, засобів синхронної й асинхронної комунікації, цифрових інструментів оцінювання та підтримки самостійної роботи здобувачів освіти. Це створює об'єктивні передумови для зближення методичних підходів до навчання мов.

Водночас, попри спільну компетентнісну спрямованість мовної освіти та єдині технологічні умови її реалізації, викладання української та іноземних мов у ЗВО України традиційно розвивається в межах відносно автономних науково-методичних традицій, кожна з яких характеризується власними дидактичними акцентами, методами, засобами й організаційними моделями навчання. Така диференціація сприяла розвитку спеціалізованих методик, проте зумовила фрагментарність підходів до мовної підготовки здобувачів освіти та недостатню узгодженість між окремими мовними дисциплінами в межах освітніх програм.

Звідси виникає суперечність між об'єктивною тенденцією до інтеграції мовної освіти в єдиному цифровому освітньому середовищі та збереженням методичної автономності викладання української та іноземних мов. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування конвергентної моделі мовної освіти в ЗВО, яка ґрунтується на виявленні спільних методологічних засад викладання української та іноземних мов і враховує сучасні тенденції розвитку цифрового освітнього середовища.

Метою статті є теоретичне обґрунтування мовної освіти у ЗВО як цілісної системи, визначення її методологічних засад та виявлення сучасних тенденцій розвитку. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: проаналізувати сучасні наукові підходи до організації мовної освіти у ЗВО України та виявити тенденції її розвитку в умовах інтернаціоналізації та цифровізації; визначити спільні методологічні засади викладання української та іноземних мов у межах компетентнісної парадигми; обґрунтувати вплив дистанційного та змішаного навчання, зумовленого пандемією COVID-19 та повномасштабною війною в Україні, на трансформацію мовної освіти; визначити концептуальні засади конвергенції методик викладання української та іноземних мов як однієї з тенденцій розвитку мовної освіти.

Об'єктом дослідження є мовна освіта у ЗВО України в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Предмет дослідження – методологічні засади мовної освіти як цілісної системи, зокрема процеси конвергенції методик викладання української та іноземних мов.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів. Теоретичний етап дослідження передбачав опрацювання, порів-

няння та узагальнення наукових джерел, що забезпечило можливість визначити сучасні підходи до організації мовної освіти у ЗВО й окреслити ключові тенденції її розвитку. Порівняльний метод допоміг виявити спільні й відмінні риси в методиках викладання української та іноземних мов. Системний підхід дав змогу розглянути мовну освіту як цілісну структуру взаємопов'язаних компонентів у межах єдиного освітнього середовища. Метод концептуалізації застосовано для обґрунтування мовної освіти як цілісної системи й теоретичного пояснення конвергенції методик.

Аналіз досліджень. У сучасній лінгводидактиці сформувалося кілька взаємопов'язаних напрямів дослідження мовної освіти, що висвітлюють питання стандартизації її змісту, формування комунікативної компетентності, удосконалення методик викладання української та іноземних мов, студентоцентрованого навчання, цифрової трансформації освітнього процесу та використання технологій ШІ. Кожен із зазначених напрямів представлено низкою наукових досліджень, однак ступінь їх взаємозв'язку та інтеграції залишається недостатньо висвітленим.

Теоретико-методологічні засади розвитку мовної освіти, стандартизації її змісту та адаптації до викликів глобалізованого суспільства ґрунтовно висвітлено в сучасних наукових працях (Кучеренко, 2016; Дорошенко, 2022). Методичні аспекти викладання української мови за професійним спрямуванням, зокрема реалізацію компетентнісного, професійно орієнтованого та комунікативно-діяльнісного підходів, обґрунтовано в працях (Панькевич, 2016; Гуменюк, 2021). Сучасні тенденції навчання іноземних мов у закладах вищої освіти, зокрема використання інтерактивних технологій, змішаного навчання та предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL), проаналізовано в наукових публікаціях (Шилінська, 2024).

Концептуальні засади студентоцентрованого навчання, що передбачають зміщення освітніх пріоритетів від викладання до навчання та розвиток автономності здобувачів освіти, обґрунтовано в роботах (Weimer, 2013). Особливості автономного навчання мов в умовах цифрового освітнього середовища, а також вплив хмарних технологій, цифрових ресурсів і сучасних засобів комунікації на розвиток мовленнєвих компетентностей розглянуто у працях (Godwin-Jones, 2022, 2023, 2024; Warschauer, 2020).

Вагоме місце в сучасній педагогічній науці посідають наукові праці, присвячені цифровій трансформації освіти та формуванню цифрового освітнього середовища. У них обґрунтовано теоретичні й практичні засади цифровізації освітнього процесу, розвитку цифрової інфраструктури закладів освіти, а також формування професійних і цифрових компетентностей учасників освітнього процесу (Морзе, Буйницька, 2021; Адах, Білоус, 2025; Спірін, 2025).

Особливого значення в останні роки набув науковий доробок, присвячений використанню штучного інтелекту в освіті. У сучасній науковій літературі розкрито можливості й перспективи застосування штучного інтелекту в навчанні, використання генеративного ШІ та великих мовних моделей в освітньому процесі, а також потенціал інтелектуальних систем підтримки письма, технологій розширеної реальності й розмовних агентів (conversational agents) для розвитку мовної освіти (Holmes et al., 2019; Zawacki-Richter et al., 2019; Kasneci et al., 2023; Godwin-Jones, 2022, 2023, 2024; Xiao et al., 2023). Ці дослідження дають підстави стверджувати, що цифрові платформи, генеративний ШІ та інтелектуальні мовні системи формують єдиний технологічний простір мовної підготовки, у якому викладання української та іноземних мов більше ґрунтується на спільних принципах організації навчальної діяльності, комунікації та забезпечення ефективного зворотного зв'язку.

Водночас аналіз наукової літератури засвідчує, що в сучасних роботах недостатньо уваги приділено теоретичному обґрунтуванню мовної освіти як цілісної системи. Потребують подальшого осмислення передумови, чинники та концептуальні засади конвергенції методик викладання української та іноземних мов в умовах цифрової трансформації вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освітня галузь розвивається з урахуванням кількох стратегічних орієнтирів, одним із яких є мовна освіта. Мова є не лише засобом спілкування, а й основою світобачення та когнітивного розвитку особистості, що перетворює мовну освіту у важливий чинник суспільного прогресу та конкурентоспроможності держави в інформаційному суспільстві. Організація мовного освітнього простору відбувається під впливом загальноосвітніх тенденцій: демократизації й гуманізації освітнього процесу, переходу до компетентнісної освітньої парадигми, модернізації методичного інструментарію, упровадження новітніх педагогічних технологій та активного застосування технічних засобів (Гуменюк, 2021: 92).

Стандартизація і модернізація мовної освіти передбачають приведення змісту навчання у від-

повідність до новітніх досягнень лінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, лінгводидактики, педагогіки, психолінгвістики, соціології та інших наук (Кучеренко, 2016). У зв'язку з цим перед сучасною мовною освітою постає завдання пошуку та впровадження адекватної відповіді на виклики глобалізованого світу. Як зазначає І. Дорошенко, в умовах інформаційної революції мовна освіта повинна забезпечувати високу комунікативну функціональність людини (Дорошенко, 2022).

Важливим орієнтиром для розвитку сучасної мовної освіти є Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (CEFR, 2020), у яких акцентовано увагу на формуванні комунікативної компетентності, розвитку автономії здобувачів освіти, використанні діяльнісного підходу та здатності ефективно функціонувати в багатомовному й міжкультурному середовищі. У документі мова розглядається насамперед як інструмент соціальної взаємодії та виконання комунікативних завдань, що узгоджується із сучасними тенденціями розвитку мовної освіти та компетентнісною парадигмою навчання (CEFR, 2020).

У руслі сучасної освітньої парадигми особливого значення набуває студентоцентрований підхід. Відомі фахівці в галузі вищої освіти обґрунтовують необхідність такого навчання, яке зосереджується не лише на змісті дисципліни, а передусім на тому, як навчається студент, за яких умов відбувається навчання, яким чином він використовує набуті знання та наскільки вони сприяють його подальшому розвитку (Weimer, 2013). Такий підхід зміщує акценти з передачі знань на досягнення результатів навчання та розвиток здатності до самостійного освітнього поступу.

В основі сучасної освіти лежать також концепції особистісно орієнтованого навчання, індивідуалізації та диференціації освітньої діяльності, формування мотивації до навчання і саморозвитку здобувачів освіти. Саме ці концептуальні положення створюють підґрунтя для реалізації компетентнісного підходу в мовній освіті.

Одним із провідних методологічних орієнтирів сучасної мовної освіти є комунікативний підхід, значущість якого підтверджується положеннями CEFR (2020), відповідно до яких результатом навчання мов є здатність особи успішно діяти в різноманітних комунікативних ситуаціях, використовуючи мовні ресурси для розв'язання реальних життєвих і професійних завдань. Сучасна освітня парадигма все більше виходить за межі традиційного поділу на рідну та іноземну мову, розглядаючи їх як складники єдиного простору мовної підготовки. Незалежно від статусу мови спільною метою мовної освіти є формування комунікативної компетентності, що забезпечує готовність здобувача до академічної, професійної та міжкультурної взаємодії. Саме орієнтація на єдиний результат навчання зумовлює розгляд сучасної мовної освіти як інтегрованого простору мовної підготовки. Така спрямованість ґрунтується насамперед на комунікативному підході, який учені визначають як розвиток мовленнєвих умінь і навичок для їх практичного застосування в різних професійних ситуаціях (Панькевич, 2016).

У цьому дослідженні мовну освіту у ЗВО розглядаємо як цілісну систему формування мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти, у якій викладання української та іноземних мов реалізується на спільних методологічних засадах, ґрунтується на єдиних дидактичних принципах і дедалі більше інтегрується в єдиному цифровому освітньому середовищі. Такий підхід не передбачає нівелювання відмінностей між мовами, а створює методологічне підґрунтя для їх вивчення в межах спільної компетентнісної парадигми.

Розгляд мовної освіти як цілісної системи дає підстави стверджувати, що методики викладання української та іноземних мов не є ізольованими дидактичними утвореннями, а все більше зближуються на рівні методологічних орієнтирів, принципів організації навчання та технологічного забезпечення. Конвергенцію методик у нашому дослідженні трактуємо не як уніфікацію змісту чи нівелювання специфіки окремих мовних дисциплін, а як узгодження їхніх методологічних, дидактичних і технологічних засад, зумовлене спільною метою навчання – формуванням комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Практичним виявом такої конвергенції є використання споріднених дидактичних підходів, сучасних освітніх технологій, цифрових інструментів і подібних способів організації навчальної діяльності.

Такий висновок підтверджують результати аналізу сучасних наукових праць, які засвідчують, що методики викладання української та іноземних мов розвиваються в межах спільної компетентнісної парадигми, де мову розглядають і як об'єкт вивчення, і як інструмент професійної діяльності. Крім того, провідним методологічним підґрунтям для викладання рідної та іноземних мов є комунікативно-діяльнісний підхід (Гуменюк, 2021: 96; Шилінська, 2024).

Водночас порівняльний аналіз дає змогу виявити певні відмінності у ступені впровадження інноваційних технологій навчання. Зокрема, у методиці викладання іноземних мов активно

застосовують інтерактивні технології, серед яких метод кейсів (case study), міжнародні телекомунікаційні проєкти, технологія CLIL (інтегроване навчання мови та фахових дисциплін), а також різноманітні моделі змішаного навчання. Натомість у викладанні української мови частина таких підходів поки що перебуває на етапі теоретичного осмислення або реалізується фрагментарно. На думку І. Гуменюк, попри достатню розробленість компетентнісного та професійно орієнтованого підходів, такі перспективні вектори, як синергетичний, антропоцентричний і діалоговий підходи, значно менше представлені в наукових розвідках щодо дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (Гуменюк, 2021: 97). Це свідчить не про принципові розбіжності між методиками, а про різний рівень адаптації окремих інноваційних технологій, що не заперечує їхньої спільної методологічної основи.

Варто зазначити, що важливою точкою перетину обох методик (навчання української мови та іноземних мов) є культурологічний підхід. Якщо у викладанні іноземних мов він реалізується через діалог культур та використання автентичних матеріалів для розуміння іншомовного соціокультурного контексту, то у викладанні української мови його основний акцент зроблено на усвідомленні національних цінностей, розвитку мовно-культурної ідентичності й опануванні особливостей професійного дискурсу українською мовою.

Поряд зі спільними методологічними засадами вагомішим чинником конвергенції методик викладання української та іноземних мов у ЗВО стає цифрова трансформація вищої освіти. Якщо комунікативний, компетентнісний і студентоцентрований підходи визначають концепцію сучасної мовної підготовки, то цифровізація створює єдине технологічне середовище для її реалізації. Саме тому цифрове освітнє середовище доцільно розглядати як один із визначальних чинників зближення методик викладання української та іноземних мов.

Особливої актуальності ці процеси набули під час пандемії COVID-19 та в умовах повномасштабної російської агресії, коли університети були змушені перейти до дистанційного й змішаного навчання і незалежно від дисципліни почати використовувати однакові цифрові платформи, сервіси синхронної й асинхронної взаємодії, електронні курси та засоби оцінювання. За таких умов цифрове освітнє середовище стало спільним простором функціонування методик викладання української та іноземних мов, що об'єктивно посилило їхню конвергенцію.

Цифрове освітнє середовище університету є не лише технічним інструментом, а й комплексним соціокультурним простором, який поєднує технологічні, комунікаційні, мотиваційні та ціннісні компоненти освітнього процесу. Використання платформ Moodle, Google Workspace, Microsoft Teams забезпечує інтерактивність, колаборацію та розвиток soft skills, а також сприяє формуванню цифрової грамотності й культури академічного спілкування (Адах, Білоус, 2025: 247). Сучасний етап цифрової трансформації освіти пов'язаний із широким використанням відкритих цифрових систем, мобільних технологій, хмарних сервісів, технологій ШІ, віртуальної та доповненої реальності (Спірін, 2021: 426), що суттєво розширює можливості мовної підготовки. Попри те що інституційні політики використання ШІ в українських університетах лише формуються, більшість педагогів уже інтегрують такі інструменти в освітній процес: їх використовують або намагаються використовувати 88% учителів і 83% викладачів (Спірін, 2021: 427). Це засвідчує стрімке поширення технологій ШІ та необхідність розвитку відповідних цифрових компетентностей педагогічних працівників (Спірін, 2025).

Використання цифрових ресурсів дає змогу урізноманітнити способи подання інформації (текст, відео, аудіо, анімація, презентації), забезпечити індивідуалізацію навчання та розширити можливості самостійної роботи студентів (Чайковська, 2023: 177–178). Особливо повно потенціал цифрових технологій реалізується в умовах дистанційного навчання, ефективність якого забезпечують системність організації освітнього процесу, інтерактивність, постійний зворотний зв'язок і групова взаємодія (Чайковська, 2023: 185). Використання цифрових платформ забезпечує персоналізацію навчання, підтримує індивідуальні освітні траєкторії та розвиток автономії студентів, що відповідає принципам студентоцентрованого навчання.

Цифрові освітні технології поступово формують універсальне навчальне середовище, у якому мовні дисципліни все більше використовують спільний інструментарій. Генеративний ШІ, інтерактивні онлайн-платформи, системи управління навчанням, засоби автоматизованого оцінювання та цифрової підтримки академічного письма застосовуються незалежно від того, чи йдеться про викладання української чи іноземної мови. Унаслідок цього відбувається зближення не лише цифрових засобів навчання, а й дидактичних моделей організації мовної підготовки.

Поширення генеративного ШІ змінює саму логіку мовного навчання. Якщо традиційна модель

ґрунтувалася переважно на створенні студентом власного мовного продукту, то сучасне цифрове середовище частіше передбачає взаємодію зі згенерованими текстами, їх критичне оцінювання, редагування, адаптацію та вдосконалення. З огляду на це розвиток критичного мислення, мовної рефлексії та навичок редагування стає не менш важливим результатом мовної освіти, ніж продукування власного тексту.

Незважаючи на різноманітність цифрових ресурсів, їх функціональне призначення є подібним: підтримка формування мовної компетентності, забезпечення індивідуалізації навчання, організація зворотного зв'язку, автоматизація оцінювання та розвиток автономності здобувачів освіти. Саме спільність функцій цифрових засобів, а не їх технічні особливості, визначає сучасні тенденції розвитку мовної освіти.

Цифровізація сприяє не лише модернізації мовної освіти, а й уніфікації її методологічних засад. Незалежно від статусу мови, що вивчається, цифрові технології орієнтують навчальний процес на однакові принципи організації діяльності: персоналізацію навчання, інтерактивність, оперативний зворотний зв'язок, автономність здобувача освіти, використання генеративних моделей. Саме тому цифрове освітнє середовище стає одним із провідних чинників конвергенції мовної освіти як цілісної системи.

Описані тенденції безпосередньо відображуються в сучасній практиці викладання мов у ЗВО. Аналіз організації навчального процесу засвідчує, що конвергенція методик виявляється і на рівні методологічних засад, і в доборі педагогічних технологій, форм навчання та цифрових інструментів. Сьогодні викладачі української та іноземних мов часто використовують однакові педагогічні інструменти. Традиційно методика української мови тяжіла до пояснювально-ілюстративного підходу, а іноземної – до комунікативного. У наш час ці відмінності стираються, оскільки спільними стають комунікативний метод (мову вивчають як засіб спілкування, а не як систему правил); діяльнісний підхід (здобувач вищої освіти бере участь у комунікативних актах, створює тексти, розв'язує комунікативні завдання); проєктне навчання; проблемне навчання; дослідницький метод; мікронавчання через невеликі цифрові модулі; адаптивне навчання, коли траєкторія залежить від результатів студента (особливо із застосуванням ШІ). Схожості набувають і прийоми навчання. Викладач мови може використовувати інтерактивні тести; миттєве формувальне оцінювання; електронні картки (Quizlet, Anki); хмари слів; спільне редагування текстів у Google Docs; кейс-завдання; взаємооцінювання (peer assessment); електронне портфоліо; автоматизований зворотний зв'язок; генеративний ШІ для аналізу, редагування, перекладу, створення прикладів, вправ. Тобто набір прийомів стає майже універсальним. Але найбільше зближення відбувається у формах подачі матеріалу: замість традиційної лекції педагог часто послуговується короткими відеолекціями, інтерактивними презентаціями, мультимедійними конспектами, інтерактивними вправами, електронними курсами Moodle, вебквестами, гіпертекстовими навчальними матеріалами, інфографікою, цифровими симуляціями мовленнєвих ситуацій, чат-ботами, AI-асистентами. Фактично змінюється сам формат заняття.

Отже, конвергенція методик викладання української та іноземних мов виявляється і на рівні методологічних засад, і в реальній практиці організації навчання, де спільними стають педагогічні інструменти, цифрові технології й формати взаємодії зі здобувачами освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасна мовна освіта у ЗВО розвивається як цілісна система, у якій викладання української та іноземних мов усе більше об'єднується спільними методологічними засадами, компетентнісною спрямованістю та цифровим освітнім середовищем. Це дає підстави розглядати їх не як ізольовані навчальні дисципліни, а як взаємопов'язані складники єдиного мовного освітнього простору, зорієнтованого на формування комунікативної компетентності, розвиток автономності здобувачів освіти та їхньої готовності до академічної, професійної й міжкультурної взаємодії. Конвергенція методик викладання української та іноземних мов є закономірним наслідком розвитку сучасної мовної освіти. Вона не означає уніфікації змісту навчання чи нівелювання специфіки окремих мовних дисциплін, а проявляється в узгодженості методологічних підходів, використанні споріднених педагогічних технологій і спільного цифрового інструментарію. Найважливішими чинниками цього процесу є комунікативно-компетентнісна парадигма, студентоцентрована організація навчання та цифрова трансформація освіти, які визначають сучасні тенденції розвитку мовної підготовки у ЗВО. Цифровізація та поширення інструментів ШІ відкривають нові можливості для персоналізації навчання, організації ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу й удосконалення методики викладання мов. У перспективі це створює підґрунтя для розроблення інтегрованих моделей мовної підготовки,

що поєднуватимуть викладання української та іноземних мов у межах єдиного цифрового освітнього середовища. Перспективи подальших досліджень убачаємо в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності таких моделей у практиці ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адах В., Білоус В. Цифрове освітнє середовище університету як чинник формування професійної культури і компетентності майбутніх фахівців. Інноватика у вихованні. 2025. Вип. 22. С. 241-252. URL: https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/688. DOI: https://doi.org/10.35619/iiu.v1i22.68.
2. Гуменюк І. Сучасні підходи до навчання української мови за професійним спрямуванням: перспективні вектори досліджень. Молодь і ринок. №4 (190), 2021. URL: https://mir.dspu.edu.ua/issue/view/14259/7758. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.236356.
3. Дорошенко І. Принципи модернізації мовних стратегій: виклики глобалізації. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2022. № 11 (88). P. 120–127. DOI: https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-12.
4. Кучеренко І. Стандартизація змісту освіти в аспекті розвитку мовної особистості (філософсько-методологічний аспект). Українська мова і література в школі. 2016. № 1. С. 34–39. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e191120c-625b-486f-9c8d-fe7c9cd62dae/content.
5. Модернізація освіти в цифровому вимірі : монографія / за наук. ред. Н. Морзе, О. Буйницької. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 300 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38542/1/N_Morze_O_Buinytska_MoPed_Monograph_FITU_NDL_IO.pdf.
6. Панькевич О. О. Методика викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)»: комунікативний підхід. Освіта та педагогічна наука. 2016. № 2 (165). С. 20–25. URL: https://www.academia.edu/40519763.
7. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в освіті. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 426–427. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730761/1/ІКТ%20в%20освіті%20Спірін%20ЕБ.pdf.
8. Спірін О. М. Цифрова трансформація освіти: ШІ у сучасному освітньому просторі. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2025. Т. 7, № 2. С. 1–9. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/603/675.
9. Чайковська О. Цифровізація викладання іноземних мов у ЗВО. Філологічні дисципліни в закладі вищої освіти: лінгводидактичні аспекти. Кам'янець-Подільський. 2023. С. 173–186. URL: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha–pres/catalog/download/201/4369/9837-1?inline=1.
10. Шилінська І.Сучасні методи і підходи до навчання іноземних мов у вищій школі**.** Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 82. Т. 2. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-63.
11. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. URL: https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4
12. Godwin-Jones R. Generative AI, Pragmatics, and Authenticity in Second Language Learning. 2024. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.14395.
13. Godwin-Jones R. Partnering with AI: Intelligent Writing Assistance and Instructed Language Learning. Language Learning & Technology. 2022. Vol. 26 (2). DOI: https://doi.org/10.64152/10125/73474.
14. Godwin-Jones R. Presence and Agency in Real and Virtual Spaces: The Promise of Extended Reality for Language Learning. Language Learning & Technology. 2023. Vol. 27 (3). DOI: https://doi.org/10.64152/10125/73529.
15. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promise and Implications for Teaching and Learning. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019. 46 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/332180327_Artificial_Intelligence_in_Education_Promise_and_Implications_for_Teaching_and_Learning.
16. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S., Bannert M., Dementieva D., Fischer F., Gasser U., Groh G., Günnemann S., Hüllermeier E. et al. ChatGPT for Good? On Opportunities and Challenges of Large Language Models for Education. Learning and Individual Differences. 2023. Vol. 103. Article 102274. DOI: https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274.
17. Warschauer M. Learning in the Cloud. In: Farr F., Murray.L. (Eds.). The Routledge Handbook of Language Learning and Technology. London : Routledge, 2020. P. 107–118. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315657899/routledge-handbook-language-learning-technology-fiona-farr-liam-murray.
18. Weimer M. Learner-Centered Teaching: Five Key Changes to Practice. San Francisco: Jossey-Bass, 2013. URL: https://www.perlego.com/book/1003349/learnercentered-teaching-five-key-changes-to-practice-pdf.
19. Xiao F., Zhao P., Sha H., Yang D., Warschauer M. Conversational Agents in Language Learning. Journal of China Computer-Assisted Language Learning. 2023. DOI: https://doi.org/10.1515/jccall-2022-0032.
20. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education – Where Are the Educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. Vol. 16, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0.

REFERENCES

1. Adakh V., Bilous V. (2025). Tsyfrove osvitnie seredovyshche universytetu yak chynnyk formuvannia profesiinoi kultury i kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv. [Digital educational environment of the university as a factor in the formation of professional culture and competence of future specialists]. Innovatyka u vykhovanni, 22, 241-252. URL: https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/688. https://doi.org/10.35619/iiu.v1i22.68. [in Ukrainian].

2. Humeniuk I. (2021). Suchasni pidkhody do navchannia ukrainskoi movy za profesiinym spriamuvanniam: perspektyvni vektory doslidzhen. [Modern approaches to teaching Ukrainian for professional purposes: Promising research directions]. Molod i rynok, 4(190). URL: https://mir.dspu.edu.ua/issue/view/14259/7758. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.236356. [in Ukrainian].

3. Doroshenko I. (2022). Pryntsypy modernizatsii movnykh stratehii: vyklyky hlobalizatsii. [Principles of modernization of language strategies: Challenges of globalization]. Humanities Studies, 11(88), 120-127. https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-12.

4. Kucherenko I. (2016). Standartyzatsiia zmistu osvity v aspekti rozvytku movnoi osobystosti (filosofsko-metodolohichnyi aspekt). [Standardization of educational content in the aspect of language personality development (philosophical and methodological aspect)]. Ukrainska mova i literatura v shkoli, 1, 34-39. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e191120c-625b-486f-9c8d-fe7c9cd62dae/content. [in Ukrainian].

5. Morze N., Buinytska O. (Eds.). (2021). Modernizatsiia osvity v tsyfrovomu vymiri. [Modernization of education in the digital dimension]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38542/1/N_Morze_O_Buinytska_MoPed_Monograph_FITU_NDL_IO.pdf. [in Ukrainian].

6. Pankevych O. O. (2016). Metodyka vykladannia dystsypliny «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)»: komunikatyvnyi pidkhid. [Methods of teaching the discipline "Ukrainian Language for Professional Purposes": A communicative approach]. Osvita ta pedahohichna nauka, 2 (165), 20-25. URL: https://www.academia.edu/40519763. [in Ukrainian].

7. Spirin O. M. (2021). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii (IKT) v osviti. [Information and communication technologies (ICT) in education]. In: Entsyklopediia osvity. 2nd ed. Kyiv: Yurinkom Inter, 426-427. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730761/1/ІКТ%20в%20освіті%20Спірін%20ЕБ.pdf. [in Ukrainian].

8. Spirin O. M. (2025). Tsyfrova transformatsiia osvity: ShI u suchasnomu osvitnomu prostori. [Digital transformation of education: Artificial intelligence in the modern educational space]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 7 (2), 1-9. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/603/675. [in Ukrainian].

9. Chaikovska O. (2023). Tsyfrovizatsiia vykladannia inozemnykh mov u ZVO. [Digitalization of foreign language teaching in higher education institutions]. Filolohichni dystsypliny v zakladi vyshchoi osvity: linhvodydaktychni aspekty, 173-186. Kamianets-Podilskyi. URL: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/201/4369/9837-1?inline=1. [in Ukrainian].

10. Shylinska I. (2024). Suchasni metody i pidkhody do navchannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli. [Modern methods and approaches to foreign language teaching in higher education]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 82 (2). https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-63. [in Ukrainian].

11. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. (2020). Strasbourg: Council of Europe Publishing. URL: https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4.

12. Godwin-Jones R. (2024). Generative AI, Pragmatics, and Authenticity in Second Language Learning. https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.14395.

13. Godwin-Jones R. (2022). Partnering with AI: Intelligent Writing Assistance and Instructed Language Learning. Language Learning & Technology, 26 (2). https://doi.org/10.64152/10125/73474.

14. Godwin-Jones R. (2023). Presence and Agency in Real and Virtual Spaces: The Promise of Extended Reality for Language Learning. Language Learning & Technology, 27 (3). https://doi.org/10.64152/10125/73529.

15. Holmes W., Bialik M., Fadel C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promise and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign. URL: https://www.researchgate.net/publication/332180327_Artificial_Intelligence_in_Education_Promise_and_Implications_for_Teaching_and_Learning.

16. Kasneci E., Sessler K., Küchemann S., Bannert M., Dementieva D., Fischer F., Gasser U., Groh G., Günnemann S., Hüllermeie E., et al. (2023). ChatGPT for Good? On Opportunities and Challenges of Large Language Models for Education. Learning and Individual Differences, 103, Article 102274. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274.

17. Warschauer M. (2020). Learning in the Cloud. In: Farr F., Murray L. (Eds.). The Routledge Handbook of Language Learning and Technology (pp. 107-118). London: Routledge. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315657899/routledge-handbook-language-learning-technology-fiona-farr-liam-murray.

18. Weimer M. (2013). Learner-Centered Teaching: Five Key Changes to Practice. San Francisco: Jossey-Bass. URL: https://www.perlego.com/book/1003349/learnercentered-teaching-five-key-changes-to-practice-pdf.

19. Xiao F., Zhao P., Sha H., Yang D., Warschauer M. (2023). Conversational Agents in Language Learning. Journal of China Computer-Assisted Language Learning. https://doi.org/10.1515/jccall-2022-0032.

20. Zawacki-Richter O., Marín V., Bond M., Gouverneur F. (2019). Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education – Where Are the Educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16 (1). https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0.

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 37.016:81'243]:811.11:028-028.45(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-29

Олександр РОДІН,
orcid.org/0009-0000-7140-1707
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) academy.edu@hotmail.com

Олександр ТКАЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3044-0627
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) eskandr@ukr.net

Віталій ОНАЦЬКИЙ,
orcid.org/0009-0008-0898-264X
викладач кафедри іноземної філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) onatskyvitali@hgpakh.ukr.education

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АНАЛІТИЧНОГО ЧИТАННЯ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ВІД ІДЕЙ МОВИ ЯК ФОРМИ СВІТОБАЧЕННЯ ДО ЛІНГВОДИДАКТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

Статтю присвячено концептуально-філософському обґрунтуванню організації аналітичного читання у процесі навчання іноземної мови. Вихідним положенням є розуміння читання не як техніки декодування графічного тексту, а як форми входження у смисловий, культурний і концептуальний простір іншої мови. У цьому зв'язку аналітичне читання розглянуто як лінгводидактичну практику, що поєднує інтерпретацію мовних структур, реконструкцію культурно маркованих смислів, осмислення концептуальних моделей світу та формування продуктивно-комунікативної іншомовної компетентності. Історико-філософський фундамент дослідження вибудувано в хронологічній послідовності від ідей Й. Г. Гердера про людську природу мови та її зв'язок із символічним упорядкуванням досвіду до концепції В. фон Гумбольдта про мову як діяльність і форму світобачення, а також до психологічно й семантично заглибленої інтерпретації слова у працях О. Потебні. Показано, що антропологічна й етнолінгвістична лінія, репрезентована Е. Сепіром і Б Л. Ворфом, зміщує увагу на культурно й граматично опосередковані способи концептуалізації досвіду, тоді як структурний підхід К. Леві-Строса дає підстави для аналізу тексту як носія глибинних культурних класифікацій. Герменевтичний вимір проблеми розкрито через ідеї М. Гайдеттера та Г.-Г. Ґадамера, у яких мова постає не лише знаряддям позначення, а середовищем явлення смислу і діалогічного розуміння. На цій основі обґрунтовано, що аналітичне читання має бути спрямоване не тільки на вилучення інформації, а й на інтерпретацію смислових горизонтів тексту. Визначено етнолінгвістичні чинники, релевантні для організації аналітичного читання: мовна картина світу, культурно марковані концепти, ціннісні пріоритети, комунікативні патерни, символічні моделі та жанрово закріплені способи соціальної взаємодії. Окреслено психолінгвістичні чинники: взаємодію нижчих і вищих механізмів обробки тексту, роль фонових знань, словникової глибини, метакогнітивного контролю, а також чинники міжмовної й внутрішньомовної інтерференції. Особливу увагу приділено англійській та німецькій мовам як двом різним типам організації текстової семантики, синтаксису й прагматики. Обґрунтовано принципи добору та укладання текстів для аналітичного читання, здатних моделювати заглиблення в мовне середовище, формувати здатність до продуктивно-комунікативного володіння мовою та мінімізувати інтерференційні ефекти. Запропоновано також принципи стимулювання мотивації студентів до читання в умовах надлишку інформації: опора на загальнолюдські цінності, етнокультурну специфіку, пізнавальну значущість, інтелектуальний виклик, міжкультурну порівнюваність і комунікативну перспективу та принципи визначення оптимального обсягу, форми й ступеня композиційної завершеності навчального тексту залежно від мовного рівня й дидактичної мети. Доведено, що аналітичне читання є не допоміжною вправою, а ядром інтелектуалізованого іншомовного навчання.

Ключові слова: *аналітичне читання, іноземна мова, мовна картина світу, етнолінгвістика, психолінгвістика, герменевтика, мотивація до читання.*

Oleksandr RODIN,
orcid.org/0009-0000-7140-1707
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraime) academy.edu@hotmail.com

Oleksandr TKACHENKO,
orcid.org/0000-0002-3044-0627
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraime) eskandr@ukr.net

Vitalii ONATSKYI,
orcid.org/0009-0008-0898-264X
Lecturer at the Department of Foreign Philology
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraime) onatskyvitali@hgpakh.ukr.education

CONCEPTUAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING ANALYTICAL READING IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: FROM LANGUAGE AS WORLDVIEW TO THE LINGUODIDACTICS OF ENGLISH AND GERMAN

The article is devoted to the conceptual and philosophical substantiation of the organization of analytical reading in the process of foreign language learning. The starting point is understanding of reading not as a technique of decoding a graphic text, but as a form of entering the semantic, cultural, and conceptual space of another language. In this regard, analytical reading is considered linguodidactic practice that combines the interpretation of linguistic structures, the reconstruction of culturally marked meanings, the comprehension of conceptual models of the world, and the development of productive and communicative foreign-language competence. The historical and philosophical foundation of the study is constructed in chronological sequence, from J. G. Herder's ideas concerning the human nature of language and its connection with the symbolic ordering of experience, to W. von Humboldt's conception of language as activity and as a form of worldview, as well as to O. Potebnia's psychologically and semantically profound interpretation of the word. It is shown that the anthropological and ethnolinguistic line represented by E. Sapir and B. L. Whorf shifts attention to culturally and grammatically mediated ways of conceptualizing experience, whereas the structural approach of C. Lévi-Strauss provides grounds for analyzing the text as a carrier of deep cultural classifications. The hermeneutic dimension of the problem is revealed through the ideas of M. Heidegger and H.-G. Gadamer, in whose works language appears not merely as an instrument of designation, but as a medium for the manifestation of meaning and dialogical understanding. On this basis, it is substantiated that analytical reading should be oriented not only toward the extraction of information, but also toward the interpretation of the semantic horizons of the text. Ethnolinguistic factors relevant to the organization of analytical reading are identified including the linguistic worldview, culturally marked concepts, value priorities, communicative patterns, symbolic models, and genre-fixed modes of social interaction. The psycholinguistic factors are also outlined, namely the interaction of lower– and higher-level mechanisms of text processing, the role of background knowledge, depth of vocabulary knowledge, metacognitive control, as well as factors of interlingual and intralingual interference. Special attention is paid to English and German as two different types of organization of textual semantics, syntax, and pragmatics. The principles for the selection and compilation of texts for analytical reading are substantiated; such texts should be capable of modeling immersion in the language environment, developing the ability for productive and communicative language use, and minimizing interference effects. The article also proposes principles for stimulating students' motivation to read under conditions of information overload, including reliance on universal human values, ethnocultural specificity, cognitive significance, intellectual challenge, intercultural comparability, and communicative perspective, as well as principles for determining the optimal length, form, and degree of compositional completeness of an instructional text depending on the language level and didactic purpose. It is argued that analytical reading is not an auxiliary exercise, but the core of an intellectualized foreign language instruction.

Key words: *analytical reading, foreign language, linguistic worldview, ethnolinguistics, psycholinguistics, hermeneutics, motivation for reading.*

Постановка проблеми. У сучасній методиці навчання іноземних мов читання часто функціонує у двох взаємно неповних модусах. У першому воно розуміється як техніка рецептивного доступу до інформації; у другому – як допоміжний ресурс для засвоєння лексики й граматики. Обидва підходи мають операційну цінність, проте не вичерпують природи читання як складного акту смислотворення. Особливо це стосується аналітичного читання, яке в освітньому процесі повинно формувати не тільки навички розуміння тексту, а й здатність реконструювати ті концептуальні, культурні та комунікативні структури, в яких функціонує іноземна мова.

Така постановка питання набуває особливої ваги в умовах інформаційного надлишку. Доступ до великих масивів текстів сам по собі не забезпечує ні глибини розуміння, ні зростання мовної компетентності. Навпаки, фрагментарне цифрове споживання інформації нерідко підмінює інтерпретативне читання поверховим скануванням. За цих умов аналітичне читання постає як педагогічно організована форма уповільненого, смислово насиченого контакту з текстом, що передбачає виявлення мовних закономірностей, культурних пресупозицій, жанрових норм і концептуальних моделей світу.

Концептуальна недостатність суто технічних моделей читання виявляється і в тому, що вони слабо пояснюють, чому студент, який формально знає окремі слова та граматичні правила, не завжди розуміє текст адекватно культурному та комунікативному задуму. Причина полягає в розриві між мовною формою та її світоглядним, прагматичним і дискурсивним виміром. Іноземний текст не є нейтральним контейнером інформації; він організований відповідно до певного способу членування досвіду, способу актуалізації значущого та способу комунікативної взаємодії. Саме тому аналітичне читання потребує філософсько-лінгвістичного підґрунтя.

Для англійської та німецької мов така проблематика є особливо показовою. Англійська текстова організація тяжіє до високої ролі лексико-фразеологічних блоків, прагматичної імпліцитності, жанрової адаптивності та комунікативної гнучкості. Німецька, натомість, демонструє більшу синтаксичну ієрархічність, концептуальну щільність, виразну текстову архітектоніку та системні можливості словотвірної компресії. Отже, організація аналітичного читання не може бути універсально нейтральною: вона повинна враховувати відмінності способів мовного структурування смислу.

Проблема полягає не лише в тому, як навчити читати іноземний текст, а й у тому, як через читання формувати здатність мислити в межах іншомовних смислових і комунікативних координат. Саме це переводить питання з рівня методичної техніки на рівень концептуально-філософського осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософське підґрунтя для такого осмислення закладене в традиції, що розглядає мову не як зовнішній інструмент вираження вже готової думки, а як форму її становлення. У трактаті про походження мови Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803), німецький філософ, пов'язав мову зі специфічно людською здатністю виділяти ознаки, символічно впорядковувати чуттєвий досвід і перетворювати його на осмислений світ (Herder, 1772). У Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835), німецького філософа, мовознавця і державного діяча, ця лінія набуває системного характеру: мова постає не як готовий продукт, а як діяльність, що безперервно творить смисловий образ світу; звідси ідея внутрішньої форми мови та її впливу на духовний розвиток людства (Humboldt, 1836). Олександр Опанасович Потебня (1835–1891), український мовознавець та мислитель, розгортаючи гумбольдтівську інтуїцію в слов'янському науковому контексті, акцентував зв'язок слова, мислення й уявлення, надавши внутрішній формі психологічного й культурно-семантичного виміру (Rebrii, 2024).

Якщо ця лінія підкреслює творчу та світоглядну функцію мови, то антропологічна традиція XX століття зміщує акцент на культурно організовані способи концептуалізації. Едвард Сепір (1884–1939), американський лінгвіст і антрополог, розглядав мову як соціально успадковану систему класифікації досвіду, що не є байдужою до способів сприймання та інтерпретації світу (Sapir, 1949). Бенджамін Лі Ворф (1897–1941), американський лінгвіст, радикалізував це положення, поставивши питання про те, якою мірою граматичні категорії спрямовують звичні способи мислення (Whorf, 1956). Попри дискусійність сильних версій лінгвістичної відносності, ця традиція продуктивна для методики читання, оскільки показує: розуміння іноземного тексту передбачає освоєння не лише словника, а й відмінних категоріальних схем.

Подальше розширення проблеми пов'язане зі структурною антропологією Клода Леві-Строса (1908–2009), французького антрополога й етнолога, для якого мова виступала моделлю аналізу культурних форм (Lévi-Strauss, 1958).

Значення цієї позиції для теорії читання полягає в тому, що текст починає розумітися як носій не випадкових культурних маркерів, а відносно стійких класифікацій, опозицій та символічних зв'язків. Отже, аналітичне читання повинно працювати не лише з лексичними значеннями, а і з глибинними схемами культурної організації смислу.

Інший, не менш важливий вектор репрезентує герменевтична філософія. У Мартіна Гайдеґґера (1889–1976), німецького філософа-екзистенціаліста, мова постає як простір, у якому смисл не просто передається, а відкривається (Heidegger, 1971). У Ганса-Ґеорґа Ґадамера (1900–2002), німецького філософа-герменевта, розуміння розглядається як історично зумовлений і мовно опосередкований діалог між текстом і читачем (Gadamer, 2007). У цій перспективі текст уже не є пасивним об'єктом декодування: він вимагає входження в горизонт значень, співвіднесення власних передрозумінь із культурно-історичним контекстом і аргументованої інтерпретації. Для організації аналітичного читання це означає, що питання «що сказано?» недостатнє без питання «як і в якому смисловому горизонті це стає зрозумілим?».

Психолінгвістичні дослідження читання доповнюють філософсько-лінгвістичний фундамент операційною конкретикою. У працях сучасних американських психолінгвістів Кіта Рейнера, Александера Поллатсека, Джейна Ешбі та Чарльза Кліфтона-молодшого читання розглядається як складний багаторівневий процес, що поєднує розпізнавання, лексичний доступ, синтаксичну інтеграцію, побудову дискурсної репрезентації та інференцію (Rayner, Pollatsek, 1989; Rayner, Pollatsek, 2012). У дослідженнях Вільяма Ґрейба й Фредріки Л. Столлер, американських фахівців з прикладної лінгвістики, підкреслюється, що успішне читання другою мовою залежить від взаємодії словникової глибини, автоматизованості, фонових знань, стратегічного контролю та навчально організованої практики (Grabe, 2009; Grabe, Stoller, 2020; Grabe, Yamashita, 2022). Ці праці дозволяють перейти від загальних тез про мову й мислення до конкретних механізмів формування навички аналітичного читання.

У сучасній лінгводидактиці дедалі виразніше утверджується розуміння читання як інтегративного виду мовленнєвої діяльності, тісно пов'язаного з письмом, усним мовленням, критичним мисленням і міжкультурною компетентністю (Grabe, Stoller, 2020; Brown, Lee, 2015; Hedge, 2000). Водночас потребує подальшого теоретичного обґрунтування саме той тип читання, який поєднує герменевтичну глибину, етнолінгвістичну чутливість і психолінгвістичну керованість. Саме в цій зоні перетинаються питання філософії мови та методики навчання іноземних мов.

Мета статті – надати теоретичне обґрунтування організації аналітичного читання у навчанні іноземних мов на основі історико-філософського, етнолінгвістичного, герменевтичного та психолінгвістичного осмислення мови як форми світобачення, концептуалізації досвіду й опосередкування розуміння, а також у формулюванні принципів добору й укладання текстів для аналітичного читання на матеріалі англійської та німецької мов і визначенні практичних засад стимулювання мотивації студентів до такого читання.

Виклад основного матеріалу. Історико-філософський аналіз проблеми засвідчує, що організація аналітичного читання не може бути методично самодостатньою без урахування тих уявлень про мову, які визначають саме поняття розуміння. У Гердера мова виростає з людської здатності рефлексивно виділяти в потоці вражень істотну ознаку й закріплювати її звуком. Ця позиція принципово відрізняється від пізніших інструменталістських трактувань: мова тут не «супроводжує» мислення, а є формою переходу від неструктурованої чуттєвості до членованого досвіду. Для аналітичного читання це означає, що слово в тексті не можна сприймати як готовий ярлик; воно має бути повернуте до акта виділення й концептуалізації. Інакше кажучи, читачеві важливо розпізнати, яку ознаку досвіду текст робить значущою і як ця значущість організована мовно (Herder, 1772).

У Гумбольдта цей підхід набуває більшої глибини й системності. Його теза про мову як діяльність, а не продукт, зміщує увагу з інвентарю мовних одиниць на процес духовного формотворення (Humboldt, 1836). Якщо в Гердера наголос падає на антропогенез мови, то в Гумбольдта – на її світотворчу функцію. Внутрішня форма мови в цьому контексті є не декоративним елементом і не суто етимологічною рисою, а способом, у який мова структурує досвід і задає ракурс бачення світу. Для дидактики читання це має прямий наслідок: текст повинен аналізуватися не тільки на рівні інформаційного змісту, а як вияв мовного способу конструювання смислу. У практичному плані це передбачає роботу з категоріальними виборами, синтаксичною перспективою, домінантними моделями номінації та властивими мові способами тематизації.

Потебня, зберігаючи гумбольдтівську інтенцію, водночас переводить її у площину психології

слова. Якщо для Гумбольдта мова є насамперед формою духовної енергії народу, то Потебня концентрується на тому, як слово поєднує значення, уявлення та внутрішню форму (Rebrii, 2024). У цьому полягає його особлива цінність для концепції аналітичного читання: текст стає полем, де смисл не дорівнює словниковому значенню, а виникає у взаємодії поняттєвого, образного й культурно пам'яттєвого шарів. Порівняно з Гердером, Потебня меншою мірою мислить мову антропогенетично; порівняно з Гумбольдтом, більшою мірою – психологічно й семантично. Звідси випливає принципова методична теза: аналітичне читання має вчити бачити в тексті не тільки те, що означено, а й те, через які образно-категоріальні переходи значення набуває культурної густини. Межа застосування цієї концепції в сучасній аудиторії полягає в тому, що не кожен текст потребує поглибленої реконструкції внутрішньої форми; однак для гуманітарно орієнтованого іншомовного навчання цей інструмент є надзвичайно продуктивним.

Наступний етап розвитку проблеми пов'язаний із переходом від мови як духовної форми до мови як культурно зумовленої системи концептуалізації. У Сепіра мова постає соціально успадкованим способом сегментації досвіду (Sapir, 1949). Ця теза важлива тим, що вона послаблює романтичну метафізику «духу народу» і водночас зберігає центральну ідею не-нейтральності мовної форми. Порівняно з Гумбольдтом, Сепір менше говорить про внутрішню форму як духовну енергію й більше – про соціально організовані звички категоризації. У дидактичному сенсі це означає, що аналітичне читання має бути чутливим до того, як текстова семантика спирається на колективно поділювані класифікації, жанрові очікування й комунікативні норми.

Ворф робить наступний крок, поставивши питання про вплив граматичних систем на звичні форми мислення (Whorf, 1956). Найпродуктивніше значення його концепції для методики читання полягає не в сильній версії детермінізму, а в тому, що граматична форма перестає бути лише формальною оболонкою змісту. Часові, аспектуальні, модальні, класифікаційні та синтаксичні відношення в тексті спрямовують інтерпретацію подій, агентності, причинності й можливості. Це особливо важливо під час роботи з англійською та німецькою мовами. В англійській, наприклад, розгалужена система часово-аспектуальних протиставлень та прагматично мотивована модальність впливають на спосіб конструювання події, наміру і дистанції. У німецькій значну роль відіграють синтаксична організація висловлення, позиційна граматика, модальні частки та концептуальна щільність номіналізації. Отже, аналітичне читання має вчити не просто «розбирати граматику», а бачити, як граматичні засоби організують смислову перспективу тексту. Межа застосування ворфіанської лінії полягає в тому, що її не слід абсолютизувати: граматика не замкнено визначає мислення, але формує сталі траєкторії інтерпретації.

Якщо Сепір і Ворф акцентують культурно-граматичну специфіку окремих мов, то Леві-Строс дозволяє перейти до рівня глибинних культурних структур (Lévi-Strauss, 1958). Для нього мова важлива не тільки як предмет аналізу, а і як модель того, як узагалі функціонують символічні системи культури. Цінність цього підходу для організації аналітичного читання полягає в тому, що текст можна розглядати як місце перетину бінарних опозицій, культурних класифікацій, символічних посередництв і наративних схем. Порівняно з Ворфом, який зосереджується на впливі граматичних категорій, Леві-Строс виводить аналіз на рівень культурної морфології смислу. Це розширює педагогічний горизонт: іномовний текст повинен читатися не як сума речень, а як організована система значущих відношень. Для методики це означає доцільність завдань на виявлення концептуальних опозицій, ціннісних ієрархій, повторюваних мотивів, сценаріїв соціальної взаємодії. Водночас структурний підхід має межу: він схильний абстрагуватися від історичної подієвості читання та від індивідуальної інтерпретації, тому потребує доповнення герменевтичною перспективою.

Саме цю перспективу відкривають Гайдеґґер і Ґадамер. У Гайдеґґера мова є не просто засобом вираження готового змісту, а простором, де смисл стає явленим (Heidegger, 1971). Таке розуміння радикально змінює статус тексту: він не лише повідомляє щось про світ, а й сам задає спосіб його відкриття. На відміну від структурного аналізу, орієнтованого на виявлення інваріантних відношень, герменевтичний підхід наголошує на події розуміння. Для аналітичного читання це означає, що навчальний процес не може обмежитися правильною ідентифікацією лексичних і граматичних елементів. Не менш важливо навчити студента входити в смислову ситуацію тексту, тобто розпізнавати, який спосіб буттєвого досвіду, оцінки чи ставлення текст робить можливим.

Ґадамер конкретизує цю інтуїцію через ідеї історичності розуміння, діалогічності та злиття горизонтів (Gadamer, 2007). Якщо у структурному підході текст можна мислити як об'єкт, що підлягає розкладанню на елементи, то у Ґадамера він є

співрозмовником, з яким читач вступає в діалог. Це не означає довільності інтерпретації; навпаки, розуміння передбачає дисципліну читання, уважність до мовної форми й готовність коригувати власні передсуди. Для лінгводидактики тут міститься принципово важливий висновок: аналітичне читання має бути побудоване так, щоб студент не просто відтворював «зміст тексту», а аргументовано інтерпретував його, спираючись на мовні сигнали, жанрові норми, культурний контекст і власну рефлексію. Межа герменевтичного підходу в аудиторній практиці полягає в тому, що інтерпретаційна відкритість не повинна розчиняти вимоги мовної точності; тому герменевтична робота має спиратися на контрольовану мовну аналітику.

Перехід від філософії мови до лінгводидактики здійснюється через усвідомлення етнолінгвістичних чинників читання. Якщо мова є формою світобачення, то іноземний текст завжди несе сліди певної мовної картини світу. Під цим слід розуміти не застиглий набір «національних особливостей», а динамічну систему концептів, ціннісних акцентів, образних моделей і комунікативних очікувань, закріплених у мовному вжитку. Для аналітичного читання важливими є щонайменше п'ять етнолінгвістичних параметрів: концептуальна організація ключових сфер досвіду; культурно марковані лексеми й фразеологія; мовленнєві ритуали та сценарії взаємодії; жанрові норми; способи експліцитності та імпліцитності смислу.

На матеріалі англійської мови це виявляється, зокрема, у високій ролі прагматичного регулювання дистанції, ввічливості, модальності та self-presentation. Багато англомовних текстів, навіть інформаційних, організовані так, що пряма денотація супроводжується тонкими сигналами оцінки, обережності, іронії, гіпотетичності чи комунікативної солідарності. Тому аналітичне читання англійською має включати роботу з модальними дієсловами, hedging, evaluative vocabulary, discourse markers, колокаціями та стійкими патернами непрямого висловлення. Недооцінка цих елементів породжує буквальне розуміння, яке формально правильне, але прагматично редуковане.

Німецька мова репрезентує інший тип текстової організації. Для неї характерні більша вага синтаксичної ієрархії, чіткіша композиційна розбудова аргументації, ширші можливості словотвірної компресії та концептуальної конденсації, особливо в академічному й публіцистичному дискурсі. Німецький текст часто вимагає від читача тривалішого утримання синтаксичної напруги й уважності до позиційної організації речення. Аналітичне читання тут має спиратися на прогнозування структури, розгортання складнопідрядних конструкцій, декомпозицію композитів, аналіз номіналізацій і виявлення логічних зв'язків, які не завжди збігаються з інтуїціями носія української мови. Таким чином, етнолінгвістичний чинник у методиці не зводиться до країнознавчої тематики; він безпосередньо впливає на вибір того, що саме і як саме аналізувати в тексті.

Проте етнолінгвістичний підхід має й межі застосування. Якщо його застосовувати без застережень, він може перетворитися на педагогічну стереотипізацію культур. Тому тексти для аналітичного читання слід добирати так, щоб вони репрезентували культурно значущі моделі без редукції мовної спільноти до набору жорстких характеристик. Педагогічно продуктивною є не есенціалізація «національного характеру», а виявлення того, як конкретні мовні та дискурсивні форми беруть участь у побудові смислу в конкретних жанрах і ситуаціях.

Психолінгвістичний рівень аналізу дозволяє конкретизувати, чому аналітичне читання є одночасно інтелектуально складним і навчально необхідним. Читання другою мовою включає взаємодію процесів різного рівня: графемно-фонологічного розпізнавання, лексичного доступу, морфологічного аналізу, синтаксичного парсингу, інтеграції висловлень у дискурс, побудови ментальної моделі тексту, контролю розуміння та інференції (Rayner, Pollatsek, 1989; Rayner, Pollatsek, 2012; Grabe, 2009; Grabe., Yamashita, 2022; Grabe., Stoller, 2020). Якщо нижчі процеси недостатньо автоматизовані, значна частина когнітивних ресурсів витрачається на локальне декодування, через що страждає глобальна інтерпретація. Саме тому студент може знати окремі мовні одиниці, але не вловлювати логіку аргументації або культурно прагматичний підтекст.

Порівняно з екстенсивним читанням, яке орієнтоване на широту охоплення й відносну легкість тексту, аналітичне читання працює з обмеженішим обсягом матеріалу, але вимагає більшої глибини обробки. Його психолінгвістична цінність полягає в тому, що воно сповільнює рецептивний процес настільки, щоб зробити помітними ті операції, які в досвідченого читача часто автоматизовані. Завдяки цьому можлива цілеспрямована робота з лексичною багатозначністю, синтаксичними труднощами, дискурсивними сигналами, імплікатурою та інференцією. Межа такого підходу очевидна: якщо аналітичне читання перетворюється на надмірно фрагментоване розбирання

тексту, воно втрачає цілісність і демотивує. Отже, його слід розуміти як керовану глибину, а не як механічне уповільнення.

Особливого значення набуває проблема інтерференції. Міжмовна інтерференція виникає тоді, коли студент переносить на іноземний текст семантичні, синтаксичні або прагматичні схеми рідної мови. Внутрішньомовна інтерференція пов'язана зі змішуванням близьких структур усередині самої іноземної мови: наприклад, подібних часових форм, засобів модальності, типів підрядності, способів актуального членування. Для англійської характерними є помилки, пов'язані з буквальним тлумаченням аспектуальних форм, недооцінкою фразеологічної зв'язаності, змішуванням register-specific patterns і прагматичної сили непрямих конструкцій. Для німецької – труднощі з рамковими конструкціями, партиципіальними групами, словотвірними композитами, номіналізацією, модальними частками та довгими реченнями з відкладеним ядром. Отже, аналітичне читання повинно мати профілактичну функцію: воно має не тільки виявляти помилки після їх виникнення, а й проектувати такі текстові серії, у яких інтерференційно небезпечні структури стають предметом свідомого спостереження, порівняння й контрольованого переносу в продуктивне мовлення.

Звідси випливають принципи добору й укладання текстів для аналітичного читання.

Головним є принцип концептуальної насиченості: текст має містити не просто навчально корисну лексику, а смислові вузли, навколо яких можна розгорнути інтерпретацію: поняття, культурні маркери, аргументативні переходи, жанрові сигнали, моделі соціальної взаємодії.

Важливим також є культурна маркованість без екзотизації: текст повинен репрезентувати реальні комунікативні способи життя мови, а не штучно підсилені «національні особливості».

Має значення й лінгвістична репрезентативність: дібраний матеріал має відображати типові для певного жанру й рівня навчання лексико-граматичні, синтаксичні та дискурсивні структури.

Також слід відзначити принцип інтерференційної профілактики. Для україномовних студентів тексти мають бути організовані так, щоб системно актуалізувати ті елементи англійської та німецької мов, які найчастіше зазнають хибного переносу. Йдеться не про спрощення матеріалу, а про керовану репрезентацію труднощів.

Комунікативна перспектива передбачає, що текст для аналітичного читання повинен ставати джерелом подальшого говоріння, письма, дискусії, рефлексії, порівняння. Лише за цієї умови читання перестає бути замкненою рецептивною дією й перетворюється на основу продуктивного володіння мовою.

Досягти моделювання заглиблення в мовне середовище можна не лише через автентичність у вузькому сенсі, а через серійність текстів, жанрову пов'язаність, повторюваність ключових концептів, стабільність дискурсивних патернів та поступове розширення тематичного поля.

Актуальною, звісно, є жанрово-дискурсивна варіативність: аналітичне читання має включати не тільки художні, а й есеїстичні, академічні, публіцистичні, медійні, інтерв'ювальні й професійно орієнтовані тексти, оскільки саме в зіставленні жанрів студент опановує різні режими смислотворення.

Для англійської мови це означає, що в корпус аналітичного читання доцільно включати тексти, які дозволяють працювати з колокаційною щільністю, прагматичною модальністю, аргументативною економністю, культурно значущими метафорами та контекстно зумовленою полісемією. Особливо продуктивними є тексти, де поєднуються фактуальна інформативність і виразний авторський голос: якісна есеїстика, аналітична публіцистика, академічно адаптовані фрагменти, інтерв'ю, тексти публічної комунікації. Для німецької мови пріоритетними є тексти, що репрезентують синтаксичну архітектоніку, логіку підрядності, словотвірну компресію, понятєву точність і дискурсивну структурованість: аналітичні статті, есеї, огляди, академічні фрагменти, публічні виступи, тексти суспільно-політичної й культурної проблематики. В обох випадках добір повинен відбуватися не за критерієм зовнішньої «цікавості» тексту, а за його здатністю відкривати мовну картину світу і водночас бути педагогічно оброблюваним.

Організація роботи з таким текстом має кілька послідовних фаз. Передтекстова фаза орієнтована не на передчасне «пояснення всього», а на активацію релевантних концептів, прогнозування смислових ліній, актуалізацію проблеми й зняття лише тих перешкод, які зробили б читання неможливим. Текстова фаза передбачає поєднання глобального і локального читання: спочатку виявляється загальна комунікативна рамка, далі – смислові вузли, лексико-граматичні механізми, культурні маркери, імпліцитні припущення, аргументативні переходи. Післятекстова фаза переводить рецепцію в продукцію: переосмислення ключових концептів, зіставлення з рідною мовою і культурою, письмова реакція, усна дискусія, реконструкція позицій, створення вторинного тексту. Саме ця

третя фаза забезпечує перехід від аналітичного читання до продуктивно-комунікативного володіння мовою.

В умовах доступу до великих масивів інформації окремої уваги потребує питання мотивації студентів до читання. Мотиваційна криза сучасного читання пов'язана не з браком текстів, а з браком переживання їхньої смислової необхідності. Коли читання подається як обов'язок без інтелектуальної перспективи, воно програє швидким цифровим форматам. Тому стимулювання аналітичного читання має спиратися на комплекс мотиваторів.

Перше й найголовніше – загальнолюдські культурні цінності. Тексти повинні базуватись на питаннях свободи, відповідальності, пам'яті, ідентичності, справедливості, технологічних змін, людської гідності, тобто того, що має екзистенційну вагу незалежно від мови.

Етнокультурна специфіка полягає в тому, що студент має відчувати, що через текст він занурюється у відмінний, але зрозумілий спосіб соціального й символічного буття.

Важлива також пізнавальна значущість тексту, який має надавати не лише мовний матеріал, а й нове знання або новий ракурс бачення проблеми.

Невід'ємною складовою має бути комунікативна перспектива: читання повинно перетікати у реальну дискусію, письмове висловлення, аргументацію, а не завершуватися формальною перевіркою.

Гарним стимулом може стати інтелектуальний виклик: матеріал повинен бути достатньо складним, щоб вимагати зусилля, але не настільки важким, щоб паралізувати розуміння.

І ще – міжкультурна порівнюваність: студентам потрібна можливість співвідносити інший текстовий світ із власними мовними та культурними схемами.

Практичні принципи мотивації випливають із зазначених положень. Ефективним є проблемний добір текстів, коли матеріал організовано не навколо абстрактної теми, а навколо питання, що допускає інтерпретацію і дискусію. Не менш важливою є серійність: читання окремого тексту рідко створює стійкий інтерес, натомість серія текстів, об'єднаних концептом або проблемою, формує відчуття інтелектуального маршруту. Контрастивність також має високу мотиваційну силу: зіставлення англійських, німецьких і українських способів концептуалізації стимулює увагу до мовної форми. Важливою є й видимість результату: студент повинен бачити, що завдяки читанню він здатен точніше говорити, переконливіше писати, краще аргументувати, глибше розуміти інший культурний контекст. Нарешті, мотивація посилюється там, де викладач не зводить текст до набору контрольних запитань, а вибудовує навколо нього інтелектуально насичену взаємодію.

Отже, організація аналітичного читання в навчанні іноземної мови повинна спиратися на інтеграцію кількох рівнів. Історико-філософський рівень показує, що мова є формою світобачення й не може бути зведена до нейтрального коду. Етнолінгвістичний рівень виявляє культурно марковані способи концептуалізації та комунікації. Психолінгвістичний рівень пояснює механізми обробки тексту й умови подолання інтерференції. Лінгводидактичний рівень перетворює ці засади на принципи добору текстів, організації завдань і мотиваційної підтримки. Саме в такій багаторівневій єдності аналітичне читання перестає бути периферійною вправою й стає ядром інтелектуалізованого навчання англійської та німецької мов.

Висновки. Концептуально-філософський аналіз організації аналітичного читання засвідчує, що його методична цінність ґрунтується на глибшому розумінні природи мови. Лінія від Гердера через Гумбольдта й Потебню показує, що мова є не зовнішнім засобом оформлення думки, а формою символічного членування досвіду і смислотворення. У Сепіра та Ворфа ця ідея дістає етнолінгвістичне продовження у вигляді уваги до культурно та граматично зумовлених способів концептуалізації світу, тоді як у Леві-Строса вона переводиться на рівень структурної організації культурних значень. У герменевтичній традиції Гайдеґґера і Ґадамера мова постає як середовище явлення смислу і діалогічного розуміння. Сукупно ці підходи дають підстави розглядати аналітичне читання як інтерпретативну практику входження в іномовний смисловий горизонт.

Етнолінгвістичні наслідки такого підходу полягають у необхідності працювати з мовною картиною світу, культурно маркованими концептами, жанровими нормами й комунікативними патернами. Для англійської мови це означає посилену увагу до прагматичної модальності, імпліцитності, фразеологічної зв'язаності та гнучких дискурсивних сценаріїв; для німецької – до синтаксичної ієрархії, словотвірної компресії, логічної структурованості та поняттєвої щільності тексту. Психолінгвістичні наслідки пов'язані з тим, що аналітичне читання повинно поєднувати глибоку інтерпретацію з керованою обробкою мовної форми, розвитком словникової глибини, метакогнітивного контролю та профілактикою міжмовної й внутрішньомовної інтерференції.

Обґрунтовано, що добір або укладання текстів для аналітичного читання має спиратися на прин-

ципи концептуальної насиченості, культурної маркованості без стереотипізації, лінгвістичної репрезентативності, інтерференційної профілактики, комунікативної перспективи, моделювання заглиблення в мовне середовище та жанрово-дискурсивної варіативності. За таких умов текст виконує не допоміжну, а системоутворювальну функцію: він формує здатність до продуктивно-комунікативного володіння мовою, оскільки стає джерелом концептів, аргументативних моделей, лексико-граматичних патернів і міжкультурної рефлексії.

Мотивація до аналітичного читання в сучасному інформаційному середовищі повинна будуватися на поєднанні загальнолюдських культурних цінностей, етнокультурної специфіки, пізнавальної значущості, комунікативної перспективи, інтелектуального виклику та міжкультурної порівнюваності. Практично це передбачає проблемний і серійний добір текстів, контрастивну організацію навчального матеріалу, видимий перехід від читання до говоріння й письма, а також створення ситуації, в якій читання переживається як форма інтелектуального зростання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою ефективності різних моделей аналітичного читання для англійської та німецької мов, із корпусно обґрунтованим добором текстів залежно від типів інтерференції, а також із вивченням можливостей поєднання герменевтично орієнтованого глибокого читання з цифровими форматами навчання, адаптивними платформами та інструментами штучного інтелекту в межах академічно контрольованого освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brown H. D., Lee H. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. 4th ed. White Plains, NY : Pearson Education, 2015. 663 p.
2. Hans-Georg Gadamer: Wahrheit und Methode / hrsg. von G. Figal. Berlin : Akademie Verlag, 2007. 256 S. (Klassiker Auslegen ; Bd. 30). S. 270–312, 387–441.
3. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 478 p.
4. Grabe W., Stoller F. L. Teaching and Researching Reading. 3rd ed. New York : Routledge, 2020. 360 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315726274
5. Grabe W., Yamashita J. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 518 p.
6. Hedge T. Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford : Oxford University Press, 2000. 448 p.
7. Heidegger M. On the Way to Language / transl. by P. D. Hertz. New York : Harper & Row, 1971. 200 p.
8. Herder J. G. Abhandlung über den Ursprung der Sprache. Berlin : Christian Friedrich Voss, 1772. 128 S. URL: https://www.deutschestextarchiv.de/herder_abhandlung_1772 (дата звернення: 19.06.2026). S. 52–55, 60.
9. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts. Berlin : Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1836. 414 S. URL: https://archive.org/details/berdieverschied00vongoog (дата звернення: 19.06.2026). S. 35–37, 41, 50, 58.
10. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
11. Lévi-Strauss C. Anthropologie structurale. Paris : Plon, 1958. 480 p. URL: https://archive.org/details/anthropologiestr00levi (дата звернення: 19.06.2026). P. 40–41, 232–233.
12. Rayner K., Pollatsek A., Ashby J., Clifton C. Jr. Psychology of Reading. 2nd ed. New York : Psychology Press, 2012. 582 p.
13. Rayner K., Pollatsek A. The Psychology of Reading. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1989. 530 p.
14. Ребрій О. Відкриваючи наново Потебню: спостереження вченого і нотатки перекладача. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. 2024. Вип. 100. С. 112–119. DOI: https://doi.org/10.26565/2786-5312-2024-100-11.
15. Sapir E. Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality / ed. by D. G. Mandelbaum. Berkeley ; Los Angeles : University of California Press, 1963. 617 p. URL: https://archive.org/details/selectedwritings00sapi (дата звернення: 19.06.2026). P. 162.
16. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf / ed. by J. B. Carroll. New York : John Wiley & Sons ; Cambridge, Mass. : Technology Press of M.I.T., 1956. 278 p. URL: https://archive.org/details/languagethoughtr00whor (дата звернення: 19.06.2026). P. 92, 147, 212–213, 220.

REFERENCES

1. Brown H. D., Lee H. (2015) Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. 4th ed. Pearson Education, White Plains, NY, 95–107.
2. Gadamer H.-G. (2007) Wahrheit und Methode [Truth and Method]. Figal G. (Ed.). Akademie Verlag, Berlin, 270–312, 387–441. (Klassiker Auslegen, Bd. 30). [in German].
3. Grabe W. (2009) Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge University Press, Cambridge. 122–130.
4. Grabe W., Stoller F. L. (2020) Teaching and Researching Reading. 3rd ed. Routledge, New York40–51 https://doi.org/10.4324/9781315726274

5. Grabe W., Yamashita J. (2022) Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 32–37.

6. Hedge T. (2000) Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press, Oxford, 362–379.

7. Heidegger M. (1971) On the Way to Language. Transl. by P. D. Hertz. Harper & Row, New York, 15–29.

8. Herder J. G. (1772) Abhandlung über den Ursprung der Sprache [Treatise on the Origin of Language]. Christian Friedrich Voss, Berlin, 52–55, 60. https://www.deutschestextarchiv.de/herder_abhandlung_1772 [in German].

9. Humboldt W. von (1836) Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts [On the Diversity of Human Language Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind]. Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 35–37, 41, 50, 58. https://archive.org/details/berdieverschied00vongoog [in German].

10. Lakoff G., Johnson M. (1980) Metaphors We Live By. University of Chicago Press, Chicago, 134–141.

11. Lévi-Strauss C. (1958) Anthropologie structurale [Structural Anthropology]. Plon, Paris, 40–41, 232–233. https://archive.org/details/anthropologiestr00levi [in French].

12. Rayner K., Pollatsek A., Ashby J., Clifton C. Jr. (2012) Psychology of Reading. 2nd ed. Psychology Press, New York, 231–238, 566–570.

13. Rayner K., Pollatsek A. (1989) The Psychology of Reading. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 76–87.

14. Rebrii O. (2024) Vidkryvaiuchy nanovo Potebniu: sposterezhennia vchenoho i notatky perekladacha [Re-discovering Potebnya: The scholar's observations and the translator's notes]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov, 100, 112–119. https://doi.org/10.26565/2786-5312-2024-100-11 [in Ukrainian].

15. Sapir E. (1963) Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality. Mandelbaum D. G. (Ed.). University of California Press, Berkeley : Los Angeles, 162–163. https://archive.org/details/selectedwritings00sapi

16. Whorf B. L. (1956) Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Carroll J. B. (Ed.). John Wiley & Sons, New York, 92, 147, 212–213, 220. https://archive.org/details/languagethoughtr00whor

Дата першого надходження статті до видання: 30.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

UDC 81'23:81'42:32.019.5
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-30

Tetiana STAROSTENKO,
orcid.org/0000-0003-2343-105X
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the English Philology Department
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) Tinatroickaja@gmail.com

Alona SHEVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-9953-1906
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Speech and Writing at
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) alyonageorgievna@gmail.com

THE RHETORIC OF AGGRESSION IN THE BIDEN–TRUMP PRESIDENTIAL DEBATES

The article focuses on the linguistic representation of the concept of AGGRESSION in American political discourse, represented by the 2020 and 2024 presidential election debates between Joe Biden and Donald Trump. The study aims to identify the linguistic means of verbalization of the concept AGGRESSION as well as the impoliteness strategies observed in the three rounds of presidential debates, reconstruct the cognitive model shaping this concept in contemporary American political discourse, and determine the specific features of its realization in the idiolects of both candidates.

The study traces the evolution of the nominative means used to represent aggressive states from the Old English period through Middle English French borrowings to the Latinisms of the Early Modern period. This diachronic perspective provides grounds for viewing the contemporary English lexicon of conflict as the result of centuries of interaction among Germanic, Romance, and Latin linguistic strata. The analysis of the empirical data demonstrates that in the 2020 debates, the concept AGGRESSION is primarily conceptualized through the prism of the domestic political crisis and the COVID-19 pandemic, whereas the October debates are dominated by the frames of state sovereignty, national security, and external threat. In the 2024 debates, the conceptualization of aggression escalates further. Geopolitical conflicts are interpreted as a global confrontation, migration is framed through the invasion metaphor, domestic political conflict is represented as a potential civil war, and the international situation is framed as a precondition for global military conflict.

The analysis identifies three dominant conceptual-metaphorical clusters (fire and escalation, destruction, and invasion and contagion), which function as the principal cognitive models for the verbalization of aggression and serve to implement the strategy of attributing responsibility to either a political opponent or an external actor. A comparative analysis of the candidates' idiolects reveals a pronounced asymmetry in their communicative strategies. Donald Trump's discourse is characterized by an action-oriented style, extensive hyperbole, intensive repetition, and the predominance of confrontational rhetoric. Joe Biden's discourse, by contrast, although initially more restrained, demonstrates an increasing tendency throughout the analyzed period toward militarized imagery and more frequent use of the lexicon of threat. The findings indicate a gradual transformation of the cognitive model of political conflict, from its interpretation as institutional disagreement to its representation through narratives of war, existential danger, and national survival. This shift reflects changing dominant patterns in the framing of political reality within contemporary American political discourse.

Key words: *aggression, political discourse, conceptual metaphor, frame, idiolect, political debates.*

Тетяна СТАРОСТЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2343-105X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) Tinatroickaja@gmail.com

Альона ШЕВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9953-1906
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) alyonageorgievna@gmail.com

РИТОРИКА АГРЕСІЇ У ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ДЕБАТАХ МІЖ БАЙДЕНОМ І ТРАМПОМ

Статтю присвячено дослідженню мовної репрезентації концепту АГРЕСІЯ в американському політичному дискурсі на матеріалі передвиборчих теледебатів між Джо Байденом і Дональдом Трампом, що відбулися у 2020 та 2024 роках. Метою дослідження є виявлення мовних засобів вербалізації концепту АГРЕСІЯ та стратегій імполайтнесу у трьох раундах президентських теледебатів, реконструкція когнітивної моделі, що організовує зазначений концепт у сучасному американському політичному дискурсі, а також встановлення специфіки його реалізації в ідіолектах обох кандидатів.

У роботі простежено еволюцію номінативних засобів репрезентації агресивних станів від давньоанглійського періоду через середньоанглійські французькі запозичення до латинізмів ранньомодерної доби, що дає підстави розглядати сучасний англомовний лексикон конфлікту як результат багатовікового нашарування германських, романських та латинських мовних пластів. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив, що в дебатах 2020 року концепт АГРЕСІЯ концептуалізується переважно крізь призму внутрішньополітичної кризи та пандемії COVID-19, тоді як у жовтневих дебатах домінують фрейми державного суверенітету, національної безпеки та зовнішньої загрози. У дебатах 2024 року відбувається подальша ескалація агресивної концептуалізації, коли геополітичні конфлікти інтерпретуються як глобальне протистояння, міграція осмислюється через метафору вторгнення, внутрішньополітичний конфлікт репрезентується як потенційна громадянська війна, а міжнародна ситуація – як передумова світового воєнного конфлікту.

У результаті аналізу виокремлено три домінантні концептуально-метафоричні кластери, включаючи «вогонь та ескалація», «руйнування» і «вторгнення та зараження», які виступають основними когнітивними моделями вербалізації агресії та реалізують стратегію покладання відповідальності на політичного опонента або зовнішнього актора. Зіставний аналіз ідіолектів кандидатів виявив виразну асиметрію їхніх мовленнєвих стратегій. Так, мовлення Дональда Трампа характеризується діяльнісною спрямованістю, високим ступенем гіперболізації, інтенсивною повторюваністю та домінуванням конфронтаційної риторики, тоді як мовлення Джо Байдена, попри початкову стриманість, упродовж аналізованого періоду демонструє тенденцію до посилення мілітаризованої образності й активнішого використання лексики загрози. Отримані результати засвідчують поступову трансформацію когнітивної моделі політичного конфлікту від його осмислення як форми інституційної незгоди до репрезентації через наратив війни, екзистенційної небезпеки та національного виживання, що свідчить про зміну домінантних способів концептуалізації політичної реальності в сучасному американському політичному дискурсі.

Ключові слова: *агресія, політичний дискурс, концептуальна метафора, фрейм, ідіолект, політичні дебати.*

Problem statement. Every language bears the imprint of a certain historical moment in the development of society, solidifying its anxieties in words, crystallizing its secular or religious vector, revealing its values, and catching its unspoken codes of conduct. In *Othello*, William Shakespeare assigns the antagonist a Spanish name, Iago, thereby alluding to Spain's status as England's political competitor at the time. Much in the same way, G.H. Wells, in his *The Time Machine*, invents two names for humanity's evolutionary descendants that encode their opposing natures through etymological association. Thus, *"Eloi"* likely echoes the Hebrew *"Elohim"* (a name for God) or *"El"* (*God* or *deity*), suggesting the Eloi's angelic, ethereal, almost divine beauty along with their childlike helplessness and passivity, since they've become decorative rather than powerful. On the other hand, the word *"Morlocks"* has a harsher, guttural sound. Some scholars link it to *"Moloch,"* the ancient deity associated with child sacrifice, foreshadowing the grim disclosure that the Morlocks farm the Eloi for food. The name's phonetic harshness (hard consonants, *"-lock"* suggesting entrapment or mechanism) mirrors their subterranean, industrial,

monstrous existence. In *1984*, George Orwell suggests the idea of *Newspeak*, designed to shrink the range of thought itself.

This aligns with Norman Fairclough's discourse interpretation, which points out the stages of social organization, including *"the level of the social situation, or the immediate social environment in which the discourse occurs; the level of the social intuition, which constitutes a wider matrix for the discourse; and the level of the society as a whole"* (Fairclough, 1989: 25).

In the political sphere, players select an acting mask that determines their style, establishes the ethical boundaries they may or may not cross, and appeals to particular cultural frames, helping them manipulate their audience.

The analysis of the main studies and publications. "A Socio-Pragmatic Study of Verbal Abuse in Selected American Political Debates" in the four debates between Joe Biden and Donald Trump was carried out by Ameer Ali Hussein and Huda Abdulhussein Saeed in their article of 2021, in which they retrace "the employment of socio-pragmatic strategies, which are represented by speech act and impoliteness strategies", and also "investigate the most dominant of pragmatic aspect as well as the most dominant category of verbal abuse." (Hussein, Saeed, 2021). Padma Dewi Kalingga Putri and Hilmi Akmal highlighted "the Turn-Taking Mechanism and Power Relations that emerged in the 2024 United States Presidential Debate between Donald Trumpand Kamala Harris" in the article "Turn-Taking Mechanism and Power Relations in United States Presidential Debates between Donald Trump and Kamala Harrison September 11, 2024" (Putri, Akmal, 2024: 437-457).

Despite growing scholarly interest in the pragmatic and interactional dimensions of the Biden–Trump debates, the cognitive-linguistic architecture of political aggression remains largely under-examined. Existing studies have productively described *how* aggression is enacted through impoliteness strategies and turn-taking dynamics, yet neither addresses *how aggression is conceptualized* as a mental structure organizing the candidates' lexical and rhetorical choices. Consequently, questions concerning the conceptual metaphors and frames that shape battle discourse, the associative and loaded connotations of political epithets, and the idiolectal patterns between the two speakers' cognitive-verbal profiles remain, to date, under-investigated.

Statement of the task. The aim of the research is to detect the linguistic means of verbalization of the concept AGGRESSION in the pre-election debates taking place between Joe Biden and Donald Trump, and to reconstruct the cognitive model (conceptual metaphors, frames, and associative or connotative structures) that organizes the concept within the frame of American political discourse, with a compar-

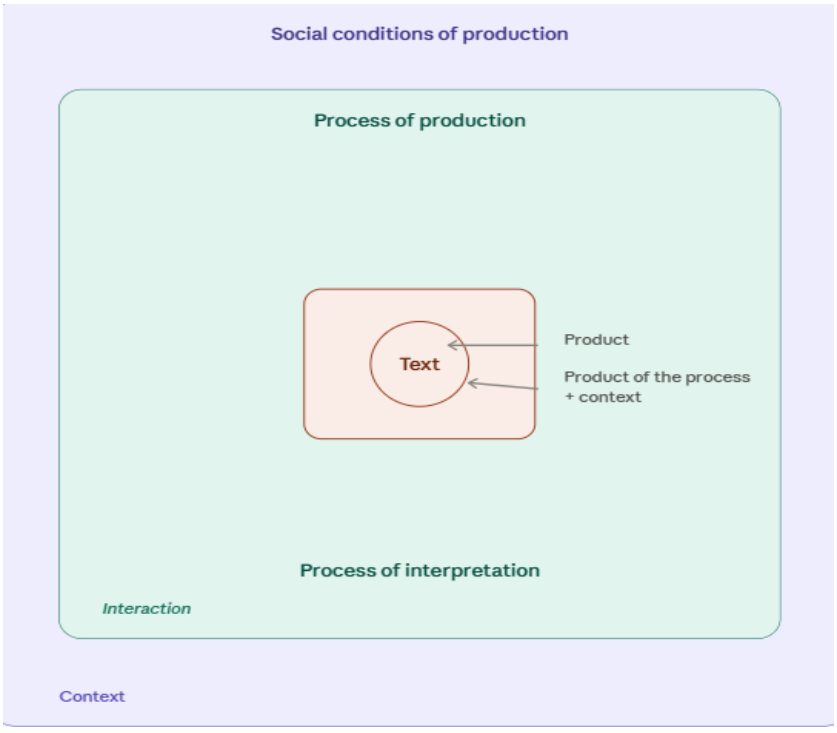

Fig. 1. Discourse as a text, interaction, and context (Fairclough, 1989: 25)

ative focus on the individual verbalization strategies of each candidate.

The study is based on the transcripts of the 2020 and 2024 U.S. presidential debates between Joe Biden and Donald Trump. The primary sources include the September 29, 2020 debate (the first presidential debate, moderated by Chris Wallace), with transcripts obtained from the Commission on Presidential Debates and Rev.com; the October 22, 2020 debate (the second presidential debate), with the transcript provided by the Commission on Presidential Debates; and the June 27, 2024 debate (CNN, Atlanta, moderated by Jake Tapper and Dana Bash), applying the official full transcript published by CNN Politics.

The research adopts a set of cognitive-linguistic and discourse-analytical methods. Conceptual analysis serves as the principal method for reconstructing the cognitive structure of the concept AGGRESSION, while conceptual metaphor and frame analyses identify the metaphorical models and cognitive frames that govern the linguistic expression in political discourse. Lexical-semantic and contextual analyses enable the detection and interpretation of the linguistic manifestations of the concept in the debate transcripts. Comparative discourse analysis is employed to reveal similarities and differences in the verbalization strategies of Joe Biden and Donald Trump, whereas quantitative analysis is used to determine the frequency and distribution of aggressive lexical units, thereby supporting the qualitative findings.

Presentation of the main material. The English vocabulary denoting *aggression, attack, hostility*, and *conflict* has a long historical development, reflecting both the evolution of the language and its contact with other cultures. During the Old English period (c. 450-1066), the core vocabulary of conflict was of Germanic origin. Words such as *feohtan* ("to fight, make war, struggle"), *beadu* ("battle, war"), *wīȝ* ("fight, battle, war, conflict"), and *here* ("an army, host, infantry, cavalry") were widely used, particularly in heroic poetry such as *Beowulf* (Bosworth Toller's Anglo-Saxon Dictionary Online).

Following the Norman Conquest of 1066, the Middle English period (1066–1500) absorbed a large amount of French vocabulary. As French became the language of the aristocracy, the legal system, and military administration, English borrowed numerous terms related to warfare and conflict, including *attack* (from Old French *attaquer*) (Etymonline), *invasion*, and *assault* (from Old French *assaut*) (Etymonline). Rather than replacing the existing Germanic lexicon, these Romance borrowings coexisted with native terms, creating synonymous sets with distinct stylistic and semantic nuances.

During the Early Modern English period (1500–1700), borrowing from Latin intensified as it became the dominant language of scholarship, diplomacy, and international affairs. It was during this period that the word *aggression* entered English. According to the *Oxford English Dictionary*, *aggression* is first recorded around 1610 with the meaning "an unprovoked attack." The term derives from the Latin *aggressio* (from *aggredi*, "to attack"), transmitted via French into English as *aggression* (Oxford English Dictionary). Initially, the word was used primarily in military contexts.

In the Modern English period (from 1700 to the present), *aggression* expanded considerably in semantic scope, extending beyond military usage into politics, psychology, sociology, and international law. After the Second World War, the concept acquired a formal legal status in international law. The Nuremberg Trials and the Charter of the United Nations recognized aggressive war as an international crime. As a result, throughout the twentieth century, *aggression* became one of the central terms of political discourse.

Contemporary English vocabulary relating to aggression is etymologically diverse, combining Germanic elements such as *threat* and *strike*, French borrowings including *attack*, *assault*, and *invasion*, and Latin-derived terms such as *aggression*, *hostility*, and *offense*. In contemporary political discourse, the most frequent lexical items include *aggression*, *attack*, *invasion*, *assault*, *hostility*, *threat*, and *violence*. This historical layering of Germanic, French, and Latin vocabulary has produced rich networks of synonyms with varying degrees of expressiveness, formality, and semantic specificity. Lexical resources are actively employed in political discourse to construct narratives of confrontation, conflict, and ideological opposition.

Political debates are a unique form of institutional discourse in which participants compete to persuade the audience. Their primary objective is to expose the opponent's error while affirming one's own political program. Such a frame makes conflict-related language and rhetorical strategy indispensable rather than optional. The applied vocabulary usually serves three key functions: it directly criticizes the opponent, constructs a negative image of the opponent, and mobilizes supporters while legitimizing one's own actions.

Norman Fairclough believes: *"The most obvious difference between face-to-face discourse and media discourse is the 'one-sidedness' of the latter. In face-to-face interaction, participants alternate between being the producers and the interpreters of text, but in media discourse, as well as generally in writing,*

there is a sharp divide between producers and interpreters – or, since the media 'product' takes on some of the nature of a commodity, between producers and consumers." (Fairclough, 1989: 49).

The style of American political debates has undergone significant changes over the past seven decades. The debates of the 1960s, particularly those between John F. Kennedy and Richard Nixon, were characterized by a relatively high level of civility, when politicians focused more on policy positions and ideas than on personal attacks. Over time, however, the style became increasingly confrontational. During the 1980s, Ronald Reagan applied extensive rhetorical strategies to criticize his opponents. In the 1990s and 2000s, political debates grew more combative. The 2020 and 2024 debates between Joe Biden and Donald Trump further reinforced this trend, as both candidates frequently interrupted each other, resorted to personal attacks, and exchanged mutual accusations.

This shift toward a more confrontational style of political debate can be explained by several factors. First, the growing influence of traditional media and social media has encouraged the use of short, emotionally charged statements that are more likely to attract attention, be remembered, and spread virally, thereby incentivizing politicians to adopt more aggressive rhetoric. Second, increasing political polarization in the United States has divided society into two opposing camps, triggering politicians to use harsher language to appeal to their supporters. Third, the shifts towards individual communication strategies rather than following the traditional rules of ethical political behaviour. Donald Trump, in particular, deliberately adopted a highly confrontational style, the psychopathic mask, giving him a wide space for manoeuvre and compelling his opponents to adapt to the new dynamics of political debate. The transformation of political field towards individualization was already analysed by Lance Bennet and Alexandra Segerberg in the publication of 2012 *"The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics"* (Bennet, Segerberg, 2012: 7–11).

The debates taking place on 29 September 2020 have already outlined the vector for future rhetoric in the political arena. Both candidates relied heavily on vocabulary with negative connotations. Appealing to Biden's policy, Trump selects the lexeme *destruction* and its derivatives: *"He will destroy this country.";* [on Insulin cost]: *"it was destroying families, destroying people, the cost."* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020). Another lexical marker of aggression is the words *threat* and *violence*, as well as their derivatives: "*he* [Biden] *threatened Ukraine with a billion dollars*"; [Biden to Trump]: *"violent crime went down 17 percent, 15 percent in our Administration. It's gone up on his watch'; "violence in response is never appropriate, never appropriate"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020). Here, we can observe that Trump adopts an attacking strategy, while Biden takes a more conciliatory tone, even though using the same negatively charged vocabulary.

Trump also relies on disease-related vocabulary when addressing the issues of COVID-19, labelling the "responsible" agent, which builds an *'othering' blame frame*: *"we closed it down because of the China plague"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020). He also evokes a battle discourse: [a metaphor of political survival]: *"I had to fight, both flanks and behind me and above"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020).

The death cluster is activated in both exchanges: [Biden]: *"200,000 dead," "a lot of people died and a lot more are going to die," "one in 500 African Americans"* [will have died]; [Trump]: *"two million people would be dead now"; "he wants to shut down the whole country"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020).

The conceptual metaphors taking place in the first round of the debates include: a) fire as escalating violence: [Biden]: *"pours gasoline in the fire";* [Trump]: "*we would put out that fire in a half an hour"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020); b) coup or conspiracy: [Trump]: *"they came after me trying to do a coup," "spying on my campaign"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020); c) "infected" language: [Trump]: *"China plague"*; [Biden]: *"contracting COVID"* (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020).

Idiolectal profile of both then-candidates portrays preferred aggression lexis with Trump using the patterns such as *destroy, dangerous, radical, overthrow, coup, fraud,* and Biden's choice of *violent, dying, killed,* and *discredited.* With that, Trump often challenges the speaker with imperative forms, among them *"Will you shut up, man?"* On the other hand, Biden suggests some accusative declaratives like *"He's the racist,"* labelling the speaker.

Trump demonstrates his creativity by inventing derogatory nicknames for his opponents: *"If Poca-*

hontas would have left two days early you would have lost every primary" (Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 2020). *"Pocahontas"* was a nickname Trump used for Senator Elizabeth Warren, referencing her past claims of Native American heritage. Here, Trump remarks that if Elizabeth Warren had dropped out of the primary race two days earlier, Biden would have lost every primary contest instead of winning them.

In the Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, held on 22 October 2020 (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020), we observe another stratum of vocabulary with an aggressive connotation. Basically, the opponents use the same range of words adopted during their first round in September. However, the word *threat* and its derivatives are not used directly, but the semantics of treat are implied in the link to geo-politics: [Biden]: *"any country, no matter who it is, that interferes in American elections will pay a price"; "They're interfering with American sovereignty"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020). The idea of destruction pops up again: [Biden, on Trump and Putin]: *"he's engaged in activities that are trying to destabilize all of NATO";* [Trump, recasting Biden's health-care plan as an act of aggression against institutions]: *"he's talking about destroying your Medicare, totally destroying and destroying your Social Security"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020).

The explicit lexeme of *war*, absent from the first debate, arrives: [Trump on Obama]: *"He indicated we will be in a war with North Korea, it would be a nuclear war";* [Biden, outlining the Hitler analogy]: *"We had a good relationship with Hitler before he in fact invaded Europe";* [Biden]: *"he's actually paying bounties to kill American soldiers in Afghanistan"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020). The line of killing reappears: [Trump]: *"700,000 people would be dead right now"* (counterfactual H1N1 comparison); [Biden]: *"220,000 Americans dead," "We're about to lose 200,000 more people"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020).

The domestic-aggression register is added: [Biden, on family separation]: *"It's criminal. It's criminal";* [Biden]: *"He pours fuel on every single racist fire, every single one"; "This guy has a dog whistle about as big as a fog horn"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020). *"Fog-horn"* is a very loud horn used by ships to warn others in fog. *"A dog whistle"* refers to a coded message that seems innocent to most people but carries a specific meaning to a particular audience, often used to describe politicians signalling racist or divisive ideas without saying them outright (only the "dogs," i.e., the intended audience, can "hear" it).

Thus, in the second round of debates, Biden appears to shift toward a more aggressive, attacking role.

The conceptual metaphors enumerate: a) sovereignty as body under attack: [Biden]: *"interfering with American sovereignty"* (Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 2020), twice-repeated treats the nation as a bounded entity that can be violated by an external and state-level (Russia, Iran, China), not a domestic political rival; b) historical analogy as aggression amplifier**:** [Biden]: Hitler invasion analogy functions cognitively to recast Trump's diplomacy with Kim Jong Un as appeasement-before-aggression, importing the entire 1930s war-frame wholesale into a 2020 foreign-policy; c) policy as demolition: [Trump]: on *"destroying your Medicare", "Social Security"*.

The comparative idiolectal profile continues to hold the word-stock: [Trump]: *destroy, terminate, disaster, hoax, spied;* [Biden]: *interfere, sovereignty, destabilize, criminal, invaded.* For Trump, the domain of aggression is largely personal (taxes, Hunter Biden, IRS); Biden shifts outward (geopolitics, sovereignty, historical analogy). This time, a rhetorical escalation device is used: [Trump]: *"Who built the cages, Joe?"*

The Biden-Trump debate transcript in 2024, held in Atlanta and moderated by Jake Tapper and Dana Bash (The Biden-Trump debate transcript, 2024), demonstrates the trajectory of enforcement. The AGGRESSION concept here is dominated by geopolitical war-talk far more than by domestic culture-war language, reflecting the live Ukraine and Gaza conflicts absent (or nascent) in 2020: [Trump about Biden]: *"He will drive us into World War Three, and we're closer to World War Three than anybody can imagine. We are very, very close to World War Three, and he's driving us there";* [Biden on Trump]: *"If you want a World War Three, let him follow and win, and let Putin say, do what you want to NATO".* The invasion line is adopted again: [Trump, describing what Putin would not have done under his presidency]: *"he would have never invaded Ukraine";* [Biden, reversing the accusation onto Trump's foreign policy]: *"he encouraged him, do whatever you want. And he went in"* [Putin into Ukraine] (The Biden-Trump debate transcript, 2024).

Destruction semantics reoccurs: [Trump on migrants]: *"they're going to destroy our country";* [Trump on Biden]: *"He is destroying Social Security,*

Medicare, and Medicaid]; [Trump]: *"Joe, our country is being destroyed as you and I sit up here"* ().

The idea of killing is tied to migrant-crime rhetoric: [Trump]: *"They're killing our citizens at a level that we've never seen before", "We call it migrant crime. I call it Biden migrant crime";* [Trump]: *"he has killed so many people at our border";* [Trump about Afghanistan]: *"we lost 13 beautiful soldiers and 38 soldiers were obliterated"* (The Biden-Trump debate transcript, 2024).

In 2024, the *attack* frame is added, applied to both foreign and domestic contexts): [Biden]: *"Iran attacked American troops, killed, caused brain damage for a number of these troops";* [Bash's framing question]: *"in October, Hamas attacked Israel, killing more than a thousand people";* [Biden, characterizing a Trump statement]: *"now he says if he loses again, such a whiner that he is, that there could be a bloodbath"* (The Biden-Trump debate transcript, 2024).

There continues to be a play on the criminality issue: [Trump, on Biden]: *"This man is a criminal";* [Biden, on Trump]: *"The only person on this stage that is a convicted felon is the man I'm looking at right now"* (The Biden-Trump debate transcript, 2024).

The conceptual metaphors embrace: a) migration as invasion or predation: [Trump on migrants]: *"people from prisons, jails and mental institutions", "take jobs," "kill our citizens,"* "*destroying our country"* (The Biden-Trump debate transcript, 2024); b) domestic political violence as civil war prelude: [Biden's Charlottesville narrative]: *"people coming out of the woods carrying swastikas on torches", "singing the same antisemitic bile"*).

The comparative idiolectal profile suggests the following frame: [Trump's vocabulary]: *destroy, killing, invade, criminal, worst in history*; [Biden]: *war criminal, bloodbath, attacked, destroy*; [Trump on Biden]: *"This man is a criminal"; "the worst president";* [Biden on Trump]: *"convicted felon," "morals of an alley cat"*; [Trump on himself]*: "I did nothing wrong",* [Trump on Biden]: *"it's the only way he thinks he can win"* (The Biden-Trump debate transcript, 2024). Both presidents use direct personal indictments.

The conclusion and investigation perspectives. The analysis of the three presidential debates demonstrates that the concept AGGRESSION in American political discourse functions as a dynamic cognitive construct rather than a fixed lexical category, adapting to changing political contexts. Its lexical pattern is built on Germanic (*threat, war, strike*), French (*attack, invasion*), and Latin (*aggression, hostility*) strata, with speakers selecting different layers according to communicative purpose and register. In September 2020, aggression is primarily framed through domestic crises and the COVID-19 pandemic, with Trump utilizing confrontational vocabulary (*destroy, fraud, radical*), while Biden adopts a comparatively restrained but evaluative lexicon (*violent, dying, discredited*). By October 2020, the concept expanded to questions of sovereignty and external threats through historical analogies and intensified confrontation. In 2024, aggression is overwhelmingly conceptualized through geopolitical conflict, in which migration is framed as an invasion, domestic rivalry as civil conflict, and global war as an imminent threat. This progression reflects a shift from interpersonal and domestic aggression toward a broader war-and-survival frame.

Across all debates, three conceptual metaphor clusters remain dominant: *fire* and *escalation, destruction,* and *invasion* and *contagion.* These metaphors attribute responsibility for national decline to political opponents or externalized actors, reinforcing polarized interpretations of reality and supporting one-sided ideological framing.

The idiolectal comparison reveals a persistent asymmetry. Trump's rhetoric is agent-oriented, hyperbolic, and repetitive, relying on direct accusations and imperatives. Biden's discourse, although initially less confrontational, increasingly incorporated militarized, conflict-oriented vocabulary by 2024. Thus, the count across the three transcripts indicates that the lexeme *destroy* or *destroying* occurs approximately 15–20 times in Trump's speech (compared to only 2–3 in Biden's), whereas the lexemes *kill* or *killed* or *dead* appear with roughly comparable frequency in both candidates' discourse (15–20 occurrences each). As to thematic anchoring, Trump predominantly deploys this lexis in relation to migration and border security, while Biden's usage clusters around COVID-19 mortality and the war in Ukraine.

Overall, the findings suggest that the growing confrontational style of American presidential debates reflects not only pragmatic shifts in interaction but also a fundamental transformation of the conceptualization of political conflict from institutional disagreement to narratives of war and national survival. Future research should examine whether this war-oriented framing persists in subsequent election cycles and whether similar conceptual patterns characterize political discourse across different linguistic and cultural contexts.

BIBLIOGRAPHY

1. Bennet L., Segerberg A. The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/287393379_The_logic_of_connective_action_Digital_media_and_the_personalization_of_contentious_politics.
2. Bosworth Toller's Anglo-Saxon Dictionary Online. URL: https://bosworthtoller.com/search?q=beadu%20
3. Etymonline. URL: https://www.etymonline.com/search?q=attack%20
4. Fairclough N. Language and Power. London: Longman, 1989. 259 p. URL: https://pdfcoffee.com/language-amp-power-n-fairclough-pdf-free.html
5. Hussein A.A., Saeed H.A. A Socio-Pragmatic Study of Verbal Abuse in Selected American Political Debates. Review of International Geographical Education Online. 2021. Vol. 11. №9. URL: https://rigeo.org/menu-script/index.php/rigeo/article/view/2121
6. Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee, 22 October 2020. URL: https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/october-22-2020-debate-transcript/
7. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/?tl=true
8. Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio, 29 September 2020. URL: https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/september-29-2020-debate-transcript/
9. Putri P.D.K., Akmal H. Turn-Taking Mechanism and Power Relations in United States Presidential Debates between Donald Trump and Kamala Harris on September 11, 2024. Journal of Pragmatics Research. 2025. Vol. 7. №2. P. 437–457. URL: https://www.researchgate.net/publication/395277887_Turn-Taking_Mechanism_and_Power_Relations_in_United_States_Presidential_Debates_between_Donald_Trump_and_Kamala_Harris_on_September_11_2024
10. The Biden-Trump Debate Transcript. CNN. 2024. URL: https://edition.cnn.com/2024/06/27/politics/read-biden-trump-debate-rush-transcript

REFERENCES

1. Bennet, L., Segerberg, A. (2012). The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics. URL: https://www.researchgate.net/publication/287393379_The_logic_of_connective_action_Digital_media_and_the_personalization_of_contentious_politics (accessed 14 July 2026).
2. Bosworth Toller's Anglo-Saxon Dictionary Online. URL: https://bosworthtoller.com/search?q=beadu%20 (accessed 14 July 2026).
3. Etymonline. URL: https://www.etymonline.com/search?q=attack%20 (accessed 16 July 2026).
4. Fairclough, N. (1989). Language and Power. London: Longman. 259 p. URL: https://pdfcoffee.com/language-amp-power-n-fairclough-pdf-free.html (accessed 14 July 2026).
5. Hussein, A. A., Saeed, H. A. (2021). A Socio-Pragmatic Study of Verbal Abuse in Selected American Political Debates. Review of International Geographical Education Online. Vol. 11. №9. URL: https://rigeo.org/menu-script/index.php/rigeo/article/view/2121 (accessed 16 July 2026).
6. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/?tl=true (accessed 17 July 2026).
7. Presidential Debate at Belmont University in Nashville, Tennessee. (2020). URL: https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/october-22-2020-debate-transcript/ (accessed 13 July 2026).
8. Presidential Debate at Case Western Reserve University and Cleveland Clinic in Cleveland, Ohio. (2020). URL: https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/september-29-2020-debate-transcript/ (accessed 14 July 2026).
9. Putri, P. D. K., Akmal, H. (2025). Turn-Taking Mechanism and Power Relations in United States Presidential Debates between Donald Trump and Kamala Harris on September 11, 2024. Journal of Pragmatics Research. Vol. 7. №2. P. 437–457. URL: https://www.researchgate.net/publication/395277887_Turn-Taking_Mechanism_and_Power_Relations_in_United_States_Presidential_Debates_between_Donald_Trump_and_Kamala_Harris_on_September_11_2024 (accessed 13 July 2026).
10. The Biden-Trump Debate Transcript. (2024). CNN. URL: https://edition.cnn.com/2024/06/27/politics/read-biden-trump-debate-rush-transcript (accessed 17 July 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'25:81'42:82-312.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-31

Наталія СУНЬКО,
orcid.org/0000-0002-5237-9361
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) n.sunko@chnu.edu.ua

Адріана ФЕДУНИК,
orcid.org/0009-0007-4160-3376
студент І курсу факультету магістратури іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) fedunyk.adriana@chnu.edu.ua

ВИРАЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ АГРЕСІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТРИЛЕРІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ

Статтю присвячено дослідженню прагматичного потенціалу імпліцитної агресії в дискурсі сучасного психологічного трилера та стратегіям її перекладу українською мовою. Актуальність дослідження зумовлена тим, що агресія в цьому жанрі часто реалізується не через прямі погрози, образи чи відкритий конфлікт, а за допомогою непрямих комунікативних засобів: натяків, двозначності, мовчання, маніпулятивних запитань, удаваної турботи, оцінних зауважень, емоційно насичених пауз, зміни тональності та невербальних деталей. Такі форми агресії є особливо значущими для психологічного трилера, оскільки вони створюють саспенс, підтримують емоційне напруження, виявляють приховані конфлікти між персонажами та залучають читача до інтерпретації недомовленого.

Проблема, що розглядається у статті, полягає в складності перекладу імпліцитної агресії, адже її ефект зазвичай базується не лише на лексичному значенні висловлення, а й на контексті, пресупозиціях, імплікатурах, емоційній атмосфері та культурному сприйнятті ввічливості чи неввічливості. Формально точний переклад може послабити психологічний тиск оригіналу, якщо він нейтралізує підтекст, робить висловлення надто експліцитним або усуває тривожну двозначність. Тому перекладач відтворює не лише семантичний зміст вихідного тексту, а й його прагматичну силу та емоційний вплив на читача.

Метою статті є визначення прагматичного потенціалу імпліцитної агресії в сучасному психологічному трилері та з'ясування основних перекладацьких стратегій, використовуваних для її відтворення українською мовою. Практична частина дослідження ґрунтується на аналізі фрагментів із роману Фріди Мак-Фаден «Вчитель» та їхнього українського перекладу. Дослідження показує, що імпліцитна агресія в романі реалізується через самоспрямовану негативну оцінку, прихований психологічний тиск, знецінення інших персонажів, тілесні реакції на страх, агресивний погляд, просторове напруження, мовчання, провину та внутрішню тривогу. Особливу увагу приділено тому, як ці елементи формують атмосферу небезпеки й непевності.

Результати аналізу демонструють, що до найефективніших стратегій перекладу імпліцитної агресії належать функціональна заміна, прагматичне посилення, збереження емоційної маркованості, передача невербальної напруги, смислове розгортання та збереження недомовленості. Ці стратегії дають змогу зберегти саспенс і психологічну нестабільність оригінального тексту без надмірного пояснення. У статті зроблено висновок, що імпліцитна агресія є одним із ключових механізмів психологічного впливу в сучасному трилері, тоді як її успішний переклад вимагає чутливості до підтексту, емоційного ритму та прагматичної функції кожного фрагмента.

Ключові слова: *імпліцитна агресія, психологічний трилер, прагматика, саспенс, перекладацькі стратегії, прагматичний ефект.*

Nataliia SUNKO,
orcid.org/0000-0002-5237-9361
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Linguistics and Translation
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) n.sunko@chnu.edu.ua

Adriana FEDUNYK,
orcid.org/0009-0007-4160-3376
1st year student at the Faculty of Foreign Languages, Master's Degree
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) fedunyk.adriana@chnu.edu.ua

EXPRESSION OF IMPLICIT AGGRESSION IN THE CONTEMPORARY PSYCHOLOGICAL THRILLER AND THE WAYS OF ITS TRANSLATION

The article focuses on the pragmatic potential of implicit aggression in the discourse of the contemporary psychological thriller and on the strategies of its translation into Ukrainian. The relevance of the study is determined by the fact that aggression in this genre is often represented not through direct threats, insults or explicit conflict, but through indirect communicative means: hints, ambiguity, silence, manipulative questions, false care, evaluative remarks, emotionally charged pauses, changes in tone and non-verbal details. Such forms of aggression are especially significant for the psychological thriller, since they create suspense, maintain emotional tension, reveal hidden conflicts between characters and involve the reader in the interpretation of what remains unsaid.

The problem addressed in the article lies in the difficulty of translating implicit aggression, because its effect is usually based not only on the lexical meaning of an utterance, but also on context, presuppositions, implicatures, emotional atmosphere and the cultural perception of politeness or impoliteness. A formally accurate translation may weaken the psychological pressure of the original if it neutralizes the subtext, makes the utterance too explicit or removes the disturbing ambiguity. Therefore, the translator has to reproduce not only the semantic content of the source text, but also its pragmatic force and emotional influence on the reader.

The aim of the article is to define the pragmatic potential of implicit aggression in the contemporary psychological thriller and to identify the main translation strategies used to reproduce it in Ukrainian. The practical part of the research is based on the analysis of fragments from Freida McFadden's novel The Teacher and their Ukrainian translation. The study shows that implicit aggression in the novel is realized through self-directed negative evaluation, hidden psychological pressure, devaluation of other characters, bodily reactions to fear, aggressive gaze, spatial tension, silence, guilt and internal anxiety. Particular attention is paid to the way these elements shape the atmosphere of danger and uncertainty.

The results of the analysis demonstrate that the most effective strategies for translating implicit aggression include functional substitution, pragmatic intensification, preservation of emotional marking, reproduction of non-verbal tension, semantic expansion and preservation of ambiguity. These strategies make it possible to retain the suspense and psychological instability of the original text without excessive explanation. The study concludes that implicit aggression is one of the key mechanisms of psychological influence in the modern thriller, while its successful translation requires sensitivity to subtext, emotional rhythm and the pragmatic function of each fragment.

Key words: *implicit aggression, psychological thriller, pragmatics, suspense, translation strategies, pragmatic effect.*

Постановка проблеми. У сучасному психологічному трилері агресія не завжди реалізується через відкриту погрозу, образу чи конфліктну репліку. Значно частіше вона набуває прихованого, імпліцитного характеру й виявляється через натяк, іронію, мовчання, двозначність, недомовленість, маніпулятивне запитання, удавану турботу, зміну тональності або порушення очікуваної комунікативної норми. Саме така непряма агресія є особливо продуктивною для жанру психологічного трилера, оскільки вона не лише характеризує персонажів, а й формує атмосферу тривоги, недовіри, психологічного тиску та прихованої загрози. Читач не завжди отримує пряме пояснення конфлікту, але змушений інтерпретувати підтекст, співвідносити слова персонажів з їхніми мотивами, поведінкою та попереднім розвитком сюжету.

Проблема перекладу імпліцитної агресії полягає в тому, що її прагматичний ефект часто залежить не від прямого лексичного значення висловлення, а від контексту, інтонаційної організації, культурно зумовлених моделей ввічливості / неввічливості, прихованих пресупозицій і комунікативних імплікатур. Формально точний переклад не завжди забезпечує збереження психологічного напруження, якщо в цільовому тексті послаблюється підтекст, зникає натяк або нейтралізується емоційна загрозливість репліки. Водночас надмірна експлікація може порушити жанрову при-

роду трилера, адже прихована агресія діє саме через неповноту, непрямоту й інтерпретаційну напругу.

Отже, актуальним є дослідження прагматичного потенціалу імпліцитної агресії в сучасному психологічному трилері та визначення перекладацьких стратегій, які дають змогу зберегти її функціональне навантаження в українському перекладі.

Аналіз досліджень. Теоретичне підґрунтя вивчення імпліцитної агресії формується на перетині прагмалінгвістики, теорії мовленнєвих актів, теорії ввічливості / неввічливості, дискурсології, стилістики художнього тексту та перекладознавства. У вітчизняній лінгвістиці проблематика мовленнєвої агресії розглядається у зв'язку з деструктивною комунікативною поведінкою, оцінною лексикою, конфліктним дискурсом, маніпуляцією та прагматичними засобами впливу. Зокрема, Н. Кухар досліджує приховані форми агресії в освітній комунікації та виокремлює такі її маркери, як сарказм, іронія, натяки, поблажливі коментарі й мовчазне ігнорування (Кухар, 2026). М. Малишева аналізує агресивний потенціал зоосемізмів в українськомовному мережевому дискурсі та наголошує, що агресивна конотація може не пом'якшуватися навіть зовнішньо ввічливою формою номінації (Малишева, 2022). Питання імпліцитності в художньому дискурсі пов'язане також із дослідженнями підтексту, непрямої оцінності, інтертекстуальності та прагматичних механізмів напруження. У сучасних українських студіях простежується інтерес до імпліцитного контрасту, прихованої конфліктності та смислових зіткнень, що не вербалізуються прямо, але формують глибинну організацію тексту (Кожедуб, 2016). Для психологічного трилера такі механізми є жанротвірними, адже саспенс виникає не лише з подієвого розвитку, а й із суперечності між сказаним і несказаним, між буквальним змістом репліки та її прихованим наміром.

Перекладознавчий аспект проблеми спирається на праці, присвячені функціональній, прагматичній і стилістичній еквівалентності. Дж. Гаус розглядає переклад як відтворення не лише семантичного змісту, а й функції тексту в цільовій культурі, що особливо важливо для передачі прихованого впливу, тональності та міжособистісної напруги (House, 2015). Л. Венуті акцентує увагу на співвідношенні одомашнення й очуження, тобто на виборі між адаптацією тексту до очікувань цільового читача та збереженням культурної і стилістичної інакшості оригіналу (Venuti, 1995). М. Бейкер розглядає переклад як інтерпретацію смислів у ширшому наративному й культурному контексті, що дає змогу аналізувати перекладацькі рішення не лише на рівні окремої лексеми, а й на рівні дискурсивної стратегії (Baker, 2018). Дж. Мандей, досліджуючи стиль і позицію перекладача, підкреслює, що переклад художнього тексту завжди передбачає вибір між різними способами репрезентації голосу, оцінності та ідеологічного забарвлення (Munday, 2007).

Безпосередньо до жанру психологічного трилера звертаються сучасні українські дослідники, які аналізують відтворення стилістики, саспенсу, емоційної напруги й конфліктності в перекладі. Так, Г. Онищак досліджує особливості відтворення стилістичних засобів психологічного трилера, наголошуючи на ролі саспенсу, внутрішнього конфлікту та емоційного напруження як жанрових ознак (Onyshchak, 2025). І. Юрчишин розглядає заперечення як прагматичний інструмент саспенсу в психологічних трилерах, що засвідчує перспективність аналізу не лише образної системи, а й граматико-прагматичних засобів створення напруги (Yurchyshyn, 2025). Водночас питання саме імпліцитної агресії як прагматичного механізму психологічного впливу та її перекладацького відтворення залишається недостатньо систематизованим. Це й зумовлює потребу в окремому дослідженні, зорієнтованому на виявлення типових засобів прихованої агресії в сучасному психологічному трилері та опис стратегій їх перекладу українською мовою.

Мета статті. Метою статті є визначення прагматичного потенціалу імпліцитної агресії в сучасному психологічному трилері та з'ясування основних стратегій її відтворення в українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Імпліцитна агресія в художньому тексті є складним мовно-прагматичним явищем, оскільки вона не завжди має форму прямої образи, наказу, погрози чи конфліктного висловлення. Її дія часто будується на прихованому смислі, який читач відчитує через ситуацію, інтонацію, психологічний стан персонажа, попередні події та загальну атмосферу твору. У прагматиці така прихованість пов'язується з поняттям імплікатури. Г. П. Грайс розглядав імплікатуру як значення, яке не назване прямо, але виводиться адресатом із контексту комунікації, спільних знань і порушення або особливого використання комунікативних очікувань (Grice, 1975).

У межах дослідження імпліцитну агресію доцільно розуміти як прихований мовний або дискурсивний вплив, спрямований на психологічне пригнічення, знецінення, залякування, про-

вокування тривоги, формування почуття провини або створення відчуття небезпеки. Така агресія не обов'язково виражається через грубу лексику. Вона може бути закладена в оцінці, недомовленості, іронічній репліці, надмірно спокійній реакції, описі погляду, виборі звертання, зміні дистанції між персонажами, повторенні негативних емоційних маркерів. У психологічному трилері ці засоби виконують важливу функцію – створюють стан постійного очікування загрози, навіть коли прямої дії ще немає.

Важливим для такого аналізу є поняття мовленнєвої неввічливості. Дж. Калпепер розглядає неввічливість як комунікативну поведінку, яка загрожує соціальному образу адресата або руйнує гармонію взаємодії (Culpeper, 1996). У психологічному трилері така неввічливість часто стає прихованою, бо персонажі можуть не говорити прямо агресивних слів, але сама ситуація, погляд, оцінка або реакція створюють ефект приниження чи небезпеки. Д. Бусфілд також наголошує на тому, що агресивність висловлення не можна оцінювати лише за словником. Її потрібно розглядати в конкретній взаємодії, де значення формується між учасниками комунікації та залежить від влади, страху, залежності, попереднього конфлікту й емоційного стану адресата (Bousfield, 2008).

У сучасних українських дослідженнях прихована агресія також розглядається як форма непрямого психологічного впливу. Н. Кухар пов'язує її з такими засобами, як іронія, сарказм, натяк, поблажливий коментар, замасковане знецінення, демонстративне ігнорування (Кухар, 2026). Для аналізу художнього тексту важливо, що прихована агресія може проявлятися не тільки в діалогах, проте й також у внутрішньому мовленні персонажа. У такому разі вона стає частиною психологічного портрета героя або героїні. Персонаж може знецінювати себе, боятися оцінки інших, переносити чужу агресію у власний внутрішній голос. Саме тому імпліцитна агресія у психологічному трилері часто поєднується з тривогою, соромом, провиною, а також з очікуванням покарання.

Переклад імпліцитної агресії потребує не тільки лексичної точності. Перекладач має зберегти прагматичний ефект, тобто той вплив, який фрагмент справляє на читача. Дж. Гаус підкреслює, що переклад має відтворювати функцію тексту в цільовій культурі, а не лише його буквальний зміст (House, 2015). У випадку психологічного трилера такою функцією є підтримання тривоги, напруження, недовіри й емоційної нестабільності. Якщо переклад робить висловлення надто нейтральним, сцена втрачає силу. Якщо переклад занадто пояснює прихований зміст, зникає ефект недомовленості, на якому тримається жанр. Тому перекладацька стратегія має балансувати між зрозумілістю для українського читача, а також збереженням психологічної непевності.

Матеріалом практичного аналізу є фрагменти з роману Фріди Мак-Фаден «Вчитель» та їх український переклад. Подані приклади дають змогу простежити такі типові форми імпліцитної агресії: самоспрямовану агресію, оцінну агресію щодо іншого персонажа, прихований психологічний тиск, тілесні реакції на загрозу, саспенс через простір і тишу, а також агресивність погляду й невербальної поведінки.

Перший тип становить самоспрямована імпліцитна агресія. Вона виявляється тоді, коли персонаж не атакує іншого прямо, але переносить агресивну оцінку на себе. У фрагменті *I feel dumb for having said that* – Почуваюся дурною через ці слова збережено не лише зміст, а й психологічний ефект самоприниження. Англійське *dumb* має розмовну знецінювальну семантику. Український відповідник дурною передає різкість внутрішньої оцінки, тому переклад не пом'якшує емоційного удару. Персонаж ніби карає себе за сказане, і ця внутрішня репліка показує її вразливість, залежність від чужої реакції та страх помилитися. До самоспрямованої агресії належить і фрагмент *I hate it when people call me by my full name in general, because it reminds me of being in trouble,* переданий як Я ненавиджу, коли люди кличуть мене повним ім'ям, бо це змушує мене думати, що знову щось трапилося. На перший погляд, тут ідеться лише про неприязнь до повного імені. Насправді повне ім'я активує в персонажки відчуття провини й очікування покарання. Агресія тут прихована в соціальній пам'яті звертання: ім'я стає знаком контролю. Український переклад добре передає цей ефект через дієслово змушує, яке посилює відчуття несвободи. Героїня не просто згадує неприємні ситуації, а ніби мимоволі входить у стан тривоги.

Другий тип імпліцитної агресії пов'язаний з оцінним знеціненням іншого персонажа. У фрагменті *Adeline Severson is absolutely the least remarkable girl I have ever seen* – Аделіна Северсон – найнепримітніша дівчина, яку мені коли-небудь доводилося бачити зберігає оцінну холодність оригіналу. Тут немає прямої образи, але висловлення знецінює особистість героїні через заперечення її виразності. Тут агресія діє не через відкритий напад, а через позбавлення персонажа значущості. Для трилера це важливо, бо знецінена, ніби непомітна героїня поступово стає

центром небезпеки, провини або підозри. Схожий механізм простежується у фрагменті *She could easily blend into any crowd*, перекладеному як *Вона легко могла б розчинитися в будь-якому натовпі*. Слово *розчинитися* є вдалим перекладацьким рішенням, бо воно передає не лише фізичну непомітність, а й відчуття втрати індивідуальності. У прагматичному плані така характеристика має подвійний ефект: вона зменшує значущість персонажки й одночасно робить її загадковою.

Третій тип становить імпліцитна агресія через маніпулятивну або напівтурботливу репліку. У прикладі *You look like you're having a rough time… Just relax* – Бачу, що в тебе не все гаразд… Просто розслабся передає зовнішньо спокійний тон. Репліка формально виглядає як турбота, та її прагматичний ефект залежить від ситуації нерівності й напруження. Фраза просто розслабся може сприйматися як знецінення стану іншої людини, бо вона зводить складне переживання до легкої дії. Імпліцитна агресія тут полягає в тому, що адресатові не залишають простору для власного страху. Схожий підтекст має фрагмент *I know how she is. She's strict, isn't she?* – Я знаю її. Пані Беннетт дуже сувора, чи не так? У цій репліці немає прямого нападу, але є підштовхування адресата до певної оцінки. Запитальна форма чи не так? виконує прагматичну функцію нав'язування згоди. Мовець ніби залишає співрозмовникові право відповісти, але вже задає потрібну рамку інтерпретації. Це типова форма прихованого впливу, коли оцінка подається як спільне знання. Український переклад зберігає зазначений ефект завдяки природній конструкції з підтверджувальним запитанням.

Четвертий тип імпліцитної агресії пов'язаний з тілесними реакціями на небезпеку. Психологічний трилер часто показує агресію не через саму дію, а через те, як тіло персонажа реагує на загрозу. У фрагменті *My stomach clenches… If somebody spots me, it's over. I'm done* – Всередині все стискається… Якщо мене помітять, це все. Мені кінець вдало передає панічне відчуття безвиході. Англійське *my stomach clenches* не перекладено буквально як шлунок стискається. Український варіант всередині все стискається звучить природніше й ширше, охоплюючи загальний тілесний страх. Це приклад функціональної заміни, коли перекладач передає не анатомічну точність, а емоційний стан. Ще один виразний приклад тілесної реакції подано у фрагменті *The way he said those words sends a horrible chill down my spine* – Від того, як він вимовив ці слова, у мене по спині пробіг морозець. Тут джерелом небезпеки стає не саме висловлення, а спосіб його вимовляння. Прагматична сила прихована в інтонації, яку читач не чує прямо, але відчуває через реакцію персонажки. Український переклад зберігає цю непряму загрозу. Вислів пробіг морозець є усталеним, і добре передає момент раптового страху. Перекладач не пояснює, чому слова були страшними, тому напруга залишається імпліцитною.

Наступний тип пов'язаний із невербальною агресією. У романі велику роль відіграють погляд, обличчя, очі, міміка. Наприклад, *Benton's expression doesn't shift as his dark eyes rake over me* перекладено як Вираз обличчя Бентона не змінюється, поки його темні очі пронизують мене. Дієслово rake over в англійському тексті передає грубий, оцінний, майже фізично відчутний погляд. Українське пронизують змінює образ, але зберігає агресивну спрямованість погляду. Така заміна є доцільною, бо український читач легко сприймає погляд, який пронизує, як знак дискомфорту й небезпеки. Подібний ефект бачимо у фрагменті *His brown eyes rake over me, and when they widen in shock, my mortification is complete* – Його карі очі пронизують мене, а коли зіниці розширюються від здивування, моє приниження досягає свого апогею. Тут перекладач повторює стратегію передачі агресивного погляду через дієслово пронизують. Додатково слово приниження прямо називає емоційний результат сцени. В оригіналі *mortification* поєднує сором, незручність і внутрішнє знищення. Український відповідник приниження робить цей стан досить сильним, що відповідає психологічній напрузі епізоду.

Ще один тип імпліцитної агресії пов'язаний із простором. У психологічному трилері простір часто стає психологічним продовженням загрози. Наприклад: *The woods descend back into deadly silence* – Ліс знову занурюється в мертву тишу. Тиша в такому контексті не заспокоює. Вона створює очікування небезпеки. Український відповідник мертва тиша вдало передає приховану загрозу, оскільки має сильне емоційне забарвлення, а також асоціюється з відсутністю життя, руху, порятунку. Перекладач використовує стратегію збереження образу, оскільки буквальна відповідність тут працює природно для українського тексту.

Сьомий тип імпліцитної агресії формується через внутрішню тривожну інтерпретацію подій. Наприклад, *No, it's not possible. Nathaniel wouldn't do that to me. He wouldn't just abandon me* перекладено як «Ні, бути такого не може. Натаніель так би не вчинив зі мною. Він би не кинув мене просто так.» У цій репліці немає прямої агресії, але є страх покинутості. Героїня сама проговорює можливість зради, а потім намагається її заперечити.

Повтор *wouldn't* в оригіналі і повтор би не в перекладі створюють ефект самозаспокоєння, яке не переконує до кінця. Переклад зберігає ритм емоційного заперечення, тому психологічне напруження не втрачається.

Наступний тип становить агресія через провину й моральне звинувачення. У фрагменті *That girl has been crying for help all year, and I could have helped her. My husband simply took advantage of her* – Вона благала про допомогу цілий семестр, і в мене була можливість її підтримати. Мій чоловік просто скористався нею передає не тільки факт, а й емоційне самозвинувачення. Вислів *crying for help* перекладено як «благала про допомогу», що посилює драматизм ситуації. Дієслово скористався передає маніпулятивний і морально неприйнятний характер дії без зайвої деталізації. У прагматичному плані зазначений фрагмент розкриває агресію як наслідок нерівності, влади й беззахисності.

Окремої уваги потребують перекладацькі стратегії, за допомогою яких передається прагматичний потенціал імпліцитної агресії. На основі аналізованих прикладів можна виокремити кілька основних прийомів. Перший прийом – збереження емоційно забарвленого відповідника. Він спостерігається у фрагментах *hate* – ненавиджу, *deadly silence* – мертва тиша, *horrified* – жахаюся. Такий прийом потрібний тоді, коли український відповідник звучить природно й має достатню емоційну силу. Функціональна заміна використовується тоді, коли буквальний переклад був би менш природним або слабшим. Наприклад, *my stomach clenches* передано як всередині все стискається. Український варіант ширший за англійський, зате краще передає тілесне переживання страху. Так само *my feet frozen to the floor* перекладено як ноги ніби приросли до підлоги. Переклад зберігає функцію образу, хоча змінює конкретну метафору.

Прагматичне посилення помітне у варіанті *I feel stupid* – відчуваю себе дурепою. Українське слово має виразну емоційну розмовність, тому внутрішнє самоприниження звучить дуже живо. Такий прийом доречний у фрагментах, де потрібно зберегти не стриману нейтральність, а психологічну гостроту переживання. Збереження недомовленості особливо важливе для психологічного трилера. У фрагменті про те, як спосіб вимовляння слів викликає морозець по спині, перекладач не пояснює, що саме було загрозливим. Читач сам відчуває небезпеку через реакцію героїні. Така стратегія підтримує саспенс і не перетворює приховану агресію на пряме пояснення. Передачу невербальної агресії через образні дієслова бачимо у прикладах, де англійська фраза *eyes rake over me* передана як очі пронизують мене. Тут відтворено відчуття погляду як дії, що завдає дискомфорту. Для українського тексту така заміна є вдалою, бо дієслово пронизують передає напругу й фізичність погляду. Смислове розгортання у прикладі про ненависть до пані Беннетт переклад ця неприязнь перетворилася на ненависть робить емоційний процес зрозумілішим для читача. Такий прийом допомагає передати не тільки моментальну емоцію, а й її розвиток.

Висновки. Аналіз фрагментів роману Фріди Мак-Фаден «Вчитель» показує, що імпліцитна агресія в психологічному трилері має широкий прагматичний потенціал. Вона створює атмосферу небезпеки, формує образи персонажів, передає владу й залежність, показує внутрішню вразливість героїв, активує страх, сором, провину та недовіру. Її дія часто пов'язана не з прямими агресивними словами, а з підтекстом, інтонацією, поглядом, простором, тілесними реакціями й внутрішнім мовленням. У перекладі такі фрагменти потребують уважного відтворення прагматичного ефекту. Найефективнішими є стратегії функціональної заміни, прагматичного посилення, збереження емоційної маркованості, передача невербальної напруги та збереження недомовленості. Саме ці прийоми дають змогу українському перекладу передати не тільки події роману, а й прихований психологічний тиск, на якому значною мірою тримається жанрова природа сучасного психологічного трилера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кожедуб Л. А. Імпліцитний план змісту тексту як лінгвістична категорія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. 2016. № 1. С. 39-42. URL: http://nbuv.gov.ua/U JRN/VKNU_If_2016_1_11 (дата звернення: 14.06.2026).

2. Кухар Н. І. Лінгвопрагматична природа прихованої агресії : на матеріалі анкетування здобувачів освіти педагогічних спеціальностей. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2026. № 42. С. 29-40. DOI: 10.31652/2521-1307-2026-42-03.

3. Малишева М. Реалізація агресивного потенціалу зоосемізмів у дискурсі соціальних мереж. Академічні студії. Серія «гуманітарні науки». 2022. №1. С. 253–256. DOI: https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.39

4. Baker M. Translation and Conflict: A Narrative Account. London ; New York: Routledge, 2006. 208 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203099919

5. Bousfield D. Impoliteness in Interaction. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. 272 p. DOI: https://doi.org/10.1075/pbns.167

6. Culpeper J. Towards an anatomy of impoliteness. Journal of Pragmatics. 1996. Vol. 25. № 3. P. 349–367. DOI: https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3

7. Grice H. P. Logic and conversation. Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / ed. by P. Cole, J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975. P. 41–58.

8. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. London; New York : Routledge, 2015. 160 p.

9. McFadden F. The Teacher. Naperville : Poisoned Pen Press, 2024. 400 p.

10. Munday J. Style and Ideology in Translation: Latin American Writing in English. London; New York: Routledge, 2007. 261 p.

11. Onyshchak H. V., Nykytchenko K. Reproducing the stylistics of a psychological thriller in the Ukrainian translation of Colleen Hoover's novel «Verity». Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць / голов. ред. М. П. Фабіан. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2025. Вип. 1(27). С. 179-187. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2025.27.179-187

12. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London ; New York: Routledge, 1995. 324 p.

13. Yurchyshyn I. Negation as a pragmatic tool for suspense: A linguistic study of psychological thrillers. Іноземна філологія (Inozemna Philologia). 2025. Вип. 138. С. 86–101. DOI: https://doi.org/10.30970/fpl.2025.138.5070

REFERENCES

1. Kozhedub L. A. (2016) Implitsytnyi plan zmistu tekstu yak linhvistychna katehoriia. [The implicit level of text content as a linguistic category] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna filolohiia, 1. 39-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_If_2016_1_11 (accessed 14.06.2026). [in Ukrainian].

2. Kukhar N. I. (2026) Linhvoprahmatychna pryroda prykhovanoi ahresii: na materiali anketuvannia zdobuvachiv osvity pedahohichnykh spetsialnostei. [Linguopragmatic nature of implicit aggression: based on a survey of students of pedagogical specialties] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo), 42. 29-40. DOI: 10.31652/2521-1307-2026-42-03. [in Ukrainian].

3. Malysheva M. (2022) Realizatsiia ahresyvnoho potentsialu zoosemizmiv u dyskursi sotsialnykh merezh. [Realization of the aggressive potential of zoosemisms in social media discourse] Akademichni studii. Seriia «humanitarni nauky», 1. 253–256. DOI: https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.39 [in Ukrainian].

4. Baker M. (2006) Translation and Conflict: A Narrative Account. London ; New York: Routledge. 208 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9780203099919

5. Bousfield D. (2008) Impoliteness in Interaction. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 272 p. DOI: https://doi.org/10.1075/pbns.167

6. Culpeper J. (1996) Towards an anatomy of impoliteness. Journal of Pragmatics. Vol. 25. 3. 349–367. DOI: https://doi.org/10.1016/0378-2166(95)00014-3

7. Grice H. P. (1975) Logic and conversation. Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / ed. by P. Cole, J. L. Morgan. New York : Academic Press. 41–58.

8. House J. (2015) Translation Quality Assessment: Past and Present. London; New York : Routledge. 160 p.

9. McFadden F. (2024) The Teacher. Naperville : Poisoned Pen Press. 400 p.

10. Munday J. (2007) Style and Ideology in Translation: Latin American Writing in English. London; New York: Routledge. 261 p.

11. Onyshchak H. V., Nykytchenko K. (2025) Reproducing the stylistics of a psychological thriller in the Ukrainian translation of Colleen Hoover's novel «Verity». Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii: zbirnyk naukovykh prats / holov. red. M. P. Fabian, Vydavnychyi dim «Helvetyka», Uzhhorod, 1(27). 179-187. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2025.27.179-187

12. Venuti L. (1995) The Translator's Invisibility: A History of Translation. London ; New York: Routledge. 324 p.

13. Yurchyshyn I. (2025) Negation as a pragmatic tool for suspense: A linguistic study of psychological thrillers. Inozemna filolohiia, 138. 86–101. DOI: https://doi.org/10.30970/fpl.2025.138.5070

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.111'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-32

Людмила СУХОВЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-3345-0764
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Донбаського державного педагогічного університету
(Дніпро, Україна) suhlv1974@gmail.com

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР СОМАТИЧНОГО КОНЦЕПТУ *HEART* В РОМАНІ Ч. ДІКЕНСА *OLIVER TWIST*

Стаття присвячена аналізу семантичного простору базового культурно-соматичного концепту HEART у романі Ч. Дікенса «Oliver Twist». Сутність концепту виявляється у його семантичному просторі, який формує набір семантичних ознак, характерних відповідним номінаціям концепту. Аналіз семантичного простору окремого концептуального слова розширює картину функціонування семантики слова у мові. Дослідження семантики концепту HEART є актуальним з огляду на його значущість не тільки в художній літературі англійської культури, але й вагомості цього концепту в лінгвокультурі світу взагалі. Соматичний концепт HEART виявляє різнопланові функційні властивості, що зумовлює складність дослідження його символів, образів. Здійснене дослідження розкриває індивідуальний стиль письменника, особливості реалізації авторської картини світу. На підставі проаналізованого твору було з'ясовано, що за ступенем лексикалізації лексема HEART функціонує як самостійна лексема, що входить у вільні словосполучення, як композит та як ідіоматично-фразеологічний компонент, який переважає у кількісному параметрі.

Семантичний простір соматичного концепту HEART актуалізовано трьома домінантними семантичними групами: група емоційно-чуттєвої семантики, істинності / автентичності, риси характеру людини. В кожній групі було визначено пріоритетні лексико-морфологічні моделі вербалізації відповідної семантики. У секторі емоційно-чуттєвої семантики виявлено, що почуття репрезентуються двома способами: з експлікацією самого почуття або його імплікацією. Імплікаційний спосіб кількісно переважає в романі. Діапазон почуттів є дуже різноманітним, але з-посеред рекурентно-представлених можна виокремити «душевний біль», «кохання» та «співчуття». У семантичній групі «риси характеру» домінує вербалізація морально-етичної опозиції «добрий – злий». Отже, вагоме морально-емоційне навантаження образу HEART, систематична репрезентація через цей образ любові та емпатії підкреслюють одну з ключових ідей твору – цінність людяності й співпереживання у світі соціальної жорстокості та байдужості.

Ключові слова: *соматичний концепт, семантичний простір, концептуальна картина світу, композит, фразеологізм, лексико-морфологічна модель.*

Liudmyla SUKHOVETSKA,
orcid.org/0000-0003-3345-0764
PhD of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translation
Donbas State Pedagogical University
(Dnipro,Ukraine) suhlv1974@gmail.com

THE SEMANTIC SPACE OF THE SOMATIC CONCEPT *HEART* IN *OLIVER TWIST* BY CH. DICKENS

This article is devoted to the analysis of the semantic space of the core cultural concept HEART in Charles Dickens's novel Oliver Twist. The essence of a concept is manifested through its semantic space, which constitutes a set of semantic features characteristic of the concept's linguistic realizations. The analysis of the semantic space of an individual conceptual word broadens our understanding of the functioning of lexical semantics in language. The study of the semantics of the concept HEART is particularly relevant due to its significance not only in English literary tradition but also within world linguoculture as a whole.The somatic concept HEART demonstrates a wide range of functional properties, which makes the study of its symbolic and figurative representations especially complex. The research reveals the author's individual style and the peculiarities of the realization of his conceptual worldview. Based on the analysis of the novel, it has been established that, according to the degree of lexicalization, HEART functions as an independent lexical item occurring in free word combinations, as a component of compounds, and as an idiomatic and phraseological element, the latter being quantitatively predominant.

The semantic space of the somatic concept HEART is actualized through three dominant semantic groups: the semantic group of emotions and feelings, truthfulness/authenticity, and human character traits. Within each group, the

predominant lexical and morphological patterns employed to verbalize the corresponding semantic meanings have been identified. In the domain of emotional and affective semantics, it has been found that emotions are represented in two ways: through the explicit expression of the emotion itself or through its implicit representation. The implicit mode is quantitatively predominant in the novel. Although the range of emotions represented is highly diverse, the most recurrent include «emotional pain», «love», and «compassion». Within the semantic group of character traits, the verbalization of the moral and ethical opposition «good–evil» is dominant.Thus, the substantial moral and emotional significance of the image of HEART, together with its systematic representation of love and empathy, emphasizes one of the novel's central ideas: the value of humanity and compassion in a world marked by social cruelty and indifference.

Key words: *somatic concept, semantic space, conceptual worldview, compound, phraseological unit, lexical and morphological pattern.*

Постановка проблеми. Провідною парадигмою сучасних лінгвістичних студій є антропоцентрична, основним вектором якої є дослідження мовної репрезентації людини. Найактуальнішою проблемою у площині антропоцентризму є відтворення мовної картини світу певної етнічної спільноти. Вагомий внесок у формування мовної картини світу роблять письменники як майстри слова, які лінгвалізують різноманітні концепти у своїх художніх творах. Митці художнього слова як і будь-яка людина мислять концептами, моделюють та комбінують їх. Концепти створюють модель людського буття (Ястремська, 2021: 32).

Сутність концепту виявляється у його семантичному просторі, який формує набір семантичних ознак, характерних відповідним номінаціям концепту. Семантичний простір як частина концептосфери отримує вираження з допомогою мовних знаків. Досліджуючи семантичний простір, ми отримуємо нові знання. Аналіз семантичного простору базових ключових культурних концептів у творчості окремих письменників уможливлює осягнути особливості як авторського, так і етнічного світобачення, виявити характерні домінанти індивідуальної та національної свідомості. Особлива увага при цьому приділяється аналізу концептів, які вербалізовані соматичною лексикою, що утворює найдавніший пласт словникового фонду у більшості народів світу.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень виявих схильність українських мовознавців до вивчення особливостей реалізації концепту *HEART / СЕРЦЕ* в у порівняльному аспекті в англійській та інших мовах, здебільшого на підставі аналізу фразеологізмів (Іванів, 2012). Ознаковий підхід, взятий за основу аналізу фразеологічних одиниць з базовим компонентом *HEART* виявив деякі закономірності відображення структурних, функціональних та фізичних ознак концепту *HEART* (Пилипенко, 2022). Лінгвокультурний підхід до аналізу ідіом з концептами *HEART* уможливив твердження про те, що вони відображають майже весь спектр рис англійського національного характеру (Лещенко, Мегрелішвілі, 2024). Національно-культурні особливості концепту *HEART* було проаналізовано в англійській, українській та німецькій фразеологічних картинах світу, здійснено аналізу когнітивних особливостей концепту *HEART* в англійській мові (Dobrushina, Repp, 2024). Як бачимо, сучасні дослідження активно фокусуються саме на матеріалі фразеологічного фонду, залишаючи поза увагою, найцінніший пласт художнього дискурсу.

Дослідження семантики соматичного концепту *HEART* є актуальним з огляду на його значущість не тільки в художній літературі англійської культури, але й вагомості цього концепту в лінгвокультурі світу взагалі. Серце є не тільки біологічним центром людини, але й осередком душі, емоцій, інтуїції та вищої духовності. Філософія «серця / кордоцентризму» стверджує, що реальність може бути осягнута через «серце», і що істинна сутність людини зосереджена у серці. Серце – насамперед ціннісний інтегратор цілісного буття. «Кордоцентризм» приписує серцю почуття, розум, пізнання, інтуїцію, волю, пам'ять, що певною мірою гальмує диференціацію і системну субординацію цих здатностей (Щербачук, 2011: 160).

Метою статті є з'ясування особливостей репрезентації семантичного простору соматичного концепту *HEART* в романі Ч. Дікенса *Oliver Twist*, що сприяє уточненню індивідуально-авторської картини світу і художньої мовної картини світу взагалі.

Виклад основного матеріалу. Семантичний простір певного слова є частиною лексико-семантичної системи і способом моделювання лексичної семантики. Аналіз семантичного простору окремого концептуального слова розширює картину функціонування семантики слова у мові. Найбільші зміни в семантиці слова відбуваються в художньому тексті, тобто значення слів часто характеризуються багатшою семантикою, за цих умов відбувається контекстуальне прирощення смислу, виникає естетичне значення, можлива семантичною конденсація слова, дифузність (Кардащук, 2010: 36).

Соматичний концепт *HEART* виявляє різнопланові функційні властивості, що зумовлює

складність дослідження його символів, образів. У романі *Oliver Twist* Ч. Дікенса соматична лексема *HEART* виконує функцію опорного концептуального слова, оскільки саме вона є ядром вербалізації концепту *HEART*, характеризується високою частотністю функціонування, організовує навколо себе різні семантичні та образні реалізації цього концепту в романі. Аналіз семантичного простіру соматизму *HEART* розкриває індивідуальний стилю письменника, особливості реалізації авторської картин світу.

Соматизм *HEART* разом із дериватами було використано в романі Ч. Дікенса «Oliver Twist» 142 рази. У результаті дослідження було з'ясовано, що за ступенем лексикалізації ядро «кордовербального» корпусу утворюють фразеологічні одиниці та ідіоми 49% (68 од.) Уживання семантеми *heart* як самостійної лексеми та у вільних словосполученнях дорівнює 29% (41 од.) і словотвірний прошарок дорівнює 22% (33 од.). Що стосується організації самого семантичного простору, нами було виявлено, що всі 100% аналізованої лексики розподілено по трьом основним семантичним групам: 1) **емоційно-чуттєва семантика** 54% (76 од.); 2) **істинність / автентичність** 24% (34 од.); 3) **риси характеру людини** 22% (33 од.). Розглянемо особливості репрезентації семантики кожної групи.

У першу чергу, в романі чітко виокремлюється група прикладів, об'єднаних спільною семантичною моделлю, де серце осмислюється як внутрішній осередок емоційного життя людини, місце, де виникають, накопичуються та переживаються почуття. У такій моделі ми спостерігаємо вербалізацію самого почуття або емоції разом із способом проникнення почуття до цього вмістилища. Зокрема, почуття можуть «прокрадатися» у серце *and a cold deadly feeling crept over the boy's heart*; *Oliver, urged by a creeping sickness at his heart* (Dickens); опускатися або тонути всередині *a sense of his loneliness .... sank into the child's heart for the first time* (Dickens) розширюватися зсередини: *for he felt that pride swelling in his heart* (Dickens); бути «привнесеними» ззовні і заповнювати серце *She ... carried joy into the hearts of all* (Dickens). Така варіативність способів вербалізації підсилює експресивність і дозволяє автору тонко передавати психологічні стани персонажів. Базовою морфологічною моделлю вербалізації цього семантичного поля є **Feeling+V+Prep+Heart**, де дієслово вказує спосіб проникнення почуття в серце.

Наступна категорія прикладів є дуже близькою за семантикою де серце залишається центром емоційного переживання людини, але на відміну від попередньої групи акцент зміщується на інтенсивність і крайність емоцій. Крім того, сама емоція не вербалізована, а може бути імплікована із контексту (любов, відчай, прив'язаність, глибоке співчуття**)**. Семантичною домінантною емоцій є те, що вони приносять душевний біль та страждання оскільки їхній вплив на серце вербалізовано дієсловами, що мають руйнівну силу на цілісність органу або його дієздатність і це проявляється у метафоричних трансформаціях (*his old heart broke; It wrings my heart; My heart will burst; Oliver's heart sank within him)*: *When he reached home Mrs. Maylie was sitting in the little parlour. Oliver's heart sank at sight of her; for she had never left the bedside of her niece; and he trembled to think what change could have driven her away* (Dickens). Узагальнемо модель як heart+V_1, де дієслово має руйнівну семантику і підлягає метафоризації.

Ідентична модель **Heart+V_2** відрізняється від попередньої семантичної характеристикою дієслів, які виражають фізіологічні особливості діяльності органу. Для передачі емоційного стану страху, тривоги, хвилювання, внутрішнього напруження соматизм *HEART* також вступає в колокації із дієсловами які в прямому сенсі передають фізіологічні особливості діяльності органу. В першу чергу, це пов'язане із серцебиттям або пришвидшенням серцебиття і вербалізується дієсловом *beat*: *his heart beat quickly; it makes my heart beat, heart beat so violently*. Як бачимо із наведених прикладів для підкреслення інтенсивності серцебиття залучаються прислівники *quickly, violently.* В уривку *As Oliver knew the name of the street in which Mr. Brownlow resided, they were enabled to drive straight thither. When the coach turned into it, his heart beat so violently, that he could scarcely draw his breath* (Dickens) описується емоційно критична ситуація, де Олівер наближається до будинку містера Браунлоу. Фраза *heart beat so violently* передає піковий рівень хвилювання, майже паніку, де змішані надія і страх.

Наступну модель можна назвати похідною від попередньої моделі, в якій дієслово трансформується у незавершені форми дієслова і виглядає вона таким чмном: **Past/Present Participle+Heart** із збереженням семантики і метафоризації похідних дієслів. Зокрема, у словосполученнях broken heart, trembling heart, seared heart прикметники broken, trembling, seared позначають фізичні властивості або стани: зламаний, тремтячий, обпалений, вигорілий. Однак у поєднанні з іменником heart відбувається семантичне перенесення з фізичної сфери на психоемоційну, внаслідок чого ці одиниці набувають переносного значення. Так, broken heart репрезентує глибокий душевний біль і втрату, trembling heart – стан страху, тривоги або

внутрішньої невпевненості, тоді як seared heart позначає емоційно вигорілий стан, спричинений тривалими стражданнями чи травматичним досвідом: *Oliver leaned his head upon his hand when the old man disappeared, and pondered, with a trembling heart, on the words he had just heard* (Dickens).

Пришвидшення фізіологічного серцебиття як наслідок переживання сильних емоцій хвилювання передає і прикметник *palpitating*: *There the boy remained, with a palpitating heart, for half an hour. At the expiration of which time Mr. Bumble thrust in his head, unadorned with the cocked hat, and …* (Dickens).

Більш достовірні фізіологічні образи роботи серця для передачі граничних емоційних станів поєднуються в романі із компонентом *blood*. Наприклад, *When I came back, she was dying; and all the blood in my heart has dried up, for they starved her to death. I swear it before the God that saw it! They starved her*!" (Dickens). Вираз *all the blood in my heart has dried up,* що є результатом активізації когнітивної моделі «серце – контейнер для рідини», означає повне емоційне спустошення, шок і крайній відчай, втрату життєвої сили. Присутня і вислові гіперболізація передає максимальний ступінь страждання персонажу та підкреслює соціальну трагедію, голод та бідність, які стають причиною смерті бідняків.

Фізіологічні відчуття болю в серці, вербалізовані як *the blood tingling to his heart*, передають різкий страх, шок, майже паралізуючий жах, що відчуває герой. Цей стан підкріплюється зображенням іншої фізіології, втрати голосу та можливості рухатися: *Good Heaven! what was that, which sent the blood tingling to his heart, and deprived him of his voice, and of power to move*! (Dickens). Отже, вербалізація фізіологічних особливостей функціонування серця для відтворення психологічного стану робить переживання героїв максимально відчутними для читача.

Ад'єктивна-номінативна колокація **ADJ+heart** задіяна автором і для передачі інших бінарних сутностей, наприклад настрою, веселого або сумного (*merry heart* / *sad heart*), а також загального психологічного стану людини на основі наявності / відсутності тягара емоційних переживань (*light heart / in better heart / heavy heart*): *Assured of his qualifications, Mr. Bumble left the building with a light heart, and bright visions of his future promotion* (Dickens).

У результаті спостереження за емпіричним матеріалом було помітно, що є два способи вербалізації емоцій та почуттів з компонентом *heart* за критерієм експліцитності / імпліцитності. Наприклад, у фрагменті *Meanwhile, Rose was rapidly recovering. She had left her room: was able to go out; and mixing once more with the family, carried joy into the hearts of all* бачимо експлікацію емоції *joy*, у той час як у більшості прикладів емоції імплікувані. Так у прикладі *The kindest, best of friends. My heart will burst. I cannot bear all this* (Dickens)лише сюжет і контекст ситуації допомагають зрозуміти, що стан семоційнийного переповнення героїні зумовлений радістю, вдячністю. Надмірність почуттів викликана несподіваною добротою, прийняттям і любов'ю. Імплікація емоцій спонукає читача докласти певних зусиль до інтерпретації, що, у свою чергу, залучає читача до більшого співпереживання героям роману. Процентне співвідношення експлікаційних та імпліцитних способів представлення емоцій є 37% на 63% на користь імплікації.

Діапазон емоцій та почуттів, які ословлює автор соматизмом *heart* є надзвичайно широким. Однак є деякі емоції, актуалізація яких в романі характеризується повторюваністю. Зокрема, соматизм *heart* не однократно бере участь в концептуалізації емоційно-чуттєвої реальності як «кохання, любов». Суб'єкт кохання показує своє почуття об'єкту кохання шляхом пропонування або завоювання серця (*to win / to gain / to offer / to find a heart / heart loves*). «*There is no pursuit more worthy of me:…, than the struggle to win such a heart as yours,» said the young man, taking her hand*» (Dickens). У прикладі дієслово *win* підкреслює ідею здобуття взаємного почуття через зусилля та відданість. У колокаціях *to offer a heart and home* поєднано ідеї емоційної підтримки і фізичного прихистку. *I offer you, now …– a heart and home – yes, dearest Rose, and those, and those alone, are all I have to offer*" (Dickens). У цьому контексті *heart* символізує любов, турботу, духовну близькість. Семантику глибокого й абсолютного кохання, такого, що охоплює всю внутрішню сутність героя передає фраза *my heart is set on* в уривку *On Rose, sweet, gentle girl! my heart is set, as firmly as ever heart of man was set on woman*. Серце постає символом постійної, незмінної відданості завдяки поєднанню із дієсловом *set on,* що означає «міцно спрямоване», «твердо зосереджене».

До семантичної категорії кохання віднесемо і авторський яскравий метафоричний образ про здатність любити: *but, although the happiness and delight of my life lie buried there too, I have not made a coffin of my heart, and sealed it up, forever, on my best affections*" (Dickens). Підкреслена метафора передає ідею того, що герой, попри важкі втрати й глибоке горе, не втратив здатності любити й співчувати і не «поховав» свої найкращі почуття разом із померлими близькими. Отже, лексема heart допомагає передати семантику кохання через мета-

форичне осмислення серця як центру людських почуттів, відданості та внутрішнього життя героя.

З-посеред частотно вербалізованих емоцій визначено емоцію «співчуття». Для репрезентації цієї емоційно-експресивної семантики автор багатократно вживає словосполучення типу *bless her dear heart, bless his heart, dear heart, my heart!* Вони передають різноманітні відтінки емпатії: співчуття, жаль, ніжність, небайдужість, милосердя: *"Lor bless her dear heart, when she has lived as long as I have, sir, and had thirteen children of her own, and all on 'em dead except two, and them in the wurkus with me, she'll know better than to take on in that way, bless her dear heart!"* (Dickens). Залежно від контексту ситуації ці фрази можуть набувати іронічного або лицемірного характеру щоб створити враження турботи, приховати байдужість або жорстокість: *My heart!' says the ungrateful villain, 'what's the use of this to me? You might as well give me a pair of iron spectacles!* (Dickens). Це усталені розмовні формули функціонують як соціальні маркери мовлення нижчих або середніх класів в Англії того часу.

Мовними репрезентантами співчуття (емпатії) як здатності персонажів відгукуватися на страждання інших людей, розуміти їхній емоційний стан і виявляти милосердя виступають сполучення *to soften / touch smb's heart*. Так, у вислові *Do not tell me that you wish I had lost this; for it has softened my heart to all mankind* (Dickens) серце постає символом морального перетворення: любов і турбота про іншу людину роблять героя більш чутливим до переживань усього людства. У фрагменті *Her words and manner had touched Rose Maylie's heart* дієслово touch вказує на глибокий емоційний вплив страждань Ненсі на Роз, викликаючи в неї співчуття та прагнення допомогти. Подібним чином у зверненні Роз до Ненсі *Oh! is there no chord in your heart that I can touch*! (Dickens) серце концептуалізується як джерело моральної чутливості, до якого можна апелювати через співпереживання та милосердя.

Друга домінантна група, що виокремлено у результаті аналізу емпіричного матеріалу словосполучень було, семантика яких спрямована на передачу **істинності / автентичності /** щирості вчинків, думок, намірів. Ця семантика зумовлена тим, що серце характеризується сильною культурною конвенцією щирості. У цих випадках *heart* концептуалізується як глибокий контейнер, джерело істинних почуттів або відправної точки для генерації максимально щирих емоцій (*in the inmost recesses of his own heart; from the very bottom of his heart*; *words came from the heart; prayers, gushing from hearts; considerations of heart; in the openness of their hearts; peace of heart; anguish of her heart; humanity of heart, hopes of my heart*). Так у наступному прикладі комбінація лексем *anguish of her heart* замість просто вербалізації почуття *anguish* інтенсифікує його ступінь прояву, підкреслює автентичність та глибину цього почуття: *As they disappeared, the girl sunk down nearly at her full length upon one of the stone stairs, and vented the anguish of her heart in bitter tears* (Dickens). У фрагменті «*Now, the fact was, that in the inmost recesses of his own heart, Mr. Grimwig was strongly disposed to admit that Oliver's appearance and manner were unusually prepossessing*" (Dickens) вираз inmost recesses of his own heart підкреслює глибинність і прихованість внутрішніх переконань персонажа. В реалізації семантики щирості беруть участь і композит *true-hearted*, або колокації *true and earnest heart*.

Інший спосіб вербалізувати уявлення про щирість людини здійснюється автором розширеною похідною фразеологічною конструкцією *with all your heart* : *but that the poor boy whom their charity had rescued from misery, or death, was eager to serve them with his whole heart and soul* (Dickens). Фраза *with his whole heart and soul* створює емоційну маркованість ситуації, яка показує відверту та щиру готовність Олівера віддячити служінням двом милим дамам, які врятували його життя; підкреслює, що його бажання зробити це не було формальним, а було сповнено силою, енергією та емоціями.

Серце, яке виступає мерилом автентичності намірів, свого роду, совістю людини репрезентується сполученнями *in my heart*. Так, у фрагменті *She charged me to keep it safe," replied the woman with a groan, "and trusted me as the only woman about her. I stole it in my heart when she first showed it me hanging round her neck*; фраза *stole it in my heart* не означає буквально крадіжку, а ідіоматичнно передає те, що героїня подумки захотіла привласнити медальйон, зажадала його, відчула спокусу вкрасти. Серце постає джерелом моралі, саме в серці зосереджені совість, доброта та природний моральний закон людини.

Прикметник *hearty,* який передає відвертих, дружніх і відкритих стосунків між людьми, було вживано в тексті 7 разів, здебільшого у поєднанні із іменниками (*hearty shake, hearty welcome, hearty good-will, hearty salutations, hearty laugh*), поодинокі випадки в позиції іменної частини складеного присудка (*was as kind and hearty, and looked quite stout and hearty*). Та сама семантика притаманна й прислівнику *heartily*, який автор використовує виключно із дієсловом *laugh* (7 разів) та його синонімом *chuckle* (1 випадок): *"A deal," said the old lady, laughing very heartily at her own acuteness* (Dickens).

Крім того, традиції англійської культури пов'язують поняття чесності та щирості з обря-

довим актом складання присяги, що супроводжується жестом притискання руки до лівого боку грудей, що в тексті автора відображено в таких способом: *"Everybody hates me. Oh! sir, don't, don't pray be cross to me!" The child beat his hand upon his heart.* Дієслово *beat* підсилює інтенсивність емоції, йдеться не про театральний жест, а про справжнє, глибоке страждання.

Соматизм *heart* характеризується високою словотвірною валентністю, однак в аналізованому романі словотвірний потенціал представлений виключно моделлю *ADJ+hearted* (13 одиниць) і спостерігається лише разове використання моделі *heart+PARTICIPLE-II* (*heart-broken*). Модель *ADJ+hearted* здебільшого відображає одиниці етичного порядку і розкриває сутність базової бінарної опозиції «добрий – злий» із очевидним розмаїттям об'єктивації полюса «добрий», зокрема, *open-hearted* (2 рази), *kind-hearted* (2 рази), *soft-hearted* (2 рази), *good-hearted* (1 раз). У той час як семема «злий» подана лише композитами *hard-hearted* (5 разів) та *bad-hearted* (1 раз): *"You seem to think," retorted the doctor,* "*that everybody is disposed to be hard-hearted today, except yourself, Miss Rose*; *It was evening, indeed, before the kind-hearted doctor brought them the intelligence, that ...* (Dickens).

Слід зазначити, що окрім комопозитів у мовній картині світу Ч. Дікенса семантична об'єктивація опозиції «добрий – злий» отримує активне розширення за рахунок словосполучень *ADJ +heart* (23 од.), у яких лексема *heart* функціонує метонімічно, імплікуючи людину, яка є носієм тих або тих психологічних станів або рис. Отже, мовна репрезентація доброї людини в романі подана як *gentle heart, sensitive heart*, або за рахунок концептуалізації певних фізичних параметрів, таких як температура (*warm heart*) або розмір (*large heart*): *He is a child of a noble nature and a warm heart," said Rose, colouring* (Dickens). У метафоричний спосіб поданий антонім цієї опозиції *rotten heart*, де перенесена інша фізична властивість органічних об'єктів, зокрема гниття.

Тричі у своєму творі автор репрезентує семантику молодого віку – *young heart*. Решта словосполучень мають поодинокий характер і спрямовані на вираження семантики вдячності (*thankful hearts*), внутрішньої характеристик впертості (*obdurate heart*), наявність пережитого важкого досвіду (*jaundiced hearts*, *jaded hearts*).

Семантику наявності або відсутності рішучості на певні кроки, здатності або нездатності людини здійснити певну дію реалізують словосполучення to *have the heart / not to have the heart* (Зод.); *to be stout-hearted*. Серце постає центром моралі і визначає межу між можливим і неможливим для людини в поведінці. Саме у такий спосіб автор описує Олівера, який не міг знайти в собі духу просити милостиню, передає його нездатність принизитися: *He had no heart to beg. And there he sat* (Dickens).

Одноразово у творі для передачі людської поведінки автор скористався вербалізацією зооморфних ознак. Зокрема, ставлення відчуженості, відстороненності в англійськомовній картині світу притаманно серцю вовка, що і було перенесено автором на поведінку героя у процесі художнього порівняння: *and you, like a blackhearted wolf as you are, kept yourself aloof*," *said Sikes*. Ступінь віддаленості посилено кольоровою семантикою, лексемою *black*.

Лексико-морфологічні особливості домінантних моделей вербалізації семантики *heart* в романі «Oliver Twist» узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Семантична група *heart*	**Домінантні моделі**	**Приклад**
Емоційно-Чуттєва	Feeling+V+Prep+Heart	*pride swelling in his heart*
	heart+$V_{1,}$ де семантика V_1 фізіологічна	*his heart beat quickly*
	heart+$V_{2,}$ де семантика V_2 метафорична	*his heart will burst*
	Past/Present Participle$_1$+Heart, де семантика P_1 фізіологічна	*palpitating heart*
	Past/Present Participle$_2$+Heart, де семантика P_2 метафорична	*seared heart*
	ADJ_1+heart, де семантика ADJ_1 емоційна	*sad hearts*
	ADJ_2+heart, де семантика ADJ_2 метафорична	*jaundiced hearts*
Автентичність/істинність / щирість	Prep (in/at/of/from/with)+Heart	*humanity of heart*
	Hearty +N;	*hearty shake*
	V+ heartily	*laugh heartily*
Риси характеру	ADJ-hearted	*kind-hearted*
	ADJ +heart	obdurate heart

Висновки. На підставі проаналізованого твору Ч. Дікенса Oliver Twist було з'ясовано, що за ступенем лексикалізації лексема *HEART* функціонує як самостійна лексема, що входить у вільні словосполучення, як композит та як ідіоматично-фразеологічний компонент, який переважає у кількісному параметрі. Семантичний простір соматичного концепту *HEART* актуалізувано трьома домінантними семантичними групами: група емоційно-чуттєвої семантики, істинності / автентичності, риси характеру людини. В кожній групі було визначено пріоритетні лексико-морфологічні моделі вербалізації відповідної семантики. У секторі емоційно-чуттєвої семантики виявлено, що почуття репрезентуються двома способами: з експлікацією самого почуття або його імплікацією. Імплікаціний спосіб кількісно переважає в романі. Діапазон почуттів є дуже різноманітним, але з-посеред рекурентно-представлених можна виокремити «душевний біль», «кохання» та «співчуття». У семантичній групі «риси характеру» домінує вербалізація морально-етичної опозиції «добрий – злий». Отже, вагоме морально-емоційне навантаження образу *HEART*, систематична репрезентація через цей образ любові та емпатії підкреслюють одну з ключових ідей твору – цінність людяності й співпереживання у світі соціальної жорстокості та байдужості. Перспективою дослідження уважаємо подальший аналіз семантичного навантаження соматичного концепту *HEART* в усій творчості Ч. Дікенса для уточнення характеристика індивідуально-авторського стилю та порівняння його з іншими письменниками як англійської, так і іншомовних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванів Р. О. Концепт «Серце» як компонент концептосфери «Людина» та його реалізація у германських і слов'янських мовах (на матеріалі англійської та української фразеології. *Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Т. 1(24), 2012. С. 94–96.
2. Кардащук О. Семантичний простір лексеми «ліс» у творах Ольги Кобилянської. *Наукові записки. Випуск 89 (5). Серія: Філологічні науки (мовознавство)*: У 5 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. С. 34–38.
3. Лещенко Г. А., Мегрелішвілі М. О. Лінгвокультурна інформація в англійських фразеологізмах із концептами HEART і MIND. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка: *Наукові записки. Серія: Філологічні науки,* № 4 (211). 2024. С. 76–84. URL: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-211-11
4. Пилипенко І. О. Аналіз концепта «heart / серце» у фразеологізмах англійської та української мови з погляду ознакового підходу. *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика». Вип. 21. Т. 2, 2022. С. 95–100. DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.19
5. Щербачук Л. Ф. Культурні концепти: зміст, структура, принципи, класифікації. *Філологія. Соціальні комунікації*. Сімферополь, 2011. Ч. 2. вип. № 1. С. 159–162.
6. Ястремська Т. О. Моделювання українського діалектого простору: концепти *ВЕРХ / НИЗ*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2021. 803 с.
7. Dobrushyna M., Repp L. Cognitive Peculiarities of the Concept HEART in the novel «The Fifth Season» by NK Jemisin. Anglistics and Americanistics. № 22. 2024. Pp. 20–24.
8. Dickens Ch. Oliver Twist. URL: Dickens Ch. Oliver Twist URL: https://www.gutenberg.org/files/730/730-h/730-h.htm

REFERENCES

1. Ivaniv R. (2012). Kontsept «Sertse» yak komponent kontseptosfery «Liudyna» ta yoho realizatsiia u hermanskykh i slovianskykh movakh (na materiali anhliiskoi ta ukrainskoi frazeolohii) [The concept «Heart» as a component of the conceptual sphere «Human» and its realization in Germanic and Slavic languages (based on English and Ukrainian phraseology)]. *Naukovyi zhurnal «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Filolohiia».* T. 1(24), 2012. C. 94–96. [in Ukrainian].
2. Kardashchuk O. (2010). Semantychnyi prostir leksemy «Lis» u tvorakh Olhy Kobylianskoi [The semantic space of the lexeme «Lis (Forest)» in the works by Olha Kobylianska]. Naukovi zapysky. Vypusk 89 (5). Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo): U 5 ch. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2010. S. 34–38. [in Ukrainian].
3. Leshchenko H., & Mehrelishvili M. (2024). Linhvokulturna informatsiia v anhliiskykh frazeolohizmakh iz kontseptamy HEART i MIND [Linguocultural information in English phraseological units with the concepts HEART and MIND]. *Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka: Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky,* № 4 (211). 2024. S. 76–84. [in Ukrainian].
4. Pylypenko I. (2022). Analiz kontsepta «heart / sertse» u frazeolohizmakh anhliiskoi ta ukrainskoi movy z pohliadu oznakovoho pidkhodu [Analysis of the concept «heart / Sertse» in English and Ukrainian phraseological units from the perspective of the feature-based approach]. *Zakarpatski filolohichni studii.* Vydavnychyi dim «Helvetyka». Vyp. 21. T. 2, 2022. S. 95–100. [in Ukrainian]. URL: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.19
5. Shcherbachuk L. (2011). Kulturni kontsepty: zmist, struktura, pryntsypy, klasyfikatsii [Cultural concepts: content, structure, principles, classifications]. *Filolohiia. Sotsialni komunikatsii.* Simferopol. Ch. 2. vyp. № 1. S. 159–162. [in Ukrainian].
6. Yastremska T. (2021). *Modeliuvannia ukrainskoho dialektnoho prostoru: kontsepty VERKH / NYZ* [Modeling the Ukrainian dialect space: the concepts TOP / BOTTOM]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha. [in Ukrainian].
7. Dobrushyna M., Repp L. Cognitive Peculiarities of the Concept HEART in the novel «The Fifth Season» by NK Jemisin. Anglistics and Americanistics. № 22. 2024. Pp. 20–24.
8. Dickens Ch. Oliver Twist. URL: https://www.gutenberg.org/files/730/730-h/730-h.htm

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 81'42:81'37
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-33

Тетяна ХРАБАН,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
(Київ, Україна) xraban.tatyana@gmail.com

Оксана ВИГІВСЬКА,
orsid.org/0000-0002-2395-5577
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова
(Київ, Україна) istorik.ukr@gmail.com

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ДИСКУРСИВНА МОДЕЛЬ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ТА СИСТЕМА КОДУВАННЯ

Сучасна лінгвістика дедалі більше уваги приділяє дослідженню гендерної репрезентації в художньому дискурсі, що підвищує значення методологічно обґрунтованих підходів до категоризації та кодування мовних маркерів. Мета статті полягає в розробленні функціонально-дискурсивної моделі категоризації гендерних маркерів у художньому дискурсі та побудові системи їх кодування, придатної для використання в якісному контент-аналізі. Дослідження має теоретико-методологічний характер і ґрунтується на аналітико-тематичному огляді сучасних праць із методології якісного контент-аналізу, дискурс-аналізу, лінгвістики художнього тексту та гендерної лінгвістики, доповненому концептуальним моделюванням категоріальної структури та процедури кодування. У результаті дослідження сформульовано принципи побудови системи категоризації гендерних маркерів, серед яких контекстуальність, функціональна релевантність, ієрархічність, взаємна незалежність категорій і можливість множинного кодування. На їх основі розроблено функціонально-дискурсивну модель, у межах якої мовні засоби класифікуються не за формальними мовними ознаками, а за їхньою функцією в репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Модель охоплює чотири взаємопов'язані категорії – номінативну, атрибутивну, поведінкову та реляційну репрезентацію, що відображають різні механізми формування гендерного образу в художньому дискурсі. Відповідно до запропонованої категоріальної структури розроблено багаторівневу систему кодування, яка передбачає послідовне співвіднесення гендерного маркера з категорією, підкатегорією та стандартизованим кодом із фіксацією контексту його функціонування. Показано, що розмежування процедур кодування й інтерпретації забезпечує послідовність аналітичних рішень і підвищує відтворюваність результатів. Запропонована функціонально-дискурсивна модель поєднує сучасні уявлення про дискурсивну природу гендерної репрезентації з принципами якісного контент-аналізу та створює методологічну основу для системного дослідження гендерних маркерів у художньому дискурсі. Її відкритий характер дозволяє адаптувати категоріальну структуру й систему кодування до текстів різних жанрів, культурних традицій і дослідницьких завдань.

Ключові слова: *гендерна репрезентація, художній дискурс, гендерні маркери, функціонально-дискурсивна модель, контент-аналіз, система кодування.*

Tetiana KHRABAN,
orcid.org/0000-0001-5169-5170
PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology and Translation
Kyiv Aviation Institute State University
(Kyiv, Ukraine) xraban.tatyana@gmail.com

Oksana VYHIVSKA,
orcid.org/0000-0002-2395-5577
PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Sciences
Korolyov Zhytomyr Military Institute
(Zhytomyr, Ukraine) istorik.ukr@gmail.com

A FUNCTIONAL-DISCURSIVE MODEL OF GENDER MARKER CATEGORISATION IN LITERARY DISCOURSE: CONSTRUCTION PRINCIPLES AND CODING FRAMEWORK

Contemporary linguistics has devoted increasing attention to the study of gender representation in literary discourse, highlighting the need for methodologically grounded approaches to the categorization and coding of linguistic gender markers. The purpose of this article is to develop a functional-discursive model for the categorization of gender markers in literary discourse and to propose a coding framework suitable for qualitative content analysis. The present study employs a theoretical and methodological approach grounded in an analytical thematic review of contemporary scholarship on qualitative content analysis, discourse analysis, literary discourse, and gender linguistics. This approach is complemented by conceptual modeling of the categorical framework and coding procedure. The study delineates the principles underlying the categorization of gender markers, including contextuality, functional relevance, hierarchical organization, mutual exclusivity of categories, and the possibility of multiple coding. On this basis, a functional-discursive model is developed in which linguistic markers are classified not according to their formal linguistic properties but according to their discursive function in the representation of a character's gender identity. The model is comprised of four categories: nominative, attributive, behavioral, and relational representation. These categories are designed to capture the various mechanisms through which gender is constructed in literary discourse. The development of a multi-level coding system is predicated on the aforementioned categorical framework. The system is designed to systematically assign each gender marker to a category, subcategory, and standardized code. The system is further accompanied by documentation of its discursive context. The study demonstrates that distinguishing between the procedures of coding and interpretation enhances the consistency of analytical decisions and improves the transparency and reproducibility of the findings. The proposed functional-discursive model integrates contemporary perspectives on the discursive construction of gender representation with the principles of qualitative content analysis. This integration provides a methodological framework for the systematic investigation of gender markers in literary discourse. The flexibility of the design allows for adaptation of both the categorical framework and the coding system to texts from a variety of genres, cultural traditions, and research contexts.

Key words: *gender representation, literary discourse, gender markers, functional-discursive model, qualitative content analysis, coding system.*

Вступ. Дослідження мовних механізмів репрезентації соціальної ідентичності належать до найбільш динамічних напрямів сучасної лінгвістики. У центрі уваги перебувають не лише мовні особливості окремих соціальних груп, а й способи, за допомогою яких ідентичність набуває мовного вираження в конкретних дискурсивних практиках. У цьому контексті гендерна ідентичність розглядається як соціальний конструкт, що отримує дискурсивну репрезентацію через систему мовних виборів, комунікативних стратегій і моделей взаємодії. Такий підхід зумовлює необхідність дослідження не окремих мовних одиниць, а гендерних маркерів, функція яких полягає у репрезентації соціальних ролей, моделей поведінки та способів самопрезентації персонажів. Художній дискурс створює особливі умови для дослідження гендерної репрезентації, оскільки саме в ньому автор цілеспрямовано моделює мовленнєву поведінку персонажів, поєднуючи стилістичні, лексичні, прагматичні та наративні ресурси мови. Як показують сучасні дослідження, мовлення персонажа не є механічним відображенням авторського стилю, а становить окрему систему мовних виборів, сформовану відповідно до комунікативних, соціальних і наративних завдань художнього твору (Grant & McMenamin, 2020). Саме тому художній текст є продуктивним матеріалом для аналізу мовних механізмів репрезентації гендерної ідентичності та виявлення закономірностей функціонування гендерних маркерів у дискурсі.

Зростання інтересу до дослідження мовної репрезентації соціальної ідентичності супроводжується активним розвитком методів аналізу тексту. У сучасній лінгвістиці дедалі ширше використовуються кількісні підходи, що дають змогу виявляти закономірності мовного вибору на основі великих текстових масивів. Для аналізу мовної індивідуальності застосовують показники частотності, лексичного багатства, повторюваних мовних послідовностей, структурних і прагматичних характеристик тексту (Grant & McMenamin, 2020). Водночас сучасні дослідження свідчать, що складні соціальні явища не можуть бути адекватно описані лише за допомогою кількісних показників, оскільки значення мовних одиниць формується в конкретному дискурсивному контексті. Це зумовлює зростання інтересу до підходів, які поєднують формалізовані процедури аналізу тексту з його якісною інтерпретацією. У цьому контексті контент-аналіз набуває особливого значення як метод, що забезпечує системне виявлення, категоризацію та кодування мовних маркерів із подальшою інтерпретацією закономірностей їхнього функціонування (Храбан, Т., & Храбан, М., 2024). Для дослідження художнього дискурсу це відкриває можливість переходу від аналізу окремих мовних прикладів до опису повторюваних моделей дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності. Водночас ефективність контент-аналізу визначається не стільки процедурою підрахунку мовних явищ, скільки якістю категоріальної моделі, на якій ґрунтується процес кодування. Саме тому розроблення функціонально-дискурсивної моделі категоризації гендерних маркерів, що інтегрує принципи категоризації, категоріальну структуру та систему кодування відповідно до функцій мовних засобів у дискурсивній репрезентації гендерної ідентичності, є актуальним завданням сучасної методології лінгвістичного аналізу художнього дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний розвиток контент-аналізу супроводжується переосмисленням його ролі в дослідженні тексту. Якщо ранні роботи зосереджувалися переважно на кількісному обліку мовних одиниць, то сучасні підходи розглядають контент-аналіз як комплексну дослідницьку стратегію, що поєднує систематичне виявлення, категоризацію, кодування та інтерпретацію текстових даних (Krippendorff, 2019; Neuendorf, 2017). Унаслідок цього контент-аналіз дедалі активніше використовується не лише в соціальних науках, а й у лінгвістиці, де його застосовують для вивчення мовної варіативності, дискурсивних практик і соціально зумовлених моделей мовної поведінки. Водночас розвиток цієї методології дедалі більше зосереджується на вдосконаленні процедур категоризації та кодування. Значний вплив на сучасну методологію контент-аналізу мала класифікація H. Hsieh і S. Shannon (2005), які запропонували три підходи до якісного контент-аналізу: конвенційний, директивний та підхід, що ґрунтується на поєднанні кількісного узагальнення з подальшою якісною інтерпретацією тексту. Надалі увага дослідників змістилася від типології методів до забезпечення прозорості аналітичних процедур. C. Erlingsson і P. Brysiewicz (2017) детально описали послідовність переходу від смислових одиниць до кодів і категорій, тоді як N. Humble і P. Mozelius (2022) уточнили співвідношення контент-аналізу й тематичного аналізу, окресливши межі застосування кожного з підходів. Важливим напрямом сучасних досліджень стало забезпечення відтворюваності результатів. У методологічних працях наголошується, що наукова цінність контент-аналізу визначається не лише обґрунтованістю категоріального апарату, а й прозорістю процедури його формування, послідовністю кодування та можливістю незалежної перевірки отриманих результатів (Bengtsson, 2016; Hurst, 2023). Саме тому сучасні рекомендації передбачають детальний опис критеріїв категоризації, структури кодів і логіки прийняття аналітичних рішень. Паралельно розвиток цифрових технологій значно розширив можливості роботи з великими текстовими корпусами. Використання спеціалізованого програмного забезпечення та інструментів штучного інтелекту прискорює пошук, систематизацію й первинне кодування текстових даних (Jackson & Bazeley, 2019; Lee et al., 2020). Проте більшість дослідників підкреслює, що автоматизовані інструменти не замінюють дослідницької інтерпретації, оскільки визначення категорій і встановлення функціональних зв'язків між мовними явищами залишаються концептуальним етапом аналізу (Lee et al., 2020).

У лінгвістичних дослідженнях контент-аналіз дедалі частіше використовується для вивчення мовної ідентичності, авторського стилю та дискурсивної репрезентації соціальних ролей. Так, F. Kelcher (2021) поєднує кількісний аналіз мовних характеристик персонажів із якісною інтерпретацією їхніх прагматичних функцій, демонструючи, що мовна поведінка набуває значення лише в конкретному дискурсивному контексті. Подібний підхід характерний і для праць із судової лінгвістики, у яких повторювані мовні моделі використовуються для опису мовної індивідуальності та атрибуції авторства (Grant & Macleod, 2020; McMenamin, 2002). Спільною рисою цих дослі-

джень є орієнтація на аналіз функціонування мовних явищ у дискурсі, однак категоріальний апарат здебільшого створюється відповідно до завдань конкретного дослідження і не розглядається як самостійний методологічний результат. Певний внесок у розвиток методології контент-аналізу зроблено й у вітчизняній науковій літературі. У праці Т. Храбан і М. Храбана (2024) узагальнено сучасні підходи до організації процесу кодування, систематизовано вимоги до формування категорій і підкатегорій, а також розглянуто способи забезпечення валідності й надійності якісного контент-аналізу. Попри те що дослідження виконано на матеріалі військово-психологічного дискурсу, запропоновані методичні положення мають універсальний характер і можуть бути використані під час розроблення контент-аналітичних моделей для інших типів дискурсу. Попри помітний розвиток методології контент-аналізу, більшість сучасних праць зосереджується або на вдосконаленні процедур аналізу тексту, або на дослідженні окремих аспектів мовної ідентичності. Водночас питання побудови функціонально-дискурсивної моделі категоризації гендерних маркерів, у якій принципи категоризації, категоріальна структура та система кодування утворювали б єдину методологічну систему, практично не розроблене.

Метою статті є розроблення функціонально-дискурсивної моделі категоризації гендерних маркерів у художньому дискурсі, що поєднує теоретично обґрунтовані принципи побудови, категоріальну структуру та систему кодування для їх системної ідентифікації, класифікації й інтерпретації.

Матеріали і методи. Дослідження має теоретико-методологічний характер і спрямоване на розроблення функціонально-дискурсивної моделі категоризації та кодування гендерних маркерів у художньому дискурсі. Матеріал дослідження становили наукові праці з методології якісного контент-аналізу, дискурс-аналізу, лінгвістики художнього тексту, гендерної лінгвістики та судової лінгвістики, у яких розглядаються принципи категоризації текстових даних, організація процедур кодування, проблеми відтворюваності результатів і функціонування мовних засобів у процесі репрезентації соціальної ідентичності. До аналізу залучено сучасні методологічні дослідження, а також праці, що сформували концептуальні засади контент-аналізу та сучасних підходів до вивчення дискурсивної репрезентації гендеру. Методологічну основу роботи становив аналітико-тематичний огляд наукової літератури (Храбан, 2024), доповнений елементами концептуального моделювання. Дослідження реалізовувалося у кілька взаємопов'язаних етапів. На першому етапі здійснено аналіз сучасних підходів до якісного контент-аналізу, принципів категоризації текстових даних і побудови систем кодування. На другому етапі узагальнено теоретичні положення щодо дискурсивної природи гендерної репрезентації в художньому тексті та визначено функціональні критерії виокремлення гендерних маркерів. На третьому етапі розроблено функціонально-дискурсивну модель категоризації, яка поєднує взаємопов'язані категорії, підкатегорії та систему кодів відповідно до їхньої ролі в репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Завершальний етап передбачав інтеграцію розробленої категоріальної структури із процедурою кодування та оцінку її методологічної узгодженості з принципами якісного контент-аналізу. На відміну від досліджень, орієнтованих на аналіз конкретного текстового матеріалу, запропонована робота зосереджена на побудові універсальної аналітичної моделі, яка може бути використана як методологічна основа для дослідження гендерної репрезентації в художньому дискурсі незалежно від жанру, історичного періоду чи культурного контексту. Такий підхід забезпечує концептуальну узгодженість між сучасними уявленнями про дискурсивну природу гендеру та процедурою його систематичного аналізу засобами контент-аналізу.

Результати та дискусії. Запропонована функціонально-дискурсивна модель категоризації гендерних маркерів спирається на методологію якісного контент-аналізу, однак не зводиться до сукупності процедур кодування. Її концептуальну основу становить система взаємопов'язаних принципів, що визначає логіку категоризації, побудову категоріальної структури та організацію процесу кодування. Така послідовність забезпечує узгодженість між теоретичним розумінням гендерної репрезентації та формалізованою процедурою аналізу тексту. Як зазначає K. Krippendorff (2018), саме категоризація забезпечує перехід від окремих текстових фрагментів до інтерпретації закономірностей, а тому категорії мають бути теоретично обґрунтованими, внутрішньо узгодженими та придатними до відтворення. Подібної позиції дотримуються H. Hsieh і S. Shannon (2005), які розглядають систему кодування як ключовий компонент якісного контент-аналізу незалежно від його різновиду. Відповідно, функціонально-дискурсивна модель, запропонована в цьому дослідженні, побудована на сукупності принципів, що забезпечують її концептуальну цілісність і методологічну послідовність.

Першим принципом є контекстуальність. Гендерний маркер не ототожнюється з окремою мовною одиницею, а визначається її функцією в конкретному дискурсивному контексті. Лексема, словосполучення чи синтаксична конструкція набувають статусу гендерного маркера лише тоді, коли беруть участь у репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Такий підхід узгоджується із сучасними дослідженнями мовної ідентичності, які демонструють, що соціальне значення мовного вибору виникає у взаємодії мовних засобів у межах дискурсу, а не визначається їхніми формальними характеристиками (Grant, 2020; Kelcher, 2021). Саме тому одиницею аналізу виступає завершений текстовий фрагмент, достатній для встановлення функції гендерного маркера. Другим принципом є функціональна релевантність. Категоризація здійснюється відповідно до ролі гендерних маркерів у дискурсивній репрезентації гендерної ідентичності, а не за їхньою належністю до певного мовного рівня. Такий підхід відповідає рекомендаціям C. Erlingsson і P. Brysiewicz (2017), згідно з якими категорії мають об'єднувати явища зі спільною смисловою функцією та водночас залишатися внутрішньо однорідними. Це дозволяє розглядати лексичні, граматичні, стилістичні й прагматичні засоби як взаємопов'язані компоненти єдиного механізму дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності. Третім принципом є ієрархічність. Категоріальна система організована як послідовність взаємопов'язаних рівнів, у якій окремі коди інтегруються у підкатегорії, а підкатегорії – у ширші функціональні категорії. Подібна структура відповідає логіці якісного контент-аналізу, запропонованій H. Hsieh і S. Shannon (2005), забезпечує послідовний перехід від опису окремих мовних фактів до узагальнення повторюваних моделей дискурсивної репрезентації та створює можливість подальшого розширення категоріального апарату без порушення його внутрішньої узгодженості. Наступним принципом є розмежування функцій категорій. Методологія контент-аналізу передбачає, що категорії повинні описувати різні аспекти досліджуваного явища, оскільки їх частковий або повний збіг ускладнює процедуру кодування та знижує відтворюваність результатів (Krippendorff, 2019; Erlingsson & Brysiewicz, 2017). У запропонованій моделі кожна категорія відображає окремий механізм дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності, що забезпечує чіткість їх концептуальних меж і послідовність інтерпретації. Водночас художній дискурс характеризується високим рівнем семантичної поліфункціональності. Один текстовий фрагмент може одночасно реалізовувати кілька функцій у репрезентації гендерної ідентичності, тому модель передбачає множинне кодування. У таких випадках одному фрагменту присвоюється кілька кодів, якщо кожен із них відображає самостійну функцію відповідного гендерного маркера. Такий підхід відповідає сучасному розумінню якісного контент-аналізу як інструменту дослідження складних дискурсивних явищ, які не можуть бути адекватно описані в межах одновимірної класифікації (Humble & Mozelius, 2022).

Сформульовані принципи визначають методологічні засади побудови функціонально-дискурсивної моделі, однак самі по собі не задають її категоріальної структури. Наступним етапом є визначення системи категорій, яка забезпечує впорядкування гендерних маркерів відповідно до єдиної логіки їхньої інтерпретації. Саме категоріальна модель поєднує теоретичне розуміння гендерної репрезентації з процедурою формалізованого кодування, забезпечуючи послідовний перехід від аналізу окремих текстових фрагментів до виявлення закономірностей функціонування гендерних маркерів. Побудова такої моделі безпосередньо залежить від розуміння природи гендерної репрезентації у художньому дискурсі. У сучасній лінгвістиці гендер розглядається не як сукупність мовних ознак, а як результат дискурсивної взаємодії, що реалізується через систему мовних засобів, за допомогою яких формується образ персонажа. Відповідно, предметом категоризації виступають не окремі мовні одиниці, а функції, які вони виконують у репрезентації гендерної ідентичності. Принципово важливо, що в запропонованій моделі гендерний маркер не ототожнюється з лексемою, словосполученням чи синтаксичною конструкцією. Будь-який мовний засіб набуває статусу гендерного маркера лише тоді, коли в конкретному дискурсивному контексті бере участь у репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Саме функція, а не формальна мовна характеристика, визначає його місце в системі категоризації. Такий підхід дозволяє розглядати різнорівневі мовні засоби як елементи єдиного механізму дискурсивної репрезентації та уникнути ототожнення категорій із мовними рівнями. Відповідно до функціонального принципу категоризації запропонована модель охоплює чотири взаємопов'язані категорії, кожна з яких відображає окремий аспект дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності. Першу категорію становить номінативна репрезентація, яка забезпечує мовну ідентифікацію персонажа. До неї належать особові найменування, родинні ролі, професійні номінації, соціальні статуси та інші засоби, що прямо або

опосередковано визначають його гендерну належність і соціальне позиціонування. Другою категорією є атрибутивна репрезентація, яка охоплює мовні засоби, що формують систему характеристик персонажа. Вона включає опис зовнішності, психологічних рис, емоційних станів, оцінних характеристик та інших ознак, через які вибудовується індивідуальний гендерний образ. Третю категорію становить поведінкова репрезентація, що відображає процесуальний аспект гендерної репрезентації. До неї належать мовленнєві дії, комунікативні стратегії, особливості вербальної й невербальної поведінки, способи реагування та інші мовні засоби, які демонструють, як соціальні ролі реалізуються в конкретних комунікативних ситуаціях. Четвертою категорією є реляційна репрезентація, що характеризує соціальний вимір гендерної ідентичності. Вона охоплює мовні засоби, які відображають сімейні, професійні, статусні та владні взаємини персонажа, а також різні форми співпраці, залежності, конфлікту чи домінування. Саме взаємодія з іншими учасниками художнього дискурсу визначає той соціальний контекст, у якому актуалізується гендерна репрезентація. Запропоновані категорії утворюють взаємопов'язану систему, у якій кожна описує окремий функціональний аспект репрезентації гендерної ідентичності. Лише їх комплексне застосування забезпечує цілісний аналіз мовних механізмів репрезентації, тоді як ізольований розгляд окремих категорій не дозволяє відтворити повну структуру гендерного образу персонажа. Саме така категоріальна організація створює концептуальне підґрунтя для подальшої побудови системи кодування.

Категоріальна модель визначає концептуальні межі аналізу, однак її використання в дослідницькій практиці потребує чітко визначеної системи кодування. Саме вона забезпечує послідовне співвіднесення гендерних маркерів із відповідними категоріями та створює єдині правила їхньої фіксації й подальшої інтерпретації. У методології контент-аналізу кодування розглядають як процедуру впорядкування текстових даних відповідно до заздалегідь визначеної категоріальної системи, що забезпечує зіставність і відтворюваність результатів аналізу (Krippendorff, 2019; Hsieh & Shannon, 2005). У запропонованій моделі вихідною аналітичною одиницею є гендерний маркер, тобто будь-який мовний засіб або сукупність взаємопов'язаних мовних засобів, які в конкретному дискурсивному контексті виконують функцію репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Відповідно, кодуванню підлягає не окрема лексична чи граматична одиниця, а завершений текстовий фрагмент, у межах якого ця функція може бути однозначно встановлена. Такий підхід забезпечує можливість врахування як експліцитних, так і імпліцитних способів репрезентації гендерної ідентичності. Структура кодування відображає ієрархічну організацію категоріальної моделі. Спочатку гендерний маркер співвідноситься з однією з чотирьох функціональних категорій, що репрезентують основні механізми дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності. Далі визначається відповідна підкатегорія, яка конкретизує функціональний аспект маркера, після чого йому присвоюється стандартизований код. Обов'язковим компонентом кодування є фіксація текстового контексту, оскільки саме він забезпечує обґрунтованість інтерпретації та можливість повторної перевірки аналітичних рішень. Така організація дозволяє простежити повний шлях від окремого текстового фрагмента до його місця в загальній системі категоризації. Присвоєння кодів здійснюється за принципом функціональної домінанти. Якщо текстовий фрагмент реалізує одну провідну функцію в репрезентації гендерної ідентичності, йому присвоюється один код. Якщо ж у межах одного фрагмента одночасно актуалізуються різні функціональні аспекти репрезентації, застосовується множинне кодування. При цьому кожен код фіксує окрему функцію гендерного маркера, а не дублює вже встановлену характеристику. Такий підхід дає змогу відобразити поліфункціональність художнього дискурсу без порушення системності аналізу, що відповідає сучасним уявленням про якісний контент-аналіз як інструмент дослідження складних дискурсивних явищ (Humble & Mozelius, 2022). Принциповою умовою застосування запропонованої системи є розмежування етапів кодування та інтерпретації. На етапі кодування фіксується лише функція гендерного маркера відповідно до розробленої категоріальної моделі. Аналіз взаємозв'язків між окремими кодами, виявлення повторюваних моделей та їх інтерпретація здійснюються на наступному етапі дослідження. Таке розмежування відповідає сучасним методологічним рекомендаціям щодо забезпечення прозорості процедур контент-аналізу та мінімізації суб'єктивного впливу дослідника на процес кодування (Erlingsson & Brysiewicz, 2017; Humble & Mozelius, 2022). Таким чином, система кодування завершує побудову функціонально-дискурсивної моделі категоризації гендерних маркерів. У її межах принципи категоризації, категоріальна структура та процедура кодування утворюють єдину методологічну систему, яка забезпечує

послідовний перехід від теоретичного розуміння гендерної репрезентації до її формалізованого аналізу засобами контент-аналізу.

Висновки. У статті запропоновано функціонально-дискурсивну модель категоризації гендерних маркерів у художньому дискурсі, побудовану на принципах якісного контент-аналізу. На відміну від підходів, у яких мовні засоби класифікуються переважно за їхніми формальними характеристиками, запропонована модель ґрунтується на їхній функції в дискурсивній репрезентації гендерної ідентичності персонажа. Такий підхід дає змогу розглядати лексичні, граматичні, стилістичні та прагматичні засоби як взаємопов'язані компоненти єдиного механізму репрезентації.

Функціональну основу моделі становлять чотири взаємопов'язані категорії – номінативна, атрибутивна, поведінкова та реляційна репрезентація. Їх поєднання забезпечує цілісний опис різних аспектів дискурсивної репрезентації гендерної ідентичності та створює узгоджену систему категоризації гендерних маркерів. Запропонована структура встановлює послідовний зв'язок між теоретичним розумінням гендерної репрезентації та процедурою її аналізу засобами контент-аналізу. Розроблена система кодування конкретизує практичну реалізацію моделі, забезпечуючи єдині правила ідентифікації, категоризації та опису гендерних маркерів. Її багаторівнева організація поєднує категорії, підкатегорії та коди в єдину аналітичну систему, а застосування принципу множинного кодування дозволяє враховувати поліфункціональність мовних засобів без втрати послідовності інтерпретації. Модель має відкритий характер і може бути адаптована до аналізу художніх текстів різних жанрів, культурних традицій і історичних періодів шляхом уточнення змісту окремих категорій та кодів без зміни її концептуальної структури. Це розширює можливості використання контент-аналізу в дослідженнях художнього дискурсу та створює методологічне підґрунтя для розроблення аналогічних моделей аналізу інших форм соціальної репрезентації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною апробацією запропонованої моделі на матеріалі художніх текстів різних жанрів, а також уточненням системи категорій і кодів залежно від специфіки досліджуваного дискурсу. Перспективним напрямом є також інтеграція розробленої моделі з методами корпусної лінгвістики та сучасними інструментами автоматизованого аналізу тексту, що створює передумови для масштабних досліджень гендерної репрезентації в художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Храбан Т.Є. Рекомендації щодо якісного висвітлення проблем неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2024. № 3(80). С. 57–66. DOI: https://doi.org/10.28925/2412-0774.2024.3.5
2. Храбан Т., Храбан М. Контент-аналіз у військових дослідженнях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. Т. 78, № 2. С. 141–150. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-141-150
3. Bengtsson M. How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis. *Nursing Plus Open*. 2016. Vol. 2. P. 8–14. DOI: https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001
4. Erlingsson C., Brysiewicz P. A hands-on guide to doing content analysis. *African Journal of Emergency Medicine*. 2017. Vol. 7, no. 3. P. 93–99. DOI: https://doi.org/10.1016/j.afjem.2017.08.001.
5. Grant T., Macleod N. *Language and Online Identities: The Undercover Policing of Internet Sexual Crime*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 218 p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108766425
6. Hsieh H.F., Shannon S.E. Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*. 2005. Vol. 15, no. 9. P. 1277–1288. DOI: https://doi.org/10.1177/1049732305276687.
7. Humble N., Mozelius P. Content analysis or thematic analysis: Similarities, differences and applications in qualitative research. *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies*. 2022. Vol. 21, no. 1. P. 76–81. DOI: https://doi.org/10.34190/ecrm.21.1.316.
8. Hurst A.L. Content analysis. *Introduction to Qualitative Research Methods: A Helpful Guide for Undergraduates and Graduate Students in the Social Sciences*. Corvallis : Oregon State University, 2023. P. 313–329. URL: https://open.oregonstate.education/qualresearchmethods/chapter/chapter-17-content-analysis/ (дата звернення: 14.07.2026).
9. Jackson K., Bazeley P. *Qualitative Data Analysis with NVivo*. London : Sage Publications, 2019. 376 p.
10. Kelcher F. J. *Anonymity and Imitation in Linguistic Identity Disguise* : doctoral thesis. Birmingham : Aston University, 2021. 311 p. URL: https://research.aston.ac.uk/files/132950258/Kelcher_Fiona_Jane_2021.pdf (дата звернення: 14.07.2026)
11. Krippendorff K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 4th ed. Los Angeles : SAGE, 2019. 422 p. DOI: https://doi.org/10.4135/9781071878781
12. Lee L.W., Dabirian A., McCarthy I.P., Kietzmann J. Making sense of text: Artificial intelligence-enabled content analysis. *European Journal of Marketing*. 2020. Vol. 54, no. 3. P. 615–644. DOI: https://doi.org/10.1108/EJM-02-2019-0219
13. McMenamin G. R. *Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics*. Boca Raton : CRC Press, 2002. 360 p.
14. Neuendorf K.A. *The Content Analysis Guidebook*. 2nd ed. Los Angeles : SAGE, 2017. 456 p. DOI: https://doi.org/10.4135/9781071802878

REFERENCES

1. Khraban, T. (2024). Rekomendatsii shchodo yakisnoho vysvitlennia problem neperervnoi osvity [Guidelines for quality coverage of continuing education issues]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka, 3*(80), 57–66. https://doi.org/10.28925/2412-0774.2024.3.5 [in Ukrainian].

2. Khraban, T., & Khraban, M. (2024). Kontent-analiz u viiskovykh doslidzhenniakh [Content analysis in military studies]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 78*(2), 141–150. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-141-150 [in Ukrainian].

3. Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *Nursing Plus Open, 2*, 8–14. https://doi.org/10.1016/j.npls.2016.01.001

4. Erlingsson, C., & Brysiewicz, P. (2017). A hands-on guide to doing content analysis. *African Journal of Emergency Medicine, 7*(3), 93–99. https://doi.org/10.1016/j.afjem.2017.08.001

5. Grant, T., & Macleod, N. (2020). *Language and online identities: The undercover policing of Internet sexual crime*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108766425

6. Hsieh, H.F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, 15*(9), 1277–1288. https://doi.org/10.1177/1049732305276687

7. Humble, N., & Mozelius, P. (2022). Content analysis or thematic analysis: Similarities, differences and applications in qualitative research. *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies, 21*(1), 76–81. https://doi.org/10.34190/ecrm.21.1.316

8. Hurst, A. L. (2023). Chapter 17. Content analysis. In *Introduction to qualitative research methods: A helpful guide for undergraduates and graduate students in the social sciences* (pp. 313–329). Oregon State University. URL: https://open.oregonstate.education/qualresearchmethods/chapter/chapter-17-content-analysis/

9. Jackson, K., & Bazeley, P. (2019). *Qualitative data analysis with NVivo*. Sage.

10. Kelcher, F.J. (2021). *Anonymity and imitation in linguistic identity disguise* (Doctoral thesis, Aston University). URL: https://research.aston.ac.uk/files/132950258/Kelcher_Fiona_Jane_2021.pdf [

11. Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE. https://doi.org/10.4135/9781071878781

15. 12.Lee, L.W., Dabirian, A., McCarthy, I.P., & Kietzmann, J. (2020). Making sense of text: Artificial intelligence-enabled content analysis. *European Journal of Marketing, 54*(3), 615–644. https://doi.org/10.1108/EJM-02-2019-0219

12. McMenamin, G. R. (2002). *Forensic linguistics: Advances in forensic stylistics*. CRC Press.

13. Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook* (2nd ed.). SAGE. https://doi.org/10.4135/9781071802878

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.1/.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-34

Ольга ШУМІНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9620-8863
старший викладач кафедри гуманітарної освіти і туризму
Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут»
(Бережани, Тернопільська область, Україна) naukaua@ukr.net

ЦИФРОВИЙ ЕТИКЕТ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено комплексному лінгвістичному дослідженню цифрового етикету як невід'ємної складової сучасної української професійної комунікації в умовах цифрової трансформації суспільства. Актуальність дослідження зумовлена активним перенесенням професійної взаємодії до цифрового середовища, що потребує переосмислення традиційних норм мовленнєвого етикету відповідно до нових комунікативних реалій. Метою статті є визначення місця цифрового етикету в системі сучасної української професійної комунікації, аналіз його комунікативно-прагматичних характеристик, мовних засобів реалізації та основних тенденцій розвитку. Для досягнення поставленої мети використано описовий метод, дискурс-аналіз, прагмалінгвістичний, контекстуально-інтерпретаційний та елементи кількісного аналізу. У статті охарактеризовано цифровий етикет як функціональну підсистему професійної комунікації, що регулює мовленнєву поведінку учасників цифрової взаємодії та забезпечує ефективність професійного спілкування. Визначено основні комунікативно-прагматичні принципи цифрової професійної комунікації, серед яких ввічливість, повага до адресата, інформаційна достатність, лаконічність, мовна нормативність і комунікативна доречність. Проаналізовано мовні засоби реалізації цифрового етикету на лексичному, морфологічному, синтаксичному та текстовому рівнях, а також виявлено найпоширеніші порушення етикетних норм у сучасному цифровому професійному дискурсі та їхній вплив на результативність комунікації. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям розвитку цифрового етикету, серед яких демократизація професійного спілкування, гібридизація комунікативних стилів, зростання вимог до мовної грамотності та поширення технологій штучного інтелекту у професійному листуванні. Зроблено висновок, що цифровий етикет є важливим регулятором сучасної української професійної комунікації, який поєднує традиційні мовленнєво-етикетні норми з новими вимогами цифрового середовища та сприяє підвищенню ефективності професійної взаємодії.

Ключові слова: *цифровий етикет, цифрова комунікація, комунікативна компетентність, комунікативно-прагматичний аспект, мовленнєвий етикет, професійна комунікація, професійний дискурс, українська мова.*

Olha SHUMINSKA,
orcid.org/0000-0002-9620-8863
Senior Lecturer at the Department of Humanities and Tourism
Separated Subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
"Berezhany Agrotechnical Institute"
(Berezhany, Ternopil region, Ukraine) naukaua@ukr.net

DIGITAL ETIQUETTE AS A COMPONENT OF MODERN UKRAINIAN PROFESSIONAL COMMUNICATION

The article presents a comprehensive linguistic study of digital etiquette as an integral component of modern Ukrainian professional communication amid society's digital transformation. The study's relevance is driven by the growing shift of professional interaction to digital environments, which necessitates a reconsideration of traditional norms of speech etiquette in light of new communicative realities. The aim of the article is to determine the place of digital etiquette within the system of modern Ukrainian professional communication and to analyze its communicative-pragmatic characteristics, linguistic means of realization, and major developmental trends. To achieve this aim, the study employs descriptive, discourse-analytical, pragmalinguistic, and contextual-interpretative methods, together with elements of quantitative analysis. The article characterizes digital etiquette as a functional subsystem of professional communication that regulates the speech behavior of participants in digital interaction and ensures the effectiveness of professional communication. The study identifies the principal communicative and pragmatic principles of digital professional communication, including politeness, respect for the addressee, informational adequacy, conciseness, linguistic correctness, and communicative appropriateness. Particular attention is paid to the linguistic realization of digital etiquette at the lexical, morphological, syntactic, and textual levels. The most common violations of digital etiquette in contemporary

professional discourse are identified and analyzed, including the omission of etiquette formulas, excessive directness, the use of colloquial abbreviations, graphical overemphasis, and deviations from language norms, as well as their impact on communicative effectiveness. Special emphasis is placed on current trends in the development of digital etiquette, such as the democratization of professional communication, the hybridization of communicative styles, increasing requirements for linguistic literacy, and the growing use of artificial intelligence technologies in professional correspondence. It is concluded that digital etiquette functions as an important regulator of modern Ukrainian professional communication by integrating traditional norms of speech etiquette with the communicative demands of the digital environment, thereby enhancing the effectiveness of professional interaction.

Key words: *digital etiquette, digital communication, communicative competence, communicative-pragmatic aspect, speech etiquette, professional communication, professional discourse, Ukrainian language.*

Постановка проблеми. Цифровізація сучасного світу істотно вплинула на характер професійної комунікації, перетворивши електронне спілкування на невід'ємну частину щоденної роботи фахівців у різних сферах. Використання електронної пошти, корпоративних месенджерів, платформ для відеоконференцій, соціальних мереж і спільних сервісів не лише пришвидшило обмін інформацією, а й встановило нові стандарти культури професійного спілкування. У цьому контексті особливо актуальним стає цифровий етикет, який регулює поведінкові норми учасників онлайн-комунікації і сприяє більш ефективній взаємодії в цифровому просторі.

Сучасна професійна комунікація вже не обмежується традиційними мовленнєвими нормами. Вона інтегрує мовні, етичні, соціокультурні та технологічні компоненти, що забезпечують успішну взаємодію між представниками різних професійних спільнот. Недотримання правил цифрового етикету може негативно впливати не лише на міжособистісні відносини, а й на репутацію окремого фахівця, установи чи організації. Саме тому питання формування цифрової комунікативної культури дедалі частіше розглядається як одна з ключових складових професійної компетентності сучасного спеціаліста (Кізім та ін., 2023).

Проблематика мовленнєвого етикету, професійної комунікації та дискурсивних особливостей сучасного спілкування перебуває у центрі уваги українських і зарубіжних науковців. Дослідження присвячені професійному дискурсу, мовленнєвому етикету, міжкультурній комунікації, нормам професійного мовлення та розвитку комунікативної компетентності (Морозова, 2024; Мацько, 2018). Водночас стрімкий розвиток цифрових технологій значно випереджає оновлення комунікативних норм, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних уявлень про професійний етикет у цифровому просторі.

Попри зростання кількості досліджень, присвячених цифровій грамотності, цифровому добробуту та мережевій комунікації, питання цифрового етикету як складової сучасної української професійної комунікації ще не отримало комплексного висвітлення. Потребують подальшого вивчення мовні й комунікативні особливості цифрової взаємодії, принципи дотримання професійних норм у різних каналах електронного спілкування, а також роль цифрового етикету у формуванні позитивного професійного іміджу та підвищенні ефективності професійної комунікації.

Аналіз досліджень. Активна цифровізація професійної діяльності суттєво трансформувала традиційні моделі комунікації, зумовивши появу нових правил мовленнєвої поведінки в електронному середовищі. Якщо раніше етикетне спілкування асоціювалося переважно з безпосередньою усною або писемною взаємодією, то сьогодні воно охоплює широкий спектр цифрових каналів комунікації, серед яких електронна пошта, корпоративні месенджери, соціальні мережі, платформи відеоконференцій та інші засоби професійної взаємодії. За цих умов цифровий етикет поступово перетворюється на невід'ємний компонент професійної комунікативної компетентності, поєднуючи мовні, прагматичні, соціокультурні та технологічні аспекти сучасного спілкування.

Теоретичну основу сучасних досліджень цифрового етикету становлять праці, присвячені мовленнєвому етикету як універсальній системі соціально регламентованих мовних засобів. У сучасному мовознавстві мовленнєвий етикет розглядається як сукупність усталених мовних моделей, що забезпечують нормативність, ввічливість, комунікативну доцільність і ефективність взаємодії між співрозмовниками. Особлива увага приділяється його національно-культурній специфіці, функціональним особливостям і ролі у формуванні мовної особистості (Гульпа, 2010; Голікова, 2012; Мацько, 2018). Водночас більшість цих досліджень було виконано до активного поширення цифрової комунікації, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних етикетних норм відповідно до нових умов професійної взаємодії.

Важливе місце у сучасній лінгвістиці посідають дослідження професійного дискурсу, у

межах яких професійне спілкування трактується як особливий різновид інституційної комунікації з чітко визначеними мовними, когнітивними та прагматичними характеристиками. Професійний дискурс характеризується високим рівнем нормативності, стандартизованості, функціональної зумовленості мовних засобів та орієнтацією на досягнення конкретного комунікативного результату. Саме ці характеристики визначають специфіку мовленнєвої поведінки учасників професійної взаємодії незалежно від каналу комунікації (Берлінський, 2021; Морозова, 2024). Цифрове середовище не змінює базових принципів професійного дискурсу, однак актуалізує нові способи їх мовної реалізації.

Особливого значення набуває проблема нормативності професійного мовлення в умовах цифровізації освіти та професійної діяльності. Сучасні дослідження демонструють, що професійна успішність значною мірою залежить від сформованості мовленнєвої культури, здатності дотримуватися літературних норм, коректно використовувати мовні засоби та будувати ефективну комунікацію відповідно до професійної ситуації. Нормативність професійного мовлення дедалі більше поширюється й на цифрові канали взаємодії, де мовні помилки, недотримання правил ввічливості або порушення комунікативної доречності можуть негативно впливати на професійний імідж мовця (Друженко, 2025).

Окремий напрям сучасних досліджень безпосередньо пов'язаний із формуванням цифрового етикету як складової професійної компетентності. Цифровий етикет трактується як система норм, що регулюють поведінку користувача в електронному середовищі, охоплюючи культуру електронного листування, спілкування в месенджерах, участь у відеоконференціях, використання цифрових платформ, дотримання інформаційної безпеки та академічної доброчесності. Підкреслюється, що володіння цифровим етикетом стає необхідною передумовою професійної успішності сучасного фахівця, а його формування має інтегруватися в професійну підготовку майбутніх спеціалістів (Кізім та ін., 2023). Разом із тим у більшості досліджень увага зосереджується переважно на педагогічних аспектах цифрової компетентності, тоді як власне мовна організація цифрового етикету залишається недостатньо вивченою.

У сучасних працях цифрова комунікація дедалі частіше розглядається крізь призму міжкультурної взаємодії. Акцентується, що глобалізація професійного середовища значно підвищує вимоги до комунікативної компетентності фахівця, який має враховувати не лише мовні, а й соціокультурні особливості адресата. Формування міжкультурної комунікативної компетентності передбачає оволодіння універсальними принципами цифрової взаємодії, толерантністю, мовленнєвою коректністю та здатністю адаптувати комунікативну поведінку до різних професійних ситуацій (Біличенко, Яртись, 2025; Мацько, 2018).

Не менш важливим залишається прагмалінгвістичний аспект етикетної комунікації. Дослідження окремих мовленнєвих актів свідчать, що традиційні формули вибачення, подяки, прохання чи звертання зазнають суттєвої трансформації в цифровому середовищі, однак не втрачають своєї основної функції – підтримання гармонійної взаємодії між комунікантами. Цифрові канали спілкування актуалізують нові моделі реалізації мовленнєвих актів, які поєднують традиційні етикетні норми із сучасними комунікативними практиками (Гродський, 2024; Коробка, 2015).

У зарубіжній науці цифровий етикет дедалі частіше розглядається як складова ширшого феномена цифрової культури та мережевої комунікації. Дослідження засвідчують, що розвиток соціальних мереж, цифрових платформ і багатомовного онлайн-простору сприяв формуванню нових мовних практик, які поєднують традиційні принципи ввічливості з особливостями електронної взаємодії. Поряд із цим, цифровий етикет пов'язується із поняттями цифрового благополуччя, цифрової грамотності та відповідального використання інформаційних технологій (Androutsopoulos, 2016; Gui, Fasoli, Carradore, 2019).

Особливе місце у професійному цифровому спілкуванні посідає корпоративна комунікація, ефективність якої значною мірою визначається використанням мовних засобів, що забезпечують зрозумілість, переконливість, взаємодію з адресатом і формування позитивного професійного іміджу. Використання відповідних прагматичних стратегій дозволяє не лише передавати інформацію, а й підтримувати конструктивний професійний діалог, що є надзвичайно актуальним для сучасної електронної комунікації (Hyland, 1998).

Поряд із сучасними підходами доцільно враховувати й класичні концепції етикету, у яких сформульовано універсальні принципи ввічливої поведінки – повагу до співрозмовника, тактовність, доречність, стриманість і відповідальність за власне мовлення. Незважаючи на зміну комунікативних каналів, саме ці принципи залишаються основою сучасного цифрового етикету, адаптуючись до нових умов електронної взаємодії (*Etiquette for All*, 2018). Подібну тенденцію підтверджують і сучасні дослідження

українського мовленнєвого етикету, які засвідчують збереження традиційних комунікативних цінностей навіть за умов активної цифровізації суспільства (Tymkova, Manzhos, 2025).

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить, що проблематика мовленнєвого етикету, професійного дискурсу та цифрової комунікації активно розробляється як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві. Водночас переважна більшість досліджень присвячена або традиційному мовленнєвому етикету, або педагогічним, соціологічним чи психологічним аспектам цифрової взаємодії. Комплексний лінгвістичний аналіз цифрового етикету як складової сучасної української професійної комунікації, зокрема його мовної репрезентації, прагматичних механізмів функціонування, жанрової диференціації та впливу на ефективність професійного спілкування, залишається недостатньо розробленим, що й визначає актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у комплексному лінгвістичному аналізі цифрового етикету як складової сучасної української професійної комунікації, визначенні його основних комунікативно-прагматичних характеристик, мовних засобів реалізації та особливостей функціонування в різних жанрах цифрового професійного дискурсу. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: з'ясувати сучасні підходи до трактування понять мовленнєвий етикет, цифровий етикет та професійна комунікація; визначити місце цифрового етикету в системі сучасної української професійної комунікації; охарактеризувати основні комунікативно-прагматичні принципи цифрового професійного спілкування; проаналізувати мовні засоби реалізації цифрового етикету в українському професійному дискурсі; виявити найтиповіші порушення норм цифрового етикету та визначити їхній вплив на ефективність професійної комунікації; окреслити основні тенденції розвитку цифрового етикету в умовах цифровізації українського суспільства.

Матеріалом дослідження слугували тексти української професійної цифрової комунікації, зокрема електронні листи, повідомлення корпоративних месенджерів, офіційні повідомлення державних установ, закладів вищої освіти та комерційних організацій, а також професійні дописи в соціальній мережі LinkedIn. Загальний обсяг досліджуваного матеріалу становить близько 1000 текстових фрагментів, відібраних методом суцільної вибірки упродовж 2024–2025 років**.**

Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів дослідження. Описовий метод застосовано для систематизації теоретичних положень і характеристики цифрового етикету як мовного явища. Метод дискурс-аналізу дав змогу дослідити функціонування етикетних норм у сучасній професійній цифровій комунікації. Прагмалінгвістичний аналіз використано для встановлення комунікативних інтенцій мовців і визначення функцій мовних засобів у різних комунікативних ситуаціях. Контекстуально-інтерпретаційний метод забезпечив аналіз мовних одиниць у реальних умовах професійної взаємодії. Елементи кількісного аналізу використано для визначення частотності окремих етикетних формул, комунікативних стратегій і мовних моделей у досліджуваному матеріалі.

Виклад основного матеріалу. Цифровий етикет у сучасному мовознавстві доцільно розглядати не лише як сукупність правил поведінки в мережі, а й як окремий функціональний компонент професійної комунікації, що регулює мовленнєву взаємодію в цифровому середовищі. Його формування безпосередньо пов'язане з цифровізацією професійної діяльності, коли значна частина службового спілкування переноситься в електронну пошту, корпоративні месенджери, системи електронного документообігу, відеоконференції та професійні соціальні мережі. На відміну від традиційного мовленнєвого етикету, який переважно регламентує безпосередню усну чи писемну взаємодію, цифровий етикет функціонує в умовах асинхронної комунікації, де особливого значення набувають чіткість повідомлення, швидкість реагування, структурованість тексту та врахування цифрового контексту. У цьому аспекті цифровий етикет виступає одним із механізмів підтримання професійної репутації мовця, оскільки кожне повідомлення фактично є елементом його мовного портрета та професійного іміджу.

Лінгвістичний аналіз сучасної української професійної комунікації дає змогу виокремити низку комунікативно-прагматичних принципів, що забезпечують ефективність цифрової взаємодії. Передусім це принцип ввічливості, який реалізується за допомогою традиційних українських етикетних формул. Навіть у короткому службовому повідомленні використання конструкцій *«Добрий день! Надсилаю остаточний варіант документа. Буду вдячна за Ваші зауваження»* створює позитивний прагматичний ефект, демонструючи готовність до співпраці та повагу до адресата. Натомість повідомлення *«Документ. Перевірте сьогодні»* передає той самий зміст, проте характеризується високим ступенем категоричності,

відсутністю контактовстановлювальних мовних одиниць і тому може інтерпретуватися як комунікативно некоректне.

Іншим визначальним принципом є повага до адресата, що відображається не лише у виборі звертань, а й у способі формулювання комунікативного наміру. Українська професійна комунікація традиційно тяжіє до непрямих мовленнєвих актів, які пом'якшують категоричність висловлювання. Саме тому конструкції *«Чи могли б Ви ознайомитися з матеріалами?»*, *«Буду вдячна, якщо Ви надішлете відповідь до п'ятниці»* або *«Просимо повідомити про прийняте рішення»* значно краще відповідають нормам цифрового етикету, ніж прямі імперативні висловлення *«Надішліть відповідь»* чи *«Переробіть документ»*. Використання непрямої мовленнєвої стратегії дозволяє зберігати позитивне «обличчя» співрозмовника, що є одним із ключових принципів сучасної професійної комунікації.

Не менш важливим є принцип інформаційної достатності, відповідно до якого цифрове повідомлення повинно містити саме той обсяг інформації, який необхідний для виконання певної професійної дії. Повідомлення *«Прошу до 17:00 надіслати заповнену таблицю у форматі Excel на корпоративну електронну адресу»* є прагматично завершеним, оскільки містить об'єкт дії, спосіб виконання та часові межі. Водночас короткі репліки на кшталт *«Терміново зробіть таблицю»* або *«Передивіться»* змушують адресата витрачати додаткові когнітивні ресурси на уточнення змісту повідомлення, що негативно впливає на ефективність професійної взаємодії.

Ефективність цифрового етикету особливо наочно простежується під час порівняння повідомлень із однаковою комунікативною метою, але різною мовною організацією. Наприклад, повідомлення «Добрий день, пані Ірино! Надсилаю остаточну редакцію статті. Буду вдячна за Ваші зауваження до четверга. Щиро дякую за співпрацю!» реалізує основні принципи цифрового професійного спілкування: встановлення контакту через етикетне звертання, чітке формулювання мети повідомлення, конкретизацію прохання із зазначенням терміну його виконання та завершальну формулу ввічливості, яка підтримує позитивний комунікативний тон. Натомість повідомлення «Стаття у вкладенні. Подивіться.» передає лише інформаційне ядро висловлення, однак характеризується відсутністю контактовстановлювальних мовних одиниць, етикетних формул та прагматичного пом'якшення директивності. Незважаючи на однаковий зміст, другий варіант може сприйматися як категоричний або недостатньо ввічливий, що потенційно знижує ефективність професійної взаємодії. Таким чином, лінгвістична організація цифрового повідомлення безпосередньо впливає на його прагматичний ефект, визначаючи не лише успішність передачі інформації, а й характер міжособистісних відносин між комунікантами.

Цифровий етикет реалізується на всіх мовних рівнях. На лексичному рівні функціонують етикетні формули *«будь ласка»*, *«щиро дякую»*, *«перепрошую»*, *«буду вдячний»*, *«з повагою»*, які виконують контактовстановлювальну та гармонізувальну функції. На морфологічному рівні одним із найважливіших показників професійної культури залишається написання займенника *Ви* з великої літери при персональному звертанні: *«Дякую Вам за відповідь»*, *«Буду вдячна, якщо Ви переглянете рукопис»*. Ця особливість є характерною саме для української офіційно-ділової традиції й сигналізує про повагу до співрозмовника. На синтаксичному рівні переважають конструкції з модальними дієсловами та умовними формами, що пом'якшують директивність повідомлення: *«Чи могли б Ви...»*, *«Просимо повідомити...»*, *«Було б доречно...»*. На текстовому рівні ефективність цифрового повідомлення забезпечується його композиційною завершеністю: звертанням, коротким поясненням мети, основною інформацією, проханням або повідомленням про подальші дії та завершальною формулою ввічливості.

Аналіз сучасного українського цифрового професійного дискурсу свідчить про наявність типових порушень цифрового етикету. Найчастіше спостерігається відсутність етикетних формул, коли повідомлення обмежується лише інформаційним ядром, наприклад *«Документ отримав»* або *«Підписав»*. Формально такі повідомлення є зрозумілими, однак вони порушують контактовстановлювальну функцію комунікації, позбавляючи її ознак мовленнєвої ввічливості. Не менш поширеним є використання надмірно категоричних конструкцій *«Терміново зробіть»*, *«Чекаю відповіді»*, *«Виправте негайно»*, які не відповідають українській традиції офіційного професійного спілкування. Негативний прагматичний ефект також створюють надлишкові графічні засоби – написання повідомлень великими літерами, використання численних знаків оклику або великої кількості емодзі, як-от *«ДУЖЕ ТЕРМІНОВО!!!!!»* чи *«😂😂😂»*, що істотно знижує рівень офіційності повідомлення. Дедалі частіше фіксується проникнення розмовних скорочень *«ок»*, *«пж»*, *«спс»*, *«сорі»* у професійне листування, що також суперечить нормам сучасного українського офіційно-ділового стилю.

Сучасний етап розвитку цифрового етикету характеризується кількома взаємопов'язаними тенденціями. Насамперед спостерігається поступова демократизація професійного спілкування, яка проявляється у зменшенні комунікативної дистанції між співрозмовниками, однак без втрати принципів мовної ввічливості. Одночасно посилюється гібридизація стилів, коли традиційні ознаки офіційно-ділового мовлення поєднуються з окремими елементами розмовної комунікації, наприклад, *«Добрий день! Надсилаю презентацію. Якщо виникнуть питання – із задоволенням відповім 😊»*. Хоча використання подібних невербальних засобів поступово стає прийнятним у внутрішньокорпоративному спілкуванні, їхня доречність визначається корпоративною культурою конкретної установи та статусом адресата. Водночас спостерігається підвищення вимог до мовної грамотності цифрових текстів, оскільки якість мовного оформлення дедалі частіше стає індикатором професійної компетентності автора. Новітньою тенденцією є також активне використання систем штучного інтелекту для підготовки службових листів, офіційних повідомлень і документів, що сприяє стандартизації професійного мовлення, проте одночасно актуалізує проблему збереження індивідуального стилю, мовної автентичності та відповідальності автора за зміст створеного тексту.

Висновки. Цифровізація професійної діяльності сприяла формуванню цифрового етикету як самостійної складової сучасної української професійної комунікації. На відміну від традиційного мовленнєвого етикету, він регулює взаємодію в електронному середовищі, поєднуючи усталені норми мовленнєвої ввічливості з новими вимогами цифрового спілкування.

Проведений аналіз засвідчив, що ефективність цифрової професійної комунікації визначається дотриманням основних комунікативно-прагматичних принципів, серед яких провідними є ввічливість, повага до адресата, інформаційна достатність, лаконічність, мовна нормативність і комунікативна доречність. Їхня реалізація забезпечується системою лексичних, морфологічних, синтаксичних і текстових засобів, що формують професійний мовний портрет комуніканта.

Встановлено, що найпоширенішими порушеннями цифрового етикету є відсутність етикетних формул, надмірна категоричність висловлювань, використання розмовних скорочень, графічна експресивність, недотримання мовних норм і композиційної організації повідомлення. Такі відхилення негативно впливають на ефективність професійної взаємодії, ускладнюють досягнення комунікативної мети та можуть знижувати рівень довіри між учасниками спілкування.

Сучасний цифровий етикет в Україні розвивається під впливом цифровізації суспільства, демократизації професійного спілкування, гібридизації комунікативних стилів і поширення технологій штучного інтелекту. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення мовних механізмів цифрової комунікації, розроблення рекомендацій щодо стандартизації професійного цифрового спілкування та формування цифрової комунікативної компетентності фахівців різних галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берлінський Ю. В. Лінгвістичні відмінності професійного та непрофесійного дискурсу. Collection of Scientific Works "Visnyk of Zaporizhzhya National University. Philological Sciences". 2021. № 1. С. 21–26. https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-3.
2. Біличенко О., Яртись Я. Досвід формування міжкультурної комунікативної компетентності (на прикладі студентів освітніх програм «Середня освіта (Українська мова)» та «Середня освіта (Українська мова. Мова і література (англійська)»). Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2025. Т. 1, № 23. С. 5–16. https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334001.
3. Голікова Н. С. Мовний етикет у художньо-літературному дискурсі. Український смисл. 2012. № 2. С. 32–38.
4. Гродський І. Я. Засоби вираження вибачення в англійських лицарських романах XII–XV століть. Nova filologiâ. 2024. № 93. С. 49–54. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-7
5. Гульпа Д. Мовний етикет як об'єкт дослідження в угорському та українському мовознавстві. Acta Hungarica. 2010. № 19–20. С. 223–227.
6. Друженеко Р. Професійне мовлення сучасного вчителя-філолога: аналіз нормативності та шляхи формування. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2025. № 7. С. 62–67. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-1.09.
7. Кізім С., Волошина О., Жовнич О., Люльчак С., Куцак Л., Уманець В. Формування цифрового етикету як складова професійної успішності майбутніх педагогів: європейський вимір. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2023. Вип. 76. С. 65–71. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-76-65-71.
8. Коробка Г. О. Норми етикетного спілкування в методиці викладання іноземних мов. Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2015. Т. 12. С. 255–262. https://doi.org/10.31812/filstd.v12i0.343

9. Мацько О. Мовленнєвий етикет і міжкультурна комунікація. Дивослово. 2018. № 11 (740). С. 34–41.
10. Морозова М. Професійний дискурс: семіотичний та когнітивний підходи. Актуальні питання іноземної філології. 2024. № 21. С. 84–90. https://doi.org/10.32782/2410-0927-2024-21-13.
11. Androutsopoulos J. Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. International Journal of Bilingualism. 2016. Vol. 19, No. 2. P. 185–205.
12. Etiquette for All: Or Rules of Conduct for Every Circumstance in Life: With the Laws and Practices of Good Society. Franklin Classics Trade Press, 2018. 66 p.
13. Gui M., Fasoli M., Carradore R. Digital well-being: Developing a new theoretical tool for media literacy research. Italian Journal of Sociology of Education. 2019. Vol. 9. No. 1. P. 165.
14. Hyland K. Exploring corporate rhetoric: Metadiscourse in the CEO's letter. Journal of Business Communication. 1998. Vol. 35, No. 2. P. 224–244.
15. Tymkova V., Manzhos E. Traditional stereotypes of speech etiquette in the framework of the Ukrainian outlook. Молодь і ринок. 2025. No. 1(233). P. 156–162. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.322712

REFERENCES

1. Berlinskyi, Yu. V. (2021). Linhvistychni vidminnosti profesiinoho ta neprofesiinoho dyskursu [Linguistic differences between professional and non-professional discourse]. Collection of Scientific Works "Visnyk of Zaporizhzhya National University. Philological Sciences, (1), 21–26. https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-3 [in Ukrainian].
2. Bilychenko, O., & Yartys, Ya. (2025). Dosvid formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentnosti (na prykladi studentiv osvitnikh prohram «Serednia osvita (Ukrainska mova)» ta «Serednia osvita (Ukrainska mova. Mova i literatura (anhliiska)») [Experience of developing intercultural communicative competence (based on students of the educational programmes "Secondary Education (Ukrainian Language)" and "Secondary Education (Ukrainian Language. Language and Literature (English)")]. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty, 1(23), 5–16. https://doi.org/10.31865/2414-9292.23.2025.334001 [in Ukrainian].
3. Holikova, N. S. (2012). Movnyi etyket u khudozhno-literaturnomu dyskursi [Speech etiquette in literary discourse]. Ukrainskyi smysl, (2), 32–38. [in Ukrainian].
4. Hrodskyi, I. Ya. (2024). Zasoby vyrazhennia vybachennia v anhliiskykh lytsarskykh romanakh XII–XV stolit [Means of expressing apology in English chivalric romances of the 12th–15th centuries]. Nova filologiâ, (93), 49–54. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2024-93-7 [in Ukrainian].
5. Hulpa, D. (2010). Movnyi etyket yak obiekt doslidzhennia v uhorskomu ta ukrainskomu movoznavstvi [Speech etiquette as an object of research in Hungarian and Ukrainian linguistics]. Acta Hungarica, (19–20), 223–227. [in Ukrainian].
6. Druzhenenko, R. (2025). Profesiine movlennia suchasnoho vchytelia-filoloha: analiz normatyvnosti ta shliakhy formuvannia [Professional speech of the modern philology teacher: Analysis of language norms and ways of formation]. Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia», (7), 62–67. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-1.09 [in Ukrainian].
7. Kizim, S., Voloshyna, O., Zhovnych, O., Liulchak, S., Kutsak, L., & Umanets, V. (2023). Formuvannia tsyfrovoho etyketu yak skladova profesiinoi uspishnosti maibutnikh pedahohiv: yevropeiskyi vymir [Developing digital etiquette as a component of future teachers' professional success: A European perspective]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia, (76), 65–71. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-76-65-71 [in Ukrainian].
8. Korobka, H. O. (2015). Normy etyketnoho spilkuvannia v metodytsi vykladannia inozemnykh mov [Norms of etiquette communication in foreign language teaching methodology]. Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 12, 255–262. https://doi.org/10.31812/filstd.v12i0.343 [in Ukrainian].
9. Matsko, O. (2018). Movlennievyi etyket i mizhkulturna komunikatsiia [Speech etiquette and intercultural communication]. Dyvoslovo, 11(740), 34–41. [in Ukrainian].
10. Morozova, M. (2024). Profesiinyi dyskurs: semiotychnyi ta kohnityvnyi pidkhody [Professional discourse: Semiotic and cognitive approaches]. Aktualni pytannia inozemnoi filolohii, (21), 84–90. https://doi.org/10.32782/2410-0927-2024-21-13 [in Ukrainian].
11. Androutsopoulos, J. (2016). Networked multilingualism: Some language practices on Facebook and their implications. International Journal of Bilingualism, 19(2), 185–205.
12. Etiquette for All: Or Rules of Conduct for Every Circumstance in Life: With the Laws and Practices of Good Society. (2018). Franklin Classics Trade Press.
13. Gui, M., Fasoli, M., & Carradore, R. (2019). Digital well-being: Developing a new theoretical tool for media literacy research. Italian Journal of Sociology of Education, 9(1), 165.
14. Hyland, K. (1998). Exploring corporate rhetoric: Metadiscourse in the CEO's letter. Journal of Business Communication, 35(2), 224–244.
15. Tymkova, V., & Manzhos, E. (2025). Traditional stereotypes of speech etiquette in the framework of the Ukrainian outlook. Molod i rynok, 1(233), 156–162. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.322712

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 811.161.2’42:070:355.48(470+571:477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-35

Юрій ЮРЧАК,
orcid.org/0000-0002-9506-3228
старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) yurchak_@ukr.net

Сергій СІНКЕВИЧ,
orcid.org/0000-0001-5838-2177
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальновійськових дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(Хмельницький, Україна) sinkevich76@i.ua

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЗАСТОСУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено вербалізацію концепту «застосування державою-агресором російською федерацією хімічної зброї» у сучасному українському масмедійному дискурсі. Актуальність теми зумовлена тим, що повідомлення про ймовірне або підтверджене використання токсичних хімічних речовин у війні проти України не є нейтральними інформаційними одиницями: вони фіксують злочинні практики російської воєнної машини, порушення міжнародного права та загрозу для українських військовослужбовців, цивільного населення й безпекового порядку Європи й державної безпеки України. Метою розвідки є визначення основних номінацій, оцінних маркерів і дискурсивних моделей, за допомогою яких українські онлайн-медіа репрезентують цей концепт у 2024–2025 роках. Теоретичну основу становлять когнітивна лінгвістика, критичний дискурс-аналіз, теорія стратегічних наративів і студії воєнного медіадискурсу. Емпіричну базу становлять вісім текстів із різних українських медіа: Суспільне Новини, Радіо Свобода, Укрінформ, LB.ua, Еспресо, hromadske, АрміяInform та Українська правда. Визначено ядерно-периферійну структуру концепту, де ядро формують одиниці «хімічна зброя», «токсична хімічна речовина», «заборонені хімічні речовини», «Конвенція», «ОЗХЗ», «порушення», а периферію – лексеми доказовості, відповідальності, санкцій, міжнародного реагування та гуманітарної небезпеки. Виокремлено п’ять моделей вербалізації: юридико-нормативну, фактологічно-доказову, актантну, оцінно-етичну та гуманітарно-безпекову. Доведено, що українські медіа формують не «балансовану» щодо агресора, а правово аргументовану оптику делегітимації порушника: російська федерація постає як суб’єкт порушення, Україна – як сторона захисту, документування й апеляції до міжнародного права. Результати можуть бути використані для досліджень воєнного медіадискурсу.

Ключові слова: *хімічна зброя, держава-агресор, концепт, вербалізація, масмедійний дискурс, критичний дискурс-аналіз, воєнний дискурс, міжнародне право.*

Yurii YURCHAK,
orcid.org/0000-0002-9506-3228
Senior Lecturer at the Department of Combined Military Disciplines
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) yurchak_@ukr.net

Serhii SINKEVYCH,
orcid.org/0000-0001-5838-2177
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Combined Military Disciplines
Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
(Khmelnytskyi, Ukraine) sinkevich76@i.ua

VERBALISATION OF THE CONCEPT “USE OF CHEMICAL WEAPONS BY THE RUSSIAN FEDERATION” IN CONTEMPORARY UKRAINIAN MASS-MEDIA DISCOURSE

The article examines the verbalisation of the concept “use of chemical weapons by the aggressor state, the Russian Federation” in contemporary Ukrainian mass-media discourse. The relevance of the topic is determined by the fact that

reports on the alleged or confirmed use of toxic chemicals in Russia's war against Ukraine are not neutral information units: they record the criminal practices of the Russian war machine, violations of international law and threats to Ukrainian servicemen, civilians and the security order of Europe. The aim is to identify the main nominations, evaluative markers and discursive models through which Ukrainian online media represent this concept in 2024–2025. The theoretical framework is based on cognitive linguistics, critical discourse analysis, strategic narrative theory and studies of wartime media discourse. The empirical corpus includes eight texts from Ukrainian media: Suspilne Novyny, Radio Svoboda, Ukrinform, LB.ua, Espreso, hromadske, ArmyInform and Ukrainska Pravda. The analysis identifies the nuclear-peripheral structure of the concept: its core consists of "chemical weapons", "toxic chemical substance", "prohibited chemicals", "Convention", "OPCW" and "violation", while its periphery is formed by lexical units connected with evidence, responsibility, sanctions, international response and humanitarian danger. Five verbalisation models are distinguished: legal-normative, factual-evidential, actantial, evaluative-ethical and humanitarian-security. The article argues that Ukrainian media construct not a formally "balanced" view of the aggressor but a legally grounded perspective of delegitimising the violator: the Russian Federation is represented as the subject of violation, whereas Ukraine is represented as the side of defence, documentation and appeal to international law. The results may be used for corpus-based studies of wartime media discourse and the linguistic representation of prohibited methods of warfare.

Key words: *chemical weapons, aggressor state, concept, verbalisation, mass-media discourse, critical discourse analysis, wartime discourse, international law.*

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна актуалізувала в українському інформаційному просторі концепти, у яких воєнні події поєднується з правовою й морально-етичною оцінкою дій держави-агресора. Одним із них є концепт «застосування державою-агресором російською федерацією хімічної зброї». Номінації «хімічна зброя», «токсична хімічна речовина», «порушення Конвенції», «докази», «відповідальність» закріплюють у мові уявлення про російську воєнну злочинність, український спротив і потребу міжнародно-правової відповіді.

Правовий фон концепту в медіадискурсі формується не абстрактним описом події, а через поєднання нормативної лексики, повідомлень про лабораторну верифікацію та фіксацію відповідальності агресора. У матеріалах Суспільного наголошено на оцінках експертів ОЗХЗ щодо застосування російською стороною хімічної зброї проти України (Собенко, 2025). Повідомлення LB.ua репрезентує цей самий концепт через формулу лабораторного підтвердження, що переводить подію з площини припущення в площину доказового факту (LB.ua, 2025). Для філологічного аналізу важливо, що такі номінації вибудовують правову оптику: агресор постає порушником норми, Україна – стороною оборони й документування, а міжнародне право – засобом делегітимації російської насильницької практики.

Отже, метою статті є визначення мовних засобів і дискурсивних моделей, за допомогою яких у сучасному українському масмедійному дискурсі вербалізується концепт «застосування державою-агресором російською федерацією хімічної зброї». Для цього окреслено ядро й периферію концепту та описано правову, доказову, актантну, оцінну й гуманітарну складові репрезентації дій російського агресора.

Аналіз досліджень. Теоретичне підґрунтя розвідки становлять праці з дискурсології, критичного дискурс-аналізу та сучасної лінгвістики. Концепт розглядаємо як ментально-мовну одиницю, репрезентовану номінаціями, оцінками й дискурсивними зв'язками (Селіванова, 2008). У цій статті він фіксує досвід України як держави, що обороняється, і позначає російську федерацію як суб'єкта агресії. Такий підхід дає змогу аналізувати не лише окремі слова, а й систему смислів, через яку медіа впорядковують суспільне розуміння російського воєнного злочину.

Критичний дискурс-аналіз розглядає медіатекст як простір взаємодії мови, влади й соціальної пам'яті (Fairclough, 1995). У дискурсологічній перспективі влада також описується як здатність контролювати смисли, теми й способи репрезентації соціальних груп (van Dijk, 2008). Для українського воєнного медіадискурсу опозиція «Україна – держава-оборонець», «російська федерація – держава-агресор» виконує правово-кваліфікаційну й пам'яттєву функції. Саме тому вербалізація концепту «застосування хімічної зброї» постає не тільки інформаційним, а й ціннісно-правовим механізмом фіксації російського порушення.

Урахування суміжного військово-освітнього контексту дозволяє точніше пояснити, чому медійні номінації заборонених практик не можна зводити до заголовкових формул. Військово-педагогічні дослідження підкреслюють значення «поєднання теоретичного навчання, польової практики, фізичного розвитку, інформаційного супроводу й імітаційно-моделювальної діяльності» (Юрчак, Сінкевич, 2026а : 71). Зі свого боку, дослідження військової термінології засвідчує, що термінологічні суперечності мають «не лише мовний, а й концептуальний характер»

(Юрчак, Сінкевич, 2026b : 140). Тому в межах цієї статті масмедійна вербалізація розглядається як механізм унормування понять, за допомогою яких українське суспільство описує заборонене насильство держави-агресора.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу становлять вісім медіатекстів 2024-2025 років. Верифікаційний блок репрезентують матеріали Суспільного про оцінки експертів ОЗХЗ (Собенко, 2025), LB.ua про лабораторне підтвердження застосування хімічної зброї (LB.ua, 2025) та hromadske про міжнародну лабораторну верифікацію (hromadske, 2025). Інституційно-правовий блок охоплює публікацію Радіо Свобода про підтвердження токсичної речовини як зброї проти українських сил (Радіо Свобода, 2025), матеріал Укрінформу про застосування токсичної речовини проти українських військових (Укрінформ, 2025) і повідомлення Еспресо про представлення Україною доказів у Гаазі (Еспресо, 2025). Практично-безпековий вимір доповнюють матеріал АрміяInform про підозру командиру російської бригади (АрміяInform, 2025) та інтерв'ю Української правди з представником РХБЗ (Українська правда, 2025).

Першою моделлю є юридико-нормативна: подія описується через лексеми «Конвенція», «заборона», «порушення», «міжнародне право», «відповідальність». Другою є фактологічно-доказова модель, у якій домінують слова «підтвердили», «виявили», «зразки», «лабораторії», «звіт», «докази». Завдяки посиланню на ОЗХЗ і лабораторну верифікацію повідомлення набуває статусу доказового факту, а не неперевіреного припущення.

Третя, актантна, модель розподіляє ролі між учасниками дискурсу: російська сторона постає агентом застосування й порушення, Україна – стороною документування та звернення до міжнародних інституцій, а ОЗХЗ, ЄС, МЗС і прокуратура – акторами верифікації й реагування. Четверта, оцінно-етична, модель поєднує правову кваліфікацію з моральним осудом через номінації «грубе порушення», «заборонені», «систематично», «відповідальність», «злочин».

П'ята, гуманітарно-безпекова, модель актуалізує загрозу для українських військовослужбовців, цивільного населення, міжнародного порядку й режиму заборони хімічної зброї. Офіційні звіти ОЗХЗ зберігають обережну мову технічної верифікації, тоді як українські медіа посилюють визначеність у заголовках, але в основному тексті повертаються до джерел, доказових процедур і правової рамки. Це формує дискурс, у якому російське насильство послідовно виводиться з площини «інциденту» в площину доведеного порушення міжнародних норм.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що концепт «застосування державою-агресором російською федерацією хімічної зброї» у сучасному українському масмедійному дискурсі має ядерно-периферійну структуру. Його ядро формують номінації, пов'язані з хімічною зброєю, токсичними речовинами, ОЗХЗ, Конвенцією, порушенням заборони та відповідальністю агресора, а периферію – лексика доказовості, санкцій, міжнародного реагування, безпеки й захисту України.

Виявлено п'ять моделей вербалізації: юридико-нормативну, фактологічно-доказову, актантну, оцінно-етичну та гуманітарно-безпекову. Їхня повторюваність у восьми текстах українських медіа за 2024-2025 роки свідчить про сталу дискурсивну схему. Українські медіа репрезентують концепт як правовий, доказовий і безпековий: російська федерація постає як держава-агресор і суб'єкт порушення, Україна – як держава, що обороняється, документує злочинні практики та апелює до міжнародного права. Перспективи досліджень пов'язані зі створенням більшого корпусу медіатекстів і зіставленням моделей делегітимації агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
2. Fairclough N. Media Discourse. London : Edward Arnold, 1995. 214 p.
3. van Dijk T. A. Discourse and Power. Houndmills : Palgrave Macmillan, 2008. 308 p.
4. Юрчак Ю., Сінкевич С. Характеристика структурних елементів навчально-технічної бази у загальновійськовій підготовці здобувачів вищої освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2026. № 2 (148). С. 71-79. DOI: 10.24139/2312-5993/2026.02/071-079
5. Юрчак Ю., Сінкевич С. Особливості використання військової термінології під час загальновійськової підготовки здобувачів вищої освіти за стандартами НАТО. Молодь і ринок. 2026. № 5 (249). С. 136-141. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.358071
6. Собенко Н. РФ застосовує проти України хімічну зброю – експерти ОЗХЗ. Суспільне Новини. 14 лютого 2025. URL: https://suspilne.media/948979-rf-zastosovue-proti-ukraini-himicnu-zbrou-eksperti-ozhz/
7. LB.ua. МЗС: лабораторії ОЗХЗ підтвердили застосування Росією хімзброї в Україні. 14 лютого 2025. URL: https://lb.ua/society/2025/02/14/660684_mzs_laboratorii_ozhz_pidtverdili.html

8. hromadske. Міжнародні лабораторії підтвердили, що росія застосовує проти України хімічну зброю. 14 лютого 2025. URL: https://hromadske.ua/viyna/239718-miznarodni-laboratoriyi-pidtverdyly-shcho-rosiia-zastosovuye-proty-ukrayiny-khimichnu-zbroiu

9. Радіо Свобода. В ОЗХЗ підтвердили застосування військами РФ «токсичної хімічної речовини» як зброї проти українських сил. 26 червня 2025. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-ozkhz-rosia-khimichni-rechovyny-front/33455466.html

10. Укрінформ. В ОЗХЗ підтвердили застосування Росією «токсичної хімічної речовини» проти українських військових. 26 червня 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/4008575-v-ozhz-pidtverdili-zastosuvanna-rosieu-toksicnoi-himicnoi-recovini-proti-ukrainskih-vijskovih.html

11. Еспресо. У Гаазі Україна розповіла про порушення РФ Конвенції про заборону хімічної зброї. 6 березня 2025. URL: https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-ukraina-u-gaazi-predstavila-dokazi-porushen-konventsii-pro-zaboronu-khimichnoi-zbroi-rosieyu

12. АрміяInform. Повідомлено про підозру командиру бригади армії рф за фактом застосування хімічної зброї. 28 лютого 2025. URL: https://armyinform.com.ua/2025/02/28/povidomleno-pro-pidozru-komandyru-brygady-armiyi-rf-za-faktom-zastosuvannya-himichnoyi-zbroyi/

13. Українська правда. Головний спеціаліст управління РХБЗ Антон Гончар: Росія почала застосовувати хімічну зброю ще в 2014-2015 роках. 17 липня 2025. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/17/7522102/

REFERENCES

1. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava : Dovkillia-K. 712 p. [in Ukrainian].

2. Fairclough, N. (1995). Media Discourse. London : Edward Arnold. 214 p.

3. van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Power. Houndmills : Palgrave Macmillan. 308 p.

4. Yurchak, Yu., Sinkevych, S. (2026a). Kharakterystyka strukturnykh elementiv navchalno-tekhnichnoi bazy u zahalnoviiskovii pidhotovtsi zdobuvachiv vyshchoi osvity [Characteristics of structural elements of the educational and technical base in combined military training of higher education students]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 2(148). 71-79. DOI: 10.24139/2312-5993/2026.02/071-079 [in Ukrainian].

5. Yurchak, Yu., Sinkevych, S. (2026b). Osoblyvosti vykorystannia viiskovoi terminolohii pid chas zahalnoviiskovoi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity za standartamy NATO [Features of the use of military terminology during combined military training of higher education applicants according to NATO standards]. Molod i rynok. 5(249). 136-141. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.358071 [in Ukrainian].

6. Sobenko, N. (2025). RF zastosovuie proty Ukrainy khimichnu zbroiu – eksperty OZKhZ [The Russian Federation uses chemical weapons against Ukraine – OPCW experts]. Suspilne Novyny. 14 February 2025. [in Ukrainian].

7. LB.ua. (2025). MZS: laboratorii OZKhZ pidtverdyly zastosuvannia Rosiieiu khimzbroi v Ukraini [MFA: OPCW laboratories confirmed Russia's use of chemical weapons in Ukraine]. 14 February 2025. [in Ukrainian].

8. hromadske. (2025). Mizhnarodni laboratorii pidtverdyly, shcho rosiia zastosovuie proty Ukrainy khimichnu zbroiu [International laboratories confirmed that Russia uses chemical weapons against Ukraine]. 14 February 2025. [in Ukrainian].

9. Radio Svoboda. (2025). V OZKhZ pidtverdyly zastosuvannia viiskamy RF "toksychnoi khimichnoi rechovyny" yak zbroi proty ukrainskykh syl [The OPCW confirmed the use by Russian troops of a "toxic chemical substance" as a weapon against Ukrainian forces]. 26 June 2025. [in Ukrainian].

10. Ukrinform. (2025). V OZKhZ pidtverdyly zastosuvannia Rosiieiu "toksychnoi khimichnoi rechovyny" proty ukrainskykh viiskovykh [The OPCW confirmed Russia's use of a "toxic chemical substance" against Ukrainian soldiers]. 26 June 2025. [in Ukrainian].

11. Espreso. (2025). U Haazi Ukraina rozpovila pro porushennia RF Konventsii pro zaboronu khimichnoi zbroi [In the Hague, Ukraine reported on the Russian Federation's violation of the Chemical Weapons Convention]. 6 March 2025. [in Ukrainian].

12. ArmiiaInform. (2025). Povidomleno pro pidozru komandyru bryhady armii rf za faktom zastosuvannia khimichnoi zbroi [The commander of a Russian army brigade was notified of suspicion over the use of chemical weapons]. 28 February 2025. [in Ukrainian].

13. Ukrainska Pravda. (2025). Holovnyi spetsialist upravlinnia RKhBZ Anton Honchar: Rosiia pochala zastosovuvaty khimichnu zbroiu shche v 2014-2015 rokakh [Chief specialist of the CBRN Defense Department Anton Honchar: Russia began using chemical weapons back in 2014-2015]. 17 July 2025. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 780.643.2:78.071.2:78.036
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-36

Василь БАБУХІВСЬКИЙ,
orcid.org/0009-0003-3755-8366
доктор мистецтва,
викладач кафедри оркестрових духових та ударних інструментів
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) Lamertmu@gmail.com

ТЕМБРОВО-ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ РОЗШИРЕНИХ ТЕХНІК У СУЧАСНІЙ СОЛЬНІЙ МУЗИЦІ ДЛЯ КЛАРНЕТА

Статтю присвячено дослідженню темброво-виражальних можливостей розширених технік у сучасній сольній музиці для кларнета другої половини XX – початку XXI століття. Актуальність теми зумовлена активним розвитком сучасної композиторської практики, у межах якої традиційні засоби музичної виразності доповнюються новими способами звуковидобування, що суттєво розширюють художній потенціал інструмента. У сучасній музиці кларнет дедалі частіше розглядається не лише як носій мелодичної лінії, але й як джерело різноманітних тембрових, шумових, вокальних і перкусійних ефектів, здатних формувати самостійну драматургію музичного твору. У статті розглянуто основні різновиди розширених технік, зокрема мультифоніку, мікротональність, глісандо, портаменто, флатер-тонг, слеп-тонг, темброві трелі, шумові ефекти, поєднання голосу та інструментального звучання, а також перкусійні прийоми гри на кларнеті. Проаналізовано особливості їх виникнення, виконавської реалізації та функціонування в художній структурі музичного твору. Особливу увагу приділено ролі цих технік у формуванні тембрової драматургії, створенні контрастних звукових образів і розширенні меж традиційного виконавства. Метою статті є виявлення специфіки функціонування розширених виконавських технік у сучасному кларнетовому репертуарі та визначення їхнього значення для розвитку сольного виконавства. Дослідження охоплює аналіз технічних і художніх аспектів сучасних прийомів гри, особливостей їх використання в композиторській практиці та впливу на формування музичної форми, фактури й образного змісту творів. Значну увагу приділено взаємозв'язку між виконавською технікою та композиторським задумом, а також трансформації ролі тембру в сучасній музичній мові. На прикладі творів Лучано Беріо «Sequenza IXa», Стіва Райха «New York Counterpoint» та Йорга Відманна «Fantasie» простежено різні підходи до використання тембру як самостійного композиційного ресурсу. Виявлено, що розширені техніки виконують не лише ефектну або експериментальну функцію, а є важливими елементами розвитку музичного матеріалу, формотворення та художньої драматургії. Результати дослідження свідчать, що використання розширених технік стало одним із провідних напрямів розвитку сучасного кларнетового мистецтва, сприяло оновленню виконавської практики та формуванню нових принципів музичного мислення. Висновки підтверджують, що активне освоєння тембрових ресурсів інструмента відкриває широкі перспективи для подальшого розвитку сучасної сольної музики для кларнета та поглиблення її художньо-виражального потенціалу.

Ключові слова: *кларнет, сольна музика, розширені техніки, сучасна музика, темброва драматургія.*

Vasyl BABUKHIVSKYI,
orcid.org/0009-0003-3755-8366
Doctor of Art,
Lecturer at the Department of Orchestral Wind and Percussion Instruments
The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) Lamertmu@gmail.com

THE TIMBRAL AND EXPRESSIVE POTENTIAL OF EXTENDED TECHNIQUES IN CONTEMPORARY SOLO CLARINET MUSIC

The article is devoted to the study of the timbral and expressive potential of extended techniques in contemporary solo clarinet music of the second half of the twentieth and the beginning of the twenty-first century. The relevance of the topic is determined by the active development of contemporary compositional practice, within which traditional means of musical expression are complemented by new sound-production techniques that significantly expand the artistic potential of the instrument. In contemporary music, the clarinet is increasingly regarded not only as a carrier of melodic expression but also as a source of diverse timbral, noise, vocal, and percussive effects capable of shaping an independent musical dramaturgy. The article examines the principal types of extended techniques, including multiphonics, microtonality,

glissando, portamento, flutter-tonguing, slap tongue, timbre trills, noise effects, the combination of voice and instrumental sound, as well as percussive playing techniques. Their origins, performance realization, and functions within the artistic structure of a musical composition are analyzed. Particular attention is paid to the role of these techniques in the formation of timbral dramaturgy, the creation of contrasting sonic images, and the expansion of the boundaries of traditional clarinet performance. The aim of the article is to identify the specific functions of extended performance techniques in the contemporary clarinet repertoire and to determine their significance for the development of solo performance practice. The study includes an analysis of the technical and artistic aspects of contemporary playing techniques, the peculiarities of their use in compositional practice, and their influence on musical form, texture, and imagery. Considerable attention is devoted to the relationship between performance technique and compositional intention, as well as to the transformation of the role of timbre in contemporary musical language. Using Luciano Berio's Sequenza IXa, Steve Reich's New York Counterpoint, and Jörg Widmann's Fantasie as case studies, the article traces different approaches to the use of timbre as an independent compositional resource. It is demonstrated that extended techniques perform not merely an expressive or experimental function but also serve as important elements of musical development, form-building, and artistic dramaturgy. The findings indicate that the use of extended techniques has become one of the leading trends in the development of contemporary clarinet art, contributing to the renewal of performance practice and the formation of new principles of musical thinking. The conclusions confirm that the active exploration of the clarinet's timbral resources opens broad prospects for the further development of contemporary solo clarinet music and for the enrichment of its expressive and artistic potential.

Key words: *clarinet, solo music, extended techniques, contemporary music, timbral dramaturgy.*

Постановка проблеми. У другій половині XX – на початку XXI століття кларнетове виконавство зазнало суттєвих змін, пов'язаних із розширенням уявлень про тембр, звук і виконавську техніку. Сучасні композитори дедалі частіше звертаються до нетрадиційних способів звуковидобування, розглядаючи кларнет не лише як інструмент мелодичного висловлювання, а як багатофункціональне джерело тембрових, шумових, вокальних і перкусійних ефектів. Унаслідок цього розширені техніки стають важливою складовою музичної мови сучасних творів і безпосередньо впливають на характер виконавської інтерпретації.

Особливого значення ці процеси набувають у сольній музиці для кларнета, де весь спектр художньої виразності зосереджений у межах одного інструментального голосу. Мультифоніка, мікротональність, флатер-тонг, слеп-тонг, темброві трелі, шумові ефекти, поєднання гри з голосом та інші прийоми суттєво розширюють звукові можливості інструмента. Вони виконують не лише декоративну функцію, а стають засобами формування тембрової драматургії, контрастності, образної напруги та нових принципів організації музичного матеріалу.

Попри активне використання розширених технік у сучасному кларнетовому репертуарі, їхні темброво-виражальні можливості ще не завжди отримують достатнє теоретичне осмислення. У музикознавчій та виконавській практиці часто переважає опис окремих прийомів, тоді як їхня роль у створенні художнього образу, формуванні музичної драматургії та інтерпретаційної концепції потребує подальшого вивчення. Саме тому дослідження розширених технік у сучасній сольній музиці для кларнета є актуальним і важливим для розуміння нових напрямів розвитку кларнетового виконавства.

Аналіз досліджень. Проблематика розширених технік гри на кларнеті та їхнього значення для розвитку сучасного виконавства висвітлюється у працях, присвячених як загальним тенденціям еволюції духової музики, так і аналізу окремих творів та виконавських практик.

Фундаментальне значення для дослідження сучасного сольного репертуару духових інструментів має монографія В. Громченка (Громченко, 2020), у якій розглянуто тенденції розвитку академічного духового соло у XX – на початку XXI століття, окреслено особливості формування нових виконавських моделей та систематизовано основні напрями розширення художньо-виражальних можливостей духових інструментів.

Питання взаємодії композиторського задуму та виконавської інтерпретації у сучасній кларнетовій музиці досліджує В. Петрик (Петрик, 2022) на прикладі твору «Fantasie» Йорга Відманна. Автор аналізує специфіку композиторського мислення Відманна-кларнетиста, особливості використання сучасних технік гри та їхню роль у формуванні художньої концепції твору.

Виконавсько-педагогічний аспект освоєння розширених технік представлено в дисертаційному дослідженні К. Беаре (Beare, 2021), присвяченому методичним матеріалам для вивчення сучасних прийомів гри на кларнеті. Особливу увагу дослідниця приділяє мультифоніці, мікротональності, шумовим ефектам та їх інтеграції у систему професійної підготовки кларнетистів.

Творчість Йорга Відманна та її місце у сучасній музичній культурі розглядає С. Брун (Bruhn, 2013), яка аналізує особливості композиторської мови митця, принципи роботи з тембром та характерні риси його інструментального стилю. Поглиблений виконавський аналіз «Fantasie» здійснено

також у роботі З. Дірікс (Dierickx, 2018), де твір розглядається в контексті розвитку сольного кларнетового репертуару та сучасних виконавських технік.

Одними з перших узагальнень новітніх способів гри на кларнеті стали праці Ф. Г. Еранте (Errante, 1977) та П. Рехвельдт (Rehfeldt, 1994). У цих дослідженнях систематизовано основні розширені техніки, охарактеризовано особливості їхнього виконання та окреслено перспективи використання нетрадиційних прийомів у сучасній композиторській практиці.

Окремий напрям досліджень пов'язаний з аналізом знакових творів сучасного кларнетового репертуару. Зокрема, А. Вос-Рошфор (Vos-Rochefort, 2017) здійснює порівняльне дослідження композиційних принципів творів «Sequenza IXa» Лучано Беріо та «New York Counterpoint» Стіва Райха, розкриваючи особливості організації музичного матеріалу, тембрових процесів та структурної побудови цих композицій.

Розглянуті праці формують наукове підґрунтя для вивчення сучасної сольної музики для кларнета та дозволяють простежити еволюцію розширених виконавських технік у контексті розвитку темброво-виражальних можливостей інструмента. Водночас питання їхньої ролі у формуванні художньої драматургії та індивідуалізації музичної мови сучасних творів потребують подальшого комплексного дослідження.

Мета статті – дослідити темброво-виражальні можливості розширених технік у сучасній сольній музиці для кларнета, визначити їхню роль у формуванні художньої драматургії твору та проаналізувати особливості використання сучасних виконавських прийомів у композиціях другої половини XX – початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XX – на початку XXI століття еволюція композиторського мислення суттєво змінила вимоги до виконавської майстерності музикантів. Для сучасного кларнетиста вже недостатньо володіти лише традиційними прийомами гри. Значне місце у виконавській практиці посідають розширені техніки, серед яких мультифоніка, темброві трелі, удари по клапанах, шумові ефекти та поєднання інструментального звучання з голосом. Використання цих засобів істотно збагачує тембровий потенціал кларнета та сприяє появі нових форм художньої виразності (Громченко, 2020).

Однією з найбільш характерних особливостей сучасного кларнетового репертуару є мультифоніка – прийом, що дозволяє отримувати одночасне звучання кількох висотних компонентів. Завдяки своїм акустичним можливостям вона стала важливим елементом звукової мови багатьох композиторів другої половини XX століття та сьогодення.

Практика виконання мультифоніки ґрунтується на трьох основних принципах. Перший полягає у поєднанні інструментального звука з голосом виконавця. Другий передбачає використання традиційних аплікатур у поєднанні зі змінами положення амбушура та характеру повітряного потоку. Третій спосіб базується на застосуванні спеціально розроблених нетрадиційних аплікатур, які забезпечують виникнення складних акустичних комбінацій (Beare, 2021).

Поєднання співу та гри на кларнеті є одним із найпоширеніших різновидів мультифоніки. Найкращі результати зазвичай досягаються у нижньому регістрі інструмента та за помірної динаміки, коли виконавець може зберігати достатню гнучкість амбушура для одночасного формування вокального звука. У низці сучасних композицій голос виступає рівноправним елементом музичної тканини. Так, у творі «Five Duets for One Clarinetist» Рональда Каравана вокальна лінія відіграє не менш важливу роль, ніж партія кларнета. Виконання подібних композицій вимагає від музиканта точного контролю інтонації та ретельно вибудуваного балансу між вокальним і інструментальним звучанням (Errante, 1977).

Другий підхід до отримання мультифонічного звучання ґрунтується на використанні традиційних аплікатур кларнета. Однією з його форм є ефект «розщепленого тону» (split tone), за якого поряд з основною висотою виникає додатковий нижній призвук. Для досягнення такого результату виконавець змінює конфігурацію амбушура, положення язика та інтенсивність повітряного потоку. Унаслідок цього формується двоголосне звучання з виразно окресленими висотними компонентами та м'яким тембровим забарвленням (Beare, 2021).

Іншим різновидом є мультифоніка, заснована на передуванні (overblowing). У цьому випадку вихідним матеріалом слугує звук нижнього регістру, який під впливом посиленого повітряного струменя породжує додаткові часткові тони. Таке багатозвуччя характеризується більш щільним, насиченим і дещо шорстким тембром, що інколи асоціюється зі звучанням електронних синтезаторів (Errante, 1977).

Третій спосіб передбачає застосування спеціально розроблених аплікатур, які змінюють акустичну поведінку повітряного стовпа всередині інструмента. За таких умов одночасне звучання кількох тонів виникає природно, а від виконавця вимагається лише незначна адаптація амбушура

та дихання. Саме цей різновид мультифоніки набув найбільшого поширення в сучасній композиторській практиці для кларнета.

Різноманіття механізмів утворення мультифонічних ефектів зробило їх одним із найефективніших засобів розширення тембрової палітри інструмента. Сьогодні мультифоніка є невід'ємною складовою музичної мови багатьох сучасних творів.

Під час виконання мультифонік за допомогою спеціальних аплікатур суттєвих змін у звичній техніці звуковидобування зазвичай не потрібно. Водночас через індивідуальні особливості будови виконавського апарату – амбушура, ротової порожнини та дихальної системи – кожен музикант змушений самостійно знаходити оптимальні умови для стабільного відтворення необхідного ефекту.

Нетрадиційні аплікатури відкривають можливість отримання різних типів багатозвуччя. Одні з них формують ефект подвійного тону (double-stop), тоді як інші забезпечують більш агресивне та спектрально насичене звучання. У ряді випадків композитори фіксують у нотному записі лише верхню та нижню межі мультифоніки, оскільки проміжні звуки можуть варіюватися залежно від індивідуальної техніки виконавця і не є принципово важливими для художнього результату (Errante, 1977).

Для освоєння мультифонічної техніки зазвичай не виникає потреби змінювати обладнання інструмента – тростину, мундштук чи лігатуру. Значно більшу роль відіграють контроль дихання, рухливість амбушура та здатність тонко регулювати параметри звуковидобування.

Одним із найрезультативніших методів підготовки до виконання мультифонік є систематична робота з обертоновим рядом. Виконавець може утримувати одну аплікатуру та за рахунок зміни повітряного потоку й положення артикуляційного апарату послідовно видобувати різні обертони. Такі вправи сприяють розвитку контролю над акустичними процесами всередині інструмента та значно полегшують подальше опанування мультифонічних прийомів.

Робота над мультифонічними ефектами має значення не лише для засвоєння сучасних виконавських технік, а й для вдосконалення традиційної кларнетової гри. Систематичне тренування гнучкості амбушура, координації дихання та контролю резонансних процесів у ротовій порожнині позитивно позначається на якості звука, його тембровій насиченості та стабільності інтонування під час виконання академічного репертуару.

Помітне місце серед сучасних засобів виразності посідають глісандо та портаменто. Хоча в музичній літературі ці поняття інколи ототожнюються, їхня виконавська природа є різною. Глісандо являє собою швидке проходження через низку проміжних висот, переважно хроматичного характеру, тоді як портаменто передбачає плавний і безперервний перехід від одного звука до іншого без чітко відокремлених ступенів (Errante, 1977).

На кларнеті виконання глісандо зазвичай досягається відносно легко завдяки швидкій зміні аплікатур. Портаменто, навпаки, потребує значно тоншого контролю над усіма елементами виконавського апарату. Вирішальне значення тут мають положення язика, конфігурація ротової порожнини та робота амбушура, які забезпечують безперервність зміни висоти звука. Пальцева техніка в цьому процесі виконує допоміжну функцію, тоді як основний результат залежить від керування повітряним потоком.

Засвоєння портаменто доцільно розпочинати з вправ на поступову зміну висоти звука в верхньому регістрі без зміни аплікатури. Після формування необхідної гнучкості виконавець може поєднувати ці навички з роботою пальців, досягаючи плавних висхідних або низхідних ковзань між різними висотами.

Таким чином, обидва прийоми відіграють важливу роль у формуванні інтонаційної та тембрової виразності сучасної кларнетової музики, суттєво розширюючи межі традиційного виконавства.

Окрему групу розширених технік становлять специфічні способи атаки та завершення звука. Одним із найвідоміших прийомів є flutter tongue (флатер-тонг), який широко застосовується в музиці XX–XXI століть. Його сутність полягає у швидкій вібрації кінчика язика під час вимови тремтячого приголосного «р». У результаті повітряний струмінь періодично переривається ще до контакту з тростиною, що створює характерний тремтливий ефект (Errante, 1977).

Поряд із язиковим способом існує й горловий варіант виконання флатеру. Проте його звучання часто є менш керованим і більш шорстким за тембром. Незалежно від обраного способу, важливо зберігати якість звука та підпорядковувати технічний ефект художньому задуму твору.

До споріднених прийомів належить сморцато (або сморцандо), що передбачає виникнення та згасання звука без участі язика. Формування атаки й завершення здійснюється виключно за рахунок роботи дихання та амбушура. Додаткового тембрового ефекту можна досягти шляхом зміни форми ротової порожнини або використання окремих клапанів інструмента (Errante, 1977).

У сучасній практиці нерідко застосовується також початок або завершення звука за допомо-

гою короткого глісандо чи портаменто. Такі ковзні рухи надають музичній фразі більшої пластичності, а звучанню – особливої експресивності.

Важливу роль відіграють і нестандартні динамічні моделі. Сучасні композитори часто використовують різкі зміни динаміки: миттєве наростання після м'якої атаки, раптове обривання звука після кульмінації або швидке згасання після енергійного початку. Подібні контрасти суттєво збагачують палітру виразних засобів кларнета.

Серед артикуляційних ефектів особливої уваги заслуговує slap tongue («ляскаючий язик»), який прийшов у академічне виконавство з джазової традиції. Прийом виконується шляхом сильного притискання язика до тростини з наступним різким відривом. Унаслідок цього виникає своєрідний ударний ефект, що поєднується з визначеною висотою звука. Завдяки яскравому акустичному результату slap tongue став одним із найпопулярніших прийомів сучасної кларнетової техніки (Errante, 1977).

Ще одним важливим напрямом розвитку сучасного виконавства є освоєння мікротональної системи. На відміну від традиційної темперованої організації висот, мікротональність передбачає використання інтервалів, менших за півтон. Для їх відтворення кларнетисти застосовують альтернативні аплікатури, часткове відкривання звукових отворів, зміни положення язика та корекцію амбушура.

Характерною особливістю мікротональних аплікатур є вплив на тембр інструмента. Часто вони призводять до затемнення або пом'якшення звучання. У сучасній естетиці такі зміни сприймаються не як технічний недолік, а як додатковий художній ресурс. Вагомий внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів мікротональності зробили Бруно Бартолоззі, Роналд Караван та Джон Ейтон (Errante, 1977).

Суттєвого значення в сучасній музиці набувають і різноманітні способи тембрової модифікації звука. Для цього використовуються різні типи вібрато, альтернативні аплікатури та спеціальні прийоми звуковидобування. Вибір між щелепним, горловим або дихальним вібрато залежить від художніх вимог конкретного твору та індивідуальної виконавської концепції.

Окреме місце серед тембрових ефектів займає темброва трель (timbre trill, або key trill). Її особливість полягає в тому, що швидке відкривання та закривання клапанів відбувається без зміни висоти основного звука. У результаті слухач сприймає не висотний, а тембровий контраст. Подібний прийом широко представлений у сучасному кларнетовому репертуарі, зокрема у творах «Variants» Вільяма О. Сміта та «PIC-Extract» Дорренса Сталві (Errante, 1977).

Близьким за принципом до тембрової трелі є прийом мікротональної трелі. Його сутність полягає у швидкому чергуванні двох висот, інтервальна відстань між якими є меншою за півтон. Така техніка спричиняє не лише висотні коливання, а й помітні зміни тембрового забарвлення, завдяки чому виникає складний і виразний акустичний ефект.

До категорії сучасних розширених технік належать також різноманітні шумові ефекти, відомі як «air sounds». Їхньою характерною особливістю є відсутність звичного коливання тростини. Варіюючи конфігурацію ротової порожнини, напрямок повітряного струменя та аплікатуру, виконавець може створювати широкий спектр шумових звучань різної інтенсивності та тембрового забарвлення. Подібні ефекти використовуються в багатьох творах сучасної музики, зокрема у композиціях «Reflections» Андре Лапорта та «Eleven Echoes of Autumn», 1965 Джорджа Крама (Errante, 1977).

Важливим напрямом розширення звукових можливостей кларнета є застосування вокальних технік. Найпоширенішими серед них є гроул (growl – «гарчання») та одночасне використання голосу й інструментального звучання. Поєднання вокального та кларнетового тембрів утворює нові акустичні комбінації, які суттєво збільшують палітру художніх засобів виконавця (Errante, 1977).

Значне місце у сучасному репертуарі займають і різноманітні перкусійні ефекти. До них належать клацання клапанами (key clicks), удари клапанів по отворах інструмента (key slaps, key pops), короткі удари долонею по бочці кларнета (hand pops), а також постукування по окремих елементах конструкції, зокрема по корпусу чи тростині. Спільною рисою цих прийомів є те, що звук виникає без участі традиційного механізму коливання тростини (Rehfeldt, 1994).

Перкусійні техніки можуть виконувати як допоміжну, так і самостійну художню функцію. Їх використання дозволяє наблизити звучання кларнета до ударних інструментів та розширити спектр ритмічних і тембрових ефектів. Приклади застосування таких засобів можна знайти у творах «Barnard I» Барні Чайлдса, «Voice» Мануеля Де Сіки, «Variants» Вільяма О. Сміта та «Clarinet Duo» Вільяма Сайдемана (Errante, 1977).

Окремий напрям експериментів пов'язаний із модифікацією конструкції інструмента або використанням його окремих компонентів поза традиційним способом гри. До таких прийомів

належать виконання музичного матеріалу лише на мундштуку, використання мундштуків від інших духових інструментів, застосування фаготової тростини, а також різні способи збільшення довжини повітряного каналу з метою розширення нижнього регістру.

Подібні конструктивні експерименти відкривають нові можливості для формування нестандартних тембрів і акустичних ефектів, що виходять за межі звичного звучання кларнета. Звернення до таких прийомів характерне для низки творів другої половини XX століття, серед яких «Swinging Music» Казимежа Сероцького, «Jetztzeit» Томаса Марко та «Danse Macabre» Вільяма Олбрайта (Errante, 1977).

Таким чином, шумові, вокальні, перкусійні та конструктивно-модифікаційні техніки становлять важливу складову сучасного кларнетового виконавства. Їх застосування значно розширює спектр темброві і виражальних можливостей інструмента, перетворюючи кларнет на універсальний засіб створення найрізноманітніших звукових образів.

Одним із показових прикладів розширення темброво-виражальних можливостей кларнета у сучасній музиці є твір «Sequenza IXa» для кларнета соло, створений Лучано Беріо. У цій композиції композитор демонструє принципово новий підхід до використання одноголосного інструмента, перетворюючи його на багатофункціональний засіб складної звукової драматургії. Особливу роль у творі відіграють регістрові контрасти, різноманітні артикуляційні моделі, динамічні переходи та постійна трансформація темброві характеристик звука (Vos-Rochefort, 2017).

Характерною рисою «Sequenza IXa» є прагнення до створення ефекту багатошаровості музичної тканини. Цей результат досягається не через реальне багатоголосся, а завдяки швидкому чергуванню різних регістрів, контрастних штрихів і динамічних рівнів. Унаслідок цього слухач сприймає музичний матеріал як складний процес взаємодії кількох звукових площин, хоча фактично звучить лише один інструментальний голос (Vos-Rochefort, 2017).

Важливим елементом композиції стає постійна зміна темброві станів кларнета. Беріо використовує широкий спектр виконавських засобів, що дозволяють підкреслити індивідуальні акустичні властивості різних регістрів інструмента. Поступові трансформації звукового матеріалу, поєднання контрастних артикуляційних прийомів та варіативність динаміки формують особливу темброву драматургію твору.

Значна увага приділяється також виконавській інтерпретації. У цьому творі від музиканта вимагається не лише високий рівень технічної підготовки, але й здатність тонко керувати тембром, динамічними процесами та артикуляційними нюансами. Саме завдяки цьому кларнет постає не просто носієм мелодичної лінії, а інструментом, здатним відтворювати складну систему звукових образів.

Інший напрям розширення виражальних можливостей кларнета представлений у творі «New York Counterpoint» Стіва Райха. Хоча композиція створена для ансамблю кларнетів або для кларнета з попередньо записаними партіями, вона демонструє новий підхід до організації тембрового простору інструмента. Композитор досягає багатства звучання шляхом нашарування однотипних тембрів, утворюючи складну мережу ритмічних та акустичних взаємозв'язків (Vos-Rochefort, 2017).

Основою музичної мови Райха є повторювані ритмічні формули та поступова трансформація матеріалу. Внаслідок накладання окремих ліній виникають нові темброві комбінації, які постійно змінюють акустичне сприйняття музичної тканини. Важливого значення набувають не окремі мелодичні елементи, а процеси їх взаємодії, що створюють ефект безперервного звукового розвитку (Vos-Rochefort, 2017).

Порівняння творів Лучано Беріо та Стіва Райха дозволяє простежити два різні підходи до розширення виражальних можливостей кларнета в сучасній музиці. У «Sequenza IXa» основна увага зосереджується на внутрішніх ресурсах одного інструмента – тембрових контрастах, артикуляційних змінах і регістровій драматургії. Натомість у «New York Counterpoint» нові звукові якості виникають унаслідок взаємодії кількох кларнетових ліній та нашарування однотипних тембрів.

Подальше порівняння творчих підходів Лучано Беріо та Стіва Райха дозволяє простежити різні способи використання розширених виконавських технік і організації музичного матеріалу в сучасній кларнетовій музиці.

У «Sequenza IXa» Беріо розглядає кларнет не лише як мелодичний інструмент, а як багатофункціональне джерело різноманітних темброві і артикуляційних ефектів. Розвиток музичного матеріалу відбувається через постійну трансформацію мотивів, регістрів, ритмічних структур і способів звуковидобування. Важливу роль у формуванні музичної драматургії відіграють розширені виконавські техніки, серед яких мультифоніки, флатертонг, нетрадиційні артикуляційні прийоми, різноманітні темброві переходи та складні динамічні зміни (Vos-Rochefort, 2017).

Особливе значення в композиції мають регістрові контрасти та взаємодія висотних центрів. Завдяки поєднанню традиційного звучання з розширеними техніками композитор досягає ефекту багатошаровості та внутрішнього діалогу в межах одного інструментального голосу. Мультифонічні звучання, темброві модифікації та зміни артикуляції не виступають окремими ефектами, а стають невід'ємними елементами музичної форми.

Для Беріо характерне розуміння форми як процесу постійного становлення. Повторення музичного матеріалу супроводжується його безперервною зміною, що охоплює висотний, ритмічний, динамічний і тембровий рівні. Саме через використання розширених технік композитор досягає різноманітності звучання та створює складний акустичний простір сольної кларнетової партії (Vos-Rochefort, 2017).

Інший підхід демонструє Стів Райх у творі «New York Counterpoint». Хоча композиція не передбачає настільки широкого використання нетрадиційних прийомів, вона суттєво розширює можливості кларнета через багатошарове накладання партій, складну ритмічну організацію та постійні темброві взаємодії між голосами. Основою музичного розвитку стають повторювані патерни, які поступово трансформуються в процесі канонічного нашарування та фазових зміщень.

Важливим виражальним засобом у творі Райха виступає динаміка. Плавні зміни гучності на витриманих звуках формують відчуття просторовості та безперервного руху. Завдяки поєднанню багатоголосної фактури, ритмічної пульсації та тембрової єдності ансамблю композитор створює новий тип кларнетового звучання, заснований на процесуальності та акустичній взаємодії голосів (Vos-Rochefort, 2017).

Попри відмінності композиторських методів, обидва твори демонструють прагнення до розширення традиційних можливостей інструмента. Якщо Беріо досягає цього шляхом активного використання розширених виконавських технік – мультифоніки, флатер-тонгу, тембрових трансформацій та нетрадиційної артикуляції, то Райх розкриває нові виражальні ресурси кларнета через багатошарову фактуру, складні ритмічні процеси та особливу організацію музичного часу.

Таким чином, «Sequenza IXa» та «New York Counterpoint» репрезентують два різні напрями розвитку сучасної кларнетової музики. В обох випадках кларнет виходить за межі традиційної виконавської практики, а розширені техніки, темброві трансформації та нові принципи організації музичного матеріалу стають важливими засобами художньої виразності.

Показовим прикладом використання розширених виконавських технік у сучасній сольній музиці для кларнета є «Fantasie» Йорга Відманна. Особливість цього твору полягає в тому, що його автор поєднує досвід композитора і віртуозного кларнетиста, що дозволяє максимально повно реалізувати нові акустичні та технічні можливості інструмента.

Творчість Відманна ґрунтується на поєднанні традиції та експерименту. Поряд із класичними принципами формотворення композитор активно використовує нетрадиційні способи звуковидобування, досліджуючи нові темброві ресурси кларнета. Серед характерних для його стилю прийомів вирізняються мультифоніки, мікротони, флатер-тонг, шумові ефекти повітряного потоку, клацання клапанами (key clicks), а також широкі регістрові стрибки та екстремальні динамічні контрасти (Петрик, 2022).

У «Fantasie» розширені техніки не виконують роль окремих ефектів, а стають важливими елементами музичної драматургії. Уже на початку твору звучить мультифонік, який виконує не лише темброву, а й конструктивну функцію. Його подальші повернення на різних динамічних рівнях створюють відчуття розвитку музичного образу та формують цілісність композиції (Петрик, 2022).

Важливе місце у творі займають шумові ефекти. В епізоді «Misterioso» композитор поєднує надзвичайно тихе звучання кларнета з виразними ударами клапанів, утворюючи своєрідний контраст між висотно визначеним і шумовим звуком. Такий прийом суттєво розширює традиційне уявлення про темброві можливості інструмента (Dierickx, 2018).

Не менш важливими є швидкі регістрові переходи, складна артикуляція та екстремальна віртуозність. У розділах «Schnell, brillant» і «Presto possibile subito» кларнетист постійно переходить між різними регістрами, поєднуючи стрімкі пасажі з різкими змінами динаміки та характеру звучання. Завдяки цьому формується багатий спектр тембрових відтінків і посилюється експресивність музичного висловлювання (Dierickx, 2018).

Особливу роль у виконанні твору відіграє контрастність. Композитор вимагає миттєвих змін темпу, динаміки, артикуляції та тембру, що потребує від виконавця високого рівня контролю над усіма елементами звуковидобування. Значення мають не лише ноти, але й паузи, шуми, зміни характеру звука та способи його атаки (Bruhn, 2013).

Таким чином, «Fantasie» Йорга Відманна демонструє характерні тенденції розвитку сучасної кларнетової музики, у якій розширені виконавські техніки перетворюються на повноцінний засіб музичної виразності. Використання муль-

тифоніки, шумових ефектів, мікротональності, нестандартної артикуляції та регістрових контрастів дозволяє суттєво збагатити темброву палітру кларнета та розширити межі його художніх можливостей.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що розширені виконавські техніки стали одним із визначальних чинників розвитку сучасної сольної музики для кларнета другої половини XX – початку XXI століття. Їх поява та активне впровадження суттєво змінили уявлення про художні можливості інструмента, сприяючи розширенню його темброво-го, динамічного та артикуляційного потенціалу. У сучасній композиторській практиці мультифоніка, мікротональність, флатер-тонг, слеп-тонг, темброві трелі, шумові та вокальні ефекти перестають бути лише нетрадиційними прийомами гри й набувають значення повноцінних засобів музичної виразності.

Проведений аналіз показав, що використання розширених технік безпосередньо пов'язане зі зміною принципів музичного мислення сучасних композиторів. Тембр дедалі частіше виступає не допоміжною характеристикою звука, а самостійним елементом музичної драматургії. Саме через темброві трансформації, контрастні артикуляційні моделі, шумові компоненти та нестандартні способи звуковидобування формується індивідуальний художній простір багатьох сучасних композицій для кларнета.

Особливості функціонування розширених технік були розглянуті на прикладі творів Лучано Беріо, Стіва Райха та Йорга Відманна. У «Sequenza IXa» розширені прийоми інтегровані в саму структуру музичного розвитку та забезпечують багатошаровість звучання сольного інструмента. У «New York Counterpoint» нові виражальні якості кларнета виникають передусім завдяки складній організації темброво-го простору, взаємодії голосів та процесуальному характеру музичного матеріалу. У «Fantasie» Йорга Відманна розширені техніки стають важливим елементом драматургії твору, поєднуючи традиційні та новаторські способи звуковидобування в єдину художню систему.

Дослідження підтвердило, що сучасне кларнетове виконавство вимагає від музиканта не лише високого рівня технічної підготовки, а й здатності свідомо працювати з тембром як самостійним засобом художнього висловлювання. Опанування розширених технік сприяє розвитку контролю над диханням, амбушуром, артикуляцією та акустичними процесами інструмента, що позитивно впливає і на виконання традиційного репертуару.

Отже, темброво-виражальні можливості розширених технік є важливою складовою сучасної сольної музики для кларнета та визначають один із провідних напрямів її розвитку. Подальше вивчення взаємодії тембру, виконавської техніки та музичної драматургії відкриває перспективи для глибшого осмислення новітнього кларнетового репертуару та особливостей його інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громченко В. В. Духове соло в європейській академічній композиторській та виконавській творчості XX – початку XXI ст. (тенденції розвитку, специфіка, систематика) : монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 416 с.

2. Петрик В. І. Фантазія для кларнета соло Й. Відманна: композитор vs виконавець. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. 2022. Вип. 65. С. 118–136. DOI: https://doi.org/10.34064/khnum1-65.07 (дата звернення: 15.06.2026).

3. Beare C. Cultivating the Contemporary Clarinetist: Pedagogical Materials for Extended Clarinet Techniques. A dissertation. USA, 2021. 179 p. URL: https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstreams/a66d5c1d-3720-4842-8412-f6b334aa57e1/download (дата звернення – 17.05.2026)

4. Bruhn S. The Music of Jörg Widmann. Waldkirch : Edition Gorz, 2013. 222 p.

5. Dierickx Z. D. The Clarinet Works of Jörg Widmann: A Performance Guide to Fantasie for Clarinet Solo with a Survey of Unaccompanied Clarinet Repertoire and Guide to Contemporary Techniques : D.M.A. Document / The Ohio State University. Columbus, 2018. 147 p. URL: https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/etd/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=osu1523963496247166 (дата звернення: 20.05.2026).

6. Errante, F. G. Contemporary aspects of clarinet performance. Woodwind World – Brass & Percussion, (1). 1977. P. 6-35. https://www.academia.edu/17428244/Contemporary_Aspects_of_Clarinet_Performance (дата звернення – 01.06.2026)

7. Rehfeldt P. New Directions for Clarinet. Berkeley : University of California Press, 1994. 200 p.

8. Vos-Rochefort A. «Patterns of Change: Using Associative Formal Analysis and Rough-Contour Recognition to Assess Similarities in Construction of Reich's New York Counterpoint and Berio's Sequenza IXa for Solo Clarinet.» Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/33319426/Patterns_of_Change_Using_Associative_Formal_Analysis_and_Rough_Contour_Recognition_to_Assess_Similarities_in_Construction_of_Reichs_New_York_Counterpoint_and_Berios_Sequenza_IXa_for_Solo_Clarinet (дата звернення – 26.05.2026)

REFERENCES

1. Hromchenko V. V. (2020). Dukhove solo v yevropeiskii akademichnii kompozytorskii ta vykonavskii tvorchosti XX – pochatku XXI st. (tendentsii rozvytku, spetsyfika, systematyka) [Wind Solo in European Academic Compositional and Performance Art of the 20th – Early 21st Century (Development Trends, Specificity, Systematics)]. Dnipro: Lira, 416 p. [in Ukrainian].
2. Petryk V. I. (2022). Fantaziia dlia klarneta solo Y. Vidmanna: kompozytor vs vykonavets [Fantasie for Solo Clarinet by Jörg Widmann: Composer vs Performer]. Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity, 65, 118–136. DOI: https://doi.org/10.34064/khnum1-65.07 [in Ukrainian].
3. Beare C. (2021). Cultivating the Contemporary Clarinetist: Pedagogical Materials for Extended Clarinet Techniques. Dissertation. USA, 179 p. URL: https://digital.lib.washington.edu/researchworks/bitstreams/a66d5c1d-3720-4842-8412-f6b334aa57e1/download
4. Bruhn S. (2013). The Music of Jörg Widmann. Waldkirch: Edition Gorz, 222 p.
5. Dierickx Z. D. (2018). The Clarinet Works of Jörg Widmann: A Performance Guide to Fantasie for Clarinet Solo with a Survey of Unaccompanied Clarinet Repertoire and Guide to Contemporary Techniques. D.M.A. Document. The Ohio State University, Columbus, 147 p. URL: https://etd.ohiolink.edu/acprod/odb_etd/etd/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=osu1523963496247166
6. Errante F. G. (1977). Contemporary Aspects of Clarinet Performance. Woodwind World – Brass & Percussion, (1), 6–35. URL: https://www.academia.edu/17428244/Contemporary_Aspects_of_Clarinet_Performance
7. Rehfeldt P. (1994). New Directions for Clarinet. Berkeley: University of California Press, 200 p.
8. Vos-Rochefort A. (2017). Patterns of Change: Using Associative Formal Analysis and Rough-Contour Recognition to Assess Similarities in Construction of Reich's New York Counterpoint and Berio's Sequenza IXa for Solo Clarinet. Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/33319426/Patterns_of_Change_Using_Associative_Formal_Analysis_and_Rough_Contour_Recognition_to_Assess_Similarities_in_Construction_of_Reichs_New_York_Counterpoint_and_Berios_Sequenza_IXa_for_Solo_Clarinet

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 781.4.071.2Еванс:78.036.9
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-37

Дмитро ГАРКАВЕНКО,
orcid.org/0009-0009-2755-8243
викладач кафедри музикознавства та музичної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) d.harkavenko@kubg.edu.ua

ФЕНОМЕН ГАРМОНІЧНОГО МИСЛЕННЯ БІЛА ЕВАНСА

Стаття присвячена дослідженню феномена гармонічного мислення Білла Еванса як цілісної багаторівневої системи організації музичного мислення. ***Метою дослідження*** *є виявлення основних принципів функціонування гармонічного мислення піаніста й композитора, а також з'ясування взаємозв'язку між тональною організацією, модальним мисленням, гармонічним рухом і колористикою у процесі формування його індивідуального стилю. Особливу увагу приділено гармонічній концепції Білла Еванса, відповідно до якої гармонія постає як процес розширення, що виходить із тоніки та закономірно повертається до неї. Запропоновано трактування цього положення як фундаментального принципу організації його гармонічного мислення, у якому тоніка виконує функцію не лише функціонального, а й смислового центру музичного розвитку.* ***Актуальність дослідження*** *зумовлена необхідністю комплексного переосмислення гармонічної мови Білла Еванса в сучасному музикознавстві. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених його виконавському стилю, модальному мисленню та впливу французького музичного імпресіонізму, проблема гармонічного мислення як цілісної системи досі не отримала достатнього теоретичного осмислення. Запропонований підхід дозволяє розглядати окремі гармонічні явища не ізольовано, а як взаємопов'язані компоненти єдиної художньої концепції.* ***Методологія дослідження*** *ґрунтується на поєднанні структурно-функціонального, ладогармонічного, інтонаційного та музично-аналітичного методів. Для виявлення закономірностей гармонічного розвитку використано елементи функціонального, модального та порівняльно-стильового аналізу. Матеріалом дослідження стали композиції та імпровізації Білла Еванса, зокрема «Autumn Leaves», «We Must Believe in Spring», «Peace Piece», «Turn Out the Stars», «Comrade Conrad».* ***Наукова новизна*** *статті полягає у розробленні концепції гармонічного мислення Білла Еванса як багаторівневої системи, у якій тоніка визначає смисловий центр музичного розвитку, лад функціонує як механізм гармонічного мислення, гармонічний зворот II–V–I забезпечує просторову організацію гармонічного процесу, а колористика виступає акустичним втіленням цієї системи. Такий підхід дозволяє по-новому інтерпретувати взаємозв'язок функціональної гармонії, модальності та темброво-колористичних засобів у творчості музиканта.* ***Висновки.*** *Гармонічне мислення Білла Еванса є цілісною художньою системою, що формується внаслідок взаємодії тонального центру, модального мислення, функціональної гармонії та колористики. Центральним принципом цієї системи є розуміння гармонії як процесу безперервного розширення тонального простору з подальшим поверненням до тоніки. Ладова організація у творчості музиканта виконує функцію механізму гармонічного мислення, гармонічний зворот II–V–I забезпечує просторову організацію музичного розвитку, а колористичні засоби, сформовані під впливом французького музичного імпресіонізму, визначають індивідуальне акустичне обличчя його стилю. Запропонована концепція розширює сучасні уявлення про природу гармонічного мислення в джазі та може бути використана як методологічна основа для подальших музикознавчих досліджень джазової імпровізації, сучасної гармонії та музичного мислення.*

Ключові слова: *Білл Еванс, гармонічне мислення, джазова гармонія, модальність, зворот II–V–I, колористика, музичне мислення, імпровізація, музичний імпресіонізм.*

Dmytro HARKAVENKO,
orcid.org/0009-0009-2755-8243
Lecturer at the Department of Musicology and Music Education
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) d.harkavenko@kubg.edu.ua

THE PHENOMENON OF HARMONIOUS THINKING BY BILL EVANS

The article explores the phenomenon of Bill Evans's harmonic thinking as an integrated, multi-level system of musical thought organization. ***The purpose of the study*** *is to identify the fundamental principles underlying the functioning of the pianist's and composer's harmonic thinking and to clarify the interrelationship between tonal organization, modal thinking, harmonic motion, and timbral-coloristic expression in the formation of his individual musical style. Particular attention is devoted to Bill Evans's concept of harmony, according to which harmony may be understood as a process of expansion originating from the tonic and ultimately returning to it. This principle is interpreted as the conceptual foundation of his harmonic thinking, in which the tonic functions not merely as a tonal reference point but also as the semantic center of musical development.* ***The research methodology*** *is based on the integration of structural-functional,*

*modal-harmonic, intonational, and analytical methods. The investigation combines functional, modal, and comparative stylistic analyses in order to reveal the principles governing harmonic development. The analytical material includes Bill Evans's compositions and improvisations, particularly «Autumn Leaves», «We Must Believe in Spring», «Peace Piece», «Turn Out the Stars», and «Comrade Conrad». **The scientific novelty** of the study lies in the development of a conceptual model of Bill Evans's harmonic thinking as a multi-level system in which the tonic constitutes the semantic centre of musical development, mode functions as the mechanism of harmonic thinking, the II–V–I progression serves as the principle of spatial organization within the harmonic process, and harmonic colour functions as the acoustic embodiment of the entire system. This approach provides a new interpretation of the relationship between functional harmony, modality, and timbral-coloristic techniques in Bill Evans's musical language. **Conclusions.** Bill Evans's harmonic thinking represents a coherent artistic system resulting from the interaction of tonal organization, modal thinking, functional harmony, and harmonic colour. The central principle of this system is the understanding of harmony as a continuous process of expansion from the tonic followed by its inevitable return. Within this framework, modal organization functions as the mechanism of harmonic thinking, the II–V–I progression provides the spatial organization of musical development, while coloristic devices, shaped by the influence of French musical Impressionism, define the unique acoustic identity of Evans's musical style. The proposed conceptual model broadens current understanding of harmonic thinking in jazz and may serve as a methodological framework for further musicological research on jazz improvisation, contemporary harmony, and musical thought.*

Key words: *Bill Evans, harmonic thinking, jazz harmony, modality, II–V–I progression, harmonic colour, musical thinking, improvisation, musical Impressionism.*

Постановка проблеми. Творчість Білла Еванса належить до найвизначніших явищ джазового мистецтва XX століття та істотно вплинула на розвиток сучасної джазової гармонії й імпровізаційного мислення. Його індивідуальний стиль став одним із чинників становлення нового типу гармонічного мислення, у якому функціональна гармонія органічно поєднується з модальністю та колористикою. Водночас гармонічне мислення Білла Еванса як цілісна система досі не отримало належного теоретичного осмислення.

У сучасному музикознавстві гармонічна мова музиканта переважно розглядається через окремі складові: модальне мислення, квартову гармонію, вплив французького музичного імпресіонізму або особливості виконавського стилю. Проте взаємозв'язок тонального центру, модальності, гармонічного руху та колористики як елементів єдиної художньої концепції залишається недостатньо дослідженим.

Особливого значення набуває гармонічна концепція Білла Еванса, відповідно до якої гармонія є процесом розширення, що виходить із тоніки та повертається до неї. Такий підхід дозволяє розглядати тоніку не лише як функціональний, а й як смисловий центр гармонічного мислення, що зумовлює необхідність комплексного дослідження його гармонічної системи.

Аналіз досліджень. Проблематика творчості Білла Еванса широко представлена в сучасному музикознавстві. Важливе місце посідають праці Джина Ліза (Gene Lees), присвячені творчій особистості музиканта та особливостям його естетичних поглядів. Значну цінність становлять також висловлювання самого Білла Еванса, у яких розкриваються його уявлення про природу гармонії, імпровізації та музичного мислення.

Окремі дослідження присвячено модальному мисленню, гармонічній мові, впливу французького музичного імпресіонізму, використанню квартових акордів, нетерцієвих гармоній і тембрової колористики у творчості музиканта. Проте більшість із них аналізує окремі компоненти його стилю. Цілісне трактування гармонічного мислення як єдиної системи, що поєднує тональний центр, модальність, гармонічний рух і колористику, залишається недостатньо розглянутими в наукових працях та дослідженнях.

Окремі аспекти взаємозв'язку модального мислення, гармонії та імпровізаційних процесів були розглянуті нами у попередньому дослідженні, присвяченому ладогармонічним принципам джазової теорії, де було обґрунтовано роль ладогармонічного мислення як основи формування творчої свободи виконавця (Гаркавенко, 2026: 142). У пропонованій статті зазначені положення отримують подальший розвиток у площині дослідження гармонічного мислення Білла Еванса.

Мета статті – виявлення основних принципів гармонічного мислення Білла Еванса, дослідження взаємозв'язку між тональною організацією, модальністю, гармонічним рухом і колористикою у процесі формування його індивідуального стилю, а також обґрунтування концепції гармонічного мислення як багаторівневої системи організації музичного розвитку.

Завданнями дослідження є проаналізувати гармонічну концепцію Білла Еванса як процес розширення від тоніки з подальшим поверненням до неї, визначити роль тоніки як смислового центру гармонічного мислення; дослідити функції модальності та гармонічного звороту II–V–I в організації музичного розвитку; розкрити значення французь-

кого музичного імпресіонізму у формуванні колористики його стилю; обґрунтувати взаємозв'язок між тональним центром, модальністю, гармонічним рухом і колористикою як складовими єдиної системи гармонічного мислення.

Методологічною основою дослідження є поєднання структурно-функціонального, ладогармонічного, інтонаційного, музично-аналітичного та порівняльно-стильового методів. Їх комплексне застосування дало змогу розглянути гармонічне мислення Білла Еванса як цілісну систему, у якій функціональна гармонія, модальність, гармонічний рух і колористика взаємодіють, формуючи індивідуальну художню концепцію музиканта.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному музикознавстві творчість Білла Еванса традиційно розглядається крізь призму його гармонічної мови, модального мислення, фортепіанної фактури та впливу на розвиток сучасного джазу. Водночас більшість досліджень зосереджується на окремих компонентах його стилю – акордових структурах, ладових моделях, імпресіоністичних впливах чи особливостях імпровізації, що не дозволяє повною мірою пояснити цілісність його музичного мислення.

Сам Білл Еванс характеризував власний творчий метод поняттям *harmonic conception* (гармонічна концепція), підкреслюючи роль гармонії як основи музичного мислення. На нашу думку, для осмислення його творчості доцільно використовувати ширшу музикознавчу категорію гармонічного мислення, яка охоплює не лише гармонічні закономірності, а й модальність, принципи імпровізації, колористику, виконавське туше та організацію музичного простору.

У статті гармонічне мислення розглядається як авторська музикознавча категорія, що визначає багаторівневу систему організації музичного мислення, у якій гармонія виступає принципом взаємодії всіх компонентів музичної мови. Такий підхід дає змогу перейти від аналізу окремих гармонічних явищ до цілісного розуміння творчого мислення Білла Еванса.

Ключем до осмислення цієї концепції є вислів самого музиканта , який стверджував, що сприймав всю гармонію як розширення, що виходить із тоніки і повертається до неї (Gottlieb, 1996: 434).

На перший погляд це визначення може сприйматися як узагальнення традиційного функціонального розуміння гармонії. Проте в контексті творчості Еванса воно набуває значно глибшого змісту. Йдеться не лише про закономірності тонального тяжіння, а про фундаментальний принцип організації музичного мислення, у якому тоніка є не просто функціональним центром, а початком і завершенням безперервного процесу гармонічного розвитку.

Такий підхід принципово відрізняється від традиційного розуміння гармонії як системи функціональних зв'язків між акордами. У творчості Білла Еванса гармонія виконує значно ширшу роль: вона організовує ладовий розвиток, визначає логіку імпровізації, формує темброву палітру звучання та впливає на сприйняття музичного часу й простору. Саме тому гармонічне мислення доцільно розглядати як інтегральний принцип музичного мислення, що об'єднує всі складові художнього процесу.

Запропонований підхід дозволяє виокремити кілька взаємопов'язаних рівнів гармонічного мислення Білла Еванса. Тональний рівень визначає тоніку як смисловий центр музичного розвитку. Ладовий рівень розкриває модальність як механізм гармонічного мислення. Функціональний рівень реалізується через гармонічні моделі, насамперед зворот II–V–I, який у творчості Еванса набуває значення універсального принципу гармонічного руху. Колористичний рівень, сформований під впливом французького музичного імпресіонізму, надає гармонії самостійного тембрового забарвлення, тоді як виконавський рівень охоплює туше, педалізацію та артикуляцію як засоби її художньої реалізації.

Таким чином, гармонічне мислення Білла Еванса постає як багаторівнева художня система, у якій функціональна гармонія, модальність, імпровізація, тембр і виконавська техніка утворюють єдине смислове поле. Саме цілісність цієї системи, а не окремі гармонічні новації, визначає унікальність його мистецтва та пояснює його визначальний вплив на розвиток сучасної джазової музики.

Одним із ключових понять, що характеризують процес творчого становлення Білла Еванса, є інтроспекція. Розмірковуючи про природу професійного розвитку музиканта, він зазначав, що йому завжди імпонували люди, які сформувалися завдяки самозаглибленню та великій відданості справі (Reeves, 2007: 254). У цьому висловлюванні інтроспекція постає не як психологічна риса особистості, а як метод художнього самопізнання, що передбачає постійне осмислення власного слухового досвіду. Для Еванса процес професійного зростання нерозривно пов'язаний із внутрішньою рефлексією, яка стає необхідною передумовою формування індивідуального музичного мислення.

Не менш показовим є другий компонент наведеної цитати – *dedication* (відданість). Для Білла Еванса художня зрілість не була наслідком

виключно природньої обдарованості. Навпаки, музикант неодноразово наголошував на визначальній ролі тривалої й систематичної праці. Характеризуючи становлення власної гармонічної мови, він зазначав, що дуже наполегливо працював над своєю гармонічною концепцією, тому що не мав дуже доброго слуху. (Gottlieb, 1996: 426). Незважаючи на певну авторську самоіронію, це висловлювання має важливе методологічне значення. Воно свідчить, що сам Еванс розглядав свою гармонічну концепцію не як наслідок винятковий природних здібностей, а як результат тривалого аналітичного й художнього пошуку. Отже, гармонічне мислення формується як процес свідомого конструювання власної музичної мови.

Особливого значення набуває ставлення Еванса до самої природи джазового мистецтва. Формулюючи власне розуміння імпровізації, музикант підкреслював, що джаз – це не те, що ти граєш, а те, як ти це граєш (Gottlieb, 1996: 426). У контексті запропонованої концепції ця теза набуває значно ширшого значення, ніж звичайне визначення виконавського стилю. Вирішальним стає не набір гармонічних засобів, а принципи їхнього творчого використання. Саме тому гармонічне мислення Білла Еванса доцільно розглядати як динамічний процес художньої організації музичного матеріалу, а не як сукупність окремих гармонічних прийомів.

Формування цієї системи було б неможливим без глибокого звернення до європейської академічної традиції. Відомо, що Білл Еванс ґрунтовно вивчав творчість Клода Дебюссі, Моріса Равеля та інших композиторів, гармонічна мова яких відкривала нові можливості організації музичного простору. Водночас значення цього впливу не слід зводити до запозичення окремих акордових структур чи фактурних моделей. Значно важливішим стало засвоєння нового способу слухового мислення, у межах якого гармонія сприймається не лише як функціональна система, а й як самостійна художня цінність. Саме тому імпресіоністична традиція визначила не стільки гармонічний словник Білла Еванса, скільки принципи його художнього мислення.

Невід'ємною складовою цієї системи стало також унікальне фортепіанне туше Білла Еванса. Дослідники й сучасники музиканта неодноразово відзначали делікатність його звуковидобування, тонку динамічну градацію та прозорість фактури. У цьому контексті туше постає не лише виконавською характеристикою, а й важливим засобом реалізації гармонічного мислення. Гармонія в інтерпретації Еванса існує не тільки як теоретична конструкція, а як акустичне явище, художній зміст якого формується завдяки тембру, динаміці, педалізації та якості дотику до клавіатури.

Отже, генеза гармонічного мислення Білла Еванса є результатом взаємодії кількох взаємопов'язаних чинників: інтроспекції як способу художнього самопізнання, свідомої професійної праці, творчого переосмислення європейської академічної традиції та постійного вдосконалення виконавської майстерності. Їхній синтез сформував цілісну художню систему, у якій гармонія перетворюється на універсальний принцип організації музичного мислення. Саме ця система стала підґрунтям тих ладових, функціональних і колористичних процесів, які будуть розглянуті в наступних розділах дослідження.

Однією з найхарактерніших ознак гармонічного мислення Білла Еванса є принципово нове трактування ладу. У традиційній музичній теорії лад розглядається насамперед як система звуковисотних відношень, що забезпечує організацію мелодичного матеріалу та визначає характер тонального середовища. У джазовій практиці XX століття лад також часто виконує функцію джерела мелодичного матеріалу для імпровізації над певним акордом. Проте творчість Білла Еванса демонструє значно ширше розуміння модальності. Лад у його музиці перестає бути лише звуковисотною моделлю і набуває функції механізму, за допомогою якого організовується сам процес гармонічного мислення.

Особливе місце у його гармонічній системі посідають лади, похідні від мелодичного мінору. Серед них найважливішим є лад локрійський другого типу – шостий лад мелодичного мінору (сі–до♯–ре–мі–фа–соль–ля–сі). У сучасній джазовій теорії цей лад традиційно пов'язують із напівзменшеними септакордами, однак у творчості Білла Еванса його функція є значно ширшою. Використання цього ладу забезпечує не лише відповідність гармонічній структурі акорду, а й формує особливу якість мелодичного руху. Підвищений другий ступінь пом'якшує характерний для традиційного локрійського ладу інтонаційний конфлікт між основним тоном і малою секундою, завдяки чому імпровізаційна лінія набуває більшої пластичності та природності.

Водночас характерною особливістю гармонічного мислення Еванса є відсутність жорсткої прив'язаності до однієї модальної моделі. Поряд із локрійським ладом другого типу він активно використовує і традиційний локрійський лад, якщо цього потребує художня логіка розвитку. Така практика свідчить про те, що вибір ладу визначається не теоретичними схемами, а конкретною

звуковою ситуацією. Іншими словами, лад не диктує музичне мислення, а стає його інструментом.

Подібний принцип простежується й у використанні альтерованого та зменшеного ладів. У творчості Білла Еванса вони не існують як ізольовані звуковисотні конструкції. Навпаки, між ними виникає безперервний процес взаємодії, який забезпечує поступовий розвиток гармонічної напруги. Альтерований лад концентрує максимальний ступінь функціональної нестійкості домінантового акорду, тоді як зменшений лад відкриває нові можливості для її подальшого колористичного осмислення. Завдяки цьому ладові переходи стають не механічною зміною звукорядів, а способом організації музичної драматургії.

Показовим прикладом такого підходу є імпровізація Білла Еванса у композиції «Autumn Leaves» з альбому «Spring leaves» (1976). У гармонічному звороті II–V–I музикант використовує різні модальні структури відповідно до функціонального розвитку гармонії. Над напівзменшеним септакордом природно реалізуються можливості локрійського ладу другого типу, над домінантовим септакордом із альтерованими ступенями (♯9, ♭9) – альтерований лад, тоді як розв'язання в мінорну тоніку відкриває перспективу використання зменшеного звукоряду як засобу подальшого мелодичного розвитку. Таким чином, зміна ладів відбувається не заради демонстрації модального різноманіття, а відповідно до внутрішньої логіки гармонічного процесу.

Важливо підкреслити, що у творчості Білла Еванса лад не замінює функціональну гармонію, а поглиблює її. Модальні структури не руйнують функціональних зв'язків між акордами, а розширюють їхні виражальні можливості, надаючи кожній гармонічній функції індивідуального інтонаційного забарвлення. Саме тому гармонічне мислення Еванса поєднує функціональну визначеність із надзвичайною модальною свободою.

У цьому полягає одна з принципових відмінностей його творчого методу від поширеного у джазовій педагогіці підходу, за якого кожному акорду відповідає певний «правильний» лад. Для Еванса лад ніколи не був самоціллю. Він становив лише один із можливих способів художнього осмислення гармонії, а його вибір визначався насамперед логікою музичного розвитку та слуховим результатом.

Аналіз ладової організації у творчості Білла Еванса дає підстави сформулювати важливий теоретичний висновок. Якщо у традиційній музичній теорії лад є об'єктом музичного мислення, то у творчості Еванса він перетворюється на його спосіб. Інакше кажучи, Білл Еванс не використовує лад для побудови імпровізації, він мислить ладом. Саме ця особливість, на нашу думку, визначає специфіку його гармонічного мислення і пояснює органічне поєднання функціональної логіки, модальної свободи та художньої цілісності.

Таким чином, ладова організація у творчості Білла Еванса виконує значно ширшу функцію, ніж це традиційно прийнято в музичній теорії. Вона стає механізмом функціонування гармонічного мислення, який забезпечує єдність тональ-

Рис. 1. Білл Еванс. «Autumn Leaves», 69–110 такти (з нотного видання: Еванс, 2020: 24)

ного центру, функціонального розвитку, імпровізаційної свободи та колористичного багатства звучання. Саме через лад гармонічне мислення переходить із рівня теоретичної концепції у безпосередню художню практику, формуючи індивідуальний стиль одного з найвизначніших джазових піаністів XX століття.

Після аналізу ладової організації як механізму функціонування гармонічного мислення закономірно постає питання про принципи його динамічної реалізації. Якщо лад визначає спосіб, у який організовується гармонічне мислення, то наступним рівнем його функціонування стає гармонічний рух. У творчості Білла Еванса цей рух набуває окремого значення завдяки переосмисленню одного з фундаментальних елементів джазової гармонії – гармонічного звороту II–V–I. На відміну від традиційного трактування, у його творчості цей зворот є не лише засобом функціонального розв'язання, а стає універсальним механізмом організації музичного простору.

У джазовій теорії гармонічний зворот II–V–I традиційно розглядається як основна функціональна модель, що забезпечує підготовку та розв'язання тоніки. Саме ця послідовність визначає логіку більшості гармонічних процесів у джазовій музиці та нерідко називається її «золотим ходом». Проте аналіз творчості Білла Еванса свідчить, що музикант істотно розширює функціональні можливості цього гармонічного комплексу. У його композиціях та імпровізаціях зворот II–V–I перестає бути локальною кадансовою формулою й перетворюється на універсальний принцип організації гармонічного розвитку.

У творчості Білла Еванса гармонічний розвиток не обмежується рухом у межах близькоспоріднених тональностей. Навпаки, використовуючи послідовності II–V–I, композитор створює безперервний процес гармонічного переміщення, у якому кожен новий тональний центр стає початком наступного етапу розвитку. Завдяки цьому музичний простір набуває відкритого характеру, а модулювання перестає сприйматися як окремий композиційний прийом і стає природною формою гармонічного мислення.

Одним із найпереконливіших прикладів такого підходу є композиція «Turn Out the Stars». Гармонічний аналіз твору демонструє, що Білл Еванс використовує послідовності II–V–I для стрімкого переходу між віддаленими тональними центрами. Упродовж порівняно невеликого музичного фрагмента гармонічний розвиток охоплює такі далекі тональності, як до мажор, мі-бемоль мажор, соль мажор, сі мажор. З позицій традиційної функціональної гармонії подібна тональна траєкторія могла б сприйматися як різка зміна гармонічного плану. Проте у творчості Еванса вона зберігає внутрішню логіку завдяки тому, що кожне нове тональне середовище підготовлене попереднім гармонічним зворотом II–V–I. У результаті слухач сприймає гармонічний розвиток як єдиний безперервний процес, а не як сукупність окремих модуляцій.

Ще виразніше принцип просторового гармонічного мислення виявляється у композиції «Comrade Conrad». Тут модулювання перестає бути епізодичним композиційним засобом і стає основою драматургії твору. Головна тема послідовно транспонується до тональностей мінорної

Рис. 2. Білл Еванс. «Turn Out the Stars», 1–12 такти (з нотного видання: Еванс, 1996: 80)

домінанти, а подальший розвиток відбувається через систематичний рух квінтовим колом. Кожне нове проведення теми не лише змінює її висотне положення, а й розширює гармонічний простір композиції. Лише після одинадцяти проведень тема повертається до початкової тональності, завершуючи масштабний цикл гармонічного розвитку. Таким чином, повернення до тоніки постає не як формальне кадансове завершення, а як закономірний результат тривалого процесу гармонічного розширення, що повністю відповідає концепції, сформульованій самим Біллом Евансом.

Отже, у творчості Білла Еванса гармонічний зворот II–V–I виконує значно ширшу функцію, ніж це прийнято вважати у традиційній джазовій теорії. Він перестає бути лише формулою функціонального розв'язання гармонічної напруги й перетворюється на універсальний механізм організації музичного простору. Саме через цей гармонічний зворот композитор здійснює переміщення між різними тональними центрами, зберігаючи цілісність музичного розвитку.

Після аналізу тонального центру, ладової організації та просторової логіки гармонічного розвитку закономірно постає питання про звукове втілення цієї системи. Саме колористика формує акустичний образ гармонії, перетворюючись у творчості Білла Еванса з тембрового засобу на один із фундаментальних компонентів його гармонічної концепції.

Важливу роль у формуванні цього художнього мислення відіграло глибоке зацікавлення Білла Еванса європейською музикою першої половини XX століття, насамперед творчістю Клода Дебюссі та Моріса Равеля. Сам музикант неодноразово наголошував, що ретельно вивчав їхню гармонічну мову, прагнучи зрозуміти не окремі акордові структури, а сам принцип організації звучання. Саме тому вплив французького імпресіонізму доцільно розглядати не як сукупність стилістичних запозичень, а як засвоєння нового способу слухового мислення.

Для гармонічної мови Дебюссі характерне послаблення традиційної функціональної логіки на користь колористичної виразності. Паралельний рух акордів, використання модальних структур, цілотонової гами, пентатоніки, нерозв'язаних дисонансів і квартово-квінтових співзвуч створюють гармонічний простір, у якому кожне звучання сприймається не лише як функція, а як самостійна темброва подія. Саме цей принцип художнього мислення знайшов глибоке переосмислення у творчості Білла Еванса.

Показовим прикладом є використання паралельних акордових комплексів і відкритих інтервальних структур, що асоціюються з фортепіанною фактурою Дебюссі. Подібно до того, як у прелюдії «La Cathédrale engloutie» («Затонулий собор») паралельний рух акордів формує відчуття просторової глибини, у гармонічній мові Білла Еванса такі фактурні принципи створюють ефект акустичної відкритості, у якій кожен акорд сприймається як окремий колористичний образ. При цьому запозичуються не конкретні гармонічні формули, а спосіб слухового сприйняття звукового простору.

Не менш важливим є використання модальних структур, характерних для імпресіоністичної

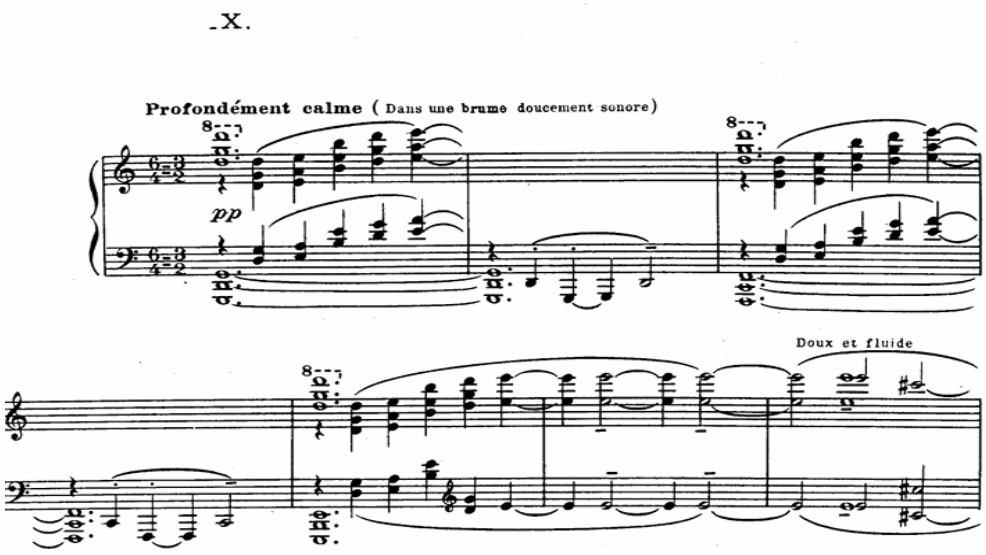

Рис. 3. Клод Дебюссі. «La Cathédrale engloutie», 1–7 такти (з нотного видання: Дебюссі, 1972: 40)

Рис. 4. Білл Еванс. «Peace Piece», 1–7 такти (з нотного видання: Еванс, 1996: 52)

музики. Дебюссі активно звертався до цілотонової гами, пентатоніки та архаїчних ладів, відходячи від традиційної мажорно-мінорної системи. У творчості Білла Еванса ця тенденція отримує нове продовження через використання ладів мелодичного мінору, альтерованих і зменшених структур, а також модального мислення загалом.

Особливе значення має і використання акордових структур із секундовими співзвуччями та кластерами. Такі вертикалі, що часто трапляються у фортепіанній музиці Дебюссі, набувають нового художнього змісту у творчості Еванса. Вони вже не лише створюють темброву насиченість, а формують особливий тип гармонічного звучання, у якому напруження виникає завдяки внутрішній взаємодії звуків усередині акорду, а не лише через його функціональне положення.

Одним із найяскравіших прикладів такого підходу є композиція «Peace Piece». Майже весь твір побудований на чергуванні двох гармонічних опор –I*maj*7 та V9*sus*. Відсутність традиційного функціонального розвитку компенсується безперервною зміною фактури, регістру, динаміки й колористичних відтінків. Саме тому музичний час у «Peace Piece» сприймається не як послідовність функціональних подій, а як безперервне акустичне розгортання одного гармонічного простору.

Важливо підкреслити, що колористика у творчості Білла Еванса нерозривно пов'язана з його унікальним фортепіанним туше. Завдяки тонкому контролю динаміки, педалізації, артикуляції та звуковидобування гармонія постає не лише як послідовність акордів, а як цілісний акустичний процес. У цьому сенсі туше є не тільки виконавською характеристикою, а й одним із компонентів гармонічного мислення.

Отже, колористика завершує сформовану Біллом Евансом систему гармонічного мислення. Якщо тоніка визначає її смисловий центр, лад забезпечує механізм функціонування, а гармонічний зворот II–V–I організовує просторовий розвиток, то колористика формує індивідуальний акустичний образ цієї художньої концепції.

Висновки. Проведене дослідження дозволило розглянути гармонічне мислення Білла Еванса як цілісну багаторівневу систему організації музичного мислення, у якій взаємодіють функціональна гармонія, модальність, просторова логіка гармонічного розвитку та колористика.

Доведено, що гармонічна концепція музиканта сформувалася на перетині академічної європейської традиції та джазової імпровізаційної практики. Її основою є розуміння гармонії як процесу розширення, що виходить із тоніки та закономірно повертається до неї. У цьому контексті тоніка постає не лише функціональним, а й смисловим центром музичного розвитку.

Встановлено, що ладова організація у творчості Білла Еванса виконує функцію механізму гармонічного мислення, тоді як гармонічний зворот II–V–I забезпечує його просторову організацію, уможливлюючи органічне переміщення між різними тональними сферами. Колористичний вимір, сформований під впливом французького музичного імпресіонізму та реалізований через індивідуальне фортепіанне туше, завершує цю систему, визначаючи її акустичний образ.

Гармонічне мислення Білла Еванса розглядається як багаторівнева художня система, у якій тоніка визначає смисловий центр, лад забезпечує механізм функціонування, гармонічний зворот II–V–I реалізує просторову організацію музич-

ного розвитку, а колористика формує її звукове втілення.

Запропонований підхід розширює сучасні уявлення про природу гармонічного мислення в джазі та може бути використаний у подальших музикознавчих дослідженнях, присвячених джазовій імпровізації, сучасній гармонії та взаємодії академічної й джазової музичних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаркавенко Д. Ладогармонічні принципи джазової теорії та їх вплив на формування творчої свободи виконавця. Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук». 2026. Вип. 95. Том 1. С. 141–146.
2. Горват І. Вассербергер І. Основи джазової інтерпретації : навч. посіб. Київ : Музична Україна, 1980. 120 с.
3. Baker D. Advanced Improvisation. Chicago : Maher Publication, 1983. 255 p.
4. Evans B. Omnibook for Piano. Milwaukee, WI : Hal Leonard, 2020. 360 p.
5. Gottlieb R. Reading Jazz: A Gathering of Autobiography, Reportage, and Criticism from 1919 to Now. New York : Vintage Books, 1999. 1068 p.
6. Rawlins R., Bahha N. E. Jazzology. Bluemound : Hal Leonard Inc., 2005. 269 p.
7. Reeves S. Creative Jazz Improvisation. Fourth edition. Pearson. New Jersey : Prentice Hall, 2007. 362 p.
8. Solymos P. Claude Debussy Préludes. Budapest : Editio Musica, 1972. 54 p.
9. Terefenko D. Jazz Theory. From basic to advanced study. New York : Taylor & Francis, 2014. 432 p.
10. Wetzel P. Bill Evans Fake Book. New York : Ludlow Music, 1996. 102 p.

REFERENCES

1. Harkavenko D. (2026) Ladoharmonichni pryntsypy dzhazovoi teorii ta ikh vplyv na formuvannia tvorchoi svobody vykonavtsia. [Modal-Harmonic Principles of Jazz Theory and Their Influence on the Formation of the Performer's Creative Freedom] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: naukovyi zbirnyk, 95(1). 141–146. [in Ukrainian].
2. Horvat I., Vasserberher I. (1980). Osnovy dzhazovoi interpretatsii. [Basics of jazz interpretation]. Muzychna Ukraina, Kyiv. 120. [in Ukrainian].
3. Baker D. (1983) Jazz Improvisation. A Comprehensive Method for all Players. Frangipani Press, Bloomington. 133.
4. Evans B. (2020). Omnibook for Piano. Hal Leonard, Milwaukee, WI. 360.
5. Gottlieb R. (1999). Reading Jazz: A Gathering of Autobiography, Reportage, and Criticism from 1919 to Now. Vintage Books, New York. 1068.
6. Rawlins R., Bahha N. E. (2005) Jazzology. Hal Leonard Inc., Bluemound. 269.
7. Reeves S. (2007) Creative Jazz Improvisation. Fourth edition. Pearson. Prentice Hall, New Jersey. 362
8. Solymos P. (1972). Claude Debussy Préludes. Editio Musica, Budapest. 54.
9. Terefenko D. (2014) Jazz Theory. From basic to advanced study. Taylor & Francis, New York. 432
10. Wetzel P. (1996). Bill Evans Fake Book. Ludlow Music, New York. 102.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.01/784.21.7
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-38

Сє ПЕН,
orcid.org/0009-0009-8943-1520
аспірант кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) 1911086330@qq.com

ТВОРЧІ ОБРІЇ ЛЮДМИЛИ МОНАСТИРСЬКОЇ

Метою статті *є окреслення провідних концептуальних та виразових параметрів творчого світу Л. Монастирської. Констатовано, що творчі обрії видатної української оперної співачки визначаються місіями свідомої репрезентації академічного вокального мистецтва у сучасному світовому художньому просторі, культурної медіації та збереження культурної пам'яті. Виявлено, що концептуальні параметри творчого світу співачки імперативно конструюються на основі класичного фонду європейського та національного оперного мистецтва та культивування настанов академічного вокалу. Обґрунтовано, що універсалізуючі параметри творчого світу Л. Монастирської детерміновані втіленням традицій української оперної школи, самореалізацією в різних національних просторах і системах організації художньої практики (репертуарний театр, система «стаджіоне», концертна діяльність), що зумовлює виняткову виконавську мобільність і толерантність, адаптивність до змінюваних творчих колективів і мовних вимірів. Показано, що виконавські параметри творчості Л. Монастирської базуються на емерджентному комплексі таких рис, як: тембральна специфіка її унікального spinto-сопрано; психологічна достовірність пріоритетних драматичних, психологічно складних та емоційно багатовимірних образів; вагомість значущості пластичного начала як компонента виконавського тезаурусу та чинника формування динаміки образів; драматургічно обґрунтована індивідуалізація трактування традиційних академічних настанов; збереження давніх традицій національного вокального мистецтва, виявлених в академічній інтерпретації народної пісенності. Акцентовано, що творчою константою Л. Монастирської є місія промоції української культури у світовому просторі, збереження загальнолюдського та національного духовного надбання та декларації його позачасової значущості.*

Ключові слова: *академічне вокальне мистецтво, оперне мистецтво, національна вокальна школа, вокальне виконавство, виконавська позиція.*

Xie PENG,
orcid.org/0009-0009-8943-1520
Postgraduate Student at the Music Theory and History Department
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) 1911086330@qq.com

CREATIVE HORIZINS OF LYUDMILA MONASTYRSKA

The purpose of the article is to outline the defining conceptual and expressive parameters of the creative world of L. Monastyrska. It has been established that the creative horizons of the outstanding Ukrainian opera singer are determined by the mission of conscious representation of academic vocal art in the modern world artistic space, cultural mediation and preservation of cultural memory. It was found that the conceptual parameters of the singer`s creative world are imperatively constructed on the basis of the classical fund of European and national opera art and cultivation of academic vocal instructions. It is substantiated that the universalizing parameters of the L. Monastyrska`s creative world id determined by the embodiment of the traditions of the Ukrainian opera school, self-realization in various national spaces and systems of organizing artistic practice (repertoire theater, «staggione» system, concert activity), which leads to exceptional performance mobility and tolerance, adaptability to changing creative groups and linguistic dimensions. It is shown that the performance parameters of L. Monastyrska`s creativity are based on an emergent complex of such features as: the timbral specificity of her unique spinto-soprano; psychological reliability of priority of dramatis, psychologically complex and emotionally multidimensional images; the importance of the significance of the plastic principle as a component of the performing thesaurus and a factor in the formation of image dynamics; dramaturgically justified individualization of the interpretation of traditional academic guidelines; preservation of ancient traditions of national vocal art, revealed in the academic interpretation of folk songs. It is emphasized that the L. Monastyrska`s creative constant is the mission of promoting Ukrainian culture in the world space, preserving universal and national spiritual heritage and declaring its timeless significance.

Key words: *academic vocal art, opera art, national vocal school, vocal performance, performing position.*

Постановка проблеми. У неоднозначних процесах формування новаційних світоглядних настанов метамодерну, у суперечливих перетинах фольклорної та академічної традиції і масової культури на порубіжжі століть оперному мистецтву належить особлива роль сфери акумуляції здобутків людства у царині художньої рефлексії та репрезентації творчої особистості як носія духовності людства та національної спільноти. Центруючи у суб'єктивному творчому світі традиції та новації, сучасний вокаліст у просторі оперного мистецтва постає як медіатор культурного полілогу та водночас як інтерпретатор, який апелює до культурної пам'яті, до перцептуально усталених кодів і сенсів та трансформує їх в естетичних параметрах сучасності.

У творчому світі народної артистки України, лауреатки Шевченківської премії Людмили Монастирської такі місії є творчим імперативом, спрямованим на всеохопну промоцію класичного оперного спадку. Це доводить масштабний репертуар співачки, основою якого є насамперед «класичний фонд» європейського оперного мистецтва – партії з опер Дж. Верді («Аїда», «Леді Макбет», «Бал-маскрад», «Сила долі, «Дон Карлос», «Трубадур») Дж. Пуччіні («Манон Леско», «Турандот», «Тоска»), П. Масканьї («Сільська честь»), Р. Леонкавалло («Паяци»), Ж. Бізе («Кармен»), Ж. Массне («Сід»), національна оперна спадщина – партія з «Наталки-Полтавки» М. Лисенка. Вагомою часткою її творчого доробку є і партії з «Реквієму» Дж. Верді та «Воєнного реквієму» Б. Бріттена, і народні українські пісні. Творчість співачки, знаної та шанованої у світі, віддзеркалює найкращі традиції української оперної школи, яка урізнобарвила національними, ментально зумовленими рисами досвід європейського вокального академічного мистецтва, зокрема його італійського (вердієвський тип) та німецького (вагнерівський) модусів. Проте попри світовий резонанс, визнання у просторах світової та національної культури творчі орієнтири та специфіка виконавства Л. Монастирської не набули вичерпного висвітлення в музикологічному знанні, що зумовлює актуальність статті.

Аналіз досліджень. Масштабний музикологічний дискурс із широкого кола питань щодо сучасного академічного вокалу демонструє комплементарність проблемних модусів та інтенсивність дослідження специфіки його буття у просторі постсучасності, позначеному актуалізацією питань співвідношення традицій і новацій, місії вокаліста як репрезентанта та інтерпретатора світової та національної культурної спадщини. Масштабну дослідницьку сферу, пов'язану зі специфікою академічного вокального мистецтва, складають праці В. Антонюк, Ж. Закрасняної, І. Присталова (2008), О. Скворцової, яка висвітлює особливості трансформаційних шляхів сучасної національної опери (Скворцова, 2022), О. Скворцової та М. Чиженко, які окреслюють проблемні царини сучасного академічного вокалу (Скворцова, Чиженко, 2926) та ін.

Персонологічний вимір дослідження оперного мистецтва, зокрема на сучасному етапі його буття, характеризується наявністю лакун, пов'язаних із висвітленням специфіки творчих світів представників вокального мистецтва. Заповненням цих лакун слугують розвідки Г. Карась, А. Терещенко – з питань генези українського вокального мистецтва у його персонологічних вимірах, М. Касьяненко, Т. Швачко, які реконструюють творчий шлях Є Мірошниченко, Л. Мухіної, яка звертається до окреслення специфіки творчих орієнтирів С Крушельницької, М. Менцинського, О. Мишуги, І. Стешенка (Мухіна, 2021), П. Походзея. Проте творчість сучасних українських представників національної академічної вокальної школи є фактично не апробованою музикологічним знанням – прецедентом у цій дослідницькій сфері є праця Я. Іваницької, присвячена творчій постаті В. Лук'янець.

Творчість Л. Монастирської не є винятком – адже музикологічні розвідки, присвячені висвітленню її творчості є фактично поодинокими. Серед таких –рецензії Я. Іваницької, у яких частково окреслюються світоглядні, творчі настанови співачки (Іваницька, 2026), стаття В. Бойка, В. Гіголаєвої-Юрченко, І. Сахна з питань специфіки втілення народної пісенності в сучасному академічному просторі, зокрема і у творчості Л. Монастирської (Бойко, Гіголаєва-Юрченко, Сахно, 2025). Дисонанс між рівнем музикологічного опанування творчого світу видатної вокалістки та значущістю її визнаних у світі творчих здобутків актуалізує дослідження творчості Л. Монастирської як утілення специфіки образу сучасного виконавця в плюралістичних векторах сучасної художньої рефлексії.

Мета статті – окреслення визначальних концептуальних та виразових параметрів творчого світу Л. Монастирської.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи ментально зумовлену специфіку українського оперного мистецтва, І. Присталов наголошує, що «ліризм є саме тим видом художньо-образної модальності, який найбільш повно і глибоко виявляє властивості української душі, який є іманентним для українського художнього менталітету і

тому становить специфічну жанрово-стильову якість вітчизняного оперного мистецтва, зокрема мистецтва вокальної інтерпретації» (Присталов, 2008: 9–10). Утілення національного світобачення, культурної пам'яті крізь призму аксіологічних та виразових настанов української академічної вокальної школи та крізь призму власного творчого світобачення є мистецьким кредо Людмили Монастирської – співачки зі світовим ім'ям, що підкорила сцени Ла Скала, Паризької Опери, Metropoliten Opera, Covent Garden, тривалий час була солісткою Національної опери України.

Транснаціональна діяльність, апробація різних форм організації оперного мистецтва є одним із чинників багатовимірного творчого світу Л. Монастирької. Діяльність в репертуарному театрі слугує мобільній модуляції в різні стильові, концептуальні, емоційно-психологічні простори, постійному утриманню масштабного репертуару в досконалому стані. Інші орієнтири передбачає система «стаджіоне», за якою формується група виконавців для однієї постановки у певній кількості утілень, а виконавець зосереджується на одній партії та набуває можливості як її цілеспрямованого вдосконалення від вистави до вистави, так і всеохопної реалізації власного вокального, сценічного амплуа. Специфіка цієї системи слугує і інтеріоризації особливостей сучасного буття оперного мистецтва у світовому просторі – адаптації до варіативних, мобільно змінюваних творчих колективів, представники яких репрезентують різні національні вокальні школи та традиції. Саме «стаджіоне» стало основою формування винятковой виконавської мобільності та толерантності, як маркерів творчого світу співачки, що усталилися протягом співпраці з П. Домінго, Р. Аланія, С. Кінлісайтом та іншими світовими зірками оперного мистецтва, а також протягом «входження» в різні естетичні системи, що у них постає світова оперна спадщина в плюралізмі режисерських інтерпретацій, зокрема і експериментальних.

Закцентуємо, що така транснаціональна діяльність потребує і вільного самодійснення вокалістки в різних мовних просторах. Це детермінує винятковий «мовний універсалізм» Л. Монастирської, пов'язаний з ретельним урахуванням артикуляційної специфіки у зв'язку із динамічною палітрою партії, звуковидобуванням та семантичними нюансами тощо.

Маркер творчої особистості Л. Монастирської – її унікальний голос, spinto-сопрано. Цей варіант сопрано дослідники характеризують як «різкий ліричний голос, <який> відзначається вокальною красою, виразною елегантністю звуковими нюансами від піанісімо до фортісімо… більшою силою порівняно з ліричним сопрано» (Bourceanu, 2022: 28–29). В естетичних параметрах веризму, зокрема творчості Дж. Пуччіні, такі тембральні покажчики поєднуються з потребою досконалого дозування «через довгі речення та однорідність регістрів, оскільки часто доводиться використовувати ефект «voce di petto», акценти та раптові переходи з одного регістру в інший, динамічні ефекти, необхідні для веристського письма» (Bourceanu, 2022: 30). Емерджентний комплекс цих рис характеризує голос Л. Монастирської, позначений тембральною наповненістю, потужністю у середньому та нижньому регістрах, сполученою з яскравою дзвінкістю, польотністю у верхньому регістрі, потенціалом динамічного «прорізання» потужних оркестрових вертикалей.

Суголосною реалістичними інтенціям класичного оперного спадку є і прагнення видатної виконавиці до психологічної достовірності та експресивної насиченості – до «проживання» долі героїнь, що складають основу оперного репертуару Л. Монастирської. Зазначимо, що тембральні виміри spinto-сопрано резонують із концептуальними константами творчого світу вокалістки – пріоритетністю образів, які позначені драматизмом, складністю психологічного рельєфу, багатовимірністю і неоднозначністю почуттів тощо.

Акцентуючи концептуальну вагомість перформативних інтенцій у сучасному бутті оперного мистецтва та академічного вокалу, дослідники зазначають, що «новітні перформативні (візуальні, світло-кольорові, сценографічні, пластичні, хореографічні тощо) «обрамлення» досвіду оперного мистецтва формують ауру інтертекстуальності, у якій апробований у художній практиці та усталений у перцептуальних вимірах твір набуває «приросщених смислів», концептуальних підтекстів і модифікованих настанов перцепції» (Уманець, 2025: 199). Формування Л. Монастирською такого масштабного змістового ореолу, що оповиває образи героїнь та надає їм семантичної багатовимірності, закарбовується у піднесенні значущості пластичного начала як невід'ємного компонента виконавського тезаурусу.

Так, в опері «Сила долі» Дж. Верді змістово вагомим складником формування образу Леонори в арії «Sono giunta! Grazie, o Dio!» є позаакадемічна пластика: спів, стоячи на колінах на підлозі, спів, стоячи на колінах та напівлежачи на столі з опертям на руку, спів спиною до залу тощо, що суттєво впливає на звуковидобування, звуковедення, формування динамічної палітри та дихання. Під час репетиції «Сили долі»

Дж Верді в театрі Аврора на Мальті (січень 2026 р.) Л. Монастирська завершила сцену посвяти Леонори жестом – своєрідним символом хреста, що було закріплено режисером Р. Бускаріні як візуальний лейтсимвол та визначальний концепт вистави (Іваницька, 2026).

У постановці «Тоски» Дж. Пуччіні в Національній опери України (2020 р., реж. А. Солов'яненко), позначеній дотриманням традиційних «статуарних» орієнтирів оперної вистави, пластична компонента стає одним зі значущих засобів формування співачкою драматургічної траєкторії образу головної героїні. Відображенням цього є поступова модуляція від дії шляхетно стриманої, сповненої гідності постави та жестикуляції до гранично емоційних, експресивних жестів і рухів. У такій палітрі різкий перехід до специфічної нерухомості співу на колінах в арії «Vissi d`arte» слугує концептуальній акцентуації вокалісткою драматичної кульмінації та фокусуванню перцепції на сповіді героїні. Це є унаочненням тенденції складання образу сучасного оперного виконавця, «рівноправність у якому власне вокальної, мовної, пластичної, візуальної складових водночас із винятковою мобільністю в контекст різних вокальних традицій є детермінантом формування гранично новаційного образу вокаліста в контексті нової парадигми оперного жанру» (Скворцова, 2022: 26).

Новаційний, універсалізуючий мейнстрим у творчих обріях Л. Монастирської постає в різних варіантах утілення. З одного боку, тенденції умасштаблення технічних вимірів виконавства виявляються в індивідуалізації трактування традиційних академічних настанов. Так, у сцені посвяти з «Сили долі» Дж. Верді співачка репрезентує образ героїні як невід'ємний від спільноти – хору, формує своєрідні тембральні параметри партії, позначені відмовою від насиченого, виокремленого з хорової маси звучання та «модуляцією» до «білого» звуку.

З іншого боку, творчі обрії Л. Монастирської віддзеркалюють глибинний, аксіологічно та ментально зумовлений пієтет до фольклорної спадщини, що відбивається у збереженні нею давніх традицій національного вокального мистецтва, закладених С. Крушельницькою, яка завжди в концертній практиці виконувала українські пісні на біс (Мухіна, 2021: 141), О. Петрусенко, Є. Мірошниченко, М. Стеф'юк, Д. Петриненко та ін. У виконавських обріях Л. Монастирської інтерпретації народної пісенності позначені яскравою своєрідністю, зумовленою академічною трансформацією та формуванням індивідуалізованого драматургічного рельєфу.

Пісня «Ой, я знаю, що гріх маю» (в обробці В. Гуцала) в інтерпретації співачкою постає як лірична сцена із завершеною драматургією, у якій увиразнюються драматичні нюанси, посилені специфікою тембру вокалістки та детально сформованою нею динамічною палітрою. Як акцентують науковці, «виконавиця зберігає ліричну інтонацію, властиву жанру, ретельно моделює динамічні хвилі, підкреслюючи афективну природу тексту» (Бойко, Гіголаєва-Юрченко, Сахно, 2025: 11). Тембральний та динамічний потенціал spinto-сопрано стає підґрунтям інтерпретації співачкою пісні «Ґандзя» (в обр. Д. Бонковського), у якій динаміка та специфіка звуковидобування є вагомими прийомами формування драматургічного рельєфу. Так, створення динамічної хвилі від piano до forte, кришталева прозорість голосу у верхньому регістрі, грайлива стакатність у завершенні приспіву створюють багатовимірний образ, позначений глибиною емоцій і щирістю. Певної епічності завдяки насиченій тембральності в середньому регістрі звучання голосу співачки набуває лірична пісня «Чотири воли пасу я».

Характеризуючи сучасний стан мистецтва вокалу, дослідники зазначають, що світоглядні орієнтири та соціокультурні реалії «проблематизують збереження академічним вокалом елітарного статусу однієї з вершин академічної музичної традиції, спонукають до активної апробації новаційних просторів його буття виконавських спрямувань і технік» (Скворцова, Чиженко, 2026: 82). Проявом цього слугує і формування кросоверу, у межах якого класична вокальна спадщина транспонується в естетичний простір масової культури, і апробація технічних і виразових покажчиків естрадного співу та народнопісенного виконавства. Творчі обрії Л. Монастирської слугують в контексті такої дифузної тенденції зразком усвідомленої доцентрової щодо специфіки академічного вокалу виконавської позиції, конструювання творчого світу в класичних параметрах оперного мистецтва.

Універсалізм співачки – в емоційній та психологічній багатовимірності утілених нею образів, у винятковій палітрі засобів виразності, в органічному бутті у просторі оперного жанру в різноманітті його концептуальних, стильових векторів, а також у здійсненні місії промоції української культури у світовому просторі. Для Л. Монастирської це є свідомо обраним громадянським обов'язком, актуалізованим реаліями сьогодення. Віддзеркаленням цього є не тільки декларативний вихід на сцену Метрополітен-опера в «Турандот» з державним прапором України. Відбиттям такої

громадянської позиції є і здійснений з оркестром Ukrainian Freedom Orchestra (створеним за підтримки Метрополітен-опера та Варшавського театру об'єднанням музикантів-українців, що вимушено перебувають поза межами країни) гастрольний проєкт в Америці, Великій Британії, Німеччині, Польщі, Нідерландах, Франції, Ірландії, Іспанії, у якому виконання Л. Монастирською арії Леонори з «Фіделіо» Л. ван Бетховена набуло гострої актуальності як гімн духовної свободи.

Висновки. Творчі обрії Л. Монастирської – видатної репрезентантки українського академічного вокального мистецтва у сучасному світовому художньому просторі – є концентрованим утіленням місії медіатора, свідомо обраної виконавської позиції, спрямованої на збереження культурної пам'яті. На концептуальному рівні це знаходить відображення в імперативному конструюванні творчого світу, зорієнтованого на «класичний фонд» європейського та національного оперного мистецтва, та культивуванні настанов академічного вокалу. На виконавському рівні творчість Л. Монастирської є утіленням настанов української оперної школи, в якій у ментально детермінованій увиразненості синтезується кращий досвід європейських вокально-академічних традицій та провідних оперних шкіл Старого світу. Універсалізуючі вимірі творчості співачки пов'язані з її самореалізацією в різних системах організації художньої практики (репертуарний театр, «транснаціональна» система «стаджіоне», концертна діяльність) та різних національних просторах, що зумовлює виняткову виконавську мобільність і толерантність, адаптивність до змінюваних творчих колективів і мовних вимірів.

Виконавським маркером Л. Монастирської є емерджентний комплекс таких рис, як: тембральна специфіка її унікального spinto-сопрано; тяжіння до психологічної достовірності, пріоритетність драматичних, психологічно складних та емоційно багатовимірних образів, що резонують із концептуальними константами творчого світу вокалістки; піднесення значущості пластичного начала як компонента виконавського тезаурусу та чинника формування динаміки образів, що закарбовують її інтерпретації партій Леонори з «Сили долі» Дж. Верді, Флорії Тоски з «Тоски» Дж. Пуччіні; драматургічно обґрунтована індивідуалізація трактування традиційних академічних настанов; збереження давніх традицій національного вокального мистецтва, виявлених в академічній інтерпретації народної пісенності.

Персональною константою творчих обріїв Л. Монастирської є актуалізована реаліями сьогодення місія промоції української культури у світовому просторі, свідомо обрана співачкою як громадянський обов'язок, як кредо творчої особистості, сенс якого полягає у збереженні загальнолюдського та національного духовного надбання та декларації його позачасової значущості.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні специфіки творчих світів сучасних співаків – репрезентантів оперного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко В. Г., Гіголаєва-Юрченко В. О., Сахно І. Л. Стилістичний і виконавський аспекти хорових і сольних композиторських обробок українських народних пісень (на окремих прикладах). *Українська музика,* 2025, № 2. С. 7–13. DOI https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-2-53-1

2. Іваницька Я. «Сила долі» Людмили Монастирської (мальтійські нотатки): Частина 9: Прем'єра. *Імпровізатор,* 25.01.2026. URL: https://improvisator.com.ua/archives/24809

3. Мухіна Л. П. Українське вокальне виконавство у контексті європейської оперно-виконавської культури кінця XIX – початку XX століття: дис. … д-ра філософії: 025. Суми Сумський державний педагогічний університет ім. А С. Макаренка, 2021. 232 с.

4. Присталов І. К. Ліризм як жанрова основа українського оперного співу: автореф. дис. … канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Одеса: Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2008. 16 с.

5. Скворцова О. «Вишиваний. Король України» А. Загайкевич: національна опера на шляху формування нової парадигми жанру. *Актуальні питання гуманітарних наук,* 2022. Вип. 47, том 4. С. 22–28. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-4

6. Скворцова О., Чиженко М. Академічний вокал у просторі сучасної культури: проблемні виміри художньої практики. *Актуальні питання гуманітарних наук,* 2026. Вип. 96, том 3. С. 78–84. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-3-11

7. Уманець О. Перформативні тенденції у сучасній українській опері. *Fine Art and Culture Studies,* 2025. Вип. 4. С. 197–204. DOI https://doi.org/10.32782/facs-2025-4-24

8. Bourceanu, M. The spinto soprano voice and comparative analysis. Aria «Vissi d`arte» from the opera Tosca by Giacomo Puccini. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VIII: Performing Art,* 2022. Vol. 15 (64). No. 2. Pp. 27–36. DOI https://doi.org/10.31926/but.pa.2022.15.64.2.3

REFERENCES

1. Boiko, V., Hiholaieva-Yurchenko, V., Sakhno, I. (2025). Stylistychnyi i vykonavskyi aspekty khorovykh i solnykh kompozytorskykh obrobok ukrainskykh narodnykh pisen (na okremykh prykladakh) [Stylistic and performing aspects of

choral and solo composer processing of Ukrainian folk songs (on the selected examples)]. *Ukrainska muzyka,* 2, 7–13. DOI https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-2-53-1

2. Ivanytska, Ya. (2026). «Syla doli» Liudmyly Monastyrskoi (maltiiski notatky). Chastyna 9: Premiera [«The Force of Destiny» by Lyudmila Monastyrska (maltese notes). Part 9: Premiere]. *Improvizator,* 25.01.2026. URL: https://improvisator.com.ua/archives/24809

3. Mukhina, L. P. (2021). Ulrainske vocalne vykonavstvo u konteksti yevropeiskoi operno-vykonavskoi kultury kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Ukrainian vocal performance in the context of European opera and vocal culture of the late XIX – early XX centuries]. *(Candidate`s thesis)*. Sumy: Sumskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. A. S. Makarenka. 232.

4. Prystalov, I. K. (2008) Liryzm yak zhanrova osnova ukrainskoho opernoho spivu [Lyrics as a genre basis of the Ukrainian opera singing]. *(Extended abstracts of Candidate`s thesis)*. Odesa: Odeska derzhavna muzychna academiia im. A. V. Nezhdanovoi. 16.

5. Skvortsova, O. (2022). «Vyshyvanyi. Korol Ukrainy» A. Zahaikevych: natsionalna opera na shliakhu formuvannia novoi paradyhmy zhanru [«Vyshyvanyi. The King of Ukraine» by A. Zahaykevych: national opera on the way of developing a new genre paradigm]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk,* 47, vol. 4, 22–28. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-4

6. Skvortsova, O., Chyzhenko, M. (2026). Akademichnyi vocal u prostori suchasnoi kultury: problemni vymiry khudozhnoi praktyky [Academic vocal in the space of contemporary culture: problematic dimensions of artistic practice]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk,* 96, vol. 3, 78–84. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-3-11

7. Umanets, O. (2025). Performatyvni tendentsii u suchasnii ukrainaskii operi [Performative trends in contemporary Ukrainian opera]. *Fine Art and Culture Studies,* 4, 197–204. DOI https://doi.org/10.32782/facs-2025-4-24

8. Bourceanu, M. (2022). The spinto soprano voice and comparative analysis. Aria «Vissi d`arte» from the opera Tosca by Giacomo Puccini. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VIII: Performing Art,* vol. 15 (64). No. 2. Pp. 27–36. DOI https://doi.org/10.31926/but.pa.2022.15.64.2.3

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 780.614.131:78.03
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-39

Вікторія СОЛОГУБ,
orcid.org/0000-0001-7346-7929
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теоретичної,
музично-інструментальної і вокальної підготовки
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) victoriya12ds@gmail.com

ФЕНОМЕН ДИФУЗІЇ ЩИПКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ РЕНЕСАНСУ ТА БАРОКО ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГІТАРНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті досліджено феномен дифузії щипкових інструментів Ренесансу та Бароко як один із чинників формування сучасної академічної гітарної традиції. Мета роботи полягає у визначенні внеску іспанської віуели, загальноєвропейської лютні та барокової гітари у становлення конструктивних, нотаційних, репертуарних і виконавських засад сучасного гітарного мистецтва. Методологія дослідження ґрунтується на історико-культурному, органологічному, порівняльному та виконавському підходах. Встановлено, що розвиток гітари не був лінійним переходом від одного інструмента до іншого. Він відбувався через тривалу взаємодію кількох споріднених інструментальних культур. Віуельна традиція закріпила зв'язок щипкового виконавства з вокальною поліфонією, табулатурною нотацією та практикою інтабуляції. Лютня сприяла розвитку сольного багатоголосся, диференціації голосів, орнаментації та жанрів фантазії, прелюдії й танцювального циклу. Барокова гітара поєднала щипкову техніку пунтеадо з ударно-акордовим расгеадо, акомпанементом і танцювальною ритмікою. Окрему увагу приділено системі альфабето, особливостям п'ятихорового інструмента та французькій лютнево-гітарній взаємодії XVII століття. Показано, що сучасна шестиструнна гітара не успадкувала безпосередньо всі конструктивні ознаки ранніх інструментів, однак засвоїла їхні фактурні, жанрові та виконавські принципи. Зроблено висновок, що сучасні транскрипції ренесансної та барокової музики є продовженням історичного процесу дифузії, оскільки поєднують збереження стилістичних рис першоджерела з їх адаптацією до акустичних і технічних можливостей сучасної гітари. Наукова новизна полягає у комплексному розгляді віуели, лютні та барокової гітари як взаємопов'язаних складників формування академічної гітарної традиції.

Ключові слова: *академічна гітара, віуела, лютня, барокова гітара, щипкові інструменти, дифузія, виконавська традиція.*

Victoria SOLOGUB,
orcid.org/0000-0001-7346-7929
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Theoretical, Musical Instrumental, and Vocal Training
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) victoriya12ds@gmail.com

THE PHENOMENON OF DIFFUSION OF RENAISSANCE AND BAROQUE PLUCKED INSTRUMENTS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THE MODERN ACADEMIC GUITAR TRADITION

The article investigates the phenomenon of the diffusion of Renaissance and Baroque plucked instruments as one of the factors in the formation of the modern academic guitar tradition. The aim of the work is to determine the role of the Spanish vihuela, the European lute and the Baroque guitar in the formation of the European organological, notational, repertoire and performance principles of modern guitar art. The research methodology is based on historical and cultural, organological, comparative and performance approaches. It has been established that the development of the guitar was not a linear transition from one instrument to another. It occurred through the long-term interaction of several related instrumental cultures. The vihuela tradition consolidated the connection of plucked performance with vocal polyphony, tablature notation and the practice of intabulation. The lute contributed to the development of solo polyphony, voice differentiation, ornamentation and the genres of fantasy, prelude and dance cycle. The Baroque guitar combined the plucked technique of punteado with strummed chordal technique of rasgueado, accompaniment and dance rhythms. Special attention is paid to the alfabeto notation, the features of the five-course instrument and the French lute-guitar interaction of the 17th century. It is shown that the modern six-string guitar did not inherit all the constructive features of the early instruments, but it absorbed their textural, genre and performance principles. It is concluded that

modern transcriptions of Renaissance and Baroque music are a continuation of the historical process of diffusion, as they combine the preservation of the stylistic features of the original source with their adaptation to the acoustic and technical capabilities of the modern guitar. Scientific novelty arises in the comprehensive consideration of the vihuela, lute and baroque guitar as interrelated components of the formation of the academic guitar tradition.

Key words: *classical guitar, vihuela, lute, baroque guitar, plucked instruments, diffusion, performing tradition.*

Вступ. Сучасна академічна гітара має тривалу й складну історію становлення. Її конструкція, стрій, репертуар і техніка гри формувалися протягом кількох століть. Важливу роль у цьому процесі відіграли щипкові інструменти Ренесансу та Бароко. Серед них особливе місце належить іспанській віуелі, загальноєвропейській лютні та бароковій гітарі. Кожен із цих інструментів мав власну конструкцію, систему строю, виконавські прийоми та сферу побутування. Водночас їхній розвиток відбувався у тісній взаємодії. Музиканти засвоювали споріднені способи звуковидобування, табулатурні системи, жанри та принципи побудови фактури. Окремі ознаки однієї інструментальної культури переходили до іншої та набували нового значення. Цей процес можна визначити як дифузію щипкових інструментальних традицій. Вона охоплювала не лише зміни конструкції інструментів. Взаємопроникнення відбувалося також у сфері репертуару, нотації, композиційних моделей і техніки виконання. Поліфонічні традиції віуели та лютні поєдналися з акордово-танцювальною технікою барокової гітари. Надалі ці елементи стали складниками професійного гітарного виконавства. Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісно розглянути взаємодію зазначених інструментальних культур. Віуела, лютня та барокова гітара часто досліджуються як окремі явища. Проте їхній спільний вплив на формування сучасної академічної гітари висвітлено недостатньо. Вивчення цього процесу дає змогу точніше визначити історичні основи гітарного мистецтва та пояснити походження його основних виконавських і композиційних принципів.

Аналіз досліджень. Історико-органологічні аспекти розвитку гітари розглянуто у праці В. Салія, Н. Сторонської та А. Душного (2024), які простежують зміни конструкції інструмента, кількості хорів, строю та виконавських прийомів. Цянь Сюй (2024, 2025) досліджує співіснування віуели, лютні й гітари в Іспанії XV–XVI століть, а також взаємодію лютневої та гітарної традицій у Франції доби Людовика XIV. Органологічні відомості про ранню гітару на основі іконографічних джерел уточнює Б. Гофштеттер (2022). Виконавську практику та культурний контекст віуели висвітлює Дж. Гріффітс (1997).

Особливості барокової гітарної традиції досліджено у працях Л. Айзенгардта, К. Гавіто, Г. Бреттлера та М. Бейна. Л. Айзенгардт (2015) зосереджується на взаємодії ударно-акордової та щипкової технік в італійській музиці XVII століття. К. Гавіто (2021) розглядає гітару як засіб формування практичного музичного мислення. Г. Бреттлер (2022) аналізує поширення системи альфабето через друковані гітарні збірники. М. Бейн (2024) простежує засвоєння бароковою гітарою рис лютневої та клавесинної прелюдії. Питання перенесення старовинного репертуару на сучасну гітару порушують А. Ялоза (2025) та Ян Цзе (2025).

Мета статті полягає у визначенні ролі дифузії іспанської віуели, загальноєвропейської лютні та барокової гітари у формуванні сучасної академічної гітарної традиції.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної академічної гітарної традиції не можна пояснити як лінійний розвиток одного інструменту. Віуела, європейська лютня та барокова гітара належали до споріднених груп щипкових хордофонів. Однак вони відрізнялися конструкцією корпусу, налаштуванням, кількістю хорів (струн), нотацією та соціальною функцією. Їхні традиції розвивалися паралельно та впливали одна на одну. Певні елементи зберігалися, інші ж трансформувалися або поступово відкидалися. Концепція дифузії дозволяє розглянути цей процес, не представляючи один інструмент як прямого попередника іншого. У цьому контексті дифузія означає передачу конструкційних особливостей, технік гри, форм нотації, жанрів та принципів музичної фактури між різними інструментальними культурами. Це також стосується переміщення репертуару одного інструменту на інший. Дифузія охоплювала також способи засвоєння музичного матеріалу. К. Гавіто розглядає іспанську гітару XVII століття не лише як інструмент, а і як основу практичного музичного мислення. Пов'язані з нею акордові моделі та прийоми гри допомагали виконавцям опановувати гармонію, супровід і перекладення вокальних творів (Gavito, 2021: 37). Цей процес не був однорідним. Його інтенсивність залежала від регіону, історичного періоду, соціального середовища та професійного статусу виконавця.

Гітару іноді класифікують як щипковий хордофон родини лютневих. В. Салій, Н. Сторонська та А. Душний стверджують: «За органологічними

ознаками гітара – це музичний інструмент з родини лютневих» (Салій та ін., 2024: 59). Така класифікація вказує на широкий органологічний зв'язок. Це не означає, що сучасна гітара розвинулася безпосередньо з європейської лютні. Інструменти цієї родини мали гриф з ладами та струнами, натягнутими на резонансний корпус. Водночас лютня мала закруглену чашоподібну нижню деку, тоді як віуела та гітара вирізнялися пласкою (або трохи вигнутою) нижньою декою та наявністю обечайок. Важливим джерелом відомостей про ранню гітару є також образотворче мистецтво. Б. Гофштеттер на матеріалі творів Герріта ван Гонтгорста аналізує зображення інструмента та використовує їх для уточнення його конструктивних ознак (Hofstötter, 2022: 315). Ці відмінності вплинули на звучання, посадку та постановку виконавського апарату. Віуела посідала особливе місце в іспанській музичній культурі XVI століття. Її корпус нагадував корпус гітари, але її налаштування та репертуар були близькі до лютневої традиції. Найпоширенішим типом була vihuela de mano, на якій грали пальцями. Зазвичай вона мала шість хорів, більшість із яких утворювали парні струни. Інтервальна структура її налаштування відповідала налаштуванню лютні епохи Відродження. Це дозволило перенести подібні поліфонічні та контрапунктичні моделі на обидва інструменти.

Цянь Сюй зазначає, що віуела, гітара та лютня співіснували в ранньомодерній Європі, хоча їхні культурні значення не були ідентичними. Віуела асоціювалася з придворною культурою та професійним виконанням. Гітара часто пов'язувалася з пісенним супроводом, танцем та простішою акордовою фактурою. Лютня мала значне поширення в Італії та Північній Європі, але була менш поширеною в Іспанії XVI століття. Тому відмінність між цими інструментами ґрунтувалася не лише на їхній конструкції. Вона також відображала соціальний статус їхніх виконавців та характер їхнього репертуару.

Подібність між віуелою та ранньою гітарою була вже очевидною в теоретичних та музичних джерелах XVI століття. Хуан Бермудо описав інструменти з різною кількістю хорів у своїй «Declaración de instrumentos musicales». Алонсо Мударра включив музику як для віуели, так і для чотирихорової гітари у «Tres libros de música en cifra para vihuela». Такі публікації показують, що дві традиції не були ізольованими. Вони існували в одному музичному середовищі. Як зауважує Цянь Сюй, «відмінності між віуелою та гітарою [...] обґрунтовані більше на культурних асоціаціях, ніж на незначних фізичних відмінностях між двома інструментами» (Сюй, 2024: 132).

Важливість віуели для пізнішої гітарної традиції полягає головним чином у її репертуарі та практиці виконання. Дж. Гріффітс розглядає віуелу в єдності її виконавської практики, стилю та культурного контексту. Такий підхід дає змогу оцінювати її значення не лише за конструктивною спорідненістю з гітарою, а й за принципами професійного музикування, що склалися навколо цього інструмента (Гріффітс, 1997: 158–159). Музика для віуели включала фантазії, варіації, павани, романси та табулатурні транскрипції, або інтабуляції вокальних поліфонічних творів. Це вимагало від виконавця розрізняти незалежні голоси та зберігати їх мелодійний напрямок. Інструмент також використовувався для супроводу співу. У цій практиці виконавець поєднував вокальну лінію з поліфонічною інструментальною партією. Ці принципи згодом стали важливими для академічного гітарного виконавства.

Перехід від гри плектром до щипків пальцями був однією з найважливіших змін у практиці гри на щипкових струнних інструментах епохи Відродження. Плектр підходив для однієї мелодійної лінії, швидкого пасажу та акордової гри. Пальцева техніка дозволяла відтворювати кілька голосів одночасно, зокрема й на несуміжних струнах. Це розширило поліфонічні можливості лютні та віуели, а також трансформувало самі принципи звуковидобування правою рукою. Розвиток пальцевої техніки був тісно пов'язаний з поширенням табулатури. Табулатура вказувала на положення пальців на грифі, а не лише на висоту звуків. Вона відображала практичну логіку інструменту й допомагала виконавцю координувати кілька голосів в межах одного положення руки. За словами Цянь Сюй, «пальцева гра значно розширила можливості інструменту і стала провідною технікою виконання високопрофесійної музики на лютні та віуелі» (Сюй, 2024: 133). Таким чином, табулатура та гра пальцями утворили єдину систему професійної підготовки та музичного мислення.

Європейська лютня внесла ще один важливий елемент у пізнішу гітарну традицію. Вона встановила модель щипкового інструменту як засобу для сольної поліфонічної музики. Лютніст мав поєднувати бас, внутрішні голоси та мелодійні лінії. Кожен голос вимагав власної артикуляції та тривалості. Короткий природний спад щипкового звуку мав компенсуватися аплікатурою, орнаментацією та ретельним з'єднанням звуків. Лютневе виконавство також вплинуло на жанри, які пізніше увійшли до репертуару гітари. Фантазії, ричеркари, прелюдії, танці та варіаційні цикли стали частиною репертуару щипкових інструмен-

тів. Практика аранжування вокальної поліфонії розвинула здатність виконавця скорочувати багатоголосну композицію, не руйнуючи її структурної логіки. Цей досвід залишався важливим, коли твори для лютні та віуели почали виконувати на шестиструнній гітарі.

Завдяки бароковій гітарі було запроваджено інший тип фактури. П'ятихоровий інструмент отримав значне поширення в Іспанії, Італії та Франції упродовж сімнадцятого століття. Його репертуар поєднував пісню, танець, акомпанемент та сольне виконання. Інструмент використовувався у придворній культурі, театральних постановках та домашньому музикуванні. Він міг підтримувати голос, брати участь в ансамблі або виконувати самостійну композицію. Дві техніки звуковидобування були центральними для барокової гітари: ударно-акордове расгеадо (rasgueado) та щипкове пунтеадо (punteado). Расгеадо базувався на грі акордових патернів, де підкреслювався ритм і підтримувались танцювальні рухи. Пунтеадо передбачав індивідуальне звуковидобування на кожній струні, дозволяв виконавцю грати мелодійні лінії, орнаменти та поліфонічні фрагменти. Ці методи не були взаємовиключними. Їхнє поєднання створювало змішану фактуру, в якій акордові формули чергувалися з мелодійними пасажами. Л. Айзенгардт пов'язує своєрідність італійського гітарного репертуару XVII століття саме з поєднанням ударно-акордової гри battuto та близької до лютневої щипкової техніки pizzicato. Завдяки цьому барокова гітара могла виконувати не лише акомпанемент, а й самостійну сольну функцію (Eisenhardt, 2015). Співіснування расгеадо та пунтеадо було важливим етапом у формуванні гітарної техніки. Ці два основні типи звуковидобування на гітарі пізніше стали основою для ширшої системи технік, включаючи «apoyando, tremolo, campanellas, tambourine, pizzicato, flageolet, pulgar» (Салій та ін., 2024: 57). Таким чином, барокова гітара поєднувала популярні та професійні практики. Вона також об'єднувала ритмічні, гармонічні та мелодійні функції в одному інструменті. Нотація барокової гітарної музики відображала це поєднання. Акордовий акомпанемент міг бути записаний за допомогою системи нотації альфабето (alfabeto), в якому літери або знаки представляли форми акордів. Простота цієї системи сприяла поширенню гітарного музикування серед виконавців, які не володіли звичайною нотною грамотою. Г. Бреттлер зазначає, що альфабето було зручним не лише для музикантів, а й для видавців, оскільки не потребувало складного нотодрукарського обладнання. Популярність таких видань сприяла перенесенню частини усної гітарної традиції до друкованих збірників (Brettler, 2022: 1–2). У складніших композиціях використовувалися табулатури. Змішані системи поєднували акордові символи з мелодійними та контрапунктними пасажами. Така нотація зберігала практичний характер у процесі виконавства на гітарі. Водночас вона дозволяла репертуару вийти за рамки простого акомпанементу. Модифікація барокової гітари також вплинула на її характерне звучання. У бароковій гітарі струни часто об'єднувалися в парні хори. При цьому нижні хори могли настроюватися не нижче, а вище за сусідні струни. Через це басові звуки не утворювали рівної послідовної лінії, як у сучасній шестиструнній гітарі. Звучання барокового інструмента було легшим, дзвінкішим і менш насиченим у нижньому регістрі. Це заохочувало використання ламаних арпеджіо, повторюваних нот та ефекту дзвіночків. Ноти мелодійної лінії могли бути зіграні на різних струнах і продовжувати резонувати. В результаті музична фактура набувала легкого та просторового звучання.

Поєднання лютневої та гітарної традицій було особливо помітним у Франції XVII століття. У гітарних рукописах з'являлися аранжування, засновані на прийомах французької лютневої школи, а частина лютністів одночасно опановувала гітару. Цянь Сюй розглядає це як свідчення активного обміну та взаємопроникнення двох інструментальних традицій (Сюй, 2025: 114). Багато музикантів грали на кількох щипкових інструментах. Жанри та методи орнаментації лютні увійшли до репертуару гітари. Водночас гітара зберегла свій власний акордовий та танцювальний характер. Музика Робера де Візе демонструє цю взаємодію. Його твори поєднують французький придворний танець, орнаментоване мелодійне письмо та фактуру, адаптовану до специфічного налаштування п'ятихорової барокової гітари. Ще одним прикладом дифузії став жанр гітарної прелюдії. М. Бейн простежує його розвиток від збірки Франсуа Мартена 1663 року до другої книги гітарних творів Робера де Візе 1686 року. Французька гітарна прелюдія засвоїла риси лютневого й клавесинного репертуару, але була пристосована до нотації та виконавських можливостей барокової гітари (Bane, 2024: 62).

Сучасна шестиструнна гітара не зберегла всіх структурних особливостей віуели, лютні або барокової гітари. Парні струни були замінені одинарними. Налаштування стало стабільнішим. Діапазон та динамічні можливості інструменту розширилися. Корпус став більшим, а його акустична конструкція змінилася. Тим не менш, ста-

ріші інструментальні традиції залишилися присутніми в його репертуарі та техніці. Академізація гітари в XIX і XX століттях зміцнила цей зв'язок. Твори епохи Відродження і бароко включали в концертний і навчальний репертуари. Музику, написану для віуели, лютні, клавесина, скрипки та інших інструментів, було аранжовано для сучасної гітари. А. Ялоза описує сучасну класичну гітару як інструмент, «яка історично має витоки зі струнно-щипкового та лютневого інструментарію ренесансної доби, у створенні фактурної цілісності щодо взятого перекладання через поєднання сольного та акомпануючого голосів» (Ялоза, 2025: 89). Цей історичний зв'язок став одним із головних аргументів для включення старовинної музики в академічний гітарний репертуар.

Транскрипція лютневої музики не є простою заміною одного інструменту іншим. Виконавець повинен враховувати відмінності в налаштуванні, діапазоні, резонансі та веденні голосу. Ян Цзе вважає лютню та лютневий клавесин інструментами, що за своїми темброво-акустичними властивостями є найближчими до сучасної класичної гітари. Водночас дослідник показує, що кожне видання для гітари певною мірою змінює оригінальний текст. Видання Андреса Сеговії, Джуліана Бріма, Фредеріка Ноада, Тільмана Гоппштока та Франка Кунге пропонують різні рішення. Одні надають пріоритет технічній зручності та насиченому резонансу. Інші прагнуть більшої контрапунктичної ясності та текстової точності (Ян, 2025: 375–376). Сучасне виконання музики епохи Відродження та Бароко, таким чином, продовжує попередній процес інструментальної дифузії. Музичний текст потрапляє в новий акустичний та технічний контекст. Деякі риси зберігаються, а інші адаптуються. Гітарист реконструює артикуляцію, орнаментацію та поліфонічний баланс за допомогою ресурсів сучасного інструменту. Ця практика поєднує історичні знання із сучасною інтерпретацією.

Висновки. Кожна з трьох інструментальних культур зробила особливий внесок у сучасну академічну гітарну традицію. Завдяки віуелі було встановлено тісний зв'язок між виконанням на щипкових струнах, вокальною поліфонією та інтабуляцією. Виконавці на лютні розробили складну модель сольної поліфонічної гри. Барокова гітара поєднувала виконавські техніки rasgueado та punteado з танцювальним ритмом, акомпанементом. Сучасна шестиструнна гітара не зберегла всіх конструктивних ознак віуели, лютні та барокової гітари. Проте вона засвоїла їхній поліфонічний, фактурний, жанровий і виконавський досвід. Транскрипції ренесансної та барокової музики продовжують цей процес у сучасних умовах. Під час перекладення музичний текст пристосовується до нового діапазону, строю, резонансу та аплікатурних можливостей, але зберігає основні стильові ознаки першоджерела. Отже, сучасна академічна гітарна традиція має синтетичну природу. Її основою стало вибіркове засвоєння надбань віуельної, лютневої та барокової гітарної культур. Перспективи подальших досліджень пов'язані з порівняльним аналізом історичних табулатур і сучасних гітарних редакцій, а також із вивченням принципів історично інформованого виконання старовинного репертуару на шестиструнній гітарі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Салій В., Сторонська Н., Душний А. Історія походження та еволюції гітари як самостійного музичного інструменту родини лютневих. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 71. Т. 3. С. 57–67. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-9.
2. Сюй Цянь. Гітара і віуела як соціокультурний феномен Іспанії XV–XVI століття. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 79. Т. 2. С. 129–135. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-2-19.
3. Сюй Цянь. Гітара у Франції доби Людовика XIV: місце та роль інструменту при королівському дворі. Актуальні питання гуманітарних наук. 2025. Вип. 86. Т. 3. С. 112–118. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-16.
4. Ялоза А. Естетика перекладання барокової музики на гітару (на прикладі Сонати для флейти та basso continuo Й. С. Баха, BWV 1034). Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. 2025. Вип. 54. С. 89–94. DOI: https://doi.org/10.32782/2310-0583-2025-54-13.
5. Ян Цзе. Гітарні транскрипції лютневих творів Й. С. Баха у сучасному виконавстві. Музичне мистецтво і культура. 2025. Вип. 46. С. 375–388. DOI: https://doi.org/10.31723/2524-0447-2025-46-27.
6. Bane M. Unmeasured Preludes for the French Baroque Guitar. Early Music. 2024. Vol. 52. No. 1. P. 62–75. DOI: https://doi.org/10.1093/em/caae013.
7. Brettler G. Revisiting the Music-Printing Market in Seventeenth-Century Italy and the Peculiar Case of Pietro Millioni's Guitar Books. The Journal of Musicology. 2022. Vol. 39. No. 1. P. 1–34. DOI: https://doi.org/10.1525/jm.2022.39.1.1.
8. Eisenhardt L. Italian Guitar Music of the Seventeenth Century: Battuto and Pizzicato. Rochester, NY : University of Rochester Press, 2015. 266 p.
9. Gavito C. M. Thinking Like a Guitarist in Seventeenth-Century Italy. Early Music History. 2021. Vol. 40. P. 37–84. DOI: https://doi.org/10.1017/S026112792000011X.

10. Griffiths J. The Vihuela: Performance Practice, Style, and Context. *Performance on Lute, Guitar, and Vihuela: Historical Performance and Modern Interpretation* / ed. V. A. Coelho. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. P. 158–179.

11. Hofstötter B. Gerrit van Honthorst's Guitar: Tracing the Features of an Instrument Reappearing in the Works of the Utrecht Caravaggist. Early Music. 2022. Vol. 50. No. 3. P. 315–338. DOI: https://doi.org/10.1093/em/caac010.

REFERENCES

1. Salii, V., Storonska, N., & Dushnyi, A. (2024). Istoriia pokhodzhennia ta evoliutsii hitary yak samostiinoho muzychnoho instrumentu rodyny liutnevykh [The history of the origin and evolution of the guitar as an independent musical instrument of the lute family]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 71(3), 57–67. https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-9 [in Ukrainian].

2. Xu, Qian. (2024). Hitara i viuela yak sotsiokulturnyi fenomen Ispanii XV–XVI stolittia [The guitar and vihuela as a sociocultural phenomenon of Spain in the fifteenth and sixteenth centuries]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 79(2), 129–135. https://doi.org/10.24919/2308-4863/79-2-19 [in Ukrainian].

3. Xu, Qian. (2025). Hitara u Frantsii doby Liudovyka XIV: mistse ta rol instrumentu pry korolivskomu dvori [The guitar in France during the reign of Louis XIV: The place and role of the instrument at the royal court]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 86(3), 112–118. https://doi.org/10.24919/2308-4863/86-3-16 [in Ukrainian].

4. Yaloza, A. (2025). Estetyka perekladannia barokovoi muzyky na hitaru (na prykladi Sonaty dlia fleity ta basso continuo Y. S. Bakha, BWV 1034) [The aesthetics of arranging Baroque music for guitar: The case of J. S. Bach's Sonata for flute and basso continuo, BWV 1034]. *Naukovi zbirky Lvivskoi natsionalnoi muzychnoi akademii imeni M. V. Lysenka*, 54, 89–94. https://doi.org/10.32782/2310-0583-2025-54-13 [in Ukrainian].

5. Yang, Jie. (2025). Hitarni transkryptsii liutnevykh tvoriv Y. S. Bakha u suchasnomu vykonavstvi [Guitar transcriptions of J. S. Bach's lute works in contemporary performance]. *Muzychne mystetstvo i kultura*, 46, 375–388. https://doi.org/10.31723/2524-0447-2025-46-27 [in Ukrainian].

6. Bane, M. (2024). Unmeasured preludes for the French Baroque guitar. *Early Music*, 52(1), 62–75. https://doi.org/10.1093/em/caae013.

7. Brettler, G. (2022). Revisiting the music-printing market in seventeenth-century Italy and the peculiar case of Pietro Millioni's guitar books. *The Journal of Musicology*, 39(1), 1–34. https://doi.org/10.1525/jm.2022.39.1.1.

8. Eisenhardt, L. (2015). *Italian guitar music of the seventeenth century: Battuto and pizzicato*. University of Rochester Press.

9. Gavito, C. M. (2021). Thinking like a guitarist in seventeenth-century Italy. *Early Music History*, 40, 37–84. https://doi.org/10.1017/S026112792000011X.

10. Griffiths, J. (1997). The vihuela: Performance practice, style, and context. In V. A. Coelho (Ed.), Performance on lute, guitar, and vihuela: Historical practice and modern interpretation (pp. 158–179). Cambridge University Press.

11. Hofstötter, B. (2022). Gerrit van Honthorst's guitar: Tracing the features of an instrument reappearing in the works of the Utrecht Caravaggist. *Early Music*, 50(3), 315–338. https://doi.org/10.1093/em/caac010.

Дата першого надходження статті до видання: 24.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 159.955:78.07]:2-583"195/200"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-40

Мирон ЧЕРЕПАНИН,
orcid.org/0000-0003-1034-0036
доктор мистецтвознавства,
професор кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва
Навчально-наукового інституту мистецтв
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) myron.cherepanyn@pnu.edu.ua

Любов СЕРГАНЮК,
orcid.org/0000-0001-8640-2294
кандидатка мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри методики музичного виховання та диригування
Навчально-наукового інституту мистецтв
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) liubov.serhaniuk@cnu.edu.ua

МЕДИТАТИВНІСТЬ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ЗАХІДНІ КОНЦЕПТИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджено медитативність як одну із провідних тенденцій музичного мислення другої половини ХХ – початку ХХІ століття, що сформувалася внаслідок глибоких трансформацій художньої свідомості західної культури та переосмислення ролі музичного мистецтва в осягненні духовної реальності. Актуальність праці зумовлена зростанням інтересу сучасного музикознавства до проблем музичного часу, сакральності, внутрішньої рефлексії та нових моделей художнього сприйняття, а також потребою поглибленого аналізу проявів медитативності в українському музичному мистецтві. Особливого значення набуває вивчення західних концептів медитативності та їх впливу на розвиток тенденцій в сучасній українській академічній музиці.

Метою статті є виявлення особливостей недостатньо висвітлених в українському музикознавстві тенденцій музичного мислення другої половини ХХ – початку ХХІ століття, які зумовили становлення медитативної музики як важливої стильової тенденції та вплинули на творчі практики українських композиторів. Методологічну основу дослідження становить поєднання історико-культурного, музикознавчого, порівняльного та аналітичного підходів.

Розглянуто деякі концепції медитативності, сформовані в західному музикознавстві та композиторській практиці. Встановлено, що важливу роль у становленні медитативної естетики відіграли концепт «вертикального часу», явище «музики процесів», мінімалістична модель музичного розвитку та тенденції сакрального мінімалізму. Виявлено, що їх спільною рисою стало переорієнтування музичної драматургії з подієвості на тривале переживання звукового стану, концентрацію на внутрішньому досвіді та поглиблення споглядального виміру художнього сприйняття. Звернення до зразків і принципів творчості Арво Пярта, Джона Тавенера, Генрика Миколая Гурецького та Войцеха Кіляра відбулося внаслідок їх розуміння як яскравих репрезентантів різних моделей поєднання медитативності з сакральною семантикою у межах європейської традиції. Простежено, що в українській композиторській творчості медитативність набуває власних форм художнього втілення, пов'язаних як із загальноєвропейськими процесами, так і з національними культурними передумовами. Особливості реалізації медитативного типу мислення розкрито на прикладах з творчості Валентина Сильвестрова, Вікторії Польової, Алли Загайкевич, а також інших представників сучасної української академічної музики.

Наукова новизна дослідження полягає в узагальненні західних концепцій медитативності як цілісної системи художніх і світоглядних засад музичного мислення та виявленні їхнього значення для формування українських моделей медитативної творчості.

Ключові слова: *духовна реальність, музичне мислення, європейська традиція, концепт, музичне мислення медитативність, сучасна українська академічна музика.*

Myron CHEREPANYN,
orcid.org/0000-0003-1034-0036
Doctor of Arts,
Professor at the Department of Ukrainian Music Studies and Folk Instrumental Art
Educational and Research Institute of the Arts Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) myron.cherepanyn@pnu.edu.ua

Liubov SERHANIUK,
orcid.org/0000-0001-8640-2294
Candidate of Study of Art, Professor, Doctor of Philosophy,
Head of the Department of Methods of Music Education and Conducting
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liubov.serhaniuk@cnu.edu.ua

MEDITATIVENESS AS A TREND OF MUSICAL THINKIN IN THE SECOND HALF OF THE 20TH AND EARLY 21ST CENTURIES: WESTERN CONCEPTS AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article examines meditativeness as one of the leading tendencies of musical thinking in the second half of the twentieth and the early twenty-first centuries, which emerged as a result of profound transformations in the artistic consciousness of Western culture and a rethinking of the role of musical art in comprehending spiritual reality. The relevance of the study is determined by the growing interest in contemporary musicology in issues of musical time, sacredness, internal reflection, and new models of artistic perception, as well as the need for a deeper analysis of manifestations of meditativeness in Ukrainian musical art. Particular importance is attached to the study of Western concepts of meditativeness and their influence on the development of trends in contemporary Ukrainian academic music.

The aim of the article is to identify the features of previously insufficiently explored tendencies of musical thinking in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries within Ukrainian musicology, which contributed to the formation of meditative music as an important stylistic tendency and influenced the creative practices of Ukrainian composers. The methodological basis of the study combines historical-cultural, musicological, comparative, and analytical approaches.

Certain concepts of meditativeness formed in Western musicology and compositional practice are considered. It is established that an important role in the formation of meditative aesthetics is played by the concept of "vertical time," the phenomenon of "process music," the minimalist model of musical development, and the tendencies of sacred minimalism. It is revealed that their common feature is the reorientation of musical dramaturgy from event-based narrative to prolonged experience of a sound state, focusing on internal experience and deepening the contemplative dimension of artistic perception. Reference to the works and principles of Arvo Pärt, John Tavener, Henryk Mikołaj Górecki, and Wojciech Kilar is made due to their recognition as prominent representatives of different models combining meditativeness with sacred semantics within the European tradition. It is shown that in Ukrainian compositional practice, meditativeness acquires its own forms of artistic expression, linked both to general European processes and to national cultural preconditions. The features of the realization of meditative musical thinking are revealed in the works of Valentyn Silvestrov, Victoria Poleva, Alla Zagaykevych, as well as other representatives of contemporary Ukrainian academic music.

The scientific novelty of the study lies in the generalization of Western concepts of meditativeness as a coherent system of artistic and philosophical foundations of musical thinking and in identifying their significance for the formation of Ukrainian models of meditative composition. It is demonstrated that meditativeness should not be regarded merely as a compositional technique or genre feature, but as a multidimensional tendency of musical culture that integrates concepts of meditativeness, principles of musical time organization, spiritual experience, and new forms of artistic communication. It is concluded that meditativeness has become one of the defining factors in the development of musical thinking in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries, and the Ukrainian experience demonstrates its ability to combine universal European models with specific forms of interpreting time, sound, and the spiritual content of musical art.

Key words: *spiritual reality, musical thinking, European tradition, concept, musical thinking and meditativeness, contemporary Ukrainian academic music.*

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття – це період фундаментальних змін у європейській музичній культурі. Після Другої світової війни провідні позиції належали різноманітним авангардним напрямкам, пов'язаних із серіалізмом, тотальною організацією музичного матеріалу, сонористикою, алеаторикою, експериментальними композиторськими техніками тощо. Художня свідомість цієї доби значною мірою орієнтувалася на раціоналізацію композиційних процесів та максимальне розширення звукових ресурсів музичного мистецтва. Проте, вже із 1960-х років дедалі виразніше окреслюється тенденція до переосмислення засад музичного мислення, що виявилася

у прагненні посилити значення споглядальності, внутрішньої рефлексії та духовної зосередженості. Особливої актуальності набувають явища, котрі пов'язані із медитативністю. Її поширення стало реакцією на надмірну інтелектуалізацію музичної творчості та різнорідні технологічні ускладнення. Композитори все частіше звертають увагу на можливості, що відкривають такі художніх принципи, як сповільнений плин музичного часу, повторність, мінімізація тематичного матеріалу, гармонічна стабільність, тембральна витонченість і концентрація на внутрішньому стані. Музичний розвиток у світовій академічній творчості, зокрема – європейській традиції, починає трактуватися як процес поступового розкриття одного художнього образу або духовного переживання.

До найважливіших чинників формування нової естетики належить музичний мінімалізм. Творчість Стівена Райха, Філіпа Гласса та Террі Райлі запропонувала нову модель музичного часу, засновану на тривалому повторенні структур, поступових змінах музичної тканини та концентрації уваги на занурення в позбавлений конфліктів звуковий простір. Показовим є те, що медитативність стала важливою складовою доробку таких визначних митців, як Генрик Миколай Гурецький, Войцех Кіляр, Кшиштоф Пендерецький, Валентин Сильвестров, Вікторія Польова та багатьох інших композиторів. Огляд авторських концепцій і підходів до медитативності (зокрема, деяких неврахованих у вітчизняному мистецтвознавстві аспектів) у творчості представників різних національних шкіл та на різних етапах увиразнення відповідних тенденцій набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє розглядати музичну культуру останньої третини XX – початку XXI століття не лише крізь призму технічних новацій і стильових трансформацій, а й як занурений у духовний спадок людства синхронізований процес пошуку незвичного досвіду і невідомих для академічної музики минулого способів його мистецького осягнення.

Аналіз досліджень. Проблема медитативності в музичному мистецтві другої половини XX – початку XXI століття останніми роками привертає дедалі більшу увагу. Її осмислення у музикознавстві формується на перетині кількох дослідницьких напрямків, котрі пов'язані, зокрема, із вивченням музичного часу, специфічної естетики споглядання і зосередженості на емоційних станах, знаходження внутрішнього балансу чи «прямування» до осереддя ідеї або думки тощо.

Так, теоретичне підґрунтя сучасних досліджень музичної медитативності значною мірою пов'язане із концепціями музичного часу. Однією з фундаментальних праць у цьому напрямі є монографія Джонатана Крамера «The Time of Music: New Meanings, New Temporalities, New Listening Strategies» (Крамер, 1988), у якій сформульовано концепцію «вертикального часу». Дослідник розглядає тип музичної організації, за якого визначальним стає не спрямований розвиток подій, а перебування слухача в межах певного звукового простору і моменту звучання. Запропоновані положення стали важливою теоретичною основою для подальшого осмислення медитативних тенденцій у музиці кінця XX століття.

У сучасному українському музикознавстві системне вивчення медитативності розпочалося порівняно недавно. Проблематика медитативності на початкових етапах дослідження цього явища розглядалася переважно на окремих зразках вітчизняної творчості. Так, різні рівні вияву медитативного зачину в індивідуальному стилі аналізує Н. Зимогляд у статті «Градації медитативного в "Кітч-музиці для фортепіано" Валентина Сильвестрова» (Зимогляд, 2018). Важливе значення має стаття Н. Костюк «Концепти формування стильових напрямів в українській музиці останньої третини XX – перших десятиліть XXI століття: медитативність» (Костюк, 2024), у якій медитативність розглядається як один із провідних стилетворчих концептів сучасної української музики. Авторка простежує його зв'язок із процесами духовного оновлення культури, особливостями музичного часу та пошуками нових форм художньої рефлексії.

Подальший розвиток зазначена проблематика отримала в працях Х. Казимирів, Т. Маскович та І. Середюк «Прояви медитативності в сучасному музичному мистецтві як естетичний феномен» (Казимирів, Маскович, Середюк, 2025) і «Медитативні тенденції в українській академічній музиці XX століття: від індивідуального стилю до культурного феномену» (Казимирів, Маскович, Середюк, 2025), у яких медитативність розглядається як важлива тенденція сучасного музичного мистецтва та один із чинників формування нових моделей композиторського мислення. Безпосередньо проблемі медитативних композицій у сучасній українській музиці присвячені статті Ю Ке «Медитативні композиції в сучасній українській музиці: підґрунтя, контекст і втілення» (Ке, 2024) та «Жанрово-стильові принципи медитацій» (Ке Ю., 2024). У цих дослідженнях композиції сучасних українських авторів розглядаються у контексті взаємодії європейських і східних духовно-філософських традицій, а також крізь призму

жанрово-стильових закономірностей розвитку медитативного типу музичного мислення.

Мета статті полягає у виявленні особливостей неврахованих в українському музикознавстві тенденцій музичного мислення другої половини ХХ – початку ХХІ століття, що вплинули на формування і розвиток медитативної музики як стильової тенденції у творчості українських композиторів.

Виклад основного матеріалу. Медитативність як специфічний тип музичного мислення належить до провідних тенденцій розвитку академічної музики другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Її активізація зумовлена не лише еволюцією композиторської техніки, а й глибшими культурно-філософськими процесами, котрі пов'язані із переосмисленням духовних цінностей, пошуком нових моделей художньої комунікації та прагненням подолати надмірну раціоналізацію музичної мови, котра є характерною для повоєнного авангарду. Якщо музика першої половини ХХ століття переважно тяжіла до конфліктності, динамізму та експериментального руйнування традиційних форм, то в останній третині століття дедалі відчутнішою стає тенденція до споглядальності, внутрішньої зосередженості та переорієнтації уваги з драматургії події на драматургію стану. **Для західноєвропейської музики після Другої світової війни** медитативність стала й однією з найважливіших альтернатив радикальному авангарду, серіалізму та конструктивістським тенденціям повоєнного модернізму. Якщо в 1950–1960-х роках європейська музична культура значною мірою орієнтувалася на складні серійні техніки, алеаторику та інтелектуалізацію музичної мови, то вже з кінця 1960-х років дедалі більше композиторів почали шукати способи повернення до духовної зосередженості, простоти та споглядальності.

У музикознавчому дискурсі медитативність розглядається як особливий спосіб організації музичного часу й художнього простору, що передбачає концентрацію на внутрішньому переживанні, уповільнення розвитку музичної думки, домінування процесів споглядання над конфліктною взаємодією тематичних елементів. Важливими ознаками медитативного типу висловлювання виступають повторність і варіантність інтонаційних структур, темпова статика, гармонічна стабільність, тривалі педальні звучання, модальність, особлива роль тиші та тембрової організації музичної тканини. На відміну від типових принципів драматургії, заснованої на принципах розвитку, кульмінації та розв'язання конфлікту, медитативна музика орієнтується на створення ефекту тривалого перебування в межах одного емоційного або духовного стану.

Одним із головних джерел медитативної естетики став музичний мінімалізм, для якого характерні репетитивність, обмеженість тематичного матеріалу, поступові зміни музичної тканини та особливе переживання часу як безперервного процесу. У музикознавстві ці явища часто пов'язують із концепцією «вертикального часу» (*vertical time*), сформульованою американським музикознавцем Джонатаном Крамером у статті New Temporalities in Music (1981) і згодом розвинена у фундаментальній монографії «The Time of Music» (Крамер, 1988: 128). Крамер запропонував розрізняти два принципово різні способи переживання музичного часу. Лінійний час (*horizontal* або *linear time*), котрий є характерним для більшості європейської музики від бароко до модернізму, і спонукає до постійного співвіднесення теперішнього з минулим і майбутнім: тема розвивається, виникають очікування кульмінації, розв'язки і завершення, як наслідку попередніх подій. Натомість, «вертикальний час», як спосіб драматургічної та композиційної організації, передбачає переживання «розширеного» теперішнього моменту, за якого послаблюються або майже зникають відчуття руху до мети, причинно-наслідкові зв'язки між подіями та очікування розвитку задля потенційно нескінченого «зараз». У такій музичній організації послаблюється відчуття руху, а увага концентрується на самому процесі звучання, його тембрових, акустичних та фактурних властивостях. Саме цей тип темпоральності став одним із ключових механізмів формування медитативного слухового досвіду в музиці другої половини ХХ століття.

На українському ґрунті медитативність в музичному мистецтві має власні історико-культурні передумови. Її витоки пов'язані із духовними співочими традиціями, деякими шедеврами українського бароко та особливостями народнопісенної поетики. Ознаки медитативності помітні ще в церковному співі Київської Русі. Знаменний розспів із його плавною мелодикою та неквапним ритмом формував особливий тип слухового споглядання. Українські протяжні ліричні пісні, думи, псальми й обрядові наспіви містять елементи споглядальності та уповільненого музичного розвитку, заглиблення в характерні для медитативного процесу емоційні стани, створення ефекту «циклічного часу» внаслідок повторності ритмічних, гармонічних чи фактурних формул та варіантного повторення, характерних для медитативного сприйняття. Згодом ці прийоми переосмислювалися композиторами ХХ століття і стали важливими джерелами формування новітньої медитативної естетики.

Одним із найвизначніших представників медитативного напрямку в українській музиці є **Валентин Сильвестров**. Його концепція «метамузики» ґрунтується на переосмисленні культурної пам'яті, феномену післязвуччя та особливого переживання музичного часу. У циклі «Тихі пісні», «Реквіємі для Лариси», симфонічних і камерних композиціях медитативність реалізується через відчуття сповільненого часу, тяжіння до тихих та надтихих динамічних планів і особливої монологічності, плавність фактурного розгортання, повторність інтонаційних моделей. Внаслідок музика набуває якостей простору «внутрішнього слухання», у якому кожен звук набуває самостійної художньої і навіть сакральної цінності.

Сучасна українська композиторська школа демонструє різноманітність підходів до реалізації медитативності у різностороннх сенсах і поняттях та духовно-психологічного явища. Вагомий внесок у розвиток медитативної тенденції належить **також Вікторії Польовій**. Її твори демонструють органічне поєднання сучасних композиційних технік із традиціями православної духовної культури. У композиціях «Псалом 50», «Світлі піснеспіви» та інших духовних циклах композиторки домінують прозорі фактури, модальна гармонія та особлива роль тиші. Використання м'яких тембрів, хорового унісону, довгих реверберацийних звучань або розрідженої фактури підсилює ефект сконцентрованого слухання. Унаслідок цього музичний розвиток набуває властивостей молитовного споглядання й духовної зосередженості, а увага спрямовується до внутрішнього переживання передусім духовного наповнення мистецького витвору.

У творчості **Алли Загайкевич** медитативний ефект формується через електроакустичні засоби, просторове моделювання звуку і свідоме його споглядання яке наділене символікою і спектром семантичних значень акустичного феномену, пов'язаного із обертоновістю, повільними тембральними трансформаціями. Важливі ракурси підходу композиторки до створення медитативних звучань виникли, зокрема, у співпраці з італійським композитором-мінімалістом П'єрлуїджі Більоне (Pierluigi Billone). Майстерність володіння прийомами споглядання виявилися у формуванні електроакустичного саунд-дизайну до твору «Мані. Гонджа» для тибетських співучих чаш, сопрано та *live electronics*: буддійська мантра «Ом мані падме хум» інтерпретована композиторкою як фонетична й акустична матриця для розширення свідомості. Багатство імпульсів до творчого пошуку української мисткині надало авторське трактування не тільки унікальних акустичних властивостей ритуальних чаш, а й вокальної партії, у якій застосовано мікроінтонаційність, специфічне виконання голосних і шепіт. Застосовані засоби в пласті електроніки (*freeze*, просторові відлуння і ефект огортання сонорними «хмарами», повторюваність звукових хвиль на основі принципу репетитивності) посилює медитативні і молитовно-трансові ефекти композиції в інтенсивному інтелектуальному і духовному процесах.

Перспективи, що відкриває використання естетики медитативності і відповідних прийомів, простежуються і в опусах інших українських композиторів, зокрема – **Святослава Луньова** (акустичність простору, резонанси, мікроваріаційність ігрaдування тиші) (Стоянова, 2017:78) і **Олександра Щетинського** (сакральність семантики і самостійний статус звуку, якості якого осягаються при осмисленні значення звучань у духовній концепції творів) (Рум'янцева, 2025 :144).

Висновок. Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема медитативності розробляється у кількох взаємопов'язаних напрямах: через дослідження музичного часу, мінімалістичної естетики, сакральних вимірів сучасної музики та особливостей індивідуальних композиторських стилів. Водночас, медитативність, як цілісний феномен музичного мислення, що поєднує часові, драматургічні, стильові та світоглядні аспекти, досі залишається недостатньо узагальненою.

Поширення медитативності в академічній музиці другої половини XX – початку XXI століття стало наслідком глибоких змін художньої свідомості європейської культури. Реакція на надмірну інтелектуалізацію повоєнного авангарду, посилення інтересу до духовного досвіду та переосмислення ролі музики, як простору внутрішньої рефлексії, сприяли утвердженню споглядальності й зосередженості як важливих принципів музичного мислення.

Вагомий вплив на формування медитативної естетики справили концепція «вертикального часу» Джонатана Крамера та мінімалістична модель музичного розвитку і явище «музики процесів» (Крамер, 1988:128). Їх спільною рисою стала переорієнтація уваги із драматургії події на переживання самого процесу звучання, що створило передумови для нового розуміння музичного часу як тривалого і безперервного стану.

Формування медитативного художнього ефекту забезпечується комплексом взаємопов'язаних засобів, серед яких особливого значення набувають повторність, поступовість змін, темпова статика, гармонічна стабільність, модальність, три-

валі звукові площини, темброва витонченість та особливою є роль тиші. За таких умов музичний розвиток набуває характеру споглядання і внутрішнього зосередження.

Аналіз творчості українських композиторів другої половини ХХ – початку ХХІ століття засвідчив, що медитативність утверджується як важливий принцип організації музичного мислення незалежно від конкретних стильових уподобань автора. Спільними для різних композиторських підходів виявляються перевага внутрішньої зосередженості над зовнішньою подієвістю, посилення ролі споглядального переживання часу, особлива увага до окремого звуку, тембру й тиші, а також прагнення до розкриття духовного змісту музичного висловлювання. Водночас, особливості реалізації медитативності в українській музиці зумовлені не лише впливом загальноєвропейських художніх тенденцій, а й наявністю власних культурних передумов, котрі пов'язані із традиціями духовного співу, українського бароко та народнопісенної культури. Це дає підстави розглядати медитативність в українській музиці як багатовекторну тенденцію, у межах якої спільні для сучасної європейської музичної культури принципи поєднуються із національно зумовленими формами художнього осмислення часу, звуку та духовного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зимогляд Н. Ю. Градації медитативного в "Кітч-музиці для фортепіано" Валентина Сильвестрова. *Культура України*. Серія : Мистецтвознавство. 2018. Вип. 61. С. 106-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kum_2018_61_13

2. Казимирів, Х., Маскович, Т., Середюк, І. Медитативні тенденції в українській академічній музиці ХХ століття: від індивідуального стилю до культурного феномену. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2025. № 3. С. 271–276. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2025.344451

3. Казимирів, Х., Маскович, Т., Середюк, І. Прояви медитативності в сучасному музичному мистецтві як естетичний феномен. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2025. № 51. С. 226–232. https://doi.org/10.35619/ucpmk.51.1050.

4. Костюк Н. Концепти формування стильових напрямів в українській музиці останньої третини ХХ – перших десятиліть ХХІ століття: медитативність. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 75, том 1. 2024. С. 114-121. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-17.

5. Приходько О. В. Хорова музика a cappella другої половини ХХ – початку ХХІ століття: теоретичне осмислення і виконавські підходи : дис. ... кандидата мистецтвознавства. Київ, 2017. 255 с.

6. Ракунова І. М. Нові композиторські технології (на прикладі творчості Алли Загайкевич) : монографія. Київ : Фенікс, 2010. 218 с.

7. Рум'янцева, А. Ю. Меморіальна тематика у фортепіанній творчості О. Щетинського. *Культура України*. 2025. № 90. С. 141–148. https://doi.org/10.31516/2410-5325.090.15

8. Стоянова А. «Тріада» Святослава Луньова як втілення індивідуально-авторської стильової концепції. *Київське музикознавство*. 2017. Вип. 56. С. 75-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kmuz_2017_56_11

9. Ю. Ке Медитативні композиції в сучасній українській музиці: підґрунтя, контекст і втілення. *Науковий збірник «Аспекти історичного музикознавства»*, Харків. Вип. XXXVIII (38). 2025. С. 313-330. URL: https://aspekty.kh.ua/vypusk38/aspekt_38_14_313-330_Ke.pdf

10. Fink, Robert . Repeating Ourselves: American Minimal Music as Cultural Practice. University of California Press, 2005. 296 p.

11. Howard, L. A Ghost in the Minimalist Machine?: Henryk Górecki and the 'Symphony of Sorrowful Songs'. Contemporary Music Review. 2024. 43 (2–4), P. 362–382. https://doi.org/10.1080/07494467.2025.2552048

12. Ke Yu. Genre-style principles of Meditations. *Promising areas of theoretical and applied research.* No. usc27-00. USA. 2024. S.149-154 DOI https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-27-00-012 URL: No. usc27-00 (2024): Promising areas of theoretical and applied research '2024 | Sworld-Us Conference proceedings

13. Kramer, Jonathan D.T The Time of Music: New Meanings, New Temporalities, New Listening Strategies. New York : Schirmer Books ; London : Collier Macmillan Publishers, 1988. XVIII, 493 p.

14. Teachout, Terry. Holy Minimalism. Commentary, 1995. URL: https://www.commentary.org/articles/terry-teachout/holy-minimalism/?utm_source=chatgpt.com

REFERENCES

1. Zymohliad N. Yu. (2018). Hradatsii medytatyvnoho v «Kitch-muzytsi dlia fortepiano» Valentyna Sylvestrova. [Gradations of meditative in Valentyn Sylvestrov's «Kitsch-music for piano»]. Kultura Ukrainy. Seriia: Mystetstvoznavstvo. № 61. 106-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kum_2018_61_13. [in Ukrainian].

2. Kazymyriv, Kh., Maskovych, T., Serediuk, I. (2025). Medytatyvni tendentsii v ukrainskii akademichnii muzytsi 20 stolittia: vid indyvidualnoho styliu do kulturnoho fenomenu. [Meditative Tendencies in Ukrainian Academic Music of the 20th Century: From Individual Style to Cultural Phenomenon]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. № 3. 271–276. DOI: https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2025.344451. [in Ukrainian].

3. Kazymyriv, Kh., Maskovych, T., Serediuk, I. (2025). Proiavy medytatyvnosti v suchasnomu muzychnomu mystetstvi yak estetychnyi fenomen. [Manifestation sof meditativenes sin contemporary musical art an aesthetic phenomenon]. Ukrainska kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. №. 51 226–232. DOI: https://doi.org/10.35619/ucpmk.51.1050. [in Ukrainian].

4. Kostiuk N. (2024) Kontsepty formuvannia stylovykh napriamiv v ukrainskii muzytsi ostannoi tretyny XX – pershykh desiatylit XXI stolittia: medytatyvnist. [Concepts forming styles in ukrainian music of the last third of the twentieth century – first decades of the twenty-first century: meditativeness]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. №. 75, tom 1. 2024. 114-121. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-17. [in Ukrainian].

5. Prykhodko O. (2017) V. Khorova muzyka a cappella druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia: teoretychne osmyslennia i vykonavski pidkhody : dys. ... kandydata mystetstvoznavstva. [A cappella choral music of second half of XX – beginning of XXI century: theoretical understanding and performing approaches : Thesis for the degree of Candidate in Art criticism (doctor of philosophy) in specialty 17.00.03]. Music Art. Kyiv. 255. [in Ukrainian].

6. Rakunova I.N. (2010). Novi kompozytorski tekhnolohii (na prykladi tvorchosti Ally Zahaikevych). [The new composition technologies (using compositions of Alla Zahaykevych as examples)]. Kyiv : Feniks, 18 . [in Ukrainian].

7. Rumiantseva, A. Yu. (2025). Memorialna tematyka u fortepiannii tvorchosti O. Shchetynskoho. [Memorial themes in piano creative works by O. Shchetynskyi].Kultura Ukrainy. № 90. 141–148. https://doi.org/10.31516/2410-5325.090.15. [in Ukrainian].

8. Stoianova A. (2017). «Triada» Sviatoslava Lunova yak vtilennia indyvidualno-avtorskoi stylovoi kontseptsii. [Svyatoslav Lunyov's «Trias» as an embodiment of the individual author's style conception]. Kyivske muzykoznavstvo. № 56. 75-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kmuz_2017_56_11. [in Ukrainian].

9. Yu, Ke. (2025) Medytatyvni kompozytsii v suchasnii ukrainskii muzytsi: pidgruntia, kontekst i vtilennia. [Meditative compositions in contemporary Ukrainian music: foundations, context and realisation]. Naukovyi zbirnyk «Aspekty istorychnoho muzykoznavstva», Kharkiv. № 38. 313-330. URL [in Ukrainian].

10. Fink, Robert. (2005). Repeating Ourselves: American Minimal Music as Cultural Practice. University of California Press, 296 p.

11. Howard, L. (2024) A Ghost in the Minimalist Machine?: Henryk Górecki and the ‘Symphony of Sorrowful Songs’. Contemporary Music Review. 43 (2–4), P. 362–382. https://doi.org/10.1080/07494467.2025.2552048

12. Ke, Yu. (2024). Genre-style principles of Meditations. *Promising areas of theoretical and applied research.* No. usc27-00. USA.. S.149-154 DOI https://doi.org/10.30888/2709-2267.2024-27-00-012 URL: No. usc27-00 (2024): Promising areas of theoretical and applied research '2024 | Sworld-Us Conference proceedings

13. Kramer, Jonathan D.T (1988). The Time of Music: New Meanings, New Temporalities, New Listening Strategies. New York : Schirmer Books ; London : Collier Macmillan Publishers, XVIII, 493 p.

14. Teachout, Terry. (1998). Holy Minimalism. Commentary. URL: https://www.commentary.org/articles/terry-teachout/holy-minimalism/?utm_source=chatgpt.com

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 78.01:159.955
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-41

Тетяна ШЕВЧЕНКО,
orcid.org/0009-0003-7701-1197
кандидатка педагогічних наук,
професорка кафедри спеціального фортепіано
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
(Одеса, Україна) onma.forte@gmail.com

ВНУТРІШНЯ ДИНАМІКА ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ У МУЗИЧНОМУ СПРИЙНЯТТІ

Статтю присвячено дослідженню становлення художнього мислення як внутрішнього психічного процесу у сфері музичного сприйняття. Актуальність теми зумовлена необхідністю теоретичного уточнення природи художнього мислення, яке в сучасному науковому дискурсі нерідко розглядається у поєднанні з педагогічними або виконавськими аспектами, що ускладнює його розуміння як автономного явища свідомості.

Метою статті є виявлення закономірностей функціонування художнього мислення як системи внутрішніх психічних процесів, що забезпечують формування та трансформацію музичного образу. У дослідженні акцентовано увагу на аналізі основних складових цього процесу, серед яких визначено сприйняття, уяву, асоціативні зв'язки та внутрішній слух.

У результаті встановлено, що художнє мислення зароджується на рівні активного сприйняття, яке вже містить елементи організації та передбачення. Подальший розвиток образу здійснюється завдяки уяві, що забезпечує його варіативність і динамічність. Асоціативні механізми формують смислові зв'язки між елементами досвіду, надаючи образу індивідуального змісту. Внутрішній слух виступає як специфічний простір існування музичного образу, у межах якого можливі його збереження та трансформація незалежно від зовнішнього звучання.

Окрему увагу приділено мисленнєвим операціям – узагальненню, трансформації та комбінуванню, які забезпечують структурну організацію художнього мислення. Доведено, що їх взаємодія формує цілісну систему, у межах якої відбувається становлення художнього образу.

Отже, художнє мислення постає як динамічний процес, що має власну внутрішню логіку та закономірності функціонування, що відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі музикознавства та когнітивних наук.

Ключові слова: *художнє мислення, музичне сприйняття, уява, асоціативне мислення, внутрішній слух, психічні процеси, музичний образ.*

Tatiana SHEVCHENKO,
orcid.org/0009-0003-7701-1197
Candidate of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Special Piano
The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
(Odesa, Ukraine) onma.forte@gmail.com

THE INTERNAL DYNAMICS OF ARTISTIC THINKING IN MUSICAL PERCEPTION

The article is devoted to the study of the formation of artistic thinking as an internal mental process within the domain of musical perception. The relevance of the topic is obusловлена the need for a more precise theoretical understanding of the nature of artistic thinking, which in contemporary research discourse is often considered in conjunction with pedagogical or performative aspects. Such an approach complicates its interpretation as an autonomous process of consciousness.

The aim of the article is to identify the regularities underlying artistic thinking as a system of internal mental processes that ensure the formation and transformation of a musical image. The study focuses on the analysis of the key components of this process, including perception, imagination, associative connections, and inner hearing.

The results demonstrate that artistic thinking originates at the level of active perception, which already contains elements of organization and anticipation. The further development of the image is ensured by imagination, which provides variability and dynamism. Associative mechanisms establish meaningful connections between elements of experience, thereby shaping the semantic content of the image. Inner hearing functions as a specific mental space in which the musical image can exist, be retained, and transformed independently of external sound.

Particular attention is paid to mental operations such as generalization, transformation, and combination, which ensure the structural organization of artistic thinking. Their interaction forms an integrated system within which the artistic image emerges.

The findings allow artistic thinking to be interpreted as a dynamic process characterized by its own internal logic and functional regularities. This opens up new perspectives for further research within musicology and cognitive science.

Key words: *artistic thinking, musical perception, imagination, associative thinking, inner hearing, mental processes, musical image.*

Постановка проблеми. Проблема становлення художнього мислення належить до ключових у сучасному музикознавстві та когнітивних дослідженнях музики. У центрі уваги опиняється не зовнішній результат творчості, а внутрішні процеси, завдяки яким у свідомості формується і трансформується художній образ. Саме ці процеси визначають специфіку музичного мислення як особливого виду психічної діяльності, що поєднує чуттєве сприйняття, уяву, асоціативні зв'язки та внутрішній слух.

Попри значну кількість досліджень у галузі психології творчості та музичної когніції, питання внутрішньої динаміки художнього мислення залишається недостатньо конкретизованим. У науковому дискурсі часто змішуються різні рівні аналізу: психологічний, педагогічний, виконавський. Це призводить до розмиття поняття художнього мислення, коли воно розглядається або як результат навчання, або як складова інтерпретаційної діяльності.

У зв'язку з цим виникає необхідність чіткого теоретичного розмежування художнього мислення як автономного внутрішнього процесу. Особливої актуальності набуває дослідження тих механізмів, які забезпечують перехід від первинного сприйняття музичного матеріалу до формування цілісного образу у свідомості. Йдеться про виявлення логіки функціонування уяви, асоціативного мислення та внутрішнього слуху як базових складових цього процесу.

Таким чином, проблема полягає у недостатній розробленості уявлення про художнє мислення як цілісну систему внутрішніх психічних процесів, що мають власну структуру, динаміку та закономірності функціонування.

Аналіз досліджень творчого художнього мислення формується на перетині кількох наукових напрямів: когнітивної психології, психології творчості та музичної когніції. У межах цих підходів розглядаються окремі аспекти мисленнєвої діяльності, що дозволяє наблизитися до розуміння цілісного процесу формування художнього образу.

У когнітивній психології творче мислення розглядається як складний процес перетворення наявного досвіду на нові форми знання та смислу. Одним із найбільш впливових підходів є концепція творчості як механізму породження нових структур на основі вже існуючих когнітивних схем (Boden, 2004). Значного поширення також набула теорія творчого потоку, відповідно до якої продуктивна діяльність пов'язана зі станом максимальної концентрації та внутрішньої залученості суб'єкта (Csikszentmihalyi, 2013).

Значний внесок у розуміння природи творчого мислення зроблено у працях, де воно розглядається як процес генерації нових ідей на основі комбінування наявних знань (Boden, 2004). Важливим є також підхід, що підкреслює роль інтуїтивних і аналітичних механізмів у мисленні (Kahneman, 2011), що дозволяє розглядати художнє мислення як взаємодію різних типів психічних процесів.

У дослідженнях творчості акцент робиться на ролі асоціативних зв'язків та уяви. Зокрема, підкреслюється, що творчий акт пов'язаний із здатністю поєднувати віддалені елементи досвіду в нові смислові структури (Koestler, 1964). У цьому контексті художнє мислення постає як процес безперервного смислотворення, що ґрунтується на внутрішній активності свідомості.

У галузі музичної когніції особлива увага приділяється специфіці музичного сприйняття та внутрішнього слуху. Дослідження показують, що музика сприймається не лише як акустичний сигнал, а як структурований процес очікування та передбачення (Huron, 2006). Значний внесок у дослідження психології музичного сприйняття зроблено також у фундаментальних працях з психології музики, де узагальнено результати досліджень слухового сприйняття, музичної пам'яті та музичного мислення (Deutsch, 2013). Розуміння зв'язку між музикою та діяльністю мозку поглиблюється завдяки роботам, присвяченим нейронним механізмам музичного сприйняття та виконання (Zatorre et al., 2007), а також дослідженням емоційних реакцій на музику (Koelsch, 2014). Важливим є й підхід, що розглядає музичний досвід як результат складної взаємодії когнітивних, емоційних та нейрофізіологічних процесів (Jourdain, 1997).

Це дозволяє розглядати внутрішній слух як ключовий механізм, що забезпечує існування музичного образу у свідомості навіть за відсутності реального звучання.

Важливими є також роботи, що досліджують взаємозв'язок музики та мови, підкреслюючи спільність їх когнітивних основ (Patel, 2008). У цьому контексті художнє мислення може бути розглянуте як особлива форма організації ментальних структур, що функціонують за принципами, подібними до мовних.

Сучасні нейрокогнітивні дослідження творчості демонструють взаємодію мереж спонтанного генерування ідей та механізмів їх свідомого контролю. Зокрема, показано, що продуктивність творчого мислення пов'язана з узгодженою роботою мережі пасивного режиму мозку та виконавчої системи контролю (Beaty et al., 2015). Важливу

роль у процесах уяви відіграють також механізми ментальної візуалізації, що забезпечують внутрішнє конструювання образів (Pearson, 2019).

Це підтверджує, що художнє мислення є не абстрактною категорією, а реальною психічною діяльністю з визначеною структурою.

Отже, аналіз досліджень свідчить про наявність значного теоретичного підґрунтя для вивчення окремих компонентів художнього мислення, проте потребує подальшого узагальнення з метою розкриття його як цілісного внутрішнього процесу.

Мета статті – виявлення закономірностей становлення художнього мислення як внутрішнього психічного процесу, що забезпечує формування та трансформацію музичного образу у свідомості.

Для досягнення поставленої мети передбачається: проаналізувати роль сприйняття як вихідного етапу виникнення образу; розкрити функції уяви та асоціативних зв'язків у процесі внутрішньої переробки музичного матеріалу; визначити значення внутрішнього слуху як простору існування художнього образу; окреслити основні мисленнєві операції, що забезпечують цілісність художнього мислення.

Виклад основного матеріалу. Художнє мислення починається зі сприйняття, яке виступає не пасивним відображенням звукової реальності, а активним процесом організації сенсорного досвіду. У межах музичного сприйняття звуковий потік не існує як сукупність ізольованих елементів – він відразу структурується у свідомості у вигляді інтонаційних, ритмічних та смислових цілісностей. Уже на цьому рівні виявляється здатність свідомості до впорядкування, групування та виділення значущих компонентів, що свідчить про присутність елементарних мисленнєвих операцій у самому акті сприйняття. Інакше кажучи, слухове сприйняття від початку є не лише реєстрацією, а інтерпретуючим процесом, у якому звукова інформація набуває внутрішньої організації.

Цілісність, що виникає у процесі сприйняття, не є заданою об'єктивно – вона формується у свідомості як результат взаємодії зовнішнього звукового матеріалу та внутрішніх структур досвіду. Свідомість "збирає" звук у смислові єдності, керуючись певними принципами впорядкування, які мають як універсальний, так і індивідуальний характер. Саме тому один і той самий звуковий матеріал може набувати різних конфігурацій у різних умовах сприйняття: змінюється не лише ступінь деталізації, а й сама логіка внутрішньої організації. Це свідчить про те, що сприйняття є процесом конструювання, у якому формується первинна модель художнього образу.

Вибірковий характер сприйняття зумовлений його залежністю від попереднього досвіду, сформованих уявлень і внутрішніх очікувань. Те, що фіксується свідомістю, визначається не лише характеристиками звукового сигналу, а й тим, які смислові структури вже наявні у внутрішньому досвіді. У цьому контексті важливого значення набуває механізм передбачення, що спрямовує слухову увагу та визначає характер сприйняття. Свідомість не обмежується реакцією на вже наявний матеріал – вона постійно вибудовує внутрішні прогнози, співвідносить їх із поточним звучанням і коригує власні очікування. У результаті виникає динамічна взаємодія між очікуваним і реальним, яка і формує специфіку музичного сприйняття.

Передбачення не лише організує увагу, але й створює внутрішню напруженість процесу сприйняття, оскільки кожен наступний момент звукового розвитку співвідноситься з уже сформованими очікуваннями. Саме в цій напрузі між передбаченням і його підтвердженням або порушенням виникає смислова активність свідомості. Сприйняття таким чином набуває часової глибини: воно одночасно утримує попередній матеріал, актуалізує теперішній і спрямовується у можливе майбутнє. Це забезпечує безперервність процесу та створює основу для формування цілісного художнього образу.

Отже, сприйняття виступає не початковою "точкою", а вже складним багаторівневим процесом, у якому поєднуються реєстрація, організація та передбачення. Саме на цьому рівні виникає первинна цілісність образу, яка не є завершеною, але вже має внутрішню структуру і спрямованість розвитку. Ця початкова конфігурація стає основою для подальших внутрішніх перетворень, що здійснюються у процесі роботи уяви та асоціативних зв'язків, де образ набуває більшої гнучкості, варіативності та смислової насиченості.

Уява забезпечує перехід від безпосереднього сприйняття до внутрішньої роботи з образом, відкриваючи можливість для його активного перетворення. Якщо на рівні сприйняття формується первинна цілісність, то уява надає їй рухливості, дозволяючи виходити за межі безпосередньо даного матеріалу. Вона не лише зберігає сприйняте, а й змінює його, комбінує окремі елементи, встановлює нові смислові зв'язки. У цьому процесі художній образ поступово втрачає характер відображення і набуває ознак внутрішньої конструкції, яка формується за законами психічної діяльності. Таким чином, уява виступає тим механізмом, що переводить сприйнятий матеріал у площину активного мислення, де він стає предметом внутрішньої роботи.

Функціонування уяви пов'язане з принциповою варіативністю, яка є однією з визначальних ознак художнього мислення. Один і той самий вихідний матеріал здатний породжувати різні внутрішні образи залежно від контексту сприйняття, індивідуального досвіду та актуального стану свідомості. Це зумовлено тим, що уява не відтворює реальність у готовому вигляді, а перебудовує її відповідно до внутрішньої логіки. Вона здійснює своєрідне "перекодування" матеріалу, у ході якого звукові характеристики поєднуються з емоційними реакціями, просторовими уявленнями, а іноді й візуальними асоціаціями. У результаті формується багатовимірний образ, що виходить за межі суто акустичного сприйняття.

Важливою особливістю уяви є її здатність до модифікації образу без втрати його цілісності. Зміни, які відбуваються у процесі внутрішньої роботи, не руйнують образ, а, навпаки, поглиблюють його, відкриваючи нові аспекти і смислові рівні. Це свідчить про те, що уява функціонує не хаотично, а в межах певної внутрішньої узгодженості, яка забезпечує збереження цілісності при одночасній змінності. Завдяки цьому художній образ набуває гнучкості: він може розвиватися, варіюватися, уточнюватися, не втрачаючи своєї ідентичності.

Особливістю художнього мислення є також безперервність роботи уяви. Вона не обмежується окремим етапом, а супроводжує всі фази обробки інформації – від моменту сприйняття до формування складних внутрішніх структур. Уява постійно взаємодіє з іншими компонентами психічної діяльності, забезпечуючи їх узгодженість і динамічність. Вона не є додатковим або допоміжним елементом, а виконує функцію універсального механізму, який підтримує рухливість мислення та його здатність до внутрішніх перетворень.

У цьому контексті уява виступає не лише як здатність до створення образів, а як форма організації внутрішнього досвіду. Вона інтегрує різні рівні психічної діяльності, забезпечуючи перехід від фіксації до осмислення, від сприйняття до внутрішнього оперування матеріалом. Саме завдяки її роботі художній образ набуває багатошаровості та відкритості до подальшого розвитку. Це створює підґрунтя для активізації асоціативних зв'язків, через які відбувається подальше розгортання смислової структури образу і його включення у ширший контекст внутрішнього досвіду.

Асоціація є ключовим механізмом, що поєднує окремі елементи досвіду у нові смислові структури, забезпечуючи перехід від внутрішньої роботи уяви до більш складної організації образу. Якщо уява надає матеріалу рухливості та варіативності, то асоціація встановлює між його елементами зв'язки, які формують цілісність. У художньому мисленні вона виконує функцію зв'язування, завдяки якій окремі уявлення не залишаються ізольованими, а включаються у єдину систему. Саме через асоціативні переходи відбувається поступове розгортання образу, у якому різні компоненти поєднуються у смислово узгоджену структуру.

Асоціативні зв'язки можуть мати різну природу і виникають на основі різних принципів – подібності, контрасту, емоційної близькості або індивідуального досвіду. Це означає, що процес їх формування не є однорідним: він включає як безпосередні співвіднесення, так і складніші переходи, що спираються на попередній досвід і внутрішні смислові структури. Завдяки цьому один і той самий музичний матеріал здатний породжувати різні образи у різних свідомостях. Водночас ця варіативність не означає повної довільності: вона існує в межах певних закономірностей, які визначають характер асоціативного мислення як такого.

Індивідуальний характер асоціативних зв'язків проявляється у тому, що кожна свідомість вибудовує власну систему співвіднесень, спираючись на унікальний досвід і внутрішні смислові орієнтири. Проте ця індивідуальність не заперечує загальних принципів функціонування асоціацій. Навпаки, вона розкривається саме через їх реалізацію: універсальні механізми набувають конкретного змісту у кожному окремому випадку. Таким чином, асоціативне мислення поєднує загальне і індивідуальне, забезпечуючи одночасно структурованість і варіативність художнього образу.

Важливо підкреслити, що асоціація не є хаотичним або випадковим процесом. Вона підпорядковується внутрішній логіці, яка забезпечує узгодженість і цілісність образу. Навіть тоді, коли асоціативні переходи здаються несподіваними, вони мають внутрішнє обґрунтування, пов'язане з попереднім досвідом або структурою сприйнятого матеріалу. Ця логіка не завжди усвідомлюється, але вона визначає напрям і характер розгортання образу, не дозволяючи йому розпадатися на випадкові фрагменти.

Через асоціативні зв'язки відбувається наповнення сприйнятого матеріалу смислом. Саме вони забезпечують перехід від сукупності уявлень до цілісного художнього образу, у якому кожен елемент набуває значення у співвіднесенні з іншими. У результаті формується структура, що має внутрішню узгодженість і спрямованість розвитку.

Така структура не є статичною: вона постійно змінюється, доповнюється новими зв'язками, уточнюється у процесі подальшої внутрішньої роботи. Це підводить до наступного рівня організації художнього мислення, де сформований образ набуває здатності до самостійного існування у внутрішньому слуховому просторі, що забезпечує його збереження і подальшу трансформацію.

Внутрішній слух виступає тим середовищем, у якому художній образ набуває відносної самостійності від зовнішнього звучання і переходить у площину автономного існування у свідомості. Йдеться не лише про здатність "чути подумки", а про складну форму психічної діяльності, що забезпечує утримання, відтворення і модифікацію музичного матеріалу без опори на актуальний сенсорний стимул. У цьому сенсі внутрішній слух постає як особливий режим функціонування мислення, в якому звуковий матеріал зберігає свою структурність, часову організацію і смислову спрямованість, залишаючись водночас відкритим до внутрішніх перетворень. Саме завдяки цьому художній образ перестає залежати від безпосереднього сприйняття і отримує можливість існувати як самостійна внутрішня реальність.

Завдяки внутрішньому слуху музика може існувати поза реальним звучанням, що істотно змінює характер роботи з образом. У внутрішньому просторі свідомості з'являється можливість керувати перебігом матеріалу: його можна уповільнювати або пришвидшувати, деталізувати окремі елементи, фіксувати увагу на певних моментах, співвідносити різні фрагменти між собою. Така гнучкість відкриває нові способи організації мислення, оскільки звуковий матеріал перестає бути лінійно зумовленим часом і підпорядковується внутрішній логіці. У результаті внутрішній слух перетворюється на своєрідний "простір мислення", де образ не лише відтворюється, а й активно трансформується, набуваючи нових характеристик і смислових відтінків.

Особливість цього простору полягає в тому, що він поєднує стабільність і змінність. З одного боку, внутрішній слух забезпечує збереження образу, його впізнаваність і цілісність; з іншого – дозволяє вносити зміни, варіювати структуру, уточнювати деталі. Це свідчить про те, що внутрішній слух не є механічним відтворенням, а виступає активним середовищем, у якому відбувається постійна взаємодія між збереженням і перетворенням. Саме ця взаємодія забезпечує глибину і багатовимірність художнього мислення, оскільки образ може розгортатися у різних напрямках, не втрачаючи своєї внутрішньої узгодженості.

Функціонування внутрішнього слуху тісно пов'язане з пам'яттю та уявою, однак не зводиться до них. Пам'ять забезпечує матеріал для внутрішнього відтворення, уява – можливість його трансформації, проте саме внутрішній слух інтегрує ці процеси у єдину систему. Він координує взаємодію різних компонентів психічної діяльності, створюючи умови для цілісного існування художнього образу. У цьому контексті внутрішній слух можна розглядати як центральний механізм, що забезпечує єдність мислення, оскільки саме в ньому сходяться результати сприйняття, роботи уяви та асоціативних зв'язків.

Отже, внутрішній слух виступає не лише середовищем існування образу, а й простором його подальшого розвитку, де відбувається узгодження різних елементів і формування цілісної структури. Саме в цьому просторі стає можливою реалізація основних мисленнєвих операцій, які забезпечують організацію художнього мислення на наступному рівні його функціонування.

Художнє мислення включає низку операцій, які забезпечують його цілісність і організованість, переводячи внутрішню роботу з образом у впорядковану систему. Якщо попередні рівні – сприйняття, уява, асоціативні зв'язки та внутрішній слух – створюють матеріал і середовище існування образу, то саме мисленнєві операції забезпечують його структурну організацію. Вони виконують функцію внутрішнього впорядкування, завдяки якій художній образ набуває визначеності, стійкості та здатності до подальшого розвитку. Серед таких операцій можна виділити узагальнення, трансформацію та комбінування, кожна з яких виконує специфічну роль, але водночас взаємодіє з іншими у межах єдиного процесу.

Узагальнення дозволяє виділити суттєві риси образу, відокремивши їх від випадкових або другорядних деталей. Воно спрямоване на встановлення внутрішньої опори образу, його смислового ядра, яке зберігається незалежно від варіативних змін. У процесі узагальнення відбувається певне "стиснення" матеріалу: різноманітні елементи підпорядковуються більш загальним принципам, що забезпечує цілісність сприйняття і стійкість внутрішньої структури. Завдяки цьому художній образ набуває визначеності і може утримуватися у свідомості як єдина смислова одиниця, навіть за умов подальших перетворень.

Трансформація пов'язана зі зміною образу, його внутрішнім рухом і розвитком. Вона забезпечує динамічність мислення, дозволяючи образу не залишатися фіксованим, а постійно змінюватися, уточнюватися, варіюватися. У процесі трансфор-

мації відбувається переосмислення вже наявного матеріалу: окремі елементи можуть змінювати своє значення, вступати у нові співвідношення, утворювати нові конфігурації. Це створює умови для розгортання образу у часі, надаючи йому внутрішньої перспективи і спрямованості. Трансформація таким чином забезпечує рух мислення, його здатність до саморозвитку.

Комбінування, у свою чергу, забезпечує поєднання різних елементів у нові структури. Воно відкриває можливість для створення нових смислових конфігурацій шляхом співвіднесення і з'єднання того, що раніше існувало окремо. У цьому процесі важливу роль відіграє взаємодія різних рівнів внутрішнього досвіду: образи, що виникли на основі сприйняття, можуть поєднуватися з асоціативними уявленнями, результатами роботи уяви, елементами пам'яті. У результаті формується нова цілісність, яка не зводиться до простої суми складових, а має власну внутрішню організацію.

Ці операції не існують ізольовано: вони взаємодіють, утворюючи єдиний процес, у якому кожна з них доповнює інші. Узагальнення забезпечує стійкість, трансформація – динаміку, комбінування – новизну, і лише у їх взаємодії можливе повноцінне функціонування художнього мислення. Саме їх узгоджена робота забезпечує перехід від первинного сприйняття до сформованого художнього образу, який має внутрішню цілісність, структурованість і здатність до подальшого розвитку. У результаті художнє мислення постає як процес, у якому різні рівні психічної діяльності інтегруються через систему операцій, що надають цьому процесу завершеності та внутрішньої логічної впорядкованості.

Висновки. Художнє мислення постає як складна система внутрішніх психічних процесів, що забезпечують формування і трансформацію образу у свідомості. Його основою є взаємодія сприйняття, уяви, асоціативних зв'язків та внутрішнього слуху.

Сприйняття виступає вихідним рівнем, на якому формується первинна цілісність образу. Уява забезпечує його подальшу зміну і розвиток, тоді як асоціативні зв'язки наповнюють його смислом. Внутрішній слух створює простір, у якому цей образ існує і трансформується незалежно від зовнішнього звучання.

Мисленнєві операції – узагальнення, трансформація та комбінування – забезпечують організацію цього процесу, надаючи йому структурованості та цілісності. У результаті художнє мислення постає як динамічна система, що має власні закономірності функціонування.

Отже, розгляд художнього мислення як автономного внутрішнього процесу дозволяє уточнити його природу і відокремити від суміжних явищ, що відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі музикознавства та когнітивної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Boden M. A. The Creative Mind: Myths and Mechanisms. 2nd ed. London : Routledge, 2004. 344 p. DOI: 10.4324/9781315835707.

2. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. New York : Harper Perennial, 2013. 464 p.

3. Huron D. Sweet Anticipation: Music and the Psychology of Expectation. Cambridge, MA : MIT Press, 2006. 480 p. DOI: 10.7551/mitpress/6575.001.0001.

4. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.

5. Koestler A. The Act of Creation. London : Hutchinson, 1964. 751 p.

6. Patel A. D. Music, Language, and the Brain. Oxford : Oxford University Press, 2008. 513 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195123751.001.0001.

7. Deutsch D. (Ed.). The Psychology of Music. 3rd ed. Amsterdam : Academic Press, 2013. 936 p. DOI: 10.1016/C2010-0-05701-4.

8. Beaty R. E., Benedek M., Kaufman S. B., Silvia P. J. Default and executive network coupling supports creative idea production. Scientific Reports. 2015. Vol. 5. Article 10964. DOI: 10.1038/srep10964.

9. Zatorre R. J., Chen J. L., Penhune V. B. When the brain plays music: auditory–motor interactions in music perception and production. Nature Reviews Neuroscience. 2007. Vol. 8, No. 7. P. 547–558. DOI: 10.1038/nrn2152.

10. Koelsch S. Brain correlates of music-evoked emotions. Nature Reviews Neuroscience. 2014. Vol. 15, No. 3. P. 170–180. DOI: 10.1038/nrn3666.

11. Pearson J. The human imagination: the cognitive neuroscience of visual mental imagery. Nature Reviews Neuroscience. 2019. Vol. 20, No. 10. P. 624–634. DOI: 10.1038/s41583-019-0202-9.

12. Jourdain R. Music, the Brain, and Ecstasy: How Music Captures Our Imagination. New York : HarperCollins, 1997. 352 p.

REFERENCES

1. Boden M. A. (2004) The Creative Mind: Myths and Mechanisms. 2nd ed. London : Routledge. 344 p. DOI: 10.4324/9781315835707.

2. Csikszentmihalyi M. (2013) Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. New York : Harper Perennial. 464 p.

3. Huron D. (2006) Sweet Anticipation: Music and the Psychology of Expectation. Cambridge, MA : MIT Press. 480 p. DOI: 10.7551/mitpress/6575.001.0001.

4. Kahneman D. (2011) Thinking, Fast and Slow. New York : Farrar, Straus and Giroux. 499 p.

5. Koestler A. (1964) The Act of Creation. London : Hutchinson. 751 p.

6. Patel A. D. (2008) Music, Language, and the Brain. Oxford : Oxford University Press. 513 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195123751.001.0001.

7. Deutsch D. (ed.) (2013) The Psychology of Music. 3rd ed. Amsterdam : Academic Press. 936 p. DOI: 10.1016/C2010-0-05701-4.

8. Beaty R. E., Benedek M., Kaufman S. B., Silvia P. J. (2015) Default and executive network coupling supports creative idea production. Scientific Reports. Vol. 5. Article 10964. DOI: 10.1038/srep10964.

9. Zatorre R. J., Chen J. L., Penhune V. B. (2007) When the brain plays music: auditory–motor interactions in music perception and production. Nature Reviews Neuroscience. Vol. 8, No. 7. P. 547–558. DOI: 10.1038/nrn2152.

10. Koelsch S. (2014) Brain correlates of music-evoked emotions. Nature Reviews Neuroscience. Vol. 15, No. 3. P. 170–180. DOI: 10.1038/nrn3666.

11. Pearson J. (2019) The human imagination: the cognitive neuroscience of visual mental imagery. Nature Reviews Neuroscience. Vol. 20, No. 10. P. 624–634. DOI: 10.1038/s41583-019-0202-9.

12. Jourdain R. (1997) Music, the Brain, and Ecstasy: How Music Captures Our Imagination. New York : HarperCollins. 352 p.

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК [80.614.13:7.071.1](477)"19/20
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-42

Соломія ШУЛЯР,
orcid.org/0009-0000-8168-9142
аспірантка кафедри історії музики
Львівської національної музичної академії імені М.В. Лисенка
(Львів, Україна) solomiaschuliar@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ТЕМАТИКА У ЖАНРІ СЮЇТИ ДЛЯ БАНДУРИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛАРИСИ ДОННИК

Стверджується, що у XX – на початку XXI століть бандурне мистецтво пройшло активний шлях автономізації інструментального виконавства, пов'язаного з його загальною професіоналізацією, і важливим результатом таких змін став розвиток чисельних академічних жанрів, у т. ч. сюїти, серед яскравих взірців якої – твір для бандури «Тії слави козацької повік не забудем» харківської композиторки Лариси Донник. Мета статті полягає у виявленні особливостей творчого осмислення національно-історичної тематики в жанрі сюїти для бандури на прикладі вказаного твору, з'ясувавши специфіку художньо-образного втілення архетипу Козацтва засобами інструментальної бандурної виразовості.

Висновок дослідження полягає у тому, що жанр бандурної сюїти у творчості Лариси Донник постає як результат органічного поєднання традицій кобзарського мистецтва та сучасного композиторського мислення. Спираючись на кобзарсько-бандурну спадщину, композиторка трансформує національну пісенність, насамперед, не шляхом прямого відтворення фольклорних зразків, а через переосмислення образної сфери, сюжетних моделей, жанрових ознак та окремих інтонаційно-лексичних елементів першоджерела. У межах жанру сюїти це виявляється в поєднанні різнохарактерних образних сфер – героїко-епічної, лірико-драматичної та танцювально-побутової, що мають витоки в традиційному кобзарському репертуарі. Композиторка використовує принципи жанрової контрастності, темброво-фактурного розвитку, ладо-інтонаційні моделі та специфічні виконавські прийоми бандури, завдяки чому фольклорний матеріал набуває нового художнього змісту. У результаті, функція інструмента виступає важливим засобом формування жанрової характерності, створення просторово-звукових ефектів і розкриття емоційно-психологічної глибини образів. Таким чином, бандурна сюїта Лариси Донник демонструє взаємодію традиційного та новаторського первнів, в якій архетипні образи української культури, зокрема, образ-архетип героїчного Козацтва, отримують сучасну музичну інтерпретацію.

У результаті, висувається теза про структурний, регулятивний та репрезентативний рівні реалізації національно-історичної тематики, представленої в сюїті для бандури «Тії слави козацької повік не забудем» Лариси Донник. Взаємодія вказаних рівнів забезпечує цілісне розкриття національно-історичної тематики, яка виступає провідною образною домінантою сюїти, визначаючи її композиційну та смислову єдність.

Ключові слова: *бандурне мистецтво, жанр сюїти, сюїта для бандури, архетип, українська культура, інтерпретація, творчість Лариси Донник.*

Solomiia SHULIAR,
orcid.org/0009-0000-8168-9142
PhD student at the Department of Music History
M.V. Lysenko Lviv National Music Academy
(Lviv, Ukraine) solomiaschuliar@gmail.com

NATIONAL-HISTORICAL THEMES IN THE SUITES GENRE FOR THE BANDURA: AN INTERPRETATION BY LARYSA DONNYK

It is argued that during the 20th and early 21st centuries, the art of the bandura underwent a process of active autonomisation of instrumental performance, linked to its general professionalisation, and an important outcome of these changes was the development of numerous academic genres, including the suite, a striking example of which is the bandura piece «We Shall Never Forget the Glory of the Cossacks» by the Kharkiv composer Larysa Donnyk. The aim of this article is to identify the distinctive features of the creative interpretation of national-historical themes in the genre of the bandura suite, using the aforementioned work as an example, whilst elucidating the specific nature of the artistic and imaginative embodiment of the Cossack archetype through the expressive means of instrumental bandura performance.

The conclusion of the study is that the genre of the bandura suite in Larysa Donnyk's work emerges as the result of an organic fusion of the traditions of kobzar art and contemporary compositional thinking. Drawing on the kobzar-bandura heritage, the composer transforms national song traditions, primarily not through the direct reproduction of folk models, but by reinterpreting the imagery, narrative patterns, genre characteristics and individual intonational and lexical elements of the original source. Within the suite genre, this manifests itself in the combination of distinct imagery spheres,

the heroic-epic, the lyrical-dramatic and the dance-folk, all of which have their roots in the traditional kobzar repertoire. The composer employs the principles of genre contrast, timbral and textural development, modal-intonational models, and specific performance techniques of the bandura, through which the folk material acquires new artistic meaning. Consequently, the instrument's function serves as a key means of shaping genre-specific character, creating spatial and sonic effects, and revealing the emotional and psychological depth of the imagery. Thus, Larysa Donnyk's bandura suite demonstrates the interplay between traditional and innovative elements, in which Ukrainian culture archetypal images in particular, the heroic Cossacks archetypal image are given a contemporary musical interpretation.

Consequently, the thesis is put forward regarding the structural, regulatory and representational levels of realisation of the national-historical theme presented in Larysa Donnyk's bandura suite «We shall never forget that Cossack glory». The interaction of these levels ensures a holistic exploration of the national-historical theme, which serves as the suite's leading imagery and defines its compositional and semantic unity.

Key words: *bandura art, suite genre, bandura suite, archetype, Ukrainian culture, interpretation, Larysa Donnyk's works.*

Постановка проблеми. Відображення національно-історичної тематики в українській музиці та наукове осмислення цього феномену належать до кола актуальних мистецтвознавчих проблем, оскільки художня інтерпретація історичного минулого є важливим чинником збереження культурної пам'яті, формування національної ідентичності та репрезентації ціннісних орієнтирів суспільства як у цілому, так і особливо – в умовах сучасної російсько-української війни. Бандура як національний музичний інструмент є одним із найвиразніших символів українського світовідчуття, носієм історико-культурної пам'яті, а традиційне поєднання інструментального звучання з вокальним, зосередженим на змісті слова, становить визначальну художньо-виконавську особливість інструмента. Таким чином, наслідуючи традиції кобзарсько-лірницького виконавства, бандурна творчість функціонує в нерозривній єдності з думами та історичними піснями, через які репрезентуються образи козацького лицарства, ключові події національної історії та ціннісні засади культурної спадщини.

Водночас, у XX – на початку XXI століть бандурне мистецтво пройшло активний шлях автономізації інструментального виконавства, пов'язаного із його професіоналізацією. Важливим результатом таких змін став розвиток чисельних академічних жанрів – концерту, сонати, варіацій, а також сюїти, до якої звертаємося у контексті представленої статті на прикладі твору для бандури «Тії слави козацької повік не забудем» харківської композиторки Л. Донник. Таким чином, дослідження специфіки відображення національно-історичної тематики в інструментальному жанрі сюїти для бандури є однією з актуальних проблем сучасного мистецтвознавства.

Аналіз досліджень. Теоретичні основи даного дослідження сформовані у сфері сучасного бандурознавства, ключові позиції якого, що безпосередньо стосуються даної теми, в останні роки представлені у працях О. Бобечко (2020), Н. Брояко та В. Дорофєєвої (2025), дещо хронологічно раніше дослідження І. Зінків, що вирізняє архетипи бандури в українській музичній культурі (2013), та ін. Окрему вагу звернено на працю В. Дутчак (2026), в якій бандурне мистецтво осмислюється крізь призму національної ідентифікації, а інструмент та виконавець осмислені як символи національної культури, – авторка досліджує символіку й термінологію кобзарсько-бандурного мистецтва в Україні та українській діаспорі. У праці І. Дружги (2021) вагому увагу присвячено дослідженню новітніх засобів і прийомів, пов'язаних із розширенням темброво-виражальної палітри інструмента та ін. Жанр сюїти у бандурному мистецтві знайшов опрацювання у дослідженнях І. Зінків (2015), О. Кушнір-Ніколенко (Кушнір, 2009; Ніколенко, 2010; 2011) та ін.

Іншу ґрань теоретичного базису дослідження складають праці, в яких актуалізовано проблему відображення в музиці героїчної сфери української ментальності – В. Драганчук-Кашаюк (Драганчук, 2014; 2015; Кашаюк, 2022) та ін., специфіку національного фольклору – Н. Федорняк (Fedorniak, 2020), Л. Гармаш (Harmash, 2023) та ін. Важлива ідея, що стала однією із наріжних для концепції представленого дослідження, втілена у праці групи вчених (Kashaiuk etc., 2025), які, продовжуючи пошуки Ю. Чекана (Chekan, 2021) та Д. Петрік (Petric, 2023), визначають специфічні прояви архетипів та рівні їх взаємодії у художньому просторі: структурний, регулятивний та репрезентативний.

Мета статті – виявити особливості творчого осмислення національно-історичної тематики в жанрі сюїти для бандури на прикладі творчої інтерпретації Лариси Донник, з'ясувавши специфіку художньо-образного втілення архетипу Козацтва засобами інструментальної бандурної виразовості.

Виклад основного матеріалу. У контексті відображення національно-історичної тематики в українській музиці особливу місію мають твори, в яких втілено національно-*героїчну* образність,

адже таким чином щоразу відкриваються нові можливості для художньої інтерпретації історичного минулого України – її героїчних звершень, драматичних випробувань і трагічних сторінок. За словами дослідниці національної психоінтерпретаційної моделі в музиці В. Драганчук-Кашаюк (2014; 2015; 2022), більшість музичних творів, в яких репрезентовано лицарсько-козацьку образність, характеризуються переважанням трагедійної або трагедійно-героїчної емоційно-образної сфери, – це стосується і чисельних прикладів сприйняття козаччини, й історії ХХ століття, як, наприклад, модель битви під Крутами, що зосереджена не на героїчній величі подвигу українських воїнів, а на трагізмі їхньої загибелі, та ін. Однією із причин такого сприйняття героїчної історії авторка бачить у дому, що «у процесі історичного розвитку, в імперських умовах, лицарсько-вольовий елемент свідомо пригноблювався, відтак, оптимістично забарвлена героїка відходила на маргінес національної психіки, натомість кордоцентризм у різноманітних його формах – від народного плачу до трагедії – став основною самоусвідомлення в музиці» (Кашаюк, 2022: 43). Посилаючись на вислів О. Забужко (2009: 114), музикознавиця стверджує про створення у літературно-музичному дискурсі «міфу українського національного пекла» (Кашаюк, 2022: 43) та, водночас, вказує на необхідність зміщення акцентів у динаміці національного метаконцепту лицарства-козацтва – із трагедійного на просвітлено-героїчний, що «може викликати більш оптимістичне бачення власної національної сутності та національно-суспільного майбутнього [та стати] осердям формування оптимістично-героїчної психоінтерпретаційної моделі лицарства-козацтва у національній свідомості» (Кашаюк, 2022: 43). Ця ідея набуває особливого сенсу, якщо розглянути її крізь призму історичного минулого Руси-України, адже ідея жертовності заради викуплення свого народу була однією із ключових у давніх епосах, що дослідниця показує на прикладі архетипної пари героїв Захара Беркута та сина Максима в опері Б. Лятошинського, порівнюючи їх із парою Вотан і Зігфрід у тетралогії «Перстень Нібелунга» Р. Вагнера, коли «патетичну велич і трагедію смертельної миті переборює радість здобутої перемоги, котра постає вищою від втрати… [адже] “Щаслива доля – смерть прийнять в бою за батьківщину!”» (Драганчук, 2014: 115). Розглянуті положення, висунуті В. Драганчук-Кашаюк, відповідають концепції «vita maxima et heroica», в межах якої героїзм осмислюється як найвища форма людського буття, що формується в умовах історичних випробувань, суспільного тиску та боротьби за свободу. Водночас, втілення цього ідеалу пов’язується з духовною налаштованістю нації, яку характеризує наявність «ентузіастичної компоненти» у структурі її ментальності (Храмова, 1992: 12), що більшість дослідників протиставляють іншій, головній психологічній рисі українців – кордоцентричній чуттєвості.

Наведені вище ідеї є концептуально важливими у контексті представленого дослідження, адже налаштовують його наукову оптику на вирізнення психоінтерпретаційних ґраней відображення національно-історичної тематики у жанровій сфері бандурної сюїти. Звертаючись до цього жанру, зауважимо на його досить вагомій представленості у бандурному репертуарі, що має витоки у «в’язанках» народних пісень Анатоля Вахнянина, Миколи Лисенка та ін. Це три сюїти Миколи Дремлюги, Концертний триптих для бандури соло Володимира Зубицького, «Камерна сюїта» Оксани Герасименко, «Чотири подорожі в Україну» Юрія Олійника, «Нічна фантасмагорія» Євгена Мілки, сюїта для бандури соло «Бандуріада» Анатолія Гайденка, фьюжн-сюїта для бандури з оркестром «Музика землі української» Івана Тараненка, сюїта для бандури, струнних та ударних інструментів «Серпень-серп» Марини Денисенко та ін. Прикладом втілення національно-історичної тематики є сюїта для бандури соло «Тії слави козацької повік не забудем» Л. Донник, в якій утілено варіанти образно-семантичного забарвлення козацтва як одного з «інваріантних архетипів», «з яких у подальшому в міфологічно-релігійно-культурному дискурсі і його національних варіантах виростають множинні символи, названі «варіантні символи-архетипи» (Драганчук, 2015: 72).

Насамперед, варто зауважити, що творча постать Лариси Донник посідає помітне місце в сучасному українському бандурному мистецтві завдяки вагомому внеску у формування оригінального концертного й педагогічного репертуару. Композиторка послідовно розширює жанрово-стилістичні та виконавські можливості інструмента, поєднуючи традиції української національної музичної культури із сучасними засобами композиторського письма. У творчому доробку мисткині – «Колискова-роздум» для тріо бандуристок на основі українських народних пісень «Ой ви люлі, люлі», «Побратався сокіл» та «Ішли гори з долинами» (1990); «Псалми» для бандури соло (1991), в яких духовно-філософська проблематика поєднується з глибокою емоційною виразністю музичної мови; вокальний цикл «Земне тяжіння» для сопрано та бандури на слова Василя

Симоненка (1992), що репрезентує синтез поетичного слова й інструментального звучання, розкриваючи широкі можливості бандури як рівноправного партнера вокальної партії; «Слобідські замальовки» для сопілки та бандури (1994), в яких композиторка звертається до інтонаційних джерел українського фольклору, відтворюючи колорит слобожанського музичного середовища; «Поема пам'яті Гната Хоткевича» для бандури й фортепіано на слова М. Мельниченка (1996), присвячена видатному діячеві української культури, реформатору бандурного мистецтва, в якій простежується прагнення авторки осмислити історичну спадщину українського кобзарства, поєднуючи епічний характер висловлювання з лірично-драматичними образами; Концертні варіації на тему української народної пісні «Ой в Харкові на риночку» (1997), в яких фольклорний тематизм набуває сучасного композиторського переосмислення; педагогічний репертуар представлений «Дитячим циклом для бандури за поезіями українських поетів» (2003), в якому органічно поєднано доступність музичної мови, художню цінність і виховний потенціал (Кононова, 2008/2024).

Сюїта «Тії слави козацької повік не забудемо» (2001) є кульмінацією історико-патріотичної лінії творчості композиторки, якою утверджуються ідеї національної пам'яті та героїчної традиції українського народу, що передається як поетичними цитатами, винесеними в епіграфи до кожної частини, так і музичним висловлюванням, що яскраво втілює ґрані ключового національного варіанту архетипу Героя – образу Козака в його звитязі, радості, молитві.

Перша частина – «Козацька дума-пісня», сконцентрована навколо ідеї, викладеної у думі зі словами «Серед поля Зборівського / Чорніє курган. / Ой там шляхти сорок тисяч / Поховав Богдан…». Мова про битву під Зборовом, яку, за народною легендою, козацьке військо виграло на чолі із Богданом Хмельницьким, який попередньо сам пішов у розвідку, передягнувшись кобзарем – і таки дійсно вмів вправно грати на інструменті. Аналіз цієї частини сюїти дозволив глибше розкрити її внутрішню драматургію через специфічну систему засобів виразовості, де кожен елемент слугує провідником художнього замислу. Насамперед, важливим є пунктирне ритмічне осердя, яке виступає головним джерелом розвитку та стрижневим фактором єдності всієї композиції. Цей ритмічний імпульс задає тон звучанню, трансформуючись від стриманого, прихованого пульсу до напружено-драматичного висловлювання. Основою колористичного наповнення твору є ладова мінливість – використання альтерованих ступенів у межах a-moll суттєво розширює експресивний потенціал інструменту (підвищені сьомий, шостий, четвертий ступені, понижений другий). Героїчну кульмінацію створює включення маршового епізоду в паралельному C-dur, що символізує прорив світла, переможний клич та вихід національного духу на рівень епічного ствердження, після чого патетична кода (Largo) повертає слухача у площину філософського осмислення подій, при цьому ключовим драматургічним прийомом стає однойменне мажоро-мінорне співставлення тонічних тризвуків (A-dur / a-moll). У цілому, рельєфне пунктирне інтонаційне осердя першої частини поєднується з широким, кантиленним диханням українського думного розспіву, при цьому бандура поєднує свою природну ударно-щипкову специфіку, котра створює чітку атаку звуку, із вокальною природою легатних ліній, що імітують протяжний спів.

Друга частина – «Гайдамацький ліс». Літературну атмосферу цієї частини створюють слова думи про Максима Залізняка: «Максим, козак Залізняк, козак з Запорожжя, / Як виїхав на Вкраїну, Як повная рожа… / Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині, / Обступили город Умань у єдиній годині». Концепція цієї частини – образно-пейзажної замальовки, витриманої у сфері повільних темпів (Largo – Adagio – Largo), – вибудовується навколо сакральності Гайдамацького лісу або ж Холодного Яру поблизу Чигирина, ключовими місцями якого є Мотронинський монастир, де визрівала воля слухняника Максима Залізняка, Гайдамацький став, де статика прадавнього лісового озера поєднується з динамікою ритуалу свячення ножів, та Дуб Максима Залізняка на хуторі Буда, який у національній пам'яті функціонує як символ титанічної стійкості та неперервності буття, що трансформує конкретний історичний пейзаж у монументальний звуковий пам'ятник українській нескореності. У музичному вираженні вказана образність знаходить втілення через загальну стриманість оповіді, головними рисами якої є паралельна ладова змінність G-dur та e-moll, колорит підвищеного четвертого ступеня у мінорі та прихована поліфонія, коли чергування опорних звуків у різних регістрах створює ілюзію безперервного діалогу, що трансформує сольний інструмент на цілий епічний оркестр.

Третя частина – «Молитва». Авторка виносить в якості епіграфа слова січового стрільця, активного учасника національно-визвольних змагань Антіна Лотоцького (1881–1949): «Козаки були побожні й дуже дбали про свою церкву, а під час читання

Євангелія тримали шаблі наполовину витягнені з піхов – готові боронити своєї віри» (серед виданих праць письменника – «Борці за церкву» (Лотоцький, 1930)). У цілому, це тричастинна композиція, в якій у максимально спокійно-зосередженому тоні (Largo – Largetto – Largo) виражається одухотворена музична думка. Крайні частини основані на акордовій хоральності з окремими підголосковими розспівами у середніх шарах фактури, що поволі розвивається на основі тонічного басового органного пункту в d-moll, середня звучить як лірико-елегійна мольба, сповнена висхідних квартових прохань та низхідних секундових зітхань, що пластично закруглюють фрази, сповнена інтимної лірико-драматичної експресії та елегійної скорботи водночас. Завдяки такому драматургічному рішенню – від фрескового споглядання через емоційну сповідь і знову до епічного узагальнення – частина набуває архітектонічної стрункості та концептуальної глибини.

Четверта частина презентує жанрові типи *«Марш з козачком»,* до яких авторка дає епіграфом початковий вербальний текст пісні Марусі Чурай «За світ встали козаченьки в похід з полуночі». Таким чином, архетип Козака репрезентовано крізь призму відомого сюжету прощання з матір'ю та дівчиною Марусенькою напередодні далекого походу, в якому поєднуються мотиви синівської шани, вірності коханню та жертовного служіння Україні, завдяки чому образ-архетип набуває символічного значення як уособлення національного ідеалу сина-нареченого-воїна-захисника. У крайніх розділах циклу композиторка формує суворий, патетично-урочистий маршовий образ, заснований на традиційній пунктирній ритмоінтонаційній формулі та низхідному мелодичному русі звуками натурального мінору із завершальним октавним стрибком донизу («b^1–a^1–a^1–g^1–g», Adagio, g-moll). Такий музичний матеріал увиразнює героїчний характер твору, асоціюючись із мужністю, стійкістю та готовністю козака до жертовного служіння Батьківщині. Натомість середній розділ – «Полянка (козачок)» – контрастує зі стриманою маршовістю крайніх частин, його основу становить життєрадісний танцювальний тематизм, споріднений із народним козачком, який виростає з октавного ходу та формується на основі широких стрибків, котрі імітують танцювальні підстрибування, що вносить світлий емоційний відтінок у героїко-драматичний образний зміст циклу. Завдяки такому композиційному контрасту музичної мови та відповідної образності авторка не лише підкреслює багатогранність козацького архетипу, а й розкриває єдність героїчного й життєствердного первнів, що традиційно характеризують українське козацтво. Показово, що композиторка передбачає два варіанти виконавської інтерпретації цього розділу: як окремого самостійного твору або, у контексті циклу, з безперервним (attacca) переходом до фіналу. Така авторська вказівка свідчить про подвійний драматургічний статус частини, яка водночас є композиційно завершеною і виконує функцію смислового та емоційного містка до заключної частини.

П'ята частина – «Танок («Метелиця»)», епіграфом до якої є текст відомої жартівливої пісні «По дорозі жук, жук, / По дорозі чорний… / Подивися, дівчинонько, / Який я моторний!». Танок складається із трьох контрастних розділів (вступ, основний розділ, кода), які вирізняються тематичним матеріалом, темповими змінами, ритмічною організацією, фактурними прийомами та динамічним розвитком. Після вступу Adagio з колоритними альтерованими гармонічними послідовностями на фоні тонічного органного пункту в басу композиторка використовує перкусійний прийом – удари по корпусу бандури, що надають звучанню ритмічної виразності та підсилюють драматургічний ефект. Так відбувається підготовка вступу основної теми, що має витоки у названій жартівливій пісні у темпі Andante, скерцозного ефекту якій додає використання форшлагів і акцентів на четвертій долі такту. Попри різноманітність музичного матеріалу, композиційну єдність твору забезпечує тональна драматургія: вступ та основний розділ розгортаються в тональності G-dur, натомість кода переносить звучання в C-dur, виконуючи функцію узагальнення та драматургічного завершення не лише фінального танцю, а й усього циклу. При цьому прикметним є пониження сьомого ступеня в обох назвах тональностях, що створює особливий ладотональний колорит. У коді Largetto – Adagio формується відчуття завершеності й утверджується героїко-життєствердна концепція твору, підсумовуючи образний зміст світлим та урочистим звучанням, основаним на тематизмі патетичного характеру, та останнім проведенням трансформованої життєрадісної танцювальної теми «Метелиці» з перкусійним ефектом та заключним glissando.

Висновки. Жанр бандурної сюїти у творчості Л. Донник постає як результат органічного поєднання традицій кобзарського мистецтва та сучасного композиторського мислення. Творчість авторки засвідчує прагнення до жанрового різноманіття, збереження національних музичних традицій та їхнього творчого оновлення відповідно до актуальних тенденцій розвитку українського мистецтва.

Спираючись на кобзарсько-бандурну спадщину, композиторка трансформує національну пісенність, насамперед, не шляхом прямого відтворення фольклорних зразків, а через переосмислення образної сфери, сюжетних моделей, жанрових ознак та окремих інтонаційно-лексичних елементів першоджерела. У межах жанру сюїти це виявляється в поєднанні різнохарактерних образних сфер – героїко-епічної, лірико-драматичної та танцювально-побутової, що мають витоки в традиційному кобзарському репертуарі. Композиторка використовує принципи жанрової контрастності, темброво-фактурного розвитку, ладо-інтонаційні моделі та специфічні виконавські прийоми бандури, завдяки чому фольклорний матеріал набуває нового художнього змісту. У результаті, функція інструмента не обмежується гармонічним супроводом, а виступає важливим засобом формування жанрової характерності, створення просторово-звукових ефектів і розкриття емоційно-психологічної глибини образів. Таким чином, бандурна сюїта Лариси Донник демонструє взаємодію традиційного та новаторського первнів, в якій архетипні образи української культури, зокрема, образ-архетип героїчного Козацтва, отримують сучасну музичну інтерпретацію.

У результаті, приходимо до висновку про структурний, регулятивний та репрезентативний рівні реалізації національно-історичної тематики, представленої в сюїті для бандури «Тії слави козацької повік не забудем» Лариси Донник: *структурний рівень* виявляється у драматургічній побудові циклу, контрастному зіставленні частин, тональному плані та принципах композиційної організації, які забезпечують цілісність художнього задуму; *регулятивний рівень* розкривається через систему музично-виражальних засобів – маршові ритмоінтонації, темпові та динамічні контрасти, жанрові зіставлення, фактурні й виконавські прийоми, що спрямовують розвиток музичного матеріалу та формують драматургічну логіку твору; *репрезентативний рівень* пов'язаний із втіленням архетипу героїчного Козацтва в музичній семантиці сюїти: епічно-маршові інтонації, лірико-драматичні епізоди прощання, танцювальні образи та урочисте завершення циклу репрезентують його як захисника Батьківщини, носія духовної сили, честі та національної пам'яті, що відображає варіант архетипу Героя. Взаємодія цих рівнів забезпечує цілісне розкриття національно-історичної тематики, яка виступає провідною образною домінантою сюїти, визначаючи її композиційну та смислову єдність.

Перспективи подальших досліджень даної теми пов'язані з розширенням аналізу сучасної української бандурної музики шляхом вивчення як інших взірців жанру сюїти, так і особливостей музичного (композиторського та виконавського) втілення інших архетипів (Дівчини, Матері, Дому, Дерева життя), що дозволить простежити особливості формування національної культурної ідентичності в умовах новітнього соціокультурного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобечко О. Оригінальний концертно-виконавський репертуар для бандури у творчому доробку жінок-композиторок сучасності. Студії мистецтвознавчі. Київ. 2020. Число 1/2. С. 87–95.
2. Брояко Н., Дорофєєва В. Становлення термінології сучасного бандурознавства. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*. 2025. Вип. 8(1). С. 19–35. DOI : https://doi.org/10.31866/2616-7581.8.1.2025.331188 (15.07.2026).
3. Драганчук В. Архетип Ославленої Мадонни у музичному дискурсі: кордоцентризм української *не*-долі. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки* : *Мистецькі обрії* : зб. наук. пр. Київ. 2015. Вип. 7. С. 65–74.
4. Драганчук В. Незасвоєні уроки європейської історії або українська національна ідея самоорганізації у літературно-музичному дискурсі («Захар Беркут» І. Франка – «Золотий обруч» Б. Лятошинського). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку – наукові записки РДГУ*. 2014. Вип. 20(1). С. 110–117.
5. Дружга І. Сучасна бандуристика: композиторські пошуки та виконавські перспективи : автореф. дис. … канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Харків, 2021. 22 с.
6. Дутчак В. Кобза / бандура та кобзар / бандурист як символи національної музичної культури. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Музичне мистецтво*. 2026. Вип. 9(1). С. 23–39. DOI : https://doi.org/10.31866/2616-7581.9.1.2026.362769 (11.06.2026).
7. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-те вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.
8. Зінків І. Архетипи бандури в українській музичній культурі. *Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія : Мистецтвознавство.* 2013. Вип. 24. С. 16–18.
9. Зінків І. «Українська сюїта» Миколи Лисенка та її традиції в українській бандурній творчості. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії.* 2015. Вип. 15. С. 137–145.
10. Кашаюк В. Трагізм чи героїзм? Психоінтерпретаційна модель лицаря-козака в українській музиці як національний мета концепт. *Fine Art and Culture Studies*. Луцьк. 2022. №4. С. 39–44. DOI : https://doi.org/10.32782/facs-2022-4-5 (05.07.2026).

11. Кононова О. Донник Лариса Іванівна. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба [та ін.]. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008, оновл. 2024. URL : https://10.5281/zenodo.19942145 (14.07.2026).

12. Кушнір О. Сюїта у бандурному доробку українських композиторів сучасності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія*. 2009. Вип. 2. С. 141–150.

13. Лісняк І. Академічне бандурне мистецтво України кінця XX – початку XXI століття. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2019. 254 с.

14. Лотоцький А. Борці за Церкву : життєписні оповідання. Накладом Укр. католицької організації, 1930. 207 с.

15. Ніколенко О. Оригінальна інструментальна бандурна творчість в аспекті жанрово-стильової еволюції : автореф. дис. … канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Львів, 2011. 16 с.

16. Ніколенко О. Сюїта у бандурному доробку українських композиторів сучасності. *Музикознавчі студії : збірник наукових праць Інституту мистецтв ВНУ ім. Лесі Українки та НМАУ ім. П. І. Чайковського*. 2010. Вип. 5. С. 89–100.

17. Храмова В. До проблеми української ментальності: Замість передмови. *Українська душа*. Київ : Фенікс, 1992. С. 3–35.

18. Chekan Yu. I. Yevhen Stankovych: Three Strokes to the Portrait. *Journal of the National Music Academy of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky*. 2021. Vol. 4, n. 21. Pp. 153–161. URL : http://chasopysnmau.com.ua/article/view/242492 (11.06.2026).

19. Fedorniak N. Ukrainian Musical Folklore Discography as a Preserving Factor in Ukrainian Diaspora National Spiritual Experience. Chapter IX. *Art Spiritual Dimensions of Ukrainian Diaspora.* 2020. Pp. 217–244. DOI : https://doi.org/10.36074/art-sdoud.2020.chapter-9 (13.06.2026).

20. Harmash L. Reflections of War Experience in Ukrainian Songs. *Napis.* 2023. N 29. Pp. 1–32. DOI : https://doi.org/10.18318/napis.2023.1.10 (24.06.2026).

21. Kashaiuk V., Panasiuk S., Stepaniuk I., Kukharyk H., Kosakovska L. Transformação digital da arte musical e coreográfica: Preservando os arquétipos nacionais. *Música Hodie, Goiânia*. 2025. Vol. 25. DOI : https://doi.org/10.5216/mh.v25.83843 (24.06.2026).

22. Petric D. Psychological Archetypes. *Open Journal of Medical Psychology*. 2023. Vol. 12, n. 1. Pp. 1–16. DOI : https://doi.org/10.4236/ojmp.2023.121001 (17.07.2026).

REFERENCES

1. Bobechko O. (2020) Oryhinalnyi kontsertno-vykonavskyi repertuar dlia bandury u tvorchomu dorobku zhinok-kompozytorok suchasnosti. [Original concert and performance repertoire for the bandura in the creative output of contemporary female composers] Studii mystetstvoznavchi, Kyiv, Chyslo 1/2. 87–95. [in Ukrainian].

2. Broiako N., Dorofieieva V. (2025) Stanovlennia terminolohii suchasnoho banduroznavstva. [The Terminology Formation in Modern Bandura Studies] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Muzychne mystetstvo, 8(1). 19–35. [in Ukrainian].

3. Drahanchuk V. (2015) Arkhetyp Oslavlenoi Madonny u muzychnomu dyskursi: kordotsentryzm ukrainskoi ne-doli. [The Archetype of the Reviled Madonna in Musical Discourse: The Cordocentrism of the Ukrainian Non-Fate] Aktualni problemy mystetskoi praktyky i mystetstvoznavchoi nauky : Mystetski obrii : zb. nauk. pr., Kyiv, 7. 65–74. [in Ukrainian].

4. Drahanchuk V. (2014) Nezasvoieni uroky yevropeiskoi istorii abo ukrainska natsionalna ideia samoorhanizatsii u literaturno-muzychnomu dyskursi («Zakhar Berkut» I. Franka – «Zolotyi obruch» B. Liatoshynskoho). [Unlearned Lessons of European History or the Ukrainian National Idea of Self-Organization in Literary-Musical Discourse (I. Franko's «Zakhar Berkut» – B. Lyatoshynsky's «The Golden Hoop»)] Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku – naukovi zapysky RDHU, 20(1). 110–117. [in Ukrainian].

5. Druzhha I. (2021) Suchasna bandurystyka: kompozytorski poshuky ta vykonavski perspektyvy. [Contemporary Bandura Art: Compositional Explorations and Performance Perspectives] : avtoref. dys. … kand. mystetstvoznav. : 17.00.03. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Dutchak V. (2026) Kobza / bandura ta kobzar / banduryst yak symvoly natsionalnoi muzychnoi kultury. [The Kobza/Bandura and the Kobzar/Bandurist as Symbols of National Musical Culture] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia : Muzychne mystetstvo, 9(1). 23–39. [in Ukrainian].

7. Zabuzhko O. (2009) Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu. [Shevchenko's Myth of Ukraine: An Attempt at Philosophical Analysis], Kyiv, 148. [in Ukrainian].

8. Zinkiv I. (2013) Arkhetypy bandury v ukrainskii muzychnii kulturi. [Archetypes of the Bandura in Ukrainian Musical Culture] Visnyk Prykarpatskoho universytetu im. V. Ctefanyka. Seriia : Mystetstvoznavstvo, 24. 16–18. [in Ukrainian].

9. Zinkiv I. (2015) «Ukrainska siuita» Mykoly Lysenka ta yii tradytsii v ukrainskii bandurnii tvorchosti. [Mykola Lysenko's «Ukrainian Suite» and its traditions in Ukrainian bandura music] Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii, 15. 137–145. [in Ukrainian].

10. Kashaiuk V. (2022) Trahizm chy heroizm? Psykhointerpretatsiina model lytsaria-kozaka v ukrainskii muzytsi yak natsionalnyi meta kontsept. [Tragedy or Heroism? The Psycho-Interpretive Model of the Knight-Cossack in Ukrainian Music as a National Meta-Concept] Fine Art and Culture Studies, Lutsk, 4. 39–44. [in Ukrainian].

11. Kononova O. (2008/2024) Donnyk Larysa Ivanivna. [Donnyk Larysa Ivanivna] Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / redkol. : I. M. Dziuba [ta in.], Kyiv. [in Ukrainian].

12. Kushnir O. (2009) Siuita u bandurnomu dorobku ukrainskykh kompozytoriv suchasnosti. [The Suite in the Bandura Repertoire of Contemporary Ukrainian Composers] Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser.: Pedahohika i psykholohiia, 2. 141–150. [in Ukrainian].

13. Lisniak I. (2019) Akademichne bandurne mystetstvo Ukrainy kintsia XX– pochatku XXI stolittia. [Academic Bandura Art of Ukraine in the Late 20th and Early 21st Centuries], Kyiv. [in Ukrainian].

14. Lototskyi A. (1930) Bortsi za Tserkvu : zhyttiepysni opovidannia. [Champions of the Church: Biographical Stories].207. [in Ukrainian].

15. Nikolenko O. (2011) Oryhinalna instrumentalna bandurna tvorchist v aspekti zhanrovo-stylovoi evoliutsii. [Original instrumental bandura music in the context of genre and stylistic evolution]: avtoref. dys. … kand. mystetstvoznav. : 17.00.03. Lviv. [in Ukrainian].

16. Nikolenko O. (2010) Siuita u bandurnomu dorobku ukrainskykh kompozytoriv suchasnosti. [The Suite in the Bandura Repertoire of Contemporary Ukrainian Composers] Muzykoznavchi studii : zbirnyk naukovykh prats Instytutu mystetstv VNU im. Lesi Ukrainky ta NMAU im. P. I. Chaikovskoho, 5. 89–100. [in Ukrainian].

17. Khramova V. (1992) Do problemy ukrainskoi mentalnosti: Zamist peredmovy. [On the Issue of Ukrainian Mentality: Instead of a Preface] Ukrainska dusha, Kyiv. 3–35. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Лідія БІЛІЧЕНКО
ІНОЗЕМНІ КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ (1941–1944 РР.) **4**

Леся БІЛОВУС, Оксана ПАРНЕТА
КОНВЕРГЕНЦІЯ АРХІВІВ І БІБЛІОТЕК У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ **10**

Вадим БОБЕЛО
МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ **19**

Степан БОРЧУК
УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ В ТОПОНІМІЧНОМУ ПРОСТОРІ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (2014–2025 РР.) **26**

Насімі ДЖАЛІЛОВ
СТАВЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНО-ВІРМЕНСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НАВКОЛО НАГІРНОГО КАРАБАХУ **34**

Роман ЗВАРИЧ
ПОЛІТИЧНІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У СПРАВАХ ПУБЛІКАЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ СТАТЕЙ **45**

Лариса КОРНОВЕНКО, Сергій КОРНОВЕНКО
ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА НАУКОВОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ У ФРН У 1990-Х РР. – ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XXI СТ. **50**

Денис КРАСНОСІЛЕЦЬКИЙ
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОТАМАНА Я. ГОЛЮКА (ГАЛЮК, ГОЛЯК, «БАЙДА», ГАЛАК-МАЛИНІВСЬКИЙ) **63**

Дмитро ЛИСЕНКО
КОМІТЕТИ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН У РЕАЛІЗАЦІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРИВАТНОГОСПОДАРСЬКОГО УКЛАДУ В УСРР (1920–1933 РР.) **70**

Нестор-Миколай РИБЧИНСЬКИЙ
РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНЕ ГОРОДИЩЕ ГРОЗИНЦІ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЙ ТА ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ Б. ТИМОЩУКА) **76**

Світлана ЧИБИРАК
ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА МИКОЛИ СУМЦОВА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ **82**

Олена ЧУМАЧЕНКО
ЕВОЛЮЦІЯ БЕРЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В ПОЛІТИЦІ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ЗАХІДНИХ БАЛКАН **87**

Казимир ШОЛОТА
ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В СРСР (1985–1991) У БАЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ «СВОБОДА») **95**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Nataliia BANIAS, Kateryna LIZAK, Anastasia ZEYKAN
MYTH, COLLECTIVE MEMORY, AND THE CONSTRUCTION OF TRUTH: THE CITY AS HUMANITY'S FUTURE LEGEND IN CLIFFORD SIMAK'S *CITY* **102**

Олена БЄЛОЗЬОРОВА
ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ АУТОСТИГМАТИЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ ІЗ ДОСВІДОМ ОНКОЛОГІЧНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ **108**

Вікторія БУЛАХ
АНГЛОМОВНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ, СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ **116**

Оксана ВЕРТИПОРОХ
ПСИХОСЕМАНТИКА ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ В АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «НА КОНІ І ПІД КОНЕМ»): ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС **122**

Nataliia YEFREMOVA, Valentina BOICHUK, Larysa RYS
METHODOLOGY OF LINGUISTICS: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HYPOTHESIS-MAKING **129**

Тетяна ЖАЛКО, Галина ЄРКО, Юлія ЛУЦЮК
ВЕРИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДАНИХ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ АУДИТ: ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШІ ЗДОБУВАЧАМИ ОСВІТИ **136**

Костянтин КОМІСАРОВ, Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ
ДЕСКРИПТИВНА РЕФЛЕКСІЯ МОВНИХ КОЛИВАНЬ У ЯПОНІЇ НА МЕЖІ XX–XXI СТОЛІТЬ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР **145**

Зоряна КОРЖАК
ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТЕКСТУ ПОЗИЦІЙНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ **152**

Ігор ЛЯХ, Руслана ЖОВТАНІ, Олена ЗИМОМРЯ
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ **159**

Максим МИХАЛЮК, Роксолана-Юстина ПЕРХАЧ, Наталія РОМАНИШИН
СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДЕОКОНТЕНТУ ВІТАЛІЯ ПОРТНИКОВА ТА ДЖЕКА БРОЕ) **168**

Nataliia MINIAILO
LINGUISTIC AND PHILOLOGICAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN A GLOBALISED WORLD **174**

Святослав МУЗИЧКА, Наталія КОВАЛЬ
ТЕХНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ЛЕКСИЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕС ВИВЧЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ **183**

Olga NIKOLAIENKO, Tetiana USHATA
MULTIMODAL LINGUOMODELLING: INTERNALIZING SOCIOCULTURAL COMPETENCE THROUGH AUTHENTIC AUDIOVISUAL MEDIA DISCOURSE **190**

Надія ПАВЛЮК
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЗМУ ПОВІСТІ АННИ ҐАВАЛЬДИ «35 КІЛО НАДІЇ» НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ **197**

Інна ПІДГОРОДЕЦЬКА, Олена ТИХОНЕНКО
МОВНА ОСВІТА У ЗВО ЯК ЦІЛІСНА СИСТЕМА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ **205**

Олександр РОДІН, Олександр ТКАЧЕНКО, Віталій ОНАЦЬКИЙ
КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ АНАЛІТИЧНОГО ЧИТАННЯ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ: ВІД ІДЕЙ МОВИ ЯК ФОРМИ СВІТОБАЧЕННЯ ДО ЛІНГВОДИДАКТИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ **213**

Tetiana STAROSTENKO, Alona SHEVCHENKO
THE RHETORIC OF AGGRESSION IN THE BIDEN–TRUMP PRESIDENTIAL DEBATES **223**

Наталія СУНЬКО, Адріана ФЕДУНИК
ВИРАЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ АГРЕСІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТРИЛЕРІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ **231**

Людмила СУХОВЕЦЬКА
СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР СОМАТИЧНОГО КОНЦЕПТУ *HEART* В РОМАНІ Ч. ДІКЕНСА *OLIVER TWIST* **238**

Тетяна ХРАБАН, Оксана ВИГІВСЬКА
ФУНКЦІОНАЛЬНО-ДИСКУРСИВНА МОДЕЛЬ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ТА СИСТЕМА КОДУВАННЯ **245**

Ольга ШУМІНСЬКА
ЦИФРОВИЙ ЕТИКЕТ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ **253**

Юрій ЮРЧАК, Сергій СІНКЕВИЧ
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЗАСТОСУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ **260**

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Василь БАБУХІВСЬКИЙ
ТЕМБРОВО-ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ РОЗШИРЕНИХ ТЕХНІК У СУЧАСНІЙ СОЛЬНІЙ МУЗИЦІ ДЛЯ КЛАРНЕТА **264**

Дмитро ГАРКАВЕНКО
ФЕНОМЕН ГАРМОНІЧНОГО МИСЛЕННЯ БІЛА ЕВАНСА **273**

Сє ПЕН
ТВОРЧІ ОБРІЇ ЛЮДМИЛИ МОНАСТИРСЬКОЇ **282**

Вікторія СОЛОГУБ
ФЕНОМЕН ДИФУЗІЇ ЩИПКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ РЕНЕСАНСУ ТА БАРОКО ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ГІТАРНОЇ ТРАДИЦІЇ **288**

Мирон ЧЕРЕПАНИН, Любов СЕРГАНЮК
МЕДИТАТИВНІСТЬ ЯК ТЕНДЕНЦІЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ЗАХІДНІ КОНЦЕПТИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД **294**

Тетяна ШЕВЧЕНКО
ВНУТРІШНЯ ДИНАМІКА ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ У МУЗИЧНОМУ СПРИЙНЯТТІ **301**

Соломія ШУЛЯР
НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ТЕМАТИКА У ЖАНРІ СЮЇТИ ДЛЯ БАНДУРИ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛАРИСИ ДОННИК **308**

CONTENTS

HISTORY

Lidiia BILICHENKO
FOREIGN CONSULATES IN ODESSA (1941-1944)..... **4**

Lesia BILOVUS, Oksana PARNETA
ARCHIVE–LIBRARY CONVERGENCE IN THE DIGITAL ENVIRONMENT: THE HISTORICAL DIMENSION OF THE FORMATION OF UKRAINE'S UNIFIED DOCUMENTARY AND INFORMATION SPACE..... **10**

Vadym BOBELO
MECHANISMS OF TRANSFORMATION OF HISTORICAL MEMORY IN THE CONTEXT OF FORMING UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY DURING FULL-SCALE INVASION..... **19**

Stepan BORCHUK
PERPETITUDE OF THE MEMORY OF THE DEFENDERS OF UKRAINE IN THE TOPONYMIC SPACE OF THE CITY OF IVANO-FRANKIVSK (2014–2025)..... **26**

Nasimi DZHALILOV
UKRAINE'S POSITION ON THE AZERBAIJANI–ARMENIAN ARMED CONFLICT OVER NAGORNO-KARABAKH..... **34**

Roman ZVARYCH
THE POLITICAL TRIALS OF THE SECOND COURT OF THE COMMONWEALTH IN CASES OF PUBLICATIONS OF UKRAINIAN NATIONALIST ARTICLES..... **45**

Larysa KORNOVENKO, Serhii KORNOVENKO
POLICY AND PRACTICE OF RESEARCH INTEGRITY IN GERMANY IN THE 1990S – THE FIRST QUARTER OF THE 21ST CENTURY..... **50**

Denys KRASNOSILETSKYI
LIFE HISTORY OF OTAMAN YA. HOLYUK (HALYUK, HOLYAK, "BAYIDA", HALAK-MALYNIVSKYI)..... **63**

Dmytro LYSENKO
COMMITTEES OF POOR PEASANTS IN THE IMPLEMENTATION OF THE BOLSHEVIK POLICY OF RESTRICTING THE PRIVATE FARMING SECTOR IN THE UKRAINIAN SSR (1920–1933)..... **70**

Nestor-Mykolai RYBCHYNSKYI
EARLY MEDIEVAL FORTIFIED SETTLEMENT OF HROZYNTSI: RECONSTRUCTION OF FORTIFICATIONS AND SPATIAL ORGANIZATION (BASED ON RESEARCH MATERIALS BY B. TYMOSCHUK)..... **76**

Svitlana CHYBYRAK
THE DOCUMENTARY HERITAGE OF MYKOLA SUMTSOV AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ETHNOGRAPHIC SCIENCE..... **82**

Olena CHUMACHENKO
THE EVOLUTION OF THE BERLIN PROCESS IN THE EUROPEAN UNION'S ENLARGEMENT POLICY TOWARDS THE WESTERN BALKANS..... **87**

Kazymyr SHOLOTA
ECONOMIC PROCESSES IN THE USSR (1985–1991) AS PERCEIVED BY THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE UNITED STATES (BASED ON THE MATERIALS OF THE SVOBODA NEWSPAPER)..... **95**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nataliia BANIAS, Kateryna LIZAK, Anastasia ZEYKAN
MYTH, COLLECTIVE MEMORY, AND THE CONSTRUCTION OF TRUTH: THE CITY AS HUMANITY'S FUTURE LEGEND IN CLIFFORD SIMAK'S *CITY*..... **102**

Olena BYELOZYOROVA
DISCURSIVE STRATEGY OF SELF-STIGMATIZATION AMONG PEOPLE WITH A HISTORY OF CANCER IN CONTEMPORARY GERMAN-LANGUAGE DISCOURSE: A PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS..... **108**

Viktoriia BULAKH
ENGLISH-LANGUAGE PROFESSIONAL DISCOURSE OF COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITIES: TERMINOLOGICAL, STRUCTURAL-SEMANTIC AND PRAGMATIC..... **116**

Oksana VERTYPOROKH
PSYCHOSEMANTICS OF CHILDHOOD EXPERIENCE IN THE AUTOBIOGRAPHICAL PROSE OF ANATOLIY DIMAROV (BASED ON THE NOVELLA "ON A HORSE AND UNDER A HORSE"): PSYCHOANALYTIC DISCOURSE..... **122**

Nataliia YEFREMOVA, Valentina BOICHUK, Larysa RYS
METHODOLOGY OF LINGUISTICS: THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HYPOTHESIS-MAKING..... **129**

Tetiana ZHALKO, Halyna YERKO, Yuliia LUTSIUK
VERIFICATION OF HISTORICAL DATA AND LINGUISTIC AUDITING: EXPERIENCE OF USING AI TOOLS BY STUDENTS OF EDUCATION..... **136**

Kostiantyn KOMISAROV, Yulia BORYSHPOLETS
DESCRIPTIVE REFLECTION OF LANGUAGE FLUCTUATIONS IN JAPAN AT THE TURN OF THE 20TH–21ST CENTURIES: A SOCIOLINGUISTIC DIMENSION..... **145**

Zoriana KORZHAK
EXPRESSIVITY OF TEXT THROUGH THE POSITIONAL POSSIBILITIES OF NOMINATIVE SENTENCES..... **152**

Ihor LIAKH, Ruslana ZHOVTANI, Olena ZYMOMRYA
A STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN-LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES..... **159**

Maksym MYKHALIUK, Roksolana-Yustyna PERKHACH, Nataliia ROMANYSHYN
SPECIFICITY OF TRANSLATION OF MILITARY TERMS USING LEXICOGRAPHIC TOOLS (BASED ON VIDEO CONTENT VITALII PORTNIKOV AND JACK BROE)..... **168**

Nataliia MINIAILO
LINGUISTIC AND PHILOLOGICAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN A GLOBALISED WORLD..... **174**

Sviatoslav MUZYCHKA, Nataliia KOVAL
TECHNOLOGICAL DETERMINISM OF LEXICAL CHANGES IN MODERN ENGLISH AND ITS IMPACT ON THE PROCESS OF ENGLISH LANGUAGE LEARNING AND TEACHING..... **183**

Olga NIKOLAIENKO, Tetiana USHATA
MULTIMODAL LINGUOMODELLING: INTERNALIZING SOCIOCULTURAL COMPETENCE THROUGH AUTHENTIC AUDIOVISUAL MEDIA DISCOURSE..... **190**

Nadiia PAVLIUK
METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING PSYCHOLOGISM IN ANNA GAVALDA'S NOVELLA "35 KILOS OF HOPE" IN FOREIGN LITERATURE LESSONS..... **197**

Inna PIDHORODETSKA, Olena TUKHONENKO
LANGUAGE EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A HOLISTIC SYSTEM: METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND DEVELOPMENT TRENDS..... **205**

Oleksandr RODIN, Oleksandr TKACHENKO, Vitalii ONATSKYI
CONCEPTUAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING ANALYTICAL READING IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: FROM LANGUAGE AS WORLDVIEW TO THE LINGUODIDACTICS OF ENGLISH AND GERMAN..... **213**

Tetiana STAROSTENKO, Alona SHEVCHENKO
THE RHETORIC OF AGGRESSION IN THE BIDEN–TRUMP PRESIDENTIAL DEBATES..... **223**

Nataliia SUNKO, Adriana FEDUNYK
EXPRESSION OF IMPLICIT AGGRESSION IN THE CONTEMPORARY PSYCHOLOGICAL THRILLER AND THE WAYS OF ITS TRANSLATION **231**

Liudmyla SUKHOVETSKA
THE SEMANTIC SPACE OF THE SOMATIC CONCEPT *HEART IN OLIVER TWIST* BY CH. DICKENS **238**

Tetiana KHRABAN, Oksana VYHIVSKA
A FUNCTIONAL-DISCURSIVE MODEL OF GENDER MARKER CATEGORISATION IN LITERARY DISCOURSE: CONSTRUCTION PRINCIPLES AND CODING FRAMEWORK **245**

Olha SHUMINSKA
DIGITAL ETIQUETTE AS A COMPONENT OF MODERN UKRAINIAN PROFESSIONAL COMMUNICATION **253**

Yurii YURCHAK, Serhii SINKEVYCH
VERBALISATION OF THE CONCEPT "USE OF CHEMICAL WEAPONS BY THE RUSSIAN FEDERATION" IN CONTEMPORARY UKRAINIAN MASS-MEDIA DISCOURSE **260**

ART STUDIES

Vasyl BABUKHIVSKYI
THE TIMBRAL AND EXPRESSIVE POTENTIAL OF EXTENDED TECHNIQUES IN CONTEMPORARY SOLO CLARINET MUSIC **264**

Dmytro HARKAVENKO
THE PHENOMENON OF HARMONIOUS THINKING BY BILL EVANS **273**

Xie PENG
CREATIVE HORIZINS OF LYUDMILA MONASTYRSKA **282**

Victoria SOLOGUB
THE PHENOMENON OF DIFFUSION OF RENAISSANCE AND BAROQUE PLUCKED INSTRUMENTS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF THE MODERN ACADEMIC GUITAR TRADITION **288**

Myron CHEREPANYN, Liubov SERHANIUK
MEDITATIVENESS AS A TREND OF MUSICAL THINKIN IN THE SECOND HALF OF THE 20TH AND EARLY 21ST CENTURIES: WESTERN CONCEPTS AND UKRAINIAN EXPERIENCE **294**

Tatiana SHEVCHENKO
THE INTERNAL DYNAMICS OF ARTISTIC THINKING IN MUSICAL PERCEPTION **301**

Solomiia SHULIAR
NATIONAL-HISTORICAL THEMES IN THE SUITES GENRE FOR THE BANDURA: AN INTERPRETATION BY LARYSA DONNYK **308**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 101
ISSUE 101

Редактори-упорядники
Микола Галів
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Дата розміщення онлайн – 02.09.2026 р. Дата друку – 09.09.2026 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 37,43. Зам. № 0826/682. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.